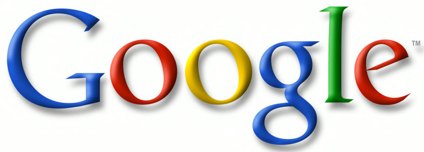
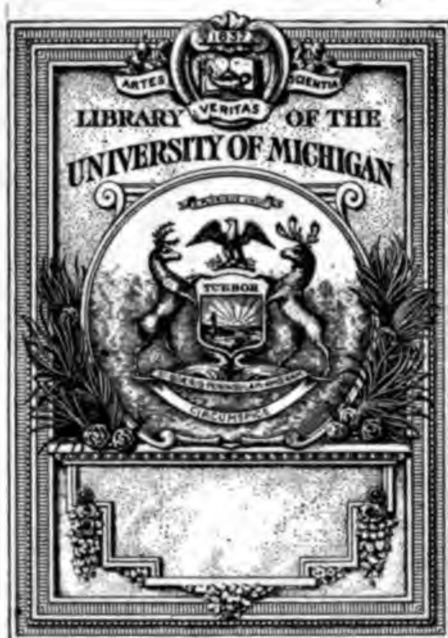

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

NEGENTIENDE DEEL.

'SGRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1898.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

NEGENTIENDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1898.

INHOUD.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1897.

Alweder moeten wij ons verslag openen met eene treurige tijding: onze ondervoorzitter, de hoogleeraar Pols, is op 29 December van het afgeloopene jaar overleden. Niemand onzer had kunnen vermoeden, welke slag ons zou treffen: des te pijnlijker is ons het verlies. In onze vergaderingen trad Pols weinig op den voorgrond: hij „behoorde hier eigenlijk niet thuis", placht hij te zeggen. En toch stelden wij zijne tegenwoordigheid op hoogen prijs. Weinigen waren zoo vertrouwd als hij met onze staatkundige geschiedenis in de middeleeuwen. En wat hij wist, wist hij steeds grondig; zijne adviezen waren altijd beslist en wel doordacht. Boven alles verplichtte hij ons door tot tweemaal toe onzen hoogbejaarden voorzitter te vervangen in het presidium onzer algemeene vergaderingen, die voor een groot deel ook aan hem hun ontstaan te danken hebben. Wij verliezen in hem *veel;* wij zullen den degelijken en welwillenden man niet vergeten.

Weder is ons ledental iets vooruit gegaan: terwijl wij 17 leden verloren, wonnen wij 23 nieuwe leden en bovendien één honorair lid. Het was ditmaal de heer George Edmundson, die zich zeer gunstig bekend heeft gemaakt door tal van opstellen in Engelsche tijdschriften over onze geschiedenis, bepaaldelijk

in den tijd van Frederik Hendrik, — opstellen, grootendeels ontleend aan Hollandsche bronnen, daar de heer Edmundson onze taal leest en schrijft, zooals overtuigend blijkt uit de interessante bijdrage, die hij ons voor dit deel onzer *Bijdragen en mededeelingen* heeft willen toezenden. — Op 31 December 1897 bezaten wij 363 gewone en 29 honoraire leden. De lijst volgt hierachter onder Bijlage A.

Onze betrekkingen met buitenlandsche genootschappen zijn dit jaar belangrijk toegenomen: met 4 instellingen traden wij in geregeld ruilverkeer: het Historische Verein für Stadt und Stift Essen, de Görres-Gesellschaft, het Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens en de redactie der Westdeutsche Zeitschrift. Ook het Algemeene Rijksarchief te 's Gravenhage verzocht om geregelde toezending onzer werken, in ruil voor het van wege het Algemeene Rijksarchief uitgegevene *Daghregister vant casteel Batavia.* Gaarne voldeden wij ook aan dit verzoek, waardoor onze betrekkingen met het centrale depot, sedert de dagen van Bakhuizen van den Brink eenigszins gespannen, op bevredigenden voet kwamen. Daarentegen meenden wij weder de betrekkingen te moeten afbreken met een tweetal genootschappen, van wie wij sinds geruimen tijd niets ontvangen hadden. De toezending van werken aan 6 genootschappen en 4 eereleden werd bovendien voorloopig gestaakt, daar de hun toegezondene reçus niet terugkwamen, zoodat wij geheel onzeker waren, of onze werken ter bestemder plaatse aankwamen en daar gewaardeerd werden. De lijst der genootschappen volgt hierachter onder Bijlage B.

Dit feit gaf ons bovendien aanleiding tot een anderen maatregel. De verzending onzer werken in het buitenland scheen wel iets te wenschen over te laten en controle daarop was bijna onmogelijk. Wij

besloten dus voortaan die allen te doen verzenden per post. Deze maatregel zal de verzending jaarlijks iets duurder maken dan vroeger; maar wij zullen dan althans de zekerheid hebben, dat de gezondene werken aan hun adres bezorgd worden of als onbestelbaar terugkomen.

Onze financiën verkeeren in bevredigenden toestand, al zijn de uitgaven voor het drukken onzer werken ditmaal bijzonder hoog. — Onze 2e secretaris klaagde, dat hij meer en meer met administratieve werkzaamheden overladen werd, zoodat wij hem voor een onderdeel zijner werkzaamheden eene bezoldigde hulp moesten toeleggen. Daarentegen meenden wij, toen onze oude bode zijn ontslag vroeg, aan zijnen opvolger, die niet meer belast was met de werkzaamheden, veroorzaakt door de sedert eenige jaren afgeschafte vergaderingen der Utrechtsche leden, een kleiner salaris te kunnen aanbieden. — Een verkort overzicht van de rekening van den penningmeester, die als geweonlijk door twee leden van ons bestuur werd nagezien en op hun rapport goedgekeurd, volgt hierachter onder Bijlage C. — Eene aanvraag om subsidie voor de uitgave van een rechtsboek voor de Transvaal moesten wij afwijzen, daar onze wet het geven van subsidiën verbiedt.

Ook ditmaal hebben wij vrij wat mede te deelen over de uitgave onzer werken en de voorbereiding daarvan De beide deelen van Dr. Kernkamps uitgave van Bontemantel's *Regeeringe van Amsterdam*, reeds zoolang door ons te gemoet gezien, zijn eindelijk in het afgeloopene jaar verschenen. Gelukkig is het volgens het oordeel der pers gebleken, dat de degelijke bewerking het lange uitstel alleszins rechtvaardigt. Ook het door Dr. Kernkamp vervaardigde excerpt uit Bontemantels aanteekeningen over het te zijnen tijde voorgevallene in de vergaderingen

van de Staten van Holland en de Amsterdamsche vroedschap is volgens zijne aanwijzingen in het net geschreven. De bewerking daarvan zal zich echter nog eenige jaren doen wachten, daar Dr. Kernkamp voorloopig door andere bezigheden wordt in beslag genomen. — Na eene lange staking werd eindelijk de druk van het 4[de] deel van de *Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas* hervat. Het werk gaat thans geleidelijk en zelfs snel voort. En zoo hopen wij eerlang aan onze leden weder een deel te kunnen aanbieden van deze hoogst belangrijke serie, wier tijdelijke staking, naar ons uit verschillende brieven ook uit het buitenland bleek, zéér betreurd werd. — In het begin van het afgeloopene jaar konden wij ter perse leggen een omvangrijk werk, dat reeds in een vorig verslag kortelijk besproken werd: de correspondentie van den Haagschen advocaat Van der Goes met zijnen broeder te Weenen, die, onder tal van nieuwtjes over de gebeurtenissen in Den Haag, ook belangrijke bijzonderheden geeft over den tijd van Jan de Witt, bepaaldelijk ook over het steeds aanwassende misnoegen over zijn beheer. De druk van dit lijvige werk, dat twee deelen zal omvatten, met wier bewerking ons de heer C. J. Gonnet verplicht, ging geleidelijk voort. Daar het evenwel eerst in het licht zal kunnen verschijnen, wanneer de heer Gonnet daarvoor, na den druk, de inleiding en het register zal hebben vervaardigd, zal de uitgave zich nog geruimen tijd laten wachten. Met het oog daarop hebben wij op het laatst van het jaar het reeds vroeger vermelde dagboek van den Leidschen hoogleeraar Everard van Bronchorst ter perse gelegd, dat te omvangrijk bleek voor onze *Bijdragen en mededeelingen* en dus een klein deeltje van onze werken zal vormen.

In den zomer ontvingen wij het reeds in het vorige verslag aangekondigde afschrift van de journalen van den Utrechtschen geleerde Arnoldus Buchelius, afgeschreven door Dr. L. A. Van Langeraad. Het werk, dat twee dikke folio-portefeuilles vulde, werd volgens onze opdracht onderzocht door twee leden uit ons midden, die daarover een uitvoerig rapport uitbrachten. Eenstemmig waren zij van oordeel, dat de journalen belangrijk waren en ten volle eene uitgave verdienden om het vele licht, dat zij verspreidden over de beschavingsgeschiedenis van de laatste 20 jaren der 16e eeuw. Doch eenstemmig ook waren zij van meening, dat eene uitgave van de journalen *in hun geheel* in de werken van ons genootschap niet paste. Ongeveer de helft toch van het stuk wordt ingenomen door het verhaal van Buchelius' reizen naar Parijs, Keulen en Rome, en — nog afgezien van de omstandigheid, dat deze reisjournalen zich slecht aansluiten bij het verhaal van hetgeen aan Buchelius dagelijks weêrvoer gedurende zijn verblijf te Utrecht of in dienst van Nederlandsche grooten, — achtten wij ons onbevoegd, om over het belang van het in de verschillende reisjournalen medegedeelde te oordeelen, onbevoegd ook om die verhalen te controleeren en van de onmisbare toelichtende noten te voorzien. Dit kon, meenden wij, alleen goed geschieden door historische genootschappen, gevestigd op de door Buchelius bezochte plaatsen zelven. Wij gaven dus aan Dr. Van Langeraad in overweging, ons te vergunnen deze stukken uit het verband te lichten en over de uitgave met buitenlandsche genootschappen in overleg te treden. De heer Van Langeraad erkende het gewicht van onze bedenkingen en machtigde ons gaarne dit plan uit te voeren. Bij ons pogen slaagden wij boven verwachting. De *Société de l'histoire de*

Paris verklaarde Buchelius' verhaal van zijn verblijf te Parijs voor uiterst belangrijk en droeg aan een harer medewerkers, den heer Vidier, op, het voor het genootschappelijk tijdschrift te bewerken, — terwijl de *Reale società Romana di storia patria* (waarmede wij sinds eenige jaren in betrekking staan) den beroemden archeoloog Lanciani voor de bewerking van Buchell's Romeinsche reis wist te winnen. Over de journalen van de beide Keulsche reizen zijn nog slechts voorloopige besprekingen gehouden met een genootschap te Keulen; aangemoedigd door het goede resultaat te Parijs en te Rome, vertrouwen wij ook daar te zullen slagen.

Voor onze eigene werken blijft dan over een niet zeer groot, maar aantrekkelijk geheel. Wij meenen uit het journaal zonder bezwaar nagenoeg alles te kunnen verwijderen, wat op de politieke geschiedenis betrekking heeft. Voor zijne eerste levensjaren schijnt Buchell die berichten ontleend te hebben aan thans gedrukte kronieken; voor het latere deel geeft hij slechts gewone nieuwtjes van den dag, meest berichten van het oorlogstooneel, die weinig belangrijk zijn De waarde van zijne aanteekeningen ligt dan ook niet daar, maar in hetgeen hij, geleerde en oudheidkundige in merg en been, ons van dag tot dag mededeelt over hetgeen in zijne vaderstad zelve en bij zijne omzwervingen zijne aandacht heeft getrokken. Inderdaad geeft hij ons van de beschavingstoestanden van zijnen tijd, bepaaldelijk in de bekende tien jaren van den 80-jarigen oorlog, een zéér merkwaardig beeld, terwijl hij ons over het leven en streven van de Nederlandsche geleerden van dien tijd zeer te waardeeren mededeelingen doet. Daar de heer Van Langeraad zijn werk, na kennisneming van de door ons gemaakte opmerkingen, nog moet herzien en gedeeltelijk omwerken,

terwijl de Parijsche en Romeinsche publicaties zijn tijd spoedig in beslag zullen nemen, zal de uitgave van het eigenlijke dagboek zich nog eenigen tijd doen wachten.

Door den heer Dr. H. Brugmans werden wij in staat gesteld kennis te nemen van de kroniek van Abel Eppens, die in handschrift bewaard wordt in het Groningsche archief en die voor de geschiedenis van het noorden van ons land in de 2e helft der 16e eeuw hoogst belangrijke gegevens bevat. Na ingewonnen inlichtingen van de meest bevoegde beoordeelaars verklaarden wij ons in beginsel bereid de uitgave te ondernemen; maar wij meenden nog zekere reserves te moeten maken met het oog op de kosten van het werk. De kroniek toch bestaat uit twee dikke folianten, dicht beschreven met een sterk Duitsch gekleurden tekst in een zeer moeielijk leesbaar schrift. Mocht het dus onmogelijk blijken, dit uitvoerige verhaal van de gebeurtenissen van een veel beschreven tijdvak in uittreksel mede te deelen, dan zouden wellicht de kosten van afschrijven en drukken voor onze finantiën te bezwarend kunnen blijken. Wij wachten derhalve het resultaat van een nader onderzoek af.

Voor onze *Bijdragen en mededeelingen* ontvingen wij, behalve de reeds in ons vorig verslag besprokene bijdragen, ons toegezegd door de heeren G. Edmundson en door prof. Krämer, een uitvoerig rapport over den Nederlandschen handel in het begin der 17e eeuw, ingezonden door prof. Blok, terwijl Dr. H. Brugmans ons afstond eene merkwaardige statistiek van den handel van Amsterdam in 1667/68. De heer J. J. Jansen bezorgde voor ons de uitgave van Oldenbarnevelt's memorie over de Gulikscher zaken, die hij door het ontdekken van den persoon, aan wien ze gericht is, in het juiste licht stelde,

terwijl Dr. Kernkamp ons aanbood eenige bescheiden betreffende de Noordsche Compagnie uit het archief van Enkhuizen, voorzien van eene uitvoerige inleiding. Ons eerelid prof. Höhlbaum te Giessen eindelijk verplichtte ons door de toezending van twee brieven van de steden Elburg en Bolsward, die licht verspreiden over de betrekkingen dier steden tot de Duitsche Hanse. — Voor het volgende deel der *Bijdragen en mededeelingen* zijn ons reeds toegezegd twee kronieken van fraterhuizen, die te Zwolle en te Gouda. — Ook ditmaal moesten wij tot ons leedwezen enkele ons toegezondene bijdragen ter zijde leggen.

Door een onzer leden werd ons aanbevolen de uitgave eener *Bloemlezing van officiëele stukken betreffende de Nederlandsche geschiedenis van de 15e tot en met de 19e eeuw* in goede teksten, vereenigd tot een boekje, voor geringen prijs verkrijgbaar. De bedoeling van den voorsteller was, om door deze uitgave niet zoozeer de historici van beroep als wel het publiek, dat in onze geschiedenis belangstelt, bepaaldelijk ook de leeraren en onderwijzers, te gerieven. De onderneming zou, naar de voorsteller meende, nut stichten door de hoofdbronnen onzer geschiedenis toegankelijk te maken voor een wijden kring, en zoodoende aan de studie onzer vaderlandsche geschiedenis zeer ten goede komen.

Op den eersten aanblik had het plan werkelijk veel aantrekkelijks: inderdaad is in Duitschland meer dan een boekje uitgegeven, dat, bewerkt door gezaghebbende meesters, voor de geschiedenis der middeleeuwen, bepaaldelijk de beschavingsgeschiedenis, aan het hier geschetste doel beantwoordt. Wij hebben dan ook de zaak ernstig overwogen; maar ten slotte bleken ons toch de bezwaren te groot. De geschiedenis *onzer* middeleeuwen levert voor een

boekje als het bedoelde geen voldoende stof. En eene verzameling van geschiedbronnen uit de 15e tot 19e eeuwen zou eene weinig aantrekkelijke publicatie zijn. De stukken, die daarin eene opname zouden verdienen (meerendeels tractaten en ordonnantiën) zijn bijna allen buitengewoon omvangrijk, zoodat het „boekje" allicht een werk van verschillende deelen zou worden. Reeds daardoor zou het doel van den voorsteller gemist worden. Ook de moeielijkheid om te beslissen, wat opgenomen en wat weggelaten moest worden, scheen een niet geringer bezwaar voor de populariteit van het boek te zullen leveren. Ten slotte scheen eene verzameling van de meest bekende akten onzer geschiedenis voor ieder, die ook maar eenigszins den weg weet te vinden, volkomen nutteloos; terwijl enkele door ons geraadpleegde autoriteiten zonder aarzelen verklaarden, dat bij het onderwijs aan eene dergelijke collectie geene behoefte bestond. Na rijp beraad meenden wij dus van de uitvoering van het plan te moeten afzien.

Voortgaande op den weg, door ons ten vorigen jare ingeslagen, beproefden wij ook ditmaal, of het niet mogelijk zou zijn, *door eigen initiatief* de uitgave van de eene of andere belangrijke publicatie, die ons toescheen noodzakelijk te zijn, mogelijk te maken. Immers wij blijven van meening, dat een dergelijk optreden van onze zijde meer bevorderlijk zou zijn aan den goeden gang der historische studiën dan wanneer wij voortgaan af te wachten, wat onze leden ons ter uitgave gelieven toe te zenden. Wij kunnen zorgen, dat het door ons gedrukte belangrijk is, door het onbelangrijke te weigeren; maar wij kunnen *niet* voorkomen, dat nòg belangrijker zaken op den duur ongedrukt blijven. Zoo wordt het ook begrepen door de geleerden, die tegenwoordig op alle punten in Duitschland zoogenaamde Historische Com-

missionen in het leven roepen. Voor grootere gebieden, voor de Pruissische provinciën of kleine landen, nemen deze commissiën de leiding der historische publicaties ter hand, terwijl zij het werk opvatten, dat voor lokale genootschappen met beperkte hulpmiddelen te bezwaarlijk blijkt.

Toen wij naar stof zochten, viel onze aandacht op de partikuliere notulen, door leden der Hollandsche Statenvergadering gehouden, die door het vermelden van allerlei kleine bijzonderheden van het voorgevallene dikwijls een veel juister beeld geven dan de gedrukte resolutiën der Staten. Wij wenschten eene proeve te nemen met de uitgave dezer notulen, allereerst voor het belangrijke tijdvak van Jan de Witt. Per circulaire wendden wij ons tot de archivarissen in de verschillende vroeger stemhebbende Hollandsche steden; waar geen archivaris was, nam een belangstellend lid zijne plaats in. Wij mochten ons verheugen in een zéér gunstig resultaat van onze poging, in zooverre wij nagenoeg van alle plaatsen een antwoord ontvingen. Doch in een ander opzicht was het resultaat teleurstellend: de oogst van partikuliere notulen was klein, véél te klein om het werk te ondernemen.

Een ander verwant plan werd ons van zeer bevoegde zijde aan de hand gedaan: de toelichting van de resolutiën der Staten van Holland door de uitgave van de correspondentiën, door de afgevaardigden der stemhebbende Hollandsche steden met hunne committenten gevoerd. Ook door zulk eene uitgave, wij erkenden het ten volle, zou veel licht op de gedrukte resolutiën geworpen worden en zou bepaaldelijk het aandeel der leidende persoonlijkheden aan elk besluit veel duidelijker worden dan thans het geval is. Maar voor de uitvoering van dit plan schenen onze krachten te kort te schieten. Reeds

voor het uitzoeken en verwerken der partikuliere notulen in verband met de gedrukte resolutiën hadden wij niet dadelijk een bevoegd persoon bij de hand gehad. En de uitgave der correspondentiën was een werk, dat stellig zoowel veel omvangrijker als veel moeielijker zou zijn dan het eerstbedoelde Reeds het opsporen der brieven zou groote bezwaren hebben Gesteld dat wij vrijheid gevonden hadden alle Hollandsche archivarissen en eenigen onzer leden reeds dadelijk weder met een verzoek om nieuwe onderzoekingen lastig te vallen, voor niet geheel geordende archieven zou het zonder een persoonlijk onderzoek door een onzer steeds onzeker blijven, of wij wel alles ontvangen hadden, wat wij verlangden te bezitten. En wij konden ons niet ontveinzen, dat wij, als wij alles bijeenkregen, zouden ontvangen pakken met correspondentiën, wier bewerking een arbeid van tal van jaren zou vorderen, waarvoor wij niemand konden aanwijzen. Zoo scheen dus de uitvoering van dit plan onmogelijk, en wij meenden daarom beter te doen het niet te ondernemen.

Dit ontmoedigende resultaat onzer pogingen gaf ons aanleiding, maatregelen van wijdere strekking te overwegen. Altijd en altijd weder (het is in onze laatste verslagen duidelijk gebleken) stuiten wij op het bezwaar, dat wij geen bezoldigden secretaris tot onze beschikking hebben. Meer en meer bleek de noodzakelijkheid van zulk een ambtenaar, zouden wij eenige leiding en orde kunnen aanbrengen in het uitgeven onzer historische documenten en de omvangrijkste bronnen-uitgaven niet op den duur terzijde moeten laten Oorspronkelijk had het Historisch Genootschap dan ook zulk een ambtenaar in dienst, die de uitgaven bezorgde en op wiens werk het bestuur slechts toezicht oefende. Meer en meer is het, toen deze ambtenaar ouder werd, de ge-

woonte geworden, dat het bestuur zelf het werk verrichtte; ten slotte is de beambte bij zijn aftreden niet vervangen. Evenwel, de eischen, aan historische uitgaven gesteld, zijn steeds hooger geworden, en wanneer wij thans weder eenen ambtenaar aanstelden, dan zouden wij behoeven een wetenschappelijk gevormd persoon, die natuurlijk veel hooger bezoldigd zou moeten worden, en wien wij bovendien, zouden wij waarlijk nut van hem kunnen trekken, de kosten zijner talrijke archiefreizen zouden moeten vergoeden. Aan zoo iets valt met onze beperkte geldmiddelen niet te denken, en steeds duidelijker werd het ons dan ook, dat wij een subsidie moesten zien te verkrijgen.

De Duitsche Historische Commissies trekken hunne inkomsten uit provinciale subsidies en uit bijdragen van de lokale geschiedkundige genootschappen. Het laatste is hier te lande ondenkbaar. Onze lokale genootschappen zijn niet te best bij kas, en sedert velen hunner een museum van oudheden gesticht hebben, zijn zij ijverig bezig met het aflossen van leeningen en het dekken van tekorten, terwijl zij nauwelijks de gelegenheid hebben tot het doen van wetenschappelijke uitgaven. Maar bovendien, al was de toestand hunner geldmiddelen beter, zou er geen sprake van kunnen zijn, dat zij iets wilden afstaan aan eene concurreerende zustervereeniging. Ons genootschap draagt geen lokaal karakter: een provinciaal subsidie zou dus eenigszins misplaatst kunnen heeten. Alleen een rijkssubsidie dus blijft over. Op het verkrijgen *daarvan* werd dan ook onze aandacht gericht, en een groot gedeelte van het jaar hebben wij ons met de overweging dezer aangelegenheid beziggehouden.

Naarmate wij het plan ernstiger overdachten, trok het ons meer en meer aan; het werd ons ook steeds

duidelijker, dat wij met het aanvragen van een rijkssubsidie niets onredelijks zouden verlangen. Ons land mist *bijna alleen onder de meest beschaafde natiën* eene staatscommissie voor het uitgeven zijner geschiedbronnen Gelukte het ons, de regeering te overtuigen van de wenschelijkheid om zulk eene commissie in het leven te roepen, wat was er dan tegen, dat wij zelven als zoodanig optraden? Wij stelden ons voor, dat dan eene commissie door ons zou gevormd worden uit de eerste mannen van het vak, waarin ons bestuur door eenige leden zou vertegenwoordigd zijn, — eene commissie, in het genot van een rijkssubsidie en belast met de uitgave onzer *Monumenta historica*, waarvan ons genootschap dan de uitgave zou bezorgen. Wij ontveinsden ons niet, dat wij, dit denkbeeld opperende, gevaar liepen, ons de leiding der zaken te zien ontsnappen, daar de regeering zou kunnen goedvinden, om met voorbijgaan van ons bestuur de commissie *zelve* samen te stellen. Inderdaad zou ons genootschap dan de eerste plaats moeten ruimen en zich met de tweede vergenoegen; en deze overweging bracht er dan ook sommigen uit ons midden toe, het entameeren der zaak, juist door ons bestuur, niet raadzaam te achten, omdat wij immers gevaar zouden loopen het genootschap te vermoorden. Maar de meerderheid dacht niet alzoo: zij meende de algemeene belangen der historiographie boven die van ons genootschap te moeten stellen. En bovendien, zou ons genootschap zich ook met eene tweede plaats moeten vergenoegen, het scheen aannemelijk, dat er zelfs naast eene commissie, die met een rijkssubsidie standaardwerken zou tot stand brengen en uitgeven, voor ons genootschap nog een terrein van werkzaamheid zou overblijven, dat niet noemenswaardig verschilde van dat, waarop wij ons thans bewegen.

Langzamerhand verkreeg het plan meer en meer een vasten vorm. Wij overlegden de zaak met eenige mannen van naam, die zich bereid verklaarden een eventueel verzoek aan de regeering met hun invloed te steunen. In overleg met hen werd bepaald, dat aan de commissie, samengesteld uit de eerste historici van ons land, een jong doch ervaren historicus als secretaris moest worden toegevoegd, die een vast honorarium zou genieten (wij dachten aan *f* 2000) en bovendien vergoeding van reiskosten. Deze secretaris zou belast worden met de administratieve werkzaamheden en met de noodig geoordeelde archiefreizen, terwijl hem in den overschietenden tijd de bezorging van de uitgave van een of twee werken zou kunnen worden opgedragen, waaraan zekere daartoe aangewezene leden der commissie zouden medewerken. Voor zoover het te verkrijgen subsidie dit toeliet, zou de commissie verder bepaalde uitgaven kunnen opdragen aan andere jonge geleerden, die niet zooals de secretaris per jaar zouden bezoldigd worden, maar voor elke uitgave een bepaald overeen te komen honorarium, over verschillende jaren verdeeld, zouden genieten. Ook op deze uitgaven zouden een of meer aangewezene leden der commissie toezicht moeten houden. De leden der commissie zouden onbezoldigd zijn en slechts vacatiegelden genieten voor het bijwonen der vergaderingen, die na den eersten tijd niet talrijk zouden behoeven te zijn. De verhouding tot ons genootschap zou nader, in overleg met de regeering, geregeld kunnen worden.

Wij namen ons voor, om ons in het voorjaar van het thans loopende jaar met het verzoek om subsidie tot de regeering te wenden, en dit verzoek te doen vergezeld gaan van eene nota, waarin wij kortelijk uiteenzetten, hoe in de verschillende landen dergelijke ondernemingen geregeld zijn, en tevens een werk-

plan ontwikkelden door eene opsomming van groote bronnen-uitgaven, die ons voorkwamen in de eerste plaats aan de orde te moeten komen.

Allereerst werd het nu echter noodig, een persoon te zoeken, die bereid was als secretaris op te treden. De leden der commissie en de overige medewerkers zouden gemakkelijk te vinden zijn; maar wij moesten gereed zijn, om, mocht het subsidie ons verleend worden, dadelijk eenen vasten secretaris aan te stellen. Wij zochten vooraf naar een persoon, want wij ontveinsden ons reeds dadelijk niet, dat de keus niet ruim was; wij meenden ons dus niet bloot te moeten stellen aan de kans vruchtelooze moeite te doen En inderdaad, het is gelukkig, dat wij vooraf gezocht hebben; want twee pogingen, die wij gedaan hebben, bleken vruchteloos, en toen wij daarna het terrein nog eens goed overzagen, viel ons oog op geen enkel persoon, bekwaam en ervaren genoeg voor ons doel en tevens in zulke omstandigheden, dat hij bereid zou zijn, om voor het tractement, dat wij in de gedachten hadden, in dienst der commissie te treden.

De inrichting van ons Hooger onderwijs is weinig gunstig voor de vorming van jonge historici. Een doctoraat in de geschiedenis, — eenmaal door de 2e Kamer aangenomen, om ten slotte bij eindstemming weder verworpen te worden, — ontbreekt. En de jeugdige historici worden dus ten einde toe gedwongen ernstige studiën te maken van tal van vakken, die voor hunne latere wetenschappelijke werkzaamheid volkomen nutteloos zijn. Gewis is de regeering van oordeel, dat hun dit, belast als zij zijn met Sanskrit, Gothisch, Angelsaksisch enz. enz., alle gelegenheid ontneemt tot het maken van speciale vakstudiën. Althans zij onthoudt in deze eeuw van steeds verder gaande specialiseering den studen-

ten in de geschiedenis alle gelegenheid, om speciale studiën op hun eigen gebied te maken. Van daar de eenigszins ridicule eisch, dat één enkel hoogleeraar de studenten zal onderricht geven in de geschiedenis der geheele wereld van het jaar 6000 voor Christus tot het jaar 1897 na Christus. Onze eerste hoogeschool is thans in het gelukkig bezit van *drie* hoogleeraren in de geschiedenis, — en men weet, hoeveel behendigheid het vereischt heeft, om het zoover te brengen! De rechtsgeschiedenis heeft één katheder te Leiden; die te Utrecht vaceert sedert lange jaren. Met de kerkgeschiedenis is het, dank zij de eischen van het predikambt, beter gesteld; maar de Wirthschaftsgeschichte schittert aan onze hoogescholen door hare afwezigheid. Aan leerstoelen in diplomatiek, palaeographie en andere vakken, die de jonge historicus behoeft voor de praktijk van zijn vak, wordt eenvoudig niet gedacht. Daarbij komt, dat de aan de Duitsche akademiën zeer algemeene „Seminare", zoo hoogst nuttig voor de vorming van den jeugdigen historicus voor de praktijk der bronnenstudie, hier te lande zoo goed als onbekend zijn: geen wonder, wanneer men overweegt, welk eene reuzentaak de meeste professoren reeds moeten verrichten, zullen zij op de hoogte blijven van het studievak, waarin zij onderwijs moeten geven.

Zoo komen de betrekkelijk zeldzame historici, die onze hoogescholen afleveren, weinig geschikt voor de praktijk van hunne wetenschap aan in de maatschappij. Verreweg de meesten wijden zich dan aan het gymnasiaal onderwijs: er is voor hen nagenoeg geene andere keus. En in hun drukken werkkring op afgelegene plaatsjes missen verreweg de meesten den takt en de volharding, om zich te bekwamen voor het wetenschappelijke werk, waarvoor hun de handen zeer verkeerd staan. In de laatste jaren, sedert

de tractementen wat verbeterd zijn, treden de archieven met succes op als concurrenten der gymnasia. Vinden onze jonge historici daar eene plaats, dan hebben zij meer gelegenheid tot wetenschappelijken arbeid, ... mits zij zich zelven maar zoo goed als het gaat willen bekwamen voor hun werk, waarvoor zij aan de hoogeschool geheel niet voorbereid zijn, terwijl alle gelegenheid tot speciale vorming hier te lande eenvoudig ontbreekt.

Het gevolg van dit alles is, dat een jong mensch, die het geluk heeft gehad, om zich op de eene of andere wijze op iets breederen schaal dan de meesten te vormen voor wetenschappelijk werk, dadelijk van meer dan eene zijde wordt aangezocht voor openvallende betrekkingen. Terwijl in Duitschland jonge lieden, die de hoogeschool verlaten, wanneer zij goed gestudeerd hebben, reeds in staat zijn onder leiding van een geleerde degelijk werk te verrichten en daartoe in den regel ook overvloedig gelegenheid vinden, in afwachting van eene meer blijvende aanstelling, is het ons, nu wij met aandacht het geheele land doorzocht hebben, niet gelukt één enkel dergelijk persoon te ontdekken. Mogelijk hadden wij wel eenen candidaat, misschien zelfs wel eenen gepromoveerde kunnen vinden; maar iemand, *die de bewijzen heeft gegeven*, dat hij geheel zelfstandig wetenschappelijk werk kan verrichten, vonden wij niet. Wij kennen niemand, dien wij, zonder hem vooraf zelven eenige opvoeding te geven, gerust naar een archief in binnen- of buitenland kunnen zenden, om daar zelfstandig een wetenschappelijk onderzoek te verrichten. Niemand, herhalen wij, ook niet éénen, behalven de twee, die wij aanzochten en die begrijpelijkerwijze hunne vaste betrekkingen niet wilden verlaten, ter wille van de onzekere toekomst, die wij hun konden aanbieden.

Wij hebben er toen ernstig aan gedacht, of wij ook een jongen Belgischen of Duitschen geleerde, die door werkzaamheden voor de *Monumenta Germaniae* of voor het *Hansische Geschichtsverein* (liefst in Nederduitsche geschiedbronnen) zijne sporen verdiend had, voor ons plan zouden trachten te winnen. Wij gaven ons volkomen rekenschap er van, dat de keuze van een buitenlander voor het bewerken van onze Nederlandsche geschiedbronnen weinig vleiend zou zijn voor de nationale ijdelheid; maar wie weet, dus redeneerden wij, of de nationale gevoeligheid dan niet verbetering zou brengen in toestanden, die de belangstelling in onze nationale geschiedenis onmachtig blijkt te veranderen? Maar ten slotte gaven wij toch dit eenigszins avontuurlijke denkbeeld op, daar wij overwogen, dat een buitenlander te weinig grondig bekend zou zijn met de eigenaardigheden onzer taal en te veel moeite zou hebben om zich in te werken in onze geschiedenis en de ongewone inrichting onzer bestuurscolleges, om ons spoedig van dienst te kunnen zijn.

Zoo hebben wij dan in het begin van het thans aangebrokene jaar besloten het plan, waarover wij zoolang van gedachten gewisseld hadden en waarvoor wij ons zooveel moeite gegeven hadden, op te geven. Op te geven althans voorloopig, totdat de omstandigheden gunstiger worden en het geluk op onzen weg brengt een jongen geleerde, aan wien wij vóór alles behoefte hebben, voordat wij pogingen aanwenden kunnen, om onze plannen te verwezenlijken.

Zooals wij reeds in het vorige verslag aankondigden, hebben wij op 20 April 1897 onze tweede algemeene ledenvergadering gehouden. Zij was weinig minder druk bezocht dan de vorige en de drie sprekers, die wij reeds in ons vorig verslag noem-

den, leverden een zeer gevariëerd programma. De heer Mr. W. H. De Beaufort sprak over *De gevangenneming van baron Von Görtz te Arnhem in 1717.* De heer Dr. C. Hofstede de Groot onderhield ons over een geheel ander onderwerp, door eenige beschouwingen mede te deelen over de *Plaatselijke ontwikkeling van onze 17e eeuwsche schilderschool*, — eene voordracht, die werd toegelicht door tal van photographiën van werken der Hollandsche schilderschool in binnen- en buitenlandsche musea, door hem in onze vergaderzaal tentoongesteld. De heer prof. P. L. Muller eindelijk ontwikkelde een programma van werkzaamheid voor onze historici door het leveren van eenige beschouwingen over *De onderlinge verhouding van algemeene en speciale geschiedenis, en beider beoefening hier te lande.* Alle voordrachten werden warm toegejuicht, en een diner, dat niet minder gezellig was dan het vorige, vereenigde daarna onze leden in de voor dit doel veel geschiktere nieuwe zaal van den heer Okhuysen. Het verslag van de vergadering is gedrukt en aan onze leden rondgedeeld; wij hadden het geluk van alle sprekers verlof te krijgen, om de door hen gehoudene voordrachten daarin af te drukken.

Over onze bibliotheek valt ditmaal niet veel te berichten. Zij verkeert in bevredigenden toestand. De lijst van alle verkregene vermeerderingen volgt hierachter onder Bijlage D. Ook dit jaar werden de lacunes, in het afgeloopene jaar in de serieën ontstaan, zooveel mogelijk aangevuld door het aanvragen der ontbrekende nommers.

Ook over ons leesgezelschap hebben wij weinig mede te deelen. Door overlijden en andere redenen verloor het weder 7 leden; nieuwe leden meldden zich weinig aan, daar het getal der leden van het genootschap te Utrecht betrekkelijk beperkt is en

wij reeds lang besloten hebben, geene buitenleden aan te nemen, daar de omslag en de kosten, aan de verzending der portefeuilles verbonden, te groot is, terwijl de controle op het wegraken der boeken door verzending buiten de stad zéér moeielijk wordt. Gelukkig kunnen wij echter berichten, dat het, niettegenstaande deze ongunstige omstandigheden, gelukt is, de rekening van het leesgezelschap ook ditmaal zonder tekort te doen sluiten.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

B. J. L. de Geer van Jutphaas,
Voorzitter.

S. Muller Fz.,
Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP [1]).

BESTUUR.

Dr. R. J. Fruin, *Eerevoorzitter.*
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Voorzitter.*
Dr. F. J. L. Krämer, *Ondervoorzitter.*
Mr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*
Dr. G. W. Kernkamp, *Tweede secretaris.*
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Dr. G. Kalff, *Eerste bibliothecaris.*
Dr. S. D. van Veen, *Tweede bibliothecaris.*
Mr. J. A. Grothe.

---

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1898.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te Weenen.
G. Edmundson, te Northolt-rectory.
E. Van Even, te Leuven.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht.
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Michel, te Parijs.
M. Philippson, te Berlijn.
K. Piot, te Brussel.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
Rajah Sourindro Mohun Tagore, te Calcutta.
G. Mac Call Theal, te Kaapstad.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. Waddington, te Lyon.
A. Wauters, te Brussel.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Mr. J. Acquoy, te Utrecht.
H. J. Allard, te Maastricht.
A. J. M. Brouwer Ancher, te Amsterdam.
Mr. A. J. Andreae, te Kollum.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Th. J. I. Arnold, te Gent.
Mr. J. baron d'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
J. C. F. baron d'Aulnis de Bourouill, te Baarn.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Utrecht.
V. Becker, te Oudenbosch.
A. A. Beekman, te Schiedam.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
W. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
J. L. Beyers, te Amsterdam.
Mr. W. Bezemer, te Rotterdam.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. P. Van Blom, te 's Gravenhage.

Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.
P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
Dr. M. G. De Boer, te Amsterdam.
Mr. W. M. H. Boers, te Utrecht.
Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam, te Bilt.
Dr. U. P. Boissevain, te Groningen.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
B. J. M. de Bont, te Amsterdam.
Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, te Utrecht.
Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
Mr. J. B. Breukelman, te 's Gravenhage.
J. Broekema, te Middelburg.
Dr. G. Brom, te Utrecht.
Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
Mr. W. H. Ikman van Burck, te Amsterdam.
Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
Dr. I. J. Le Cosquino de Bussy, te Amsterdam.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
Dr. W. Caland, te Breda.
Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
J. W. Chevallier, te Groningen.
J. Craandijk, te Haarlem.
Dr. J. Cramer, te 's Gravenhage.
C. C. A. Croin, te Dordrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.
A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
N. D. Doedes, te Leeuwarden.

Dr. J J. Doesburg, te Zwolle.
P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
P. N. van Doorninck, te Bennebroek.
Dr. P. Doppler, te Maastricht.
Mr. C. M. Dozy, te Leiden.
Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
K. Dumon, te Amsterdam.
C. F. Van Duyl, te Groningen.
Dr. J. Dyserinck, te Rotterdam
H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
P. Van Eeghen, te Amsterdam.
C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
Mr. J. Van Eik Jr., te Amsterdam.
Mr. D. Engelberts, te Maastricht.
J. W. Enschedé, te Haarlem
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Dr. W. van Everdingen, te Rotterdam.
Mr. D. Everwijn, te 's Gravenhage.
A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
Mr. G. J. Fabius, te Utrecht.
P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. C. Fock, te 's Gravenhage.
Mr. B. F. W. von Brucken Fock, te Middelburg.
Mr. G. D. Franquinet, te Maastricht.
J. Frederichs, te Ostende.
J. De Fremery, te 's Gravenzande.
Dr. R. J. Fruin, te Leiden.
Mr. R. Fruin Th. Az., te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.
Dr. W. van Geer, te Utrecht.

Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.
Dr. H. van Gelder, te Utrecht.
P. Génard, te Antwerpen.
Dr. J. H. Gerretsen, te Dedemsvaart.
Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
J. Gimberg, te Zutphen.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
Mr. W. baron Van Goltstein, te Londen.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
J. de Graaf, te Voorhout.
Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
D. De Groot, te Utrecht.
Dr. J. V. de Groot, te Amsterdam.
Dr. C. Hofstede de Groot, te Amsterdam.
Mr. J. A. Grothe, te Utrecht.
J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Mgr. G. Gul, te Utrecht.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Zwolle.
Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
Dr. V. van der Haeghen, te Gent.
Dr. A. G. Van Hamel, te Groningen.
Dr. J. Hania Pz., te Oosterbierum.
G. C. D. d'Aumale baron van Hardenbroek, te Utrecht.
Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik.
A. Th. Hartkamp, te Amsterdam.
Mr. L. Van Hasselt, te Zwolle.
Mr. R. E. Hattink, te Almelo.
Mr. J. E. Heeres, te Delft.
Dr. K. Heeringa, te Schiedam.
Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.

Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
C. H. Den Hertog, te Amsterdam.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
Dr. G. W. van Heukelum, te Jutfaas.
Mr. A. C. Van Heusde, te Utrecht.
J. H. C. Heyse, te Middelburg.
J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
F. A. Hoefer, te Hattem.
Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage.
A. Hollestelle, te Tholen.
Dr. I. M. J. Hoog, te Terwolde.
A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
Th. van Hoogstraten, te Huissen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
Dr. M. Th. Houtsma, te Utrecht.
Dr. J. De Hullu, te Deventer.
G. Hulsman, te Zandvoort.
Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht, te Utrecht.
A. Ising, te 's Gravenhage.
Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
J. J. Jansen, te Utrecht.
J. M. Janssen, te Roermond.
Jhr. Mr. W. F. De Jonge, te Utrecht.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
W. H. J. Juten, te Bergen op Zoom.
Mr. W. Van der Kaay, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.
Dr. G. Kalff, te Utrecht.
P. H. van der Kemp, te 's Gravenhage.
Dr. J. H. Kern, te Rotterdam.
Dr. G. W. Kernkamp, te Utrecht.
Dr. L. A. Kesper, te Gouda.

E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Valckenier Kips, te Utrecht.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. A. Kluyver, te Leiden.
Dr. L. Knappert, te Assen.
Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
H. F. Kol, te Utrecht.
F. G. Kramp, te Amsterdam.
Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
Dr. P. J. Kromsigt, te Scherpenisse.
Dr. A. J. Kronenberg, te Deventer.
Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
Dr. A. Kuyper, te Amsterdam.
Dr. G. H. Lamers, te Utrecht.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
W. J. Leendertz, te Amsterdam.
Mr. J. van der Leeuw, te Amersfoort.
Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
Mr. W. F. J. baron van Lijnden, te Utrecht.
F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. R. Melvil baron van Lijnden, te Utrecht.
Jhr. Aug. De Maere Limnander, te Gent.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. H. De Savornin Lohman, te 's Gravenhage.
Mr. E. van Loon, te Groningen.
A. Loosjes, te Amsterdam.
Mr. J. de Louter, te Utrecht.
Mr. A. M. Maas Geesteranus, te 's Gravenhage.
Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.

W. J. Manssen, te Zaandam.
Jhr. Mr. J. L. A. Martens, te Utrecht.
Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
K. O. Meinsma, te Zutphen.
Dr. J. Mendels, te Hoogezand.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Dr. W. W. van der Meulen, te 's Gravenhage.
J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
Dr. C. H. Ph. Meyer, te 's Gravenhage.
D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
Dr. E. J. W. Posthumus Meyes, te Heinenoord.
E. W. Moes, te Amsterdam.
Mr. G. Moll, te Rotterdam.
Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
Dr. J. J. Moolhuizen, te Doetinchem.
F. D. J. Moorrees, te Vianen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
Th. Morren, te 's Gravenhage.
Mr. H. J. A. Mulder, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.
Dr. J. W. Muller, te Leiden.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
Dr. J. C. Naber, te Utrecht.
F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
Dr. D. C. Nijhoff, te Meerssen.
W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
A. J. Nijland, te Utrecht.
Mr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).
M. Noordtzij, te Kampen.
Mr. O. W. Star Numan, te 's Gravenhage.
A. P. M. Van Oordt, te Leiden.

J. Van Oordt tot Bunschoten, te Apeldoorn.
Mr. J. C. Overvoorde, te Dordrecht.
Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
Mr. A. A. Van Wulfften Palthe, te Oldenzaal.
Mr. J. E. Van Persijn, te Amsterdam.
Jhr. Mr. F. H. De Pesters, te Arnhem.
Mr. P. Pet, te Groningen.
Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
Dr. F. Pijper, te Leiden.
Dr. E. D. Pijzel, te Amsterdam.
H. G. Van der Poel, te Veenendaal.
Ch. J. Polvliet, te 's Gravenhage.
A. Winkler Prins, te Voorburg.
Dr. P. Jz. Proost, te Koog aan de Zaan.
Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
J. C. W. Quack, te Ravenstein.
Mr. D. Ragay, te Utrecht.
A. F. J. Reiger, te Lunteren.
B. Reiger, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
Dr. J. Reitsma, te Groningen.
Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
Dr. C. H. Van Rhijn, te Groningen.
Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
Jhr. Mr. Th. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
T. M. Roest, te Leiden.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
Dr. M. A. N. Rovers, te Utrecht.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Groningen.

F. van Rijsens, te Groningen.
F. H. A. Sabron, te 's Gravenhage.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Amsterdam.
J. H. L. Van der Schaaff, te Amsterdam.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
A. C. baron Snouckaert van Schauburg, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
L. Schouten Hz., te Utrecht.
J. Schulman, te Amersfoort.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Dr. G. P. Seyn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te 's Gravenhage.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te Johannesburg.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
Jhr. Dr. J. P. Six van Hillegom, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. A. G. A. baron Sloet, te Dalfsen.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. G. M. Slothouwer, te Rotterdam.
Jhr. M. P. Smissaert, te 's Gravenhage.
J. F. Van Someren, te Utrecht.
J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
F. N. Van der Stok, te Zwolle.
Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Suringar, te Assen.
Jhr. Mr. O. Q. Van Swinderen, te Groningen.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
T. Tal, te 's Gravenhage.

Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
M. H. J. P. Thomassen, te Utrecht.
Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
Jhr. W. F. Trip van Zoudtlandt, te Hattem.
J. Trosée, te Nijmegen.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam.
Dr. J. M. J. Valeton, te Amsterdam.
Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
Dr. S. D. Van Veen, te Utrecht.
H. C. Vegtel, te 's Gravenhage.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
Mr. W. A. baron Van Verschuer, te 's Gravenhage.
A. Verwey, te Noordwijk.
G. H. Veth, te Hilversum.
Dr. H. Visscher, te Delft.
M. H. Van Visvliet, te Middelburg.
Dr. Th. Vlaming, te Warmond.
Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
Dr. J. G. de Vos, te 's Gravenhage.
Mr. G. De Vries Az., te 's Gravenhage.
R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
P. M. H. Welker, te Numansdorp.
H. M. Werner, te Brummen.
Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
L. Wichers, te 's Gravenhage.
Mr. M. J. Ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.

C. N. Wijbrands, te Enschedé.

Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.

Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te Veenendaal.

Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.

Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.

Dr. J. A. Wijnne, te Utrecht.

W. Wilde, te Katwijk.

Dr. G. Wildeboer, te Groningen.

M. G. Wildeman, te Haarlem.

Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.

Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.

Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.

Dr. J. A. Worp, te Groningen.

Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.

Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaal van Stoetwegen, te St. Petersburg.

J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.

G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,

WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT [1].

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

---

1) Bovendien ontvangen de volgende Nederlandsche bibliotheken gratis de werken van het genootschap:

Universiteits-Bibliotheek, te Amsterdam.
Openbare Bibliotheek, te Arnhem.
Koninklijke Bibliotheek, te 's-Gravenhage.
Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.
Universiteits-Bibliotheek, te Utrecht.
Stedelijke Bibliotheek, te Utrecht.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensee's und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Geschied- en Oudheidkundige Kring, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Verein für hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Verein für hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de West-deutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Redactie van de Revue historique trimestrielle, te Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lübeck.

Institut archéologique liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut luxembourgeois, te Luxemburg.

Cercle historique, littéraire et artistique de Luxembourg, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Königlich-bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde Wes falens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Reale Società romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica Vaticana, te Rome.

Verein für mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-South-Wales-Government, te Sidney.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Geschiedenis en Oudheidkunde, te Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde, te Termonde.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Oneida historical Society, te Utica. (New-York.)

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Smithsonian Institution, te Washington.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für österreichische Geschichtsforschung, te Weenen.

Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel, te Wolfenbuttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg, te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.

BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAND DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL 1897.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1896	*f* 6352.21⁵	Nihil	
Winst op effecten	„ 38.75	Saldo	*f* 6390.96⁵
	f 6390.96⁵		*f* 6390.96⁵

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP 1897.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.		
Saldo 1896	*f* 4066.24	Drukkosten	*f* 2447.64⁵	
Rente van het kapitaal	„ 840.36	Papier	„ 875.75	
Contributiën	„ 3700.—			*f* 3323.39⁵
Verkoop Werken	„ 106.78	Schrijfloon		„ 61.83
Verkoop Bullarium	„ 77.40	Aankoop boeken		„ 5.60
	f 8290.78	Overname boeken Leesgezelschap		„ 69.75
		Contributiën aan Genootschappen		„ 16.22
		Bindwerk		„ 83.60
		Assurantie-premiën		„ 27.80
		Amanuensis		„ 50.05
		Bode		„ 46.10
		Administratieve uitgaven		„ 125.51⁵
		Algemeene vergadering		„ 86.45
		Saldo		„ 4394.47
				f 8290.78

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP 1897.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1896	*f* 49.58⁵	Aankoop boeken	*f* 139.50
Contributiën	„ 156.—	Bodin	„ 38.05
Verkoop boeken	„ 69.75	Bindwerk	„ 3.90
	f 275.33⁵	Administratiekosten	„ 8.68
		Saldo	„ 85.20⁵
			f 275.33⁵

BIJLAGE D.

LIJST DER VAN JANUARI 1897 TOT JANUARI 1898 DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP VOOR HET GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

TEN GESCHENKE ONTVANGEN BOEKWERKEN.

a. VAN DE SCHRIJVERS.

Jac. Anspach. De Heerlijkheid van Lienden.

G. H. Betz. Oedipus te Colonus.

G. D. Bom, H.Gz. De Vrijheid, 1781—1797. Geschiedenis van een Vlaggeschip.

M. de Borchgrave. Henri de Flandre (1206—1216).

G. Brom. Bullarium Trajectense II, 4.

C. W. Bruinvis. De statie van Sint Dominicus

——— De statie van Sint Franciscus.

——— De statie der Jezuïeten.

——— Register der Klokkendeunen van den Alkmaarschen Waagtoren.

——— De Alkmaarsche Loterijpenning.

——— De Alkmaarsche Rederijkers.

P. Frédéricq. Geschiedenis van de Inquisitie in de Nederlanden, IIe Deel.

Jam. de Fremery. Aanvullingen en Verbeteringen (op: The Transvaal, zie Cat. 1896—1897, p. XLVI).

J. J. Graaf. Een modedracht die honderd jaar oud is. (De pantalon).

——— Het zoogenaamde S. Engelmundusbeeld der oude Kerk van Velsen.

F. v. d. Haeghen. Bibliotheca Erasmiana I Adagia.

J. E. Heeres. De afstand der Kaap de Goede Hoop in 1814.

I. M. J. Hoog. De verantwoording van Angelus Merula.

E. Hubert. La torture aux Pays-Bas pendant le XVIIIe siècle.

P. H. v. d. Kemp. Fendall's en Raffles' opvattingen omtrent het Londensch tractaat van 13 Aug. 1814.

——— De economische oorzaken van den Java-oorlog van 1825—30.

——— De sluiting van het Londensch Tractaat van 13 Aug. 1814.

——— De zendingen van Ibbetson en Anderson naar Sumatra's Oostkust in 1820, 1823.

——— De Nederlandsch-Indische Standpenning van 1817.

E. B. Kielstra. De gevangenneming van Dipa-Negara.

L. v. d. Kindere. Les Tributaires ou serfs d'Eglise en Belgique. Le Capitulaire de Servais.

A. H. Koning. Westerwolde in Woord en Beeld.

R. Krul. Margaretha van Oostenrijk.

——— Maria Margaretha van Valckenisse.

——— Jan Evertsen, de Rotterdammer vaster.

——— Jean Frédéric Helvetius et sa famille.

H. C. V. Leibbrandt. (Precis of the Archives of the Cape of Good Hope). Letters despatched 1696—1708.

——— The defence of W. A. v. d. Stel.

Van der Lith. De stichting van Willem Arentsz van den Heiligen Lande.

Van der Lith. Dokter Johannes Weijer.

Marie de Man. J. A. Smits van Nieuwerkerk. (In memoriam).

——— Over Zeeuwsche Loodjes.

——— Sceattas anglo-saxons inédits ou peu connus.

——— Sou d'or barbare trouvé en Frise.

——— Médaille uniface de Levinus Bloccenus à Burgh.

——— Vervalschte Raadspenningen van Zierikzee.

——— Gildepenning van Abraham Hildernisse.

——— De oorsprong der zilveren manen.

——— Iets uit de geschiedenis der Zeeuwsche Assignaten.

——— Médaille mortuaire de Thierry van Cloon.

——— Penningen v. h. Sint Lucia- of Bakkerinnengilde te Zierikzee.

——— Gildepenning van de scheepstimmerlieden te Zierikzee.

M. C. Nijland, Twee Sneeker magistraats-penningen.

——— Eene prinses van Oranje, Vorstin van Anhalt.

J. R. Planten. The Rudder. International Cup number.

Year-book 1895, 1896 of the collegiate reformed protestant Dutch church of the city of New-York.

Holland in 1895. (Overdruk The Evening Post.)

Pharmaceutical Association (The American) 43d Annual meeting. Official Bulletin (1895).

Historic Towns. Theod. Rooseveldt. New-York 1895.

William the Silent by Ruth Putnam. New-York and London 1895.

Map of the original grants ..... to the Inhabitants of New Amsterdam (1642).

New-York. Charities directory (6th ed.) New-York 1895; 7th ed. 1897.

The Brooklyn Institute of Arts and Sciences (1895—'96).

Money, Silver and Finance by J. H. Cowperthwait (4th ed.).

Real Estate Record by G. W. van Siclen.

The Midland Monthly. Vol. 3. n° 2. (A bit of Holland in America).

The Digest of Physical Tests and Laboratory Practice. Vol. I. n° 4.

Philadelphia and its environs (1896).

Sketch of the Life of General Grant.

The Sugar Industry by H. Myrick.

The Berlin Iron Bridge Company.

Kellogg's Lists of Family Weekly Newspapers of the better Class.

Riehlé Bros. Testing Machine C°, Catalogue n° 3.

Mohonk Lake, Sorrento, Minnewaska, Hotel Manhattan. (Prospectussen).

Our Presidents.

Annals of greater New-York (bis).

Wool Exchange.

Greater New-York. (Edition of the New-York Tribune, Jan. 30 1897).

Shipping and Commercial List. (Centennial Edition).

Detroit and its pharmaceutical Interests. Vol. 2. n° 17.

Jos. de Ras. Mémoire ... sur la souveraineté du Prince-Evêque de Liège dans la ville de Maestricht.

Th. van Riemsdijk. Het zevendeel leggen na doodslag in Kennemerland en West-Friesland.

Th. M. Roest. Les monnayes des Seigneurs de Bronckhorst-Batenbourg.

M. A. N. Rovers. Een vierhonderdjarige gedenkdag. (Melanchthon).

——— Levensbericht van F. W. B. van Bell.

P. D. Chantepie de la Saussaye. Levensbericht van W. G. Brill.

J. H. Hora Siccama, Den Haag in de dagen van Graaf Willem III en Graaf Willem IV.

A. C. Snouckaert van Schauwenburg. De kleeding v. d. leden der Ridderschappen in het Koningrijk der Nederlanden.

G. Mac Call Theal. History of South Africa (1652—1795) 2 dln. geb.

——— Geschiedenis van Zuid-Afrika.

——— Records of the Cape Colony from Febr. 1793—Dec. 1796.

J. W. des Tombe. Het geslacht van Renesse.

G. H. van Borssum Waalkes. Een tractaat misschien door Hendrik Mande opgesteld.

A. Waddington. La République des Provinces-Unies, La France et les Pays-Bas Espagnols de 1630 à 1650. Tom. II.

L. Wichers. De omwenteling te 's-Gravenhage in Nov. 1813.

M. G. Wildeman. Ontwerp van een wapen voor H. M. de Koningin.

b. VAN OF DOOR DEPARTEMENTEN VAN ALGEMEEN BESTUUR, GENOOTSCHAPPEN, MAATSCHAPPIJEN ENZ.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

Publications de la Société historique et archéologique dans le Duché de Limbourg, Tom. XXXII, XII; XXXIII. Nouv. Série, Tom XIII.

Verslag aangaande een voorloopig onderzoek te Parijs naar Archivalia enz. door Dr. P. J. Blok.

De Nederlandsche Heraut, 8e Deel 4de Aflev.

Het Archief der Stad Reimerswaal door Mr. R. Fruin Th. Az.

De Archieven der Gemeenschappen, Collegiën en Ambtenaren te Roermond.

Verslag omtrent 's Rijks oude Archieven XVII (1894).

Van het Ministerie van Koloniën (door tusschenkomst van het Rijks-Archief).

Dagh-register gehouden int Casteel te Batavia. A° 1624—1629.

Van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken in België, door tusschenkomst van het Nederlandsche Ministerie van Buitenlandsche Zaken.

Bulletin des Commissions Royales d'art et d'archéologie, année XXXIV, 5—12.

Van de Provinciale Staten van Friesland.

Systematische Catalogus der Provinciale Bibliotheek van Friesland. Vervolg (1897).

Van de Vereeniging Felua.

Verslag over 1896—1897.

Van Edam's Museum.

Verslag van de oprichting tot 1 Januari 1897.

Van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Verslag omtrent den toestand der Koninklijke Bibliotheek in 1896.

Van het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag 1896.

Van de Athenaeum-bibliotheek te Deventer.

Catalogus 1ste Deel.

Van het Gemeente-Bestuur van Deventer.

De Cameraars-rekeningen door Dr. J. de Hullu, 4de Deel, 1ste stuk—3de stuk.

Van het Provinciaal Museum van oudheden in Drenthe.

Verslag aan de Gedeputeerde Staten over 1896.

Van B. en W. der gemeente Utrecht.

Verslag van den toestand der gemeente Utrecht 1896.

Verslag van het voorgevallene in de gemeenteverzamelingen in 1896.

Verslag van de gasfabriek der gemeente Utrecht over 1896.

Van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's-Gravenhage.

Verslag over 1896.

Van de Comissie voor het Leeskabinet te Rotterdam.

38ste Jaarlijksch Verslag.

Van de redactie van „de Katholiek."

„De Katholiek." Jaargang 1897, 1898, Januari.

Van het Limburgsch Provinciaal Genootschap voor geschiedkundige wetenschappen, taal en kunst te Roermond.

Limburgs Jaarboek. III, 2; IV, 3—4; III, 3—4, 5.

Van het Koninklijk Oudheidkundig genootschap te Amsterdam.

Jaarverslag 1897.

Catalogus van de Muntverzameling (door Joh W. Stephanik).

Verslag van de Commissie voor den Atlas van Afbeeldingen betreffende Zeden en Gewoonten (door J. H. v. d. Schaaff).

Noordhollandsche Oudheden (Van Arkel en Weissmann) 3de stuk.

Van de Commissie van beheer over het Stedelijk Museum te Leiden.

Verslag over 1896.

Van de Vereeniging tot instandhouding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling.

Jaarl. Verslag 1896—1897.

Van de Vereeniging Flehité te Amersfoort.

Verslag van de werkzaamheden der Vereeniging over 1896.

Van de Vereeniging Die Haghe te 's-Gravenhage.

Verslag over 1896—1897.

Van het Historisch Genootschap te Groningen.

Historische Avondstonden.

Van den Academischen Verein der Historiker te Weenen.

Bericht über die 4e Versamml. 1896.

Van de Hoogeschool te Gent.

Twee Verhandelingen over de Inquisitie in de Nederlanden, tijdens de 16de eeuw (door J. J. Mulder en Dr. J. Frederichs).

Van de Société scientifique et littéraire du Limbourg.

Bulletin, Tom. XVII, 1er fascic.

Van het Department of Agriculture of the U. S.

Farmers' Bulletin n° 54.
North American Fauna n° 13.
Yearbook 1896.

Van de Holland-Society of New-York.

Yearbook 1897.

Van het New-South-Wales-Government.

Historical Records of New-South-Wales IV (1800—1802).
New-South-Wales: „The Mother Colony of the Australias."

Van het Bureau International de la Paix.

Philosophie de la Guerre.
Essai de la Bibliographie de la Paix.
Paix et Désarmement.
La Fédération et la Paix.
Bulletin du IVme, Congrès de la Paix. (Berne 1892).
——— VIme, Congrès de la Paix. (Anvers 1894).
——— VIIme Congrès de la Paix. (Budapest 1896).
Le Programme pratique des Amis de la Paix.

RUILING VAN GENOOTSCHAPPELIJKE WERKEN.

Aken. Aachener Geschichtsverein.
Zeitschrift. Bd. XVIII—XIX.

Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Jaarboek. 1896.
Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen, 4e reeks I, 1. 2. 3. Register Derde reeks.
Poemata (Leg. Hoeufft.) Reditus Augusti.
Afd. Natuurkunde. Verslagen Deel V.
Verhandelingen, Deel II, 2de deel.
Eerste Sectie. V, 3—4; 5—6, 7, 8.
Tweede Sectie. V, 4—5, 6, 7—10; VI, 1.

Antwerpen. Académie Royale d'Archéologie de Belgique.
Bulletin (4me Série des Annales.) 2e partie, XXVIII, XXIX, XXX.

Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und Neuburg.
Zeitschrift. 23 Jahrgang (Jahresbericht 1893—1896).

Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Verhandelingen, XLIX, 2; XLVIII; 3de Stuk; L, 2, 3.
Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde XXXIX, 4, 5, 6.
Notulen, XXXIV, 2, 3, 4; XXXV, 1—2.

Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch Plakaatboek 1602—1811 Dl. XV.

——— Dag-register 1668—1669.

De Java-Oorlog door P. J. F. Louw, Deel II.

Bonn. Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Jahrbücher Heft 100—101.

Braunschweig. Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde.

Braunschw. Magazin. 2er Bd.

Brussel. Acad. Royale de Belgique.

Compte Rendu des Séances de la Comm. Royale d'histoire, 5e Serie. Tom. V, 3, 4, 5—7; VI, 1—5; VII, 1—2.

Inventaire des Cartulaires conservés dans les dépots des archives de l'Etat.

Collection de Chroniques Belges inédites.

Chartes inédits de l'Abbaye d'Orval.

Correspond. de Granvelle. Tom. XII.

Cartulaire de l'Eglise Saint-Lambert de Liège. Tom. II.

Le Cotton Manuscrit Galba B. I.

Cartulaire des Comtes de Hainaut. Tom. VI, 1e en 2e partie.

A. Wauters. Table chronologique des Chartes et diplômes imprimés.

Biographie Nationale, Tom. XIII, 2 fasc.; XIV, 1.

Annuaire, 1896 (62e année) 1897 (63e année).

Réglements et Documents concernant les trois classes. Notices biographiques et bibliograph. 1896, 4e ed.

H. Pirenne, Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel (1249—1272).

Bulletins, 29, 30 (année '65); 31, 32 (année '66); 33 (année '67).

Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.
Annales, X, 3—4 (1896), XI, 1—4.
Annuaire, 1897.

Brussel. De Bollandisten.
Analecta Bollandiana XVI, 1—3.

Dusseldorp. Düsseldorfer Geschichtsverein.
Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch XI.

Elberfeld. Bergischer Geschichtsverein.
Zeitschrift, Jahrgang 1896. Bd. XXXII.

Emden. Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer.
Jahrbuch. XII, 1, 2.

Essen. Historischer Verein fur Stadt und Stift Essen.
Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen. 17er Heft, en ter completeering: Beiträge: 2—5, 7—16.

Frankfurt. Verein für Geschichte und Alterthumskunde.
Das historische Archiv der stadt Frankfurt a./M.

Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees.
Schriften, Heft 25.

Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.
Mémoires et Documents, 2me série, Tom. 4, 6, 7.
Bulletin, Tom. I, Livr. 5.

Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie.
Jaarboek 1897.
Verslagen en Mededeelingen. April—Dec. 1896; Januari—Mei 1897.
Vak- en kunstwoorden n° 4. (Ambacht van den metselaar.)
E. Gaillard. De keure van Hazebroek van 1336, dl. 3.

Jhr. Mr. N. de Pauw. Middelned. gedichten, aflev. 3.

E. de Neef. Klank- en Vormleer van de VII. Vroeden binnen Rome.

Gent. Redactie van den Messager.

Messager des sciences historiques. 1896, 3—4.

Gent. Geschied- en Oudheidkundige Kring.

Bulletin, Jaarg. XI, 1, 2.

Gieszen. Oberhessischer Geschichtsverein.

Mitteilungen, N. F. Bd. 6.

Görlitz. Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften.

Neues Lausitzisches Magazin, LXXIII, 1.

Codex diplom. Lusatiae II, 2.

Graz. Historischer Verein für Steiermark.

Mittheilungen XLIV.

's-Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de land-, taal- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.

Bijdragen. Deel III, 1—4: IV; V, 1.

Het Burusch van Masarete (door H. Hendriks).

's-Gravenhage. Indisch Genootschap.

Vergaderingen Nov. '96—Nov. '97.

Naamlijst der leden.

Hannover. Historischer Verein für Niedersachsen.

Zeitschrift, 1897.

's-Hertogenbosch. Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Werken. Nieuwe Reeks, n° 6. De „Stuerghewalt".

Jena. Verein für Thüringische Geschichte und Alterthumskunde.

Zeitschrift, N. F. IX, 3—4; X, 1—2.

Regesta Diplomatica, 2er Halbband.

Kassel. Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde.

Zeitschrift, N. F. XI (supplement) XX, XXI.

U. Berlière. Mélanges d'histoire Bénédictine. Maredsous, 1897, 8°.

——— Privilèges de la Collégiale de Saint-Waudru à Mons. Mons. 1897.

Germ. Morin. De vita et cultu S. Gerardi de Orcimonte (Overdr.)

——— De translatione Sancti Eugenii. (Excerptum ex Anal. Bolland, Tom. V), 1886.

——— Saint Prosper de Reggio. (Extr. Revue Bénéd. Juin 1895).

Willibrord van Heteren. Kunstenaars en Kunstwerken in de Belgische Benedictijner Kloosters etc. (Overdr. Dietsche Warande) Gent, 1889.

Mechelen. Cercle Archéologique de Malines.

Bulletin VI, 2; VII.

Meissen. Verein. für Geschichte der Stadt Meissen.

Mittheilungen IV, 3.

Middelburg. Zeeuwsch Genootschap der Wetensch.

Zelandia Illustrata, 2e Vervolg.

Geschiedk. Beschr. van Tholen en omstreken (door A. Hollestelle).

München. Görres-Gesellschaft.

Historisches Jahrbuch XVIII, Bd. 1—4.

München. Königliche Bayerische Akademie der Wissenschaften.

Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe, 1896, 3—4; 1897, 2, 3.

Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.

Zeitschrift. Band LIV.

Namen. Société archéologique de Namur.

Annales, XXII, 3e Livr.

Neurenberg. Germanisches Museum.

Mittheilungen 1896.

Anzeiger, 1896.

St. Nikolaas. Oudheidkundige kring van het land van Waas.

Annales, XVI, 1—4.

Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift XI, 3—4; XII, 1.

Regensburg. Historischer Verein für Oberpfaltz und Regensburg.

Verhandlungen, Bd. 49, (41).

Rome. Reale società Romana di storia patria.

Archivio, XIX, 3—4; Vol. XX, 1—2.

Schwerin. Verein für Mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.

Jahrbücher und Jahresberichte, 62 Jahrg.

Stockholm. Kongl. Vitterhets, Historia och Antiqvitets Academie.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, XIII, 2—3; XV, 1.

Tidskrift för Landmålsföreningen, 56, 57.

Månadsblad, Tjugondeförsta årg. (1892), 22.

Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs.

Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens, XIII.

Termonde. Oudheidkundige Kring.

Gedenkschriften, 2do Reeks, VI, 4.

Upsala. Universitets Bibliotheket.

(Helsingfors en Lund.) Landmålsföreningarne. Festkrift Kon. Oscar II.

Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verslag 1896.

Aanteekeningen der sectie-vergaderingen, 1896.

Washington. Smithsonian Institution.

Miscellaneous Collections, n° 1071, 1072, 1073, 1075, 1077.

Mittheilungen 1894, 1895.
Statuten 1896.
Keulen. Stadt-Archiv.
Mittheilungen Heft 28.
Keulen. Historischer Verein für den Niederrhein.
Annalen Heft 60. (2e Abth.) 62 (Beiheft 1).
Kiel. Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
Zeitschrift, Band 26.
Regesten und Urkunden III, 8.
Koningsbergen. Redaction der Altpreussischen Monatschrift.
Altpreussische Monatschrift, XXXIV, 1—2 met Beilage-heft.
Lausanne. Société d'histoire de la Suisse romande.
Antiquités lacustres.
Leeuwarden. Friesch Genootschap.
Verslag, 1895/96.
Mengelingen, 19de Deel, 4de reeks, I, 2.
Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.
Handelingen en mededeelingen, 1896/97.
Levensberichten, 1896/97.
Leipzig. Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.
Abhandlungen der philologisch-historischen Classe, XVII, 5, 6. Bd. XVI, XVIII, 1.
Berichte über die Verhandlungen. 1896, 2—3.
Zur fünzigjähr. Jubelfeier (1 Juli 1896).
Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.
Kwartalnik Historyczny, Rocznik XI. Zeszyt I, II, III, IV.
Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique.
Analectes, 2me Série, X, 3—4.

Londen. Redactie van de English Historical Review.
English Historical Review XII, n° 45, 46, 48.

Lübeck. Verein für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde.
Mittheilungen. 6, Heft n° 11 en 12; 7, Heft n° 1—9, 10—11, 12.
Bericht für das Jahr 1894, 1895.
Miniaturen aus den Hss. des Staatsarchivs in Lübeck.

Luik. Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège.
Bulletins X, 1.

Luik. Institut archéologique.
Bulletin, Tom. XXV.

Lund. Universiteit.
Acta Universitatis Lundensis XXXII, 1, 2.

Luxemburg. Verein für Luxemburger Geschichte, Literatur und Kunst.
Ons Hemecht, III, 1.

Luxemburg. Institut Grand-ducal de Luxembourg.
Publications de la Section Historique, Tom. XLV.

Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletin XXIX, 6; XXX, 1—6; XXXI, 1—6.
Legis Romanae Wisigothorum fragmenta ex Cod. palimpsesto.

Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine XIV, XV, 1.
Petite Revue bénédictine Ire année (1884) 1—12; 2me année, 1—12; 3me année 1—12; 4me année 1—12; 5me année, 1—12; 6me année, 1—12).
Monasticon Belge, Tom. I, 2e Livr.
Anecdota Maredsolana. Vol. III, p. II.
S. Hieronymi presbyteri Tractatus sive Homiliae in Psalmos, in Marci evangelium aliaque varia argumenta, Primus edid. Germanus Morin. Maredsoli 1897, 4°.

Bureau of ethnology, Annual report, 1892—1893 1893—4, 1894—5.

Contributions to Knowledge, n° 1034, '35, '38. '39.

Account of its Origin.

Memoir of G. B. Goode.

Weenen. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Archiv für österreichische Geschichtsforschung.

Mittheilungen, 83. 2e Hälfte.

Weenen. Institut für österreichische Geschichtsforschung.

Mittheilungen, XVIII Bd. 1—4.

Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthumskunde.

Zeitschrift, 29er Jahrg. Heft 2 (Schlusz). Jahrg. 30.

Zwolle. Vereeniging tot beoefening van Overijselsch recht en geschiedenis.

Verslag der handelingen der 78e, 79e vergadering.

Bescheiden betreffende de Hervorming in Overijsel, uitgeg. door Dr. J. de Hullu. Vel 1—7.

Overijselsche Stad-, Dijk- en Markerechten. I, Stadboeken van Zwolle.

AANKOOPEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP.

Lindenschmidt. Die Alterthümer unser heidnischen Vorzeit. IV, Heft 11.

De Roever. Het leven van onze Voorouders. afl. 28—32.

Overgenomen van het Leesgezelschap:

Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis. VI, afl. 2—4.

Nederl. Archievenblad. 1896/97, n° 4. 5, 1897/98, 1. 2,
Neues Archiv für ältere Deutsche Geschichtskunde. XXII, 2. 3, XXIII, 1.
Bulletin historique et littéraire de la Société pour l'histoire du protestantisme français V, 11. 12, VI. 1—12.
Bulletin de la Commission pour l'histoire des églises Wallonnes. VII, (2e Sér. II), n° 2.
Bijdragen tot de geschiedenis van Overijsel. 2e Ser. II, afl. 1. 2.
Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem. XXII, 1—3.
Bijdr. voor vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde, van Nijhoff en Fruin, X, afl. 1. 2.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1896.
Amsterdamsch Jaarboekje. 6e Jaarg. 1898.
Jahresbericht der Geschichtswissenschaft von Jastrow. XVIII (1895).
Mittheilungen aus der Histor. Litteratur. Red. von F. Hirsch. XXV, 1—4, XXVI, 1.
De Navorscher. 1896, n° 12, 1897, n° 1—12.
Oud-Holland. XIV, 4, XV, 1—3.
Revue belge de numismatique. 1897, n° 1—4.
Revue historique. LXIII, 1. 2, LXIV, 1. 2, LXV, 1. 2, LXVI, 1.
Nieuwe Drenthsche Volksalmanak. 1897 15e Jaarg.
Geldersche Volksalmanak. 1898.
Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft von Quidde. XII, supplt heft.
Historische Zeitschrift von Sybel. XLII, 2. 3. XLIII, 1—3. XLIV, 1.
Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst. XVI, 1—3.
Korrespondenzblatt dazu. XV, 1. 2. XVI, 1—11.

Van de Societé d'Histoire Diplomatique:
(Lidmaatschap).

Revue d'histoire diplomatique. XI, n° 1—4.
Documents sur la négociation du Concordat et sur les autres rapports de la France avec le Saint Siége en 1800 et 1801, publ. par Le Cte Boulay de la Meurthe. Tom. V, supplementaire. Paris 1897.

EEN MERKWAARDIG AANVALSPLAN, GERICHT TEGEN VISSCHERIJ EN HANDEL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN IN DE EERSTE HELFT DER 17de EEUW,

MEDEGEDEELD DOOR

P. J. BLOK.

Bij mijne onderzoekingen te Parijs in September 1896 vond ik in de Bibliothèque Nationale in den bundel „fonds français n° 23576, Affaires de Hollande 1566 suiv." een zeer merkwaardig handschrift (fol. 420 suiv.) „touchant la navigation, trafficq, pescheiries, commerce et autres choses apartenantes a la Mer du Nort, Mer Oceane et des Indes, ou traffiquent et habitent les rebelles d'Holande, Zelande et Frise, avec tout leur revenu, par quelz moyens ilz s'entretiennent et font la guerre et ce qu'on fera pour les empescher et les reduire en fort peu de temps a l'obeissance."

Dit handschrift, blijkens de vele afschrijffouten geen origineel maar een afschrift, staat volgens schrift, papier en inhoud in geen verband met de overige bijgebonden stukken betreffende de Nederlanden. Het is uit de eerste helft der 17de eeuw, zooals uit het

schrift duidelijk blijkt, en telt 58 bladen in folio. Van de herkomst is niets bekend dan dat de bundel reeds in de 17de eeuw bijeengebonden is geworden.

Wat de auteur er mede gewild heeft, is ten volle duidelijk o. a. uit den hierboven afgedrukten aanhef en uit het slot. Hij wilde den Koning van Spanje en den „Aartshertogen", Albertus en Isabella, de geduchte financieele, commercieele, in het algemeen de stoffelijke macht der „rebellen" schilderen en hun tevens het middel aan de hand doen om die macht te breidelen en de opgestane gewesten eindelijk te onderwerpen. Het is dus een der vele plannen van dien aard, waarvan de geschiedenis spreekt. [1])

Dit plan heeft voor ons ongemeene waarde, omdat het uitgaat van een overzicht, dat de auteur verkregen heeft „selon l'advis et relation de plusieurs personnages de pratique et experience desdictz Estats rebelles, qui ont traffiqué quelque temps en iceux pays lesdictes affaires, affectionnez au service de Dieu, de Sa Majesté et Altesses", m. a. w. van katholieke kooplieden of nijveren, die in het Noorden hadden geleefd. De auteur ontleende aan hunne mededeelingen de cijfers en berichten, die hij hier bijeenvoegt.

Wat de cijfers betreft, zij blijken verre van eene in alle opzichten betrouwbare statistiek naar onze moderne begrippen op te leveren. [2]) Het is duidelijk, dat de auteur de hem gedane soms zeer globale opgaven dikwijls verkeerd heeft begrepen, misschien

1) Vgl. o. a. dat van Guttierrez, beschreven in mijne Gesch. v. h. Nederl. volk, III, blz. 308.

2) Vgl. omtrent dit onderwerp de verstandige opmerkingen van Elink Sterk in het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje 1854, blz. 364 vlg. Echter ook hierachter blz. 12 en 38.

wel ze opzettelijk heeft vergroot om de macht der tegenstanders en de noodzakelijkheid om hen ten krachtigste te bestrijden des te beter te doen uitkomen. Vergelijking met andere berichten uit dien zelfden tijd (bij Van Meteren, Van Royd, Bor enz.) is noodig om ze tot hunne ware proportiën terug te brengen, waarnaar dan ook in de door mij bijgevoegde aanteekeningen is getracht. Herinnerd worde echter hier aan het feit, dat ook de opgaven van reizigers in de Nederlanden als Rohan en Overbury, van Engelsche economen als Hitchcock, Walter Raleigh, Selden e. a. volstrekt niet zonder meer als grondslag voor berekening kunnen worden genomen. Ook dat zijn globale schattingen, op het oog gemaakt of door samenvoeging van heterogene gegevens verkregen, en zij moeten dus met groote voorzichtigheid als statistieke aanwijzingen worden gebruikt.

Van veel meer gewicht en veel vertrouwbaarder zijn de mededeelingen omtrent de wijze van handeldrijven, den aard der verhandelde goederen, omtrent de organisatie van de zeemacht, die tot beveiliging van handel en visscherij der Nederlanders moest dienen, omtrent de verdedigingsmiddelen daartegenover in de Vlaamsche havens aanwezig, omtrent den strijd tusschen onze zeemacht en de Duinkerker kapers.

Het eigenlijke aanvalsplan aan het slot is in vele opzichten hersenschimmig: ook al ware het Bestand niet spoedig na den tijd dezer schets gesloten, het is niet te denken, dat de regeeringen van Brussel en Madrid op dit plan ingegaan zouden zijn.

Het geschrift is namelijk ongetwijfeld van vóór het Bestand en wel uit het jaar **1607**, hetgeen blijkt uit menige uiting van den auteur over wat kort te voren

had plaats gehad [1]) en vooral uit zijne opgave, dat sedert de eerste inbeslagneming van Nederlandsche schepen in Spanje, dus sedert 1585, „en ça" 22 jaren verloopen waren (blz. 17).

Wie de auteur was, is onbekend. Geenerlei aanduiding van naam of stand komt in ons geschrift voor. Uit de taal en de schrijfwijze der woorden is op te maken, dat hij òf een Waal òf een Fransch schrijvende Vlaming of Brabander was. Uit zijne nauwkeurige bekendheid met Duinkerken en de daar in de laatste jaren voorgevallen gebeurtenissen (vgl. blz. 46 vlg.), zou men kunnen opmaken, dat hij toen daar gevestigd was.

Bijzondere opmerking verdient, dat Dewez in zijne Histoire Générale de la Belgique [2]) melding maakt van een Brusselsch manuscript [3]), waarin in een overzicht de cijfers uit het onze met korte aanduidingen van de richting der handelsbeweging zijn overgenomen. Dit manuscript, getiteld Considérations sur le gouvernement des Pays-Bas, dagteekent van 15 April 1646 en is 1872—1874 uitgegeven in de Collection de Mémoires van de Société de l'histoire de Belgique door De Robaulx de Soumoy. In het derde deel dezer uitgave vindt men (p. 73 suiv.) een hoofdstuk, getiteld „République des Provinces Unies", waarin (p. 79—101, 125 suiv.) een uitvoerig dikwijls woordelijk overeenkomend uittreksel voorkomt van een groot gedeelte van datgene, wat in het hierachter afgedrukte handschrift wordt mede-

1) Vgl. blz. 25, 46 en het slot passim.

2) T. 6, p. 398 suiv. Daaruit putte Berg van Middelburg zijne cijfers op blz. 381 vlg. van zijn boek: de Nederlanders en het Hanseverbond (Utr. 1833).

3) Vgl. mijn Verslag over onderzoekingen te Parijs ('s Grav. 1897), blz. 32.

gedeeld, door den onbekenden auteur van de Considérations in den breede met zijne eigene opmerkingen verrijkt en hier en daar tot op zijn tijd bijgewerkt. Hij noemt evenwel den naam van zijn zegsman niet; alleen spreekt hij in het begin van zijn boek in het algemeen over „mémoriaux très fidèles et très authentiques", „relations des personnes d'authorité y ayans été entremis", over aanteekeningen van „feu mon père, un des plus curieux aussy bien que des plus judicieux de son temps", eindelijk van „ce que moymesme j'ay veu et reconnu." Hij zegt ook niet in het bijzonder, waaruit hij zijn bovengenoemd uittreksel putte, maar dat hij een exemplaar van ons „Advertissement" voor zich had, is reeds op het eerste gezicht niet te betwijfelen: wij hebben dus hier te doen met een der bronnen, die den auteur der Considérations ten dienste stonden.

Het geheel is belangrijk genoeg om het in dezen bundel te doen opnemen. Het is in ieder geval een merkwaardig overzicht uit den tijd, toen handel en nijverheid hier te lande zich met ongekende kracht begonnen te verheffen; uit dezelfde dagen, die de gelijktijdige Engelsche schrijvers in verbazing en bewondering brachten, ook in nijd deden ontsteken, die De Groot zijne beroemde beschrijving van Holland's blooi in zijn Parellelon Rerum Publicarum (III, 21) in de pen gaven, die vóór 40 jaren onzen Fruin het merkwaardige hoofdstuk in zijne Tien Jaren: „Handel en welvaart der Vereenigde Nederlanden", deden schrijven.

Bij de uitgave is met correctie van enkele zinlooze schrijffouten zooveel mogelijk getracht naar een nauwkeurigen afdruk van het handschrift. De telkens herhaalde totaalsommen in arabische cijfers zijn door mij weggelaten, omdat zij reeds op die wijze in den tekst zijn aangegeven. Tot verduidelijking

van het geheel zijn door mij de verschillende afdeelingen door Romeinsche cijfers en de onderdeelen door letters aangewezen. De interpunctie is met onze gewoonten in overeenstemming gebracht.

De groote welwillendheid van den heer Leopold Delisle, Directeur der Bibliothèque Nationale te Parijs, maakte het mij gemakkelijk een afschrift van het stuk te doen vervaardigen. Hem worde daarvoor hier ten zeerste mijne dankbaarheid betuigd.

P. J B.

ADVERTISSEMENT, QU'ON DONNE A SA MAJESTE ET ALTESSES TOUCHANT LA NAVIGATION, TRAFFICQ, PESCHEIRIES, COMMERCE ET AUTRES CHOSES APARTENANTES A LA MER DU NORT, MER OCEANE ET DES INDES, OU TRAFFIQUENT ET HABITENT LES REBELLES D'HOLANDE, ZÉLANDE ET FRISE, AVEC TOUT LEUR REVENU, PAR QUELZ MOYENS ILZ S'ENTRETIENNENT ET FONT LA GUERRE ET CE QU'ON FERA POUR LES EMPESCHER ET LES REDUIRE EN FORT PEU DE TEMPS A L'OBEISSANCE.

Advertissement, qu'on donne a Sa Majesté et Altesses touchant la navigation, traficq, pescheiries, commerce et autres choses appartenantes a la Mer du Nort et Mer Oceane et des Indes, ou traffiquent et habitent les rebelles de Hollande, Zelande et Frise, par quelz moyens ilz s'entretiennent et font la guerre et ce qu'on fera pour les empescher et les reduire en fort peu de temps a l'obeissance; tout cecy selon l'advis et relation de plusieurs personnages de pratique et experience desdictz Estats

rebelles, qui ont traffiqué quelque temps en iceux pays lesdictes affaires, affectionnez au service de Dieu, de Sa Majesté et Altesses. Et aussy on pouvra voir par la les droicts et proffiets, que lesdictz Estats et Conseil des rebelles tirent, avec lesquelz ilz entretiennent la guerre. Ayant consideré les grands droicts, ou ilz montent, on doibt considerer, combien peut importer le principal, avec lequel tout le peuple des rebelles s'entretient, lesquelz sans la navigation il leur est impossible tenir; et faisant execution du remede cy aprez declaré, sera les aneantir du tout et leur oster leurs richesses.

Par quelz moyens ilz entretiennent la guerre:

I. Avec la pescherie de la Mer du Nort.
II. Avec la navigation et trafic a Oostlande et Norvegue.
III. Avec la navigation d'Espagne, Indes orientales et occidentales.
IV. Avec les licences et passeports d'Anvers, Gand et autres lieux et rivieres.
V. Avec la guerre sur terre et les armees de mer.

I.

Premierement ilz ont cinq sortes de pescheries en la mer du Nort et autres lieux, asçavoir celle des harins, caballaux, saumons et autres sortes de poisson, qu'ilz portent vendre en Angleterre, Escosse, France, Norvegue, Suede, Moscovie, Dannemarcq, Hongrie, partie du Danube et jusques en Turquie et aussy sur toutes les frontieres d'Espagne, d'Italie, Indes, Isles de Canarie, Brezil, Barbarie et en la plus grande part d'Afrique; outre cecy ilz pourvoyent les VI provinces des Estats de Flandres, qui est un grand nombre; et les passeports et licences, que les

annees passees [1]) ont esté octroyez ausdictz rebelles, leur ont aporté une tres grande somme d'argent, par ce qu'ilz amenoyent et faisoient tenir leurs marchandises et poisson aux terres obeissantes a Sa Majesté et Altesses [2]).

a. La pescherie, qui commence a la Pentecoste, qui est petite des harens, lesquelz se mangent frais.

Ladicte pescherie est de grandeur et nombre de 600 barques, la moitié de 15, l'autre moitié de 10 lastes, qui font en tout 7500 lastes, et payent d'entree deux florins, tellement qu'en un voyage, qu'ilz font, le droict monte quinze mil florins. Et ladite pescherie ne dure qu'un mois durant la sainct Jean.

De la sortie desdictz 7500 lastes a raison de 9 florins comme la grande pescherie monte 67500 fl.

b. La grande pescherie.

Le nombre des barques et vaisseaux, avec lesquelz ilz vont a la pescherie, est peu moings de 3000 [3]).

---

1) Met name sedert de komst van aartshertog Albertus in het Zuiden waren dezen paspoorten talrijk geworden.

2) Vgl. over den omvang van den Hollandschen vischhandel vooral The Trade's Increase, Harl. Misc. IV, p. 216 ff.

3) Dit getal is ongetwijfeld te hoog, al komt het overeen met wat Raleigh aangeeft (Observations, in Misc. Works, Works II, p. 370). Van Meteren noemt voor 1601 het getal van 1500 buizen als iets bijzonders (ed. 1663, fol. 437). Bovendien moet men bedenken, dat ongetwijfeld een zeker aantal dezer schepen ook voor de bovengenoemde kleine haringvisscherij werd gebezigd. Selden's schatting van 4 à 500 buizen (Opera II, Mare Clausum, p. 1363) is daarentegen weder te laag. The Trade's Increase zegt (p. 217), dat men eens op eenmaal 2000 schepen ter visscherij heeft zien uitzeilen. Gentleman spreekt van 1000 buizen, die Juni uitzeilen, van 25 à 50 last, met 16 à 24 man (Harl. Misc. III, p. 381), verder nog „a huge number more of smaller burthen."

On faict compte, que la moitié est de 40 lastes [1]) et l'autre moitié de 20, que chaque laste faict deux tonneaux d'Espagne, qu'il vient 12 barils en chaque laste et en chaque baril il y a mille harens. Et ladicte pescherie commence le 24 Juin, nuit de Sainct Jean, et achève en Decembre, jour de Sainct Nicolas, qui est cinq moys, et apres retournent a leurs maisons; or il faut considerer, qu'en ce temps ilz font quasi quatre voyages et plus. Et les maistres et pilotes desdictz vaisseaux font serment devant le magistrat de leur ville, qu'ilz ne pescheront point, si ce n'est audit temps. Laquelle dite pescherie et son siege [2]) est a 60 degrez, entre Escosse depuis l'isle de Fairkel [3]) jusqu'a Jerume [4]), qui est en Angleterre. Et son destroit [5]) est de 120 lieues descendant vers le Canal a cause des cours, qui amenent les harens vers la coste d'Espagne [6]). Ladite pescherie mene tousjours [7]) avec soy pour sa

1) De Engelsche buizen waren iets grooter, 30 à 40 last (The Trade's Increase, l.l. p. 215).

2) Vgl. over de plaats der visscherij op de Engelsche kust: The Trade's Increase, p. 214, waaruit blijkt, dat de Engelschen over eene grootere uitgestrektheid vischten. De beste tijd en plaats was omstreeks St. Bartholomeus (24 Aug.) van Scarborough tot de Theems.

3) Het eiland Fair (Fair-isle), behoorende tot de Shetlands-eilanden, even ten N. der Orkney's en op 59½ °/₀ gelegen. Ook in het midden der 17de eeuw was bij dit eiland het beginpunt der visscherij, vgl. Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Rep. van Holland en Westfriesland, blz. 27 (daar staat: Phayril).

4) Yarmouth. Reeds sedert de 13de eeuw hoofdpunt van visscherij (Oork. van Holl. en Zeel. II, n° 918. — Gentleman l.l.).

5) D. i. het district (Littré i. v. détroit geeft dit onder de oude beteekenissen van het woord op), de uitgestrektheid van het vischwater. De oude lieue was 4444½ M. groot, dus 120 lieues = 533½ kilometer..

6) En Ierland, zie The Trade's Increase l.l.

7) Sedert de aanvallen der Duinkerkers, met name in 1600.

garde et deffense 16 et quelque fois 25 vaisseaux de guerre, craignant les vaisseaux de guerre, qu'il y a en Dunquerque, lesquelz sont en petit nombre. Et lesdites barques sont a l'ancre, le mast sec [1]), et quelques uns portent pour leur deffence 4, 6 et 8 pieces d'artillerie de fer coulé et quelque mousqueterie [2]).

Droicts, que les pescheurs payent aux Estats d'Holande en la grande pescherie, qu'ilz font de bacalos et saumons.

Lesdictz 3000 barques auront de port 90000 lastes, a ladite raison de la moitié desdictes barques a 40 lastes et l'autre moitié a 20, et a chaque voyage, qu'ilz font, payent deux florins d'entree pour laste. Le tout monte selon le compte et droict d'un an 540000.

Plus le droict de la sortie, quant ilz envoyent vendre en Moscovie, Norvegue, Hostlande, France et autres lieux, ilz payent neuf florins pour laste de sortie, et faisant le compte de chaque voyage, qu'ilz font, qui sont trois, pour lesdictz 90000 lastes montent 2430000 fl.

---

1) Sec = o. a. ce qui n'est pas accompagné d'un accessoire habituel (Littré), dus zonder ra's of zeilen.

2) Van Meteren fol. 459: „De haringbuyssen die voren nu ter zee al gewapend met geschut beneffens haer wagters om hun so lange te mogen weeren, totdat sy geholpen mochten worden van haer Oorlogh-schepen" (1602). Vgl. ib. fol. 430 over de aanvallen der Duinkerkers op de visschers. Van Reyd vermeldt op het jaar 1600 diezelfde aanvallen met bijvoeging, „die visschers voeren geen geschut ende een groot getal waren Mennonisten, die doch geene wapenen gebruycken" (blz. 435). Vgl. Fruin, Tien Jaren, 4de uitg., blz. 200. Er is dus na 1600 te dezen opzichte verandering gekomen. Tijdens het Bestand waren slechts 4 à 6 oorlogschepen voor bescherming noodig (Gentleman in Harl. Misc. III, p. 381).

c. La pescherie d'hiver, qui commence le 15 Decembre et dure jusqu'au mois d'Avril, qui est caballau, abredan et saumon.

Ladicte pescherie d'hiver est de grandeur et de nombre de 600 petits vaisseaux [1]) ou barques, qui vont pescher entre Gerume et les bancs d'Holande, de port de 10 et 15 lastes, qui montent 7500 lastes, payent d'entree 2 florins et pour 3 voyages, qu'ilz font, ilz auront de port 22500 lastes. Et suputé le tout pour un voyage somma 7500, et a raison de 2 florins pour laste le tout montera 45000 fl.; plus pour la sortie desdictz 22500 lastes a raison de 18 fl. pour laste, le tout viendroit a monter 450000 fl.

d. Certaine pescherie, qui se faict a 4 et 5 lieues pres d'Inchuse en Holande de harens pour secher.

De ladicte Inchuse et autres endroits sortent 1000 barques, qui s'appellent en flamen ebertz [2]), a ladite pescherie de 4 lastes peu plus ou moins de port, et de deux en deux jours retournent a leurs maisons avec leur pescherie, laquelle dure quatre moys au plus depuis Novembre jusques a la fin du mois d'Avril; et faisant le compte chaque laste l'un avec l'autre somma 4000 lastes, et en 10 voyages, que font plus ou moins lesdictz 1000 barques, pour les quatre mois sont 160000 lastes. Lesquelz ne payent

1) Dit zijn blijkbaar in vele gevallen dezelfde schepen als die onder *b* zijn vermeld. Vgl. Gentleman, l.l. p. 383, die 5 à 600 schepen van 15 à 20 last met 12 man benevens ruim 200 vliebooten hiervoor noemt.

2) Ebertz = evers, een klein soort zeeschepen of roeibooten, vgl. Verdam, Middeln. Wdbk. i. v. Ever.

point d'entree aux Estats, a cause qu'ilz sont prez de leur maison et aussy les Estats ne font nulle despence avec eulx pour des vaisseaux de guerre; mais il faut considerer, qu'ilz payent de sortie 9 florins, de façon que lesdictz 160000 lastes monteroyent a 1440000 fl.

e. Une autre pescherie, qui se faict dans le pays en la mer douce, de saumons, carpes et anguilles et d'autre poisson, qu'on aporte au marché vendre tout vif, lequel ne doibt point de droict.

A ladicte pescherie sortent environ 300 barques d'Amsterdam et d'Horen et Inchuse de 20 a 30 lastes a la mer douce, qui est a 7 ou 8 lieues desdites villes. Cecy se dit et se doit considerer, affin qu'on voye le grand profit et benefice, que le commun peuple reçoit, qui est en grand nombre; et seroit facile de les empescher par les raisons, qui seront dites cy aprez. Et il y a un privilege, que le poisson, qui s'aporte vif, ne paye point de droicts; et leurs barques sont faictes expres, car l'eau y entre et sort; et ceste dite pescherie n'est pas grande comme des caballaus, elebots [1]) et autres poissons, que les mariniers aportent vifs pour manger.

Tellement que le droict. que lesdictz pescheurs desdites isles rebelles d'Holande et Zelande payent aux Estats et Conseil, qui les gouverne [2]), plus ou moins vient a monter a 4942500 florins par an [3]). Et

1) Elebots = heilbot, de bekende Noordzeevisch.

2) Blijkbaar de Raad van State.

3) Considérations, ed. Robaulx de Soumoy, III, p. 79 staat: „selon le calcul qui en a esté faict sur les registres, qu'ils tiennent par un de leurs commis", wat dus een officieel cijfer zou beteekenen.

considerant ce nombre et n'estre seulement que le droict, l'on doibt considerer, combien importe le principal, avec quoy se maintient si puissamment un si grand nombre de peuple et maintiennent la guerre contre leur roy et princes souverains par si longues annees, affin que soit notoire a tous, quelles sont leurs principales intentions et moyens, ce qui a esté desja declaré et se dira aprez, comme leur trafficq, qu'ilz ont en toutes les parties du monde.

Le nombre des barques, qu'il y a en la dicte pescherie, et mariniers, qui la gouvernent.

Le nombre des barques de la seconde pescherie est de 3000, comme il est dict, et les maistres pilotes et autres mariniers, qui les gouvernent, sont 37500 [1]), mettant en compte les 1500 a 15 hommes et les autres a 10. Il faut considerer, que la pluspair des mariniers ont grand nombre d'enfans, car ilz se marient a 20 et 22 ans et les femmes a 16 et a 17 ans.

Plus la 1e et petite pescherie a 600 barques a 10 personnes l'une avec l'autre, et les mariniers, qui la gouvernent, montent a 6000.

Plus la 3e pescherie 600 barques a 8 personnes l'une avec l'autre, montent a 4800 personnes.

La 4e pescherie 1000 barques a 6 personnes, montent a 6000 personnes.

La 5e pescherie a 300 barques et avec celle cy y a autres 300, qui vont et viennent par les rivieres de tous costés avec poisson frais et ont 5 hommes en chacune, montent a 3000 personnes.

---

1) Dit is ook het getal visscherlieden, dat de Trade's Increase van 1615 voor de geheele zeevisscherij noemt (l.l. p. 217).

Le nombre des barques est 5800, et les mariniers, qui les gouvernent, 57300 personnes [1]).

Note, que les rebelles pour une plus grande asseurance de ce benefice de pescheirie ont si bien faict, qu'ilz ont obtenu de Son Altesse plus de 500 passeports, par le moyen desquelz vont librement non seulement ceux, qui les ont obtenuz, mais plusieurs autres, car un congé sert quelquefois a 100, qui s'en aydent, et retiennent les vaisseaux de guerre de Sa Majesté de Dunquerque, qu'ilz ne les empeschent en leurs pescherie, par le moyen desdictz passeports, qui a esté la cause que lesdictz soldats et mariniers de Dunquerque s'en sont fâchez et personne n'a voulu aller chercher l'ennemy, pour ce qu'ilz se disoyent libres par le moyen et vertu desdictz passeports [2]).

---

1) Vgl. de vorige noot. Rekent men hier af de manschap en de schepen, voor de riviervisscherij en die op de Zuiderzee uitgetrokken, dan komt men voor de zeevisscherij met inachtneming der gemaakte beperkende opmerkingen op hoogstens 3000 schepen met 35 à 40000 visschers. Deze som komt ten deele overeen met de schatting van Raleigh, dat 50000 Nederlanders in 3000 booten op de Engelsche kusten vischten (Observ. p. 370). De Staten-Generaal rekenden in 1610 de gezamenlijke haringvisschers in de Noordzee op 20000 (Wagenaar X, blz. 42), wat in een aan den Koning van Engeland gericht schrijven met bezwaren tegen zijne vexatiën eenig vertrouwen waardig is. Let men ook op het ongetwijfeld groot getal ongetrouwde visscherlieden, dan is Carleton, Lettres, III, p. 276 (fr. uitgave) waarschijnlijk beneden de waarheid, als hij het aantal personen, die alleen de haringvangst doet „subsister" (met inbegrip dus der familiën), op 50000 stelt, terwijl de St. Gen. daarvoor l.l. 60000 personen noemen.

2) Men vergelijke de berichten omtrent den toestand onzer visscherij, vermeld bij Fruin, Tien Jaren, l.l., en Muller, Mare Clausum, blz. 38 vlg., vooral de uittreksels, daar gegeven uit het werkje van Hitchcock; verder: Overbury, Observations; Gentleman, Englands Way (Harl. Misc. III); Raleigh, Observations; The Trade's Increase (Harl. Misc. IV); allen uit dezen tijd. Over de paspoortenkwestie volgt later meer.

II.

a. Le traficq et navigation, que lesdictz rebelles ont en Oostlande [1]).

Ils commencent leur navigation et trafficq au moys d'Avril et le premier jour a l'occasion du froid, qui est a la mer et que les rivieres se gelent si fort, qu'il est impossible pouvoir passer avec leurs vaisseaux, et le nombre d'icelle floste, tous ensemble chargez, sont 800 vaisseaux et plus [2]) pour la premiere fois.

Ilz sortent tous les ans en ce mesme temps du Fli, Tessel et de la riviere Muselle [3]), partie de port de 200 lastes et l'autre de 100, qui font 120000 lastes. Lesquelz portent leur charge de sel, vins d'Espagne, huiles, olives, raisins, amandes, vins de France et autres choses; et d'Holande et Zélande chaque vaisseau porte, sçavoir ceux de 200 lastes a 25 mariniers et ceulx de 100 a 15 [4]), qui en tout sont 16000 personnes.

1) De handel was daar geheel in Hollandsche handen (The Trade's Increase l.l., p. 205).

2) Van Meteren vermeldt fol. 270, voor 1587, 800 in April „oostwaerts" uitgezeilde schepen en fol. 399, voor 1599, slechts 640 wegens de sluiting der Spaansche havens; fol. 437 zegt hij, dat er in 1601 „groote toetredinge van alderhande schepen ter zee" was en „in twee ofte drie daghen tyds uyt die Landen tusschen de 8 en 900 Schepen nae Oostlandt op allerhande neeringe" uitvoeren. Raleigh stelt het aantal wel op 3000 schepen! Vgl. Kernkamp, De sleutels van de Sont, Bijlage I, blz. 288, die voor 1645 tot 650 à 700 schepen komt. Men houde in het oog, dat tot ± 1640 onze Oostzeehandel klimmende was en in de toen volgende oorlogsjaren in het Noorden aanzienlijk verminderde, terwijl soms allerlei omstandigheden de vaart tijdelijk konden doen afnemen (ib. blz. 288). 800 is dus hier niet al te veel.

3) Lees natuurlijk: Meuse.

4) Raleigh, Observations l.l. p. 356 zegt juist, dat de Holland-

Et payent pour laste a la sortie et entree, quant ilz retournent dudict voyage, l'un portant l'autre, 8 fl. Le droict de ceste premiere floste monte 960000 florins. Et en deux voyages, qu'ilz font depuis le moys d'Avril jusques au premier de Septembre, les 800 vaisseaux [1]) montent 1920000 fl. Et au retour, qu'ilz font, ilz aportent du bled, seigle, orge, cire, cuir, bray, masts et du bois.

Outre lesdicts 800 vaisseaux susnommez, il y en a d'autres, qui sont 2200 et plus [2]), du port l'un avec l'autre de 30 lastes. Ceux cy font divers voyages en ledict temps avec les mesmes marchandises et retour susdictz. Faisant le compte, l'un portant l'autre feront 3 voyages [3]), et lesdictz 2200 vaisseaux auront de port 176000 lastes, a raison de 8 florins pour laste du droict de la sortie et entree montent lesdictz 3 voyages 4224000 florins. Aussy se faict le compte, que chaque vaisseau, l'un portant l'autre, aura 10 personnes, qui viendra 22000 mariniers sur les 2200 vaisseaux. Et quant ilz retournent, pour avoir escorte les Estats ont ordonné

---

sche schepen van circa 200 last naar de Oostzee maar met 9 of 10 man bemand waren, terwijl de Engelschen er wel 30 op hadden.

1) Dat lang niet alle schepen intusschen meer dan éene reis deden, blijkt uit Kernkamp, l.l. blz. 282 vlg.: in 1645 deden niet meer dan 300 schepen eene tweede of derde reis. De getallen worden ook hier dus weder veel te groot, al moet men in aanmerking nemen, dat onder gunstige omstandigheden bij vroeg uitzeilen en snel terugvaren en in een tijd van vrede in het Noorden het aantal der schepen, die meer reizen deden, aanzienlijk grooter moet geweest zijn. Elink Sterk wijst l.l. blz. 369 op deze herhaalde reizen als oorzaken van te hooge schatting van het getal werkelijk hier te lande bestaande vaartuigen.

2) Het is mij niet duidelijk, welke schepen hiermede bedoeld worden; misschien kustvaarders, onder de later te noemen vaart op de Duitsche, Deensche en Noorsche kusten begrepen? In dat geval moet dit getal hier wegvallen. Vgl. blz. 30 vlg.

3) Vgl. Kernkamp, l.l., blz. 2 (noot 2).

10 vaisseaux de guerre, et la moindre floste est de 30 navires [1]), ayant chaque floste une ou deux navires de guerre pour resister contre l'ennemy. Et n'y a vaisseau, qui ne porte 4 pieces, et encore lesdictz vaisseaux, quant ilz partent et retournent et que pour quelque faute ilz n'ont point de charge de marchandises, seulement leurs maistres doivent payer le port du vaisseau d'autant de lastes a raison d'un florin, qui est le 8e du droict, mais de ceux-cy il y en a fort peu.

III.

Le traficq et navigation, que lesdictz rebelles ont eu par le passé [2]) en Espagne, a esté dessoubz la couverture de France, d'Angleterre et Allemagne, et par icelle navigation d'Espagne, que les rebelles y ont eu depuis 22 ans en ça [3]), ont remporté a leurs villes et provinces force argent et or pour retour de fourmages, bleds, beurre, harens, toutes sortes de manufactures, chair, biere, bré, tere, cire et autres marchandises de Oostlande, et par ce moyen ont acquis encore de plus grands tresors qu'ilz ne pouvoyent faire par leur pescherie et navigation d'Oostlande, et avec grandes dissimulations et tromperies donnent a entendre estre de Dannemarcq, Oostlande et Norvegue et sujetz a l'Empire par fausses certifications et passeports contrefaicts [4]) par personnes deputez, qu'ilz ont pour cet effect, et contentent

1) Eene groote vloot telde later meer dan 100 schepen (Kernkamp, l.l., blz. 285).

2) Vgl. Fruin, Tien jaren, blz. 207. — Velius, Hoorn, blz. 247.

3) Deze uiting bewijst, dat wij hier te doen hebben met een stuk van 1607, aangezien het eerste beslag op de Hollandsche schepen van 1585 dagteekende, van welk jaar men, als men „en ça" 22 jaren rekent, tot 1607 komt.

4) Vgl. Van Reyd, blz. 295 over „ontallijke paspoorten geconterfeyt."

lesdictz Estats publiquement a troqué de .... [1]), les ont comme ils tentent, contrefaisant le signe du roy de Dannemarc, Pologne et autres et encore ceux de Son Altesse, comme il s'est veu par experience au temps de l'andelantade de Castille [2]). Et la plus belle occasion, qu'ilz ont eu en ce trafficq couvert, fut durant les guerres de France et Angleterre contre Espagne et arriverent jusques icy a se joindre tous, faisant une ligue avec la France et Angleterre pour aller en Espagne et ses pais pour brusler, piller, saccager ses villes et contrées comme on a veu plusieurs fois, comme a Cadiz, Lisbonne et les Isles de Canarie. Lesquelz estoyent bien venus en Espagne, et on faisoit plus de compte d'eulx que de ceulx du pays de l'obeissance et natifs de Brabant et Flandres catholiques par les moyens, qu'ilz avoyent et ont par l'assistance et correspondance des marchandz, qui residoient sur la coste de la mer et en toutes les villes et lieux de Sa Majesté de leur nation et de ses Pays-Bas, qui estoyent pour eulx et lesquelz avec faveurs et presens sçavoyent negocier et obtenir tous les secrets. Et encor dans la cour du roy d'Espagne ilz avoyent des personnes atittrez pour cet effect, parce qu'incontinent donnoient advis de tout ce qui se passoit, quelles armes, saisies et autres choses et secrets de la gnerre de Flandres, France et Angleterre. Et ayant duré en Espagne ledict trafficq soubz ceste espece de couverture par lesdicts rebelles l'espace desdits 22 annees, comme

1) Wat hier staat, is niet duidelijk; het schijnt een getal te zijn (3 mill.?); maar ook dan begrijp ik niet, wat de auteur bedoelt. Toch geene schadeloosstelling aan de vorsten dier landen?!

2) Fuentes wordt connétable van Castilië genoemd, wat voor een deel met de functie van adelantado overeenkomt. Hij was onmiddellijk vóór de komst van Albertus hier te lande (Jan. 1596) voorloopig gouverneur-generaal.

dict est, ne manquant point quelqu'un, qui donna advis de ceste grande tromperie, qu'enduroit la royalle couronne d'Espagne, et ayant voulu donner ordre en cecy, comme il est notoire a toutes les provinces et seigneuries, le remede [1]) fut ce 30 pour cent, que lesdictz rebelles payent en Espagne de toutes sortes de marchandises. Cecy se fit a celle fin, qu'ils eussent a desister de faire ladite navigation et traffic et se vinssent a aneantir par ceste voye; et les Estats obeissants a leur felicité, puisque ilz ne debvoyent rien payer de chose quelconque, qui sortoit d'eulx; et Espagne par ce tribut eust quelque proffit, a celle fin que les Estats n'eussent plus de moyen pour maintenir leur guerre et forces de la mer. Mais pour tout cela ilz avoyent desja des moyens pour s'en evader et comme chose, qui ne leur importoit rien, parce que c'est un peuple si belliqueux et d'une si grande industrie, qu'ilz ont sceu persister, je dis resister a cet empressement comme on void par experience. Et encor que le roy de France n'eust pas sorty avec le placart, qu'il fict publier [2]), que nul sien subject eust a trafficquer en Espagne avec du bled et autres marchandises, ilz estimoyent cecy pour bien employé et avoient desja descouvert, par ou pouvoient recuperer le dommage, qu'ilz recevoyent dudict droict de 30 pour cent; tellement qu'ilz faisoient leur compte d'avancer en leurs

1) Van Meteren fol. 473 vertaalt het daartoe betrekkelijke koninklijke plakkaat van Febr. 1603, dat den handel op Spanje en zijne bezittingen in Oost en West voor alle natiën, met inbegrip van de Vereenigde Nederlanden, openstelde „mits betalende voor de goederen ende koopmanschappen uyt Spaengien vocrende dertigh ten hondert boven de oude Impositien ende gewoonlycke Tollen". Het werd op aandrang der vreemde natiën herroepen in December 1604.

2) Vgl. Van Meteren l.l.

marchandises et manufactures autant comme les sujects de Sa Majesté et Altesses. Et ce fut une tres grande faute donner les passeports, qu'on octroyoit aux rebelles a ceste cause, parce qu'en vertu desdictz passeports ilz estoyent libres partout ou ilz alloyent et estoyent instruments de plusieurs faussetez et meschancetez, qu'avec 100 passeports ilz les augmentoyent jusqu'a 500, les contrefaisant comme il est dict. Et cecy a esté la ruyne totale de l'armee et marine si renommee comme a eu Sa Majesté au port de Dunquerque et autres places et faisoyent trembler la barbe a l'ennemy; et a present elle est si abatue et minée, parce que, quant il vient une floste de 10 ou 12 navires de Hollande, les uns vont en Espagne, les autres en France, les autres en Angleterre et autres lieux, ilz se mettent les uns et les autres ensemble monstrant seulement un passeport. Et encor que ceux de Dunquerque les trouvoyent et qu'ilz combattoyent, aprez estre rendus avec grande perte des leurs, ilz monstroyent leurs passeports, donnant pour excuse: „nous pensions que vous estiez des pirates et non pas de Dunquerque." Et ceste deffense faisoyent pour sauver ceulx, qui n'estoient point libres; et se mocquant d'eulx, s'en alloyent libres. Et aussy a esté la perte totale les passeports des congez, qu'on a donné et on donne os Estats de Flandres pour venir traicter et communiquer avec les sujectz de la couronne d'Espagne, et ont esté cause et le seront, que jamais leurs guerres ne s'acheveront et les profits, qu'ilz ont de ladicte navigation et trafficq d'Espagne, est peu plus ou moins comme cy aprez sera dict.

a. Espagne.

Ce que pour le moins on peult considerer, est,

qu'ilz alloyent en Espagne, aux Isles de Maillorque, Minorque, Sardaigne, Corsegue, Malte, Sicile, Fermentere et le Perou, auparavant et aprez du 30 pour cent, plus de 2000 navires [1]), qui, faisant le compte l'un portant l'autre a 100 lastes, et pour sa garde a 25 personnes chacun; et portent toutes sortes de marchandises d'Oostlande, Norimburg et manufactures d'Hollande, cables, masts, bré, tere, estain, cuivre et autres choses comme par cy devant est dict, de façon que selon le compte lesdictz 2000 navires viendront a 200000 lastes, et a raison de 15 florins d'entree et sortie, que ledit droict montera pour deux voyages, qu'ilz font pour le moings, a l'annee 6000000 florins.

On ne met point icy le droict de plusieurs autres choses, que lesdictz Estats portent de manufactures, qui vont en Espagne, et le nombre des mariniers et qui gouvernent lesdictz navires est 50000 personnes.

b. De la navigation d'Italie et ses frontieres, Genes, Pise, Livorne, Florence, Rome, Ancone, Ravenne, Naples, Venise, Ferrare et Raguse.

Il est notoire, que a la dicte navigation vont plus de 600 vaisseaux [2]) de jusqu'a 130 lastes, l'un portant l'autre, font 78000 lastes et a raison de 15

1) Wederom misschien wat hoog. In 1598 werden 500 schepen in de Spaansche havens aangehouden (Van Reyd, blz. 359), maar het was najaar. Misschien zijn de twee reizen samengenomen in het getal, dat de auteur opgeeft. In 1597 zeilden 400 schepen met koren alleen naar Spanje en Italië (Bor IV, blz. 306). Raleigh stelt het aantal der Nederlandsche schepen, die met Oostzeeprodukten op Frankrijk en het Zuiden varen, op 2000 (l.l. p. 384).

2) Het is wederom mogelijk, dat deze onder het ook door Raleigh opgegeven getal van 2000 voor de geheele vaart op de

florius pour laste d'entree et sortie en deux voyages, qu'ilz font, monte ledit droict 2340000 fl. Et chaque navire a 25 mariniers pou leur gouvernement, qui seront en tout le nombre de 15000 personnes. Et chargent toutes sortes de manufactures, [1]) et pour Livorne grande multitude de febves. Et pour le retour ilz aportent bon argent et des soyes et autres marchandises de le pays la; et de Venise du cristal en ferme, qui vaut meilleur marché de moitié que les marchandises d'Espagne; et vont aussy a Rome descharger cinq lieues pres l'emboucheure de la rade, ou ilz sont a l'ancre. Et avec des fregates transportent ladicte marchandise par le fleuve du Tibre, ou il faut considerer que les Venitiens envoyent (pour se trouver bien servis des Hollandois et estre bons navires et legers) a Constantinople toute sorte de marchandise, ainsy des Pays-Bas comme de Venise et de toute l'Italie, et seront en nombre ceulx, qui trafiquent en Constantinople, 12 desdictz navires [2]), qu'on met icy pour memoire et advis, a celle fin qu'on sçache, combien leur sont de grand valeur lesdictz rebelles, quant ilz retournent. Aussy ilz vont lejourd'huy aux Isles de la grande Canarie, desquelles la principale est la Palme, Tenerife, la Gomera et la dicte grande Canarie [3]), et aux autres isles et

Middellandsche zee vallen en onze auteur dus de hem verstrekte opgave verkeerd heeft begrepen. Men begon met dezen handel eerst in 1590 (Fruin, blz. 201). In 1596 zeilden 200 groote korenschepen naar Italië (Van Meteren, fol. 339).

1) Vgl. Brieven van Lionello en Suriano (uitg. Hist. Gen. n° 37 1883) blz. 418, 466, 470.

2) The Trade's Increase (Harl. Misc. IV, p. 245) stelt voor 1615 het aantal Hollandsche schepen, die diep in de Middellandsche zee, „the bottom of the Streights", d. i. den Levant, handel drijven, reeds op 100.

3) Bor III, 337. — Van Reyd, blz. 295.

la Tercera, St. Michel, Fayal et le reste plus de 60 vaisseaux de 75 et 80 lastes, a 22 hommes chaque navire. Ceux cy sortent d'Amsterdam, Inchusen et Mildeburg, portent de charge les marchandises susdictes et de retour ce qu'on peult considerer desdictes isles, comme du vin, pastel, du sucre et autres choses. Et en faisant compte de la moitié a 75 lastes et les autres a 80, seront 4650; et pour un voyage ledict droict montera, a ladicte raison de 15 florins pour laste, 69750 florins, et ceulx, qui gouvernent lesdictz vaisseaux, 1320 mariniers.

c. Barbarie et Affrique.

Ilz vont aussy en Barbarie aux ports d'Oran, Gomera, Copte et Macagan, Tunis, Alger, Mililla, Marinora, Cantine et Sufir et autres lieux d'Afrique, aux ports de Almondande, Modogor, Saincte Croix et Algacare plus de cinquante navires, et a present traictent avec ceulx, qui se disent Anglois et François [1]); et lesdictz navires sont de port de 80 lastes, et a chaque navire 24 mariniers, font 4000 lastes; et a ladicte raison de 15 florins d'entree et sortie pour laste montera en deux voyages, qu'ilz font, 120000 florins de droict et 1200 hommes, qui les gouvernent. Portent pour leur charge du bled, beurre, fourmage et du poisson et quelques manufactures, et pour leur retour apportent du sucre, des dattes, amandre, anis et autres choses.

d. De la navigation des Indes, ou vont lesdictz rebelles.

Tous les ans vont aux Indes de l'Este avec ceulx

1) Vermoedelijk de zeeroovers op de Marokkaansche kusten.

de Portugal environ le moys d'Avril d'Holande cinq navires et de Zelande deux, de 600 lastes, [1]) lesquelz navires s'appellent craques ou bien navires des Indes comme celles de Lisbonne, de façon qu'a ladicte raison portent de charge 4200 lastes. Et se faisant compte selon l'opinion de quelques uns, ledict droict desdictz 7 navires des Indes vaudra ausdictz Estats 525000 florins a raison de 75000 fl. chaque caraque, et chaque caraque porte 300 hommes, qui sont pour le moings 2100 mariniers, ayant lesdictz rebelles leurs facteries ausdictz lieux, asçavoir en Goa, Malaqua, Alop [2]) et au royaume de Monotopate abondant en or, et le peuple bien enclin. Et en l'isle de Sainct Dominique [3]), qui confine avec ladite Inde de Portugal et autres lieux, ou Sa Majesté n'a point de garnison ny sujet aussy. Mais il faut considerer, que ordinairement desdictes isles rebelles vont toutes les annees a ladicte isle de Sainct Dominique six vaisseaux de 150 tonneaux, portent de charge fourmages, beurre, vins de Canarie, toutes sortes de manufactures, cuilliers, esguillestes, cousteaux, pierres de huict reales falsifiees, faictes en

1) Dit getal is ongetwijfeld niet te hoog te achten, wanneer men let op de groote en kleine vloten sedert 1602 uitgezonden. De Jonge stelt het gezamenlijk aantal in de eerste 5 jaren op 40 schepen (Zeew. I, 213); de voorstelling van eene zoo precies geregelde vaart past echter niet op den nog vrij onregelmatigen gang der zaken vóór 1607. De lasteninhoud is te hoog genomen: De Jonge (Zeew. I, blz. 220) noemt een maximum van 400 last. Van Meteren fol. 417 spreekt van 500 last met 180 man.

2) Aleppo? De dooreenmenging van het goudrijke Monomotopa in Afrika met Aleppo, Goa en Malakka, pleit niet voor de kennis van den auteur van den Indischen handel.

3) Men zal moeten denken aan S. Domingo of Dominique. Een ander eiland van dien naam is mij niet bekend; maar de toevoeging betreffende de Portugeesche bezittingen is dan zeer onjuist. Het was in ieder geval eene Spaansche bezitting.

Hollande, cuivre, estain en grand nombre, et rapportent or, diamants, perles, espicerie, tapis, damas, qui est un tresor; que plusieurs fois de 7, qui font le voyage, seulement les trois reviennent. Et a present ont formé une maison et bourse de contratation [1]) pour faire valoir leurs marchandises a ceulx, qui trafiquent ausdictz lieux, comme celle qu'a Lisbonne ausdictes Indes, en Amsterdam, Roterdam, Mildebourg, Inchusen, a cause de plusieurs vaisseaux, qui alloyent au commencement aux Molluques, qui estoyent en nombre de plus de 40, avecq privilege de 30 ans. Sur quoi ne sera pas revoqué en doubte, que l'espicerie estoit a si bon marché et autres marchandises, qui venoyent de par dela, qu'on ne tiroit nul proffit, asçavoir le poivre a 8 solz et moins, lequel vaut 15 solz en Lisbonne, et les autres espiceries a l'advenant. Lesdictz rebelles commencerent a intenter ceste dite navigation et trafficq depuis 9 ans [2]) en ça comme on sçait. Et encor ilz pensoyent par la voye de Moscovie et ses rivieres, par l'isle de Weygat passer a la Chine; mais les grands froids et gelées, qu'il faict en ce pays la, leur a osté ceste entreprise, et semble que Dieu l'a permis, parce que c'eust esté la totalle destruction d'Espagne. Et voyant, qu'ilz ne pouvoyent sortir avec ce dessein, ilz ont proposé et effectué ce que dessus est dict. Ilz ont une correspondance en

1) Met deze „bourse" is blijkbaar bedoeld de in 1602 opgerichte O. I C., hier onnauwkeurig aangeduid. Bourse hier in de beteekenis van het middeleeuwsche bursa, gemeenschappelijke kas. De naam „contratation" is overgenomen van de Raden voor den Indischen handel te Lissabon en Sevilla, die zoo heetten (vgl. Littré, i. v.). Vgl. Considérations III, p. 82.

2) Te rekenen n.l. van de eerste uitrustingen na de terugkomst van den door Houtman en de zijnen ondernomen proeftocht, wat ons voor de 9 genoemde jaren weder op 1607 brengt.

plusieurs lieux de la Chine, et ont tout cecy commencé 1) avec 3 navires de 200 lastes et une pinasse de 25, desquelz revint l'une, parce que tous les mariniers des autres moururent, et ne sçavoient pas le cours ny en quel lieu ilz debvoient se raffraischir, ny quelles viandes ny medicaments debvoient porter avec eulx comme ilz font a present, parce que les grandes chaleurs consommoient tout et tout se pourrissoit. Et a ceste navigation partirent lesdicts vaisseaux d'Amsterdam le 10 Mars 2) 1595, faisant compte, si la couronne d'Espagne ne leur empesche, de conquister la plus grande partie, que Sa Majesté a par dela. Or il faut considerer, que pour cet effect on sçait, qu'il y a 25 navires destinez pour ce voyage, parce que, quant les uns reviennent, les autres vont. Et quant un perd, ils en fabriquent un autre en la forme, qu'ilz ont, a celle fin que le nombre soit tousjours accomply.

De la navigation de l'isle de Sainct Thomer, qui est au droit de la ligne equinoctiale, Angole, Bresil, Ghinea et d'ou ilz apportent le sel. 3)

e. De l'isle de Sainct Thomer. 4)

D'Holande et Zelande vont tous les ans sur les rades de ladite isle Sainct Thomer 10 navires de 100 lastes. Leur charge est draps, toiles, cousteaux, chapelets et toute sorte de marchandise de Norimburg, comme des petits cloux et autres choses de

1) De tocht van Houtman wordt hier blijkbaar bedoeld.

2) Eigenlijk 9 April.

3) De zouthandel op Engeland b.v. was geheel in handen der Hollanders (The Trade's Increase, Harl. Misc. IV, p. 205).

4) Sint-Thomas of Thomé in de bocht van Guinea.

laton (?) et cuivre. En rechange chargent sucre, negres (des Mores) et les portent au Bresil a vendre et autres lieux, tellement que lesdictz 10 navires a 100 lastes chacun montent 1000 lastes et le droict desdictz lastes d'entree et sortie monte pour un voyage, qu'ilz font, a 15 fl. pour laste, 15000 fl. Et pour gouverner lesdictz 10 navires menent 25 personnes, l'un portant l'autre, qui sont 250 personnes.

f. De la navigation du Bresil.

Tous les ans pour le moings sortent d'Holande et Zelande 15 vaisseaux de plus de 100 lastes a 25 mariniers par navire pour aller au Bresil, particulierement en la Bahie et Fernambuque, ou habitent lesdictz rebelles plus qu'en autre lieu dudict Bresil. La charge, qu'ilz portent, est de toutes sortes de marchandises et manufactures et negres (des Mores), qu'ilz portent dudict Sainct Thomer et Angole, en change de quoy ilz ont du sucre, des roseaux de sucre, et grande quantite de bois de Bresil, duquel ilz portent la plus grande partie a Amsterdam, et la en une escole d'enfans perdus [1]), qu'ilz ont, les font raser de nuict et de jour ledict bois de Bresil pour la teinture, et aussy leur font couper des os de marsil (?) ou des dents d'elephants pour faire des peignes, qui est un grand travail pour ceulx, qui vont a ceste escole, de mesme comme s'ilz alloyent a galeres, et entr'eulx il y a des hommes de 25 et 30 ans et chacun d'eulx mange comme il travaille. Et aussy il y en a de filles et femmes, qui ne veulent point se gouverner bien, une autre escole, lesquelles travaillent diverses manufactures au proffit de la ville, et telles maisons

1) Het rasphuis, ingericht in 1599 (vgl. Wagenaar, Amsterdam, VIII, blz. 236 vlg.).

sont dediees et fabriquees pour tel effect. Et a raison de 15 florins pour navire, je dis pour laste, le droict de 1500 lastes desdicts 15 navires reviendroit a 22500 fl.

g. La navigation d'Angole.

D'ordinaire tous les ans vont en Angole 8 navires de 100 lastes de port, qui font 800 lastes et 25 mariniers par navire, qui sont 200 personnes. Leur charge est cousteaux, cuilliers, esguillestes et autres merceries de Norimburg et de France, et la font un eschange pour des negres, de façon que pour leurs merceries les peres donnent leurs enfans, qu'ils menent au Bresil et la chargent desdictz sucre et bresil comme il est dict, et avec cecy retournent en leur pays. Ledict droit pour un voyage, qu'ilz y font, lesdictes 800 lastes a 15 flor. pour laste, montera 12000 florins.

h. La navigation de Guinee.

D'Holande et Zelande tous les ans pour le moings 10 vaisseaux vont a ladicte Guinee [1]) de port de 125 lastes, et chaque navire a 40 mariniers Chargent avec beaucoup et notables marchandises et manufactures desdictes Hollande et Zelande, comme est toiles, draps, toiles façonnees et plusieurs choses de petite

1) Over den Guinea-handel, gecombineerd met dien op St. Thomas, Angola en Brazilië, zoodat ook hier de cijfers misschien te hoog zijn, vgl. Van Reyd, blz. 350 en vooral (de Marees) Beschryvinge ende historische verhael vant Gout-Koninckryck van Guinea (1602), sprekende van den toestand circa 1589, later op nieuw bewerkt onder den titel Beschryvinge van de Goudtkust Guinea (1650) met bijvoeging van een tweede deel over Congo, Angola, Gabon enz. (eveneens 1650).

valeur, et se mestent a vendre es rades loin l'un de l'autre 4 ou 5 lieues et pour cecy portent des petites barquestes [1]) en leurs vaisseaux pour cet effect, et retournent avec des sucres et Mores, qu'ilz vont vendre au Bresil, et tirent quelque quantité d'or et autres choses, tellement que lesdictz 10 vaisseaux portent 1250 lastes. Et a ladicte raison de 15 florins d'entree et sortie le droict monte 18750 florins et 400 mariniers.

i. De la navigation de Guinea, d'ou aportent le sel lesdictz rebelles [2]).

Desdictes isles rebelles vont tous les ans a ladicte Guinea 120 lieues du coste d'Ouest 200 navires a plus de 300 et 400 lastes et 30 et 35 personnes chaque navire. Portent dans chaque balustre (?) leur provision pour leur voyage et font pour le moings trois moys. Sortent pour le moys d'Avril et vont charger du sel, lequel ilz trouvent a la coste de ladicte Guinea sur le rivage de la mer reprinse, comme si c'estoit une pierre grise rostie au soleil; et portent pour cet effect et pour l'accomoder esdictz vaisseaux des instruments et preparatifs pour perfectionner ledict sel, ou les laissent cachez en ladicte coste de Guinea, quand ilz retournent. Le droict desdictz 200 navires en faisant le compte, que feront 700 lastes a raison de 5 fl., monte 3500 florins et 6500 mariniers.

Note.

Que lesdictz rebelles n'ont eu la hardiesse jusqu'a

1) Minder dan 50 last (Littré i. v.).
2) Over deze sedert omstreeks 1590 begonnen vaart: Bor, III, blz. 337 en Van Reyd, blz. 295.

present, et sçait on, qu'ils n'ont trafiqué ny arrivé aux Indes de Castille, comme a Mexique, Neufve Espagne et la Vera-Croix et a la Mer du Sud derriere le destroit de Magolanes, de peur qu'ilz ne soyent cogneuz.

k. De la navigation, qu'ilz ont en Moscovie a 72 degrez du Nort.

Tous les ans de ladite Hollande vont vingt navires et plus [1]) a Moscovie et a ses rades de 120 lastes chacun, l'un portant l'autre a 28 mariniers. Leur charge est des fins draps, creseaux de toutes sortes faicts en Hollande, et avecq des petites barques vont en terre et trafiquent avec les Moscovites. En change rapportent des peaux de toutes sortes tres riches, et grande quantité de graisse de baleine. Avec cecy reviennent et la plus grande partie va a Venise. Ledict droict desdictz 20 navires, qui font 2400 lastes, a raison de 15 florins d'entree et sortie, 36000 fl. pour ung voyage, qu'ilz font seulement, a cause de la grande froidure, qu'il faict par dela, et a raison de 28 mariniers pour navire font 560 personnes.

l. De la navigation de Berghes, Norvegue, jusques au royaume de Dannemarc.

De ladicte Holande [2]) vont tous les ans a ladicte

---

1) Dit aantal komt overeen met wat Raleigh en andere schrijvers dier dagen hieromtrent verzekeren (Vgl. Fruin, Tien Jaren, blz. 209). De handel der Hollanders in haring op Rusland voerde daar 1500 last in. Raleigh zegt, dat de Hollanders van 2 schepen ± 1590 gestegen zijn tot 30 á 40. In 1614 voeren er 35, in 1613 30 schepen heen (The Trade's Increase in Harl. Miscell. IV, p. 204).

2) Kernkamp, De sleutels van de Sont, blz. 9. Vgl. boven, blz. 16.

Berghes, qui est la ville capitale du roy de Norvegue, et son destroit jusqu' au destroit d'Helsenor, qui est frontiere du roy de Dannemarc, 500 navires de port de 90 lastes, l'un portant l'autre a 20 mariniers. La charge est harens, poisson, draps, toiles et manufactures, et raportent masts, antennes, cables, toute sorte de bois, tere, bre et autres choses. A raison de 15 florins d'entree et sortie pour laste lediot droict monte a 45000 lastes, que lesdictz 500 navires font, 1350000 florins, et ceulx, qui les gouvernent, 10000 personnes.

m. De la navigation de Huostfrislant, que font les naturels rebelles contre leur comte, et se sont mis soubz la protection des Estats rebelles.

Tous les ans sortent de la ville d'Emden, qui est prez de Groninghen sur la frontiere de Frise, 600 vaisseaux [1]) de 80 et 100 et 130 lastes, desquelz 200 vont a Norvegue pour du bois, masts et ce qu'ilz rapportent encor de pardela selon ce que on y faict. Ilz font quatre voyages, et les autres deux voyages en Espagne, d'autres en Italie et aux Isles de Canarie et autres lieux, ou ilz se disent estre Allemans et s'aydent avecq de faux passeports, qu'ilz acheptent pour cet effect. Et est survenu plusieurs fois les annees passees, ainsy en Lisbonne comme Sainct Lucar et Seville et autres ports d'Espagne, ou lesdictz rebelles n'estoyent pas libres, et donnoient a

1) Van Reyd zegt (blz. 377), dat er in April 1599 500 schepen zeilree waren. In dezen tijd beroemde zich Emden wel 1500 groote en kleine schepen bijeen te kunnen brengen (vgl. Van Meteren fol. 399, 460, 534). Vgl. Raleigh's mededeelingen in zijne Observations l.l. over den handel der Emdenaars.

entendre, qu'ilz estoyent d'Emden en Allemagne ne l'estant pas, pour estre sujects a leur seigneur et comte, lequel a tousjours esté bon Catholique et du costé de Sa Majeste et Altesses, ne considerant point, qu'ilz se sont trois fois rebellés contre leur seigneur et qu'a present [1]) ilz se sont alliez avec lesdictz Estats rebelles et declarez autant ennemis comme ceulx d'Holande. Lesdictz 600 vaisseaux, faisant le compte, que les 300 seront de port de 130 lastes, les autres 300 de 80, ilz auront de port 93000 [2]) lastes, a raison de 15 florins d'entree et sortie en deux voyages, qu'ilz pouvront faire par an, lesdictz droicts monteront 2790000 [2]) florins, et chaque vaisseau aura, l'un portant lautre, 30 mariniers, viendra a estre 18000 personnes. Il faut noter que, quant ilz vont en Espagne, la charge, qu'ilz portent, est du fourmage, beurre, bled, pois, febves, chair, lard, ce qui est en ladicte ville d'Emden en grande abondance et en sa comté, et les manufactures, qu'ilz font, cest de mesme comme en Holande.

Note.

Esdites isles rebelles ilz ont un grand trafficq et gain, avec quoy ilz entretiennent plus de 180000 [3]) personnes par toutes les villes et lieux d'Holande et Zelande, et est qu'ilz font plus de 3000 navires de port de 120 lastes, quelques ungz plus, les autres moings. Et autres petits, qui s'appellent osmaques [4]),

1) Sedert 1595, vgl. mijne Geschiedenis van het Nederl. volk III, blz. 562.

2) Foutief voor 63000, zoodat ook het volgende getal foutief is.

3) Dit getal van in Holland en Zeeland bij den handel geinteresseerden is zeker niet te hoog genomen. De Heilsame maximen stellen het voor het midden der 17de eeuw op 250000.

4) smakken.

de port de 30 a 36 lastes, lesquelz servent seulement pour la navigation de France et Angleterre [1]; mais les grands sont pour l'Italie, Espagne et les isles Hostlandes, avecq lesquelz dictz navires ou la plus grand pair, lesdictz rebelles font leurs marchandises, les vendant a toutes sortes de nations, et vont avec elles jusqu'au bout du monde.

Non seulement vivent lesdictz 180000 personnes, qui sont charpentiers, calafates, ceulx qui travaillent au fer et autres, qui font la manufacture, mais bien plusieurs autres comme marchandz de fer, bois, masts, voiles, toiles, cordages et ce qui est necessaire pour lesdictz navires, et ceulx, qui fabriquent et font fabriquer lesdictz vaisseaux pour ledict effect. Et pour leur oster ce benefice il faudroit user du remede, qu'on dira cy aprez, qui est, que Sa Majesté et Leurs Altesses facent publier par tous leurs royaumes et seigneuries par un placart, que personne soit si hardi a achepter lesdictz vaisseaux ny encor charger en iceux, sur peyne que la marchandise et les vaisseaux seront confisquez; et pour faire cecy Sa Majesté commandera, qu'en tous ses ports y ait un homme de cognoissance de Dunquerque, qui recognoisse tous les vaisseaux. Ou il faut noter, que pour faire lesdictz vaisseaux grands il faut 40 personnes et pour les petits 20.

Outre ce qui est dict il y a en Hollande et Zelande plus de 6000 petits vaisseaux qu'ilz appellent osmaques, [2]) inclus ceulx, qui sortent de Frise et Gronin-

1) De handel van Nederlanders, Emdenaars en Hamburgers op Engeland wordt volgens Raleigh jaarlijks met 5 à 600 schepen gedreven; verderop geeft hij ditzelfde getal voor de Nederlanders alleen.

2) Deze schepen zijn voor een groot deel blijkbaar reeds vervat in de andere opgaven omtrent de kustvaart.

ghen, lesquelz vont en France et Angleterre a Niverastiel [1]), et aussy en Islande, Escosse et Ostlande et Dannemarc. Ilz auront de port 30 a 36 et 40 lastes et 4 hommes chacun, de charge toute sorte de marchandise, qu'ilz vont charger ausdictz royaumes en des grandz vaisseaux pour Espagne et autres lieux, envoyez par des marchands desdictz rebelles a leurs facteurs, lesquelz sont comme de porte-paniers, qui vont par les champz cherchant leur vie et par tous costez. Lesquelz faisant compte qu'a 30 lastes, l'un portant l'autre, font 180000 lastes et a raison de 7 fl. de droict d'entree et sortie montera en un voyage 1260000 fl. et 24000 mariniers, qui vont dedans.

Aussy tous les ans sortiront des isles Reseling [2]), qui est de la seigneurie du prince et comte d'Aremberg, et de celle de Vlieland, Tessel et autres circonvoisins d'Holande et Frise, qui sont au millieu d'elles, confederez avecq lesdictz rebelles, plus de 200 vaisseaux de port de 60 a 70 lastes, lesquelz vont en Espagne et autres lieux comme les autres, et ont 18 mariniers par navire. Et faisant compte de la moitié desdictz vaisseaux a 60 lastes et les autres de 70 a 100, le droict viendroit a monter a 13000 lastes pour deux voyages, qu'ilz font, a raison de 15 florins pour laste, 390000 fl. et 3600 personnes.

IV.

Touchant les licenses, qu'on donne soubz tittre de passeports aux Estats rebelles a celle fin, qu'ilz vien-

1) Newcastle, voor den kolenhandel toen reeds zeer belangrijk; de Hollanders haalden hier kolen o. a. voor uitvoer naar Vlaanderen (The Trade's Increase, l.l. p. 206).

2) Terschelling. Dit eiland is werkelijk sedert Karel V tot den verkoop aan de Staten van Holland in de 17de eeuw eene bezitting der Arembergs geweest.

nent vers ceulx de l'obeissance avec toute sorte de marchandise, ainsy d'Espagne comme d'Holande et Zelande, en ceste maniere.

a. Riviere d'Anvers.

Desdictz isles rebelles tous les ans viennent par la riviere a Anvers pour le moins 1500 petits vaisseaux de 10, 15 et 20 lastes, lesquelz apportent toute sorte de marchandise, fourmage, beurre, lard, poisson, huile, vins de France et d'Espagne, laines, du bois, masts, tere, bre etc. et autres plusieurs marchandises d'Ostlande et manufactures de Norimburg, Moscovie et autres lieux. Payent d'entree et sortie ausdictz Estats rebelles pour chaque laste 10 florins, tellement que le droict montera pour deux voyages, que font lesdictz 1500 vaisseaux, 22500 lastes a raison des 500 a 10 lastes, les autres 500 a 15, et autres 500 restans a 20, 225000 florins pour un voyage, et pour deux, qu'ils feront pour le moins en un an, 450000 fl. Chaque vaisseau a quatre mariniers, sont 6000 personnes.

b. La riviere de Gand en Flandres, et le Sas et autres lieux.

Ausdictz lieux iront peut estre plus ou moins autres 1500 vaisseaux, qu'a ladite raison viendra a estre ceste partie autant que celle d'icy dessus.

Note,

que ce que les rebelles prennent dudit droict, c'est le moins, mais avec ceste licence et trafficq les provinces rebelles se tiennent en pied et s'entretiennent avec leur trafficq et commerce et tout le

monde vit en paix et font valoir leurs marchandises ce qu'ilz veulent; et par ce moyen portent les nouvelles de ce qui se passe a Bruxelles et es provinces obeissantes, et selon cecy se gouvernent et sortent en temps avec leur armee en campagne et donnent ordre a leur police de guerre. De façon que le tout est: ne donner ne octroyer passeport, ainsy aux sujects comme aux rebelles, ce qu'on ne doibt point consentir, parce que c'est la vraye destruction et perte de la couronne d'Espagne, et nous leur donnons le glaive, avec lequel ils nous tuent, puisque communiquans nos ennemis avec nous comme ilz font, jouissans desdictz licences comme amis, les heritiques se communiquent avec les Catholiques de nostre obeissance, qui est cause d'ung grand mal et perte comme on peut considerer. Et par ainsy on devroit deffendre ledict trafficq et en nulle facon que ce soit le consentir, considerant, que tout ce qui vient d'Holande ausdictz lieux pour fournir et pourvoir les Estatz obeissants, pourroit venir par Calais, France et ports de Flandres et ses rivieres.

c. D'autres droicts extraordinaires, qu'on sçait apertement que lesdictz rebelles tirent de leur Republique.

Ilz ont une imposition de 4 pour 100 des arrerages de tout le fruit [1]), qu'on tire des biens touchans aux villages et villes, des terres et campagne, ce que leur vaut selon l'opinion des naturels de ladite Hollande plus de 1000000 florins. Une autre imposition de prestances de 5 florins le millier de capital tirent

---

1) Vgl. over de hier te lande toen geheven lasten: Trevisano in de Brieven van Lionello en Suriano, blz. 452 vlg.

pour une fois de Amsterdam 280000 florins. Or on peut penser, ce qu'ilz auront d'autres lieux par le moyen de leurs commissaires, qu'ilz ont deputez a cet effect, lesquelz s'assemblent avec le magistrat desdites villes et taxent par bonne conscience les biens d'un chacung; et s'il y a plainte, que les biens ne valent pas tant, il faut prouver dans 24 jours le contraire.

Memoire.

De tous les biens acquis on paye $2^1/_2$ pour cent. Les impositions sur les bestes a cornes sont grandes et importent beaucoup. Les estrangers et neutrales payent le tiers de leur entree de la vente, qu'ilz auront, et ceulx de par deça pour passeport la moitié. Tous les ans ont l'imposition du droict des cheminees d'un florin chacune; d'un laste de bled ilz en payent auparavant d'aller au four, parce qu'on ne met point de grain au grenier sans payer imposition, encore qu'il passe d'une main a l'autre. Et ceste cy importe et tous les autres de consumption seulement en la ville d'Amsterdam plus de 500000 fl. par an au profit des Estats rebelles; cecy est estably et durera de leur costé, durant que le traficq ira.

Tellement que lesdictz Estats rebelles tirent de droit de leurs republiques, comme il est dict, 33397750 florins [1]) a 20 sous piece, les vaisseaux, qui naviguent, 22370, et les mariniers, qui les gouvernent, 240815 personnes [2]).

---

1) In de Considérations, III, p. 92 staat, dat het totaal / 31,893,200 bedroeg.

2) In 1588 lagen er 2700 schepen alleen in de havens, behalve de „vele honderden buizen" enz. (V. Meteren, fol. 287). Overbury en Raleigh noemen ook een getal van 20000 schepen. Het getal

Note

encor, qu' icy on met effectivement tout le nombre des mariniers, vaisseaux et argent, que ledict droit monte, que lesdictz Estats rebelles ont mis sur la navigation et trafficq, qu'ilz ont partout et en leurs pescheiries, qui est ce qui leur vaut plus, ainsy pour l'argent, qu'ilz en tirent comme pour le grand nombre de peuple, qui s'entretient avec lesdictes pescheries, et aussy en la fabrique continuelle, qu'ilz font de plusiers vaisseaux, et leur preparation de chaque voyage de ceux, qui vont et viennent. Et le tout tiré de leurs registres, qu'ilz ont par toutes leurs villes, sans exceder ung poinct en chose quelconque. Et bien consideré, que desdictz vaisseaux, qui vont d'un costé a d'autre trafiquer, sont fort peu ceulx qui sont chargez selon leur port comme dit est. Et par toutes les villes il y a des deputez pour visiter lesdictz vaisseaux auparavant de faire voile pour visiter leur

---

der zeelieden moest dan werkelijk niet ver van de 200000 zijn. Caron bij Bor IV, blz. 380 spreekt van 30000 zeelieden, die in 1597 alleen bij den handel op de Zuidelijke Nederlanden, Spanje en Portugal gebruikt werden. Vgl. Buzanval, Lettres, p. 50, 121, 363. De Heilsame Maximen stellen het getal kooplieden en schepelingen samen in Holland op 250000 voor omstreeks 1650. Men denke bij al deze cijfers aan de waarschuwing van Elink Sterk, l.l. blz. 375, omtrent deze opgaven, dat de „veelvuldige plaatsverwisselingen, de ubiquiteit van een (groot) deel onzer scheepsmagt, zeer geschikt was ook den besten nacijferaar te misleiden." Hij komt blz. 376/7 met inachtneming van allerlei bezwaren tegen de opgegeven cijfers tot de conclusie, dat men hier te lande in de 17de eeuw 9 à 10000 handelsschepen benevens hoogstens 3000 vischschepen bezat, in het geheel dus hoogstens 13000 bodems, en dat nog wel in den besten tijd van den handel, d. i. nog eene kleine veertig jaren later. Het komt mij voor, dat men met inachtneming van al de ook hierboven ontwikkelde bezwaren deze getallen reeds voor den tijd van ons overzicht mag aannemen en wel voor het aantal handelsvaartuigen als minimum.

charge, qu'ilz portent, et iceulx sont mis par les magistratz desdictes villes, et leur font faire serment sur peine de la vie et confiscation de leurs biens de dire la verité en tout et partout, aprez les avoir visitez. Et quand ilz trouvent, qu'ilz ne sont pas chargez selon leur port, leur rabaissent les droicts en presence des patrons des navires et de ses officiers, et redigent par escript le patron et le nom du vaisseau et des principaux officiers dudict navire et les escrivent en leur registre; et font le mesme, quant ilz retournent, tellement qu'on trouve au bout de l'an, qu'on leur rabaisse d'un tiers, pour n'avoir point la charge entiere, et aussy avec les navires, qui se perdent Et on chastie avec une telle rigueur par justice celui, qui manque a son debvoir en ces affaires, comme il s'est veu en l'an 1602, qu'on fict justice en Amsterdam et Mildebourg de 5 personnes et leurs biens confisquez [1]). Aussy ilz ont une grande despense d'officiers et autres personnes, qu'ilz employent pour la recepte desdictz droicts, lesquelz ont leurs gages et vaccations, quant ilz vont faire quelque chose extraordinaire. Et il y a d'autres personnes deputées par leur Conseil d'Estat pour faire rendre les comptes a ceux, qui sont employez, et sont iceux comme des visiteurs generaux, et en qui ilz ont confiance. Et aussi ilz payent plusieurs rentes, qu'ilz ont prins en leurs necessitez de diverses personnes, lesquelles ont leur hypoteque sur lesdicts droicts. Tellement qu'on peult faire tousjours compte, qu'ilz,

1) In het archief te Amsterdam was daarvan niets te vinden; in het Rijksarchief te Middelburg daarentegen worden op het jaar 1602 verscheidene veroordeelingen van dien aard gevonden, naar de heer Van Visvliet mij welwillend mededeelde als resultaat van zijn onderzoek in de „Rollen der saken ghedient hebbende voor den Gecommitteerden Raden ter Admiraliteyt in Zeeland".

tirent de net par an la moitie de ce qui est mis en ce papier cy dessus.

Conclusion du trafic, navigation et commerce.

De façon que lesdictz Estats rebelles avec lesdictes navigations, pescheiries et licenses, passeports, trafiques et commerces maintiennent leurs republiques, gouvernent le tout avec une tres belle police, particulierement en leurs guerres par mer et par terre. Ilz sont riches et puissants et avec leur grand esprit et industrie obtiennent ce qu'ilz veulent de leurs ennemys. Le peuple de ces isles est belliqueux, travaille beaucoup depuis le grand jusqu'au petit [1]); leurs rentes sont tout le traficq et commerce, qu'ilz ont par tout le monde comme dict est, parce que la terre de soy ne produit aucun fruit, qui soit de substance. [2])

Consideré le tout et particulierement leur ostant cecy par la mer, il sera necessaire, qu'ilz se recognoissent et viennent a l'obeissance de leurs roys et princes; mais comme ilz se trouvent si puissants et riches, ilz ne recognoissent personne; et estans maistres de la mer, comme il appert par experience pour leur laisser les passages libres, par ou ilz vont, soit d'amis ou d'ennemys, ilz n'ont affaire de personne, et se mocquent de Sa Majesté et Altesses, quant on leur parle de paix, disant: „on nous apelle rebelles, ergo il nous touche a nous autres la demander," se faisant seigneurs de ce qui ne leur touche pas. Mais si Sa Majesté et Leurs Altesses donnoyent ordre aux affaires de la mer (de quoy jusques a present on a faict fort peu de compte) et de la coste de Flandres, particulierement de l'armee, qui s'entretient en Dun-

1) Vgl. de getuigenissen dienaangaande bij de boven telkens aangehaalde schrijvers.

2) Vgl. o. a. Heilsame Maximen, blz. 44. — Gentleman, l.l., p. 380.

querque, en fort peu de temps on leur osteroit leurs trafiques et navigations ou quelque chose en partie, en telle sorte qu'ilz abatroyent leur superbité. Considerant, qu'en ce discours on n' adjouste pas le proffict, qu'ilz ont des contributions des paysans du costé des obeissants a Sa Majesté et Leurs Altesses, comme extra materiam, je conclus et je dis avec consideration, que lesdictz rebelles pour maintenir avec une quietude et asseurance leurs pescheiries, trafiq et commerces, ilz ont par mer la force des armees et vaisseaux, que doresenavant sera seulement pour la crainte du nom seul de Dunquerque; considerant, que s'il y avoit ou Sa Majesté et Altesses eussent en Ostende, puisque c'est un port capable de 100 vaisseaux de 80, 100 et plus de lastes estant racommodé, au devant duquel il est force, que les vaisseaux, qui sortent de Zelande pour France et Angleterre, facent alte attendant les marees es les ports de Flandres, d'un coup d'armee on donneroit bien tost fin a la guerre.

V.

Les armees et vaisseaux de guerre, que entretiennent les Estats rebelles pour conserver leurs flostes, pescheries et terres.

Il est publicq et notoire, que lesdictz rebelles entretiennent d'ordinaire 80 vaisseaux de guerre de port de 100 et 120 lastes [1]) a 20 et 25 pieces d'artillerie et fort peu de mousqueterie avec 100 officiers et mariniers et soldats, chaque vaisseaux en leur lieu

1) De Jonge rekent (Zeewezen I, blz. 221), dat het grootste landsoorlogschip ten onzent toen van 200 last was, gewapend met minder dan 30 stukken (vgl. blz. 270, 275 vlg.). Ook het getal der bemanning en het aantal der schepen komt overeen met het daar opgegevene. De schepen der O. I. C. waren altijd grooter.

et ordre, qu'on dira cy aprez. Ainsy pour la garde de leur pescherie comme pour les flostes, qui viennent de France, Angleterre, Huostlande, Norvegue, Espagne, les isles du Bresil, Indes de Portugal et autres lieux, de crainte, qu'ilz ont du petit nombre de navires de guerre, qu'il a en Dunquerque (et quant il a arrivé a 7 vaisseaux, c'est le tout, et a present sont aneantis et a l'ancre en Dunquerque). Et aussy pour empescher la navigation de ceux d'Espagne, France, Angleterre, Escosse, qui viennent a la coste de Flandres; et cecy par la voye des licences, comme dict est, et que les provinces obeissantes viennent a manger et vivre par leurs mains, c'est une honte et un vermisseau, qui ruine lesdites provinces obeissantes. Et aussi les tailles et contributions de Brabant et Flandres. Et les lieux et en quel ordre lesdictz rebelles ont leurs vaisseaux, sera dit cy aprez.

a. Rades ou lieux, ou ilz s'arrestent.

En la mer du Nort durant leurs pescheiries, qui commencent le moys de Juin jusque a en Novembre, ilz entretiennent 20 vaisseaux de guerre pour leur deffense et convoy, lesquelz sont la ancrez; et quant ilz descouvrent quelque chose, ilz se font a la voile. Nonobstant que leur pescherie est si grande, qu'elle a 5 et 6 lieues de longeur, ceulx de Dunquerque entrent parmi ceste floste et leur font bien du mal auparavant d'estre descouverts desdictz vaisseaux. Et quant les dictz petitz vaisseaux ont leur charge, lesquelz s'apellent briges a pescher, un desdictz vaisseaux de guerre les va conduire et les garde jusqu'a tant qu'ils soient dans leurs ports [1]).

1) Vgl. de Jonge, Zeewezen I, blz. 227 vlg.

Oostlande.

Pour convoy des flostes, qui vont d'Holande et Zelande a Oostlande, ilz ont 10 vaisseaux de guerre de respect; et avec la premiere floste, qui part le moys d'Avril, de 800 navires vont 7 de convoy et les autres 3 attendent a la 2e, 3e, et 4e floste, qui se font de 15 en 15 jours.

Ostende.

Visavis d'Ostende ilz ont d'ordinaire deux vaisseaux de guerre pour empescher les vaisseaux de marchandise, qui veulent entrer dedans le port. Et aussy servent pour garder les leurs, qui viennent de tous costez; ou il faut considerer, qu'en hyver ne peuvent pas resister la a cause des vents [1]) et pour n'avoir pas bon fonds pour jester l'ancre, quant il faict tôurments.

Nieuport.

A la veue de Nieuport, qui est a 3 lieues d'Ostendeé du costé d'Ouest ils ont aussy pour la mesme raison troys vaisseaux de guerre.

Dunquerque.

Devant Dunquerque, qui est a 5 lieues de Nieuport et un quart de lieue de Calay, ilz ont en esté et hiver d'ordinaire 18 vaisseaux de guerre, quelque fois plus ou moings selon les advertissements et nouvelles, qu'ilz ont, des navires, qui s'aprestent pour sortir; et la sont a l'ancre, ou il y a une grande profondité.

1) De Jonge, Zeewezen I, blz. 228.

Gravelines.

Du costé de Gravelines et visavis de sa riviere, qui est a troys lieues de Dunquerque, ilz en ont deux autres, mais ils ne peuvent y estre en hiver.

Entre Douvres et Calais.

Du costé de Douvres et Calais, qui a de traverse 7 lieues entre le Canal de France et Angleterre, 8 vaisseaux de guerre, ainsy pour prendre langue des nouvelles et arivees d'Espagne comme pour sçavoir, quelz navires sont de marchandise et ou ils vont et viennent. Et en cedit lieu, ou ilz s'arrestent, en l'annee 1605, quant le general Pierre de Cubiara [1]) vint en Angleterre, s'assemblerent plus de 80 vaisseaux pour le rencontrer. Et pour tout cela, comme il est vray, donna des affaires aux Hollandais, et aprez qu'il fut entré en Douvre. D'ordinaire ilz avoyent a ce dit lieu 15 et 20 navires pour les visiter, quant ilz alloyent et venoyent d'Angleterre en France, et les despouillerent jusques a la chemise, et s'il estoit Espagnol ou de Dunquerque, ilz le jestoyent en la mer ou le tuoient a coups de bastons, comme est survenu a plusieurs.

b. Convois depuis Holande jusques a la bouche du Canal, qui s'apelle Oysant, du costé de France.

Ils ont daventage 9 vaisseaux de guerre, qui font convoy aux flostes, qui vont en France, a Rouen,

---

1) Van Meteren (fol. 500) noemt hem Pedro de Cubiar. Vgl. Motley, United Netherl. IV, p. 212 ff.

la Rochelle, Bayonne en Espagne, les Isles et le Destroit etc., jusques a tant qu'ils ayent desembouché le Canal, craignant ceulx de Dunquerque.

c. Navires courriers, qui vont prendre-lan gue par tout le Canal et en la mer du Nort, lesquelz sont comme courriers.

Ilz ont 8 vaisseaux de guerre, qui servent de courriers et de convoy a tout ce qu'ilz trouvent et font tout le dommage qu'ils peuvent.

De façon que le nombre des vaisseaux de guerre est 80, qui sont ceulx, que lesdictz Estatz rebelles entretiennent d'ordinaire, lesquelz ont divers signes pour changer de 6 en 6 sepmaines. Et avec un coup de canon, que le premier vaisseau tire, incontinent qu'il descouvre quelque chose, et les uns aux autres s'advisent, en 24 heures et moins s'assemblent 50 vaisseaux pour quelque occasion qu'il se peult presenter; mais il faut advertir, que s'il n'y avoit des navires de guerre en Dunquerque, bien que le nombre soit petit, ilz se passeroient avec le tiers moins, pour ce qu'ilz font une grande despense avec lesdictz vaisseaux. La despence pour entretenir chaque vaisseau d'hommes, munitions, vivres et preparatifs leur couste 3000 florins par mois, qui vient a monter par an 36000 fl. et lesdicts 80, que d'ordinaire ilz entretiennent, montent 2880000 florins. [1]) Avec ladite somme pourroient tres bien entretenir 10000 soldatz, partant faisant le compte a 240000 florins par mois. Selon cecy on peut presumer le dommage et despense, qu'on

1) Dit alles komt zeer goed overeen met wat van elders bekend is. Vgl. De Jonge, Zeewezen I, blz. 241.

leur feroit, si on faisoit quelque bonne armee navale, qui fust tousjours sur la coste de Flandres et particulierement en Dunquerque et Ostende.

d. De l'estat, auquel est a present l'armee de Dunquerque.

En ladite armee navale do Dunquerque il n'y auroit a present des hommes d'effect pour armer deux vaisseaux, qui est une chose fort pitoyable et digne de compassion, puisque depuis troys ou 4 ans en ça se sont perdus plus de 400 mariniers les meilleurs du monde, qui estoyent suffisants pour obtenir une victoire d'un piece. Et cecy par faute de payement, moyens et bon ordre, et plusieurs, qui ont pery devant Ostende et que l'ennemy a pris et faict justice d'eulx. Il y a dans Dunquerque plus de 400 vefves et plus de 600 orphelins et orphelines, et c'est une extreme pitié voir la grande et extreme necessité, qu'ilz endurent, a faute qu'on ne leur paye point ce qui est justement deub a leurs maris de leurs gaiges et soldes ou bien quelque chose pour leur ayder a vivre, quoy faisant, cela donneroit courage aux vivants pour poursuivre au service de leur prince; mais ilz perdent courage et pensent, qu'aprez leur mort on fera de mesme avecq leurs femmes et enfans et par ainsy ilz disent, qu'il est meilleur chercher autre moyen de vivre. Pour ceste consideration plusieurs se sont absentez, tant a Calais comme en autres lieux, mesme avec lesdictz Estatz rebelles; mais si on prenoit un autre moyen de payer et bien traicter les hommes, plusieurs mariniers, artilleriers, pilotes et autres d'Holande et Zelande et Angleterre viendroyent servir en Dunquerque en grand nombre, a cause que la solde, que Sa Majesté leur donne en ladite armee, est beaucoup plus grande et aventageuse

que celle des rebelles; estant de condition estre bien payez et en main, quant s'en vont, incontinent, a cause qu'ilz payent louage de leur maison et ne sont affrenchis par terre comme les soldats ny si bons mesnagers, par ce que leur vie est boire et estre employez en leur office. Et partant Sa Majesté auroit des mariniers, qui non seulement se pourroyent employer par mer et par terre aux necessitez urgentes, mais comme font les rebelles, qui ont de respect tousjours 4000 hommes, non pour autre effect que pour gouverner leur artillerie, en campagne faire des ponts, gouverner leurs vaisseaux et equippees, faire des trenchees et fortiffications, qui est cause qu'en une nuict ilz font plus d'oeuvre que s'ilz avoyent 20000 hommes en ces effects non experimentez.

e. Les vaisseaux, qu'il y a a present en Dunquerque, et autres, qui sont hors l'armee, soit de Sa Majesté comme des particuliers.

De Sa Majesté.

En Dunquerque il y a deux vaisseaux neufs de Sa Majesté, jestez en l'eaue sans masts ny cordages, l'un de port de 80 lastes et l'autre de 100 et daventage. Il y a plus de deux ans qu'ilz sont ainsy.

En Ostende il y en a un, qui est le vice admiral, de port de 70 lastes preparé pour sortir a la mer. Ii y a deux ans qu'il se fit, mais ce vaisseaux, sortant de Dunquerque, pour le mauvais temps il entra la.

En Angleterre dans le port de Sandwicq il y a un autre vaisseau de guerre; il y a un an ou environ, que le mauvais temps le fit retirer la, de port de 80 lastes.

Dans le port de Portmuyen en Angleterre il y en a un autre mais il est de nul service.

Particuliers.

Il y a en Dunquerque ancrés deux vaisseaux de guerre de particuliers, de port de 65 lastes, bons et de service.

Il y a encor en Dunquerque un vaisseau, qui va a la coste d'Espagne, a Sainct Lucar, neuf et fort leger a la voile, qui est de grand service. Appartient a Jean Martinez Mellado et du capitaine Hierosme Carro.

Outre les dessus dictz il y pourra avoir 3 botres ou petits vaisseaux de port de 6 ou 7 lastes, qui sortent quelque fois a courir la mer et prendre langue de ce qui se passe.

Tellement qu'en tout sont onze vaisseaux, armez et sans armes, qui est bien peu et sans force, selon qu'il paroist, contre celle, que lesdictz rebelles ont contre nous autres, et nos ennemys s'en mocquent Et supposé que, quand il y auroit une paix generale en la coste et ports de Flandres, il y debvroit avoir tousjours une douzaine de navires bien armez et preparez pour aller contre les pirates et escumeurs de mer.

f. Les tirannies, qu'ont exercé lesdictz rebelles contre ceulx, qui servent et ont servi Sa Majesté et Altesses par mer en ladite armee de Dunquerque, et pour quel subject.

En l'an 1600.

Au moys d'Aoust de 1600 le visadmiral monsieur de Wacque [1]) sortit de Dunquerque avecq 7 vaisseaux de guerre, 4 de Sa Majesté et 3 de particuliers,

---

1) Vgl. over zijne expeditie: Van Meteren, fol. 430. — Bor IV, blz. 619. — Van Reyd, blz. 435.

desquelz estoyent capitaines Adrian Dierix, dans lequel alloit monsieur de Wacque, Franc Willems, Willem Janssen et Lobert Willems; de particuliers Jacobo, Mahiu Jacobs, Jacob Colard. Desdictz navires l'ennemy print Jacob Colard pour s'estre separé de la floste avec congé de monsieur de Wacque pour prendre langue et chercher sa fortune, et incontinent qu'il se trouva engagé avec l'ennemy, il commence a se defendre et combatre pour le moins deux heures, et ayant offert cartel et bonne guerre, ne pouvant plus resister, il se rendit fort blessé. Il fut mené a Rotterdam, luy et ses hommes, ou [1]) incontinent ilz furent a l'heure mesme pendus sans nulle replique ny appellation.

En l'an 1604.

Audit an environ le moys de Decembre sortirent de Dunquerque 2 vaisseaux de guerre de Sa Majesté, et pour le mauvais temps ilz arriverent, l'un au port de Sandwicq en Angleterre et l'autre a celluy de Portmuyen. Incontinent que ceux d'Hollande le sceurent par les adviz, qu'ilz eurent de leurs facteurs d'Angleterre, ilz envoyerent 3 vaisseaux de guerre en chaque port pour leur empescher la sortie, ou tousjours estoyent a leur veue sans faire cas des ordonnances du roy d'Angleterre, qu'il fit publier a celle fin qu'ilz eussent a se retirer de ses rades et marees; mais ilz voulurent monstrer, qu'ilz estoyent maistres de la mer, faisant mille vexations aux nostres.

En l'an 1605.

Le 14 de Juin dudict an arriva avec le general

---

1) Van Meteren en Bor zeggen, dat de executie van Colard c. s. te Vlissingen plaats had.

Pierre de Cubira [1]) au voyage, qu'il fit en cedit temps au port de Douvres par commandement de Sa Majesté, le vaisseau nommé Sainct Jean de l'armée de Dunquerque, duquel avoit esté capitaine Franc Willems, et par son deceds Charles Plats, maistre dudict navire, en fut pourveu en Lisbonne, et incontinent qu'il arriva au Canal, la floste dudit general fut descouverte de l'ennemy avec plus de 80 vaisseaux, ou ilz les chargent, n'estant que douze et petits. Et celui de Dunquerque pour estre leger a la voile voulant se monstrer, se sortit de la compagnie et s'engage entre sept navires de l'ennemy, ou il se deffendoit hardiment en forme; mais le malheur estoit, que les autres ne le pouvoient secourir, et fut forcé de se rendre, aprez avoir esté 100 hommes tuez et ne demeurez que 25 ou 30 personnes en tout, et aprez estre renduz furent tuez de sang froid a coupz de bastons et jestez en la mer; et le dict capitaine Charles Plats se voyant perdu, il print une chesne d'or, que ledict general luy avoit donnée et la jesta en la mer a veue de l'ennemy et luy aprez, et incontinent avec des esquifs fut poursuivy et prins et tué a coupz de piques et estocades, luy trenchant la teste et luy faisant mille martires.

En l'année mesme.

Le 10 de Novembre dudict an, sur les douze heures ou environ, sortirent 3 vaisseaux de guerre, ascavoir 2 de Sa Majesté et un de particuliers. De ceux de Sa Majesté estoit l'admiral nommé Sainct Albert de ladicte armee de Dunquerque, duquel

---

1) Vgl. over de ontmoetingen van dezen met de Haultain's vloot: Van Meteren, fol. 500 vlg..

estoit capitaine Adrien Dierix, et l'autre nommé Saincte Anne, duquel estoit capitaine Jean Claesson; et celuy de particuliers se nommoit La Perle, duquel estoyent maistres et apartenoit au gouverneur Diego Ortiz et Jean Martinez Mellado, grand bailly de Dunquerque; le capitaine s'appelloit Corneille Witebol. Estans sortis, comme dit est, avec bon temps, ilz furent descouverts de 18 vaisseaux de guerre, qui estoient en l'emboucheure dudit port de ladite ville, et comme l'admiralle estoit la derniere, se jesterent sur elle pour luy avoir coupé le vol; et combatant depuis minuit jusques a 2 heures du landemain aprez disner le jour de Sainct Martin et se voyant seul et sans refuge, ilz crioyent, disant: „Rendez-vous, Adrian Dierix, que nous vous ferons bonne guerre, et nous vous le jurons par le serment, que nous avons faict a Son Excellence le comte Maurice"; mais il ne voulut point donner credit a cela, ains il dict, qu'il n'avoit pris tel ordre, et en ces discours on luy tira un coup de mousquet au ventre et mourut au bout d'un quart d'heure. Et comme il fut abordé, son beau fils Bernard de Gamerin, gentilhomme de l'estendart dudit vaisseau, fut blessé d'un coup de pique au corps, ou il fut tué et autres plusieurs, mariniers et soldats; et n'ayant point encore expiré, on les jestoit en la mer. Le lieutenant du capitaine, appellé Jooris Andrianson, fit son accord avec les rebelles, et par ainsy se rendit de bonne guerre, se fiant en leur promesse et serment et estre vaisseau de Sa Majesté et Altesses, considerant, que jamais ilz n'avoyent prins vaisseau appartenant a Sa Majesté. Ledit vaisseau fut mené a Inchusen en Hollande, party des hommes a Rotterdam, et par sentence donnée par lesdictz rebelles furent declarez leurs prisonniers purs pirates et furent pendus jusqu'a 62 personnes, et entre eulx 20 sol-

dats de la garnison de Dunquerque. Il y eut entr' eulx des Bourguignons et Allemans et quelques mariniers, qui s'enfuirent de la prison et s'eschapperent. Et donnerent liberté a cinq petits grumets, mais avec condition, qu'ilz eussent a demeurer en Holande.

En la mesme année.

Le moys de Decembre ensuivant dans le port de Treswite en Angleterre un eebot de Dunquerque entra la; c'estoit de guerre, duquel estoit capitaine Jooris Olenden, a cause qu'il avoit esté persecuté des vaisseaux rebelles et pensant estre a couvert et protegé. L'ennemy entra aprez luy combatant, et pres du quay de ladite ville le print et le fit rendre contre la volonté du gouverneur et de tous ceulx, et emmenerent 18 officiers et mariniers en Holande, ou ilz furent pendus avec la plus grande tirannie du monde.

Note, pourquoi les ennemis rebelles d'Holande et Zelande craignent ceux de Dunquerque et les voudroyent voir du tout perdus.

C'est parce qu'ilz les cognoissent et scavent tous leurs secrets et cours, navigations, lieux, ou ilz s'arrestent, raddes et leurs trafiques et commerce et cognoissent leurs façons de navires, leur parler et manufactures, leurs passeports faux; et cecy a cause que ceux de Dunquerque ont en ladite armée navale toutes sortes de nations, si bien qu'incontinent qu'ilz ouvrent la bouche, sont descouverts. Enfin ceulx, qui les persecutent, sont ceulx de Dunquerque, et sont eulx, qui les forcent a avoir et entretenir des vaisseaux de guerre en la forme, que dit est.

g. Les moyens, que Sa Majesté et Altesses debvroyent ordonner pour achever la guerre et donner fin a une chose si importante aux Estats de Flandres et aneantir et oster du tout aux rebel les leurs forces. [1])

Premierement revoquer et defendre rigoureusement et expressement a tousjours les permissions, graces, licences, passeports, qu'on a donné et donne par termes et temps, ainsy par la voye des finances comme par celles de l'admirauté, a ceulx d'Holande et Zelande; ainsy pour les pescheries comme pour les navigations, ou vont lesdictz rebelles; ainsy en Espagne, Italie, comme aux Estats obeissants a Sa Majesté et Altesses selon de placart faict par Son Altesse l'archiduc Albert en Anvers le 9e de Janvier 1599 [2]) par lesdictz finances, ou il faut considerer, que c'est le principal ministere, qui entretient en Flandres la guerre sans fin.

Sa Majesté et Altesses doivent commander expressement, qu'en nulle sorte que ce soit, nul sien suject soit si hardy sur peyne de la vie d'escrire lettre ou lettres, ny avoir correspondance avec lesdictz rebelles de Hollande et Zelande, encor que ce soit avec

---

1) Men houde in het oog, dat de grondslag dezer beschouwingen volkomen juist is. Tallooze malen is er ook van Spaansche zijde op gewezen, dat het bezit eener voldoende zeemacht der regeering te Madrid een onfeilbaar middel in de hand zou geven om de Nederlanden te bedwingen: de herhaalde uitzending der armada's en de pogingen van Parma en Frederik Spinola om te Duinkerken eene zeemacht te vormen staan met dit denkbeeld in verband. Voor zulk eene zeemacht waren dan ook Engeland en de Vereenigde Nederlanden beiden beducht (vgl. Muller, Mare Clausum, blz. 2 noot).

2) Van Meteren, fol. 398; Bor IV, bl. 523. De datum is 9 Februari.

ceulx, qui demeurent en France et en Angleterre, et que telz facteurs et correspondans, estans trouvez en ce deffault, chastiez publiquement. En cecy on devroit prendre garde fort particulierement oz provinces de Flandres et Brabant, et en Espagne mestre l'ordre, qui est requis en tel cas, parce que cecy maintient lesdictz rebelles. Et leur ostant ce moyen, il seroit forcé, que tout le traficq revint aux lieux obeissants, parce qu'en Hollande et Zelande ilz demeureroyent dans les isles, comme par exemple estant la cour d'un prince esloignée de mille lieues de la mer, tout le monde iroit pour negocier et chercher sa correspondance, parce qu'on la trouve la et tout le monde y est; et delaissant lesdictes isles rebelles, ceulx, qui vivent de traficq et commerce, iroient chercher le lieu libre pour y negocier.

Que Sa Majesté et Altesses ne consentent en façon que ce soit, qu'en aucun port de leur obeissance nulle nation, qui soit, apporte ny charge marchandise dans un vaisseau faict en Hollande en Zelande; encor qu'il soit propre et qu'ilz soyent de bonne prinse, on les debvroit defaire et brusler pour exemple comme chose des rebelles, puisque ilz ont leur traficq comme dict est, faire des vaisseaux, lesquelz acheptent d'eulx toutes nations, et avec leur gain et fabrique de troys mil vaisseaux, qu'ilz font par an [1]), un grand nombre de peuple vit, et leur ostant ce moyen, ilz viendroyent a une extreme necessité.

Pour destruire la grande pescherie, — seulement

---

1) Van Meteren, fol. 287 spreekt van meer dan 1000 per jaar, Raleigh (l.l. p. 364) van „near one thousand", wat wel de waarheid zal zijn.

leurs rets [1]) valent plus de deux millions de florins outre ce qu'elle leur vaut, comme dict est cy devant — il seroit bon, que Sa Majesté envoyast d'Espagne par derriere Islande environ le moys de Juin, Juillet, Aoust et Septembre, pour estre le temps, que lesdictes pescheries sont en leur fleur, comme par cy devant est mentionné, une armée de 25 galions de 400 tonneaux et 10 petits vaisseaux moindres, et autres 25 pataches, dedans des hommes experimentez en la mer du Nort; et pour une plus grande asseurance et fi des pilotes d'elite, qui debvroient mener ceste armée, Sa Majesté debvroit commander secretement pour tel effect, qu'il en vint trois ou quatre d'eux par terre ou en autre forme de l'armée de Dunquerque, avec ordre que tout ce qu'ilz trouveroient, fust mis en la mer, excepté le maistre et pilote de chaque barque de pesche pour tenir en garde et change de ceulx de nostre costé, qui pourroyent estre prisonniers desdictz rebelles. Considerant qu'en Norvegue il y a plusieurs et tres bons ports, ou ladite armee, s'il estoit necessaire, se pourroit retirer, ou bien aux ports de Frise, comme sera dict cy aprez, qu'il seroit de grande importance, si par quelque moyen nostre armée les pouvoit prendre; ou bien, ayant le vent favorable, ilz s'en retourneroyent en Espagne, ayant faict leur effect et fonction. On dit cecy a cause que, quand on voudroit bien mestre ordre en l'armée de Dunquerque et commander pour cet effect de fabriquer et faire des vaisseaux, ce seroit beaucoup de temps, bien que le principal effect seroit de Dunquerque. Et pour empescher les autres pescheries les ports de mer, qu'il y a en Frise, si Sa

1) Raleigh zegt, dat aan de netten van éène enkele buis meer dan 300 personen vier maanden lang moeten werken (l.l. p. 371).

Majesté les avoit, ses armées navales se pourroyent retirer dedans, et seroit pour achever la guerre.

En la rivierre d'Emden il y a un petit havre, appellé Doterom,[1] un autre appellé Reede Delsvijl, qui sont de grande importance pour ladite armée. Outre, si on y prenoit pied, on mettroit tout ce pais la a la taille et plusieurs isles, qui sont a l'environ, et auroyent peur, que nostre armée par terre entrast par ceste voye en Holande et Zelande. Considerant, que les plus grandz vaisseaux, qu'on pourroit remcontrer osdites pescheries, ou sont lesdictz rebelles, et envoyez pour les offencer, seroyent de 200, 250 et 300 tonneaux, mais bien a la voile avec bonne artillerie et provisions; et estant lesdictz vaisseaux de guerre de nostre armée pres de 3 ou 4 lieues au devant desdictz ports de Frise, ilz n'avoyent que craindre de vaisseaux de feu,[2] qui les puissent offencer, ny l'armee des rebelles, pour estre en partie hors de peril et des vents et ne leur manqueroyent leurs necessitez pour estre ledit pays de Frise fertile comme on scait, et la ilz seroyent comme en leurs maisons; mais auparavant l'armée de terre debvroit prendre pied et la ville d'Emden demeureroit close.

Pour empescher les petites pescheries il seroit a propos prendre quelque port en Frise, d'ou plus amplement on se pourra informer des pilotes habitans en ces lieux la; avec facilité avec des petits vaisseaux ou fregates et autres on empescheroit ausdictz rebelles ladite pescherie.

En cas que Sa Majesté commandast de donner

---

1) Het uit den strijd van Willem Lodewijk tegen de Spanjaarden welbekende Oterdum met Reide en Delfzijl, waarvan de auteur blijkbaar slechts van hooren zeggen weet.

2) Eene herinnering aan de daardoor gewekte paniek in de Armada van 1588.

ordre a cecy et qu'on obtint en Frise les ports de Stavren, Inlopen et Paninguen [1]) et Harlinge, est a considerer, que Stavren est le plus proche de tous, estant de distance d'une lieue plus ou moins devant toute l'Holande. Et en cas que nostre armée fust si avancée et lesdictz rebelles ne voudroient point s'assujectir en Hollande avec facilité, depuis ladite Stavren on pourroit passer en une nuict avec des batteaux et fregates faicts a ce propos avec 4000 hommes entre Mornelincq [2]) et Incusen et la rompre les digues, et avec la force d'hommes en demie heure seroit achevé et toute Holande submergée, ascavoir les villes Edam, Moniquedam, Alckemar, Pormerem, Amsterdam, Harlem, Roterdam, Schiedam, d'Embriel; et les autres villes avec 400 villages et aussy La Haye, qui est la cour, demeureroyent a jamais submergées. Considerant que pour mettre cecy en effect, doibt estre en hyver, quand les marees sont vifves et quand la lune donne au sud, me remettant tousjours a l'advis de nos pilotes, qui ont l'experience de ces lieux la.

Aussy seroit chose d'importance passer la Meuse et prendre Arimberg [3]) et delivrer le pays jusqu'au fort de Schenque, et de la aller a Dausbourg et Zutphen, villes non pas fortes, et entrer par la en la Velue, et entre Grave et Bolduc passer ladite Meuse et couper la Wael prez de Bomel. Entre Elsbaricq et Rosum [4]) faire un fort, et par la on pourra passer en la Velue; et estant la, observer bon ordre et procurer de prendre les places jusques a Utrecht,

---

1) Toch niet het kleine Piaam?
2) Medemblik.
3) Blijkbaar Rijnberk, de oude overgangsplaats.
4) Varik (El Varicq) en Rossum.

parce qu'il y a moyen de le faire, et Wesel, [1]) Norden et quelques chasteaux en ce pais la, faire un fort entre Campen et la mer et passer pour prendre Renem, Washeninghen, Hamen [2]), Wicht [3]), Hutrecht, Jamsfort [4]), villes non pas fortes.

En ladite Velue il est nécessaire d'empescher le trafficq de Frise et Holande et faire un eedit, que un chacun, qui voudroit armer pour courir la mer du sud, tout sera de bonne prinse. Et faisant cecy, l'ennemy sera forcé de venir a quelque accord et composition, parce que c'est un pays, qui par miracle en mil [5]) ans ilz n'ont pas veu un soldat, et les impositions et traffics seront cassez et achevez. Il est necessaire commencer a battre la campagne de bonne heure sur le printemps, parce que leurs navires viennent charger en ce temps la, et est la saison de leurs entrees; et la raison, pourquoy iesdictz rebelles ne permettent, qu'il sorte aucune marchandise ny vaisseaux jusqu'en mois d'Avril, est pour ce qui est dict et allegué, et a celle fin qu'ilz aillent avec plus d'asseurance et en plus grand nombre et qu'ilz ayent necessité d'une moindre escorte, estant suffisans 3 vaisseaux de guerre pour faire compagnie a mille. Ils observent un si bel ordre, que si un vaisseau seul s'en va et se perd, outre leur perte en courent de grandes peynes suivant les lois. Tous les vaisseaux, qui vont du costé du Nort ont ordre et commandement de venir a terre a Amsterdam, ou ilz trouvent les vaisseaux de guerre, et de la ilz

1) Blijkbaar Weesp.
2) Arnhem?
3) Wijk bij Duurstede.
4) Amersfoort.
5) Blijkbaar eene foutieve lezing. Er moet staan „vingt", denk ik.

viennent en Hollande en floste de 100 navires. Ceulx, qui vont a Oostlande par la Sonde, a leur retour ilz trouvent scolte (?) [1]). Ils ont la leur agent ou ambassadeur, qui la compte; et la charge est de faire, que les vaisseaux retournent par leur ordre, et leur retour est environ le mois de May, tellement que auparavant ce temps le proffit desdictz rebelles est peu.

Tout cecy se viendroit a diminuer beaucoup, leur faisant la guerre en ce temps la, que tout leur manqueroit d'une fois. Et l'ennemy dit, qu'il n'a pas necessité de paix, jusques a tant qu'on luy face la guerre en son propre pays, parce que, se tenant ferme sur le printemps, ilz craignent leur entrée et par ainsy se tiennent en toute l'annee comme on void. Ce qu'ilz ont et jouissent, leur vault bien une paix.

Le fruit, qui proviendra d'entretenir et maintenir 30 vaisseaux de guerre en Dunquerque et Ostende.

Premierement on pourra destourner la navigation et trafficq d'Oostlande, de Moscovie et grande partie desdites pescheries et trafficq, la navigation d'Espagne, et Indes de Portugal, Bresil et autres lieux, France et Angleterre. Et celluy cy seroit le meilleur remede pour tenir sujects lesdictz rebelles.

Secondement pour la navigation d'Italie, Barbarie, Affrique et Constantinople, que Sa Majesté commandast faire et envoyer de Dunquerque tous les ans 9 vaisseaux a l'Estroit; les 5 fussent de ce costé de deça entre Cadiz et Sainct Lucar depuis Seville jusques au Cap de Sainct Vincent et chasteau de Jagis,

---

1) Hier is blijkbaar eene foutieve lezing. Er moet iets gelezen worden van den Sonttol en het toezicht daarop.

et les autres 4 de l'autre pair. Et seroit le moyen, que nul Holandoys auroit la hardiesse d'y passer. Et encor estant les vaisseaux de Dunquerque et mariniers, qui cognoissent (comme dit est) tous les secretz, parce qu'estans les vaisseaux d'Espagne, on les pourroit tromper avec facilité, se disants Alemans avec des faux passeports comme estant subjects a l'Empire.

Note,

que la principale chose, que Sa Majesté doibt faire, c'est mestre des espions partout, a celle fin qu'ilz donnent des advis de ce qui se passe en Hollande, Zelande, Angleterre et France, quelles flostes et trafiques et leurs desseins, payer et rescompenser iceulx en telle sorte qu'ils soient contents; et par ce moyen on scaura tous les secrets et le temps, auquel lesdictz vaisseaux de guerre seront prestz pour faire et executer leurs desseignz.

Toutesfois 30 vaisseaux de Dunquerque et Ostende seroient cause, qu'au lieu de 80 vaisseaux de guerre, qu'a present ilz entretiennent, comme dict est, il leur seroit necessaire plus de 200 par an; et seroit leur perdition entiere, puisqu'a present, qu'il n'y a point d'armee, ilz le laissent pas d'avoir une grande despence, craignans tousjours le nom de Dunquerque; et toute la pescherie et navigation d'Oostlande seroit perdue, et personne n'auroit la hardiesse de metre sa vie sur le tablect, et encor sur la mer; et par ce moyen on leur pourroit oster peu a peu les moyens, qu'ilz ont, pour maintenir leurs guerres comme republique.

Et comme le principal est pour faire de guerre d'avoir des bons mariniers et d'experience pour obtenir les effects par la mer, il convient les bien payer et tenir contents, et les employer en toutes les

occasions, soit par mer ou par terre, parce que, comme nous avons dict, les victoires, que l'ennemy a obtenu, ç'a esté par les hommes de la mer.

Et ensamblement ayant avecq lesdictz 30 vaisseaux de guerre deux armées, l'une en Barbarie [1]) ou Frise, et l'autre en Flandres, en peu de temps on donneroit fin a la guerre, laquelle se fera ausdictz Pays-bas a feu et a sang, ostant ausdictz rebelles les moyens, qu'ilz ont, comme dict est; ou bien jamais n'y aura fin et ne s'achevera, parce que par douceur jamais ne viendront a se reduire ny a l'obeissance. Et ceulx d'Espagne l'ont tres bien esprouvé, depuis qu'ilz commencerent a se rebeller, puisque plus de quatre ou 5 fois on leur a presenté de la pair de Sa Majesté et Altesses la paix et qu'ilz eussent a traicter de leur reduction, jamais n'en ont voulu ouir parler; ains ont consideré et procuré se confederer avec les princes et roys, ses voisins, et potentats pour faire la guerre a l'Espagne avec plus de vehemence, donnant a entendre a leur peuple, qu'avec la guerre ilz gaigneroient et ne perdroient point, parce qu'ilz la faisoyent hors de leur pays. Et n'ont pas necessité de paix, et toute la ruyne et leur superbité a esté pour leur avoir donné la liberté de leur trafficq, pescheries, passeports et licences, comme dict est.

Et le reste, qui peut survenir touchant a ce particulier, je le laisse a la discretion de Vostre Majesté.

---

1) Vermoedelijk eene afschrijffout voor Batavie (Betuwe). Ik zou daaraan denken met het oog op het zoo even ontwikkelde aanvalsplan, overigens, zooals de auteur der Considérations bij de korte vermelding ervan opmerkt, „beaucoup plus aisé d'en discourir que de l'exécuter" (III, p. 128).

MÉMOIRES DE MONSIEUR DE B....

OU ANECDOTES, TANT DE LA COUR DU PRINCE D'ORANGE GUILLAUME III, QUE DES PRINCIPAUX SEIGNEURS DE LA RÉPUBLIQUE DE CE TEMPS.

MEDEGEDEELD DOOR

F. J. L. KRÄMER.

De Mémoires de Monsieur De B.... zijn niet onbekend: in 1874 gaf Jhr. Mr. H. J. Van der Heim er eenige brokstukken van uit in de bijlagen van de inleiding op het tweede deel van zijn Heinsius-archief; eenige andere gedeelten waren reeds vier jaren tevoren, in 1870, door Mr. G. W. Vreede in het licht gegeven in het tijdschrift Le Conservateur. In hun geheel zijn de Mémoires nooit uitgegeven. Het bestuur van het Historisch genootschap was van oordeel dat het geschrift, schoon geen geschiedkundige bron van den eersten rang, verdiende onder het bereik te worden gebracht van ieder beoefenaar der geschiedenis, en dat niet bij fragmenten, maar volledig. Het bestuur had door de goedheid van Prof. Fruin te Leiden de beschikking over een afschrift, door hemzelven in 1879 genomen, en besloot tot de uitgave in de Bijdragen en Mededeelingen van het genootschap. In opdracht van het bestuur

heb ik mij met het toezicht op die uitgave en de toelichting van den tekst belast.

Het afschrift van Prof. Fruin is gemaakt naar een handschrift, dat thans berust in de bibliotheek van wijlen Prins Alexander, en dus in het bezit is van Hare Majesteit de Koningin. De Prins kocht het op de auctie-Vreede (catal. n° 2078) voor de som van *f* 24. Zoolang de rangschikking van Harer Majesteits boekerij niet is afgeloopen, is het moeilijk dergelijke schrifturen spoedig terug te vinden; van de vergelijking van dit handschrift met de andere copieën, die ik voor de reeds gedrukte gedeelten wenschelijk oordeelde, kon daarom geen sprake zijn. Prof. Vreede had het manuscript ten geschenke gekregen van Mr. H. W. Tydeman, die het, blijkens zijn eigen opschrift, in 1824 voor 3 gl. 5 st. gekocht had op de auctie-Meerman (Ms. cat. n° 865). Vóór dien tijd schijnt het in het bezit te zijn geweest van Prof. Bondam; door een onbekende hand is er op geschreven: van de auctie-Bondam, 2 gl. 18 st., en inderdaad komt het voor op den catalogus dier auctie, in 1800 te Utrecht gehouden, t. II. p. 219, n° 127 der Mss. in fol.

Van dit handschrift had de heer L. C. Luzac een afschrift, dat hij, blijkens een schrijven aan Mr. Vreede in 1856, verworven had uit de bibliotheek Collot d'Escury, met het onderschrift: „J'ai copié ces mémoires d'un Ms. in folio, qui a été autrefois dans la Bibliothèque de M. le lieutenant-général de Maleprade et depuis dans celle de M. le professeur Bondam. V. cat. Bibl. P. Bondam t. II. 219, n° 127 des Mscr. in fol. Traj. ad Rh. I. Dec. 1800."

Dit afschrift kwam later in handen van Mr. H. J. Van der Heim, die het voor *f* 13 kocht uit de boekerij van Luzac (catal. n° 2036). Hij gebruikte het voor zijn Heinsius-archief (vol. II. Bijl. I. noot.)

Een tweede (of derde) afschrift berust in het Museum Meermanno-Westhreenianum in Den Haag, onder denzelfden titel als die van de copie-Van der Heim en met een volkomen gelijkluidend onderschrift, blijkbaar dus van het Bondam-Meermansche handschrift genomen en waarschijnlijk door denzelfden persoon, wie hij dan ook geweest zij. Eindelijk bezit de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage een afschrift, in 1874 verworven uit het legaat-Grovestins (Verslag der Kon. Bibl. 1874, pag. 62), waarvan de herkomst niet verder is aan te geven. Het heeft mij hier en daar goeden dienst gedaan tot het verbeteren of aanvullen van woorden en uitdrukkingen. Alle afschriften toch zijn even slecht en slordig, en de veranderingen, in het manuscript-Vreede aangebracht door andere hand, hebben in geenen deelen de vele fouten hersteld.

Ik geef den tekst zooals die zich uit de beide gebruikte afschriften het best liet afleiden, maar zonder wijziging of verbetering, behalve voor zoover die, naar de regels en voorschriften van het genootschap, in al de uitgaven wordt aangebracht, b.v. in het willekeurig gebruik van hoofdletters. De aanteekeningen heb ik, op voorbeeld van Mr. Vreede, om de gelijkheid van den tekst met de noten en van deze onderling niet te verstoren, in het fransch gesteld; die van Mr. Vreede heb ik onveranderd overgenomen. Bij algemeen bekende namen: Waldeck, Beverningk enz. heb ik mij van noten onthouden.

Het geschrift van Monsieur De B. . . . is zeker geen gedenkschrift van buitengewoon gewichtigen aard, maar de karakteristiek van personen is vrij belangwekkend, vooral omdat zij gegeven is door iemand, die hen persoonlijk kende en gadesloeg, die als vreemdeling geen vooringenomenheid kon gevoelen, en die, als katholiek, zeker niet te verdenken is van partijdigheid.

Jammer, dat het niet mogelijk is op te sporen wie Mons. De B.... is geweest.

Reeds in 1879 beproefde Prof. Fruin vergeefs eenig spoor te ontdekken. Volgens het getuigenis van den schrijver zelf was hij katholiek, terwijl eene kantteekening op het oudste handschrift vermeldt, dat hij „franccomtois ou bourguignon d'origine" was. Tijdens den grooten oorlog van 1672 was hij, volgens zijn eigen verklaring, een tijdlang in spaanschen dienst, hetgeen met zijn afkomst uit Franche-comté volkomen strookt. Waarschijnlijk trad hij kort daarna in dienst bij de troepen der Republiek, namelijk nog vóór den vrede van Nijmegen; in 1680 kende hij de voornaamste staatslieden, en was dus waarschijnlijk in Den Haag; in 1685 noemt hij zich een bekende van een der hofdames; in 1688 is hij cornet in het regiment van Bentinck bij de garde te paard; in 1689 en 1690 woont hij de slagen van Walcourt en Fleurus bij; in 1700 is hij met den Koning te Breda en spreekt met diens chirurgijn; hij leefde aan het hof en kende den Koning persoonlijk, wien zijne familie diensten bewezen had (begin en slot van de mémoires). Ziedaar, wat van den persoon des schrijvers door zijn eigen geschrift bekend is.

De archieven geven geen verder naricht. Vergeefs heeft men voor Prof. Fruin in 1879 de Staten van Oorlog nagezocht, vergeefs deed ik zelf het onlangs nogmaals. In het regiment Bentinck, waarin de B.... in 1688 cornet was, is in 1700, toen het teruggekeerd was uit Engeland, geen officier te vinden, wiens naam met de initiaal overeenkomt; evenmin in de regimenten, die in 1690, het jaar van Fleurus, in dienst der Republiek waren, en evenmin in latere jaren. Waarschijnlijk was De B.... in Engelschen dienst gebleven.

Ten overvloede heb ik gepoogd in de aanteeke-

ningen over officieren van fransche afkomst in nederlandschen dienst, door wijlen den heer Enschedé te Haarlem verzameld, een spoor te ontdekken; ook deze poging mislukte.

Eindelijk heb ik door de vriendelijkheid van den heer Van der Muelen te 's Gravenhage de geslachtslijst kunnen doorzien van de familie Maleprade in het maandblad de Ned. Leeuw, daartoe geleid door de vermelding van den generaal van dien naam als eigenaar van het handschrift in de XVIIIe eeuw. Deze toch kon het in zijn bezit hebben gekregen als bloedverwant van den schrijver. De generaal stierf in 1774, op 81 jarigen leeftijd, en was dus een jongman toen de mémoires werden opgesteld: immers de schrijver maakt gewag van den gevolmachtigde Buys bij de vredesonderhandeling te Utrecht.

Inderdaad bleek mij, dat de zuster van den generaal, 2 jaren ouder dan hij (geb. 1691), in 1715 gehuwd was met Daniël de Bourdon, op dat oogenblik als kapitein in het regiment Melvill in hannoverschen dienst, later luitenant-kolonel en daarna kolonel van een ander regiment. Natuurlijk is het volmaakt onzeker of men in den naam De Bourdon den naam van Mr. de B. heeft te herkennen, en zoo dit ook al zoo ware, dan is men geen stap verder gekomen, zelfs al nam men aan dat men den gezochten persoon zelf gevonden had: het resultaat zou dan zijn een naam, zoo onbekend als de initiaal de B. .. het tevoren was. Dat er eenige grond is voor het vermoeden dat er tusschen initiaal en naam verband bestaat, is intusschen niet tegen te spreken: een officier, die in 1688 naar Engeland gaat, daar aan het hof blijft, en niet meer in hollandschen dienst terugkeert, in 1715 terug te vinden in dienst van Hannover, kan op zichzelf geen bevreemding wekken.

Maar meer dan een vermoeden is het niet, en bovendien een vermoeden dat geen licht geeft.

Ten slotte nog deze opmerking. Het handschrift is, zooals de inhoud toont (op het einde), een fragment: de schrijver was voornemens zijn eigen lotgevallen te verhalen. Het schijnt mij toe, dat het eerste deel niet tegelijk met het tweede geschreven is, en reeds de aanhef bevestigt dit vermoeden, want een schrijver, die na den vrede van Utrecht schrijft, kan toch niet aanvangen met de verklaring, dat hij bij zijne indiensttreding aan het hof van Willem III de personen zal beschrijven, die er tot op dat oogenblik een rol speelden.

F. J. L. K.

MÉMOIRES.

Il me semble qu'entrant dans le service d'une cour dont j'auray occasion de parler dans la suite, il ne sera pas hors de propos d'en faire connoitre, autant que j'ay pu les étudier, les personnes qui y faisoient quelque figure, soit dans l'armée soit dans le maniement des affaires d'état. Je commenceray donc par le Prince, qui comme chef de la République occupoit la premiere place et en (re) présentoit le souveraineté.

Ce Prince, fils de la Princesse Royale d'Angleterre, fille du malheureux Charles I et soeur de Charles II et de Jacques III [1]), nasquit après la mort de son père Guillaume II, mort de la petite vérolle. Je ne diray rien des disputes, qu'il y eut pour la tutelle

1) Jacques III. Lisez Jacques II.

entre sa mère et sa grand-mère, le Roy d'Angleterre et l'Electeur de Brandenbourg [1]), ni de ce qui se passa pendant sa tendre jeunesse, que les ennemis de sa maison rendoient aussy obscure et privée qu'il leur étoit possible. Lorsqu'il devint dans un âge plus capable de réflection, il se vit avec chagrin sans autorité, et qu'on n'avoit pour lui que les égards qui etoient deus à sa naissance. Les amis de sa maison lui inspirèrent des sentiments d'ambition, lui offrant leurs services et l'animant à les seconder dans les occasions qui pourroient s'offrir de se remettre dans le lustre de ses ancêtres. La guerre, que la France déclara aux Hollandois l'année 1672, et la consternation où le progrès de ses armes jetta toute la Republique, donna occasion à ses partisans de représenter au peuple qu'il n'y avoit point de salut à attendre ny de redresse dans les affaires, qu'en élevant ce jeune Prince dans les charges de ses ancêtres, qui avoient si utilement servis la Republique et deffendu leur liberté, et à qui ils étoient redevables de leur souveraineté. Il y eut en meme temps des découvertes, qui furent pourtant assez équivoques, d'une conjuration contre sa personne, dont le frère du Grand-pensionnaire De Wit devoit être l'auteur. Le peuple, à qui la mémoire des Princes de cette maison étoit fort chère, touché de la persécution que souffroit ce rejeton, commencèrent à murmurer et à demander hautement qu'on lui donnât le commandement de l'armée, disant que sous un chef de cette qualité beaucoup de gens de façon se fairoient un honneur de servir et que les Princes d'Allemagne [2]) ses alliés

1) Disputes etc. Voyez c. a. Wagenaar XII. p. 138.

2) Princes d'Allemagne. L'électeur de Brandebourg, le duc de Lunebourg-Celle et l'évêque d'Osnabrück.

l'assisteroient par des secours pour le rendre encor plus considérable. M. le Pensionnaire connut bien qu'il faloit satisfaire la populace, et proposa à la régence [1]) de le faire Capitaine-Général, lui faisant promettre en meme temps sous serment qu'il n'accepteroit jamais la charge de Stadhouder, qui donne une grande authorité dans la province d'Hollande, étant en quelque façon comme l'âme de la souveraineté. Mais animés, comme j'ay desja dit, par les bruits de ce prétendu complot, ils traitèrent de traitres le Pensionnaire et son frère, demandèrent qu'on leur fit leur procès et obligèrent les magistrats dans differentes villes à le déclarer Stadhouder. La bourgeoisie de La Haye, à l'exemple de celle de quelques autres villes, prit les armes, massacra inhumainement cet illustre Pensionnaire et son frère, qui étoit en prison et qu'il avoit été voir, les traisnèrent sur le pavé jusques au gibet, où ils les pendirent par les pieds après leur avoir arrachés les entrailles et exercé ce que la férocité la plus barbare peut inspirer. Les Etats de la province, alarmés par ces émotions, les uns par crainte, quelques uns par inclinations, déclarèrent d'abord le Prince relevé de son serment et le firent Gouverneur, lui donnant un pouvoir beaucoup plus étendu que n'avoit eu aucun de ses prédécesseurs. Toutes les autres provinces suivirent cet exemple, hors celles de Frise et de Groningue, dont son cousin, le Prince Casimir [2]), etoit desja Gouverneur. Les François, qui etoient desja maitres de la province d'Utrecht et avancés jusques dans la Hollande, commencèrent à se ressentir de ce changement.

1) La régence. L'auteur veut dire le gouvernement ou, ce qui vaudrait mieux, l'assemblée des Etats.
2) Le prince Casimir. Henri Casimir II.

L'Espagne s'etant déclaré, ils furent obligés d'abandonner une partie de leurs conquêtes et de tourner leurs armes sur les Pays-Bas espagnols. Ils ne gardèrent que Naerden, proche d'Amsterdam, et Grave, dans la generalité [1]), que le Prince prit dans la troisième campagne. Comme j'étois en Espagne pendant une partie du temps de cette guerre, et que l'histoire du temps en peut instruire ceux qui en seroient curieux, je n'en touche qu'un mot pour suivre la vie du Prince jusques au temps que j'entray dans son service. La paix de Nimègue, faite à des conditions qui ne plaisoient point du tout à ce Prince et qu'il avoit taché de traverser, lui attira l'inimitié de la France, qui ne garda presque plus de mesures avec lui; il ne ménagea aussi point cette couronne et se déclara hautement contre les infractions du traité de Nimègue et les nouvelles prétentions qu'elle faisoit de quelques balliages [2]), dont elle faisait estendre la juridiction jusques aux portes de Namur et dans tout le pays d'Alost. Le Prince mit tout en mouvement pour obliger les Etats à faire des nouvelles levées et sollicita l'Angleterre [3]) comme garant de la paix à se déclarer; mais ny les uns ny les autres ne voulurent pas entrer dans son ressentiment. Le Roy Charles II, attaché à ses plaisirs, mécontent de ses peuples, éloignoit par toute sorte de voye l'assemblée d'un Parlement, s'imaginant que sa conduite y seroit décriée et qu'avant de lui accorder quelques subsides on l'obligeroit à passer des actes qui lui étoient odieux et qui faisoient tort au Duc de York, son

---

1) La généralité. Staats-Brabant, une des contrées échues aux Provinces-Unies en 1648 et connues sous le nom de Generaliteitslanden.

2) Balliages (Baillages). Il s'agit des fameuses réunions.

3) L'Angleterre. L'auteur raconte l'histoire de l'an 1684.

frère. Il respondit aux remonstrances des alliés que, comme il n'avoit ny argent ny troupes, il ne se croyoit [1]) pas en état asses tost pour empescher les progrès de la France dans les Pays-Bas, où elle étoit desja avec une armée formidable; qu'il valoit mieux se tirer d'affaire comme l'on pourroit que de s'engager à de plus grandes pertes. Les Etats aussi représentèrent au Prince, que n'ayant encor ny alliés ny des troupes suffisantes à opposer à la France, sans magasins pour les faire subsister, ils jugeoient qu'il étoit plus expédient de sacrifier Luxembourg, que la France avoit desja bloqué, que de courir le hasard de perdre tout le reste des Pays-Bas, de sorte que le Prince, qui étoit desja venu avec dix milles hommes aux environs de Bruxelles, eut le chagrin d'y être témoin de la prise de cette place [2]), et de faire retourner sa petite armée dans les provinces après la signature de la trève, qui se fit pour 20 ans, et qui ne dura que trois ou quatre ans. La mort du Roy Charles II ayant fait monter sur le trône Jacques III [3]) son frère, ce prince un peu trop précipité ou mal conseillé ne se contenta pas de déclarer la religion Romaine, qu'il avoit toujours professé en cachette étants Duc de York, mais il voulut pousser les choses trop vivement sur la publication de la liberté de conscience, et connaissant [4]) les Anglais naturellement hardis et peu souffrans, il introduisit les moines dans Londres avec les habits de leurs ordres, leur appropria des églises,

1) Se croyoit. Apparemment il faut lire seroyt ou se voyoit.
2) La prise de cette place. Bruxelles, bien que menacé de près, ne fut pas occupé par les Français.
3) Jacques III. Lisez Jacques II. Le manuscrit de la Bibliothèque Royale a le nombre II.
4) Connaissant. Le sens exige ici méconnaissant.

et des nouveautés aussi surprenantes pour les peuples que peu accommodées à leur génie. Le Duc de Monmouth, fils naturel du Roy défunt, se trouvoit à La Haye lorsque la nouvelle de la mort du Roy son père y arriva; il vint le même soir parler au Prince. [1]) Je me trouvay dans l'antichambre, lorsqu'il y parut, et je lui fis même mes compliments sur cette mort, dont il paroissoit fort consterné. On assure que le Prince lui conseilla de tacher à obtenir son rétablissement du nouveau Roy, avec qui il n'avoit jamais bien été, et d'attendre en repos ce que ses amis pourroient faire pour lui, dont il vouloit être du nombre; mais flatté par le mécontentement des Anglois et excité par quelques milords anglois et escossois, il rejetta un conseil si salutaire, fit équiper deux frégattes et alla faire descente en Angleterre, où il fut joint par cincq on six mille hommes, que ses amis avoient ramassés, publiant un manifeste, par où il se qualifiait de légitime héritier de la couronne par le mariage, qu'il supposoit avoir été contracté entre le Roy son père et sa mère. Le Roy Jacques, craignant que est orage ne grossit, sachant bien que sa personne ny sa religion n'étoient guères agréables à ses peuples, fit marcher le peu de troupes qu'il avoit et demanda [2]) au Prince, son beau-fils, six régimens escossois et anglois, qui étaient au service de l'Etat. Il les lui offrit et en même temps sa personne à la tête de vingt cincq milles hommes [3]). Le Roy le remercia, et avec ce

1) Cf. d'Avaux, Mém. IV. 265.

2) Demanda. Le mot demander a été corrigé en demanda d'après le Ms. de la B. R.

3) Sa personne à la tête de cinq mille hommes. Voyez la correspondance du Prince avec son beau-père du mois de Juin 1685, publiée dans l'appendice de Dalrymple, Memoirs of Great Britain.

renfort le Duc de Monmouth, trahi et abondonné d'une partie de sa petite cavalerie, fut défait entièrement: à peine se sauva-t-il lui seul et fut pris caché dans un fossé. Il perdit la tête sur un échaffaut, aussi bien que le Duc d'Argile, qui avoit pris les armes pour lui en Ecosse. Le Roy après cette défaite se croyant absolu, et que personne n'oseroit plus s'opposer à ses volontés, proposa l'abolition du Test et des lois pénales, qui avoient été establies contre les catholiques. Il sollicita le Prince et la Princesse son épouse d'y donner leur consentement [1] (...) qu'étant présomptifs héritiers de la couronne, tout le reste de ses sujets suivroient après eux leur exemple; mais il les trouva extrêmement esloignés de ce sentiment. Il parut plusieurs écrits, pour et contre, qui augmentèrent le dépit qu'il eut de ce refus, et furent le principe de la haine, qu'il conceut contre S. A., aussi bien que de la confiance que les Anglois commencèrent d'avoir pour le Prince. Le Roy alloit cependant toujours son même train, et croyant qu'avec le secours de la France il pouvoit se mettre au dessus du mumure de ses sujets, il fit publier la liberté de conscience, qui excita les premiers commencements de la révolte. La naissance du Prince de Galles, que les mécontens traitèrent de supposé, et l'emprisonnement de quelques évesques, qui avoient refusé de faire lire le formulaire [2] dans leurs diocèses, acheva de mettre les esprits en mouvement. Un party considérable s'addressa au Prince d'Orange et lui représenta que comme premier prince d'Angleterre il devoit être le soutien de leurs droits, de la religion et de leur liberté; qu'ils espéroient qu'ils

---

1) Il faut bien que quelque mot soit omis, p. e. considérant.
2) Le formulaire. Le formulaire de l'acte d'indulgence.

seroient secouru de son conseil et de sa personne et que, s'ils etoient repoussés, ils le proscriroient de son droit et s'adresseroient ailleurs. Le Prince entra en négociation avec les principaux chefs du party mécontent, (et) communqua cette affaire à lEtat, ou du moins à ceux qui étoient dans les correspondances secrettes [1]); on le pria de mesnager cette affaire avec sa prudence ordinaire, l'asseurant qu'on entreroit dans tous les traités qu'il trouveroit à propos de conclure, et q'on l'assisteroit dans toutes ses entreprises. Cette négociation fut conduite avec tant de secret que la France et l'Angleterre en furent assez longtemps dupes. Comme j'étois cornette de Mons. de Bentinck, ensuite comte de Portland, et que j'avois occasion de le voir souvent en particulier, je me doutay facilement, par les personnes inconnues que je voyois chez lui deguisez et qui étoient Anglois, qu'il tramait quelque chose. On me confia même une fois une commission avec l'Admiral Torrington [2]) qui me le confirma. Je m'imaginai de quelle importance ce devoit etre de garder le secret, ce que je fis aussi avec la fidélité que je devois. Lorsque les préparatifs qu'on commença de faire devinrent publics, le Roy Jacques se disposa à n'etre pas surpris: il augmenta ses troupes jusques à 25 milles hommes, et creut avec cette armée, qui était très leste et bien payée, être à l'abry des insultes du dedans aussi bien que de celles du dehors; mais il fut trompé cruellement. Comme l'exécution de cette entreprise et la révolution qui le suivit ne sont ignorés de personne, il paroit inutile de m'y arrester.

1) Les correspondances secrètes. L'auteur veut désigner la commission dite Geheim Besogne.

2) L'amiral Torrington. Arthur Herbert ne fut comte de Torrington qu'en 1689, quand Guillaume III lui conféra ce titre.

J'ajouteray seulement que le Prince avec dix ou douze milles hommes se mit en mer, fut repoussé et la flotte dispersée par la tempête, dont tous les chevaux furent presque crevés; que sans se laisser abattre par ce malheur il se remit peu de jours après en mer et fit descente à Torbay le 29 de Novémbre 1688. [1]) L'armeé du Roy, qui s'étoit avancé à sa rencontre, fit mine de vouloir tenir ferme, mais cette résolution ne dura guèrres. Une partie déserta à son approche et passa de son côté; les peuples se declarèrent avec des acclamations de joye pour leur libérateur. Ce pauvre Roy craignant le sort de son père et se voyant abandonné de ceux qu'il croyoit lui devoir être les plus fidelles, quitta lui même le royaume, après en avoir fait partir auparavant [2]) la Reyne son espouse avec le jeune prince. Je ne dois pas passer sous silence à l'égard de cette désertion un endroit qui paroit touchant. Lorsque le Prince eut pris poste à Withal et que ses troupes étoient aux environs ou dans Londres, le Roy Jacques, voyant bien qu'il n'avoit plus rien à esperer pour lui, parut résolu de se retirer et de passer en France; il fit demander au Prince une escorte de ses progres gardes pour aller jusques à la mer avec plus de sécurité. On commenda cent maistres de gardes à cheval et cents hommes de gardes à pied pour lui servir d'escorte, avec ordre de prendre un chemin détourné et cacher cette marche autant qu'il se pourroit. Le Prince fugitif coucha le Samedy au soir dans un village et se fit dire le lendemain au matin la messe dans sa chambre, avant que de partir; il se trouva

1) Le 29 Novembre. La date est fausse: la descente se fit le 5 du mois.

2) Le mot auparavant a été inséré d'après le Ms. de la B. R.

que le lieutenant des gardes à cheval était un vieux officier luxembourgeois [1]) qui avoit eu cette place pour récompense des belles actions qu'il avoit fait en differents partis pendant les deux dernières guerres. Comme il étoit catholique, il entra dans la chambre pour entendre la messe. Le Roy le remarqua, et comme apris qu'elle fut finie il demanda à desjeuner, en attendant que tout fut pret pour partir, les officiers se rendirent auprès de lui. Il demanda à ce lieutenant, s'il étoit de la religion Romaine; l'autre répondit qu'oui; et de quelle nation il étoit? il répliqua Luxembourgois. Hé! vous êtes officier dans les gardes du Prince d'Orange? Oui, dit-il, mon coeur est bon catholique et mon epée de la religion de mon maistre. En verité, il est bien heureux, répliqua ce prince, de trouver de la fidélité en toutes sortes de nations et de religions, autant que je me vois trahi par mes propres sujets, que j'ay toujours si bien traité et payé beaucoup plus largement que les autres. Vous êtes un honnette homme, ajouta-t-il, et je vous estime. Le lieutenant lui ajoute qu'il y avoit longtemps qu'il avoit eu l'honneur d'avoir veu Sa Majesté et d'avoir même été [2]) sous ses ordres, puisqu'a la bataille de Dunes [3]), quand la France assiégeoit Dunkerke, il etoit cavallier dans les gardes du Gouverneur des Pays-Bas, que Sa Maj. avoit commandé dans cette occasion. Il est vray, dit le Roy, je me souviens de cette journée, qui ne fut pas heureuse. Mais fort glorieux pour vous, répartit le

1) Un vieux officier luxembourgeois. Le lieutenant Levyn. Voyez sur lui et l'expression citée le Journal de C. Huyghens (le jeune) I. pag. 50. 51. 53. 56.

2) Même été. Ces mots ont été suppléés d'après le Ms. de la B. R.

3) La bataille des Dunes. En 1658 entre les Espagnols et les Français, secourus par la flotte de Cromwell.

lieutenant. Hé bien, dit le Roy, je suis faché de n'être pas en état de vous mieux marquer mon estime, mais j'espère qu'on voudra bien encore avoir la considération pour moy de vous donner ce que je m'en vais écrire. Il se fit porter du papier et de l'encre et écrit un billet pour lui faire payer cent guinées, et comme il trouva juste que les autres eussent aussi quelque chose, il donna encor ordre pour la même somme aux deux commandants. Ce lieutenant, qui étoit fort de mes amis, me le raconta lui-mesme, et je l'ajoute ici pour donner une idée de la triste situation où se trouvoit ce malheureux prince. Lorsqu'il fut parti, le Parlement s'assembla, déclara le trône vacant par la fuite du Roy, et les deux chambres opinèrent la couronne dévolue à la Princesse et au Prince son époux. Lorsqu'elle fut passée en Angleterre, elle y fut couronnée aussi bien que le Roy avec toutes les cérémoines accoutumées. La France le traittant d'usurpateur, s'attendit à une rupture, qui suivit peu de temps après et qui jetta dans une nouvelle guerre la plus grande partie de l'Europe: c'est l'histoire du temps, qui est sous la main de tout le monde. Ce nouveau Roy s'étoit conservé toutes ses charges et son autorité dans la République. Il repassa presque toutes les campagnes pour commander les armées jusques à la paix de 1697. Il creut prévenir une nouvelle guerre, qui paroissoit infaillible à la mort du Roy d'Espagne qu'on savoit ne pouvoir pas vivre longtemps, en convenant avec la France sur le partage de cette monarchie. Mais il en fut la dupe. La discussion de cette affaire, que je scay de bon endroit, m'engageroit dans une trop grande disgression. La France fut la première à en donner connoissance et à irriter la Cour de Madrid; ce qui piqua si fort le conseil secret du Roy Charles II, qu'on lui fit faire un testament, par

lequel il appelloit à toutes les successions le Duc d'Anjou, espérant que la puissance de Louis le grand, son ayeul, seroit seule capable d'empescher le démembrement de la monarchie. L'acceptation que le France fit de ce testament contre le traité de partage, jetta encor presque toute l'Europe dans une nouvelle guerre. Les commencements en furent très heureux pour la France qui, d'intelligence avec l'Electeur de Baviére [1]), qui étoit Gouverneur des Pays-Bas, fut mise dans une nuit en possession de toutes les places des Pays-bas. Les affaires changèrent de face dans la suitte: les batailles de Schellenberg et de Bleynheim, celle de Ramillies et la levée du siège de Barcelonne et de Turin, que la France perdit coup sur coup, le mirent dans une extrémité à venir demander la paix en Hollande. Le Roy Guillaume n'eut pas la joye de voir son ennemi humilié. Il avoit toujours eu une espèce d'asthme et une poitrine fort chargée, il jetta le matin des ordures par la bouche [2]), qui causoient de l'estonnement à ceux qui le voyoient. L'an 1700 ses jambes, fort fluides d'ailleurs, commencèrent à s'enfler. Je m'en apperceus lorsqu'il étoit à Breda; il avoit de la peine à se promener un quart d'heure. Je dis à son chirurgien, que je connoissois fort, à l'oreille: il me semble que nostre maistre, qui marche si lentement, s'en va pourtant à grand pas. Plus vite qu'on ne croit, me

---

1) L'électeur de Bavière. Maximilien Emanuel, le beau-frère de l'Empereur, s'allia à la France en 1701, afin de s'assurer la possession des Pays-Bas espagnols et de pouvoir aspirer à la couronne impériale.

2) Des ordures par la bouche. Je ne me rappelle pas avoir lu ailleurs ce détail affreux de la maladie du Roi; peut-être le sang et probablement aussi la matière purulente qu'il crachait, furent regardés comme des ordures.

répondit-il. Il repassa pour la dernière fois en Angleterre. La chasse étoit son unique divertissement: il voulut, tout faible qu'il étoit, monter à cheval, il fit une chûte, qu'on dit avoir été causée par le malheur qui arriva au cheval de mettre le pied dans un trou (de) lapin, mais ce ne fut qu'une manque de force de lui mesme; il se démit l'épaule qu'on pretendoit avoir bien remise, et mourut peu de jours après.

C'étoit un prince d'une taille au dessous de la médiocre; il n'avoit rien de beau que les yeux, le nez grand et de travers, les dents noirs et mal rangés, une épaule plus haute que l'autre, les jambes et les pieds comme d'un enfant, la physionomie assez bonne, la tête assez belle, avant qu'il prit perreuque les cheveux noirs frisés et en assez grand nombre, taciturne, peu amateur des belles lettres ny de ces divertissements qui egayent les esprits, comme la musique et les instruments: il quittoit tout pour la chasse et s'en privoit aussi (....) [1]) pour vaquer aux affaires; brave comme un soldat et plus habile politique qu'aucun de ses ministres.

Milord de Portland, qui étoit son favory, connu auparavant sous le nom de Mons. de Bentinck, étoit plutôt son élève que son conseiller; s'il avoit quelque routine dan les affaires, il lui devoit toute son habileté, qui n'étoit pas fort grande. Les François, curieux de connoitre de près ce favory, que son maistre avoit aimé si constamment depuis son enfance, l'examinèrent de près lorsqu'il fut ambassadeur en France après la paix de Risvick; ils avouèrent alors que le Roy Guillaume devoit être un grand génie,

1) Quelque mot comme rarement ou à regret se supplée ici facilement.

puisqu'il en trouvoit [1]) si peu dans son premier ministre, jugeants par là qu'il devoit tout faire par lui-même. Ce Prince, comme j'ay desja dit, chargé du gouvernement d'une République, composée de tant de différents esprits, dont les intérêts sont souvent fort opposés, trouvoit dans toutes les villes des partis, dont les uns lui étoient affectionnés et les autres des ennemis cachez, qui le traversoient en tout ce qu'ils pouvoient. Il devoit les connoistre, mesnager les uns, favoriser les autres, et tacher à ne faire crier personne. La régence des Eglises l'occupoit aussi beaucoup; comme le peuple se laisse souvent conduire par ceux qui leur prêchent la parole de Dieu, il devoit les choisir, les connoistre et n'avancer aux chaires des principales villes que ceux qui lui étoient affectionnés. Le besoin qu'il avoit de connoistre à fond ceux qui sollicitoient les emplois, et qui pouvoient souvent dissimuler leurs inclinations pour parvenir à leurs intérêts, faisoit qu'il donnoit rarement à l'instant [2]) les charges vaquantes. On l'attribuoit à sa lenteur naturelle [3]) mais il y a apparence que c'étoit pour s'informer du mérite des sollicitans et avoir (le) temps de n'etre point surpris: effet de sa politique, qui a paru de ma connoissance en plusieurs occasions. Il étoit, comme j'ay desja dit, bon économe, donna peu et avec peine, aussi bien que son favory [4]). Quoiqu'on eut fait étudier ce prince dans sa jeunesse, il ne paroissoit pas fort lettré; il ne s'étoit attaché qu'à la politique et à connoistre le gouvernement et

---

1) Il en trouvait. Il est clair que l'auteur a écrit: ils en trouvaient.

2) A l'instant. Ces mots ont été insérés d'après le Ms. de la B. R.

3) Naturelle. Item.

4) Le lecteur se souviendra de l'épigramme bien connu, finissant par les mots: and Portland takes all.

les intérêts de l'Etat; il en possédoit cette science mieux qu'aucun de ses ministres, et les fautes qu'il a faites, sont plutôt celles de ses ministres que les siennes. Ayant connu que la décadence [1]) des affaires de l'Espagne donneroit lieu à la France de pousser son ambition et ses conquêtes aussi loin qu'elle pouroit, il ne déguisa point ce qu'on devoit craindre de cette puissance, et tâcha de remuer les provinces et leurs alliés pour s'y opposer, et cette couronne le trouva partout à la traverse de ses vastes dess(e)ins et aussi peu sensible aux outrages que sourd à ses promesses. Il ne plia jamais ny pour l'un ny pour l'autre. La crainte que la France eut que Charles II, roy d'Espagne venant [2]) à mourir, lorsque les alliés eurent une puissante armée dans les Pays-Bas, leur [3]) fit conclure la paix de Riswick à des conditions qui paroissèrent onéreuses pour cette couronne, mais qui étoient par [4]) (...) un effet d'une prévoyance aussi sage que politique, aussi bien que l'amusement de ce fameux traité de partage, avec lequel on berça le roy Guillaume et les alliés, le coup le plus fin que la France pouvoit exécuter, qu'elle accompagna de toutes les marques extérieures d'estime et de complaisance pour ce roy, qu'elle avoit si fort persecuté peu de temps auparavant. Il mourut dans une conjuncture, qui sembloit devoir désunir ou affoiblir du moins considérablement cette grande alliance, dont il étoit comme l'âme; mais par un heureux revers il sembla au contraire que sa mort avoit réconcilié la fortune avec les alliés et que le coup qui sembloit les devoir abattre, n'avoit servy qu'à les relever. Il

---

1) La décadence des affaires de l'Espagne. Ms. de la B. R.
2) Au lieu de venant il faudra lire: ne vînt.
3) Leur. C. à. d. les Français.
4) Probablement le copiste a omis le mot contre.

ne parut point de changement dans la République que de voir revenir dans le gouvernement quelques membres, qui en avoient été [1]) éloignés, et la France, qui s'etoit flatée que, n'ayant plus en tête un ennemi si considérable, elle pouroit se prévaloir du parti opprimé, et faire agir dans sa faveur les vieux amis qu'elle avoit eu dans le pays, fut autant surprise qu'abusée que le comte d'Avaux, qui avoit si bien negotié autrefois, ne trouva partout qu'une même fermeté pour la cause commune, sans que personne voulut se détacher de l'intérêt public.

La Princesse, comme j'ay desja dit, étoit fille de Jacques second. C'étoit asseurément la personne du plus de mérite et la mieux faite des deux cours. Elle avoit le teint bien blanc et uni, les cheveux noirs, le front haut et ouvert, les yeux grands à fleur de teste, le nez bien proportioné, les joues un peu remplies par le bas, les dents blancs, la bouche vermeille, la gorge belle, la taille fine et avantageuse, la démarche, l'air et les manières pleines de douceur et de majesté. Sa taille et son teint se changèrent un peu après son retour en Angleterre pour y régner; elle devint grosse, avec quelque rougeur. Les Anglois, charmés de voir la couronne sur une si belle tête, s'écrièrent le jour qu'on fit la cérémonie du sacre, qu'on ne pouvoit pas voir un plus laid roy ny une plus belle reyne [2]). Elle parloit quatre langues [3]) différentes comme celle qui lui étoit naturelle; capable des plus grandes affaires, elle rétrécissoit son

---

1) Qui en avoient été au lieu de qu'il en avoit d'après le Ms. de la B. R.

2) Le même détail est raconté par Huyghens, o. c. I. p. 112.

3) Ce louange est un peu exagéré: la Reine ne parlait, outre sa langue maternelle, que le Français et le Hollandais.

esprit à des innocentes occupations sans vouloir entrer dans aucunes solicitations, ny se mêler de faire des grâces ny de les demander, laissant à son époux un pouvoir absolu, pour qui elle avoit un attachement inviolable, quoiqu'il fût ordinairement fort sérieux, aussy peu aimable qu'agréable. La plus sévère attention n'a jamais pu découvrir la moindre négligence dans ses devoirs ny du dégout. Elle jouoit des instruments, brodoit et dessinoit en maistre. J'ay veu des portraits qu'elle avoit fait en miniature, que le plus habile peintre n'auroit pas désavoué pour la ressemblance et la perfection. Exacte aux exercices de sa religion, elle servoit d'exemple de modestie dans l'Eglise ou dans son domesti[que]. Ses heures étoient partagées comme celles d'une religieuse, en donnant plus au travail qu'au divertissement. Elle établit une societé de filles de bonne famille de Françoises réfugées, qu'elle entretenoit en partie; elle les alloit voir souvent, travailloit avec elles et entroit dans le détail de touts leurs petits besoins, qu'elle soulageoit d'une bonté charmante et qui lui gagnoit touts les coeurs. Le sien fut à des rudes épreuves dans le temps que le Roy son père, piqué (que) [1]) de ce que le Prince ny elle n'avoient pas voulu souscrire à l'abolition des loix pénales et du Teste, fit éclater le dépit et le mescontentement qu'il avoit de ce refus, tâchant de rompre l'union qui étoit entre son gendre et sa fille, en lui donnant de la jalousie sur la conduite du Prince, et [2]) que, puis qu'elle n'avoit point eu d'enfants, et qu'elle (s')étoit [3]) outragée, peu

---

1) (Que). Ce mot superflu manque dans le Ms. de la B. R.

2) Ici encore il faudra suppléer quelque mot, comme prétendant ou quelque autre de la même signification.

3) (s'). Cette lettre manque dans le Ms. de la B. R.

de personnes la blâmeroient, quand elle prendroit le dessein de s'en séparer. On gaigna deux de ses demoiselles d'honneur, sa nourrice et son fils, qui etoit chapelain à la cour [1]), qui firent remarquer à la Princesse, que son époux avoit un attachement pour une de ses filles d'honneur, connu et blasmé de tout le monde; que ce commerce étoit d'autant plus outrageant pour elle que sa prétendue rivale n'avoit ny le mérite ny les attraits capables de faire avoir quelque indulgence pour cette infidélité. Il est vray qu'elle n'avoit rien moins que ce qui peut plaire: les yeux tournés hors de la tête, le corps de travers, le teint assez brouillé; et hors de sa taille, qui étoit assez belle, et d'une gorge blanche et bien placée, on ne pouvoit pas concevoir par où elle pouvoit donner de l'amour. Son esprit etoit assez fin et subtil. Comme je connoissois très particulièrement une des compagnes de cette demoiselle, je scavois tout ce qui passoit dans la Cour avec plus d'exactitude que ceux même qui servoient. Je sceus donc que toutes ces impressions, qu'on tacha de donner à cette bonne Princesse, commencèrent à lui faire ouvrir les yeux sur la conduitte de son époux et à produire l'effect qu'on en attendoit; et que, résolu de le convaincre, elle voulut un soir l'atrapper, à ne pouvoir pas s'en dédire, par ce qu'il lui disoit, quand il venoit quelquesfois se coucher fort tard, qu'il avoit été occupé à des dépesches. Elle fit semblant de se mettre au lit, et étant ensuitte relevée, elle fut l'attendre sur un escalier derobé qui communiquait à l'appartement des filles d'honneur. Elle

1) On trouve le récit de cette intrigue dans les Annotations de M. Fruin sur Droste, p. 460 et suivantes.

attendit venir le Prince sur les deux heures, qui surpris de la trouver debout, lui fit quelques reproches, auxquels elle ne répondit qu'avec des larmes et se retira à son lit, que le Prince quitta pour quelques jours. Ces brouilleries ne purent se passer sy secrettement qu'elles ne parussent au dehors de même qu'au dedans. Monsieur Schelton, envoyé d'Angleterre, qui étoit dans d'intelligence avec les filles et la nourice, en fut bientôt averty et en donna advis an roy d'Angleterre, qui se servit de cette occasion pour faire représenter encor plus vivement à sa fille le tort et l'injure qu'on faisoit à son rang et à sa complaisance. Monsieur de Bentinck, tout favory qu'il étoit et très proche parent de la prétendue maîtresse [1]), entra même dans le juste ressentiment de la Princesse, et pour s'en être expliqué un peu trop clairement [2]), fut disgracié pour quelque temps. Enfin tout étoit dans la Cour dans un grand sérieux. Le Prince, fin et rusé, s'imagina qu'il devoit y avoir de ses domestiques, qui ne lui étoient pas fidelles; il connoissoit de par longtemps la douceur et le bon naturel de son épouse et jugeoit facilement que quelqu'un devoit lui aigrir l'esprit et nourrir sa jalousie. Il mit tant de monde aux aguets qu'il découvrit enfin le commerce de la nourrice, de son fils et des deux demoiselles, et que n'osant [3]) pas confier leurs lettres à la poste, elles les envoyoient à Monsieur Schelton. Il fit semblant, le jour devant le départ du courier, d'aller à la chasse et fit poster du monde pour attraper et fouiller ceux qui sortiroient de la Cour, qui se trou-

---

1) Elisabeth Villiers, dont il s'agit, était la belle-soeur de Guillaume Bentinck.

2) Expliqué un peu trop clairement. C'était pour cause: voyez Sydney's Diary; II. 253. Cf. Huyghens, o. c. p. 194.

3) N'osant au lieu de n'osens d'après de Ms. de la B. R.

voit alors à Soestdijk. [1]) On surprit un valet de pied qui, sans se faire beaucoup questionner, remit un paquet, qu'il avoit receu pour remettre à l'envoyé d'Angleterre. On lui ordonna de poursuivre son chemin et de ne point dire qu'on lui eut pris ses lettres, qui furent remises ente les mains du Prince; il trouva en lisant une entière descouverte de tout ce complot, et vit les assurances qu'on donnoit au Roy des progrès qu'on faisoit sur l'esprit de sa fille et de l'espérance qu'on avoit d'aliéner entièrement son esprit. [2]) Il fit alors prier la Princesse de passer dans son cabinet, et en ayant fermé la porte, il lui demanda si elle avoit connaissance qu'il y eut des gens qui tâchoient de rompre leur union et de la porter à une séparation scandaleuse, en lui faisant acroire des faussetés. Elle répondit que, quoiqu'à la vérité elle eût assez de sujet depuis quelque temps de n'estre pas trop contente, elle avoit pourtant renfermé sa douleur dans son coeur, sans l'avoir communiqué à personne, que si quelqu'un en avoit été touché et se fut [3]) interessé, que ç'avoit été sans qu'elle les y eut excité, qu'elle scavoit souffrir et se taire. Hé bien, lui dit alors le Prince, vous dédirez donc ceux de vos domestiques, qui oseroient se mêler de semer la division parmi nous et par des faux rapports vous faire douter de mon fidelité. N'ay je pas raison de le faire, repartit elle. Non, luy dit le Prince, et je vous jure par ce qu'il y a de plus sacré, que ce qui vous a fait de la peine n'est

---

1) L'auteur se trompe: la Cour se trouvait à Dieren. Voyez la Rochester-correspondence, n^os CXXI et CXXXI.

2) Le récit diffère un peu de celui qui se trouve ailleurs (cf. la troisième note de la page précédente), mais seulement dans les détails.

3) Se fut. Inséré d'après le Ms. de la B. R.

qu'un pur amusement, qu'il n'y a aucun crime, mais qu'il y a de vos domestiques, à qui j'ay fait tout le bien que j'ay peu, qui me trahissent, et sy vous ajoutez foy au serment que je fais devant Dieu, de ne violer pas la foy que je vous ay donnée, vous devez les abondonner à mon juste ressentiment. La pauvre Princesse, attendrie pas ses assurances, se jetta au col du Prince, couverte de larmes et en lui protestant qu'elle n'avoit aucune connaissance ny part à ces correspondances, elle lui dit qu'il pouvoit en agir comme bon lui sembleroit. Le Prince fit venir ceux qui avoient écrit ces lettres, l'un après l'autre, et après leur avoir reproché leur ingratitude, sur ce qu'ils vouloient nier, il leur produisit leurs lettres, qui les couvrirent de confusion. La nourrice et son fils prétendirent encor se défendre, en disans qu'elle(s) n'avoi(en)t que temoigné au père le sujet de chagrin de sa fille; mais le Prince ne voulut pas les écouter et leur ordonna d'aller faire leur paquet pour être prêtes à partir dans deux heures; qu'elles trouveroient une carosse prêt pour les porter jusques à un bâtiment qui l'étoit aussi, pour les porter en Angleterre. Il ne leur fut pas même permis d'écrire ny de parler à leur maîtresse, qui témoigna depuis ce jour là une entière confiance aux promesses de son époux et vécut avec lui comme elle avoit fait auparavant [1]).

Le Roy Charles II étant mort et son père monté sur le trône, elle devint présomptive héritière de la couronne; servie à genoux, on ne remarqua aucun

---

1) Cette version du récit de la cabale semble un peu romanesque, l'auteur racontant lui-même que l'entretien eut lieu à huis clos. Le serment aussi est sujet au doute; assurément il n'y a aucune preuve péremptoire d'adultère, mais le témoignage unanime des contemporains défend de nier absolument l'infidélité du Prince.

changement dans ses manières. Lorsque le Prince son époux fut sollicité par les Anglois pour venir les défendre contre le pouvoir arbitraire du Roy, on ne put jamais connoitre pour qui elle faisoit de voeux. Son père retiré, les peuples la demandèrent. Elle quitta La Haye avec regret: les pleurs répandus de côté et d'autre à cette séparation, furent des témoignages réciproques de l'affection que les Hollandois avoient pour elle et de la tendresse qu'elle avoit pour eux. On la vit ensuitte aussi vertueuse reyne qu'elle avoit été sage princesse, devenant l'adoration de ses sujets. Lorsqu'elle fut declarée régente à l'absence du Roy, elle fit voir par son habileté dans les affaires et sa prudence que, si elle ne s'en étoit pas meslée autrefois, c'avoit été par un effet de complaisance, mais non par manque de capacité. On lui a fait grand tort de la comparer à Tullie [1]), et il n'y a que ceux qui ne l'ont pas connue, qui peuvent lui faire cette injustice; elle ne recommanda rien avec plus de chaleur que d'avoir soin du Roy son père, et peut être que sans les devoirs pressants qu'elle fit pour lui, ce malheureux prince n'en auroit pas été quitte pour sa couronne. Il scavoit si bien ce qu'il avoit à craindre de ses sujets mutinés, que dès le moment qu'il scut la révolte générale, il n'osoit plus se fier à eux. Il sceut dans la route qu'il prit pour s'aller embarquer que le régiment de Colombine devoit venir loger dans le lieu où il devoit coucher; il fit prier le commandant de son escorte, qui étoit capitaine des gardes du Prince, de faire en sorte que ce régiment ne passa pas par ce village et qu'il

1) Il semble que ce surnom lui fut donné en effet par les Jacobites: le biographe de Jacques II en fait également mention. Voyez Clarke, Life of James II. Vol. II. p. 328.

alla loger ailleurs. Cet officier eut beaucoup de peine de l'obtenir du collonel anglois, qui ne scavoit pas que le Roy étoit si proche de lui; il y consentit à la fin et ce prince voulut cacher à ses sujets sa marche et demanda de partir cette nuit, marque évidente de la crainte qu'il avoit pour les Anglois. Il y a peu de personnes qui ayent examiné ou qui se soyent informés de la vérité de la retraite de ce prince. Il en fit solliciter le Prince et la Princesse, qui lui firent avoir toute sorte de sûreté de rester dans le Royaume, [1]) (...) de faire assembler un parlement et de donner satisfaction à ses peuples; mais ce Roy ne se fiant pas aux suittes, persista à vouloir prendre la fuitte et demanda instamment au Prince de lui vouloir donner un escorte de ses propres gardes et lui procurer un vaisseau ou deux pour le transporter secrettement, ce qui fut exécuté, et je scay par les officiers même que la Princesse [2]), les larmes aux yeux, leur recommanda de répondre à leur propre de la personne de son père. Il n'y a que les personnes qui n'ont pas eu l'honneur de connoitre cette vertueuse Princesse qui l'ayent enveloppée dans le crime de la nation, car puisque son père avoit aban-

1) Encore il faut suppléer quelque mot, peut-être promirent.

2) Le Ms. de la B. R. a en marge une note du copiste: „Elle (la Princesse) n'était pas alors en Angleterre, où elle ne passa que quelque temps après le départ du roi Jacques." Cette remarque est parfaitement fondée. Ainsi l'auteur se trompe d'abord en parlant du Roi comme „sollicitant le Prince et la Princesse" et puis encore en représentant celle-ci comme enjoignant aux officiers „de répondre de la personne de son père." Or, il écrivit plusieurs années après la révolution: il se peut donc que la mémoire lui fit défaut; en attribuant à la Princesse une recommandation aux officiers, il peut avoir confondu le moment du départ des des troupes pour l'Irlande avec celui de la fuite du Roi; en ce cas-là son manque d'exactitude se borne à une légère confusion de dates.

donné le Royaume et que les deux chambres, après avoir declaré le trône vacant, la reconnurent pour leur légitime souveraine, pouvoit elle refuser un rang qui étoit devolu à son époux, ou vouloir devenir la sujette de sa cadette? Il est évident qu'elle n'avoit point d'autre party à prendre que d'accorder son consentement aux voeux de tous ses sujets. La petite vérolle la leur enleva au florissant de son âge; cette mort toucha très vivement le Roy aussi bien que ses peuples; ils n'ont jamais répandu des larmes pour un plus digne sujet. L'avantage que j'ay eu d'avoir été temoin de tout ce que j'en ay dit, me doit obliger d'en assurer la vérité.

Parmi les personnes qui composoient la cour, le favory, que j'ay déjà dit, faisoit la première figure. Il s'appelloit Monsieur de Bentinck, gentilhomme de la Province d'Overyssel, connu après sous le nom de Milord Portland, collonel des gardes à cheval, général de cavalerie et grand chambellan du Prince, dont je devins cornette, et que j'ai eu occasion de connaître à fond.

Il étoit d'assez belle taille, un peu roide, d'un blond tirant sur le roux, qu'il cacha après sous une perruque. Le visage, sans être irrégulier, n'avoit rien de revenant; l'air et la physionomie assez douce, gracieux et honnête à l'abord, l'esprit assez limité, facile à prévenir et très difficile à ramener de ce qu'il avoit conçu. Le grand attachement qu'il avoit eu depuis la plus tendre jeunesse auprès du Prince, luy avoit ôté les moyens d'acquérir d'autres connaissances qu'une certaine routine dans les affaires, que son maître luy communiquoit; ignorant sur toute autre chose, grand économe et peu magnifique. Il avoit épousé une demoiselle d'honneur de la Princesse, nomme de Villers, femme de vertu et de

mérite. Il s'étoit conservé l'affection de son maître par une assiduité qui tenoit de l'esclavage, n'ayant de libre que les heures qu'il étoit occupé a donner les audiences. Cette faveur auroit été un exemple à tous les souverains, d'une constance très rare, si elle s'étoit encore soustenue quatre ou cinq ans. Mais celuy dont je parleray ci-après [1]) devint compagnon de sa faveur, et peu de temps après le mit hors de place.

Vingt millions, qu'il avoit amassés, n'ayant pas eu de patrimoine cent écus de rente, servoient à le consoler et à luy faire supporter sa retraite. Voyant décliner son crédit, il demanda la démission de tous ses emplois, quitta de très belles charges et se retira à la campagne avec sa femme, qu'il avoit épousé en secondes noces, ne s'occupant que du soin de bien établir sa famille. Il courut auprès du Roy, quand il apprit qu'il se portoit mal, et eut encore la consolation de le voir expirer entre ses bras. Il mourut en [2]) après, laissant des enfans des deux lits. L'aisné de touts, qu'on appelloit du vivant de son père Milord Woodstock, étoit encor un des plus beaux hommes du Royaume et peu semblable à son père, aussy prodigue que l'autre étoit avare.

Le favory qui occupa sa place, s'appelloit Monsieur de Keppel, gentilhomme Gueldrois, connu dans la suite par le nom de Milord d'Albemarle.

Il avoit été page du Prince et en portoit même les couleurs peu de jours avant la révolution d'Angleterre. La faveur l'éleva bientôt et avec rapidité

1) Le comte d'Albemarle. (Il me semble que je puis me dispenser de toute annotation au sujet des personnages connus de tout le monde, comme Portland, Keppel etc.).

2) En. Peut-être l'original eut sept ans: il mourut en 1709.

à tous les honneurs. En six ans de temps il devint de cornette général de cavalerie et l'idole de la Cour. Tout puissant auprès de son maître, sans avoir la modestie de son prédécesseur, il disposoit de tout, avec une hauteur indépendante; toutes les grâces passoient par ses mains; plus chéri qu'un fils ne peut être de son père, il gouvernoit avec une facilité qui étonnoit tout le monde. Jamais Mylord de Portland n'avoit approché de son crédit ni de son orgueil. Il avoit l'esprit plus vif et plus délié que l'autre, mais sans connoissance ni culture par aucune estude. Sa vanité le rendit odieux aux personnes modestes, et qui n'avoient que leur mérite pour eux. Pour mériter son appui, il falloit avoir les airs de petit maître, faire de l'éclat et de la dépense. On croyoit après la mort de son maître de le voir tomber d'aussi haut qu'il avoit esté elevé, mais soutenu par la fidélité, que le pensionnaire Heinsius conserva à toutes les créatures du Roy, il ne perdit que son crédit à sa perte [1]) du Roy et conserva toutes ses charges, passant même à de plus considérables.

Il étoit assez bel homme, bien pris dans sa petite taille, cachant sous les boucles d'une vaste perruque blonde une tâche de vin, qu'il avoit sur la joue. Il eut le temps et la prévoyance pendant sa faveur d'amasser de grands biens et de belles charges, et d'un pauvre gentilhomme, des plus nécessiteux de sa province, il devint chevalier de la Jarretière, lieutenant-général de cavalerie, député dans les Nobles d'Hollande et gouverneur de Tournay. Je laisse les particularités de sa vie, qui n'est encor qu'à la moitié de sa course quand j'en parle.

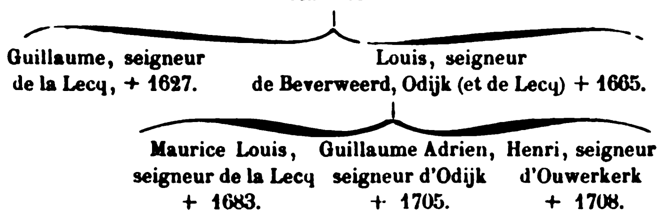
---

1) Evidemment le copiste s'est trompé de nouveau. La plus simple correction est celle de sa en la.

Le grand écuyer, qui s'appelloit Monsieur d'Ouwerkerk, étoit le fils de Monsieur de Beverweerd, grand-oncle du Prince, reconnu pour fils naturel du Prince Maurice. [1]) Il étoit d'une taille médiocre, fluet, fort propre et très affecté, incapable d'attachement pour les affaires, brave autant qu'on peut l'être, désinteressé à un point de ne vouloir jamais rien demander pour luy ni pour les siens, sans empressement pour les honneurs et sans mouvement pour les acquérir; le génie très médiocre, honnête par intervalle et très emporté, il le devint à un point sur la fin de ses jours, qu'il se rendit insupportable et dégénera dans une espèce de folie. Il mourut au millieu des armées, où sa main avoit toujours vaillamment agi. Il eut toujours pour son maître une fidélité et un zèle inviolable. Il laissa des fils qui avoyent beaucoup de son mérite et peu de ses méchantes qualités.

Le frère aîné du grand-escuyer s'appellait Monsieur De la Leck. Il était gouverneur de la Flandre hollandaise et lieutenant général de cavalerie. [1]) C'étoit le cavalier le mieux fait et du plus grand air qu'il y eut à la cour; honnête et discret, il y étoit estimé de tout le monde, et aussi désinteressé que son frère, il ne servoit son maître que par affection et par honneur. Il ne se mêloit d'autres

1) La généalogie des descendants du Prince Maurice est celle-ci:

affaires que de celles de sa famille, qui étoit des mieux réglées de La Haye, et sagement gouvernée par une dame, fille du comte de Warfusé, qui, quoyque de la religion Romaine, vivoit avec luy dans une union et avec une estime qui faisoit l'admiration des autres, et qui ne s'étoit rendue qu'apres cinq ou six ans de poursuite. Monsieur De la Leck n'avoit pas un grand génie, son esprit même étoit assez naif, mais son agrément et sa politesse couvrait avantageusement ses défauts. Il n'a laissé qu'un fils, qui a touts les talents de son père, beaucoup plus d'esprit et de vivacité, mais beaucoup moins de conduitte et de sagesse.

Le troisième de ces frères s'appelloit Monsieur d'Odijk. [1]) On l'avoit eslevé dans le service, mais ayant connu qu'il n'y étoit pas propre, il s'en retira fort prudemment et entra dans le ministère; il parvint à des emplois considérables par l'élévation du Prince. Admis à représenter le premier Noble de Zélande, gouvernant entièrement cette province, dont il tiroit des proffits considérables, il entroit dans les Etats-Généraux et fut employé à plusieurs ambassades. Personne n'y étoit plus propre que lui, soit pour la despence que pour les manières qu'il avoit en toutes choses aussi nobles que magnifiques. Il parloit bien et hardiment. Un assez bon air, accompagné d'une grande propreté. Il étoit toujours occupé de ses affaires ou de ses plaisirs. Ses moeurs, ses manières, son domestique et ses équipages, tout se sentoit de l'agitation ou du désordre de son esprit. Il se levoit presque quand les autres se couchoient; il parloit d'affaires pendant le jeu, il s'intéressoit presque dans

1) Odijk. Voyez sur lui Fruin, Aant. op Droste, i. v. Odijk.

toutes les tables. On prétendoit qu'il y avoit du mystère dans toutes ses dissipations, qu'elles servirent à ses fins pour intéresser les gens avec qui il avoit à faire et gagner leur confiance. Il avoit de l'esprit pour toute sa famille; il connoissoit les intérêts de son pays et les soutenoit avec hauteur ou avec souplesse selon la conjoncture. Son esprit équivoque échapoit à l'attention des ministres de France: il leur paraissoit entièrement attaché à ses plaisirs, peu capable d'application, dissipé dans toutes ses manières; mais lorsqu'il s'agissoit de négotier quelque affaire, ce n'étoit plus ce même homme: il se trouvoit rempli d'expédiens, esclairé dans ses intérêts, sans qu'on put le surprendre. Ses amis et ses parens tâchoient autant qu'ils pouvoient de rendre ses ambassades courtes: il les soutenoit avec une despence qui l'auroit ruiné. Il vivoit à La Haye avec un éclat dont personne n'aprochoit: sa table, ses équipages et les festes qu'il donnoit, avoient l'air d'un petit souverain. Il avoit épousé une riche Zélandoise, qui lui donna beaucoup d'enfans, à qui il ne laissa pas de grands biens. La mort du Roy qui précéda et hasta le sienne, fit tomber son crédit et ses emplois. Il perdit sa charge de Zélande, et livré à la poursuitte de ses créanciers et à l'envie de ses ennemis, il tomba dans un chagrin, qui termina sa vie bisarre et desreglée.

Monsieur de Zuylensteyn, qui sortoit aussy du costé naturel des princes de Nassau [1]), occupoit un rang considérable à la cour. Personne n'y auroit pu mieux briller que luy, s'il avoit voulu s'en donner

---

1) Mr. de Zuylesteyn. Il étoit le petit-fils du Prince Frédéric-Henri. Il épousa une demoiselle Wroth, Wrath ou Worth. Cf. Fruin, Aant. op Droste, p. 435.

la peine. Il étoit bien fait de sa personne, un air d'un homme de qualité, beaucoup d'esprit et de politesse, mais ennemi du travail et de la contrainte. Il auroit eu la faveur entière du Prince, s'il avoit voulu s'en donner la peine, mais incapable d'attachement et de contrainte, il ne suivoit que ce penchant, qui le portoit aux plaisirs. Il avoit la complaisance de suivre son maître a la chasse et le quittoit dès qu'il commençoit à se fatiguer. Il n'alloit manger que chez les gens dont il connoissoit le bon goût du cuisinier, rien au monde ne luy auroit pu faire perdre un bon repas. Il prit le party des armes, qui luy convenoit. Il n'a pas laissé un grand nom dans l'histoire. Le Roy, qui l'aymoit beaucoup et qui avoit dessein de luy faire un mariage fort avantageux, apprit avec chagrin les engagements qu'il avoit pris avec une des filles d'honneur, que deux frères qu'elle avoit l'obligèrent d'épouser. Il fut disgracié pendant quelque tems, mais l'affection que le Prince avoit pour luy, le remit bientôt en grâce. Il fut fait Mylord, sous le titre de Comte de Rochefort et sa femme Dame d'honneur. Il fut si fort attaqué de la goutte, après la révolution, qu'il ne put guerre jouir de ses nouveaux honneurs; il resta dans sa terre de Zuylestein pour y digérer à loisir touts les bons morceaux qu'il avoit mangé dans sa vie.

Parmi ceux qui faisoient encore figure à la cour, on y remarquoit le comte de Noyelles [1]), d'une naissance distinguée dans les Pays-Bas, mais qui, n'ayant pas beaucoup de bien, étoit venu chercher de l'employ en Hollande, sous la recommandation du Rhin-

---

1) Le comte de Noyelles. Son prénom était Louis. On ne sait

grave [1]), qui y avoit attiré plusieurs gens de qualité du voisinage. Il devint enseigne dans les gardes et eut après une compagnie. Je le trouvois dans ce poste, d'où il passa ensuite dans un régiment et parvint ensuite au généralat de l'infanterie. On peut dire de luy, ce qu'on avoit remarqué de l'empereur Néron: ce fut la jeunesse la plus aymable et la mieux faisante qu'on pouvoit souhaiter. Affable et honnête, il servoit de patron et d'introducteur à tous ceux qui en manquoient. C'étoit l'homme de toute la cour le mieux fait et avec les plus belles manières. Le prince l'aimait tendrement, mais lorsqu'il devint plus âgé et dans des charges plus considérables, il se rendoit insupportable à son domestique et à tous ceux qui avoient affaire avec luy; chagrin et fantasque, ou ne sçavoit comment le prendre. Il commandoit comme un petit tyran. Le Prince étoit si fort prévenu en sa faveur, qu'il étoit sourd aux plaintes, qu'on n'osait pas même faire contre luy. Il avoit épousé une demoiselle française, de la maison d'Aumale, qui avoit quelques biens. Ce mariage fut, comme le commencement de la vie, très heureux au commencement et fort brouillé dans la suitte: la femme étoit un énigme, passant pour une prude auprès de plusieurs, et pour une hypocrite envers d'autres, qui cachoit ses intrigues sous le voile d'une fausse vertu. On avoit des raisons pour croire l'un et l'autre. Il eut un fils qui fut comme luy un des plus beaux hommes qu'on pouvoit voir, avec les mêmes commencemens que le père. Ils moururent l'un et l'autre en Catalogne, le père

---

de lui guère plus que ce que l'auteur raconte. Il avait le rang de lieutenant-général d'infanterie.

1) Le Rhingrave. Frédéric Magnus, comte de Salm, gouverneur de Maastricht, décédé en 1673.

commandant en chef des troupes, sous le roy Charles III et ensuite empereur, et le fils colonel. Le premier resta dans la religion Romaine, qu'il professoit avec beaucoup de négligence, ayant eu la lâcheté de laisser eslever son fils dans la Reformée, que la mère suivoit.

Le comte de Stirum [1]) étoit assez proche parent du Prince, du côté de sa grand-mere. Je le trouvois capitaine aux gardes. Il étoit bien fait, d'une taille avantageuse, l'air et les manières brusques, peu d'éducation et encore moins de politesse. Il ne laissoit pas d'avoir quelques bons intervalles, quand il se trouva parmi des personnes qui lui étoient familières, et paroissoit farouche et superbe aux autres. Il épousa une fille d'une des meilleures familles d'Hollande, nommée mademoiselle de Boetselaer, qui étoit fille d'honneur de la Princesse et la plus belle personne de la cour, d'un esprit et d'un naturel assez conformes à celuy de son époux. Etant devenu colonel, il fut tué à la bataille de Fleurus, à la tête de son Régiment.

Il avoit un frère aîné, qui étoit officier-général de (la) marine, homme de valeur. Il parut, qu'on ne fut pas content de son expérience par le malheur qu'il eut de perdre une partie de la flotte qu'il commandoit, à l'entrée de Texel, puisqu'après cette expédition il ne servoit plus.

1) Le comte de Stirum. George Albert, comte de Limburg-Stirum, de la tige Bronkhorst, dont le père, le comte Otto de Stirum, avait épousé Elisabeth Charlotte de Dohna, issue du mariage de Christophe comte de Dohna avec Ursule comtesse de Solms-Braunfels, la soeur d'Amélie de Solms, l'épouse bien connue du prince Frédéric Henri.

Le jeune comte de Nassau [1]), neveu du général de la cavallerie, étoit alors aussi capitaine aux gardes, de l'âge de ceux que je viens de nommer. Le Roy avoit une bonté de père pour luy, mais de ces tendresses aveugles qui ne connoissent aucun défaut dans leurs enfans. C'étoit un petit homme capricieux et quelquefois brutal comme un mulet; petit d'esprit comme de corps, il se rendoit insupportable à ceux qui étoient sous ses ordres, honnette et meme humble envers ceux qui n'avoient rien [2]) à démesler avec lui. Chasseur infatigable, qualité qui plaisoit fort à son maître, il n'étoit presque propre qu'à commander à des chiens. Il devint de capitaine des gardes colonel, ensuitte général. Il fut fait commandant des gardes après la mort du Duc de Wirtenberg [3]) et gouverneur de Nimègue. Le Parlement d'Angleterre à la recommandation du Roy le naturalisa et lui assigna une pension, dont il avoit grand besoin. Son manque de résolution et de conduitte, lorsque les François poussèrent notre armée jusques sous la canon de Nimègue, le décrièrent si fort parmi le peuple, qu'on fit ouvrir les magasins sans ses ordres pour se mettre en état de défense, sans qu'il se donna aucun mouvement. Les murmures, qui s'elevèrent contre lui, l'obligèrent à se retirer en Allemagne, d'abandonner toutes ses charges et à cacher la perte de son honneur à toute la terre.

---

1) Le jeune comte de Nassau. Vollrath de Nassau, fils du comte Jean Louis de Nassau-Ottweiler, le frère aîné du comte Vollrath de Nassau-Saarbrück, dont l'auteur parle plus tard. Il mourut en 1705.

2) Rien. Ajouté d'après le Ms. de la B. R.

3) Le duc de Wirtemberg. Ferdinand Guillaume duc de Würtemberg, de la branche Neustadt, entra au service danois, puis au service hollandais, et mourut à Sluis en 1701.

Le marquis de Montpouillan [1]), François réformé de la maison de la Force, étoit, lors de mon entrée à la cour, un courtisan distingué. Il étoit déjà un homme de 60 ans, officier-général de cavalerie. Il paroissoit avoir été un be homme; il avoit encore bon air, de l'esprit autant que quatre, et point de conduite, ne refusant rien à ses plaisirs, plus attaché à les satisfaire qu'à toute autre chose. Il avoit dissipé les biens de deux riches héritières, la première Anglaise et la seconde Hollandaise, de la maison de Brederode, qui ne luy laissa qu'une fille. Sorty fort jeune de Gascogne, il en avoit encore l'accent et les manières. Il parloit bien, et quoyqu'on sçut qu'il étoit un roman en tout ce qu'il disoit, on l'écoutoit toujours avec plaisir. Il fit mentir touts les aphorismes d'Hippocrate en parvenant à une grande vieillesse dans toutes sortes de débauche. Il étoit bien auprès du Prince, qu'il divertissoit quelquefois; grand amateur de la chasse, qualité qui servoit d'introduction auprès du maître, qui en faisoit tout son plaisir.

Il y avoit encore une infinité de gens de qualité qui paroisoient à la Cour et y faisaient une figure considérable, qu'il seroit trop ennuyant de particulariser, et qui ne sont pas parvenus à des postes assez considérables pour avoir place dans l'histoire du pays. Je m'estonnoy de ne trouver point parmi cette foule de courtisans de ces mérites distingués et des gens d'un certain caractère, qu'on dimesle d'abord par leur esprit et par cette politesse qui revint à tout le monde. Peut-être que c'est faute de pénétration de mon côté, ou peut-être par ce que les belles lettres

1) Le marquis de Montpouillan. Arnaud de Caumont, marquis de Monpouillan, avait été nommé lieutenant-général de cavalerie dès l'an 1675, à la recommandation du prince Guillaume III.

et les sciences n'avoient pas été fort recherchées. Quand je dis que les qualités y étoient fort rares, j'entens parmi les gens, que leur emploi attachoit auprès du Prince, car parmi les troupes et dans la politique il s'en trouvoit d'un mérite et d'un scavoir aussi profond et en aussi grand nombre que dans aucun autre pays.

Je diray un mot des généraux qui commandoient les troupes, avant que de faire connoître quelques uns de ces habiles politiques, qui par la connoissance des intérêts de leur patrie, leurs habilites dans les affaires et leur profondeur dans les sciences, n'avoient pas leurs égaux dans toute l'Europe.

Le Prince de Waldek avoit succédé au général Wirts dans le commandement des armées, depuis le rétablissement du Prince dans les charges de ses ancêtres. C'étoit lui qui lui avoit mis les armes à la main, et S. A. avoit aussi en lui une si grande confiance que jamais ses mauvais succès ny la jalousie de ses ennemis n'ont pu lui faire perdre quelque chose de son crédit. Il avoit passé du service de l'électeur de Brandenbourg dans celui de la République, et il a été assez connu dans les guerres de Pologne. Il avoit encor dans un âge avancé l'air grand et d'un homme de guerre; personne n'en raisonnoit mieux que lui et ne scavoit prévoir avec plus d'exactitude à tous les besoins d'une armée, à dresser un plan d'une campagne, à regler des marches et à pourvoir aux vivres: qualités asseurément les plus nécessaires qu'on puisse souhaiter à un général. Il n'avoit pas aussi son pareil dans le cabinet, mais le premier coup tiré lui faisoit tourner la teste, et soit d'ardeur ou de trouble, il ne se possédoit plus et n'étoit plus capable de donner des ordres. On me l'avoit dit avant que j'en fusse convaincu; mais j'en

fus persuadé à l'affaire de Walcourt [1]), comme je diray après. N'ayant rien sceu de la marche des François, notre armée étoit au fourage ou à la marode lorsque l'avant-garde des ennemis parut à la veue du camp et chargea nos fourageurs. J'etois commandé avec ceux de notre brigade; je me sauvois à temps avec mon monde et vins lui en faire rapport. Comme cette action paroissoit devoir nous être funeste et qu'on commençoit à nous malmener, je le trouvay couché auprès d'un arbre sur une hauteur, d'où il pouvoit découvrir tout ce que passoit dans la plaine, mais l'écume sur la bouche, sans pouvoir presque parler. Ou luy disoit que tout revenoit heureusement dans le camp: cela lui donnoit un peu de vie; et ce fut un grand bonheur effectivement pour lui que l'ennemi ne seut rien aussi de nostre désordre et qu'il nous donna le temps de nous remettre et de . . . [2]) le camp qu'ils attaquèrent par la gorge de Walcourt, où ils perdirent beaucoup de monde et furent obligés de se retirer honteusement. A la bataille de Fleurus je le vis à peu près dans le mesme état, mais il n'eut pas le mesme bonheur, ayant été défait entièrement par le duc de Luxembourg. Entêté de sa nation, il ne croyoit pas qu'un autre pouvoit être si brave; grand ennemis des François. Il étoit gouverneur de Maastricht, sa garnison étoit l'école du service; il avoit soing qu'il se fit très exactement, on y observoit une exacte discipline, et l'exercice dans la saison qui étoit propre, s'y faisoit regulièremeut. Il mourut accablé de goutte, fort regretté du Prince, qui lui avoit toujours conservé toute son affection.

---

1) Les actions de Walcourt et de Fleurus (v. plus bas) eurent lieu en 1689 et 1690.

2) Probablement il faut suppléer le mot gagner.

Bien des gens s'en réjouirent, comme il arrive ordinairement à la mort de ceux qui commandent en chef, qui obligent les uns et font tort aux autres.

Le comte de Nassau-Sarbrück [1]) qui étoit général de la cavalerie, succéda au prince de Waldeck, à la charge de feld-maréchal; il a servy toute sa vie avec beaucoup de bravoure; à la bataille de St. Godart [2]), qui fut gagnée contre les Turcs en Hongrie, il étoit déjà capitaine de cavalerie. Il passa depuis au service de la Républiqne et toujours fort attaché aux intérêts du Prince; il n'avoit de souplesse que pour luy, fier et hautain envers tout le reste. Il étoit bien faisant et bon envers ses domestiques, chargeoit les ennemis à la tête d'un esquadron avec une fierté et la valeur d'un Mars, mais peu capable de commander un grand corps; et il auroit mieux exécuté que personne ce qu'un autre, meilleur général, luy aurait commandé, s'il auroit pu se soumettre à obeir. J'ai veu un petit échantillon de sa fierté, lorsqu'une partie de notre armée étoit dans la Flandre, sous les ordres de l'electeur de Bavière. S. A. E. avoit envoyé quelques ordres, qui s'adressoient à luy, pour marcher du costé de Gand, qui n'estoient soussignés que *Maximilian*. Le Prince, piqué de cette simplicité, répondit directement à l'Electeur et se signa aussy *Ulric*. La chose luy

---

1) Le comte de Nassau-Saarbrück. Guillaume Louis de Nassau-Saarbrück, descendant de la branche aîmée des comtes de Nassau (de la branche Walramienne), avait trois fils, qui partagèrent les possessions paternelles. Le second fils reçut Saarbrück, le cadet Usingen. C'est de celui-ci qu'il s'agit; ainsi son vrai nom était Volrath (Ulric) comte d'Usingen ou de Saarbrück-Usingen. Il mourut en 1702.

2) La bataille de St. Gotard. Entre les Autrichiens et les Turcs en Hongrie en 1664.

parut si offensante, qu'il en marqua son ressentiment et s'en plaignit hautement au Roy, qui commandoit la grande armée du côté de la Meuse. Il en fut fort embarassé, voyant bien la distinction qui devoit y avoir entre un prince souverain et l'autre, qui n'étoit que comte de l'Empire. Le Roy fit toute la réparation de son costé, étant obligé de les laisser encore ensemble; mais comme la paix étoit proche et que ce devoit être apparremment la dernière campagne, ils se picotèrent en tout ce qu'ils purent le peu de temps qu'elle dura encore, et se séparèrent des que nous fûmes revenus sous le canon de Bruges, où nous reçumes la nouvelle de la paix. [1]) Ce général avoit été bien fait dans sa jeunesse. Il étoit encor bel homme dans un âge fort avancé, accablé de goutte et n'ayant pas pu marcher dans deux ou quatre années devant sa mort.

On estimoit beaucoup dans ce même temps Monsieur de Webbenum [2]), lieutenant-général de cavalerie et gouverneur de Bréda. C'étoit un homme de for-

---

1) La paix. Evidemment la paix de Rijswijk.

2) M. de Webbenum. Jean Théobald de Weibenom, commissaire de cavalerie, avec le rang de lieutenant-général depuis 1675, gouverneur militaire de Bréda dès 1678, de naissance inconnue. Il mourut sans héritiers en 1691; ses possessions échurent au roi d'Angleterre comme baron de Bréda, qni les céda au comte de Portland. Plus tard plusieurs personnes se sont présentés comme héritiers du défunt, prétendant que le général s'était appelé Carp et avait adopté le nom du village Webbenheim dans le duché de Deux-Ponts, où il aurait été né; ou bien il serait issu de la famille Grempff en Lorraine, qui s'était établi plus tard à Webbenheim. En tout cas le général avait servi sous le duc de Lorraine. Après sa mort le bruit courut qu'il était le fils du duc. Voyez le journal de Huyghens le jeune, 27 Février 1691. (Je dois ces détails à Mrs. Van Riemsdijk et Hingman à La Haye).

tune, d'une naissance inconnue, mais lorrain, qui étoit venu dans le pays avec quelques troupes, que l'Espagne envoya au secours de l'Etat sous le commandement du prince de Vaudemont. [1]) Il fut recommandé au prince d'Orange par ce seigneur, comme un officier de mérite et de confiance. Il fut reçu dans le service d'Etat et eut et un régiment peu de temps après. Il se rendit si nécessaire, reconnu si capable, qu'il eut bientôt un grand crédit auprès de S. A. et parvint ensuite aux premiers emplois. Il avoit de la bravoure, une grande expérience dans le service, un sang-froid et de la prudence plus que tous les autres. Il parloit bien et peu; soumis aux premiers chefs, fier et hautain envers ceux qui paroissoient le négliger. Il eut de gros démêlés avec le favory, Mr. Bentinck, qui étoit drossard de Bréda, dont il étoit gouverneur. Toute la faveur du Prince ne l'empêcha pas de le pousser aussy loin qu'il put, sans aucun ménagement. S. A., embarassé entre un homme qu'il aimoit et un autre qu'il estimoit et dont il avoit besoin, fit plier en quelque manière son favory et l'obligea de luy faire satisfaction. Il avoit perdu un oeil, à cela près il avoit bon air. Ennemi aussi irréconciliable que bon ami, il ne pardonnoit jamais aux uns et les poussoit à tout, autant il étoit ardent et empressé à faire plaisir aux autres. Il étoit aussi délicat sur le chapitre de ses maîtresses que jaloux de son rang et de son authorité; et qui s'avisoit de lui donner de la jalousie sur l'un ou sur l'autre, étoit livré à une vengeance qu'il ne manquoit jamais d'en tirer. Fort attaché à sa religion Romaine, il

1) Le prince de Vaudemont. Il était le fils du duc Charles IV de Lorraine et de la comtesse de Cantecroix. La légitimité du mariage de ses parents ayant été contestée, il perdit la succession.

la professoit sans hypocrisie. J'ay eu l'honneur d'en être le témoin plusieurs fois et d'avoir été édifié par ses discours. Il m'avouoit à la veille d'une retraite qu'il méditoit (....)[1]) sans laisser de postérité connue.

L'infanterie avoit aussi des officiers-généraux d'un mérite distingué; je ne parleray que des deux principaux que j'ay eu l'honneur de connoître. Le premier étoit Mons. d'Alua, gentilhomme frison, lieutenant-général. Mr. d'Aylva[2]) étoit un second Mars et en avoit l'air, la bravoure et les bonnes qualités, brave devant les ennemis, mais bon, familier et honnête avec tout le monde en particulier. Fidèle et zêlé pour sa patrie, il en auroit fait l'honneur comme il en auroit été le défenseur, si une mort trop avancée par une chûte de cheval, ne l'avoit enlevé, l'orsqu'il auroit pu être encore si utile.

L'autre étoit Monsieur de Laer[3]), seigneur de Slangenburgh, gentilhomme d'Overyssel, un des hommes les plus braves, le plus déterminé et de plus d'esprit qu'il y eut dans le service. Humain et caressant envers ses inférieurs, inquiet avec ses égaux et insupportable à ses supérieurs, capable de commander sans pouvoir obéir, il n'avoit des égards que pour le Prince; toujours brouillé avec le général en chef, il trouvoit le moyen de justifier sa conduite, ou mettoit d'abord le party en main à ceux dont il

---

1) Evidemment il y a ici une lacune de plusieurs mots, dont les deux derniers ont été probablement: Il mourut.

2) M. D'Aylva. Hans Willem baron d'Aylva, lieutenant-général depuis 1691. Cf. les annotations de M. Fruin sur Droste, i. v. Aylva.

3) M. de Laer. Par erreur le copiste écrivit Laer: le général s'appelait Frédéric Jean Van Baer tot Slangenburg.

croyoit avoir sujet de se plaindre. S. A. a tâché plusieurs fois de le réconcilier avec le prince de Waldeck, mais toujours inutilement. Il fallut qu'à la fin, ayant lassé sa patience, il resta quelque temps hors du service. Après la mort du prince de Waldeck il y fut rappellé. Comme c'étoit pendant la paix, personne n'essuya ses caprices que Mr. de Salis [1]), lieutenant-général d'infanterie, qu'il brusqua à la revue que le Roy fit auprès d'Arnhem. Après la mort du Roy, l'armée étant combinée avec les Anglois sous le commandement du duc de Marlborough, il parut qu'il deviendroit plus commode avec ce général, mais la seconde campagne il en fut de même qu'avec les autres, et comme l'Anglois étoit devenu très nécessaire et fort utile à l'Etat, et qu'il avoit declaré ne vouloir plus servir avec luy, il fut obligé de se retirer. C'étoit assurément le plus grand dommage du monde que sont esprit inquiet et inflexible priva l'État d'un général de son mérite, qui avoit d'ailleurs des qualités et du savoir qu'on trouvoit rarement dans la même personne. Il étoit de la religion Romaine, d'une des meilleures maisons de sa province. Il mourut sur une de ses terres (...) [2]) depuis l'année de la paix d'Utrecht. Peut-être que par un effet de son humeur il ne vouloit jamais se marier, parcequ'il auroit du considérer sa femme sa compagne et qu'il n'en pouvoit pas souffrir.

Je passe sous silence plusieurs autres officiers d'autant de distinction que de mérite, dont un plus long entretien deviendroit ennuyant, puisqu'ils ne

---

1) Ernst Willem Van Salis of Salisch était déjà au service des Provinces-Unies en 1675 comme capitaine En 1702 il avait le rang de lieutenant-général d'infanterie et gouverneur de Bréda.

2) Peut-être on aura à suppléer: où il vivait.

peuvent intéresser la curiosité de ceux qui ne les connoissent pas.

„Je dois avouer que l'on trouverait dans peu de pays d'aussi habiles politiques et de génies aussi profonds qu'il y avait alors dans la République. Je parlerai de quelques-uns de ceux qui, par leurs emplois ou leurs fameuses ambassades, ont répandu leur réputation dans toute l'Europe. Je dois commencer par le Grand-Pensionnaire d'Hollande, qui est comme le premier ministre-garde des sceaux, et par lequel passent les affaires les plus secrètes, quoiqu'il ne soit proprement que ministre dans les Assemblées d'Hollande. Comme cette province est la plus puissante de l'Union et qui s'attribue le plus, elle donne le branle ordinairement à tout le reste. C'est à ce ministre que les ambassadeurs s'adressent; c'est lui [1]) qui fait la convocation des Etats de la province, qui envoie les matières qu'on y doit traiter, dans les villes et qui entretient les correspondances secrètes, pour lesquelles il a une grosse somme tous les ans dont il n'est pas obligé de rendre compte, et qui est enfin comme l'âme de ce puissant corps et qui lui donne les mouvements qu'il juge les plus convenables [2]).

Celui qui occupait cette grande charge quand je parus à la Cour, s'appelait Monsieur G. Fagel. Il était de Gueldre, d'une bonne famille de robe. Avocat et grand jurisconsulte, il avait été avancé à cet emploi par le crédit du Prince, à qui il était en-

---

1) (Les annotations suivantes sont de la main de Mr. G. W. Vreede.) „Il y a ici quelque chose à redire." Note marginale d'un ancien propriétaire du manuscrit.

2) „Le Premier Ministre de Hollande, qui donnait le mouvement à tous les autres ressorts." Wicquefort, (Hist. des Provinces-Unies, T. III. 416).

tièrement dévoué. Il en était le conseil et la moitié dans toutes les affaires, et portait toujours ses interêts [1]) dans toutes les occasions, et ne se conformait jamais à ce qu'il savait ne devoir pas faire du plaisir au Prince. Quand la pluralité de voix l'emportait, beaucoup plus habile juriste [2]) que politique, il lui faisait faire quelquefois des faux-pas faute de souplesse ou par son tempérament qui étoit violent et opiniâtre [3]). Il parut dans une affaire de ma connaissance qui causa beaucoup de chagrin au Prince, et qu'il ne put pas surmonter. L'année 1684 le roi de France forma de nouvelles prétentions contre l'Espagne pour la chastelainie de Courtray et celle de Chimay. Il avoit fait bombarder Luxembourg l'année auparavant et fait des hostilités dans la Flandre. Le Prince fit connoître à l'Etat que, selon la nouvelle alliance qu'on avoit fait avec l'Espagne, il faloit se mettre en état de la secourir et augmenter à temps les troupes. Le Pensionnaire appuya ses raisons de tout son pouvoir dans les assemblées. Comme celle d'Holande donne presque la loi à toutes les autres, on tacha de la porter à consentir à la levée de 16000 hommes. Amsterdam, Dort et Leyden, villes puissantes, n'y vouloient pas consentir, donnans toujours ordres à leurs deputés de s'y opposer. Ce refus piquoit extrêmement le Prince, qui n'étoit pas

---

De Mr. Vreede:

1) Ceux de Guillaume III.

2) Wicquefort (T. II. 388) le qualifie de „grand casuiste."

3) Le Grand-Pensionnaire fut décrié par des ennemis implacables. Dans son humeur vindicative, Wicquefort aveuglé par la haine, a ôsé proclamer Gaspar Fagel „le plus pernicieux Ministre que la Province de Hollande ait jamais eu." Hist. des Provinces-Unies, T. II. (publié par M. Chais van Buren, Amsterdam, 1864) p. 49. Il l'appelle encore (T. II. 326, 387) le destructeur et oppresseur de ses libertés et privilèges.

accoutumé à se voir refuser et qui avoit desja nommé les officiers pour ces nouvelles levées. Il parla assez haut pour les faire consentir; mais comme il n'avançoit pas plus qu'auparavant, le Pensionnaire lui conseilla d'aller en personne dans les villes, d'y faire assembler le conseil et (....)[1]) que sa présence obtiendroit du Vroedschap ce qu'on lui refusoit peut-être par une cabale de la régence. Je me souviens que le soir de la veille de ce départ je me trouvay chez Monsieur De Werkendam, qui étoit dans le Ridderschap et dans les Etats-Généraux. Il y avoit bonne compagnie chez lui. On vint à raisonner sur cette affaire, qui occupoit l'attention de tout le monde. Monsieur De Werkendam, qui n'étoit pas pour la levée, prenant la parole, dit: „Demain va le Prince à Amsterdam, je le scay; il fait la plus fausse démarche du monde; c'est encor un méchant conseil du Pensionnaire, qui ne scait pas qu'il expose le crédit et l'authorité de S. A. à un grand échec. S'il n'alloit pas à Amsterdam on resteroit encor dans l'opinion que cette dernière tentation lui pourroit réussir, et peut-etre quelques villes cependant se rendroient. Mais il y va, et je scay qu'il aura la mortification d'essuyer un refus en face, et que par là les autres opposants en prendront plus de hardiesse, et leveront la masque à l'exemple de cette ville. Son plus grand ennemi ne pourroit pas lui donner un conseil plus pernicieux." La chose arriva comme ce seigneur l'avoit prédit: le Prince fut refusé avec des belles protestations; plusieurs autres villes suivirent le même exemple, et par une méchante et violente politique on se déclara contre la régence d'Amsterdam. Il fut même resolu de faire arrêter

---

1) On peut suppléer cette lacune évidente par le mot assurant. (K.)

les députés qu'elle envoyoit à l'assemblée, avec leurs papiers, croyant d'y découvrir quelque correspondance qui pourroit faire voir aux peuples que leur opposition ne venoit que par les émissaires de la France; mais ils prévinrent cette violence; et comme la trêve survint après, le Prince dissimula, et peu à peu la confiance se rétablit et il vit bien dans la suitte que le peuple et la régence se sacrifioit pour les propres intérêts. [1])

Mr. Fagel était un homme très laborieux, à qui les affaires donnaient de la peine sans en être rebuté, homme de bien et de conscience, ce qui parut puisqu'il mourut sans être accommodé [2]), quoiqu'il eût assez d'occasion d'en acquérir, ayant 80 mille par an pour les correspondances dont il était le maître, et n'ayant point de famille.

Monsieur Heinsius [3]), pensionnaire de la ville de Delft, succéda à Monsieur Fagel, et remplit dignement cette charge considérable. Il a tous les talents qu'on pourrait souhaiter a un ministre, l'extérieur beau et prévenant, beaucoup de douceur, de patience, et du secret; fier et raide autant que tout autre quand le sujet le demande, complaisant et accommodant dans d'autres occasions; d'nn sangfroid et laconique à démonter les grands parleurs. Lorsque Monsieur le marquis de Torcy vint à La Haye avec Mr. De Rouilleé pour

---

1) Voyez Wagenaar, XV. p. 179 et suivantes. (K.)

De Mr. Vreede:

2) De biens, de fortune.

3) „Mr. Heinsius vivait pendant que l'auteur écrivait ceci." (Note marginale). Né en 1641, le Grand-Pensionnaire vécut jusqu'en 1720. V. le bel ouvrage de M. van der Heim, Het Archief van den Raadpensionaris Antoine Heinsius (La Haye 1867), Introduction, p. LXXIV suiv., et Camille Rousset, Hist. de Louvois depuis la paix de Nimégue, (1863) T. I. 211.

faire des propositions de paix [1]), une année devant les conférences de Gertruydenberg, ils crurent que leur éloquence et leur politesse devaient persuader et convaincre tous ceux à qui ils avaient à faire, et que par les raisonnemens ils pourraient sonder l'intention de la régence, et tirer, comme on dit, les vers du nez à ceux avec qui ils devaient traiter. Mais autant surpris qu'embarrassés ils avouèrent que le silence et les courtes réponses du Pensionnaire les démontaient et que c'était un homme impénétrable. Il a trouvé par sa sage conduite le secret de se faire considérer non-seulement de ceux qui avaient été attachés au Roi [2]), mais encore de ceux qui lui avaient été opposés. Comme sa conduite est droite et qu'il n'a envié qui l'intérêt du pays, on n'a pas vu sortir contre lui de ces satires ou petits bluets qu'on écrit si impunément dans ce pays. Il a soutenu cette dernière guerre et pourvu aux immenses sommes qu'elle avait coûtées, avec une exactitude qui a épuisé et surpris les ennemis mêmes, et comme il était bien persuadé que c'est ordinairement aux premiers ministres qu'on impute les bons ou mauvais succès, et qu'on les charge des bonnes ou méchantes conditions de la paix, que les uns souhaitent et que les autres refusent, il a prudemment communiqué à ceux qui étaient du conseil secret [3]) les opérations qu'on projetait devant les campagnes, aussi bien que les ouvertures et les préliminaires de la paix, se contentant de dire son avis, d'assister de ses lumières, sans rien exécuter de son chef ni se rendre responsable des suites.

---

1) Voyez Wagenaar XVII. p. 289. (K.)
De Mr. Vreede:
2) A guillaume III.
3) Geheim Besogne.

Je remarquai que parmi ces esprits dominants qui sont comme oracles des Provinces, Monsieur De Dijkvelt [1]) gouvernait presque entièrement celle d'Utrecht. Le crédit qu'il avait auprès du Prince, dont il suivait partout les sentiments, servait de soutien à son autorité; il parlait bien, beaucoup et agréablement. S'il n'avait pas cette profondeur d'esprit qui fait prévoir aux habiles ministres toutes les traverses qu'on peut apporter dans les affaires, il avait plus de politesse et de brillant que les autres. Il avait acquis de la réputation dans les ambassades. Avec tous les talents pour y réussir, il avait encore l'extérieur avantageux, aimait la dépense sans être prodigue; galant auprès du beau sexe, infatigable dans le travail, il faisait toujours céder le plaisir aux affaires et il n'en a jamais manqué aucune, faute de diligence et d'application. Il était du secret du Prince, qu'il servit utilement dans les affaires de la révolution d'Angleterre.

Monsieur De Beverning, de Tergouw [2]), reconnu pour un des plus habiles hommes de l'Europe, quoique fort estimé à la Cour lorsque j'y entrai, n'y paraissait que lorsque la nécessité des affaires l'y appelait. Le Prince n'avait pas pu le gagner comme tant d'autres, parce qu'il l'avait trouvé d'une droiture et d'une intégrité incapable de pouvoir le faire gauchir dans tout ce qu'il jugeait être de l'intérêt de la

De Mr. Vreede:

1) Everard Van Weede. V. les Mémoires du Comte d'Avaux et le Recueil de M. van der Heim. (Depêches de Dijkveld au Grand-Pensionnaire Heinsius, datées de Londres, 1689, p. 21—23, 116, 120—123, 166 suiv.). Voir aussi l'Histoire de Louvois et de son administration politique et militaire jusqu'à la paix de Nimègue, par Camille Rousset (1862) II. 529.

2) Gouda.

patrie. Il ne laissait pas de le consulter, quoiqu'il n'en attendît aucune lâche complaisance. Dans tous les traités où il a été plénipotentiaire, il s'y est toujours distingué si glorieusement [1]), que les ennemis même lui ont rendu la justice qu'ils devaient à son habilité. Le roi de France même qui en est si bon connaisseur, publia après la conférence qu'il eut avec lui près de Gand l'an 1678, qu'il avait plus expédié d'affaires avec cet habile homme dans une heure que les plénepotentiaires n'avaient pu faire en plusieurs jours, et reçut de ce grand prince des marques distinguées d'estime et de considération. Il avoit un extérieur sévère [2]) qui imprimait du respect, s'expliquait aussi heureusement qu'il pensait, avec éloquence, fertile en expédiens. Aucun tour ne lui échappait, mais jamais le secret, comme il parut à la paix de Nimègue. Je ne pourrais le mieux faire connaître qu'en rapportant l'emblème que je vis sous son portrait dans sa maison de Lokhorst près de Leide. Ce grand homme était peint modestement en manteau et habit noir, la main appuyée sur une table d'où pendaient sept grands sceaux de l'Etat qui signifiaient autant de pleins pouvoirs. On voyait au dessous une huître qui entr'ouverte laissait paraître une belle perle entre les vilaines et raboteuses écailles qui l'enveloppaient, et au-dessous ces mots: „Ne me quaesieris extra", c'est à dire: on ne chercherait pas

De Mr. Vreede:

1) Wicquefort, Hist. des Provinces-Unies. T. II. 316, 378, 448: „Beverningh-avait été nommé à la charge de Trésorier-général du consentement des Députés de toutes les Provinces. — La Paix était l'ouvrage de Beverningh, et cette belle charge en devait être la récompense" (1654). Voir encore M. Rousset, Hist. de Louvois. II. 504.

2) Extérieur? (Le Ms. de Bibl. Royale ayant extérieur, je n'hésite pas a corriger la faute que Mr Vreede devina. K.).

un si riche joyau sous une si simple apparence ou dehors, faisant allusion à la modestie et simplicité des habits et de l'homme qui cachait un esprit si sublime.

Monsieur van Beuningen, bourguemaître d'Amsterdam, avait un grand crédit dans sa ville, et à la Cour: il possédait toutes les qualités qu'il faut pour se faire un grand nom. Ses manières hardies, un grand flux de bouche, et l'extérieur revenant de sa personne, en imposaient à tous ceux qui avaient à faire avec lui. Aucune affaire ne l'embarrasait: il y donnait mille tours; sa vivacité lui faisait trouver des ressources, lorsqu'un autre s'en serait désisté. On m'a assuré que Monsieur le Pensionnaire de Witt [1]) se faisait un plaisir de lui former des difficultés pour avoir celui de les lui voir démêler, et des différens moyens qu'il imaginait pour en venir à bout, et dont il profitait toujours. Après la fin tragique de cet habile homme, le Prince le rechercha, et s'en servit utilement en plusieurs occasions. Il était fier et hardi dans ses négociations: il le témoigna à la Cour de France en l'année 1667, losqu'il y fut envoyé pour arrêter les progrès que la France faisait dans les Pays-Bas après la mort de Philippe IV, sur le prétexte des droits de la Reine. Il négocia avec tant de résolution et d'adresse qu'il obligea le Ministre [2]) à songer à la paix; et sortant un jour de

---

De Mr. Vreede:

1) Dont, selon l'opinion de Wicquefort, „le mérite n'a jamais été plus éminent en aucun Ministre du Pays." T. II. 281. (Histoire des Provinces-Unies).

2) Hugues de Lionne. V. les Mémoires du Comte d'Estrades et Wicquefort, Hist. des Provinces-Unies des Pays-Bas depuis la paix de Minister. T. III. (publié par M. Chais van Buren, Amsterdam 1866) p. 451, 467 suiv. (Traités de la Triple Alliance signé à La Haye, le 23 Janvier 1668).

l'audience du Roi, il dit dans l'antichambre à une foule d'Officiers qui s'y trouvaient, qu'il leur conseillait de vendre leurs mulets, que dans huit jours ils perdraient la moitié de leur prix; voulant dire qu'on n'en aurait plus besoin par la conclusion de la paix qu'il obligea la France de conclure. — Dans sa dernière ambassade en Angleterre, il s'écarta de ses instructions, fut disgracié du Prince, et il parut qu'il avait suivi les ordres secrets qu'il avait eus de sa ville, puisqu'elle le protégea contre le ressentiment de S. A. et qu'on lui donna même des gardes pour sa sûreté. Il avoit si méchante opinion de l'entreprise de l'Angleterre, qu'il s'engagea dans les actions; (il) y perdit des sommes considérables; son imagination fut si fort troublée qu'elle en fut alterée: il perdit la raison avec une partie de ses biens. Comme j'avois l'honneur d'en être connu assez particulièrement, je fus surpris, à retour de la campagne de 1689, de le voir dans un esgarement pitoyable: je n'en scavois rien, mais ayant été prié à une compagnie où il se trouva, je le saluay à mon ordinaire; il me reconnut et me tira d'abord à un coin de la salle, où il y avoit grand monde, pour me communiquer un project qu'il avoit formé d'une nouvelle secte; je fus autant surpris de ses sentiments que de voir avec quelle véhémence il le lisoit. Je me tournay vers la compagnie, et je connus par les signes qu'on me faisoit, qu'on souffroit de me voir sincère au récit de ses creuses imaginations. Je le regardois avec étonnement et pris le parti de lui dire que, comme le lieu n'étoit pas propre pour avoir attention à un sujet si sérieux, je me donneray l'honneur de le venir voir pour proffiter de ses lumières. Hé bien, me dit-il, pour vous délasser par quelque chose de plus divertissant, je m'en vais vous lire une explication que j'ay donné à un songe que le Roy de France a

eu [1]), qui est fort mistérieux: il a promis trois cent pistolles à celui qui en donnera le sens le plus vraisemblable; quoique je renonce à cette récompense, je puis pourtant asseurer que personne n'y trouvera une explication plus apparente que moi. Il tira en même temps un papier de sa poche, qui contenoit le narré de ce songe et son interprétation. Je fus alors convaincu de l'esgarement de l'esprit de ce grand homme; j'en fus sensiblement touché, ne pouvant pas sans douleur considérer que ce ministre, qui avoit paru avec éclat dans plusieurs cours, où il avait eu l'estime et la confiance des souverains, qui avait gouverné presque seul une des plus puissantes villes du monde, était devenu à présent la risée des petits enfans. Après avoir passé une vie assez libertine et entretenu un petit sérail, il épousa quelques années auparavant son délire une de ses maîtresses, qui était celle de toutes celles qu'il avait eues, qui avait le plus d'esprit et de mérite. Elle trouva le moyen de le tirer hors de La Haye, et de le faire mettre en lieu de sûreté, où il a fini ses jours sans avoir recouvert la raison.

Il n'y a point de ville où il ne se trouve quelqu'un de ces esprits sublimes qui se distinguent parmi les autres, et qui par la supériorité de leur génie se rendent le chef des partis et ont le plus de crédit. Je le redis encore une fois, et tous ceux qui ont connu ces Provinces le doivent avouer avec moi, qu'il ne se trouve dans aucun endroit du monde plus d'habiles gens, mieux entendus dans leurs intérêts et plus profonds dans les sciences, soit dans la politique, soit dans les belles lettres, que dans

1) Huygens. Journ. I. 207. — Bibl. v. pamfl. n°. 8931, 2, 3. (K.)

celui-ci. [1]) — La forme du gouvernement y contribue beaucoup; car, comme chaque ville qui a voix dans l'Etat, a son conseil où l'on propose ce qui doit se traiter dans les assemblées, on y est instruit dans les affaires; on les examine; on y apprend le tour que les autres y donnent, les contrariétés qui s'y rencontrent, et avec un peu de talent et d'ambition, on se forme insensiblement dans la politique et (on) devient capable d'être Député. J'ai ouï dire à un homme de bon sens et parfait connaisseur du mérite des principaux ministres en l'année 1712, qu'il connaissait trois personnes capables plus que tout le reste de gouverner la République; peut-être qu'il aurait fait le quatrième lui-même, si sa modestie ne l'en avait exclu. Il me nomma Monsieur le pensionnaire Heinius, Monsieur le greffier F. Fagel, et Monsieur De Slingelandt, secrétaire du Conseil d'Etat. J'ai parlé du premier. Le second [2]) est un de ces trésors cachés qu'il faut découvrir pour en connaître la valeur. Sous un extérieur modeste et humble vous trouverez un esprit fin et subtil, infatigable dans le travail, toujours présent, jamais étourdi par les grandes affaires; il les manie, il les développe et en fait un précis dans l'Assemblée qui, en abrégeant des longueurs ennuyantes, les fait comprendre à tous

---

De Mr. Vreede:

1) On lit dans le Discours préliminaire de M. De Réal à la Science du Gouvernement, (Paris 1765) T. I. p. VIII. „Cent ouvrages sur le Gouvernement sont publiés continuellement dans les Provinces-Unies, et ce qui s'imprime dans les autres pays, est toujours exactement réimprimé dans celui là. Un Hollandais partage ses soins entre les intérêts de son commerce et ceux de sa République. Il étudie tout ce qui a rapport au Gouvernement, et comme il est souvent Député a l'Assemblée des Etats-Généraux, il est communément fort instruit.

2) M. François Fagel.

les membres qui la composent, en dresse les résolutions avec une netteté laconique qui, en exposant le sujet, justifie le sentiment des Etats. Lorsque la nature [1]) le demande, et qu'il faut parler en souverain avec les têtes couronnées, son zèle répond à la dignité du sujet, il l'exprime avec autant de majesté que de politesse. Il n'y a qu'à voir la belle réponse qu'il fit au manifeste de la France au sujet de la guerre qui a été terminée par la paix d'Utrecht, pour être convaincu de son mérite et de la justice de la cause qu'il défend. Plusieurs autres pièces de cette nature, aussi bien que les instructions qu'il dresse pour les ministres, serviront de témoignage éternel de l'étendue de son génie. Il n'y a que lui seul qui semble l'ignorer; aussi peu fier de ses qualités personnelles que du rang qu'il occupe, il y ajoute la piété et une conduite régulière.

Le troisième, qui est Monsieur De Slingelandt, secrétaire du Conseil d'État, est aussi un ministre des plus laborieux de la République et des plus capables. Il n'est pas si aisé ni si patient que l'autre; ce peut être un effet de son activité, et par la multitude des affaires dont il est accablé. Il les expédie avec autant de facilité que de promptitude. Sa tête est un registre vivant de tous les événements ou l'Etat a été intéressé. Les remonstrances aux Etats-Généraux qui sortent de son collège et de sa plume, sont des pièces de maître, où l'éloquence paraît avec l'exposition des intérêts de l'État. Comme il est un des ministres avec le Thésaurier-Général [2]) qui sont

De Mr. Vreede:
1) La matière?
2) Trésorier.

à vie dans le Conseil avec ceux de Zélande [1]), et que les autres n'y sont que pour un temps, c'est à lui à les instruire des affaires et du style de son collège et à dresser toutes les résolutions, qu'il exécute avec une facilité surprenante sans que la nouveauté du sujet l'embarrasse. Ses manières brusques et inégales font que bien de gens l'admirent sans en être satisfaits.

Monsieur de Witt, [2]) secrétaire de Dort, etait encore un homme d'un mérite connu parmi tout ce qu'il y avait de gens savans dans l'Europe. C'était un de ces génies universels: aisé et populaire, il s'accommodait à la portée de tout le monde; il semblait se replier avec le commun, sans paraître ignorant avec eux; mais avec les savans il se dépliait en étalant une érudition aussi profonde que solide. C'était un de ces hommes rares que les voyageurs ont marqués sur leurs tablettes, et qu'on va voir comme une curiosité dans une ville. Il a été admiré à Rome et en France, et négligé dans sa propre patrie par le malheur de sa famille, qui n'a jamais pu empêcher l'éclat de son mérite en obscurcissant sa fortune.

Je n'aurais jamais fait [3]) si je voulais m'attacher à faire connaître tant d'habiles gens qui étaient alors en réputation dans la régence, ou qui s'y sont

---

De Mr. Vreede:

1) Note marginale: „Il y faut ajouter le Deputé de la Noblesse de Hollande."

2) Mr. De Witt. Il était le fils du Conseiller-pensionnaire, et portait son prénom; durant plusieurs années il était au service de sa ville natale comme secrétaire. (K.)

3) Il est étonnant que l'Auteur n'ait pas consacré une ligne á Sicco van Goslinga, dont les Mémoires relatifs à la guerre de succession de 1706—1709 et 1711 ont été imprimés à Leeuwarden, en 1857, publiés par les soins de feu M. Evertsz et de M. Delprat.

distingués (du) [1]) depuis. Il ne manquera pas d'habiles plumes qui, en écrivant d'histoire du pays, ne soient obligés de relever en même temps le mérite de Monsieur De Heemskerck [2]), pensionnaire d'Amsterdam, de Monsieur Hop, qui lui succéda, et de Monsieur Buys qui a été un des plénipotentiaires aux conférences de Gertruydenberg et ensuite à Utrecht; aussi bien que Monsieur le conseiller Alewyn et Monsieur le pensionnaire de Tergouw Van der Dussen, tous gens d'une habilité consommée, d'habiles politiques et qu'on pouvait compter parmi les meilleures têtes de l'Europe. Combien n'y en avoit-il pas alors, et qui ont paru encore (du) [1]) depuis. Je ne doibs pas oublier Monsieur Paets de Rotterdam, qu'on comptait alors (en 1680) parmi les plus habiles de l'Etat Il avait une érudition [3]) et une connaissance du droit que peu de personnes peuvent acquérir. Le Prince ne put jamais le gagner entièrement, et cet éloignement n'etait point un effet de son opiniâtreté, ni d'une passion intéressée, mais de l'opinion où il était, qu'on ne devait pas abandonner sa patrie à un pouvoir si despotique, et que chaque membre d'une ville était obligé par son serment de lui conserver sa souveraineté et ses priviléges. Il lui restait cet avantage que son mérite le

---

1) Le mot du manque dans la Ms. de la B. R. (K.).

De Mr. Vreede:

2) Des dépêches de Heemskerk et de Hop se trouvent dans le Recueil de M. van der Heim. V. aussi la Correspondance diplomatique et militaire de Marlborough, Heinsius et Hop que nous avons publiée à Amsterdam, en 1850.

3) V. Sayous, Hist. de la Littérature française à l'étranger depuis le commencement du XVIIe siècle (Paris, 1853) T. I. 293. Paets, beau-frère de Corneille de Witt, était le protecteur de Bayle. (V. aussi mon „Nederlandsch-Spaansche Diplomatie vóór den vrede van Nijmegen, chap. I.—K.).

faisait redouter d'un côté et caresser de l'autre, et qu'il se conservait de tous deux l'estime et le respect. Il fut entièrement démis de la régence, mais il supporta cette disgrâce avec une fermeté qui lui fit encore d'honneur.

Il ne faut pas croire que je relève le mérite de tant d'habiles (gens) par une affection que j'ai conçue pour cette nation, et que je puis faire passer pour tels que je veux auprès de ceux qui ne les ont pas connus; mais outre que je puis protester que je ne fais que suivre le sentiment public et le témoignage de tous ceux qui ont connu ces provinces dans ce temps-là, je puis aussi assurer que, quoique je ne prétende pas m'attribuer la qualité de pouvoir juger du mérite, j'ai eu l'honneur de connaître assez particulièrement les personnes dont j'ai parlé, et que je leur ai trouvé toutes les autres qualités que la voix publique leur donnait; qu'outre cela on ne doit pas s'étonner que les personnes solides et profondes soient plus communes dans ce pays que dans un autre, puisqu'il est sûr que la réflexion et le jugement y sont plus en usage qu'ailleurs [1]. J'ai vu avec étonnement quelquefois plusieurs paysans dans un village, assis auprès d'un feu, raisonner sur les affaires d'état avec autant de bons sens et de lumières que ceux

---

De Mr. Vreede:

1) Le baron De Bielfeld: Institutions politiques T. II. (La Haye 1760) Ch. X. § 28 remarque: „La liberté dont jouissent les sujets de la République des Provinces-Unies s'étend jusque sur leurs Gazettes, et les Gazettiers Hollandais sont moins contraints que tous les autres à taire la vérité ou à déguiser des faits désagréables à quelque Cour. En un mot, les Gazettes de la Haye, de Leide, d'Amsterdam, et d'Utrecht sont aujourd'hui les meilleures du monde." — V. surtout *les Gazettes de Hollande et la presse clandestine aux XVIIe et XVIIIe siècles*, par Eugène Hatin. Paris, 1865.

que les gouvernent. Dans le Braband espagnol ny ailleurs ce n'est pas la même chose; chacun raisonne selon sa condition et avec aussi peu de bon sens que de connoissance; la capacité de laboureur ne va pas plus loin que sa chaumière; le marchand ne connoit que l'intérest de commerce et le praticien que la chicane du barreau, au lieu qu'en Hollande vous êtes surpris d'entendre des simples censiers raisonner sur les affaires d'état et sur toutes sortes de trafic avec un bon sens et une si parfaite connoissance, qu'on diroit qu'ils ont passé par touts ces emplois et qu'ils ont fait succéder la vie champestre.

Je crois de m'estre assez escarté de mon suject pour donner quelque idée du génie de ceux qui ont le maniement des affaires et que, comme je n'escris que pour satisfaire la curiosité de ceux de mes parens qui ne me connoissent pas, je leur feray plus de plaisir de revenir a ce qui me touche de près. Je m'attachois à connoître toutes les personnages qui avoient du crédit et qui faisoient figure dans cette cour, où je venois d'etre placé. Je me gaignay l'estime de quelques-uns et l'envie des autres personages ordinaires des courtisans. Le peu de mérite des dernières servit à me consoler et à me faire trouver plus d'honneur dans l'affection des autres. On s'avisa de dire que le Prince avoir été surpris et qu'il n'avoit pas sceu ma religion; je fus même averti par un de ses valets de chambre qu'on l'avoit demandé en sa présence s'il scavoit bien que j'étois Catholique-Romain, et que le Prince avoit répondu avec quelque espèce d'esprit, qu'il ne l'ignoroit pas, notre famille lui étant assez connu par les services qu'il en avoit receu. Je mesprisois ces donneurs d'avis, qu'on me nomma, autant qu'ils le méritoient. Leur lâcheté fit plus d'effet sur l'esprit du favori, mon capitaine et collonel, Milord Portland, facile à

se laisser prévenir et ennemi passionné de nôtre religion. Il a temoigné en plusieurs occasions qu'il n'avoit pas tenu à lui d'inspirer les mêmes sentiments à son maître et à lui faire perdre cette heureuse indifférence qu'il avoit sur le chapître de religion. Je remarquay qu'il n'avoit plus pour moi cette confiance ny ses honnêtetés d'auparavant. Il ne manquoit pas aussi dans les occasions de me piqueter sur ce sujet; je lui marquay assez le peu d'impression que cela faisoit sur mon esprit et n'y répondois que par une grande indifférence.

STATISTIEK
VAN DEN IN- EN UITVOER VAN AMSTERDAM,
1 OCTOBER 1667—30 SEPTEMBER 1668,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. H. BRUGMANS.

De hierbovenstaande titel zegt eigenlijk meer dan wij kunnen verantwoorden. Niet een volledige statistiek van den in- en uitvoer van Amsterdam over een geheel jaar wordt hier den lezer aangeboden, doch slechts een opgave van den in- en uitvoer van die artikelen, waarvoor aan het tolkantoor convoyen en licenten moesten worden betaald. Daar in de 17de eeuw evenwel zoo goed als alle artikelen met in- en uitgaande rechten waren bezwaard, zal een statistiek als deze waarschijnlijk betrekkelijk weinig afwijken van den werkelijken in- en uitvoer. Betrekkelijk weinig — want natuurlijk is het niet aan te nemen, dat alles, wat te Amsterdam werd in- of uitgevoerd, volstrekt eerlijk aan de ambtenaren der Admiraliteit is aangegeven, ten einde daarvan rechten konden worden betaald. Het „Geeft den Keizer wat des Keizers is!" was een text, die zelfs bij onze bijbelvaste voorouders niet in de praktijk des levens werd toegepast. Integendeel, wij weten, dat herhaaldelijk met goed succes pogingen werden gedaan om den fiscus

te bedriegen of liever, om de zaak juister te kenschetsen, dat met medeweten en zelfs met behulp der ambtenaren, ja van de Edelmogende Heeren leden der Admiraliteit zelve, 's Lands kas geregeld zeer belangrijk te kort kwam bij de inning der convoyen en licenten. Het was een bepaald systeem geworden de Admiraliteit te bedriegen, en het ergste was, dat iedereen, de Admiraliteit zelve allereerst, daarmede volledig bekend was en er de voordeelen van trok. [1]) Daarom kunnen wij ons verzekerd houden, dat de cijfers, die wij beneden mededeelen, in ieder geval beneden de werkelijkheid zijn.

Van wien zij afkomstig zijn, blijkt niet. In het archief der gemeente Amsterdam berust in een pakket stukken, betrekking hebbende op de Admiraliteit dier stad [2]) een gedrukt exemplaar van den convoylijst van 1655, getiteld: Nieuwe ende naedere gecorrigeerde Lijste Van de gemeene Middelen, die door ordre van de Hooge ende Mogende Heeren Staten-Generael van de Vereenighde Nederlantsche Provintien geheven sullen worden, van alle inkomende ofte uytgaende Waren ende Koopmanschappen, soo te Water als te Lande; Aenvanckelijck met den eersten Mey 1653. (Wapen der Generaliteit). In 's Gravenhage Bij Hillebrant Van Wouw, Ordinaris Drucker van de Ho. Mog. Heeren Staten.Generael der Vereenighde Nederlanden. Anno 1666. Met Pri-

---

1) Zie daarover van Rees, Geschiedenis der Staathuishoudkunde I, 209 vlg. Van Beuningen verhaalde in de vroedschapsvergadering van 7 Oct. 1671, dat er van den ingevoerden wijn wel een vierde gedeelte werd gesloken. Bontemantel, uitg. Kernkamp (Werken Hist. Gen. IIIe Serie, 8) II, 506.

2) Genummerd L. C. 6. N. 1.

vilegie. Van deze convoylijst bestaan verschillende uitgaven, terwijl zij bovendien voorkomt in het Groot Plakaatboek, I, 2489.[1]) Achter onze „Lijste" is nog bijgebonden de: Lijste Gemaeckt by de Ho. Mog. Heeren Staten-Generael der Vereenighde Nederlandtsche Provintien, waer op, ende waer naer ontfanghen ende gecollecteert sal worden een per cento van de uytgaende, ende twee op de inkomende Goederen, Waren, ende Koopmanschappen ter Zee, over de Rivieren ende per Asse, soo wel van, ende op Oosten, als Westen, ende van ende op alle Quartieren, respective, geen uytgesondert ende dit by provisie. (Wapen van Generaliteit). In 's Gravenhage, by Jacobus Scheltus, Ordinaris Drucker van de Ho. Mo. Heeren Staten-Generael der Vereenighde Nederlanden. Beide lijsten zijn saamgebonden in een perkamenten band.

Alleen met de eerste hebben wij ons bezig te houden. Bedoelde lijst is namelijk doorgeschoten en op de doorgeschoten bladen is door een hand uit dien tijd achter ieder artikel, in de gedrukte lijst vermeld, opgeteekend, hoeveel daarvan in het jaar 1667/8 is in- en uitgevoerd en hoeveel daarvoor is ontvangen aan convoyen en licenten. Een officiëel karakter draagt deze opgave niet, zij is niet gewaarmerkt en door geen enkel getuigenis wordt haar betrouwbaarheid bewezen. Toch acht ik deze lijst van hooge waarde en geloof, dat wij haar volkomen kunnen vertrouwen. In de eerste plaats zou het een eigenaardig genoegen mogen heeten, een dergelijke geheel fictieve lijst op te maken en wij kunnen ons den man moeilijk voorstellen, die zich tot zulk een

1) Bovendien in Fransche vertaling bij Ricard, Le Négoce d'Amsterdam, 143 vlg.

arbeid zette. Maar deze cijfers wekken daarom ook ons vertrouwen, omdat zij in zich zelve zoo waarschijnlijk zijn. De afzonderlijke posten zijn niet te controleeren — onze lijst is een unicum —, maar het totaalcijfer kan worden getoetst aan andere gegevens. Dit eindcijfer nu bedraagt *f* 1,092,237—13—4. Nu bezitten zij het totaal der opbrengst der convoyen en licenten over 1667/8 niet, doch in een lijst van de opbrengst der genoemde middelen over een reeks van jaren [1]) wordt vermeld, dat ze over het jaar 1668 geraamd werd op *f* 1,155,000, terwijl de opbrengst van andere jaren in dien tijd daarmede ongeveer overeenkomt. [2]) Dat alles maakt het zeer waarschijnlijk, dat het eindcijfer juist is en dus allicht ook de cijfers, door wier optelling het verkregen is Bovendien bevindt zich het stuk zelve in een bundel papieren, afkomstig of ten minste betrekking hebbende op de Admiraliteit van Amsterdam, zoodat wij ook daaraan nog een zekeren grond kunnen ontleenen voor de betrouwbaarheid van dit document. Wij voor ons ten minste schenken aan deze opgave, hoewel zij niet officiëel is, een volledig vertrouwen.

Gedetailleerde statistieken van de opbrengst der convoyen en licenten zijn voor de zeventiende eeuw ten minste hoogst zeldzaam: althans wij kennen er behalve de beneden uitgegevene geen tweede. Wat wij van de opbrengst der convoyen en licenten te Amsterdam weten, is het volgende. Op het Amster-

1) Vgl. daarover beneden.

2) Sickenga, Bijdr. tot de gesch. der belastingen in Ned., blz. 242, vermeldt als opbrengst van convoyen en licenten met verhooging en veilgeld te Amsterdam in 1668 *f* 2,029,462, wat het bovengenoemd cijfer bevestigt. Het veilgeld werd in 1668 geraamd op *f* 587,907 - 13—6. Amst. Arch. L. A 3, N. 8.

damsch archief [1]) berusten lijsten, behelzende de opbrengst der convoyen en licenten over de jaren 1614 tot 1668 [2]), zonder ambtelijk karakter, maar door hun innerlijke waarschijnlijkheid zeer betrouwbaar; deze lijsten geven echter niet anders dan het eindcijfer. Vervolgens hebben wij de rekeningen van den ontvanger der Admiraliteit van Amsterdam, overgelegd aan de Generaliteits-rekenkamer, die thans in het archief der genoemde kamer ten Rijksarchieve zijn te vinden. Zij nemen echter eerst een aanvang met het jaar 1681 en geven de opbrengst der convoyen en licenten per maand op, doch in verdere bijzonderheden treden zij niet. Dat is alles, wat wij van de opbrengst der convoyen en licenten te Amsterdam weten. Des te meer waarde verkrijgt de door ons uit te geven lijst, die ieder handelsartikel afzonderlijk noemt.

Zij loopt, gelijk wij zagen, van 1 October 1667 tot 30 September 1668. Dat dit jaar een geheel normaal jaar was, kan men niet zeggen. De tweede Engelsche oorlog, die onzen handel zooveel nadeel heeft toegebracht, was juist geeindigd. Het is te verwachten, dat zich na den vrede van Breda, toen de handelswegen, met name die naar de Oostzee weer veilig werden, na de jaren van gedwongen stilstand weer een sterke reactie daartegen en dus een buitengewoon groote handelsbeweging zal hebben geopenbaard. Aan den anderen kant echter was Frankrijk den devolutieoorlog begonnen en hoewel de Republiek niet officiëel met Lodewijk XIV in oorlog

1) Amst. Arch. L. A 3, N. 8.

2) Zij zijn uitgegeven door Pringsheim, Beiträge zur wirtschaftlichen Entwickelungsgeschichte der vereinigten Niederlande im 17. und 18. Jahrhundert, 13.

celui-ci. [1]) — La forme du gouvernement y contribue beaucoup; car, comme chaque ville qui a voix dans l'Etat, a son conseil où l'on propose ce qui doit se traiter dans les assemblées, on y est instruit dans les affaires; on les examine; on y apprend le tour que les autres y donnent, les contrariétés qui s'y rencontrent, et avec un peu de talent et d'ambition, on se forme insensiblement dans la politique et (on) devient capable d'être Député. J'ai ouï dire à un homme de bon sens et parfait connaisseur du mérite des principaux ministres en l'année 1712, qu'il connaissait trois personnes capables plus que tout le reste de gouverner la République; peut-être qu'il aurait fait le quatrième lui-même, si sa modestie ne l'en avait exclu. Il me nomma Monsieur le pensionnaire Heinius, Monsieur le greffier F. Fagel, et Monsieur De Slingelandt, secrétaire du Conseil d'Etat. J'ai parlé du premier. Le second [2]) est un de ces trésors cachés qu'il faut découvrir pour en connaître la valeur. Sous un extérieur modeste et humble vous trouverez un esprit fin et subtil, infatigable dans le travail, toujours présent, jamais étourdi par les grandes affaires; il les manie, il les développe et en fait un précis dans l'Assemblée qui, en abrégeant des longueurs ennuyantes, les fait comprendre à tous

---

De Mr. Vreede:

1) On lit dans le Discours préliminaire de M. De Réal à la Science du Gouvernement, (Paris 1765) T. I. p. VIII. „Cent ouvrages sur le Gouvernement sont publiés continuellement dans les Provinces-Unies, et ce qui s'imprime dans les autres pays, est toujours exactement réimprimé dans celui là. Un Hollandais partage ses soins entre les intérêts de son commerce et ceux de sa République. Il étudie tout ce qui a rapport au Gouvernement, et comme il est souvent Député a l'Assemblée des Etats-Généraux, il est communément fort instruit.

2) M. François Fagel.

les membres qui la composent, en dresse les résolutions avec une netteté laconique qui, en exposant le sujet, justifie le sentiment des Etats. Lorsque la nature [1]) le demande, et qu'il faut parler en souverain avec les têtes couronnées, son zèle répond à la dignité du sujet, il l'exprime avec autant de majesté que de politesse. Il n'y a qu'à voir la belle réponse qu'il fit au manifeste de la France au sujet de la guerre qui a été terminée par la paix d'Utrecht, pour être convaincu de son mérite et de la justice de la cause qu'il défend. Plusieurs autres pièces de cette nature, aussi bien que les instructions qu'il dresse pour les ministres, serviront de témoignage éternel de l'étendue de son génie. Il n'y a que lui seul qui semble l'ignorer; aussi peu fier de ses qualités personnelles que du rang qu'il occupe, il y ajoute la piété et une conduite régulière.

Le troisième, qui est Monsieur De Slingelandt, secrétaire du Conseil d'État, est aussi un ministre des plus laborieux de la République et des plus capables. Il n'est pas si aisé ni si patient que l'autre; ce peut être un effet de son activité, et par la multitude des affaires dont il est accablé. Il les expédie avec autant de facilité que de promptitude. Sa tête est un registre vivant de tous les événements ou l'Etat a été intéressé. Les remonstrances aux Etats-Généraux qui sortent de son collège et de sa plume, sont des pièces de maître, où l'éloquence paraît avec l'exposition des intérêts de l'État. Comme il est un des ministres avec le Thésaurier-Général [2]) qui sont

De Mr. Vreede:
1) La matière?
2) Trésorier.

à vie dans le Conseil avec ceux de Zélande [1]), et que les autres n'y sont que pour un temps, c'est à lui à les instruire des affaires et du style de son collège et à dresser toutes les résolutions, qu'il exécute avec une facilité surprenante sans que la nouveauté du sujet l'embarrasse. Ses manières brusques et inégales font que bien de gens l'admirent sans en être satisfaits.

Monsieur de Witt, [2]) secrétaire de Dort, etait encore un homme d'un mérite connu parmi tout ce qu'il y avait de gens savans dans l'Europe. C'était un de ces génies universels: aisé et populaire, il s'accommodait à la portée de tout le monde; il semblait se replier avec le commun, sans paraître ignorant avec eux; mais avec les savans il se dépliait en étalant une érudition aussi profonde que solide. C'était un de ces hommes rares que les voyageurs ont marqués sur leurs tablettes, et qu'on va voir comme une curiosité dans une ville. Il a été admiré à Rome et en France, et négligé dans sa propre patrie par le malheur de sa famille, qui n'a jamais pu empêcher l'éclat de son mérite en obscurcissant sa fortune.

Je n'aurais jamais fait [3]) si je voulais m'attacher à faire connaître tant d'habiles gens qui étaient alors en réputation dans la régence, ou qui s'y sont

---

De Mr. Vreede:

1) Note marginale: „Il y faut ajouter le Deputé de la Noblesse de Hollande."

2) Mr. De Witt. Il était le fils du Conseiller-pensionnaire, et portait son prénom; durant plusieurs années il était au service de sa ville natale comme secrétaire. (K.)

3) Il est étonnant que l'Auteur n'ait pas consacré une ligne à Sicco van Goslinga, dont les Mémoires relatifs à la guerre de succession de 1706—1709 et 1711 ont été imprimés à Leeuwarden, en 1857, publiés par les soins de feu M. Evertsz et de M. Delprat.

distingués (du) [1]) depuis. Il ne manquera pas d'habiles plumes qui, en écrivant d'histoire du pays, ne soient obligés de relever en même temps le mérite de Monsieur De Heemskerck [2]), pensionnaire d'Amsterdam, de Monsieur Hop, qui lui succéda, et de Monsieur Buys qui a été un des plénipotentiaires aux conférences de Gertruydenberg et ensuite à Utrecht; aussi bien que Monsieur le conseiller Alewyn et Monsieur le pensionnaire de Tergouw Van der Dussen, tous gens d'une habilité consommée, d'habiles politiques et qu'on pouvait compter parmi les meilleures têtes de l'Europe. Combien n'y en avoit-il pas alors, et qui ont paru encore (du) [1]) depuis. Je ne doibs pas oublier Monsieur Paets de Rotterdam, qu'on comptait alors (en 1680) parmi les plus habiles de l'Etat Il avait une érudition [3]) et une connaissance du droit que peu de personnes peuvent acquérir. Le Prince ne put jamais le gagner entièrement, et cet éloignement n'etait point un effet de son opiniâtreté, ni d'une passion intéressée, mais de l'opinion où il était, qu'on ne devait pas abandonner sa patrie à un pouvoir si despotique, et que chaque membre d'une ville était obligé par son serment de lui conserver sa souveraineté et ses priviléges. Il lui restait cet avantage que son mérite le

---

1) Le mot du manque dans la Ms. de la B. R. (K.).

De Mr. Vreede:

2) Des dépêches de Heemskerk et de Hop se trouvent dans le Recueil de M. van der Heim. V. aussi la Correspondance diplomatique et militaire de Marlborough, Heinsius et Hop que nous avons publiée à Amsterdam, en 1850.

3) V. Sayous, Hist. de la Littérature française à l'étranger depuis le commencement du XVIIe siècle (Paris, 1853) T. I. 293. Paets, beau-frère de Corneille de Witt, était le protecteur de Bayle. (V. aussi mon „Nederlandsch-Spaansche Diplomatie vóór den vrede van Nijmegen, chap. I.—K.).

faisait redouter d'un côté et caresser de l'autre, et qu'il se conservait de tous deux l'estime et le respect. Il fut entièrement démis de la régence, mais il supporta cette disgrâce avec une fermeté qui lui fit encore d'honneur.

Il ne faut pas croire que je relève le mérite de tant d'habiles (gens) par une affection que j'ai conçue pour cette nation, et que je puis faire passer pour tels que je veux auprès de ceux qui ne les ont pas connus; mais outre que je puis protester que je ne fais que suivre le sentiment public et le témoignage de tous ceux qui ont connu ces provinces dans ce temps-là, je puis aussi assurer que, quoique je ne prétende pas m'attribuer la qualité de pouvoir juger du mérite, j'ai eu l'honneur de connaître assez particulièrement les personnes dont j'ai parlé, et que je leur ai trouvé toutes les autres qualités que la voix publique leur donnait; qu'outre cela on ne doit pas s'étonner que les personnes solides et profondes soient plus communes dans ce pays que dans un autre, puisqu'il est sûr que la réflexion et le jugement y sont plus en usage qu'ailleurs [1]. J'ai vu avec étonnement quelquefois plusieurs paysans dans un village, assis auprès d'un feu, raisonner sur les affaires d'état avec autant de bons sens et de lumières que ceux

---

De Mr. Vreede:

1) Le baron De Bielfeld: Institutions politiques T. II. (La Haye 1760) Ch. X. § 28 remarque: „La liberté dont jouissent les sujets de la République des Provinces-Unies s'étend jusque sur leurs Gazettes, et les Gazettiers Hollandais sont moins contraints que tous les autres à taire la vérité ou à déguiser des faits désagréables à quelque Cour. En un mot, les Gazettes de la Haye, de Leide, d'Amsterdam, et d'Utrecht sont aujourd'hui les meilleures du monde." — V. surtout *les Gazettes de Hollande et la presse clandestine aux XVIIe et XVIIIe siècles*, par Eugène Hatin. Paris, 1865.

que les gouvernent. Dans le Braband espagnol ny ailleurs ce n'est pas la même chose; chacun raisonne selon sa condition et avec aussi peu de bon sens que de connoissance; la capacité de laboureur ne va pas plus loin que sa chaumière; le marchand ne connoit que l'intérest de commerce et le praticien que la chicane du barreau, au lieu qu'en Hollande vous êtes surpris d'entendre des simples censiers raisonner sur les affaires d'état et sur toutes sortes de trafic avec un bon sens et une si parfaite connoissance, qu'on diroit qu'ils ont passé par touts ces emplois et qu'ils ont fait succéder la vie champestre.

Je crois de m'estre assez escarté de mon suject pour donner quelque idée du génie de ceux qui ont le maniement des affaires et que, comme je n'escris que pour satisfaire la curiosité de ceux de mes parens qui ne me connoissent pas, je leur feray plus de plaisir de revenir a ce qui me touche de près. Je m'attachois à connoître toutes les personnages qui avoient du crédit et qui faisoient figure dans cette cour, où je venois d'etre placé. Je me gaignay l'estime de quelques-uns et l'envie des autres personages ordinaires des courtisans. Le peu de mérite des dernières servit à me consoler et à me faire trouver plus d'honneur dans l'affection des autres. On s'avisa de dire que le Prince avoir été surpris et qu'il n'avoit pas sceu ma religion; je fus même averti par un de ses valets de chambre qu'on l'avoit demandé en sa présence s'il scavoit bien que j'étois Catholique-Romain, et que le Prince avoit répondu avec quelque espèce d'esprit, qu'il ne l'ignoroit pas, notre famille lui étant assez connu par les services qu'il en avoit receu. Je mesprisois ces donneurs d'avis, qu'on me nomma, autant qu'ils le méritoient. Leur lâcheté fit plus d'effet sur l'esprit du favori, mon capitaine et collonel, Milord Portland, facile à

se laisser prévenir et ennemi passionné de nôtre religion. Il a temoigné en plusieurs occasions qu'il n'avoit pas tenu à lui d'inspirer les mêmes sentiments à son maître et à lui faire perdre cette heureuse indifférence qu'il avoit sur le chapître de religion. Je remarquay qu'il n'avoit plus pour moi cette confiance ny ses honnêtetés d'auparavant. Il ne manquoit pas aussi dans les occasions de me piqueter sur ce sujet; je lui marquay assez le peu d'impression que cela faisoit sur mon esprit et n'y répondois que par une grande indifférence.

STATISTIEK
VAN DEN IN- EN UITVOER VAN AMSTERDAM,
1 OCTOBER 1667—30 SEPTEMBER 1668,

MEDEGEDEELD DOOR

DR. H. BRUGMANS.

De hierbovenstaande titel zegt eigenlijk meer dan wij kunnen verantwoorden. Niet een volledige statistiek van den in- en uitvoer van Amsterdam over een geheel jaar wordt hier den lezer aangeboden, doch slechts een opgave van den in- en uitvoer van die artikelen, waarvoor aan het tolkantoor convoyen en licenten moesten worden betaald. Daar in de 17de eeuw evenwel zoo goed als alle artikelen met in- en uitgaande rechten waren bezwaard, zal een statistiek als deze waarschijnlijk betrekkelijk weinig afwijken van den werkelijken in- en uitvoer. Betrekkelijk weinig — want natuurlijk is het niet aan te nemen, dat alles, wat te Amsterdam werd in- of uitgevoerd, volstrekt eerlijk aan de ambtenaren der Admiraliteit is aangegeven, ten einde daarvan rechten konden worden betaald. Het „Geeft den Keizer wat des Keizers is!" was een text, die zelfs bij onze bijbelvaste voorouders niet in de praktijk des levens werd toegepast. Integendeel, wij weten, dat herhaaldelijk met goed succes pogingen werden gedaan om den fiscus

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Vranckrijck, Doornick of elders, midtsgaders alle andere dierghelijcke Stoffen, 't zij ghestreept, ghevlamt, ofte anders, van alderley couleuren, 't stuck langh dertigh a ses en dertigh ellen, breedt 4 a 5 ellen.	2 stukken.	345 stuks.
Breet 3 a 4 ellen, ofte smalder.	Niets.	483 1/2 stuks.
Caes, Hollandtsche ende alle andere Soetemelcx Caes, de Hobben daeronder begrepen, groene ende witte 's Gravesantsche, Tesselsche, Wieringer, ende allerhande Schapekaes.	284600 ℔	1283504 ℔
Caes, groene ende witte Kanterkaes, ende diergelijcke.	Niets	1264 2/3 schip ℔
Caes, Klootkaes.	Niets.	300 stux.
Caes, alle Uytheemsche Kaes sal in 't inkomen vrij zijn ende in 't uytgaen betalen ghelijck alle andere Caes, elck na zijn soorte.	Niets.	Niets.
Caes, Permesaen.	400 ℔	155 ℔
Caerden in Pijpen.	Niets.	Niets.
Caerden in schijven.	4984 schijven.	245 schijven.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Caerden van IJserdraet.	110 dosijn Paar.	1560½ dosijn Paar.
Cajanten, smalle Rijselsche van drie quart, tot seven achtendeelen breet, Grove Greynen, Plumetten ende Calandrees, in de Nederlanden ghemaeckt, lanck twintigh ellen.	40 stukken.	Smalle 21344 stuks. Dubbelde 18490 ditto.
Cajanten, breede Cajanten, van vier ende vijf quart, ende Grof-greynen in de Nederlanden gemaeckt, het stuck lanck als vooren.	61 stuks.	2897 stukken.
Carle, Traversen, Novaten, Boeren Caffa, lanck achthien a twintigh ellen.	77 stukken.	2771 stukken.
Calck.	Niet.	4 hoet.
Calmijn.	700 ponden.	109390 ℔
Canifas de Vitrey, de Bale van drie hondert tachtigh ellen, midtsgaders de kleyne Balen ghenaemt Tiersons.	155 Balen.	45 Baalen.
Canifas van Normandyen, Loreynen en Vranckrijk.	5230 ellen.	2005 ellen.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Canifas, d'Oostersche Packrollen ofte Zeyldoeck, mitsgaders de Hollandtsche rollen.	401 Pak Rollen.	3461 rollen.
Canifas, Osenbrughs, uyt Oostlandt ende van Munster.	182460 ellen.	350 stuks.
Canifas Rollen, daer men Hopsacken af maeckt.	14033 Rollen.	8122 stuks.
Canifas, de Lucksche Packrolle, midtsgaders de fine Packrolle.	Niets.	Niets.
Cappers.	98 quartelen.	$69^{11}/_{48}$ quarteel.
Carpetten van alle soorten.	2895 gulden.	215 gulden.
Carsayen, soeckt op de letter L.	12960 ℔	36950 ℔
Cassia Fustula.	50509 guldens.	41440 guldens.
Castanien.	658285 ℔	110790 ℔
Catoen.		
Caviaer van Moscovien.	Niets.	Niets.
Colen, Houtkolen.	900 tonnen.	Niets.
Colen, Smee-kolen uyt Engelandt, 't Salter ofte anderhalf hoet.	929 Salter.	544 Hoet.
Colen, Luyckse Smeekolen, ende van de Roer.	Niet.	Niet.
Colen van Luyck, de Roer.	Niet.	Niet.
Colen van Schotlandt.	Niets.	Niets.
Commijn.	18250 ℔	36742 ℔
Coper, alderley Co-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
per, ront ofte vierkant geslagen.	347500 ℔	110145 ℔
Coper, rou Coper, Bricken ende Seugen, midtsgaders Coper-geldt.	1076664 ℔	415760 ℔
Coperdraet.	381290 ℔	145760 ℔
Coper-root.	144550 ℔	192895 ℔
Clocken, ofte Clockspijse.	16900 ℔	2815 ℔
Metraille, Potais, gebroocken Copere Potten, ofte Schroysel van Coper.	16950 ℔	65025 ℔
Copere Potten, Ketels ende Kopere Branders, soeckt Beckens ende Blaeckers op de letter B.		
Corael, allerhande bloet ofte root Corael, midtsgaders alle ander Corael, 't sij van glas ofte andersints.	16017 guldens	14153 guldens.
Corck, komende uyt Poortegael.	Niets.	Niets.
Corck, komende uyt Spagnien.	1300 dosijn.	Niets.
Corck, Visschers Corck.	Niets.	Niets.
Corck, komende uyt Spagnien, anderhalf en twee palm.	980 dousijn.	50 douzijn.
Corck, drie en vier palmen.	Niets.	Niets.
Corck, komende uyt		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Poortegael, een pack van hondert voeten.	Niets.	Niets.
Corck, komende uyt Vranckrijck.	280 gulden.	402 gulden.
Corenten.	593000 ℔	190189 ℔
Couchenille.	20500 ℔	3293 ℔
Cousens van Stamette, ende alderley Lakense Cousens.	Niet.	Niet.
Cousens, alderley Saeyette gebreyde Cousens.	960 paar.	34495 paar.
Cousens, Sijde Cousens.	92 paar.	172 paar.
Cousens, alderley andere soorte van Coussens in de Lijste niet begrepen.	44718 gulden.	22813 gulden.
Cramerije, alderhande Cramerije.	op Malerij.	335647 gulden.
Coffers met Leer bekleedt.	Niet.	2983 gulden.
D.		
Dayen.	18515 ℔	7705 ℔
Doeck, Camericx, Nijvelts ofte Dundoeck, 't stuck lanck een of twee en twintigh ellen, de Lappen daerinne begrepen.	66 stukken.	355 stukken.
Droguerije ende Apoteeckerije, mitsgaders de Verwe ende alderley Confituren.	213792 gulden	329626 gulden.
Duyven Mist.	Niets.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
E.		
Entvogels.	Niets.	Niets.
Eyeren.	Niets.	Niets.
F.		
Fermilioen.	Niets.	36190 ℔
Fijgen Marchandts.	Niets.	9 Corven.
Fijgen, Dodische Fijgen, elcke korf wegende ontrent dertigh ponden.	578 korven.	Niet.
Fijgen in Tonnen.	535450 ℔	163808 ℔
Frysetten ofte Cattoens, het stuck van veertigh ellen.	172 stukken.	130 stukken.
Fusteynen uit Duytslandt, ende Bockasijnen.	Niets.	114 stukken.
Fusteynen, geheeten Croisees.	Niets.	94 stukken.
Fusteynen ende Bombazijnen van Italien, twee en dertigh halve stucken in de Bale.	Niets.	Niets.
Fusteynen, breede Fusteynen, ende met de Doppen.	Niets.	Niets.
Fusteynen, smalle Fusteynen met de Doppen.	Niets.	300 stukken.
G.		
Garen, Nay-garen.		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
soo Inlandts als Uytlandts, swart, grauw ofte coleur.	1900 ℔	71397½ ℔
Garen, Schoen-maeckers Garen, genaemt Spinael.	250 ℔	3600 ℔
Garen van Ervervelt.	1624 ℔	57752 ℔
Garen, Pontgaren, daer men Zeylen ende Hopsacken af maeckt.	16700 ℔	4400 ℔
Garen, wit Garen, de Bale van tien douzijn ponden.	Niets.	Niets.
Garen van Lions, de Bale van hondert massen.	Niets.	Niets.
Garen van Cattoen.	28735 ℔	33816 ℔
Garen uyt Brittannien ende Bourgondien, daer men Netten af breyt	Niets.	1750 ℔
Garen, wit Pont-garen, dat met de ponden verkocht werdt.	Niets.	Niets.
Garen om te weven, van 15 stuyvers 't pont ende daer over.	520545 ℔	134 ℔
Ende van 't pondt waerdigh onder de vijfthien stuyvers.	496173 ℔	705 ℔
Garen, Sayete Garen, geverft.	350 ℔	221¾ dozijn ℔
Garen, alle Wolle Garen, ofte Sayette, rouw ongheverft.	13379 ℔	172 ℔

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Garen, alderhande Turcks Garen.	126469 ℔	8465 ℔
Garen, Cabel-garen.	600 ℔	18800 ℔
Garen, Zeyl-garen.	1300 ℔	20612 ℔
Garen, Schif-garen.	Niets.	Niets.
Galnoten.	795355 ℔	187236 ℔
Glas, van Normandyen.	1858 korven.	$447^{1}/_{2}$ Corven.
Glas, Bourgoens Glas.	Niets.	Niets.
Glas uyt Oostlandt.	22140 gulden.	5678 gl.
Drinck-glasen, midtsgaders Spiegelglasen, van alle soorten.	9568 gulden.	4611 guld.
Gebroocken Glas.	122 smalton.	1220 smalton.
Gomme van Arabien.	46940 ℔	111116 ℔ arab. Gom.
Gomme van Senegael, ofte uyt Africa.	114870 ℔	51940 ℔
Gout, gheslagen Gout ofte Silver in Boecxkens.	Niets.	Niets.
Greyn, in Besyen ofte in Poyer, om Scharlaecken te verwen.	Niets.	Niets.
Alle Greynen, komende uyt vreemde Landen, sonder de Inlantsche uyt te voeren.		
Tarwe.	$16477^{1}/_{4}$ last.	725 last.
Tarwen-meel, twaelf tonnen voor 't last.	106 tonnen.	2 Last $8^{1}/_{2}$ tonnen.
Rogge.	$21946\frac{1}{2}$ lasten.	$216^{1}/_{2}$ last.
Gerst.	$8426^{1}/_{2}$ lasten.	$523^{1}/_{2}$ lasten.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Mout.	12069½ lasten.	21$^1/_2$ lasten.
Haver.	2142$^3/_4$ lasten.	331$^3/_4$ lasten.
Arweten en Boonen.	578$^1/_2$ last.	44$^3/_4$ last 11$^1/_2$ ton.
Boeckweyt.	2188 last.	1$^1/_2$ smalton.
Tonne-meel, Roggen Tonnemeel.	15 tonnen.	23 last 10 tonnen.
Crockzaet ofte Bolre.	Niet.	Niet.
Geers.	235 smaltonnen.	12 smaltonnen.
Alderley Grutte ofte Gort.	Niets.	21 smaltonnen.
Tweeback ofte Bischuyt.	Niets.	266$^1/_4$ tonnen.
H.		
Alle naevolghenden Haringh, Brant, gehooghde ofte Zee-stucks, twaelf Tonnen voor 't last.		
Haring, alderley Haringh, uytgesondert Circkel ende Brandt.	vrij.	2723 last 2$^1/_2$ ton.
Haringh van Jacob zijnde Jacobi ofte Circkel Haringh.	vrij.	
Kleynen Ceulschen Bartholomei ofte Cruys-brandt.	vrij.	3 last 11$^3/_8$ ton. 15 last 10$^1/_2$ ton.
Grooten ofte Rouaenschen Brandt.	vrij.	42 last 6$^1/_2$ ton.
Maesterlandtschen,		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Schotschen, Yerlandtschen ende diergelijcken verschen ofte gestorten Haringh, twaelf duysent voor 't last gereeckent.	18 lasten.	Niets.
Maesterlandts, Schotschen ende alle Uytheemsche tonne-Haringh.	Niets.	Niets.
Alle verschen, gestorten ende Korfharingh.	Niets.	Niets.
Droogen Haringh, daeronder begrijpende den Engelschen, Maesterlandtschen Litzoen ende uytschot.	Niets.	$3^7/_{12}$ last.
Tij-buckingh, thien duysent voor 't last, ofte twintigh Engelsche stroyen voor het last.	Niets.	Niets.
Buckingh tusschen Vrouwen en derthien dagh.	Niets.	Niets.
Maertsche ende Mey-buckingh, thien duysent, ofte 20 stroyen voor 't last.	Niets.	5 last.
Sprot.	Niets.	Niets.
Hayr, Bevers, Sabelen, ende diergelijcke Hayr.	3104 ℔	10591 ℔
Hayr, allerley ander		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Hayr, midtsgaders de Steerten ende Manen van Peerden.	71089 ℔	161197 ℔
Swijns-borstelen.	77568 ℔	25177 ℔
Hasenoten 't last tot twaelf smaltonnen.	1127 1/2 last.	58 1/2 last.
Harpoix ofte Hars.	668750 ℔	292425 ℔
Hede ofte Tortse.	Niets.	1760 ℔
Hennip, Pas-hennip, Koninghsberger, Dantsiger, Reyne, Rijghse, rouw ongehekelt.	28577 1/3 schip ℔	815 1/6 schip ℔
Hennip, Inlantsche Hennip.	Niets.	2845 ℔
Honigh ofte Seem, d'Ame van anderhalf smaltonne.	3017½ smalton.	4 7/12 aam.
Hoeden, alderley Beveren ofte Kastoorhoeden, hetzij Fransche, Engelsche of andere, midtsgaders de halve Kastooren.	Niets.	Niets.
Hoeden, alderhande Vildt-hoeden.	58983 gulden.	25301 gl.
Hoppe, alderley Hoppe.	600 ℔	314504 ℔
Harts-hoorns.	300 ℔	650 stukx.
Hoorns van Ossen ende Koeyen.	45050 stukk.	10000 stukx.
Top-eynden van Ossen ende Koeyen Hoornen.	199 tonnen.	280 smaltonnen.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Hout, blaeuw Klaphout, Koningsbergen, Rijghs, ende de Wracken, 't kleyn hondert tot 122 stucken.	145189 stukken.	11100 stux.
Hout, Courlandts Claphout, ende de Wracken.	Niets.	12¼ hondert.
Hout, Wagenschot, blaeuwhout, Koningsberger ende Rijges, mitsgaders Sterremercx, Littaux, Halfhout, ende de Wracken.	63 hondert.	16½ hondert.
Hout, Courlandts Wagenschot	Niets.	Niets.
Sweetsche Pijp-duygen.	833115 stukx.	176700 stux.
Hout, Maes Schoofhout, ofte Yersche Duygen.	Niets.	Niets.
Ledige Booten, Pijpen ofte Rhijnsche Vaten.	Niets.	65 stukx.
Ledige Quarteelen ofte Oxhoofden.	816 stukx.	380 stux.
Duygen van Bootspijpen ofte Rhijnsche Vaten, vijftien of sesthien in de schoof.	220 schoven.	866 schoven.
Duygen van Quarteelen ofte Oxhoofden.	822 schoven.	944 schoven.
Hout-Lasten, Eycken		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
ende Vuyren, komende uyt Sweeden ofte Noorwegen.	40709 lasten.	Niets.
Hout, alderhande Branthout, komende uyt Vranckrijck, Engelandt of elders, uytgesondert het Vademhout, komende uyt Noorwegen.	Niets.	1025 guld.
Hout, Pruysche ende Pomersche Deelen.	4559 stucks.	3511 stukx.
Hout, Meyborghsche Deelen.		Niets.
Noortse Deelen.		223805
Masten, Kannespieren, van drie palmen neerwaerts.	Onder de bovenstaande 40709 lasten begreepen.	954 stux.
Masten van vijf palmen opwaerts.		246 stux.
Masten van 7 palmen opwaers tot 12 palmen.		391 stux.
Masten van 12 palmen opwaers tot 16 palmen.		465 stux.
Stuckhout, Masten van sesthien palmen ende daer boven.		219 stux.
Lange Sweetsche Kap-ravens.		740 stux.
Boomsche, ende alle andere Kapravens.		22875 stux.
Sparren.		1500 stux.
Balcken, Noortsche,		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Rijghsche ende Vueren Balken, Bantstoocken, Branthout, Bijl-stelen, Mouden, Schoppen, Vellinghen, Rachters, ende diergelijcke komende met volle ladinge.	Onder de bovenstaande 40709 lasten begreepen.	
Ende komende met kleyne partijen, beneffens andere Waren, van de weerde van ses gulden, soo die hier te Lande soude moghen gelden.	66024 gulden	Niets.
Hout, Esschen Riemen	1490 gulden.	Niets.
Hout, Pijp-hout, de hondert twee en twintigh stucken, mitsgaders de Wracken.	320 hondert.	53 stukx.
Hout, Vathout, 't kleyn hondert als vooren, 't zy wrack ofte goet.	144 hondert.	3 hondert.
Eycken Plancken, van dertigh tot veertigh voeten, komende van Oosten, het stuck met de Wracken.	5207 stux.	952 stux.
Eycken Plancken, lanck ontrent vijf en twintigh voeten, hebbende de dickte, van		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Carveels Plancken, met de Wracken.	22884 stux.	2030 stux.
Eycken Plancken van vijſthien voeten en daer onder: ende onder de thien voeten twee voor een, met de wracken.	3868 stux.	260 stux.
Een Kist met houten Borden ende Backen	Niets.	Niets.
Een ledighe Oostersche kist.	Niets.	Niets.
Alderhande Vlothout, den Rhijn, de Maze, te Schepe, of met de Vlotten afkomende, midtsgaders het Ypenhout ende Vellingen, van de weerde van ses gulden, soo die hier te Lande soude mogen gelden.	Niets.	48 guld.
Hout, Bogen-hout.	Niets.	Niets.
Hout, Brazilien-hout.	206700 ℔	137613 ℔
Hout, Japoens, Campechi, ende Provens-hout, midtsgaders Sint Maertenshout.	1226850 ℔	880230 ℔
Hout, Stockvishout, Fisette, ende diergelijcke Verfhout.	138200 ℔	236885 ℔
Hout, Ebbenhout, Pallissanten, Sacrandaes-hout, Rooshout, Riet-hout, Ce-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
deren-hout, Letter-hout, voort alle Oost ofte West-Indische Werck-houten.	39150 ℔	140821 ℔
Hout, Pockhout ende Palmhout.	73870 ℔	3010 gl. en 12136 ℔
Hout, Calissi-hout, of Soethout.	23370 ℔	16630 ℔
Huycken, Brabantsche Huycken van Sijde, Borat, ofte anders.	Niets.	Niets.
Huyden, Elandts ofte Buffels, onbereyt.	6568 stukken.	Niets.
Harts ende Rhees-huyden, onbereyt.	766 stukken.	Niets.
Huyden, gesouten Huyden, van buyten inkomende, 't zij Ossen, Koeyen, ofte Paerden Huyden.	30350 stucken	Hier vrij. Deze vier posten staan op 't volgende blat nader uitgedrukt en in 't Lands regt voldaan.
Huyden, gedrooghde Huyden van Indien, met de Wracken.	15368 stucken	
Huyden, gedrooghde Huyden, van Barbarijen ende Yerlandt, met de Wracken.	595 stukken.	
Huyden, gedrooghde Huyden van Guinea, Capeverde, Senegael, Schevincken van Oost-landt, ende alle Schotsche Huyden, met de Wracken.	84820 stukken	

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Huyden, alderhande gesouten Ossen, Koeyen ofte Paerden Huyden, soo Inlantsche als Uytlandtsche, wegende boven de vijftigh ponden.		1368 stux.
Huyden, alderhande gesouten Ossen, Koeyen ofte Paerden Huyden, van 35 tot 50 ponden.		6350 stux.
Huyden, alderhande gesouten Huyden, wegende 35 ponden en daer onder.		6225 stux.
Huyden, gesouten Schotsche Huyden, onder de 20 ponden wegende.		80 stux.
Huyden, allerhande gedroogde Huyden, wegende boven veertigh ponden, soo Indische als andere, met de Wracken.		627 stux.
Huyden, allerhande gedroogde Huyden, van 25 tot 40 ponden wegende, met de Wracken.		4606 stux.
Huyden, gedrooghde Huyden onder de 25 ponden wegende, met de Wracken.		5174 stux.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Huyden van Guinea, Cape-Verde, Senegael, Schevincken van Oostlandt, en drooghe Schotsche Huyden, onder de vyfthien ponden wegende, midtsgaders de Wracken.		22734 stux.
Huyden, buyten 's Landts bereyt.	136596 ℔	22734 ℔
Huyden binnen dese Landen bereyt.	Niets.	13425 ℔
Huyden bereydt, Halsen ende Buycken.	800 ℔	7590 ℔
Huyden bereydt, dienende tot Opperleer.	Niets	282 stux.
I.		
Indigo, soeckt Anijl op de letter A.		
IJser, de duysent ponden, daer inne begrepen de Soutpannen, Heert ende andere Platen, Cachel-ijsers. ijser Gewichten, Anckers ende diergelijcke.	13785437 ℔	4785995 ℔
IJsere Nagelen.	Niets.	334263 ℔
IJserdraet.	60 ℔	316810 ℔
IJsere Pannen,	Niets.	84635 ℔
IJsere Potten.	Niets	200507 ℔
Gemaeckt IJser-werck.	Niets.	26262 ℔
Oudt gebroocken ende		

	Ingekomon.	Uitgegaan.
gegoten of gruys van IJser.	Niets.	138900 ℔
Juften van Moscovien, soeckt op de letter V.		
L.		
Sijde Laeckenen, goude, silvere Lakenen, Fluweelen, Satijnen, Damasten, Armozijnen, ende alle andere soodanige Koopmanschappen, komende uit Italien ofte van elders.		
Een stuck goude ofte silver Laecken.	Niets.	3 stukken.
Een massa van negen of thien oncen gout of silverdraet.	Niets.	Niets.
Passementen van Gout ende Silverdraet, de goude ende silvere Kanten, mitsgaders de goude ende silvere Linten, als oock die met gout ofte silver maer zijn vermenght.	Niets.	46½ ℔
Fluweelen van Genua, Milanen, Modena, Regio gebloemt, ofte slecht van Italien: Item Felpen, ofte Pluys, Armo-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
zijn, Sijde, Grotgreynen van Napels, ofte van elders, Satijn, Damasten van Florence, Lnca, Genua of diergelijcke.	59 stukken.	4872 1/4 stukken.
Fluweelen, Satijnen, Damasten, Armozijnen, ende Sijde Grofgreynen in lappen, veertigh ellen voor 't stuck.	31 stukken.	
Oost-Indische Fluweelen.	Niet.	Niets.
Oost-Indische Damasten, Satijnen, gebeelt ofte ongebeelt.	Niet.	198 1/2 stukken.
Oost-Indische Armozijnen gebeelt, ofte ongebeelt.	Niet.	90 stukken.
Poudessoye, Terchenille, zyde, Grofgreynen uyt Vranckryck.	Niet.	12 stukken.
Taffeta met de Coorde van Bolonien ofte Florencen, Messegrave, dubbelt ofte ordinari.	Niet.	123 stux.
Levants Taffcarteeck ofte Armozijn, derd' half vierendeel breet.	63 stukken.	10 1/4 stuk.
Sindal Tort, 't stuck van ontrent 35 ellen.	Niets.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Zijde Camelot ofte Tabijn, breet ofte smal van ontrent vijf en vijftig ellen.	30 stux.	42 1/2 stux.
Grofgreyn, Turcx, van ontrent twintich ellen 't stuck, ende ghewatert Camelot, van 24 ellen.	44 stukken.	101 stux.
Grove Greynen, Turcx, genaemt Treyles, lanck 36 ellen.		44 stux.
Machary tweedraet, het enckel stuk van ontrent twaalf ellen.	451 stukken.	217 stux.
Sindael ofte Sluyer.	Niet.	Niets.
Fluweelen in de Nederlanden ghemaeckt, het zij gefigureert of anders, daer onder begrepen alle Caffa, Velourse en Armozijn, Brockade ofte diergelijcke, het stuck van ontrent twintigh ellen.		145 stux.
Spaens Armozijn.	Niets.	Niets.
Genuis Caffa of Armozijn.	Niets.	Niets.
Grove Greynen, half Zijde, half Sayette, in de Nederlanden gemaeckt, 't stuck van twintigh ellen.	Niets.	457 3/4 stux.
Tours Armozijn.	15 stukken.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Lampers, breedt ofte smal.	12 ℔	3547¼ ℔
Tollette met Gout ofte Silver.	Niets.	1½ stuk.
Tolette van zijde.	2 stukken.	Niet.
Turcxe Vilten.	Niets.	Niets.
Turcxe Tapisserije, of Carpetten.	Niets.	Niets.
Rassa van Florencen ofte Milanen!	Niets.	Niets.
Sarge Rassa van Vranckrijck ende Engelant, midtsgaders de ghevolde en diergelijcke Sayen.	30 stukken.	288 stukken.
Sijde.		
Organsyne ende Orsoye van Vincenne ende Bolonien, Sijde Poil van Genua, Napels, van Vincenne ende Venetien, Poil ende Naey-zijde ofte Stick-zij, geverft ende ongeverft.	345 ℔	11239 ℔
Sijde Canary, Salvatica, Ardasse, Ardassine, ofte andere rouwe ende ongherwrochte Zijde.	46408 ℔	24447 ℔
Florette of Galette.	Niets.	181 ℔
Capitoen, Strussi ofte Cordasses van Sijde.	Niets.	800 ℔
Veneetsche Tapisserije-zijde, Dopia-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
rolle, ofte op die wyse gemaeckt.	Niets.	Niets.
Spaensche ende Granaetsche Sijde.	Niets.	Niets.
Frange van Sijde, Frangekoorde, Sijde Lint, Passement, Spigilie in Italien ofte in de Nederlanden ghemaeckt.	Niets.	4094 ℔
Nay ende Stick-zijde in de Nederlanden ghemaeckt.	Niets.	$9551\frac{1}{2}$ ℔
Wolle Laeckenen.		
Laeckenen, Engelsche stucklaeckenen, wit, buyten de Court ingebracht, van vier en veertigh tot vijftigh ellen.	Niets.	8 stukken.
By de Court inkomende vrij.		
Laeckenen, Engelsche Packlaeckens, wit, ongeverft, het stuck lanck 37 tot 38 ellen.	590 stux.	$15\frac{1}{2}$ stukken.
Laeckenen, Engelsche Laeckenen in de wolle gheverft, als mede die van Spaensche Wolle, ende op de Spaensche maniere ghemaeckt zijn, 't stuck lanck 44 tot 45 ellen.	362 stux.	$81\frac{1}{2}$ stukken.
Laeckens, Engelsche		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Lakenen, hier te Lande bereydt ende gheverft, 't zy Pack ofte Stuck-laeckens.		479 stukken.
Laeckens, Engelse Lakens, buyten 's Landts bereyt ende geverft.	Verboden in te brengen.	
Laeckense Dozijnkens, van Noortfolck, breet en andere diergelijcke, 't stuck tot achthien ellen.	3036 stukken.	521 stukken.
Engelsche Carsayen, wit, het stuck lanck vijfthien tot sesthien ellen.	20 stux.	20 stux.
Engelsche Carsayen in de Wol geverft, 't stuck lanck 16 tot 17 ellen.	Niets.	1290$^1/_2$ stukken.
Carsayen, Engelsche Carsayen buyten 's Landts bereyt en geverft.	Verboden in te brengen.	
Schotsche Lakenen, van drie en dertigh ellen.	105 stukx.	30 stux.
Schotsche ofte Noordtsche Carsayen van 20 tot 26 ellen.	11609 stux.	Niets.
Schotsche Plets, de twaelf ellen dubbelt gemeten.	696 dosijn el.	2401$^1/_2$ dozijn el.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Hollantsche Lakenen, 't halve stuck van 30 tot 34 ellen.	32 halve stukken.	16249 3/8 stux halve lakenen.
Laeckens, Friesen, ende alle Yerlandtsche Waren, behalven de Huyden.	Niets.	Niets.
Pij-laecken, en alle Oosterse, Munsterse, Westphaelse, Oldersoms en dierghelijcke Laeckenen, 't stuck lanck van 24 tot 26 ellen.	6395 stux.	3087 stux.
Pij-lakens, Soutgens, Rappinsen, Havelburgers, Kirentsers, Angermunsen, Stendels.	Niets.	Niets.
Leytse Rassen, 't stuck lanck 27 tot 28 ellen.		81 stukken.
Stametten van alle couleuren in de wolle geverft, het stuck lanck 32 tot 33 ellen.	Niets.	127 stukken.
Stametten buyten 's Landts bereyt en geverft.	Verboden in te brengen.	
Frits-laecken tot Leyden, ende elders in dese Landen gemaeckt.	Niets.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Leytsche Carsayen.	Niets.	46 stux.
Plots tot Leyden gemaeckt.	Niets.	1023 stux.
Weertse ende Ver-vierse Laeckenen:		
Blauw-Lijsten, lanck 26 ellen.	Niets.	Niets.
Quincken lanck 26 ellen.	Niets.	Niets.
Smal-hoornkens, lanck als veoren.	Niets.	Niets.
Bree-hoornkens, van deselve lenghte.	Niets.	Niets.
Sestigen van gelijcke lenghte.	Niets.	Niets.
Hoogh-kammen, van 26 ellen.	Niets.	Niets.
De Tachtigen, lanck als voren.	Niets	Niets.
Tilburghsche, Bredasche en dierghelijcke Laeckenen, lanck twee en dertigh tot veertigh ellen.	Niets.	34 stukken.
Gezegelde Munstersche Lakenen, lanck twee en dertigh ellen.	Niets.	Niets.
Dorstense Laeckenen, lanck acht en twintigh ellen.	Niets.	Niets.
Laeckens, genoemt Drap de Barry, ende alderhande Fransche Laeckens, van ses en dertigh tot veertigh ellen.	27 stukken.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Latoen in rollen, breedt ofte smal.	29350 ℔	11880 ℔
Legaturen, soeckt onder de letter S.		
Leer, Gout ofte Silver Leer, soeckt onder de letter T.		
Leer, Seems-Leer, soeckt onder de letter V, onder de Vellen.		
Leer, Corduaens van Spangien, ofte op de Spaensche maniere bereyt.	1100 dosijn.	942 dousijnen.
Wit Schapen of Lams-leer.	701 dosijnen.	10 dousijnen.
Lijm.	20545 ℔	163833 ℔
Lymoenen, versche Lymoenen.	809000 stux.	285400 stukx.
Lymoenen, gesouten Lymoenen.	144 quartelen.	$91^1/_{16}$ pijp, $6^1/_2$ quarteel.
Lymoen sop.	14 oxhoofden.	10 quarteelen.
Linnewaet van dese Landen, of van buyten inkomende, 't zij plat gevouwen, of gherolt, genaemt Mangettes, 't stuck tot twintigh ellen.		19025 ellen.
Linnewaet van dese Landen, of van buyten inkomende (uytghesondert de Vlaemsche) 't zij rouw ofte ghe-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
bleyckt, plat gevouwen of gerolt.		229645 ellen.
Linnewaet, Fransche ofte Vlaemse Linnewaten, van alle soorten, rouw ofte gebleyckt.	94440 ellen.	759941 ellen.
Linnewaet, geheeten Coleur ofte Naturelles, lanck tsestigh ellen.	Niets.	33 stukjens.
Linnewaet, Catoene Linnewaet.	52575 ellen.	634119 ellen.
Gansen-oogen, ende dierghelijcke stoffen, 't stuck lanck achtien tot twintigh ellen.	Niets.	73 stukken.
Slesiger Linnewaet, rouw of gebleyckt.	193500 ellen.	208323 ellen.
Osenbrughs Linnewaet, Munsters Roldoeck ofte Smaldoeck.	76010 ellen.	356928 ellen.
Lint van Arvervelt en diergelijcke.	42 dozijn pond.	8540 dozijn pond.
Loot.	3012140 ℔	2949786 ℔
Potloot.	135100 ℔	21160 ℔
M.		
Malerij ende Neurenberger Cramerij.	91434 gl	19998 gl.
Manigette, ofte Greyn van Guinea.	120000 ℔	124245 ℔
Meekrappen, ende onberoofde, binnen		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
dese Landen gegewasschen.	Niets.	603495 ℔
Gemeene ende korte.	Niets.	566895 ℔
Mullen.	Niets.	16018 ℔
Mee, Breslausche Mee.	Niets.	11150 ℔
Meekrappen uyt Duytslant.	Niets.	Niets.
Meekrappen uyt Vlaenderen.	Niets.	Niets.
Gemeene uyt Vlaenderen.	Niets.	Niets.
Mee.	Niets.	Niets.
Mee-kiemen.	Verboden uyt te voeren.	
Meulen-steenen, Queernen, Mostertmolens, Sarcken ende alderley andere Steenen, komende van buyten 's Landts.	68880 gl.	16199 gl.
Mostaert-zaet, d'Amsterdamsche Mudde van seven en twintigh in 't last.	Niets.	$308^3/_4$ mudden.
Meubelen.	1200 gl.	1383 guld.
Mutsen, Engelsche, Fransche, en diergelijcke Mutsen, gestoffeert ofte onghestoffeert.	Niets.	6 guldens.
N.		
Netten, soo wel Slingen, als vierendeels, midtsgaders Kruys-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Wandt, Reeps, ende vordere dependentien van dien.	Niet uyt te voeren.	
Oudt Net, geheeten Drit.	Niets.	Niets.
O.		
Ocker-Nooten.	Niets.	5458 guld
Oesters, soeckt onder de letter V.		
Oliphants-tanden.	41160 ℔	82803 ℔
Olye van Olijven, de Sivilische pijpe van 187 stoopen.	2503 pijpen.	743 pijpen 104 qt.
Olijven.	127 quarteelen.	$81^{7}/_{8}$ quarteel.
Olye van rondt ende plat Saet, d'Amsterdamsche Ame van 64 stoopen.	286 amen.	$1782^{1}/_{2}$ amen
Orcheille.	10500 ℔	2210 ℔
Ossetten, smalle half Ossetten.	Niets.	Niets.
Ossetten, geheele Ossetten, gerucht ofte dubbelt gevouwen.	Niets.	Niets.
Ossen ofte Koeyen, 't zij mager ofte vet.	8788 ossen.	Niets.
Ossen ofte Koeyen, 't zij mager ofte vet, waerdigh 50 gulden of daer boven.	In de bovenstaande somma begrepen.	Derhalven niet.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
En beneden de vijftigh guldens.	Niet.	Niet.
Kalveren, vette Calveren.	Niet.	Niet.
Verckens, 't zij mager ofte vet.	Niet.	Niet.
P.		
Alle Paerden te lande uytghevoert werdende.	Niet.	7 Paarden.
En over Zee.	Een.	52 paarden.
Een Soogh-Hengst of Merry-vool.	Niet.	Niet.
Pampier, wit Pampier.	91270 riemen.	28958 1/2 riemen.
Pampier, kleyn grau Pampier.	74428 riemen.	9052 riemen.
Blauw Pampier, kleyn formaet.	16110 riemen.	1721 1/2 riemen.
't Groot formaet.	Niets.	1447 riemen.
Pastel van Tholouse, de bale van ontrent twee hondert ponden.	Niets.	872 1/2 baalen.
Pastel, komende uyt de Vlaemsche Eylanden, Portugael ende Spangien.	4 balen.	6 1/2 balen.
Errforts Pastel ofte Weed.	1000 balen.	74 1/2 balen.
Gulicx Pastel.	5000 ℔	Niets.
Pastel van Caen.	Niets.	Niets.
Peck, Enckel-bant, 't last tot twaelf Tonnen.	Niets.	Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Peck, Dubbel-bant.	677 lasten.	175 1/4 lasten enkel, 22 last 3 ton dubbel bandt.
Perpetuaen, soeckt letter S. Sayen.		
Pelterij van alle soorten, rou ofte bereydt, daeronder begrepen de Romany Vellekens.	74436 gl.	174482 gl.
Pennen ofte Schaften.	1770800 stukx	1560300 stux.
Pluymen, Beddepluymen.	133775 ℔	40585 ℔
Plumagien uyt Barbarijen, ende andere.	360 guld.	190 guld.
Potten, allerhande Aerde-Potten, Pannen, Kruycken, Huys- ende Deckpannen, Backsteen ende Klinckaert.	374 gl.	102885 gl.
Porceleynen, ende allerhande Oost-Indische Aerdewerk, mitsgaders Straets, Fransch, ende diergelijcke.	Niets.	1358 guld.
Pruymen.	4034760 ℔	712152 ℔
Q.		
Quicksilver.	Niets.	63839 ℔

	Ingekomen.	Uitgegaan.
R.		
Raep ende Hennip-koecken.	55200 stukken	216600 stukken.
Rijs.	4176870 ℔	658283 ℔
Roet ofte Talck van dese Landen, Moscovien, Oostlant, ende voorts allerhande Reusel ofte Smeer.	936005 ℔	391180 ℔
Rosijnen, Spaense Rosijnen.	32067 korven.	1672 1/2 korven.
Rosijnen, blauwe Rosijnen.	1019820 ℔	350738 ℔
S.		
Saet, ront Saet, als Kool, Raep-saet, Hennip-saet ende diergelijcke.	943 lasten.	3 1/2 last 1 Sak.
Lijnsaet.	3133 lasten.	106 last 268 tonnen.
Saffer.	336 guld.	120 gulden.
Sayen, Heerensayen, van 18 ellen, ende Leytsche Grofgreynen.	Niets.	
Sayen, Hontscoten, Leytse, Delfse, ende andere diergelijcke, lanck ses en dertig ellen.	Niets.	72892 stukken.
Sayen, Rijsselsche, Atrechtsche, Berghsche ende Inlandt-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
sche Sayen, midtsgaders Engelsche Sayen, als Engelsche Heeren-sayen, Sempetranen, Prince-Sayen, Kroon Rassen, Engelsche Damasten, ofte gefigureerde Sayen, Engelse Novaten, Grof-greynen, Propres, Luycxe Rassen, ende dierghelijcke Sayen, lanck 36 ellen.	11924 stukken	72892 stukken.
Perpetuanen, breede Perpetuanen, lanck ses en dertigh ellen.	115 stukken.	Perpetuanen zijn mede in de Sayen ingetrokken.
Perpetuanen, smalle Perpetuanen, breedt vier d'half vierendeel, ende lanck 36 ellen.	290 stukken.	Zijn mede in de Zayen en Grijnen ingetrokken.
Salpeter, soeckt onder de letter A. Ammunitie.		
Salsa Pariglia.	5600 ℔	6472 ℔
Sargien ofte Deeckens, Spaensche ende Engelsche Sargien, midtsga-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
ders Yersche Sargien, ofte op de Spaensche maniere ghemaeckt.	Niets.	857½ stukken.
Sargien ofte Deeckens uyt Oostlandt, Brunswijck, ende andere dierghelijcke.	Niets.	Niets.
Satijnen, geheeten Brughse ofte op deselve maniere ghemaeckt, Doornicksche ende dierghelijcke.	Niets.	15 stukken.
Schalien ofte Leyen.	24000	6900 stuks.
Schapen, 't zij vet ofte mager.	Niets.	Niets.
Schilderijen.	Niets.	12409 gulden.
Schorsse, of Runne onghemalen.	Niets.	Niets.
Schorsse ofte Runne, gemalen op de Schoen-makers wijse.	Niets.	Niets.
Seep alhier te Lande ghemaeckt, ende van buyten inkomende.		4376½ ton.
Spaensche ende Italiaensche Seepe, ofte op de Spaensche maniere gemaeckt.	350910 ℔	146470 ℔
Silverwerck, alderhande gemaeckt Silverwerck, vergult ofte onvergult.	Niets.	2874 gulden.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Syroope, de Pijpe, ofte twee quarteelen voor de Pijpe.	2234 Pijpen.	159 3/4 Pijpen.
Smallekens met Zijde ende Noppen, 't stuck van twintigh ellen.	22 stux.	31560 1/2 stux.
Smallekens met Garen, lanck als vooren.	7 stukken.	86 stukken.
Smallekens met Klaten-gout ofte Klater-silver, 't stuck lanck als vooren.	Niets.	10 stukken.
Smallekens met fijn Gout ofte Silver, lanck als vooren.	Niets.	8300 3/4 stukken.
Legaturen van Garen, Zijde ende Catoen, 't stuck lanck twintigh ellen	33 stukken.	183 stukken.
Legaturen van Zijde, 't stuck lanck als vooren.	Niets.	Niets.
Sout, alderley grof Sout, 't hondert.	3413 honderde	1075 1/4 hondert.
Sout, wit Sout van Sout gesoden.	Niets.	161 7/8 hondert.
Sout, geheeten Klijnsout.	Niets.	Niets.
Schots en Lunenburger Sout.	Niets.	Niets.
Soude ofte Massicotte, daer men Glasen ende Spaensche Zeepe van maeckt.	566885 ℔	464910 ℔
Spaens Groen.	12330 ℔	18940 ℔
Specerije, Foille, No-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
ten, Nagelen ende Caneel.	9890 ℔	547704 ℔
Specerije, Peper.		3364546 ℔
Specerijen, Genghber, Calcoets Boul, Belledy, van Sint Domingo, ende andere soorten.	52125 ℔	18068 gulden en 73535 ℔
Gember, groenen ende geconfijten Gember.	1900 ℔	32678 ℔
Stof van alderhande Specerijen.	Verboden in te brengen.	
Saffraen van alle soorten.	180 ℔	1013 ℔
Alle kleyne parceelen van Specerijen, niet excederende twaelf ponden; Midtsgaders Olye van Olijven, Kappers, ende andere diergelijcke, beneden 't Achtendeel van een Oxhooft.	Niets.	39003 gulden.
Speck.	1517½ schip ℔	Niets.
Geroockte Hammen.	750 ℔	32772 ℔
Speck, Walvisch-Speck.	2734 quartelen.	Niets.
Spelde-werck van Zijde, midtsgaders van Garen, Cabinetwerck en dierghelijcke.	Niets.	71510 gulden speldewerk.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Spellen.	Niets.	9519¼ douzijnen.
Stael.	437080 ℔	388830 ℔
Stametten, soeckt op de letter L.		
Steen, gebacken Steen, soeckt letter P.		
Stramijnen, Vlaggen, ofte Hayrdoeck.	681 stux.	942 stux.
Suyckeren, Blancos ande Moscavados.	1028520 ℔	425210 ℔
Panelen van Sint Thome, en diergelijcke Suyckeren.	6213610 ℔	208065 ℔
Genietende voor tarra van de Suykeren in de Kisten komende, van de hondert pont twintigh pont. Ende in de Tonnen of Vaten van 100 pont, 15 pont.		
Suycker, Broot-suyker van alle Contreyen, Candijs ende Bancquet-suycker.	1700 ℔	1727729 ℔
Sumacq.	876560 ℔	121605 ℔
Swilligen uyt Duytslandt.	2627 stukken.	249 stux.
Swijns-borstelen, soeckt op de letter H.		
T.		
Tapisseryen, ende Goude Leeren.	600 gl.	42505 gulden.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Tabacq.	271467 gl.	526736 gulden.
Terpentijn.	214450 ℔	57645 ℔
Teer, alderhande soorte van Teer.	3397 Lasten.	1009 Last $11^1/_2$ ton.
Terras ofte Duyfsteen, ghemalen ofte ongemalen.	84 tonnen.	651 tonnen.
Tin, gewrocht, of ongewrocht.	139705 ℔	163280 ℔
Tijcken.	Niets.	3083 gulden.
Tyrenteyen, 't stuck langh vier en twintigh ellen.	70 stux.	178 stukken.
Traen.	8185 smalton.	4744 smalton
Trijpen van Doornick, Rijssel, Duway, ende andere in de Nederlanden gemaeckt, 't stuck lanck 18 ellen.	Niets.	$414^1/_2$ stux.
Trijpen, Fluweele Trijpen, 't halve stuck van 9 ellen.	Niets.	Niets.
Trijpen, ghefigureerde Trijpen, de halve stucken van twaelf ellen.	Niets.	Niets.
Turff.	Niet uyt te voeren.	
V.		
Vellen van Bocken ende Geyten, Russche, Yersche ende diergelijcke.	470 dekens.	176 dekens.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
De selve van Barbarijen, Spangien, Noorwegen, en Schotlandt.	6634 dekens.	680 dekens.
Vellen, Schaeps-vellen met der Wolle uyt Engelandt, ende Oostlant.	16726 stukx.	Niets.
Vellen, Schaeps-vellen sonder Wolle, geheeten Blooten	5800 stukx.	1208 stux.
Vellen, Schaeps-vellen met de Wolle, komende uyt Schotlandt ende Yrlandt.	Niets.	100 stukken.
Vellen, Lams-vellen.	2000 stukx.	7390 stukken.
Vellen, Smaesgens.	16300 stux.	4000 stux.
Vellen, Seeme Vellen, mitsgaders Elandts, Buffels, Harts ende Rheeshuyden, op Seems bereyde,	2917 guld.	74263 gulden.
Vellen, rouwe Kalfsvellen.	5858 stukx.	37510 stukken.
Vellen, genaemt Juften, komende van Moscovien bereyt, root ofte geel geverft.	134633 stukken.	70009 paren.
Visch, Stapelvisch, komende uyt Moscovien, Terra Nova, ende andere vreemde Landen, midts-		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
gaders van deze Landen.	72000 ℔	700 ℔
Visch, gesouten Tonnevisch, soo Cabeljau als Lengen, mitsgaders den Rontvisch, Brant ende uytschot, 't last tot twaelf Tonnen.	489 tonnen.	29 last $11^{1}/_{4}$ ton.
Stockvisch.	5048050 ℔	1533980 ℔
Salm, allen verschen Salm, wegende boven de twintigh ponden.	Niets.	Niets.
Salm, verschen Salm, wegende twintigh ponden en daer onder.	Niets.	Niets.
Salm, gesteecken Salm ndifferenter.	Niet.	Niet.
Salm, gesouten Salm, soo Inlandtsche als Uytlandtsche.	465 smalton.	28 tonnen.
Salm, gedrooghden ofte geroockten Salm, 't zij Inlandtsche ofte Uytlantsche.	2325 gl.	104 gulden.
Verschen Elft.	Niet.	Niet.
Gesouten Elft in Bennen, niet excederende 't getal van C stucken.	Niets.	Niets.
Gesouten Elft.	Niets.	Niets.
Alle verschen Cabeljau ofte Lengen.		Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Een benne gesteecken Cabeljau niet excederende 't getal van 30 stucken alle mate.		Niets.
Het hondert verschen Schelvisch.		Niets.
Schelvisch in Bennen gesouten,, niet excederende de C stucken.		Niets.
Gesouten Schelvis.		Niets.
Koolen in stapel.		Niets.
Koolen in smal-tonnen.		Niets.
Alderley gesouten Hoofden.		Niets.
Ael, ghesouten Ael ofte Palingh.		Niets.
Gedrooghde Vlieten, twee Rochen voor een Vliete.		2200 stukken.
Ghedrooghde Schollen.		$216^1/_2$ tonnen.
Gedroogde Scharren ende alderhande gedrooghden Visch, in de Lijste niet begrepen.		Niets.
Steur ende alderley verschen ende gesteecken Visch, hier niet gespecificeert.		Niets.
Oesters.		$1^1/_2$ ton.
Allen verschen Revier-visch.		Niets.

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Vlas van dese Landen.		Niets.
Vlas van Oostlant, Gulicx, Vlaems, ende Luycx Vlas.	7927 schip ℔	319796 ℔
Alle geheeckelt Vlas.	150 ℔	104941 ℔
W.		
Was.	798248 ℔	786751 ℔
Werck.	Niets.	217430 ℔
Wijn, Rhijnsche Wijn, 't Voeder van ses Amen, Overlandtsche ritsinge.	18 amen.	1061 voeder $^1/_2$ aam.
Wijn, Fransche Wijn, 't Vat, te weten, twee Pijpen, drie Poinchoenen, vier Quarteelen ofte ses Filetten.	23360$^1/_2$ Vat.	2738 Vat.
Wijn, Spaensche Wijn, het vat, twee Booten, twee Pijpen, ofte vier Quarteelen.	4133$^1/_4$ pijpen.	1089$^3/_4$ Pijpen.
Wijn, Muscadel, Malvesie van Levanten ende Spangien.	Niet	4 Pijpen $^1/_3$ quart.
Wijn, Fransche ende Spaensche Gebrande-wijn, mitsgaders		

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Rhijnschen, Engelschen, Inlandtschen, ende alderley Ghebrande-wijn, 't Vat van vier Oxhoofden, drie Poinchoenen, ofte vier Dordrechtsche Amen.	$35851^1/_2$ Poinchoenen.	$4418^1/_4$ quartelen.
Wijnsteen.	164100 ℔	87231 ℔
Wolle, Spaensche Wolle van Andalousie.	12042 balen f. 1291050	224907 ℔
Wolle van Biscayen, Portugal ende Valense.	1577 balen f. 186150	Niet.
Wolle van dese Landen.		26210 ℔
Wolle, Engelsche en Schotsche Wolle.	585 balen f. 36530 gl.	7875 ℔
Oostersche, Hessensche, Pomersche Wolle, ende arger geen.	1036620 ℔ f. 572127	616190 ℔
Vlocken ofte Scheerhayr.	450 ℔	28695 ℔
Wouwe, de Poise van veertigh ponden.	227 Poisen.	139 Poisen.
Ende voorts alle andere Koopmanschappen, ende Waeren, in dese		

	Ingekomon.	Uitgegaan.
Lijste niet begrepen, niet verboden, maer gepermitteerd zijnde,	162342 gl.	337452½ gl.
Goederen gekomen (resp. gaande) uit de (resp. na de) Caribische Eylanden.	202130 gl.	753743 gl.

NASCHRIFT.

Te laat, om het in de inleiding te vermelden, vond ik een voldingend bewijs voor de juistheid van de in onze lijst medegedeelde cijfers. In Sloets Tijdschrift voor staathuishoudkunde IX, 1 vlg. is namelijk afgedrukt een stuk uit het jaar 1687, getiteld: „Bewijs, dat door de hooge belastingen, hier te lande op eenige coopmanschappen gestelt, den handel en verkeer daervan werd gediverteerd, en dat daerom d'uitgaende convoylasten merkelijk behoorden te werden vermindert." Daarin worden eenige cijfers medegedeeld, die moeilijk anders dan aan officiëele bronnen ontleend kunnen zijn, en, toevallig genoeg, ook omtrent het jaar 1667, waarover juist onze boven afgedrukte lijst loopt. Wij deelen ze hier mede, die van 1667 ten bewijze, dat zij geheel gelijk zijn aan de boven opgegevene, de

andere, omdat wij te weinig gegevens van dezen aard hebben, om niet alles, wat ons ten dienste staat, te verzamelen.

Te Amsterdam dan is uitgevoerd:

1° Tabak in 1667 voor een waardè van *f* 526,736.
„ „ 1680 „ „ „ „ *f* 330,408.

2° Drogerijen en verfwaren
in 1667 voor een waarde van . . *f* 329,792.
„ 1680 „ „ „ „ . . *f* 238,255.

3° Rijst in 1667 . . . . 658,283 ℔
„ „ 1680 . . . . 324,250 ℔

4° IJzer in 1667 . . . . 4,785,995 ℔
„ „ 1680 . . . . 3,345,925 ℔

5° Teer in 1667 . . . . 1010 last.
„ „ 1680 . . . . $360\frac{1}{4}$ last.

6° Stokvisch in 1667 . . . . 1,533,980 ℔
„ „ 1680 . . . . 982,380 ℔

7° Zout in 1667 . . . . $1075\frac{1}{4}$ honderd
= 7526 last.
„ „ 1680 . . . . $482\frac{2}{5}$ honderd
= 3377 last.

8° Pruimen in 1667 . . . . 712,152 ℔
„ „ 1680 . . . . 258,244 ℔

9° Lood In 1667 . . . . 2,949,786 ℔
„ „ 1680 . . . . 516,323 ℔

10° Zoetmelksche kaas
in 1649 . . . . 1,605,803 ℔
„ 1667 . . . . 1,283,504 ℔
„ 1680 . . . . 1,040,720 ℔

11° Canterkaas
in 1649 . . . . 3404 schippond.
„ 1667 . . . . $1264\frac{2}{3}$ „
„ 1680 . . . . 603 „

	Ingekomen.	Uitgegaan.
Lijste niet begrepen, niet verboden, maer gepermitteerd zijnde,	162342 gl.	337452 1/2 gl.
Goederen gekomen (resp. gaande) uit de (resp. na de) Caribische Eylanden.	202130 gl.	753743 gl.

NASCHRIFT.

Te laat, om het in de inleiding te vermelden, vond ik een voldingend bewijs voor de juistheid van de in onze lijst medegedeelde cijfers. In Sloets Tijdschrift voor staathuishoudkunde IX, 1 vlg. is namelijk afgedrukt een stuk uit het jaar 1687, getiteld: „Bewijs, dat door de hooge belastingen, hier te lande op eenige coopmanschappen gestelt, den handel en verkeer daervan werd gediverteerd, en dat daerom d'uitgaende convoylasten merkelijk behoorden te werden vermindert." Daarin worden eenige cijfers medegedeeld, die moeilijk anders dan aan officiëele bronnen ontleend kunnen zijn, en, toevallig genoeg, ook omtrent het jaar 1667, waarover juist onze boven afgedrukte lijst loopt. Wij deelen ze hier mede, die van 1667 ten bewijze, dat zij geheel gelijk zijn aan de boven opgegevene, de

andere, omdat wij te weinig gegevens van dezen aard hebben, om niet alles, wat ons ten dienste staat, te verzamelen.

Te Amsterdam dan is uitgevoerd:

1°	Tabak in 1667 voor een waarde van	f 526,736.
	„ „ 1680 „ „ „ „	f 330,408.
2°	Drogerijen en verfwaren	
	in 1667 voor een waarde van . .	f 329,792.
	„ 1680 „ „ „ „ . .	f 238,255.
3°	Rijst in 1667	658,283 ℔
	„ „ 1680	324,250 ℔
4°	IJzer in 1667	4,785,995 ℔
	„ „ 1680	3,345,925 ℔
5°	Teer in 1667	1010 last.
	„ „ 1680	$360^1/_4$ last.
6°	Stokvisch in 1667	1,533,980 ℔
	„ „ 1680	982,380 ℔
7°	Zout in 1667	$1075^1/_4$ honderd = 7526 last.
	„ „ 1680	$482^2/_5$ honderd = 3377 last.
8°	Pruimen in 1667	712,152 ℔
	„ „ 1680	258,244 ℔
9°	Lood in 1667	2,949,786 ℔
	„ „ 1680	516,323 ℔
10°	Zoetmelksche kaas	
	in 1649	1,605,803 ℔
	„ 1667	1,283,504 ℔
	„ 1680	1,040,720 ℔
11°	Canterkaas	
	in 1649	3404 schippond.
	„ 1667	$1264^2/_3$ „
	„ 1680	603 „

OLDENBARNEVELT'S MEMORIE

OVER DE

GULIKSCHE ZAKEN,

MEDEGEDEELD DOOR

J. J. JANSEN.

In de Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde over het jaar 1895—1896 is een verslag opgenomen van een onderzoek naar de overgebleven minuten van Oldenbarnevelt in het Rijksarchief, door prof. Blok in een der vergaderingen van de Maatschappij uitgebracht. Onder de rubriek „Gulik" roemt de hoogleeraar een lange memorie van de hand van Oldenbarnevelt over de Gulikschc zaken als „hoogst belangrijk, ja, een historisch document van den eersten rang"[1]) en acht de uitgave daarvan „van veel belang voor de kennis dezer zaken." Aan den in deze uitspraak opgesloten wensch wordt bij dezen voldaan.

Immers „kan het niet overbodig schijnen de politiek van den Advocaat in binnen- en buitenlandsche zaken nog eens geschetst te zien in diens eigen woor-

1) Hand. en Meded. 1895—1896. p. 177.

den", al moest ik tot mijne teleurstelling ook de waarheid ondervinden van des hoogleeraars woorden: „dat de groote moeite, aan de ontcijfering van sommige stukken besteed, niet altijd door belangrijke vondsten beloond wordt." [1]) Het laatste gedeelte van Blok's oordeel toch, kan ik, na het stuk bestudeerd te hebben, bezwaarlijk meer onderschrijven. Heeft men van Meteren's Nederl. Historie [2]), de Memoryen van Baudartius [3]) en de Resolutiën van Holland [4]) bij de hand, het 3e deel van Arend en Motley's „Life" opgeslagen, en vooral het laatste werk van Ritter [5]) over dezen tijd gelezen, dan mag men zich weinig of geen nieuwe kennis uit de lezing van het achterstaande beloven.

Trouwens, Oldenbarnevelt's opstel was niet onbekend. Brill legde het aan zijn verhaal van de Guliksche verwikkelingen ten grondslag [6]), en de heer van Deventer spreekt in zijne vertaling van het werk van Motley van „de bekende memorie." [7]) De bedenking is zelfs gewettigd, of prof. Brill niet te rijkelijk juist uit deze bron geput, en een te groote waarde aan de uiteenzettingen van den Advocaat gehecht heeft. Van eenzijdigheid van opvatting toch schijnt de memorie niet geheel vrij te pleiten. Wat Oldenbarnevelt geeft, is een beeld van den toestand

---

1) Gelukkig is de memorie voor Oldenbarnevelt's doen zeer wel geschreven.

2) Nederl. historien (ed. 1635) fol. 636v. sqq.

3) Memoryen (1624) 4e boek p. 222 sqq.

4) Hier en daar komt de Memorie bijna woordelijk met de Resolutien overeen. In den tekst verwijs ik naar die plaatsen.

5) Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation II (1895), passim.

6) Arend III. 2, p. 404 n. 1.

7) Opkomst van de Nederl. Republiek. Derde gedeelte I (1881), p. 197. n. 2.

in de Guliksche landen, gezien door een Brandenburgsch-Nederlandschen bril. Telkens worden de handelingen van den Nieuwburger als verraderlijk en gewelddadig voorgesteld, in overeenstemming met de vertoogen van de Brandenburgsche gezanten en Oldenbarnevelt's eigen angstige bezorgdheid voor de Katholiek-Habsburgsche actie. Van het gezantschap, dat in Dec. 1613 der Staten hulp verzoeken kwam om den paltsgraaf gewapenderhand uit de landen te verdrijven [1]), wordt niet gerept. De aanslag van den keurprins, George Willem, op Dusseldorp wordt, toen het bleek, dat men zich voor het oogenblik noodeloos over Wolfgang Willem's plannen had verontrust, terstond en vrijwillig opgegeven, maar op den onwil van de, grootendeels Katholieke, burgerij om de Brandenburgsche troepen in de stad toe te laten, blijkende uit den ijver, waarmede zij te wapen snelde, wordt geen nadruk gelegd. Integendeel, de burgerij, in wier midden George Willem zich zóó weinig veilig voelde, dat hij er de voorkeur aan gaf zijn residentie naar Kleef te verplaatsen, lijdt „overval" en „geweld" wanneer Wolfgang Willem zich in de stad versterkt.

Den opmerkzamen lezer zullen andere voorbeelden niet ontgaan.

Beschouwt men Oldenbarnevelt's memorie als een uiteenzetting, geschreven ter inlichting van een diplomatiek onderhandelaar, dan maakt het stuk een zonderlingen indruk. Men heeft voor zich: een doorloopend verhaal, beginnende met een herinnering van „over vele jaren" om, allengs uitvoeriger wordende, te eindigen met wat in de laatste Novemberdagen van 1614 geschiedde, — maar geen sprake

---

1) Ritter. l. c. II. p. 405.

van wenken en raadgevingen bij voorkomende onderhandelingen, veelmin van instructies. Reeds dit zou doen twijfelen, of Oldenbarnevelt's correspondent, die in den herfst van 1614 in Noord-Italië reisde, tot het corps der eigenlijk gezegde diplomaten moet worden gerekend. Maar bovendien! Is het aan te nemen, dat juist in den tijd, toen de aandacht der Nederlandsche staatslieden, wat het buitenland betreft, bijna uitsluitend door de Gulikscbe kwestie werd ingenomen, toen de brieven tusschen den Advocaat van Holland en onze gezanten aan de hoven van Engeland en Frankrijk, den agent Brederode in Duitschland, vervuld waren van waarschuwingen en aansporingen [1]), om toch te letten op de „periculen", die de geloofsgenooten in Duitschland en de Staten zelf bedreigden, — in Italië, waar Savoye, waar Venetië voor een algemeen bondgenootschap tegen Habsburg te winnen waren, een diplomatiek onderhandelaar vertoefde, die van de groote zaak het *abc* nog leeren moest? Voor een onzer staatslieden of krijgsoversten zou het als spotternij hebben geklonken: „ontwijffelijck (is) tot Uwe kennisse gecomen" enz. Ongeloofelijk, zeer merkwaardig op zijn minst, zou het stellig ook zijn, als van de zending van eenig man van aanzien op zulk een tijdstip alle spoor zóó ware uitgewischt, als hier het geval is. Mij is althans noch uit gedrukte bronnen, noch uit de overgebleven stukken in het Rijksarchief, eenige aanwijzing toegekomen. Een onderzoek door de vriendelijke bereidwilligheid van den directeur van het Staatsarchief te Venetië ingesteld, gaf eveneens een geheel negatief resultaat.

---

1) Blok. l. c. p. 176 en 177. — Motley (v. Deventer), Opkomst. Derde ged. II. p. 8 sqq.

Toch is er door hen, die achtereenvolgens hunne aandacht op Oldenbarnevelt's nagelaten papieren hebben gericht, althans één naam genoemd, die in de geschiedenis der Nederlanden een grooten klank heeft. Prof. Brill teekent in zijn vervolg op „de Algemeene Geschiedenis des Vaderlands" van Arend, waar hij het stuk noemt, aan: „Memorie in 1614 door Oldenbarnevelt gesteld en toegezonden aan Van der Myle, der Staten gezant te Venetië". [1]) Een los daarheen geworpen woord, dat een honderdtal bladzijden verder door den schrijver dan ook reeds teruggenomen wordt [2]). Maar Motley hield er zich aan [3]), en prof. Blok schijnt alleen in de titulatuur bezwaren te vinden [4]). — Reden was er wel om juist aan den schoonzoon van den Advocaat te denken. „Der Staten gezant te Venetie" was hij geweest, in de wintermaanden van 1609, en niemand was misschien beter geschikt om „het gevoelen ende oerdeel (te) sondeeren van degheenen, die hem aldaer in zaecken van State meest bemoyen" [5]) en zeker niemand beter op de hoogte van Oldenbarnevelt's inzichten, vooral in de Guliksche zaken, die zoo vaak ter sprake waren gekomen, toen Van der Myle in het voorjaar van 1610 deel uitmaakte van het gezantschap bij Hendrik IV. „Ontwijffelijck", er was toen zoo het een en ander te zijner „kennisse gecomen"! Maar daarom behoefde juist hij een dergelijke, min of meer langdradige uiteenzetting

---

1) Arend III. 2. p. 404. n. 1.
2) l. c. p. 540. n. 1.
3) Opkomst. l. c. p. 52. n. 1.
4) Blok l. c. p. 178. n. 2.
5) Cf. wat omtrent het verblijf van Van der Myle's vader te Venetië, wordt opgemerkt door Mr. J. C. de Jonge, Nederland en Venetië p. 20.

als de memorie, wel allerminst. En sedert dien tijd had hij gelegenheid gehad van nabij den verderen gang der verwikkelingen gade te slaan. In Juni 1610 ter condoleantie naar het Fransche hof afgevaardigd, was hij het wederom, die in Februari 1614 werd aangewezen om, na de terugroeping van Aerssen, de koningin-regentes in Frankrijk in hare moeielijke omstandigheden de verzekering der vaste vriendschap en van den steun der Staten tegen de oproerige heeren te geven en den nieuwen gezant, Langerak, bij haar in te leiden. Van Juli 1613 nam hij zitting in de Statenvergadering van Holland als lid van de ridderschap en zoo vindt men ook in de laatste maanden van 1614 zijn naam onder de praesenten genoemd. Al schijnt dit nu nog wel geen afdoend bewijs tegen zijn afwezigheid, omdat hij, zonderling genoeg, ook op de vergadering van Maart 1614 als tegenwoordig wordt vermeld [1]), zoo is het toch bezwaarlijk aan te nemen, dat hij in het tijdperk van Juni, toen hij van zijne laatste Fransche ambassade terugkeerde, tot de Decemberzitting, waarin hij tot lid van den Raad van State werden gekozen, gelegenheid zou gevonden hebben naar Italië te trekken en daar plannen hebben beraamd om tegen het einde van December in Venetie te zijn. Scheen het dus reeds terstond onwaarschijnlijk, ja ondenkbaar, het blijkt bij nader inzien onmogelijk, dat Van der Myle de persoon is geweest, die den 30en September 1614 uit Genua aan Oldenbarnevelt om inlichtingen vroeg aangaande „den oerspronck, beleydt ende jegenwoerdighe gesteltenisse" der Gulikschc erfkwestie.

Eerder dan aan hem, wil prof. Blok dan ook denken

1) Resolutien Holland, 1613—1619 p. 57.

aan graaf Johan Ernst van Nassau. Ook hiervoor bestaat aanleiding genoeg. Reeds vroeg schijnt dezen kleinzoon van Jan den Ouden, gelijk verscheidene leden van zijn geslacht [1]), de lust te hebben vervuld om in Italië fortuin te maken. In Sept. 1602, toen hij 20 jaren oud was, verzocht zijn vader aan Willem Lodewijk een plaats voor hem in Statendienst te zoeken, vooral ook om hem af te brengen van zijn verlangen naar het voor de jeugd zoo gevaarlijke Italië [2]). Hij was de bevelhebber van de Nederlandsche troepen, die in 1616 door Venetië werden in dienst genomen tegen den aartshertog Ferdinand. Reeds vier jaren te voren, ter gelegenheid van de uitrusting naar de Guliksche landen in 1610, hadden den Staten-Generaal hem bestemd om onder Frederik Hendrik de tweede bevelhebbersplaats in het leger te bekleeden [3]). Een bewijs van het goed vertrouwen door de Staten in zijn krijgskunde en beleid gesteld, dat nog duidelijker wordt uitgesproken in het getuigenis, in 1616 aan den Venetiaanschen gezant gegeven: „... qu'il est un des plus vaillants, habiles et expérimentez cheffs de guerre que nous ayons en notre service et tellement qualifié personnage, qu'il a esté le plus souvent employé en noz plus importantes affaires de guerre pour son bon et prompt jugement en actions de guerre, tellement que fort difficilement nous nous en pouvons passer" [4]).

1) Zijn jongste broeder Willem treedt in 1616 mede in Venetiaanschen dienst. Zijn (Katholieke) broeder Johan (de Jonge) verschijnt in December 1614 in de vergadering der Staten-Gen., als afgezant van Karel Emanuel van Savoye. Zijn neef George was in 1615 in het leger van dienzelfden hertog.

2) Groen, Archives 2e Sér. II, p. 157.

3) Bijv. en Aanm. op Wagenaar, X. p. 27.

4) de Jonge, l. c. p. 64. n. 2.

Met dat al is de gissing ongelukkig. Vooreerst mag men aannemen, dat ook Johan Ernst van Nassau, de aangewezen onderbevelhebber voor den veldtocht van 1610, wel wat beter ingelicht zal zijn geweest omtrent de zaak in kwestie, dan Oldenbarnevelt van zijn correspondent schijnt te veronderstellen, en voorts, — had Baudartius, die onder de krijgsoversten, welke Maurits op zijn tocht naar het Gulikscho in 1614 vergezelden, Ernst van Nassau als veldmaarschalk noemt [1]), reeds zoo iets doen vermoeden — de hier uitgegeven Memorie komt ons zelf vertellen, dat Johan Ernst op het tijdstip van Oldenbarnevelt's schrijven zich in de legerplaats van Maurits bevond. In den krijg, niet in de diplomatie heeft hij de Staten gediend. In de jaren 1616 en 1617, als hij zich werkelijk aan het hoofd van in de Nederlanden aangeworven troepen in Noord-Italië bevindt, zoekt men dan ook tevergeefs naar eenig spoor van gedachtenwisseling op het stuk van staatkunde tusschen hem en de Staten of zijn neven Maurits en Willem Lodewijk. Daarentegen worden wij omtrent zijn roemrijke, maar korte (hij stierf in Sept. 1617) krijgsmansloopbaan in Venetiaanschen dienst uitvoerig ingelicht door het „Cort verhael van de reyse der Nederlandsche soldaten die anno 1616 na Venetie zyn ghereyst" etc. van Jacques Linsay en door de brieven van een man, die in deze en volgende jaren de Staten-Generaal regelmatig op de hoogte hield van het belangrijkste, dat in zijn woonplaats, Venetië, en elders in Noord-Italië voorviel.

Geheel zonder vaste [2]) vertegenwoordiging hunner

1) Baudartius, Memoryen 6e boek p. 41.

2) Na de eerste diplomatieke kennismaking tusschen de beide republieken (Nov. en Dec. 1609, Ambassade van Van der Myle),

belangen aldaar, waren de Nederlanden in dien tijd namelijk niet. Ook niet in de beide voorgaande jaren. Den 5 Nov. 1614 toch was „opte requeste gepresenteert by een groot getal van cooplnyden ende schippers ..... negocieerende ende trafficquerende ter zee op Venetie..... Gillis Ouwercx gecommitteert ende geauthoriseert tot een consul ende voorstander van de Nederlantsche nacie binnen Venetie" [1]. Reeds vóór dien tijd zal deze Ouwercx in naam van en van wege eenige Amsterdamsche kooplieden hunne handelsbelangen aldaar hebben waargenomen [2], en uit hetgeen in der Staten resolutie verder volgt („dat men hem daartoe sal *depescheren* acte van commissie met brieven van faveur ende recommandatie") blijkt dan ook, dat hij zich op het tijdstip zijner benoeming niet in de republiek bevond. Trouwens, het is natuurlijk, dat door de kooplieden zal zijn verzocht, en door de Staten aangesteld, alleen zulk een persoon, die door verblijf en betrekkingen in Italie met de omstandigheden aldaar bekend was, voorts door bekwaamheid waarborg voor een beleidvolle behandeling der Nederlandsche belangen gaf, en daarenboven door zijn persoon en omstandigheden een aanzien genoot, dat hem den toegang tot ver-

zonden de staten elkander nu en dan buitengewone ambassadeurs. Zoo komen Mei 1610 Contarini, April 1616 Lionello, Sept. 1620 Trivisano. Sedert Aug. 1616 was in den Haag bovendien Suriano als resident der Venet. republiek gevestigd. Juli 1623 verscheen hier de eerste vaste gezant Morisini. Vanwege de Stat.-Generaal was in dit tijdsverloop alleen Aerssen (zomer 1620) in buitengewoon gezantschap gezonden. 6 Dec. 1622 kwam de eerste Nederl. ordinaris ambassadeur Joh. Berck in Venetië aan.

1) Not. Stat.-Gen. 5 Nov. 1614.

2) de Jonge, l. c. p. 53.

schillende kringen kon openen. De Staten noemen hem dan ook in hunnen boven bedoelden brief aan den doge (6 Nov. 1614): „un personnage entendu et qualifié" [1]). Reeds bleek het, dat de Staten meer hadden gedaan dan de kooplieden hadden gevraagd: Gillis Ouwercx werd benoemd (en door den doge Memno, Mei 1615, ook erkend) als „Consul der Nederlandsche natie." Hij heeft niet alleen de handelsbelangen te behartigen, ook van de aangelegenheden van staat geeft hij in een reeks van brieven der Nederlandsche regeering verslag. Diplomatieke berichten nemen zelfs in zijne brieven weldra de voornaamste plaats in. Wanneer hij eenigen tijd niets van zich heeft laten hooren (zijn laatste schrijven was van den 22en Jan.), geeft hij daarvan 19 Febr. 1616 de reden op, met de woorden: „om oersaecke hier in dese maent niet bisonders gepasseert en is *in materie van staedt*, ... ende om U. H. gheen tedium te causeeren met mijne brieven en hebbe niet gecontinueert te schrijven." Van den 15en Jan. 1616 af zijn deze brieven bewaard gebleven, maar reeds uit dien eersten brief blijkt, dat de correspondentie al vroeger werd gevoerd en over dezelfde zaken liep.

Toch kan men Ouwercx niet als diplomaat in den eigenlijken zin beschouwen. Noch zijn vroegere positie als waarnemer der belangen van een aantal kooplieden, noch de stand waartoe hij behoorde, naar alle waarschijnlijkheid de koopmansstand, zullen hem gelegenheid hebben verschaft de politieke verwikkelingen van nabij te leeren kennen.

Vooral kon hij bezwaarlijk als ingewijde gelden

1) Ingekomen stukken Italië, 1614. R. A.

in de kwesties, die sedert zijn verblijf in het buitenland de bijzondere aandacht der Nederlandsche regenten waren gaan trekken. Wenschten deze dus van zijn verblijf te Venetië gebruik te maken om zich door hem te doen inlichten omtrent de gevoelens, die ten opzichte daarvan in Italië waren gekoesterd, zoo waren ze gehouden hem vooraf een overzicht ervan te geven.

Noemde ik zooeven de memorie van Oldenbarnevelt een zonderling stuk, indien men er eene uiteenzetting ten behoeve van een diplomatiek onderhandelaar in te zien heeft, zoo men het beschouwt als een opstel, geschreven met het doel een tot nog toe oningewijde op de hoogte der zaken te brengen, wordt het duidelijk. Ik waag de gissing, dat Oldenbarnevelt's correspondent Gillis Ouwercx is geweest. De toon en de inrichting van het stuk dunken mij dan geheel verklaarbaar. Hij kon nog vragen naar eene verklaring van „den oerspronck" der geschillen; aan een man als hij kon men zonder dwaasheid schrijven: „gij zult er wel van hebben gehoord voor ge uit deze landen vertrokt." Een opstel voor hem, die de Nederlandsche belangen te behartigen had, moest ook onwillekeurig het karakter krijgen van een rechtvaardiging van der Staten politiek, van een pleidooi voor het goed recht van de Nederlandsch-Brandenburgsche partij. Hij zou er bij zijn onderhoud met personen van invloed, wier sympathie te winnen was, zijn argumenten, die hij uit eigen kennis van zaken niet vermocht te putten, kant en klaar aan kunnen ontleenen. Dat van de politieke werkzaamheid van een man, te wiens behoeve de met werk overladen landsadvocaat zich de moeite getroostte een zoo lange memorie op te stellen, in het Venetiaansch archief ten jare 1614 geen spoor te vinvinden is, wordt thans ook verklaarbaar. Tot in

het voorjaar van 1615 was Gillis Ouwercx in Venetië nog slechts een privaat persoon: wel was in Nov. van het vorige jaar zijn commissie door de Staten verzonden, maar eerst maanden later volgt zijn erkenning als vertegenwoordiger der Nederlandsche republiek door de Venetiaansche regeering. Officieel kon hij voor dien tijd niet in het belang der republiek optreden.

J. J. J.

'T BELEYT VAN DE SAEKEN VAN GULICK BIJ EEN GEMINUTEERT VERBAEL. 1614.

Mijn heere, Uwer L brieff van den lesten Septembris uyt Genoa is mij ter hand gecomen den 20en Novembris. De brengher zeyde te Paris ende Bruessel eenighe daghen opgehouden te weesen. [1])

Uwe begeerte bij dezelve was, omme jegens uwe compste tot Venetien, geraempt in 't eynde van de maent van December, geadviseert te moghen weesen van de oprechte gelegentheyt, de oerspronck, beleydt, ende jegenwoerdighe gesteltenisse der sweevende geschillen ende proceduyren in de furstendommen Gulyck, Cleve, Berch enz. mitte aenhoerende ende naestgeleghen landen ende steeden opdat uwe L. daeruyt, ende uyt 'tgeene in Duytslant ende Italien passeert, het gevoelen ende oerdeel zoude moghen

---

1) Het oponthoud was zeker nog al lang. Gewoonlijk waren brieven uit Venetië ± 14 dagen onder weg, zoovals blijkt uit de correspondentie van Ouwercx (R. A.), waarbij de dag van ontvangst telkens is aangeteekend.

sondeeren van degheenen, die hem aldaer in zaecken van state meest bemoyen. Ick zal U daerinne gelieven zoe cort ende claer als mij kennelijck ende doenlijck is.

Voor uwer L. vertreck uyt deese landen, is ontwijffelijck tot uwe kennisse gecomen, dat over veele jaren [1]) verscheyden middelen zijn gebruyct, omme duer de vestinghe van Gulick, weesende die eenighe stercte van de voerschreeven furstendommen, diezelve landen te brenghen in handen van degheenen, die daertoe nyet en zijn gerechticht; waerjeghens eenighe Duytsche chuerfursten ende fursten, die verstonden [2]) nae het overlijeden van wijlant den doorluchtighen hoechgeboren furst ende heer, heer Johan Wilhelm, hartoch van de gemelte furstendommen ende landen, totte zelve bij wettelijcke successie gerechticht te weesen, hem mitten anderen verdraghen hebben, omme mit gemeenen raet ende daet haer recht te maintineeren [3]); ende bemerckende eenighe van dezelve, dat diegheene, die trachtende waren nae der voers. occupatie, haer in macht te boven ginghen, hadden de naestgeleghen coninghen, chuerende fursten, mitsgaders de heeren Staten Generael van de Vereenichde Nederlanden versocht, hare rechtvaerdighe zaecke jegens onwettighe occupatien te

---

1) Reeds in het laatst van 1589 had Parma Philips opmerkzaam gemaakt op maatregelen, waardoor men in geval van overlijden der beide hertogen (vader en zoon) de landen uit kettersche handen zou kunnen houden. Sedert dien tijd deed Spanje telkens zijn invloed aan het keizerlijke hof in dien geest gelden. Van bijzondere plannen met Gulik reeds in die dagen, bleek mij van elders niet.

2) In het hs. nog: „dat".

3) Verdrag tusschen Brandenburg, Nieuwburg en Palts-Tweebruggen te Frankfort, Febr. 1593.

willen favoriseren ende die behulpelijcke handt bieden. [1])

In den jare 1609, naedat hoochgemelte hartoch Johan Wilhelm sonder eenighe descendenten nae te laten in den Heere gerust was, hebben die possessie der voers. furstendommen ende landen aengevaert, ende verscheyden actus possessorios geexerceert, gecommitteerden van den doerluchtichsten hoechgeboren chuerfurst van Brandenburch, hartoch in Pruyssen enz., die tot eene eeghemael hebbende die outste dochter van de outste suster des hoochgemelten hartoechs Johan Wilhelms in dier qualiteyt sustineert alleen ende in 't geheel totte voers. hartochdommen ende landen gerechticht te weesen; zoe vermoghens derselver furstendommen ende landen union bij bewillinghe der voergaende fursten ende der landtstenden gemaect [2]) ende bij der Roemsche Keys. Mt. geconfirmeert, als die belofte in den contracten van huwelyck mit bewillinghe der landstenden tusschen den duerluchtighsten hoechgeboren furst ende fursthinne, hartoch Aelbrecht, marckgraeff van Brandenburch, hartoch in Pruyssen enz. ende vrouwe Maria Eelenora, hartochhinne van Gulyck, Cleve, Berch, enz. ten overstaen van haer heer vader, den oeck doerluchtigsten hoechgeboren furst ende heere, heere Wilhelm, hartoch van Gulyck, Cleve, Berch enz., gemaect ende gedaen. 1609.

Welcke beloften hoechstgedachte Sijne Churfurste-

---

1) Reeds in 1594 boden de Staten-Generaal hunne hulp aan de pretendenten aan. In 1605 (25 April) sluiten ze met Brandenburg en Keurpalts een verdrag, waarbij ze zich verplichten tot gewapende hulp ter handhaving van beider rechten. Van Deventer, Gedenkstukken, III. p. 38.

2) Zie: Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation etc. II. p. 29.

lycke Hoecheyt sustineert gedaen te zijn op 't aengaen van 't voers. huwelijck bij hoechgedachte hartoch Wilhelm nyet alleen, mit goet bevinden van de Keys. Mt. ende bewillinghe der Landstenden, maer oeck voer aengenaem gehouden ende daerop gerenunchieert te weesen bij de jonghere dochteren van hoechgedachte hartoch Wilhelm in 't aengaen van hare huwelijcken mitten doerluchtighsten hochgeboren heren pfalsgraven [1]) bij Rhijn, hartoghen van Nyeuburch ende Tweebruggen ende insgelijx bij denzelven haeren heeren ende eegemalen. [2]) Vanweghen den duerluchtighen hoechgeboren furst ende heer, heer Phs. Lodewijck, pfalsgraeff [3]) bij Rhijn, hartoch van Nyeuburch enz., als ten eeghemaal hebbende die tweede dochter van hoechgemelte hartoch Wilhelm, is mede de voers. possessie aengevaert ende verscheyden acten possessoer gepleecht, sustineerende alleen ende in 't geheel totte voors. successie gerechticht [4]) te weesen, overmits zijn eeghemale die oudste leevende suster van hoechgedachte hartoch Johan ten tijde van zijn overlijeden was, weesende haere olste suster te voeren overleeden, ende ten opsien, dat haere F. D. zoenen heeft ende haere outste suster alleenlijck [5]) dochteren heeft naegelaten, zeggende, als outste en naeste tempore mortis fratris Johannis — de cuius successione controversia est — volgende het privilegium successionis imperatoris

---

1) Hs. pfasgraven.

2) Het huwelijk van Joh. Willem's vierde zuster met Karel van Burgau (1601) werd op bevel van keizer Rudolf zonder deze erkenning en bevestiging gesloten. Ritter, Gesch. d. Union. II. pag. 132.

3) Hs. pfasgraeff.

4) Hs. gerechtich.

5) Hs. alleelyck.

Caroli Quinti [1]), alleen totte voers. successie gerechticht te weesen.

De hoechmoghende heeren Staten Gl. van de Vereenichde Nederlanden als naeste geburen der voers. furstendommen, die contentieuse aenvaerdinghe der possessie ende respective gesustineerden verstaen hebbende, hadden terstont (?) goet gevonden vriendelijcke versouck ende aenmaninghe te doen tot onderlinghe vrientschap ende accomodatie. Oeck was corts daernae bij intercessie van eenighe vredelievende fursten te weghe gebracht, dat tusschen den duerluchtighen hochgeboren fursten ende heeren, heeren marckgraeff Eernst, marckgraef van Brandenburch enz., als gewalthebber van sijne Cheurf. Ht. sijnen heer ende broeder, ende Wolffgang Wilhelm, pfalsgraeff bij Rhijn, als gewalthebber van hochgedachten hartoch Phs. Lodewijck, zijn heer ende vader, tot Dortmunt een provisioneel verdrach ende accord gemaect, [2]) dat hare FF. DD. iure familiaritatis bij provisie die voers. furstendommen ende landen tezaemen zouden possideeren, administreeren ende regieren totdat de principale zaecke zoude vriendelijck verdraghen ofte anders beslicht weesen. Welck verdrach alsoe gemaect zijnde, hebben beyde haere FF. DD. hoechgemelten heeren Staten Generael bij aansienlijcke gesanthen daervan kennisse ende advertentie gedaen ende hare H. M. in effecte tot hanthoudingh van dien geinviteert ende versocht. [3])

1) In 1546 gegeven bij het huwelijk van hertog Willem met Maria van Oostenrijk.

2) Verdrag van Dortmund 10 Juni 1609. De inhoud bij Van Meteren (ed. 1635) f. 638v.

3) De propositie van de gezanten Wachtendonk en Lemblem gedat. 8 Juli 1609 (S. V.), afgedrukt bij van Meteren (ed. 1635) f. 639.

't Welck haer H M. als naeste gebueren ende haerer FF. DD., oeck der furstendommen ende ingesetenen goede vrinden mit blijschap verstaen, oeck vriendelijck de hanthoudinghe van dien aengenoemen ende beloeft hebben, oeck wenschende haere FF. DD. daermede heyl, geluck ende voerspoet soo voer haere FF. DD. personen als den furstendommen, landen ende goede ingesetenen. 1) Eenighe maenden daernae 2) heeft de hoechwaerdighe, duerluchtighe, hoechgeboren furst ende heer, heere Leopol, bisschop der styften Straesburch ende Passauw, hartoch in Oestenrijck, die vestinghe ende stadt Gulyck feytelijck ingenoemen, 2) doende terstont aenneeminghe van volck van oerloghe ende houdende de voers. stadt ende vestinghe pro sede belli, hem daertoe attribuerende den tytel van commissaris 3) van de Keys. M., hebbende hoechgedachte eertshartoch duer zijne brieven ende gecommitteerden den heeren Staten Gl. versocht ten eynde haere H. M. den Chuerfurst van Brandenburch ende pfalsgraeff van der Nyeuburch jegens hem ende zijne proceduyren nyet en zoude willen assisteeren; 4) daerop bij haere H. M. zoe mondelinghe als schriftelijck 5) geantwerdt was: den hoechst- ende hoechgedachte chuerfurst ende furst als possideerende princen beloeft [te] hebben hanthou-

---

1) Het antwoord van de Staten bij van Meteren (1635) f. 639v.

2) Nog in dezelfde maand Juli (23) kwam Leopold binnen Gulik. Misschien bedoelden O. te schrijven: eenige dagen.

3) Leopold bezat werkelijk dien titel krachtens volmacht van keizer Rudolf. Ritter, Gegenreform. II, p. 293.

4) De brief door L's gezant Adolf van Eynates aan de Staten overgegeven, gedat. 30 Juli 1609 bij van Meteren f. 640v. In het hs. is hierna nog doorgehaald: „te meer aengesien veele andere fursten ende groete personagien pretendeeren totte voers. successie gerechticht te weesen."

5) Het schrijven van de Staten bij van Meteren f. 641.

dinghe van haer accordt ende aengevanghene possessie jegens alle violente ende feytelijcke turbatien; oeck, dat haere H. M. wel verseeckert waren, dat die nabueren coninghen ende eenighe chuer- ende fursten van gelijcke te doen geresolveert hadden. Versochten derhalve sijne hoechwaerdichheyt ende furst. duerluchticheyt, dat hem gelieven zoude, die zaeck tot gheene extremiteyten te laten komen. [1])

1610. Eenighe maenden nae de voers. violente occupatie der vestinghe ende stadt Gulyck, is tot Hall in Swaven een vergaderingh van de vereenichde ende correspondeerende chuerfursten, fursten ende stenden gehouden [2]) ende aldaer, ten overstaen van den gesanthe van de Chr. Mt. van Franckrijck Hendrick de Grote, hoechstloffelijcker ende onsterffelijcker gedachten, die handelinghe van Dortmunt vernyewt ende versterckt oeck mit resolutie ende beloften van alle violente turbatie daerjegens te doen repareeren, waernae vanweghen hoechst- ende hoechgemelte vereenigde ende correspondeerende chuerfursten ende fursten mitte Co. Mten van Vranckrijck ende Groot Brittanien, oeck de heren Staten Gl., gehandelt is op 't ofdoen van de voers. feytelijcke turbatie mitten gevolghe ende aencleven van dien, hebbende een ygelijck daertoe seeckere assistentie te doen beloeft. Daerjegens hoechgedachte eertshartoghe hem uyte landen van Ludyck, Brabant ende andere omliggende mit volck van oerlogh te paert ende te voet in groet

---

1) Hierna nog doorgehaald: „ende ten naeste is oock gelijcke antwerde gegeven aen sijne Chuerfurst. Ht ende andre fursten van het hoechstloffelijcke Chuerfurstel. huys van Saxen mit vriendelijck versouck, dat de zaecken bij vriendelijcke weghen tusschen soe hoechstants chuerfursten ende fursten, geallieerden, naegebueren ende religionsverwanten in der vrientschap moghen gevonden ende geaccommodeert weesen."

2) Unie-vergadering te Hall geopend 12 Febr. 1610.

getal daechgelijcx versterkende, hadde genoemen een rende-vous ofte loopplaetse in't styft Ludyck dicht opte frontieren van Brabant, welcke loepplaetse ofte vergaderinghe de [1]) duerluchtighe hoechgeboren prince Christiaen van Anhalt, als bij de possideerende chuerfurst ende furst tot haren generael verkoren, ende bij assistentie van den hoechgeb. prince Hendrick Frederick, prince in Orangen, grave van Nassau enz., generael der cavaillierie van de Vereenigde Nederlanden ende mit een goet deel van de selve geassisteert, verstroyet ende gediffugeert heeft. [2]) Hoechstgedachte Co. Mt. van Vrankrijck, hebbende alles gereet doen maecken omme in persoen mit grote forcen — volgende de genoemen resolutie tot reparatie van de voers. violente proceduyren — te velde te treoken, werde weynich daghen voer den dach, tot het marcheren bestempt, bij een grouwelijck assasinat binnen de stadt Paris — tot grote bedroeffenisse — vermoert, waerduer de saecken van hoechst- ende hoechgedachte haere churfurstelijcke ende furstelijcke duerluchtichheden in groter twijfelachtighen ende beswaerlijcken staet werden gestelt. Omme 'twelk zoe veel doenlijck te helpen repareeren, deden hoechgedachte heren Staten Gl. zoe bij de coninghinne regente van Vranckrijck, als bij de Co. Mt. van Groet Britanien, zeer grote ende goede offitien, zoe bij extraordinaris beseyndinghe [3]) als andersins, ende, opdat duer dien nyet naegelaten en werde, dat eenichsins tot confortatie van sijne Churf. Ht. ende F. D. mocht dienen ende in 't vermoghen van

---

1) Hs. bij den.

2) De beschrijving van dezen veldtocht bij van Meteren f. 651v.

3) Buitengewoon gezantschap van Van der Mijle naar Maria de Medicis (Juni 1610), van Berck, de Veer, Elias v. Oldenbarvelt en Joachimi naar Jacob I.

hare H. M. was, werden haere belooffde secours, wel zeevenmael hoegher als nae proportie aengenaem was, zoe van volck van oerlogh te paert ende te voet als alle andere notelijckheden, vermeerdert, assisteerende bovendyen zoewel sijne Cf. Ht. van Brandenburch enz. als sijne F. D. van Nyeuburch tot vervallinghe van haere respectieve lasten mit gelt, credyt, geschut ende munitien van oerloghe ende volchde daaruyt eene formeele belegeringhe ende veroveringhe [1]) van de stadt ende vestinghe Gulyck bij de forcen van de Con. Mt. van Vrankrijck ende Groet Britannien, van de vereenichde chur- ende fursten mitsgaders van hare H. M., toch mit zeer grote costen ende lasten van dezelve; oeck nyet sonder merckelijck verlyes ende bloetvergieten van veele haerer vrome officiers ende soldaten. Die voers. violente ende hostile turbatie gerepareert ende offgedaen, ende hoechst- ende hoechgedachte chuerfurst ende furst mitsgaders hoechgemelten haere FF. DD. als haere gewalthebbers in vreetsamighe possessie der voers. furstendommen ende landen alsoe gestelt wesende, werde bij den gewalthebberen, mit goetbevinden van de generaels van hoechstgedachte coninghen, oeck van hoechst- ende hoechgedachten geunieerde chuer- ende fursten ende van hare H. M. leghers, verstaen, dat dezelve vestinghe ende stadt tot gemeenen proffijt ende dienst zouden werden bewaert, daertoe de serjant-maior van het regiment van den welgeboren grave ende here, here Ernst Casimir, grave van Nassau enz., Frederijck Pithan, weesende in eedt ende dienst van haere H. M., werde gecommitteerd als gouverneur, in welcken dienste

1) 1 Sept. 1610. De la Châtre komt met de Fransche troepen eerst 18 Aug. bij het leger voor Gulik.

bij zedort, op 't versouck van beyde de furstel. gewalthebbers bij bewilliginghe van haere H. M. van tijt tot tijdt is gecontinueert geworden, gelijck noch is gedaen in 't begin van dese jaere [1]) 1614, hoewel ten zelven tijde de voern. Pithan hem selven daerinne zeer beswaert ende becommert vonde, verstaende, hoerende ende siende, het aenwassen van de jalousien, twysten ende oneenicheyden tusschen den duerluchtichsten hoechgeboren fursten ende heren, heren Georghe Wilhelm, marckgrave van Brandenburch, outste zone van sijne Chuerf. Ht., bij denselven gecommitteert als zijnen gewalthebber in plaetse van hoechgedachte marckgrave Ernst, zijnen broeder, hoechloffelijcker gedachtenisse, dewelcke eenighe maenden te voren [2]) in den Here gerust was, ende hoechgedachte Wolffgang Wilhelm, pfaltsgraeff, haere
1613. raeden, dienaeren, domestiquen ende gevolghe. Woessende deselve jalousien, twysten ende geschillen uytgebersten in den jaere 1613, als hoechgedachte heer prins, marckgrave van Brandenburch, voergenoemen hadde de vestinghe ende stadt Gulyck te besichtighen, daerjegens de stadthouder, raeden ende gecommitteerden van hoechgedachte heere prins pfalsgraeff hem opposeerden nyet willende 'tselve [3]) gedoeghen, waerop den heere prince van Brandenburch — die ruste ende vrede ten beste — 'tselve te doen oeck naliet. [4]) Toch openbaerden haer die voers. jalousien, twysten ende oneenicheden van tijdt tot tijdt meerder, als de raeden ende gecommitteerden

---

1) 24 Maart 1614. Zie Not. Staten-Gen.

2) 28 Sept. 1613. Baudartius, Memoryen, 5e boek p. 42, heeft abusievelijk 1612.

3) Hs. hierna „te".

4) Hetzelfde verklaren de Staten-Gen. in hun antwoord op de proposities van Wotton. 27 Aug. 1614. Res. Holl. p. 92.

van den heere pfalsgraeff in den selven jaere opte ordre van sijne Churf. Ht. van Brandenburch hoechgemelte heer prince van Brandenburch als medegewalthebber te erkennen difficulteerden. Sulx, dat diesaengaende bevelen ende contre-bevelen in 't openbaer opgeslaghen [1]) werden ende de een over den anderen veele clachten dede.

Maer nae de aencompste van hoechgedachte heere pfalsgraeff mitte fursthinne zijne eeghemale [2]) zijn terstondt die jalousien, twysten ende oneenicheyden zoe gewassen ende van dach [3]) tot daghe tusschen den fursten, haere raeden ende domestiquen alzoe vermeerdert, dat mit musquettiers ende brandende lonten in een hoff van beyde zijeden jegens malcanderen wachten gestelt ende gehouden werden, ende weesende in hochgedachten here pfalsgraeffs gevolch verscheyden vreemdelinghen ende bedachte personen, soe werde by complot ende specie van assasinat een officier van den heere prince van Brandenburch dotelijck gequest. Daerenboven vielen daechelicx hoghe propoesten van dat men hem aen de zijde van den here pfalsgraeff mit andere vrienden ende geallieerden verstonde te behelpen, daerop veele reysen beseyndinghen ende depesschen gedaen ende ontfanghen werden, zoe van ende nae Brussel, Ludyck als andere plaetsen; ende werde de heere prince van Brandenburch in zeer groet achterdencken gebracht. Als in der maent van Maert lestleeden —

1614.

1) Zie Baudartius, Memoryen 5e boek p. 42.

2) Het huwelijk met de Katholieke Magdalena, zuster van hertog Max. v. Beieren, had 11 Nov. 1613 plaats gehad. Eenige maanden te voren (Juli) was W. W. in het geheim tot het Katholicisme overgegaan.

Jan. 1614 kwamen zij weder te Dusseldorp.

3) Hs. daer.

naedat zoewel de here pfalsgraeff [1]) als zijne raeden veele daghen hadden laten verluyden, dat duer faulte van genouchsaeme volmacht, nyet alleen van den chuerfurst maer oeck van de chuerfursthinne van Brandenburch voer den here prince haeren zoon, de heere pfalsgraeff alleen der voers. furstendommen ende landen possesseur was — eenighe daghen binnen Duysseldorp ook verspreyt was, dat de heere pfalsgraeff in persoen een reyse zoude doen nae Bruessel ende dat sijne F. D. 's daechs voor zijn voergenomen vertreck te kennen gaff [2]) hem in persoen te willen vinden in de vestingh van Gulyck omme aldaer zijne compangie te besichtighen, ende dat die here prince van Brandenburch ende commissarissen ende raeden, bij hem van weghen Sijne Churf. Ht. weesende, verstonden die pfalsgraeffsche compangie in de veste Gulyck mit eenighe bedachte nyeuwe officiers ende soldaten te weesen voorsien — dewelcke getracht hadden te logeeren op een poorte van de voers. vestinghe omme hem daer van meester te maeken — waerduer hoechgedachte here prince van Brandenburch mitsgaders de commissarissen ende raeden van sijne Churf. Ht. eerst bij vriendelycke vermaninghe, daernae bij protestatie seer gearbeyt hebben omme die voers. reyse van sijn F. D. heere pfaltsgraeff nae de veste Gulyck te doen ophouden, oeck bij uytdruckelijcke verclaringhe, dat andersins sijl. gedwonghen werden den Gr. Pithan aen te schrijven den heere prince pfalsgraeff inde voers. vestinghe gheen acces te gheeven — ende, zoe desennyetjegenstaende den heere pfaltsgraeff bij zijne mee-

---

1) Hs. pfasgraeff.

2) Hetgeen volgt komt somtijds woordelijk overeen met het antwoord der Stat.-Gen. aan Wotton. Res. Holl. p. 92.

ninghe [1]) persisteerde, zeggende, dat nyemant hem 'tselve zoude derven beletten, ende daerop naer Gulyck rijsende, ingank in de voers. vestinghe begeerde — 'twelk de Gr op 't schrijven van den prince van Brandenburch geexcuseert hebbende ende de Gr. daernae uyte vestinghe in de stadt in 't logement van de heere pfalsgraeff ontboeden weesende, hem oeck daervan excuseerde —: was hoechgedachte heere pfalsgraeff daerover mit groet misgenueghen ontsteeken. De heere prince van Brandenburch duer alle de voers. procedyuren nae het voers. vertreck van den heere pfalsgraeff een apprehentie crijghende, dat zijn persoen in Duysseldorp nyet genouch verseeckert was, ende beducht weesende, dat 's nachts nae 't voers. vertreck uyt Duysseldorp tseffens op Gulyck ende Duysseldorp yet zoude werden datelijck bij de hant genoemen, vonde geraeden nae de stadt Meurs een vertrouwt persoen te zeynden omme te vorderen, tot verseeckeringhe van zijn persoen, eenighe soldaten. In absentie van den Gr. aldaer werde diezelve vorderinghe bij den chrijchsraet [2]) in deliberatie gelyet, diewelcke, perplex in de saecke weesende, als gheen ordre hebbende omme sulx te accordeeren ofte excuseeren, ressolveerde, omtrent honderd soldaten, onder het beleyt van twee cappiteynen ende andere offitiers, derwaerts in diligentie te zeynden. Diewelcke opte Rhijn, recht over Duysseldorp, in den morghenstont gekomen zijnde, werde daerover bij de gecommitteerden van den here prince pfalsgraeff een groten alarm in de voers. stadt gemaect, die burgers mit een grote vehementie ende confusie

1) Hs. meenighe.
2) Hs. chrijsraet.

in wapenen gebrocht. [1]) Maer de heere prince van Brandenburch opte selve tijde advis ontfanghende, dat de heere pfalsgraeff nae de voers. twee excusen van den Gr. Pithan mit groet misgenueghen was vertoghen nae Luyck zonder datter yet datelijck was geattenteert, heeft de cappiteinen, offitiers ende soldaten, uyt Meurs ontboeden, voer haere moyen doen bedancken ende begeert, dat zij in goede ordre weder naer haere garnisoen zouden vertrecken, als ten selven daghe geschiede. Vanweghen hoechgedachte heere pfalsgraeff werde hierop terstondt nyet alleen in de stadt Duysseldorp ende duer de voers. furstendommen, maer oeck in alle nagebuyren landen, mit grote asseurantie uytgegeven ende in 't alder breeste verspreyt, dat de heere prince van Brandenburch een aenslach hadde gehadt op Duysseldorp ende dat [2]) daertoe de voers. soldaten ontboeden waren geweest. De Gr. Pithan, alle 't geene voers. overwegende ende hem in grote perplexiteyt vindende, als onder zijn commandement in de voers. vestinghe alleenlijck hebbende tweehondert coppen, daervan zoe offitiers als soldaten bij elcke van de princen hondert besolt waren, versochte advis, ordre ende raet, hoe hij duer de voers. jalousien, differenten, twysten ende geschillen van de princen de zaecke in verseeckerheyt voer beyde de princen zoude moghen houden. De heeren Staten Gl. van de Vereenichde Nederlanden, daerop, oeck op veele ende verscheyden advisen, zoe ten selven tijde als daer te voeren opten loep der voers. saecken ende aencleven van dien ontfanghen, rijpe-

1) Men zie de voorstelling door Ritter, Gegenreform. II p. 406 en 407 gegeven.
2) Hs. daer.

lijck gelet hebbende, vonden nodich, dat men een waeckend oech op alles hebben zoude; waerop een confident persoen aen den Gr. Pithan gesonden werde omme hem in de voers. perplexiteyt te conforteeren ten eynde de voers. vestinghe voer ende ten dienste van den chuerfurst van Brandenburch ende pfalsgraeff van den Nyeuburch wel ende seeckerlijck te bewaeren, oeck surchfuldich te weesen omme van den een ofte andere nyet vermeestert te werden. Ende, zoe hij hem mochte bevinden in pericle ter contrarie, werd hij geautoriseert mit behoerlijcke ordre omme daerjegens bij de bequaemste middelen te voersien [1]), toch niet anders als tot gemeenen dienste van hoechst- ende hoechgemelte chuerfurst ende furst. Daerentusschen versochten haere H. M. zoe by vriendelijcke brieven als andersins beyde die furstl. gewalthebbers ten eynde zij haere saecken tot vrientschap ende eenicheyt, gelijck tusschen

1) De Resolut. Holland, noch de Not. Stat.-Gen. spreken van deze machtiging. In de laatsten staat op 25 Maart 1614 alleen vermeld: „Zijn gecommitteerd een uyt Gelderlandt ende uyt Hollandt, ende een uyt Seelandt, omme met sijn Ex^{ie} te communieeren opte verseekeringe van .... ende metter selver te overleggen, wat desen aengaende voer den meesten oirbaer dient gedaen off gelaten." Den volgenden dag wordt zonder verdere bijzonderheden vermeld, dat de heeren rapport hebben gedaan. In de zitting van 28 Maart 1614 wordt een brief van de Kleefsche raden gelezen met verzoek, dat de Staten zich van het verleenen van hulp aan de eene of de andere partij zullen gelieven te onthouden. Deze brief wordt weder in handen van Maurits gesteld om nader advies. Het schijnt dus, dat men de beslissing over het al of niet gewapenderhand ingrijpen aan dezen wilde overlaten. In een schrijven van Johan Luntius (Juni 1614) heet het dan ook: „re cum paucis communicata, de mandato suae Exc." (Aangehaald bij Ritter, Gegenreform. II. p. 407, n. 2.) Maurits zal waarschijnlijk Pithan tot het nemen van maatregelen geautoriseerd hebben, misschien in naam v. d. Stat.-Gen.

zoe hoechstants personnagien ende nae bloetverwanten, tot dienste ende welvaert der furstendommen, landen ende ondersaten zouden willen brenghen, stellen ende houden.

Die ordre aen den Gr. Pithan gegeven is een goede tijt mit grote patientie, ende leevende daerentusschen in grote onseeckerheyt, ongeexcuteert gelaten, oeck nyettegenstaende dat die zaecken tusschen die twee furstl. gewalthebbers in zulcke poincten verliepen, dat de heere prince van Brandenburch voer zijn persoon periculen in Duysseldorp vresende, daeruyt vertoghen was [1]). Ten lesten, Gr. Pithan, ghene uytcompste siende ende het pericle daerinne hij hem vonde overweeghende, verstond, dat hij die ordre hem gegeven sonder uyterste gevaer nyet langher en konde ophouden ende heeft de [2]) bequaemste middelen in 't werck gestelt, zulx, dat hij den 5en Mey in de morghenstont ongeveerlijck tweehondert soldaten uyt het naeste garnisoen in de voers. vestinghe gebrocht ende daermede die plaetse voer beyde die possideerende furst. gewalthebbers verseeckert hebbende, heeft terstont — omme te voerkomen quaede interpretatie ofte constructie — de heeren princen van Brandenburch ende Pfalz-Nyeuburch daervan ende van de reedenen, waeromme hy zulx benoedicht was geweest te doen, pertinentelijck aengeschreven ende daer beneffens elcx van haere FF. DD. verseekert, dat zulcx tot henluyden beiden dienste was geschiet ende dat hij die stadt ende vestinghe voer henluyden volgende zijnen eedt ende last zoude bewaeren. De heere prince van Brandenburch heeft 't selve ten besten verstaen, de

1) In marg. nog doorgehaald: „int eynde van de maent van Maert."

2) Hs. hierna nog: „bij de".

heere prince Pfaltz-Nyeuburch ten quaetsten, ende eenighe van zijnen dienste hebben hem laten verluyden alleenlijck twee daghen geprevenieert te zijn. Het voers. misgenueghen van den heere prince pfalsgraeff heeft veroersaect meerder ende groter verbitterheyt onder de offitiers ende soldaten van zijne compangie, die in de voers. vestinghe gebleven waeren, ja, tot schelden ende dreyghen van den Gr. toe. Ende de heere prince pfalsgraeff heeft weynich daghen daernae geforceert ende mit volck van oerloghe overvallen [1]) den burgers ende inwoenders mitsgaders de stadt ende casteel Duysseldorp, doen deslogeeren ende uyte stadt vertrecken het volck van den heere prince van Brandenburch ende zijn de commissarissen ende raeden van sijne Chuerf. Ht., daerbinnen gebleeven, mit veele indigniteyten bejegent Hierduer is de Gr. Pithan mit advis van de cappiteynen bij hem in de vestinghe Gulyck weesende, veroersaekt ende genoetsaectge worden die compagnie van den heere prince pfalsgraeff uyte zelve vestinghe nae Duysseldorp te doen vertrecken [2]), itererende nyettemin zijns verclaringh omme de voers. vestinghe ende stadt Gulyck voer ende ten dienste van beyde die possideerende princen te bewaren. De heeren Staten Gl. mit sijn Ex. ende Raet van State op dese procedyuren rijpelijck gedelibereert hebbende, vonden goet, dat de stadt ende vestinghe

---

1) Wolfg. Willem was reeds sedert den 2en April weder in Dusseldorp. Ritter, Gegenreformation II p. 407. De Brandenburgsche gezanten zeggen dan ook in hunne propositie van 1 Sept. 1614: „das . . . der Herr Pfaltsgrave . . . sich in der stad . . Dusseldorp mit frembden kriegsvolk heimblich und listiger weys bestarcket (hat)". Zie de propositie in Res. Holl. p. 97.

2) Is dit na de verzekering van Dusseldorp door W. W. geschied? Baudartius schijnt de zaak anders voor te stellen (l. c. 6e boek p. 39—40.)

Gulyck voer ende tot dienste van beyde de princen zoude blijven bewaert ende deden daervan in grote diligentie advertentie aen beyde de princen oeck aen de raeden zoe tot Duysseldorp als Cleve resideerende, mit vriendelijcke begeerte, dat ter oersaecke van het gepasseerde gheene alteratie ofte remuement en zoude worden gemaect maar dat die princen hem zouden willen disponeeren tot onderlinghe eenicheyt ende accomodatie volgende die gemaekte verdraghen; ende gelijcke vermaninghe waren te voeren bij hare H. M. bij verscheyden manieren [1]) aan beyden den princen gedaen. Haere H. M. adviseerden meede van het voers. gepasseerde zoe wel de Co. Mt. van Vranckrijck ende Groet Britanien als den chuerfurst Pfalz, hebbende de directie van de Unie der vereenichde chuer-, fursten ende andere stenden des Rijcx, ende naemtelijck mede sijne Chuerf. Ht. van Cuelen als naeste verwante van den heere prince Pfalz ende naegebuere der voers. furstendommen. Opte voers. brieven ontfinghen haere H. M. rescriptien zoe van hoechgedachte heeren princen ende raeden als oeck van sijne Chuerf. Ht. van Cuelen. Daeruyt ende uyte lichtinghe des volcx van oerloghe vanweghen den heere prince pfalsgraeff datelijck in 't werck gestelt vermerckende verscheydenheyt van desseins onder denselven [2]), vonden haere H. M. — omme gheen tijt te verlyesen nochte des heeren pfalsgraven voernemen tot vordere datelijckheyden doen komen — goet, te versoecken [3]) van nyeus beyden de princen, van datelijckheyden ende lichtinghe van volck van

1) Hierna in Hs. nog eens „te voeren."

2) Hierna in Hs. nog: „verstaen."

3) Hs. in marg. „versochten." Hierna nog: „ende vereregheu"(?) Staat dit er werkelijk, dan is het stellig onjuist. Res. Holl. p. 73: „den Heere Prince Palatyn hem niet na behooren en verklaarden."

oerloghe te willen ophouden ende versochten zoe den princen als oeck sijne hoechstgedachte Chuerf. Ht. van Cuelen eenighe gecommitteerden te willen zeynden binnen de stadt Weesel in begin van de maent van Junio, offererende aldaer mede haere gecommitteerden te schicken ter vorderinghe van de nodighe accomodatie tot onderlinghe contentement ten einde die gemeene ruste ende vrede nyet geturbeert, ende van alle datelijckheyden gedesistieert mochte worden. Deese offre ende vermaninghe werde bij sijne Chuerf. Ht., beyde de princen ende de raeden in apparentie goet gevonden [1]). Vanweghen hoechstgedachte sijne Chuerf. Ht. ende de heeren Staten werde binnen Weesel duer hare gecommitteerden serieuselijck aen den gecommitteerden van beyde de princen gearbeyt ter vergeetinghe van het gepasseerde, accomodatie voer het toekomende, offdanckinghe des volcx van oerloghe van nyeus gelicht ende ophoudinghe van alle datelijckheyden, respondeerende haere H. M. voer de bewaringhe van de veste ende stadt Gulyck voer ende ten dienste van beyde de princen, offererende oeck de Co. Mt. van Vranckrijck ende Groet Britanien te versoucken van gelijcken te willen respondeeren, presenteerende mede den princen die stadt ende vestinghe Gulick inne te ruymen zoe haest bij henl. opte bewaringhe van dien verdraghen zoude weesen. Die gecommitteerden van den heere prince pfalsgraeff maecten hierjeghens die meeste difficulteyt zeggende, dat des heren pfalsgraven persoen zonder volck van oerloghe nyet verseeckert en konde weesen ende dat voer al Gulyck moste gerestitueert werden. Ende een gelijck getael voer elcke van de princen tot haere verseeckeringhe voergestelt zijnde,

1) Zie voor hetgeen volgt, over het verhandelde te Wezel en daarna in 's Gravenhage bijv.: Res. Holl. p. 73 en 74.

mit vernyeuwinghe van de ontruyminghe van Gulyck zoe haest de princen opte bewaernisse van dien zoude weesen verdraghen, ende te voeren tselve nyet doenlijck te wesen, naemen des heeren pfalsgraven gecommitteerden aen, de zaecke te rapporteeren ende goede offitien te doen. Maer, wedergekeert weesende, persisteerden bij haere difficulteyten versouckende, dat het besonghe uytgestelt zoude werden totte aencompste van de gesanthen van de coninghen van Vranckrijck ende Groet Britanien, van wyens compste zij zeyden, dat haere prince advis hadde. Daerentusschen werde bij sijne F. D. de heere pfalsgraeff nyet alleen gecontinueert in de lichtinghe van volck van oerloghe, maer oeck in de fortificatie van Duysseldorp, waerduer die vergaderinghe tot Weesel sonder vrucht scheyde. Daernae sonden beyde de heeren princen gewalthebbers haere gesanthen in den Haghe aen de heeren Staten Gl., begeerende die van Brandenburch assistentie jegens die hostile procedyeren bij ende vanweghen den heere prince pfalsgrave gebruyct Ende vanweghen den heere pfalsgrave werdt begeert restitutie van Gulyck ende reassumptie van de handelinghe tot Weesel begonst. Oeck quaemen terstondt daernae in den Haghe gesanten van sijne Chuerft. Ht. van Cuelen ende van den ouden heer prince Phs. Lodewyck, pfalsgraeff bij Rhijn, hartoch van Nyeuburch, aenbiedende respectivelijck alle vrientschap ende begeerende oeck hervattinghe van de voers. handelinghe tot Wesel begonst. Die voers. gesanthen werden respectivelijck bij haere H. M. vriendelijck ende bij bequaeme middelen ende antwerdt bejegent ende die goede meeninghe ende intentie van de heren Staten haer duydelijck verclaert, die voergaende gedaene offren geitereert oeck mit uytdruckelijcke presentatie van dat de heren Staten tevreeden waeren aen de heeren princen inruyminghe van Gulyck te

doen zoe haest zij, gewalthebbers, opte bewaernisse van dien zouden verdraghen weesen ofte zoe haest sijne Chuerf. Ht. van Brandenburch ende sijne F. D. de oude pfalsgraeff, mandanten ofte commententen, daerop zouden weeder geaccordeert, ofte, indien [1] .....

..... nyet soe haest en konden accorderen, hem te gedraghen nae de ordre, die bij de Co. Mteyten van Vranckrijck ende Groot Britanien mitsgaders die vereenichde chuer- ende fursten duer haere gesanten daerop zouden werden gestelt. Terstont daernae creghen haere H. M. seeckere advisen, dat nyet alleen de heere prince pfalsgraeff Wolffgang Wilhelm continueerde in 't lichten van ruyters ende knechten ende 't fortifieren van Duysseldorp, maer dat bovendyen, voer het geven van de voers. propositie, tot Brussel uytgegaen waeren commissien ende bestellinghen voer omtrent vijfthien duysent soldaten te voet ende meer als vijfthienhondert ruyteren, dat voerts in grote diligentie alle gereetschap van geschut, sceepsbruggen ende andere notelijckheyden eens leghers tot grote costen gereet gemaect werden. Bovendyen quaemen advisen van grote lichtinghe van volck van oerloghe in Spanjen, Italien, Duytslant ende Switserlant, oeck dat de jonghe prince pfalsgraeff mit gelt uyt Italien, Duytslant ende Brabant werdt geassisteert ende versterckt, op welcke advisen haere H. M., sijne Ex. ende Raet van State resolveerden die stadt ende vestinghe Gulyck bij een goet convoy van volck, munitien, vivres ende andre notelijckheyden te voersien, dwelck haere H. M. den gesanten van hoechst- ende hoechgedachte chuerfurst

---

1) Wat na „indien" volgt is onduidelijk. De bedoeling is echter dezelfde als van Resol. Holl. p. 74: „en soo die ook in korten tijd niet en konnen accordeeren." Evenzoo in Not. Staten-Gen. 17 Juli 1614.

ende fursten in 't gheven van hare antwerdt oeck hebben verclaert haere meeninghe te weesen, daerbij uytdruckelijck voughende, dat duer 'tselve provideeren haere intentie omme de zaecke tot accommodatie te helpen brenghen nyet en zoude veranderen, maer dat hem van harten leet waren die grote onheylen, die tot nadeel van den fursten, den goeden ondersaten ende oeck den nageburen apparent waeren te volghen uyt des heren pfalsgraven proceduyren. Hierop vertrocken die voers. gesanten uyten Haghe, ghevende eenighe van henl. vaste hoepe, dat zij binnen een maent weder in den Haghe zouden weesen omme de handelinghe van Weesel, oeck op zeeckeren voerslach bij geschrifte overgeleevert, te hervatten. Het voers. convoy werde mit goede ordre in 't leste van de maent van Julio gedaen ende die stadt ende vestinghe naer behoeren voersien weesende, keerde de ruyterie nae haere respective garnisonen. Die lichtinghe des volcx van oerloghe, zoe voer den Eertshartoghen als den jonghen heere prince pfalsgraeff, mitsgaders de fortificatie van Duysseldorp werde in grote diligentie gevordert. Insgelicx die buytenwercken ende verscheyden mijnen in ende voer Gulyck.

In 't begin van Augusto quamen advisen uyt Vranckrijck ende Groet Britanien, dat haere Mten nyet alleen opte instantie van de princen, maer oock van den coninck van Spanghien ende Eertshartoghen extraordinaris gesanten gecommitteert hadden omme duer haere intercessie ende autoriteyt alle weghen van hostiliteyten te doen cesseeren ende de zaecke tot accomodatie tusschen de princen te brenghen. Maer de heren Staten Gl. verstaende, dat dyennyetjegenstaende die Eertshartoghen haere leghers omtrent Maestricht bij den anderen bescheyden hadden omtrent den 20en der voers. maent, vonden

goet den heeren Eertshartoghen bij brieven te besoucken vriendelijck ende verclarende daerbij haere oprechte goede intentie in de Gulicxsche zaecke ende verhaelende de offitien daerinne gedaen, begeerden bij denzelve [1]) van haere duerluchtigheyden te verstaen, tot wat eynde de voers. wapeninghe zoude strecken ende off haere meeninghe was, die jegens de Vereenichde Landen ofte het volck in haeren dienste weesende te gebruycken; welck versouck daerop mede gefundeert was, dat de heren Staten in den jaere 1612 [2]) in gelijcke occurentie hem aen de heeren Eertshartoghen op haere begeerte claerlijck ende rondelijck verclaert hadden. Die voers. brieven, geschreven den 8en Augusti werden den 12en tot Bruessel aen hoechgedachten heere Eertshartoghe gepresenteert ende nyetjegenstaende bij der heren Staten agent ernstelijck om antwordt aengehouden werde, en konde hij gheen antwordt gecrighen voer den 15en tsavonts laet ende werde ten selven tijde vanweghen den audiëncier Verreycken noch aen hem begeert, dat hij nyet en zoude willen vertrecken sonder des anderen daches den 16en bij hem opten middache te komen. Het inhouden van den antwordt was in effecte, dat de heeren Eertshartoghen religieuselijck die trèves hadden onderhouden ende die vorder te onderhouden van meeninghe waeren ende dat tot accommmodatie van de zaecken tusschen den heeren princen in de landen van Gulyck verscheyden goede(?) middelen waren. Den 10en Augusti quam in den Haghe van Bruessel de gesanthe van sijne chuerfurstel. Ht. van Cuelen, verclaerende, dat dselve sijne chuerf. Ht. noch ge-

---

1) Hs.: „beyden(?) zelve begeerden."

2) Men zal hier moeten lezen 1610, zooals er eerst schijnt te hebben gestaan. Not. Staten-Gen. 8 Aug. 1614: „... ten tyde als haer Ho: Mo: voornaemen het belegh van Gulick."

disponeert bleeff omme die zaecke tusschen den princen te helpen accorderen ende dat hij, gesanthe, tot dyen eynde van Arensberch [1]) nae Brussel gesonden was omme alle datelijckheyden te doen ophouden; dat hem bij den Eertshartogh was beloeft het legher nyet vorder als tot omtrent Maestricht te doen marcheeren; dat zijne last was te helpen handelen opten voergestelden voerslach ende toch, dat sijne chuerf. Ht. ende Eertshartogh tevreden waren, dat de stadt ende vestingh Gulyck volgende het beraempde van de Co. Mt. van Groet Britanien zouden gestelt werden in handen off van den heere lantgraeff Mauritz van Hessen, den prince Christiaen van Anhalt off Phs. Wilhelm prince van Oranghe als neutrale [2]) totdat die possideerende fursten zouden weesen verdraghen ofte . . . . gescheyden, belovende [3]) nyetemin tot Bruessel te wesen gesanten van de drie geestelijcke chuerfursten, maer dat de chuerfurst van Cuelen, zijnen heer ende meester, als meest geinteresseert, voeral tot accommodatie van de zaecke bij vriendelijck verdrach was arbeydende. Den 12en Augusti arriveerde in den Haghe heer Henry Wotton, ridder, als extraordinaris ambassadeur opte voers. saeck van sijne Co. Mt. van Groet Britanien, diewelcke aen de heren Staten Gl. den 14en bij overleeveringhe van zijne brieven van credentie dede zijne eerste propositie. Zijne tweede werden gedaen den 16en. Sijne begeerte was, dat de heeren Staten s u s p e n s o p e d e zouden willen procedeeren ende omme haere H. M. daertoe te

---

1) Arnsberg in Westphalen a. d. Ruhr, tot het A.bisdom Keulen behoorende.

2) Dit wordt den 16en door Wotton voorgesteld in zijn tweede gehoor bij de Staten-Gen. Het proces-verb. in Res. Holl. p. 83.

3) Eerst stond er: „zeyde oeck waer te weesen, dat tot Bruessel gelaten hadde gesanten" etc.

beter te beweeghen, vonde hij goet ten zelven daghe een eedelman van zijne gevolghe mit brieven aen den Eertshartogh te zeynden, inhoudende 't stuck, dat van alle weghen van hostiliteyt ofte dadelijckheyt zoude worden opgehouden omme sijne Mt. van Groot Britanien gheen reeden van offentie te geven ende zijne last ende besonghe nyet onvruchtbaer te maecken. Den voers. eedelman dede zulcke diligentie, dat hij arriveerde den 17en savonts tot Bruessel; ende aldaer verstaende, dat den heer marquis Spynola van meeninghe was des anderen daghes nae 't legher te vertrecken, versocht ende vercreech noch dien avont acces bij denzelven, verthoende die redenen van zijne compste ende brochte te weeghe, dat den 18en 'smorgens hij aen den heere Eertshartogh in presentie van den marquis Spynola zijne brieven overleeverde. Maer dyennyetjegenstaende vertoech den marquis ten zelven daghe nae 't legher omme 'tselve als generael te commandeeren ende de heer Eertshartoch schreeff aen den welgemelden ambassadeur eenen brieff inhoudende in effecte, dat hij van den eedelman mit zijne brieven gesonden, zoude verstaen 'tgene hij aldaer gesien ende gehoert hadde. Den 18en Augusti werde vanweghen den Co. Mt. van Vranckrijck aen de heeren Staten Gl. bij den heere Du Maurier gedaen een propositie opte accommodatie van de voers. saecke. Den 20en [1]) Augusti dede de heere ambassadeur van sijne Mt. van Groot Britanien zijne derde, ende den 23en [1]) zijne vierde propositie. Tusschen beyden werden verscheyden communicatien vanweghen haere H. M. mitten voers. heeren gesanthen van beyde haere Mten ende van

---

1) Not. Staten-Gen. 27 Aug. 1614. In Hs. opengelaten.

sijne chuerfurstel. Ht. van Cuelen gehouden. Eedoch haere H. M., hebbende achterdenken, dat Spynola yet datelijck zoude willen bij de handt neemen, deden ordre geven, dat men duer verscheyden (?) personen (?) op zijn actien zoude letten ende off volgende die advisen het legher den 22en Augusti bij den anderen omtrent Maestricht zouden moghen weesen ende aldaer gemonstert werden. Werde voerts nae onderlinghe communicatie vanweghen haere H. M. bij sijne Ex. ende gecommitteerden uyte vergaderinghe mitten heren ambassadeurs van de Coninghen elcx apart gehouden (?), den 27en Augusti [1]) geresolveert [2], denzelven heren ambassadeuren schriftelijck antwerdt op hare propositien te gheeven, gelijck den 28en is gescheyt, ten welcken daghe tsavonts verscheyden advisen van Maestricht quaemen, dat den marquis Spynola, hebbende het meestendeel van zijne forcen te peert ende te voet, train van geschut ende andere behoeften bij den anderen omtrent Maestricht gebracht, sonder eenighe monsteringhe te doen over de reviere van de Maesse was getoghen. Den 29en screeven die heeren ambassadeurs van de coninghen van Vranckrijck, Groot-Britanien ende van den chuerfurst van Cuelen nae Bruessel ten eynde alle intocht ende datelijckheyt zouden werden opgehouden ende ten zelven daghe vertoech uyten Haghe de gesanthe van den Chuerfurst van Cuelen mit belofte van daertoe alle moghelycke offitien te doen. Opten selven dach quaemen verscheyden tijdinghen van dat de marquis Spynola mit het legher zijn tocht genoemen hadde nae Aeken ende werde daerop bij den heeren Staten Gl. geresolveert, dat men in alle

---

1) Volgen twee onleesbare woorden en: „werdt."
2) Door den uitgever ingevoegd. Cf. Not. Stat.-Gen. 27 Aug. 1614.

diligentie die ruyterie in ordre zoude brenghen omme die dienstelijck te velde te gebruycken ende dat over sulcx die cuiracsiers haer zouden versien van bidets [1]), ende was tevoeren ordre gestelt op 't scheepen van het geschut, munitie van oerloghe ende andere behouften, oeck op het lichten van volck van oerlogh te water zoe omme te dienen opte scheepen van oerloghe opte revieren alse bij het geschut. Den lesten der voers. maent quam seeckere tijdinghe, dat den marquis de stadt Aecken tot zijnen wille gedwonghen ende daerinne garnisoen gebrocht hadde, ende insgelijx van de stadt Duren. Upten 1en Septembris werde vanweghen de here prince van Brandenburch duer doctor Steyntgem ende Heynderick Sticken, zijne agenten, verthoent ende mit goede bewijsen goet(?) gedaen, 'tgeene hiervoer van Aeken ende Duren verhaelt is, versouckende jegens de voers. hostile ende violente proceduyren datelijcke assistentie, waerop ten selven daghe ten overstaen van sijne Ex[ie], den welgeboren here graeff Wilhelm Lodewijck, stadthouder van Vrieslant, ende Raeden van State bij de heren Staten Gl. geresolveert is, dat men een legher mit alle behoeften omtrent 's Gravenwert in aller diligentie te velde zoude brenghen, daertoe des anderen daechs alle depesschen ende verscheyden commissarissen uytgesonden zijn. Sijne Ex[ie], prince Heyndrick zijn broeder, graeff Wilhelm Lodewijck mit alle oversten ende coronellen vertoghen nae het voers rende-vous den 4en, ende aldaer gecomen zijnde den 6en, verstonden

1) Darmesteter-Hatzfeld, geeft juist op het jaar 1614 de beteekenis van: „petit pistolet de poche." Uit de Not. Staten-Gen. (Resol. Holl. p. 95) schijnt echter te blijken, dat men hier aan paarden te denken heeft.

het forceeren van veele stedekens in de voers. furstendommen zoe bij den marquis Spynola als bij den heer prince pfalsgraeve elcx apart ende oeck tezaemen gedaen ende naemtelijck van de stadt Weesel al geoccupeert sonder eenighe resistentie. Den 7en is sijne Exie mittet volck van oerloghe, dat ten voers. daghe op 't rende-vous gecomen was, gemarcheert nae Emmeryck ende heeft dezelve doen inneneemen garnisoen op goede conditien. De heeren prince pfalsgraeff ende marquis Spynola trachtende volck in Rees te brenghen — als zij datelijck bestonden, maer 't selve gefailleert zijnde — werden bij Sijn Exie geprevenieert, zulcx, dat die stadt Rees mede op goede conditie by sijne Exie mit garnisoen beset werdt gelijck oeck geschieden van eenighe andere stedekens, ende slough sijne Exie legher bij Rhees gheevende ordre aen den Gr. van Nijmweghen tot het innenemen van Goch, Gennep ende Ravesteyn. De heren prince pfalsgraeff ende marquis Spynola gecampeert sijnde voer Weesel, creeghen volck in Santhen, waernae opte instantie van eenighe raeden der voers. furstendommen begonst werde een onderhandelinghe, die sijne Exie accordeerde, ende werden daer tot Bislich [1]) de heeren van Marquette ende den cappiteyn van de garde Starckenburch, ende vanweghen den heer marquis, de heer Gironi ende graeff Heyndrick van den Berch gecommitteerd ende gesonden. Uyt het besonghe aldaer gevallen bleeck claerlijck, dat de meeninghe ende intentie van den marquis was, goede woerden te gheeven maer mitterdaet alle geoccupeerde steeden ende plaetsen inne te houden en die zaecke opte langhe baen te brenghen. Verwerpende de

1) Aan den Rijn tusschen Rees en Wezel.

stillestandt van de actien in datelijckheyt voer een corten tijt, slouch voer, indien men [1]) die begeerde voer vier jaeren, [2]) dat 'tselve zoude geaccordeert (?) werden ende openbaerende, dat de Spaensche colère nyet en was gefundeert opte verseeckeringhe van Gulyck, was wel tevreeden, dat het volck van hare H. M. in Gulyck ende andere besette steeden oeck [3]) soude blijeven; ende soe vanweghen sijne Ex[ie] geoffereert was, dat men bij provisie van 15 Septembris aff zoude ophouden van meer steeden ofte plaetsen inne te neemen omme de handelinghe ten principale tot accommodatie tusschen de possideerende princen te beter te brenghen ende die landen ende steeden van de respective leghers ende vrempt chrijsvolck te ontlasten, werde 'tselve van weghen den heere marquis offgeslaghen, waerduer bij Sijne Ex[ie] ordre gegeven werde omme datelijck in 't hartochdom van Gulyck beneffens graeffschap van der Marck oeck eenighe steeden ende plaetsen te doen inneneemen ende mit volck te besetten De heere marquis van gelijcken gedaen hebbende, dede daerna verclaeren, dat hij de voergaende offre van sijne Ex[ie] tevreden was te accepteeren, mits dat men de plaetsen nae den 15[en] Septembris beset, soude ontleedighen. Sijne Ex[ie] verclaerde 'tselve te wesen impertinent maer was tevreeden, dat zijne voergaende offre soude plaetse hebben van den daghe van acceptatie, weesende de 1[e] Octobris, daerop vorder nyet en viel.

Daerintusschen arriveerde uyt Vranckrijck in den Haghe den 23[en] Septembris de here van Refuge als sijne M[ts] extraordinaris ambassaduer tot accommo-

---

1) Door den uitgever ingevoegd.
2) Zie Baudartius l. c. 6e boek p. 42. Hij spreekt van 6 maanden.
3) Hiernae doorgehaald: „bij longeurs."

datie der voers. saecke offgevaerdicht. Den 25en hadde sijne Exie audientie bij den heren Staten Gl. ende nae onderlinghe visite ende contrevisite van de voers. extraordinaris ambassaduers van de coninghen van Vranckrijck ende Groet Britanien, werde bij denzelven den 26en goetgevonden, dat den heer Du Maurier, ambassadeur ordinaris van sijne Mt. van Vranckrijck bij haere H. M., ende in zijn geselschap een eedelman van den heere ambassaduer Wotton, hem in de leghers ende bij de possideerende princen, oeck bij de generaels van de leghers, soude transporteeren omme dach ende plaetse geassigneert te hebben tot hare besonghe. Maer de heer Du Maurier opten wech mit indispositie overvallen sijnde, moste te Utrecht blijeven. Die heren van Refuge ende Wotton daervan advis ontfanghen hebbende den 29en, resolveerden ten selven daghe te vertrecken ende, neemende afscheyt aen haere H. M. den 30en, voerderen haere reyse in deligentie, ende mitten heren prince van Brandenburch ende Pfals-Nyeuburch eensaemtelijck den heren generaels van de leghers gecommuniceert hebbende ende daerentusschen den heere du Maurier gereconvalesceert ende aldaer mede gecomen weesende, werde goetgevonden die stadt Santen — als tusschen die twee leghers geleghen — van garnisoen te ontleedighen ende tot plaetse van de onderhandelinghe te designeeren. Alwaer die gecommitteerden van beyde die princen ende mits gecommitteerden van den prince pfalsgraeff oeck de gecommitteerden van de Eertshartoghen tot verscheydene reysen, soe bij monde als geschrifte, haere meeninghe hebben verclaert ende in de principaelste poincten verdreghen sijn. Eedoch en werde den heeren ambassaduers ende haere besonghe die eere bij den marquis Spynola nyet gedaen, dat hij daeromme een dach ophield van zijne werck van fortificatien te vorde-

ren. [1]) De principaelste poincten bij bewillinghe van de princen geaccordeert wesende, bleven eenighe van cleyner consideratie ende inportantie in debat ende de heeren ambassaduers van haere Mten van Vranckrijck ende Groet Britanien mitsgaders de heeren gesanten van de vereenichde correspondeerende chuerfursten, fursten ende stenden van Duytslant ende commissarissen van de heeren Staten Gl. der Vereenichde Nederlanden — duer wyens principaele macht, secours ende assistentie die possideerende chuer- ende fursten in vreetsamighe possessie der voers. furstendommen ende landen waren gebracht — siende, ende duer verscheyden clachten hoerende die schaeden ende lasten, die den goeden ingesetenen der voers. landen van alle zijeden waren lijedende, oeck aenmerckende, dat de wynter voerlach ende qualyck mogelijck was, die leghers langer te velde te houden ende dat op cleyne saecken ende geschillen de zaecke onvereffent te laten nyet geraeden en was, vonden eyntelijck — naedat het besonghe omtrent een maent aldaer geduert hadde — goet, den 12en Novembris een transactie ende accordt tusschen de princen bij geschrifte te stellen genoech conform haere voergaende accord, verdraghen, renversalen mitsgaders haere bewillinghe ende voerts in alle gelijckheyt ende rechtmaticheyt als zij konden bedencken, ende sonden 'tselve aen de heeren princen, denzelven biddende hem daermede te willen conformeeren tot weeringhe van alle verdere schaeden ende lasten van de goede ingesetenen mitsgaders andere inconvenienten ende mit verclaringhe, dat zijl. ander-

1) In margine nog doorgehaald: „ja heeft noch eenighe nyeuwe geduyrende 'tselve besonghe bij de handt genomen tusschen Weesel en Xanten. Zie Baudartius l. c. p. 43.

sins van meeninghe waren vorder nyet te besongheren omme nyet gehouden te worden eenich deel van zulc schaeden te veroersaken (?). De here prince van Brandenburch heeft verclaert, dat zijne Duerl. tevreeden was hem daernae te reguleeren. Vanweghen den here prince Pfalz-Nyeuburch sijn daerop eenighe difficulteyten ende consideratien gemoveert, toch eyntelijck heeft hij den 18en Novembris aen de heren ambassaduers geschreeven eenen brieff, inhoudende in effecte bedanckinghe van dat duer Gods genade ende haere goede offitien die zaecken verdraghen waren, versouckende, dat die executie zoude werden opgehouden totdat die ratificatie van den chuerfurst ende chuerfursthinne van Brandenburch zoude wesen gecomen, te meer overmits van de chuerfursthinne gheen procuratie tot handelinghe en was, ende dat nopende de ontruyminghe van de steeden bij den marquis Spynola beset, dezelve tevreden was zijn outste zone in ostagie te gheven omme die ontruyminghe terstondt nae de ratificatie te doen, mits dat sijne Exie van gelijcken zoude beloven yemant van convenabele qualiteit voer gelijcke ontruyminghe te gheven. Maer de heeren ambassaduers, gesanthen ende commissarissen haer beswaert vindende omme grote ende merckelijcke redenen — ende sonderlinghe omme de goede ingesetenen van vordere forcen (?) [1] ende schaeden te verschoenen — het effectueren van het accordt — van beyde sijeden aengenomen — uyt te stellen totte compste van de ratificatie, werde eyntelijck bij de commissarissen van den here prince pfaltsgrave bewillicht ende geconsenteert, dat het accordt datelijck zoude worden geëffectueert ende volbracht, indien vanweghen den heere prince van

1) Er schijnt te staan: „feiden."

Brandenburch gelijcke procuratie als sijne F. D. vanweghen den chuerfurst van Brandenburch, sijn Ht. ende heer vader overgelevert hadde, konde overleeveren van weghen die chuerfursthinne, sijn vrouw moeder. Welcke procuratie den 19en overgelevert zijnde, is ten lesten bij sijne F. D. den here pfalsgraeff mede in 't effectueren ende datelijck naekomen van 't voerges. accordt bewillicht ende zijn daervan goede brieven geteyckent ende gesegelt overgelevert. [1])

Van gelijcken hebben daerinne bewillicht die rid-

1) Hetgeen nu volgt is blijkbaar eenige dagen later, toen nieuwe berichten waren ingekomen, bijgevoegd. Oorspronkelijk luidde het slot: „Ende hebben de heeren generaels van de leghers oeck corts daernae haere respective bewillinghe ende verclaringhe overgelevert ende beloeft haere respective volck van oerloghe uyte besette steden ende stercten, mitsgaders haere leghers op te brecken ende haere volck van oerloghe uyte voers. furstendommen ende landen te doen vertrecken op eenen precisen tijt, voer beyde eenparich ende gelijckelijck sonder eenich voerdeel ofte nadeel van den eenen ofte den anderen daertoe geaccordeert. Die hoepe is, dat 'tselve aen allen zijde ter goeder trouwen naegecomen ende onderhouden zal wesen ende dat beyde fursten als hoechstants personnagien ende nae bloetverwanten voertaen in 't goet verstant ende correspondentie zullen leeven ende dat des slants stenden ende hare FF. DD. raeden daertoe mit alle vlijet ende getrouwicheyt tot der voers. furstendommen, landen ende goede ingesetenen besten mede zullen arbeyden. Daervoeren God de Heere Almachtich met ernst behoert gebeeden te wesen, gelijck ick mit mijne dienstelijcke gebiedenisse aen uw E. van harten te doen geresolveert zijn, vertrouwende, dat uw ende alle vrome lyeffhebbers van gelijcken doen zullen ende dat God de Here Almachtich daertoe zijne genadighen zeghen verleenen sal. Uyt den Hage den 26en Novembris 1614. Uwe E. wel geaffectieerde ende dienstwillighe dienaer ende vrunt

derschap ende gedeputeerden van de steeden der voers. lantschappen binnen Xanten vergadert ende bij de heeren princen daertoe geautoriseert. Sijne Ex[ie] prince Maurits als generael van het leegher van haere H. M., heeft het effectueeren van dien aengenomen ende daertoe zeeckeren precisen dach ende tijt te stellen, zoe omme Gulyck, Wesel ende Duysseldorp mitte vestinghen ende stercten van die ende andere steeden ende plaetsen van de voers. landen te ontruymen, als de leghers uyte voers. furstendommen ende landen te doen vertrecken. Den marquis Spynola, generael van het legher des conincx van Spangien ende Eertshartoghen, heeft eerst mede daerinne bewillicht, maer eenighe daghen daernae zijn nyeuwe ende captieuse propoesten vanweeghe de heeren princen pfaltsgraeff ende den marquis Spynola voergebracht, daervan in de geheele handelinghe noyet vermaen en was gedaen. Waeruyt de heeren ambassaduers, gesanten ende commissarissen claerlijck bemercken, dat de zaecke nyet te rechte gemeent en werde ende dat men haere presentie sochte te misbruycken ende onder dexel van handelinghe de landen ende ingesetenen te fouleren ende tot vordere ruine te brenghen, waerduer bij denselven goetgevonden is oeck een ordre te maecken, waernae het voers. bestaende ende aengenoemen tractaet geëffectueert zoude werden. Welcke ordre aen de respective princen ende generaels van de leghers overgesonden is. Den heere prince van Brandenburch ende prince Mauritz, generael van het legher van haere H. M. zijn tevreeden geweest diezelve ordre nae te komen ende heeft sijne Ex[ie] prince Mauritz tot ostagiers verkozen de welgeboren edele gestrenge heeren Jan Erenst, grave van Nassau, commandeerende over een partye(?) van het legher, den coronel Rindersom mitsgaders de commanduers

ende ritmeesters [1]) .... ende .... Maer de heere prince Palatijn ende marquys Spynola hebben verclaert, mits de importantie van de zaecke, tot Bruyssel rapport te willen doen. Ende zijn daerop de heren prince pfalsgraeff ende marquis Spynola mitten haren nae Bruyssel vertoghen ende de heeren ambassaduers van de coninghen, de gesanten van de vereenichde chuerfursten ende fursten van Duytslant, sijne Ex[ie] prince Mauritz ende de gecommitteerden van hare H. M. nae den Haghe. Die forcen van hare H. M. zijn in goede ordre in de steeden van haere gebiet verdeelt, de forcen van den coninck van Spangien, Eertshartoghen ende prince Palatijn van Nyeuburch meest in de voers. furstendommen ende landen in de steeden ende opte dorpen gelogeert, omme voerts op de goede ingesetenen nae soldaten-discretie (?) te leven. Ende is van goeder hant geadviseert, dat een depessche uyt Spangien te Bruessel den 28[en] Novembris was gekomen ende den 29[en] in 't legher voer Weesel, inhoudende ordre van het tractaet nyet te sluyten maer 'tselve op te houden ter tijt toe de coninck van Spangien van de conditie ende de importantie van de plaetse van Wesel zoude weesen geinformeert, ende dat aen den Eertshartogh tevoeren bij den ambassaduer van Spangien was verthoent, dat hij nyet en mochte beloven die restitutie van Weesel sonder ordre van Spaengien, als mit het Spaensche volck ende gelt geconquesteert. Daer zijn oeck advisen gecomen, dat de marquys Spynola noyet ter goeder trouwe en heeft gemeent te handelen maer dat hij sijn cours bij sijne Ex[ie] ende harer H. M. legher vindende gestuyt ende zijne

---

1) Hier volgen twee namen, die ik niet terecht vermag te brengen.

forcen nyet bastant jegens de forcen van sijne Exie prince Mauritz, onder dexel van handelinghe gesogt heeft tijt ende den wynter te winnen ende alsdan het tractaet te breecken, maer ick en kan Uw E. 'tselve nyet verseeckeren. Ick voughe hierbij het tractaet gelijck 'tselve gemaect ende aenge..... is ende die ordre opte executie van dien, opdat Uw E. uyte lecture van de redelijckheyt ende gelijckheyt zelffs mach oerdeelen. Biddende God den Heere Almachtich alles ten beste te willen dirigeeren tot groetmaeckinghe van Zijnen heylighen naem ende der gemeener Christenheyts besten, hebbende U in Sijne heylighe bewaringhe. Uyt —

VERHAAL
VAN DE INNEMING VAN PARAMARIBO (1665)

DOOR

GENERAAL WILLIAM BYAM

MEDEGEDEELD DOOR

GEORGE EDMUNDSON.

Een enkel woord over het hierachter afgedrukte document. Bij mijn onderzoek in de op het British Museum berustende handschriften naar bouwstoffen voor de geschiedenis van de Nederlandsche West-Indische Compagnie, heb ik het hier medegedeelde journaal gevonden in eene verzameling van de hand van een zekeren Majoor John Scott, bekend als Sloane MSS. 3662. Daarin vindt men verscheidene beschrijvingen van West-Indische eilanden en volkplantingen, en onder dezen eene copie van een verhaal, oorspronkelijk geschreven door den Luitenant-Generaal William Byam, Gouverneur van Willoughby-land of Suriname, en een vriend van Scott. Het draagt den titel: „Lieut^t-Gen^ll. Byam's Journall of Guiana 1665—1667; an exact narrative of the state of Guiana as it stood anno 1665, particularly of the English Collony in Surynam, beginning of the warr and of its actions dureing the warr, the takeing by a fleet from Zealand." Dit journaal geeft eene omstandige beschrijving van de gesteldheid van de Surinaamsche landstreek voor den aanval van het

Zeeuwsche eskader in 1667, en van de inneming van Paramaribo door den Admiraal Abraham Crijnssen. Deze gebeurtenis is van groot belang, niet omdat zij eene heldendaad gelijkt, maar omdat Byam's verovering binnen kort aanleiding gaf, dat Suriname in ruil voor het afgestane Nieuw-Nederland in Nederlandsch bezit bleef; zoodoende vormt deze gebeurtenis een keerpunt in de geschiedenis der Nederlandsche en Engelsche koloniën. De bijzonderheden van generaal Byam's onderneming hier in het licht te geven, behoeft dus geene rechtvaardiging.

G. E.

In anno 1665 there were seaven collonies settled on the coast of Guiana, one of the English, two of the Ffrench, and four of the Dutch: at Appiewaco, a river seaven leagues from Chyan [1]), a small Dutch colony; at Chyan was the grand settlement of Ffrench, at Siñamar, ten leagues leward off it, they had another coloney, distinct from that of Chyan. In the province of Willoughby-land, which conteines the rivers of Marracome, Surinam, Saramica and Compenham, was the English colonie. At Barbish [2]), above 50 leges leeward of Surynam, the Dutch had a strong ffort and some settlements at Desseceeb [3]), 30 leagues from Berbice, the antient Colonie, strongly ffortified. But there greatest of all they ever had in America was Bowroom and Moroco [4]), alias New Zealand, a most fflourishing coloney, 16 leagues leeward of Discecabe.

1) Cayenne.

2) Berbice.

3) Essequebo.

4) Bouweron of Poumeron, en Marocke, twee nederzettingen aan de gelijknamige rivieren.

In the same yeare, in the month of May, was the colony Willoughby Land in its meridian, and after this month had its declinacion and went ever retrograde. At this time we had neare 1500 men, but not halfe armed, nor halfe the armes fixed and provisable, no magazien, nor a gunn mounted. His Excellency Ffranciss Lord Willoughby of Parham, our generall and one of our Lord Proprietors, was then here, and sayld hence the 9th of this month, with whome and in other shipps a little after (out of discontent) went about 200 able men, and upon his Exc^{cs} arivall a sickness began at the towne of Tararica [1]) and spred itselfe in the plantacions adjoyning, swept many away.

Att his Excellencies departure I received orders for makeing a plattforme at the towne and mounted six gunns, which was accordingly done. Noe sooner was his Excellency gon but some jealousies posest [2]) the inhabitants, which brake out into great discontents. The Collony imployed one Capt. Iohn Parker te Barbados to his Excell^{cy}, whose so prudent and judicious management returned him with a sattisfactory declareation, which stopped many then upon the wing, ready to desert the collony to some place, where they might not be tenants at will. In November here arrived from his Excell^{cy}. his Serj^{t}. Maj^{r}. In^{o}. Scott, after his victory at Tobago, with a small ffleet and a regiment ffoote, under the carrecter of Maj^{r}. Gen^{ll}. of Guiana, Cheife Commissioner and Commander in Cheife by land and sea. In few months his great ffortune and gallantry, prudent and industrious conduct made him master of all the great province New Zealand and Desseceeb,

1) De oude hoofdplaats van Engelsch Guiana.

2) Possessed.

settled a peace with the Arrowayes, left both collonys in a fflourishing condition and well garrisond for the King of England, New-Zealand under the conduct of one Captaine Boxlson, and Dessecube under the comand of one Capt. Kenn, both old soldiers and sober gent.

About two months after his arrival at Barbados the Indians, understanding he was not to returne, withdrew all commerce with the English in the fforts. Many (of) the Dutch French and Iews were soone upon ye wing to the ffrench islands Martinico and St Christophers etc., and those that remained grew discontent. I would be more particular but that I have writt lately of this gentlemans voyage to his Excellcy, which I hope will not be lost. In August ffollowing one Cope was sent with supplyes for the releife of those collonys, and one yonnker Hendryck, a Switts, to still the Indians, that greatly distresed our collonys, which runn retrograde and only for want of supplyes (notwithstanning I did my endeavour) after many brave defences were forced to submitt themselves, many to the merciless French and in Aprill following to the Dutch. The loss of such a jewell cannot be sufficiently lamented.

In the month of March 1666, before the loss of those colloneys, in persueance of my commission from my Lord Willoughby, I commissionated one Capt. Peeter Wroth with a considerable party of men and vessels to ataque the Dutch Collony of Approwaco [1]), which was executed with success: their armes, slavs and goods, ingenioss [2]) to make sugar &c, were brought to Surynam and the collony distroyed.

The May ffolowing (viz. 1666) two of our shallops

1) Aan de rivier van dien naam, ten O. van Cayenne.

2) Molens.

from the Mannatoe coast, neare the great river Ancahones[1]), touched at Chyan in their returne to Surynam, by whom I received news of the eruption of warr between the two crownes from monssyeur de Leysiz[2]), Governor (of) Chyan, with his freindly compliment that, though he might have sezed the two vessells, yet to evidence how great a servant he was to this colony, he had lett them goe in peace and earnestly solissited that, notwithstanding the warr in Europe and the Caribee Leeward Islands, yett wee might continue freinds, as the Englisch and French had done in former warres in the Leeward Islands. The same did Monsieur de Neell, Governor of Synnamarra[3]), request in several letters. The collony was not at that time in a condicion to offend nor well to defend it selve. And glad I was that adresse for nutrallity came from him to me, to whom I returned this answare: that it lay not in my power to conclude an absolute newtrallity, for I was most strictly to observe the comands of my King and his Generll. of Guiana, and till his orders comand the contrary I should continue newtre, and since he had showed him selfe soo exraordinary civill to the collony, in case orders should arrive to breake the neutrality, I should like a gratefull and noble enemy give advice thereof before I acted any hostillity, but to Monsieur de Neel, who had not been so obliging, I call God to wittness I never promised any such thing, though he hath very ignobly reported the contrary.

Before this I had presented the naked state of the province to his Excellcy. and variously solicited

1) Amazones.
2) Chevalier de Lecy, broeder van den gouverneur De la Barre.
3) M. de Noël.

for a large supply of armes and aminucion, but noe shipp ariveing and findeing our condicion very sad and exposed, I advised with the councill and summoned the assembly, which passed an act for every tenth workeing negroe throughout the colony to be sent (to) Premorabo [1]) to prepare materials for a ffort, and I ordered five filles with a comission-officer out of the other companies to attend constantly there to reinforce the company at Pramorabo and monthly to be releived, out of wich I ordered a watch at the riversmouth to give notice of the enemies approach.

June last the guard was fixed and the negroes began to worke, at which time a vessel arrived from Barbados with the sad news of the loss of St Christophers, and bronght me orders from his Excell[ey] to erect a ffort at Pramorabo and to send a party against Syñamara and Chyan, whereupon I issued forth a declaracion to be read at the head of any company, inviting all volunteers with great incouragement and ordering them to appeare in compleate armes at Pramorabo, ye 27th of July, and that which encreased their number was the forward profer of Serj[t]. Major James Bannister to conduct them, in case he could raise two hundred men well armd. In the mean time I tooke all possible care for Indians, able periagoes [2]), provisions for the ffleet. At the place and time prefixed many appeared, but of vollunteers short of the number of 200 and many ill armd. At this time the assembly presented to me and the councill the great danger of sending soo many of the ablest men to windward, whilest we lay exposed to the threatned invasion of Ber-

1) Paramaribo.
2) Periaguas, i. e. canoes.

ganasy [1]), Governor of Barbece, and the Arwacas from leeward, and therefore for the prevension of the suspected danger I ordered abont 70 men against the Ffrench, under the conduct of Captn. Wm Cowell, and abont 80 more leeward against ye Dutch and Arwacas, and to releive our deare countrymen at Dessecebe and Bawrooma, who we feared were in distress, under the command of Capt. Christopher Rendar; and that Capt. Cowell might be rightly informed of the strenth aud power of the enemy and that I might punctually performe my parole with Monsieur de Neell, (....) with another inclosed to Monsr. De Lesie, Governor of Chyan, importing that I had received possitive orders from his Excellcy. the Lord Generall that I should have noe neutrallity with them. This letter was delivered about 3 of the clock on Satterday in the afternoon, and about 4 on Sunday morning Capt. Cowel with great courage and resolucion fell on the forte and tooke it, and slew 7 men, tooke their shallope aud brought away there Governor and about 50 more prisoners, utterly distroying the whole colony, and that without the losse of one man. Nor was Captn. Rendar unsuccessfull at leeward, having stormed two warehouses of the Arwacas, and had other Bickernings with them, wherein he slew about 30 men and tooke 70 captives. But for the releife of our men at Dissekebe he came too late, who about 3 weekes before, thorough want of ammunicion and iresistable hungar, were forced to surrender themselves and 12 hundred slaves which they had taken, to Burgunas [2]), a Dutch Generall who beseiged them, but on good articles, which these

---

1) Matthijs Bergenaar, commandant van Berbice.

2) Bergenaar veroverde Essequebo, dat in 1667 voor goed in bezit genomen werd.

complaine hee afterwards broke, and as for our poore men at Bawrooma they were also for want of timely supplies destroyed by the French, who most unhumanly (after they were starved out of the fort) delivered them to the cruelty of the Arwacas at the mouth of that river to be massacred. This was informed me by one of that fort, who was absent when it was taken, who learned it from the Indians. But since I understood the maine fort was not taken untill the coming of the ffleet from Zealand 1667.

And now in August Gods justice most scarply visited our transgressions, the sickness spreading througout the whole collonie with that violence and continuance, that it cutt of above 200 of our men, and very many women and children, and so universall and raining was the contagion at one time, that wee could not make a hundred sound men in the country to oppose an ennemie, and not a family that I know escaped it. Miserable were the cryes and dijected the spirits of all, few or none knew the nature or cure of the disease, nor were there any cordiall meanes or medicins proper for it in the whole country; it was a most strange, violent feavor, burning within, yett it had not the same operacion on all. Never was there like sad affliction seen in the collonie; most of all of our masons and many negroes, which were at worke on the fort, were most sadly visited, the which, with the difficulty of cutting our stones from under the ground with axes, very much retarding the worke. In this month Capt. John Skewes arived from Barbados, and brought us from his Excelley 6 barrels of powder and some match, which was exceeding welcome, for wee very greatly needed it.

Att the returne of Skewes I shipt off most of the choisest of the french prisoners for Barbados,

and also sent of Capt Ennis the Provost Marchall to present to his Excellcy the sad and dangerous condition of the collony, to solicite for some ammunition &c.

In November I was advised by one of our men, which came from Amazonah at Chyan, he saw 7 saile of schipps. I was then weake and exceeding lame and had been so for two months ffore, where upon sent for Capt. Nathaniel Clarke, a gentleman of the councill whome I well know to be vigilant, care full and active, and gave him a comission to the Deputy-Governor, and theu ordered six periagoes to be a guard at the river's mouth till the gates of the fort were sett up, and we in a better posture of defence.

About the latter end of December Captn. Ennis returned, but unfortunnately fell leeward te Saramica, and brought with him what possible the Governor of Barbados could procure for me, but noe powder, for none was then to bee had, and presented us with the dismall news of the burning of London and of the loss of his Excellcy and his ffleete, and that we might dayly expect a ffrench ffleete from leeward, who were victorious, there to attack us. I was then weake and soe misufferably lame with the gout, that then I was not able to stand; yet to forward our defence I went to the fort in the beginning of January, where I found the gates of it then sett up, but the wall in some places not six feet high. I then sommoned the councill and assembly about many bussinesses of great importance, and amongst other things there past an act for the paye ..... [1]) support of a standing compagnie of fifty men besides officers to be constant in the fort dureing

1) Payement and?

the warr, under the command of Capt. Wm. Cowell. About the midle of Febry the company was compleated with volunteers. We then also resolved to fitt up a shallop, that was on the stocks, und send her with speed to Barbados for amunition and inteligence. I then disperst orders to all the officers in the collonie what they should doe upon the arrivall of ye enemy, and ordered all settlers to build private houses over swamps and in remote parts and to cary part of their provissions thither, and to remove all their cattle and their provissions out of their plantacions, that their wives, children and slaves upon an alarme might retire to them, and also ordered all able boates to be fitted up and every man to be ready and well fix'd and provided constantly with 12 dayes victualls before hand. The creeks of Para and Serenoe I ordered to be dammed up with great trees to be fallen into it, and ordered all about Promorabo to prepare themselves hutts in remote parts in the wood, or where the women and children might upon occasion fly to.

Ou the 15te of Febri I received the alarme of ye arrivall of eight saile, who we verily beleived to be ffrench, upon which I presently sent orders into the country, and pulled downe and fired all the houses within musquett shot of the fort.

Our fort or rather halfe a fort, was on a plaine, close by the riverside, of a pendegonicall forme, consisting of five bastions, pallizaded and perfected; the other were ten foot high, excepting one curtaine and bastion, wich faced the river, the which, by reason of the ground, was but eight or nine foot in heith. The bastion and curtaine was then finished, which were also to the face of the river, lyeing very much higher then all the rest, became soe exposed to the land, that from thence the enemie

could without danger beat our men from of them. I had twelve gunns mounted, whereof one a whole culvering, a demy culverine, a saker, the rest minjon and falcon; besides these there were nine other small gunns, for which cariages were preparing, severall of which were brought from Aparawarka and Sinnamarre. I had about a hundred men and sixty negroes, part of those which were on the worke, and all my stock of powder exceeded not four barrells, and for balls for the whole culverine, which was the most serviceable gun I had, not one that would fitt, all being to high, and the wall about the platforme where shee stood was soe low that it reached not the heith of a mans knees; nor had we sufficient earth brought in for our men to stand upon, to fix over the parapett, butt insted thereof raysed plancks on totering stones, on which, by reason of their heith and for want of breadth, our men could not possibly oppose with the least convenieney.

On the 30th of December, stilo novo, there was set forth by the States of Zealand a ffleet of seaven saile, viz. fouer frigatts, a victualler, a doggar boate and a gally, in all which were about a thousand men, soldiers and seamen, under the command of Myne heere Abraham Crynsens. In the bay of Biscaye they lost their gally, at the Canaryes they took a small Irishman. They toucht at Cheyan, where they understood that Monsieur La Barr [1]) was dayly expected from the Leeward Islands with a fleet, designed for this place. The Governor earnestly desiered them not to putt in here. The Dutch, concealeing their intention too be leeward on the coast for windward of this part, mett with a small New-

1) M. Lefèvre de la Barre, gouverneur van Cayenne. Bij zijne afwezigheid was zijn broeder De Lecy commandant.

England ketch, one Evans Master, who supposing he had bene leeward of Surinam, kept five days beating up tot windward, till he became a prize to the fleet.

On the 15th of Ffebry they arived in the river, eight sayle in all, and on the 16th came to anchor about halfe a league below the ffort, and then sent in this summons in Dutch aud Ffrench:

Sir, Being come hither by the command of the High-puissant Lords the States my Masters, to incorporate the fort with your command, this is the reason I send you this drummer with this letter, to the end you may render it, promissing you that in such case your selfe and all the inhabitants of the countrey shall absollutely retaine the entire property and possession of what they have, without loss of the least thing, but in case you refuse it, I am resolved to atack yon by sea and land, with the designe of killing all that shall oppose, not giving quarter to any on. You may regulate your selfe here upon, whilst I attend an answer to this letter within one quarter of an hower without any delay. Dated in the ship Zealand the 26th of Ffebry 1667.

Abraham Crynsens.

Too whom I returnd this answere: Sir, I have received your peremptory summons and as you ar commanded by your masters to take this fort, soe am I commanded by my King and his Generall of Guiana to keep it, which I shall endeavour to doe against all opposers, and so you may act your hostilities as soone as you please. Willoughby Fort, Febry the 16th 1667.

William Byam.

This was done on Satterday in the afternoone,

about 7 or 8 of the clock. On Sunday morning neare high waters they all weighed and came all fower frigatts to an anchor just before the fort, which we never suspected, and then wee mutually plyed our gunns as fast as we could, which continued for the space of 2 or 3 howers, and then the enemie sent their doggar boate, a ketch and a shallop, as full of men as possibly they could hold, and rane ashore in a bay above the fort, and to welcome them I had commanded an ensigne with fower files out of my small number to attend their arrivall.

That part of the fort, wich was imperfect towards the river being very low, the enemy shott over and commanded from their decks a quarter deck, above halve the inside of the fort scowring two of the curtains, where oure men were to oppose. In one of our bastions, where we thought our men secure, they shivered two of our mens leggs and thyghs, and placed some of their shott within 3 foot of the foundation of the wall withinside. Besides, the fort being high where the curtaine and bastion were compleated and low towards the land, but ten foote, the enemies shott would not permitt a man to stand on them. Our negroes, whome I had armed with launces to oppose an assault, lay ffiatt on their bellies, two of our guns were dismounted, our powder began to be very low, but a barrell of fifty, and a quarter lost. In this condition, foreseeing an impossibility to keep the fort from the aproaching storme, I sent for all the commission- officers and one of the councill, who was then with mee, and the cheife gunner, who with the rest of the gunners behaved thiem selves exceeding well, and advised with them whether the place were tenable or not, who all concluded it was not, because we wanted ammunicion, and the enemies shott commanded the inside

of the curtaine, where our men should stand to defend, and therefore I thought it discresion to yeild on honorable termes if to be had, then to oppose to noe purpose. But if conditions of honour were denyed us, we were resolved to dye in the fort with honour, whereupon I caused a flagg of truce to be hung ont and a parley to be beaten, and proposed my termes to the admirall which he granted, and they were these:

Willoughby-fort, Feb^{ry} 17th 1667.

Itt was this day concluded and agreed upon between Lieut^t. Gen^{ll}. William Byam, Governor of the province of Willoughby-land, and Monsieur Abraham Crynsens, comander in cheife of the Dutch fleet, now before the said fort, that the said Lieut^t. Gen^{ll}. Byam is to march forth without of the said fort with all his officers and soldiers with flying coulers, light matches, drum beating, ammunicion for every soldier, viz 12 shott a peice, with their armes; and both they and all the poore people aboute the fort to have liberty to take away all that they have therein as soone as they can, and also to have free liberty to goe up into the country or where they please. And the said fort with all the ammunition or artillery therein and all the provisions that were set in for the use of the soldiers, to be delivered up to the said monsieur Crijnsens or order, butt anything else that is not here expressed besides the artilliry, ammunicion and the said provisions, the said monsieur Crynsens is not to expect. In wittness whereof the said Lieut^t. Gen^{ll}. William Byam and the sayd monsieur Crynsens have interchangeably sett their hands and seales to two of these articles of the same tenor and date. Abraham Crynsens.

The fort being surrendered, the commissioners

who were appointed by the States for the land, required the armes of the soldiers after they were marchd out, which I tould them was contrary to the articles, whereupon there arrose a dispute, to suppress which they published a declaracion at the head of the company, assureing all the inhabitants in and about the fort, that they should fairely injoy their estates and have all privilidge, if they would lay downe their armes and sware fidellity to the States, the which some for gaine, others for feare, did, and soe were dismist.

This day Capt. Goose arrived in the river and was taken. Before night severall of our men inlisted themselves in the Dutch servis and told them they would show them every creeke and corner of the country and direct them where our provisions, cattle and negroes were hid.

The sixty negroes that were in the fort marcht forth with me, and I ordered a person to launch a boate and cary them up into the country, which whilst he was doeing the soldiers by order stopt and put them into the fort and contrary to the articles detaind them.

That night I left the fort and abuit 2 o'cloek in ye morning, two leagues from ye fort, I mett Capt. Clark with 14 periagoes from above, comeing downe to my assistance, whome I informed the necessity of the surrender, and soe wee went up to the towne of Toorarica, where I expected severall of my soldiers, which were in the fort, would have followd me, but the enemie had putt all the boates adrift, that they could not come up. Here I found our men devided: some were for peace, heareing the faire pretences of the enemy that they came not to distroy but to build, and that all should enjoy their estates; and others were for warr and would

stand it out till the last and goe up the ffalls, or breake into the woods and distroy all before the enemie should injoy it, and those that would cleave to the enemie and refuse to joyne with them should be the first whose houses and caves they would turne, and whose plantacions they would ruine. I was exceeding sorry to heare of these divisions which aboded not good, and to see that many had not observed my orders in bringing downe with them 12 dayes provisions, for they already called out for want, and would needs home, whose dwellings were remote. I then tooke some care for there present supplie and sent for the councill and assembly to meet on Thursday following, and imediately dispatched two men to remaine at the mouth of Saramica, to advise how things stood, if any of our ships should fall in there, for we were advised that Capt. Colliete and others would suddainly be on the coast.

The next day I was advised from Barra that the ensigne there, when be heard the fleet were Dutch and not French, stript his colours and refused to fight, and some of the soldiers; others mutined aganist their officeir, others remained at home and would not stire, and of 90 men in the creek but 40 apeared in armes, severall of ye cheifest gentlemen, who intended to stand it out, foreseeing the incureable ruine and missery in case of long opposition, and the Freuch fleet dayly expected, and how they must leave many of their freinds, who lay exceeding sick, as a pray to the enemy, inclined to peace, soe it might bee on very honorable termes, and haveing received some overtures from the enemie, of his complyance in honor, I thought it prudence to prevent the ruine of severall of the most considerable plantacions which lay exposed to their furie and rapine as they came up, and before they had treated with

us, and therefore I sent the marshall with a letter to the admirall, that, if he intended the good of the inhabitants as hee profest, I desiered him to forbeare the acting any hostillity till wee had treated, and in the meanetime I advance towards him with a periago-fleet, consisting of fourteene, in which were Christians and Jews, 168 men, ould and young, sick, lame and sound, besides negroes and some Indians, that padled the beates. I had many Indians come with me with bundles of warre-arrows, but broughte not a bitt of bread, soe that hungar enforced them quickly to returne. I cannot omitt the gallantry of the inhabitants of Serynoe, who, after they had dam'd their creek with store of imoveable trees, they nobly sent unto me that they desiered (the enemie knowing their habitacions were inaccessible) and would readily come over into the river whenever I would apoint them, who had noe less then eight myles of sad way to travell over.

On Wednesday night I received a freindly answare of my letter from the Admirall, who desiered two gentlemen for hostages in lieu of two he would send us.

On Thursday as many of the councill as were able, which were three, whereof but one (viz. Capt. Clarke) was well, mett, to whome I imparted the reallity of all transactions and sent for the assembly, and told them: though I might now by force take from the inhabitants what necessity required, yett as I never yett levied any thing without their consent, soe neither would I now in time of warr without their aprobation, soe long as I could call them together, and earnestly desier(ed) now in this grand necessity, they would speedily order sufficient provisions for the present supply of our fleete from all the neighbouring plantacions, and a store up

higher in thee river, where wee might be furnished when wee should bee forced to retreat. The gentlemen after consultation returned with this answare, that their persons and estates were devoted to serve their king, and for the defence of their country they desiered that I would send officers to take what I wanted and where I pleased, but humbly desiered that I and the councill would seriously pruse and consider of the paper which they presented, which containeth this:

To the Honble Lieut.-Gen^ll^. William Byam and the rest of the councill, to his Excellency Ffrancis Willoughby of Parham. The humble address of representacion of the Assembly, being ye representative body of the colony of Suryname, sheweth:

That whereas wee being deeply sencible as well of the trust reposed in us by the inhabitants of this coloney, as of our present dangerous estate, haveing so powerfull an enemy in the midst of us, whose force we ar neither able to resist or expell, and it being the earnest and important desiers of the good people of this colony, that this present juncture of affaires, even when wee are engageing unto blood with soo much disadvantage and in all probabillity soo little hopes of success, wee should now represent unto your honors their miserable and sad condition under the following consideracions, which we humbly offer to the prudent judgments and most seriovs thonghts.

That thorough the late heavie visitacion of sickness one forth part of ye ablest men are swept away, and of those few of us which remaine alive, one third part are still sick, weake, unfitt for service and unable to contribute any thing of defence against an enemie so farr surmounting us in numbers, equipage and all for warr, and such of us as are

healthy are divided and dispersed at great distances, which of necessity must be so, otherwise they or their familys must sudainely starve and perish, provisions being at this time in so great a scarcity;

That both the Lieut[t]-Gen[ll]. by his infirmity and great distemper, and also his Serjant-Major at present very dangeronsly sick, are unable for action and destitute of their conduct in this our great necessity;

That if we stand out in long opposition, the enemy will dayly burne, ruine and distroy our habitacions and settlements, and we unable to check or hinder them, and our slaves, when once in distress, if not sooner, will fly away from us;

That from the French, of whose merciless cruelty the English in the neighbour islands have lately had very sad experience, a fleet is howerly expected, and we also feare the invasion of the Arwaca Indians, who will effect such mischeife as will consequently produce the inevitable ruining of us all;

That many of our men are already most traytorously fallen to the enemie, who will prove very pernicious to us in guiding them to all our creeks and private places and discovering our provisions, cattle and goods as also all or most of our Christian servants and persons dishonest and in debt will undoubtedly very speedily desert us and repair to them;

And lastly considering that, as we have few or no medicines for wounded men, our whole store of ammunicion exceeds not six barrells, and, that expended, we must surcease y[e] contest by warr and betake our selves to the miserable refuge of flying into the woods with our wives, children and familys for safety, and at last, after a fineall ruining if we escape all other perils, the necessities of nature will force us to a shamefull yeilding up ourselves, for

any releife, as in all licklyhood we can expect none from his Majys mort gracious Soveraigne, soe have we not soo much hopes of any from our proprietors, who never yett assisted us but with six barrels of powder and a little match, nor can we have thoughts of any kindness or succour from Barbados, who soe lately were very unwilling to spare a little limestone, for all which reasons we doe as well in the behalfe of ourselves as of the inhabitants of the colonie intrusting us, earnestly pray your honors as well for the removeing of the before recited danger and sad inconveniences, soe for the preserving of those fortunes and estates which many of us brought hither, and others by many yeares industry and the painefull swet of of their browes have attained, that you will rather seeke a speedy accommodacion and embrace composition upon safe and honorable termes then to perish in a warr, which we have noe abillitties to performe, and which must unavoydably procure the utter ruineing of us all our children and posterity;

But in respect that we suppose the enemie, for their owne interest and out of their desier to settle the trade of this collonie in themselves, which will undoutedly much promote their advantage and gaine, or we conceive in themselves inclinable to a treaty, and that we onely for the causes aforesaid, to prevent that soudaine devastacion, which they will bring upon us, have made this motion of peace, we humbly desier that such articles of treaty as shall be proposed, may be such as may certainely secure us in our estates and liberties and leave noe staine of dishonour or cowardice upon us, or have any concequence of abjuring that allegiance wee owe to our naturall souveraigne Leige-Lord his Majtie of Great-Britain.

And we also humbly desier for ourselves and the

people (the) high favour of your honours that the body of articles you agree upon may be imparted to us before sent to the enemie.

Robert Collinsin, Stephen Neale, Iubz Whittaker, Angus Story, Tho. Sergeant, In°. Hespeth, William Parker, In°. Thorne.

After a considerable view of the paper we found the representatives had fully and truly stated our condition, and heareing the defection of many of our men flyeing to the enemys and of the insolencies of our negroes killing our stock, breakeing open houses, threatning our women and some flyeing into the woods in rebellion, and finding the generallity inclyning to a peace (the enemie haveing sent emissaryes) our owne men applauding their cruelty, extoling their promises and asserting the assurance of supplies, which we ever wanted, we sent Capt Angus Story and Mr Wm Parker ffor hostages aboard and in the meane time drew up these proposals.

PROPOSEALLS TO THE ENEMIE.

1. Whatever revenue, guift or land is or hath bene set apart for the use of the Church, the maintenance of ministers, especially the rent of Allen's Estate, given for that end by his Excelle Fran. Lord Willoughby of Parham, be intirely reserved for that purpose;
2. That our present ministre Mr Geo. Vernon be sattisfied his arreares out of the produce of the said estate;
3. That the English, who shall remaine here, have ministers of their owne nacion and chooseing and of the Church of England, and that their anuall exhibicions be paid them out of the produce of the sayd estate;
4. That all of what nacion sooever who are pre-

sent inhabitants of this colonie, whose tenants and practise are not inconsistant with Governement, have free liberty of concience;

5. Noe oathes be imposed on the English that shall inhabit here, which may in the least grate against their allegiance to their king;
6. That the heirs of his Excelle Francis Lord Willoughby of Parham may and shall posesse and inherite all and every the lands, plantacions slaves, servants, cattles, stocks, coppers, stills, boates &c., that did and doe of right belong to his said Excelle as he is a planter here, and that the said heires have free liberty att amy time by themselves or agents to transport their estates or part thereof from hence, in shipps of their owne sending or in Dutch bottomes, to any place whatsoever without the least lett or mollestation or hinderance;
7. That all persous whatsooever of what nacion soever, whither English, Iews &c, whither absent or present, who have estates in this province in lands, slaves, servants, cattle, stock, coppers, stills, barkes, boates, commodities, goods, debts &c. have them intirely reserved and confirmed unto them, their heires &c., to possess, injoy and inherit for ever without the least lett, mollestacion or hindrance;
8. That ye persons aforesaid have full freedome and lyberty to sell or transport when or where they please all or part of their estates aforesaid and that, when sufficient freight presents, the Governor for the time being order shipping for the same at moderate rates;
9. That no imposition or taxe be layd on or

exacted from any of the present inhabitants, towards the erecting of fortifycacions, maintenance of governement or garnisons;

10. That a shipp or two, if needs require, be provided to transport forthwith such as are unwilling to live under the Dutch Governement, both they, their families, slaves &c. to Barbados with a convoy with them;
11. That all present inhabitants of what nacion soever have and shall enjoy all equall privilidges with the Dutch as shall cohabite here;
12. That the late act, made for the preserveacion of the inhabitants estates, be confirmed;
13. That noe inhabitants be denied the liberty of fishing in any parts as formerly, or to turtle on the bayes or to goe and trade with the Indians;
14. That they be furnished with all sorts of Indian trade;
15. That they have freedome to cutt specklewood in the river;
16. That all lawes, acts or declaracions conserning the inhabitants here be published in the English tounge;
17. That very great care be taken for the preservacion of all orphans estates;
18. That every familly be permitted to have a towling peice in their howses with powder and ball, we being otherwise utterly unable to defend ourselves from the Indians, our slaves, and tygers and other vermins, which devour our stocke;
19. That our men belonging to this colonie, taken by (the) Governor of Barbice, be released and all such of our cuntrymen as were taken in the English shipps by your fleete bound for this

river, or in this river, and that for the French prisoners here we may have liberty to transport them to Barbados in a shallop of our owne, they being promised to be sent thither for exchange of our men at the Carrebee Islands, and that we may send up a French prisoner to Chyan for release of one of our men, that lies prisoner there;

20. That such goods as are sent ont and appertaine to the inhabitants of this colonie by Capt. Robt. Colville, dayly expected from Barbados (or shipps from other parts, which may be designed hither) be delivered unto them in case the said vessell shall arrive after the conclusion of this agreement, and the said vessell to be free soe far as the said colonie or any here share in the same shall extend, he being an inhabitant in this colonie;
21. That the inhabitants have free liberty to send off either sugar or any other commodities for Holland or elsewhere without excise or custome, and receive ye product thereof in what merchandige they please, without incumbrance;
22. That no prohibition be against the planter here inhabiting for makeing any mano^{u} of commodities for his advantage;
23. That noe president obligacion stop any that are minded to goe of, and that all debts that are and shall be contracted between English and English, we may have full power to order and determin if under 10000 ℔ of Sugar, and for what publique charges the colonie stands inbedted, we may be impowered to make a leavie for the same on the present inhabitants, and distraine in case of refusall to pay, that all may beare an equall share;

24. That all negroes, that either were runn away about Pramorabo or detained in the fort, may be delivered to the owners;
25. That the Carrebees our neighbours be civilly treated nor abused by the Arwacas, and that we and our estates be protected from the French and Arwacas and other Indian enemies;
26. That all persons in Cummaween and Mapauny be included in these articles;
27. That all and every expression in all and every ye aforesaid articles be alwayes sure interperated, according to the plaine meaning, just sence and true intencion of the words and expressions, and never torested to the pregudice of the present inhabitants.

On Friday the 4th March, stilo novo, came the States-commandors to Toorarica, viz Capt. Lidenborge and Capt. Rame, commanders of standing companies in Zealand. There were with me the Councill, Serjt Major Tho: Neell, miserably weake, hardly able to goe, Capt. Nathan Clarke and Mr. Olliver Humphreys, who was very weake thorow the long sickness. The first and sharpest (...) in our treaty arose about our allegiance to our King, and after a long contest we concluded on the oath in the article, which we presume noe subject in our condition but might take it salvo honore et conscientia;

The next thing wich they bogled at was his Excellcy's estate and the interest of all absent persons, which we stood stiffly to reserve and uphold, but at lenth they told us that they could proseed noe further unlesse we yeilded to the confiscation of them, for they were strictly bound up by their ordens from the States not to treat unlesse we consented to the forfiture of them. Att lenth we

desiered to lay aside and (...) not such Articles as for the present we could not agree upon and proseed and see what we mutually would assent unto;

The treaty was tedious, we not understanding Dutch well neither they English, so that all things were twice translated, by which delay thorough the insinuateing infidellity of some of our men the better understood the distraction and weakness of our condicion, which made not them onely receed from what they intended to grant, but to impose more difficult termes on us, and amongst the rest they demanded no less than 50000 of Sugar for a present to the States. We profered them 30000, and they would have taken 50000, had not the forward and ignoble prodigallity of some profered in their heareing very laregely, so that a peace were concluded, and that they might save their estates, which made them not abate an ounce of 100000. Every day they would alter some thing and propose higher demands, and therefore we thought it best considering our totering condicion, and howerly feareing the arrivall of ye French fleet, which would have lessened the honour and goodnees of our articles, to delay no more time, but to hasten to a conclusion, for we could not expect the least releife, and therefore on the 6th of the aforesaid month about twelve at night these articles were signed:

ARTICLES CONCLUDED UPON BETWEEN COMMANDT. ABRAHAM CRYNSENS, ADMIRALL OF A SQUADRON OF SHIPPS, BELONGING UNTO THE NOBLE UND MIGHTY LORDS THE STATES OF ZEALAND, AND COLL. WILLIAM BYAM, LATE LIEUT.-GENLL. OF GUIANA AND GOVERNOR OF WILLOUGHBY-LAND.

1. All revenues whatsooever, guifts or land, which are apponited for the use of the church

and maintenance of ministers, especially the rent of In°. Allens estate, given for that end by mylord Willoughby, bee absolutely reserved for that end, to witt as well for the payment of Dutch as English ministers; that the English shall have the election of their owne ministers, the same to be payd their exhibitions as well as the Dutch from the said revenue; that thė present minister Mr Geo. Vernon be sattisfied for arreares from Mr Marcus Mannick out of the said rents, and that all persons of what nacion sooever have free liberty of conscience in matters of religion, whose opinion and practice is not inconsistent with the Government.

2. That no other oath shall be required of the English but the following:

I. A. B. doe in the presence of allmighty God promise from my heart and faithfully sware to be true and faithfull to the noble and mighty Lords the States of Zealand here in Surynam whilst I shall live in it, and will neither directly nor indirectly endeavour to oppose or undermine the same and shall to my utmost assist and fight against all their enemys, whatsoever that shall come to attacque or anoy them, but in case my sooveraigne Lord the King of England, my Lord Willoughby ar any whatsoever of the subjects of the King of England shall come to attaque Suryname, in that case I doe sware that I will keepe my selfe guiet and neither directly nor indirectly assist them, and, if it shall please the Governor, render my selfe a prisoner in his hands;

3. That all persons whatsoever of what nacion soever, whither they be English, Iews &c., that at present doe personally inhabite Surynam

with their families, shall have absolutely reserved and continued unto them their estates, lands goods of what nature and condicion soever, to injoy, inherit and possess them to themselves and their heires for ever, without the least mollestacion or hinderance. But that all those that doe not live in Surynam, and yett have estates therein, be absolutely excluded ont of this article, notwithstanding that they have persons that doe represent their persons and famillies, and that all their estates of what nature and species soever, from hence forth be absolutely confiscated unto the Province of Zealand, according to their Lordships order;

4. That all presents inhabitants of what nacion soever shall have and enjoy all equall priviledges as the Netherlanders that shall cohabit with them;
5. That in case any inhabitants of this colonie shall now or hereafter intend to depart hence, he shall have power to sell his estate, and the Governor in that case shall procure that he bee transported at moderate freight together with their estates;
6. That the liberty of fishing and turtling upon the bayes as before and to trade with the Indians is permitted, provided they have a ticquelt from Governor;
7. That they shall have liberty to cutt speakle wood;
8. That we shall be fuernished with Indian trade;
9. That all acts, lawes and declaracions shall be published in the Dutch and English tounges, because the inhabitants doe not understand the Dutch languish, and that the inhabitants shall be governed by the Netherland lawes;

10. That there be no prohibicion upon the planter to make any thing a commodity for their best profitts;
11. That the Carrebees our neighbours shall be used civilly, and that care shall be taken that we and our estates shall not be endamaged by Dutch, French or other Indian nacions.
12. That all persons, present inhabitants in the rivers of Camaweene and Mapauny, are included within these articles;
13. That the inhabitants shall keep only so many armes as every one in his family shall need to keep his negroes in awe and to defend themselves against the Indians, wild beasts and all other vermins, the rest of the armes to be delivered up;
14. That the inhabitants shall raise 100000 ℔ of sugar for the noble and mighty Lords the States of Zealand to tak it with them;
15. The inhabitants shall pay till further orders the same impositions and beare the same charges which were imposed upon them before the country was conquered, acording to the tenor of an act, made by my Lord Willoughby, which shall be put into our hands;
16. That the records shall be delivered and secured in the hands of the governor, and that a perfect list shall be given in of the inhabitants, slaves, catell, coppers &c., which are in the country, as also a perfect list of the Cristians and hebrew inhabitants, that are in every devision;
17. That sixty negroes shall be sent by the inhabitants to worke at the fort for four months, if occasion shall require them soe long;
18. That all inhabitants which are willing to goe

of with the fleete, shall not be detained in the least by any debts, contracted before the date of these articles, and that commissioners shall be appointed, who best understand the nature of these matters, with full power to examine the debts, as well of such as goe of as of those which remaine inhabitants, and of such as leave atturnys behind them, and to make them to pay the same the Governor, after sentence of the commission being to assist them, that those that are condemned may be compelled thereunto;

19. That such as intend of (. . . .) shall be furnished with a vessell to transport themselves with their slaves and goods &c., with a pass from commandor Crynsens, and be permitted to take their sloops with them, provided they sett sayle together with us;
20. That all and every expression in every article aforesaid shall att all time and ever be interpreted according to the right meaning, minde and true intent of the words and expressions, and at noe time torested to the prudence of the inhabitants;
21. That the present treaty be confirmed by the Lords the States of Zealand as soone as itt is possible, and that an authentick coppie thereof be sent hither with all expedicion for further security of ye inhabitants of this colonie, and the sayd authentick coppie be delivered unto them. This done aboard the ship Zealand the 6th of March, stilo novo, 1667.

Abraham Crynsens. William Byam.

In April 1667 Capt. Crynsens sayld for Surynam for the takeing on the Island of Tobago, leaving

Capt. Ram, commanding of this land for Governor for the Lords of Zealand. Besides these there were others which the commandor (of) Surynam would not have placed in the generall articles, for the performance of which they engaged their honour:

1. That absent orphans estates should be reserved unto them;
2. That Capt. Colvile, who was dayly expected in, should have what part he had in his ship reserved unto him and what goods &c. did properly belong both them and any other inhabitants;
3. That the prisoners at Berbice should be released and our men at Chyan, and that the seamen taken coming hither or in the river shall be sett a shore at Barbados;
4. That all persons now liveing on the confiscated estates and by virtue of any articles made with their employers, shall have the possession thereof, accordingly they paying for it to the Lords the States of Zealand what they were bound to doe to their imployers dureing ye time of their agreement, and aflerwards surrender up the possession thereof unto whome they shall appointe;
5. That our men comeing from Baurooma shall have free liberty to goe off or stay for Lieutenant Everward, who was Lieutenant to Dissekebe, with 12 more as I was informed comeing up to Surynam, he sadly wounded in the belly and the other in a most miserable condicion, being all that were left of our men at Baurooma and Dissekebee, all the rest perishing for want of supplies;
6. That the proportion of negroes detayned in the fort which we averre to be contrary to the

articles, and they avouch the contrary, be left to the decision of the States of Zealand.

It may be expected that I should give a perfect accompt what men were in the colony at the fleets arrival, which I shall very faithfully doe. In July last I had an exact list of all the four companies, which amounted to more than seaven hundred men; I have now received perfect lists, which I am to deliver to the commissioner according to the articles, and I find in all, both officers and soldiers, about 500 men, from which if we deduct the superannuated, the sick, the weake, the lame, which were really so at present, I justly averr we had not 300 men sound in the whole countrey, and those at very remote distances by reason of their dispersed settlements.

To conclude, an universall and continued sickness, an imperfect half-built fort, the vast distance of our settlements, an unable and divided people, the age, sickness, weakness, and backwardness of many, the infedellitty of more, the want of ammunition, the insolent disorders of our owne negroes, the dayly expectacion of the merciless French and the utter dispaire of any releife, were the confluence of united judgments, which our sinns had ripened, all concuring to subject us under the yoake of our enemies.

WILL. BYAM.

STUKKEN OVER DE NOORDSCHE COMPAGNIE

MEDEGEDEELD DOOR

DR. G. W. KERNKAMP.

De stukken over de Noordsche Compagnie, die ik ga uitgeven, zijn — op een enkele uitzondering na — ontleend aan een pak papieren in het archief der gemeente Enkhuizen, getiteld „Geoctroyeerde Compagnie op Spitsbergen, Nieuweland en andere Noordersche kwartieren, van 4 April 1614 tot 15 October 1743 [1])." In deze collectie vond ik hoofdzakelijk fragmenten van het archief der kamer Enkhuizen van de Noordsche Compagnie in de jaren 1614—1622; de stukken van later dagteekening: inventarissen en rekeningen van walvischvaarders en haringbuizen, zijn van geen belang. Uit de jaren 1614—1616 is slechts weinig over; te beginnen met 1617 wordt het archief minder fragmentarisch en bevat o. a. een groot aantal brieven van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen,

---

1) Onder dien naam wordt het pak vermeld in den Inventaris van het archief der gemeente Enkhuizen, opgemaakt door den heer C. J. Gonnet, 1892, bladz. 57, n° 437. Terloops vestig ik de aandacht er op, dat deze titel onjuist is: de geoctrooieerde compagnie eindigde met het jaar 1642. Na dien tijd was de walvischvangst voor ieder open.

enkele minuten van de antwoorden daarop, projecten van uitrustingen, memoriën, medegegeven aan de afgevaardigden van Enkhuizen naar de bijeenkomst der gezamenlijke kamers, en de notulen van de vergadering der groote en der kleine Noordsche Compagnie, gehouden te Amsterdam op 22—25 Maart 1621; daar van geen enkele vergadering der Compagnie notulen bewaard zijn gebleven, althans deze niet zijn opgemerkt door Mr. S. Muller Fz., toen hij zijne Geschiedenis der Noordsche Compagnie bewerkte, heeft de laatstgenoemde vondst eenige waarde. Verder bevat het archief drie reisjournalen van walvischvaarders — van 1615, 1616 en 1619 [1]) —, verschillende contracten voor het huren van schepen en van Baskische harpoeniers, brieven van de factoren der Enkhuizer kooplieden te Rouaan, enkele brieven van schippers ter walvischvangst, en een groot aantal rekeningen van ten behoeve der kamer geleverde waren, becijferingen van onkosten der uitrusting, inventarissen, scheepsrollen en dergelijke stukken. Wat van het archief der kamer bewaard bleef, houdt op met het jaar 1622, toen de kamer Enkhuizen liquideerde en een nieuwe vennootschap werd gevormd. Jan Simonsz. Blauhulck, de oprichter der kamer, eenige jaren lang haar eenige bewindhebber, trad niet toe tot de nieuwe maatschappij. Van hem zal dus het archief der kamer afkomstig zijn, dat, tegelijk met familiepapieren van de Blauhulck's [2]), in het Enkhuizer archief bewaard wordt.

Nu ik de naar mijne meening belangrijkste stuk-

1) Het journaal van 1615 ligt in het pak n° 437; die van 1616 en 1619 zijn in den inventaris van het Enkhuizer archief vermeld onder n° 439 en 440.

2) Zie n° 541 van den inventaris.

ken uit deze verzameling laat afdrukken, schijnt het mij noodig den inhoud daarvan wat uitvoerig toe te lichten, daar ik vrees dat anders slechts zeer weinigen zich er voor zullen interesseeren. Ik zelf wil althans gaarne bekennen, dat het mij veel moeite heeft gekost mij een heldere voorstelling te vormen van de handelszaken, waarover deze papieren loopen, en dat ook nu een enkele quaestie mij nog duister is gebleven. Mocht ik er in slagen den lezer eenigszins den weg in dezen doolhof te wijzen, dan is dat hoofdzakelijk te danken aan den uitstekenden leiddraad, dien ik in Mr. Muller's Geschiedenis der Noordsche Compagnie vond, en aan de gesprekken, die ik met hem over het hier behandelde onderwerp mocht houden. Het is zeker te betreuren, dat de heer Muller geen kennis van het bestaan der Enkhuizer papieren droeg, toen hij de merkwaardige geschiedenis van de walvischvangst bestudeerde: hij zou dan in zijn uitvoerig verhaal de verschillende bizonderheden, elk op hare plaats, hebben kunnen invlechten, waarvan ik thans slechts een gedeelte aan den lezer kan voorleggen in den vorm van nalezingen op den arbeid van Mr. Muller.

De eigenlijke aard der Noordsche Compagnie, ja, wellicht ook die van de Oost- en West-Indische Compagnie is, naar mijne meening, eerst duidelijk aan den dag gekomen, toen de heer Muller deze handelslichamen onlangs heeft gekenschetst als 17de-eeuwsche kartellen, strevende naar hetzelfde doel als de gelijknamige vereenigingen van fabrikanten en handelaars uit onzen tijd: opheffing der onderlinge concurrentie, besparing der productiekosten, vaststelling der te produceeren quantiteiten, regeling van de verdeeling

der producten, vaststelling van den verkoopsprijs [1]). Ik veroorloof mij een gedeelte van het bedoelde artikel hier in hoofdzaak aan te halen, omdat het den lezer zulk een juist inzicht geeft in verschillende onderwerpen, waarover ik straks zal hebben te handelen.

„De kern (van de Noordsche Compagnie) vormt eene welbekende Amsterdamsche firma, eene vennootschap, die over bijna de helft der gezamenlijke kapitalen beschikt. Eenige firma's in andere Hollandsche steden hebben met deze Amsterdammers het kartel gesloten. Later zijn ook eenige Zeeuwsche en Friesche firma's toegetreden. Het eigenlijke doel, waarmede het kartel aanvankelijk is gesloten, was door onderlinge samenwerking aan de concurrentie van vreemden het hoofd te bieden en die, zoo mogelijk, van de wereldmarkt te verdrijven. Het ligt in den aard der zaak, dat dit laatste doel echter niet volkomen bereikt is. Het uitgesproken doel van contractanten was echter om „meer orde en eenheid" in den handel te brengen. De contractanten zijn volkomen zelfstandig gebleven: zij beschikken over afzonderlijke kapitalen, rusten hunne eigene schepen uit en stellen daarop de bemanning aan. Jaarlijks komen hunne gemachtigden in het voorjaar bijeen en stellen vast, hoeveel traan en baarden men in de aanstaande campagne zal trachten te verkrijgen. Van dit bedrag wordt dan volgens een vast tarief eene bepaalde hoeveelheid aan ieder der firma's toegewezen. Het aantal schepen, dat elke firma zal uitzenden, het getal sloepen, waarmede zij visschen zal, houdt natuurlijk verband met haar

---

1) Een Nederlandsch kartel, door Mr. S. Muller Fz., in het Sociaal Weekblad van 9 en 16 Januari 1897.

aandeel in de vangst en wordt mede ter vergadering vastgesteld. Het terrein, waar de contractanten hunne vischvangst zullen uitoefenen, is nauwkeurig verdeeld en aan elke firma wordt, naar het schijnt bij loting, jaarlijks haar terrein aangewezen.

Aan de vastgestelde verdeeling der vangst wordt streng vastgehouden. De totale vangst wordt na afloop der campagne onder de contractanten verdeeld; heeft een der firmanten toevallig meer gevangen dan het haar toegewezene aandeel bedraagt, dan wordt dit surplus aan een andere firma, die te weinig heeft, toegewezen, na onderlinge verrekening van de kosten der vangst. Sommige der firma's hebben zich onderling geassureerd tegen zeerampen en andere gevaren, die hen bij het uitoefenen van het bedrijf bedreigen.

De regeling van het bedrijf geschiedt niet om zooveel visschen als mogelijk is te vangen, maar met de uitgesprokene bedoeling om vooral niet meer traan en baarden aan de markt te brengen dan voor de consumptie noodig is. De algemeene vergadering bepaalt den prijs, dien de traan en de baarden gedurende het loopende jaar zullen gelden. De contractanten zijn verplicht zich daaraan te houden, zelfs al blijkt een deel van het product daardoor onverkoopbaar. Op de overtreding van de door de algemeene vergadering genomen besluiten staan hooge boeten, die in het algemeen bepaald zijn op het dubbele der toegebrachte schade. Ten einde de onderlinge contrôle te vergemakkelijken, is directe invoer uit zee naar het buitenland verboden. Voor het geval van onderlinge geschillen zijn arbiters aangewezen, die in hoogste instantie beslissen."

Vervolgens wijst de heer Muller er op, dat het kartel van de regeering een octrooi heeft verkregen, waardoor het feitelijk in het bezit van het monopolie is. Wel heeft het octrooi niet betrekking op het

geheele terrein der vangst en zijn nieuw te ontdekken vischplaatsen voor de concurrentie opengesteld, maar het kartel slaagt er steeds in, nieuw optredende concurrenten tot het sluiten eener overeenkomst te noodzaken. De aandrang, dien het op de regeering uitoefent, om deze te bewegen tot het verbieden of zwaar belasten van den invoer van traan uit het buitenland, is echter vergeefsch gebleken.

De mededeeling omtrent het feitelijk bezit van het monopolie wordt in het vervolg van het artikel door den heer Muller eigenlijk teruggenomen, waar hij schrijft: „De drie machtige handelscompagniëen der 17de eeuw waren niets dan kartels tusschen zelfstandige handelsvennootschappen in verschillende steden, die den naam van kamers droegen. De historiographie heeft dit, voor zoover ik weet, steeds miskend door den nadruk te leggen op het monopolie dezer lichamen. Toch bestond dit monopolie feitelijk niet eens, of werd althans zeer belangrijk verzacht door de omstandigheid, dat de Staten-Generaal bij het verleenen en het hernieuwen van het octrooi hunnen beschermelingen telkens de verplichting oplegden, om allen, die deel wilden hebben aan het kartel, daartoe toe te laten, en wel niet alleen als bloote aandeelhouders, maar bepaaldelijk als handelende vennooten."

Deze laatste opmerking is niet geheel juist. Bij het verleenen der beide eerste octrooien, in 1614 en 1617, is het bedoelde voorbehoud werkelijk gemaakt[1]). In het archief van de Enkhuizer kamer vond

---

1) Muller, Noordsche Compagnie, p. 90 en 91. Alleen in het octrooi van 1614 komt intusschen de bepaling voor, dat nieuwe deelnemers ook toegang moeten hebben tot de bewindhebbersplaatsen: Gr. Placc. Boek I kol. 669 sqq.

ik dan ook een gedrukt exemplaar van een publicatie [1]) uit het jaar 1617, waarbij kennis wordt gegeven dat binnen den tijd van twee maanden na de aanplakking van het billet, iedereen, die wil deelnemen in de Noordsche Compagnie, zich daartoe kan aanmelden aan het adres van verschillende bewindhebbers en van den boekhouder der kamer van Amsterdam, onder opgave van het bedrag, dat hij wenscht in te leggen. De kamer van Amsterdam zond aan die van Enkhuizen 25 exemplaren van dat billet toe, met verzoek ze „te affigeren en in andere plaetsen van U. E. quartieren te senden, als Staveren, Harlingen, Alcmar, Medenblic en daer U. E. goet vinden sullen" [2]). Maar de heer Muller heeft zelf medegedeeld, dat de bepaling omtrent het openstellen van de poorten voor nieuwe aandeelhouders, „zoo aanstootelijk voor de Noordsche Compagnie, die in haren geldnood liever hare uitrustingen besnoeide, dan dat zij vreemden in zich opnam, op haar verzoek in de volgende octrooien van 1622 en 1633 niet meer gehandhaafd werd" [3]). Sinds 1622 was de Noordsche Compagnie dus wel degelijk in het bezit van een monopolie, en wanneer de la Court in zijne Aanwijsing schrijft, dat „de Staten Generaal in den jaare 1622 goetvonden eene Groenlandse Compagnie, met uitsluitinge van alle andere ingeseetenen, tot het vissen der walvissen te octroyeeren" [4]), slaat hij toevallig den spijker op den kop. Toevallig,

---

1) Hierna afgedrukt, onder n° 2.

2) Missive van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen, d.d. 16 Febr. 1617 (Arch. Enkhuizen: aldus worden voortaan alle stukken uit den te Enkhuizen berustenden bundel papieren aangehaald, die niet door mij zijn afgedrukt.)

3) Muller, t. a. p., p. 91.

4) Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen enz. p. 191.

want in de door mij gecursiveerde woorden mag men geen zinspeling van de la Court zien op het niet opnemen van nieuwe aandeelhouders: een dergelijke clausule komt ook reeds voor in het octrooi van 1614 en geeft daar alleen te kennen dat de Noordsche Compagnie, nadat zij voor iedereen de gelegenheid had opengesteld om aandeel te nemen, het monopolie van het bedrijf zou hebben. Ik geloof daarom dat de la Court alleen bij vergissing het begin van de Compagnie stelt in 1622 in plaats van in 1614; maar in werkelijkheid werden bij de prolongatie van 1622 voor het eerst alle ingezetenen, die buiten de Compagnie stonden, uitgesloten van het recht om aandeel te nemen. Juist in dat jaar was er dan ook voor de Compagnie aanleiding om nieuwe deelnemers te weren, nu de vereeniging met hare vroegere mededingsters, de kleine Noordsche Compagnie en de Zeeuwsche maatschappijen ter walvischvangst, eindelijk tot stand was gekomen. „Krachtig en onaangevochten stond zij in 1622 daar met een ruim kapitaal" [1]: voor haar zelve was er dus geen enkele reden nieuwelingen te laten deelen in de meerdere winsten, die de moeielijk verkregen kennis van het bedrijf haar voor de toekomst deed hopen; voor de Staten-Generaal was een voorname reden tot handhaving der vroegere bepaling vervallen, nu door de vereeniging der concurreerende compagniëen immers allen, die tot nog toe zich op de walvischvangst hadden toegelegd, van de winsten der Compagnie zouden genieten. Vandaar dat de Staten-Generaal, die slechts bedoeld hadden de concurrenten samen te brengen in een kartel, ten slotte toegaven aan den aandrang der gekartelleerden naar een monopolie.

1) Muller, t. a. p., p. 234.

Overigens wordt hetgeen de heer Muller ter kenschetsing van den aard der Compagnie schreef, toen hij haar met den naam kartel betitelde, volkomen bevestigd door de stukken uit het archief der Enkhuizer kamer. Met name geldt dit voor wat hij mededeelde omtrent het beperken van de hoeveelheid der aan de markt te brengen waar, het vaststellen van den verkoopprijs, en de pogingen om een verbod van invoer van buitenlandsche traan of ten minsten een hoog invoerrecht daarop te verkrijgen; ook zullen wij straks zien, dat nog in een ander opzicht de Compagnie als een kartel te werk ging, nl. bij het regelen van den verkoop. „Alsoo onse camer geïnclineert is tot cleyne equipage", schrijft de kamer van Amsterdam in 1618 aan die van Enkhuizen, „gelijc wy ooc, in den Hage sijnde, aen de andere, aldaer vergadert, seer tot cleyne equipage hebben getendeert, om niet sooveele traen in 't lant te brengen, dat men dien in 't eynde niet al vertieren en can, gelijc wy oogenschijnlijc sulx sien volgen, indien in 't equiperen geene maticheyt en wort gebruyct, soo hebben wy U. E. willen gebeden hebben ons metten eersten te verwittigen, met hoevele schepen U. E. camer dit saison op Spitsbergen begeert te comen, om ons daerna te gouverneren" [1]). Een bindende afspraak omtrent den verkoopprijs van traan en walvischbaarden schijnt in 1617 nog niet bestaan te hebben, althans, wanneer Amsterdam klaagt dat de Hoornsche kamer haar baarden te Rouaan heeft laten verkoopen „à *f* 27 't hondert [2]), waermede de merckt heel onder de voet leyt gesmeten", laat het er op volgen: „off men

---

1) Amsterdam aan Enkhuizen, 31 Januari 1618: hierna, n° 5.

2) Over de prijzen van traan en baarden vgl. Muller, t. a. p., p. 128

daer eenige ordre in sal connen ramen, magh ons den tijt leeren. Op 't stuc van den traen dient wel ordre gestelt, off wy sullen altsamen voor andere costen en moeyte vergeeffs gedaen hebben" [1]). Maar in het volgende jaar was zulk een afspraak gemaakt — en zien wij Amsterdam reeds dadelijk pogingen in het werk stellen om haar te ontduiken. Het heeft nog acht honderd kwarteelen traan overgehouden en wendt zich nu tot Enkhuizen, dat klaarblijkelijk ook nog niet uitverkocht was, om den prijs te verminderen: „wy verstaen, dat de camers, die traen hebben, malcander daerin mogen verstaen, sonder 't contract te violeren, gemerct degene, die uutvercocht hebben, geen prejuditie daerby en lyden" [2]). Bedenkelijke redeneering! al leden de andere kamers oogenblikkelijk geen nadeel, voor het komende saizoen moest de prijs van de traan toch gedrukt worden, wanneer Amsterdam en Enkhuizen dien in het begin van het jaar lager stelden.

Een eigenaardig voorbeeld van de macht, waarover de Noordsche Compagnie, als elk kartel, beschikte om den prijs van de waar willekeurig te verhoogen, biedt een plaats uit de notulen van de in 1621 gehouden vergadering der Compagnie met de firma's, die tezamen de kleine Noordsche Compagnie vormden. De traan werd voornamelijk gebruikt in lampen, tot verlichting, en was dus een concurrent artikel van olie, zoozeer zelfs, dat het voornaamste motief, waarom de provincie Holland in 1621 aan de Staten-Generaal ontried de door de Compagnie gevraagde konvooischepen toe te staan, bestond in de overweging, dat men mocht betwijfelen of het bedrijf van de Compagnie aan het algemeen

1) Amst. aan Enkh. 9 Juli 1617 (Arch. Enkhuizen.)
2) Amst. aan Enkh. 31 Januari 1618: hierna, n° 5.

ten goede kwam, „te meer, soo verstaen wordt, dat daerdoor gheruineert worden de oude neeringen van oly slaen, en van de handelaers met zaet" [1]. In de zooeven genoemde vergadering nu werd het voorstel gedaan om den prijs van de traan te verhoogen, daar de olie zeer in prijs was gestegen [2] — en dat op een tijd toen, blijkens dezelfde notulen, nog een groote hoeveelheid traan in de pakhuizen lag. Door de afwezigheid van enkele leden werd geen besluit hierop genomen, zoodat wij niet gewaar worden of de Compagnie van de gelegenheid heeft geprofiteerd. Wanneer de heeren geweten hebben — en dat zullen zij wel — dat de Staten van Holland zich bezorgd maakten over de concurrentie, die de olie van de traan ondervond, was dit juist een goede reden geweest om den prijs tijdelijk zoozeer te verhoogen, dat de oliehandelaars niet behoefden te klagen.

Het binnenland was de hoofdmarkt voor de traan, het spek en de balein, die de Compagnie aan de markt bracht [3]. Maar reeds spoedig werd ook naar het buitenland uitgevoerd, o. a. naar Dantzig, maar vooral naar Frankrijk: naar Rouaan, Bordeaux,

1) Uit Resol. Holl. 20 April—8 Mei 1621, aangehaald bij Muller, t. a. p., p. 99, noot 2. — Een ander bewijs voor die concurrentie vindt men in een brief van de factoren der Enkhuizer kooplieden te Rouaan, die aan hunne lastgevers schrijven: „alsoo een igelick verseeckert is, het raepsaet hier te landen misluckt is, soo wort hier seer naer Groenlantsen traen gevraecht ende sal hier in toecomende saisoen van Aoust ende September seer grooten treck hebben." (Miss. 13 Mei 1620: Arch. Enkhuizen.)

2) Vergadering van 25 Maart 1621, in den namiddag: hierna, n° 11.

3) Volgens Muller, t. a. p., p. 127, noot 3, zegt de la Court in zijne Aanwysing enz., p. 75, dat de Noordsche Compagnie zich tot den binnenlandschen verkoop geheel bepaalde; Mr. Muller toont dan de onjuistheid daarvan aan. Ik kan echter uit de aangehaalde plaats van de la Court niet lezen wat de heer Muller meent dat er staat.

Bayonne, en St. Jean de Luz, in Biskaye [1]). In het archief der Enkhuizer kamer vindt men tal van brieven van Reynier Pietersz. en Niclaes Diericx aan Pieter Maelson en Claes Egxken, bewindhebbers van de Enkhuizer kamer. Uit die correspondentie blijkt dat de eerstgenoemden als agenten of factoren van de Enkhuizer kooplieden te Rouaan gevestigd waren, dat zij voor hen — behalve tarwe, rogge en tonnevisch — ook traan en baarden verkochten en hen geregeld op de hoogte hielden van de marktprijzen. In 1621 echter hooren wij dat de afgevaardigden van de Compagnie, die convooischepen aan de Staten-Generaal gaan verzoeken, tevens gemachtigd worden aan te dringen op verhooging van het invoerrecht van de traan, die uit Rouaan wordt ingevoerd. [2]) Daar de Franschen op dit tijdstip niet ter walvischvangst voeren — afgeschrikt door de onvriendelijke behandeling, in vorige jaren van Engelschen en Nederlanders ondervonden [3]) — ligt het voor de hand te veronderstellen, dat de traan, over Rouaan, uit Engeland werd aangevoerd. Immers,

1) Voor Dantzig blijkt dit uit het cognossement van een schipper, d.d. 14 Sept. 1619, die voor de Enkhuizer kamer traan daarheen bracht, en uit een brief van een te Dantzig gevestigden factor aan den Enkhuizer bewindhebber Claes Exgken, d.d. 26 April 1620, waarin o. a. bericht wordt, dat de verkoop van traan slecht gaat, omdat er zooveel aangevoerd wordt uit Zweden en Noorwegen. Voor St. Jean de Luz zie hierna n° 14, 15, 16. Voor Rouaan, Bordeaux en Bayonne vgl. ook Muller, t. a. p., p. 127, noot 4.

2) Namiddag-vergadering van 23 Maart 1621: hierna, n° 11. — Vgl. ook n° 13, den brief van Lambert van Tweenhuysen aan Blanhulck, d.d. 21 Juli 1621, waarin hij klaagt over de verhooging der licenten op de traan, zoodat de handelaars van Vlaanderen de traan beterkoop kunnen halen uit Calais dan uit Nederland. Zoo vat ik althans de hier bedoelde plaats in n° 13 op.

3) Muller, t. a. p., p. 285—289.

vooral de concurrentie van de Engelschen was voor de Compagnie hoogst nadeelig. Wanneer de kamer van Amsterdam in 1617 aandringt op het verbieden van den invoer of het hoog belasten van buitenlandsche traan, blijkt deze maatregel de Compagnie vooral te moeten beschermen tegen de mededinging van Engeland, dat zelf ook den invoer van walvischbaarden had verboden [1]. En de Staten-Generaal, zoo schrijft Amsterdam, mogen bedenken dat zulk een invoerrecht in dubbelen zin voordeelig zal zijn: voor de Compagnie, maar ook voor het land, want al wordt het okshoofd traan ook met *f* 8 of *f* 9 bezwaard, „de Engelschen sullen niet laten te brengen, al souden se sonder proffijt hier vercoopen." Maar hoe fraai Amsterdam de zaak ook mocht voorstellen, aan dit oor bleven Haar Hoog Mog. steeds doof [2]). En met reden. Ware het verzoek ingewilligd, dan zouden de traanprijzen door de Noordsche Compagnie, die dan geen mededinging meer had te duchten, nog meer in de hoogte zijn gedreven.

Bij de door mij gepubliceerde stukken zijn er verscheidene, die vooral duidelijk doen uitkomen dat de zoogenaamde kleine Noordsche Compagnie niets anders was dan een combinatie van enkele handelaars en handelsfirma's, en die tevens ons een juister inzicht geven in de verhouding van de groote Compagnie tot de kleine. Ook omtrent de regeling, die getroffen werd om de concurrentie in het verkoopen van de traan te doen ophouden, kunnen wij er enkele merkwaardige conclusies uit trekken. Laat mij eerst echter nog in herinnering brengen, hoe de kleine Compagnie was ontstaan.

1) Amst. aan Enkh. 5 Sept. 1617: hierna, n 3.
2) Muller, t. a. p., p. 89.

In 1614 werd door twee schepen, uitgerust op kosten der kamers Amsterdam en Enkhuizen, toevallig een nog onbekend eiland ontdekt, op $71\frac{1}{2}$° N. B. gelegen, dat naar den bevelhebber der expeditie Jan Mayen-eiland werd genoemd. Ook een schip, door de Delftsche kamer uitgerust, kwam in hetzelfde jaar aan dat eiland; de kapitein, Kerckhoff, ging aan land, onderzocht het nauwkeurig — wat zijne voorgangers hadden verzuimd — en bevond, dat aan de kusten een menigte walvisschen zich vertoonden.

Na de terugkomst der drie schepen werd de ontdekking natuurlijk bekend gemaakt aan de bewindhebbers der kamers van Amsterdam, Enkhuizen en Delft; de beide eerstgenoemde schijnen er weinig acht op te hebben geslagen en lieten het aan de Delftsche heeren over, of zij de ontdekking aan de Staten-Generaal bekend wilden maken en, volgens de bepalingen van het generaal octrooi [1]), ten behoeve der Compagnie, een acte verzoeken, die recht gaf op de vier als belooning der ontdekking uitgeloofde reizen.

Het lag echter niet in de bedoeling der Delftsche heeren, om deze ontdekking dienstbaar te maken aan de belangen der Compagnie. De twee bewindhebbers, onder wier toezicht de expeditie van kapitein Kerckhoff had plaats gehad, Nicasius Kyen en Dirk Adriaanz. Leversteyn, energieke kooplieden met weinig gewetensbezwaren, „sochten meer haer particulier proffijt als het beste van de gemene Compaignie, twelck sy schuldich waeren te besorgen." Opzettelijk lieten zij den door de Staten-Generaal

1) Over dit generaal octrooi voor nieuwe ontdekkingen, wel te onderscheiden van het speciaal octrooi der Noordsche Compagnie zie Muller t. a. p., p. 165.

bepaalden termijn van veertien dagen na de terugkomst van het schip verloopen, binnen welken de ontdekking moest worden bekend gemaakt, en zonden, in het voorjaar van 1615, voor eigen rekening en in het geheim, kapitein Kerckhoff weder naar Jan Mayen-eiland, die er een goede vangst maakte. Intusschen had ook de Amsterdamsche kamer in het begin van 1615 een schip uitgerust om nieuwe eilanden te ontdekken en tegelijk het in het vorige jaar gevonden eiland nauwkeuriger te onderzoeken. Nog in den zomer kwam het overhaast terug met het bericht, dat een schip van Kyen en Leversteyn er reeds bezig was te visschen Terstond brachten de Amsterdamsche bewindhebbers de zaak voor de Staten-Generaal, die zich de beslissing hadden voorbehouden over alle geschillen, uit het generaal octrooi voortvloeiende. Zij verzochten dat niet alleen schip en goed verbeurd verklaard, maar ook de reeders tot een boete van 50.000 dukaten zouden worden veroordeeld; ook vroegen zij zelven octrooi voor de ontdekking van Jan Mayen-eiland. Na de twistende partijen gehoord te hebben, besloten de Staten-Generaal in Februari 1616 dat voor dit jaar beide aan het eiland zouden mogen visschen. Eerst in April 1617 viel de definitieve uitspraak — van den Hoogen Raad — dat, gedurende vier jaar, ingaande met 1618, beide partijen „met gelijck recht, ende sonder malkanderen eenich beleth te doen, het eylant in questie souden mogen bevisschen, op alsulcken ordre als syluyden metten anderen onderlinge souden ghoedt vinden off anders by de hoochgemelte heeren Staten-Generaal soude werden gearbitreert." Kyen en Leversteyn hadden zich ondertusschen met andere kooplieden in betrekking gesteld en de „cleyne Noortsche Compagnie" opgericht, die dus sedert 1616 de walvischvangst aan Jan Mayen-eiland uit-

oefende en al dadelijk in dat jaar er vijf schepen heenzond [1]).

Laat ons thans zien, welke nieuwe gegevens de stukken uit het Enkhuizer archief voor deze zaak aan het licht brengen. De heer Muller heeft ons reeds medegedeeld dat de bekende geograaf en zeevaartkundige Dr. Petrus Plancius — die voor de vaart op Nieuw-Nederland in compagnie stond met twee bewindhebbers van de Amsterdamsche kamer der Noordsche Compagnie — voor de laatste partij koos en trachtte te bewijzen, dat Jan Mayen-eiland onder haar octrooi behoorde [2]). Thans blijkt dat ook een andere autoriteit aan hare zijde stond, en wel niemand minder dan Hessel Gerritsz., de beroemde cartograaf, de beste kenner van alle vraagstukken, op de Noordoostelijke en de Noordwestelijke doorvaart betrekking hebbende [3]). In een brief aan den Enkhuizer bewindhebber Jan Simonsz. Blauhulck vraagt hij naar juiste berichten over de lengte en breedte van IJsland en verzoekt hem het journaal op te zenden van een schip, dat benoorden IJsland om was gevaren. Het blijkt, dat hij de bewering van Kyen en Leversteyn, dat Jan Mayen-eiland niet onder het octrooi der Compagnie is gelegen, wil bestrijden o. a. met het betoog, dat IJsland niet Noordelijker ligt dan 66°20′ en dat het van Oost naar West niet langer is dan 60 mijlen of daaromtrent [4]).

---

1) Het voorgaande naar Muller, t. a. p., p. 311—319.

2) Muller, t. a. p., p. 314, noot 4.

3) Zie over hem de inleiding van Mr. S. Muller Fz. op de uitgave der „Detectio freti Hudsoni or Hessel Gerritsz's collection of tracts, by himself, Massa and de Quir, on the North-East and West Passage, Siberia and Australia". Amsterdam, Frederik Muller en C°, 1878.

4) Hessel Gerritsz. aan Jan Simonsz. Blauhulck, 1615: hierna, n° 1.

Op het eerste gezicht is het niet duidelijk, wat de ligging van IJsland met de quaestie te maken heeft. In het octrooi van 1614 wordt het niet genoemd: de Compagnie kreeg daarbij het monopolie van te handelen en te visschen op „de kusten ende landen van Nova Sembla tot Fretum Davidis toe, daeronder begrepen Spitsbergen, Beren-eylant, Groenlant ende die andere landen, die onder de voorszeide landen gevonden souden mogen werden" [1]).

Toch meen ik te kunnen gissen waarom Hessel Gerritsz. IJsland in de quaestie wil betrekken. Waar de heer Muller mededeelt, dat Kyen en Leversteyn in 1615 een schip naar Jan Mayen-eiland uitrustten, voegt hij daaraan toe: „misschien werd als het doel der reis IJsland opgegeven, althans Kyen verzocht 18 Mei 1615 uit naam der „Compaignie van Islandt" van de Staten-Generaal vijf gotelingen te leen, om zijne schepen te beschermen op de visscherij aan IJsland, „alwaer ordinaris veel roovers haer onthouden [2])." Mij dunkt, hier ligt de aanwijzing dat Kyen c. s. de expeditie naar Jan Mayen-eiland voorstelden als uitgaande van de Compagnie van IJsland, m. a. w. zij beweerden dat Jan Mayen-eiland zoo dicht bij IJsland lag, dat het kon worden beschouwd als het terrein, waar de genoemde Compagnie haar bedrijf nog mocht uitoefenen. Vandaar dat Hessel Gerritsz. de juiste „streckinge" van IJsland zal willen weten, om daarmede aan te toonen dat Jan Mayen-eiland er te ver van verwijderd ligt, dan dat de bewering van Kyen c. s. steek zou houden.

De heer Muller heeft overigens, op mijns inziens overtuigende gronden, aangetoond dat door de Staten-Generaal de Noordsche Compagnie in het

1) Gr. Placc. Boek I kol. 669 sqq.
2) Muller, Noordsche Compagnie, p. 313, noot 6.

ongelijk behoorde te worden gesteld, maar dat de laatste volkomen gerechtigd was de Delftsche heeren, die misbruik hadden gemaakt van een door hen in hunne qualiteit van bewindhebbers vernomen ontdekking, voor den gewonen rechter om schadevergoeding aan te spreken. Zij deden dit echter niet, waarschijnlijk omdat ook zij zelven zich bewust waren niet altijd fair te hebben gehandeld tegenover hunne collega's; de Amsterdammers bv. werden beschuldigd aan de Noordkaap afzonderlijke walvischvangst te hebben uitgeoefend, met Deensche passen nog wel [1]), en wij zullen straks, bij het beschrijven van de geschiedenis der kamer van Enkhuizen, vernemen dat er ook eenige aanleiding is haar te verdenken van, in het geheim, met een paar andere kamers, haar eigen voordeel te hebben gezocht.

Sinds 1616 voeren, zooals wij gezien hebben, de Noordsche Compagnie en de kleine Noordsche Compagnie gezamenlijk ter walvischvangst naar Jan Mayeneiland. Bovendien mocht de eerste het bedrijf ook uitoefenen op Spitsbergen, dat voor haar concurrent niet toegankelijk was. Maar ook op Spitsbergen had zij — afgezien van buitenlandsche mededingers — het rijk niet alleen. In Mr. Muller's Geschiedenis van de Noordsche Compagnie kan men nalezen, hoe zich in Zeeland een compagnie ter walvischvangst had kunnen vormen, die op Spitsbergen moest worden toegelaten, en hoe, na veel geharrewar, in 1617 een contract was gesloten tusschen de Noordsche Compagnie en de Zeeuwsche maatschappijen om gezamenlijk een nieuw octrooi aan te vragen voor den tijd van vier jaren [2]). In de door mij af-

1) Muller, t. a. p., p. 316, noot 2, p. 334.
2) Muller t. a. p., p. 323—329.

gedrukte „Uitnoodiging tot deelneming" van 1617 leest men dan ook in den aanhef, dat prolongatie van octrooi was verkregen door „de bewindthebberen van de geoctroyeerde Compangie van Nova Sembla tot Fretum Davis toe, beneffens de coopluyden van Zeelandt" [1]). De geschiedenis van de Zeeuwen zoowel als die van de kleine Compagnie bevestigt dus de boven aangehaalde woorden: „het kartel slaagt er steeds in, nieuw optredende concurrenten tot het sluiten eener overeenkomst te noodzaken." De Zeeuwen kregen voor $^{1}/_{4}$ deel in het gemeenschappelijk octrooi; met de kleine Noordsche Compagnie was reeds in 1616 afgesproken dat alle door de beide Compagnieën te vangen walvisschen zouden worden verdeeld in evenredigheid van het getal sloepen, dat elk in zee zou brengen, en in 1620 werd een nadere overeenkomst tot regeling van de gemeenschappelijke visscherij getroffen [2]). In de stukken uit het Enkhuizer archief wordt enkele malen gewag gemaakt van pogingen van de Zeeuwen, om ook te worden toegelaten tot de visscherij op Jan Mayeneiland, maar voorloopig bleven deze vergeefsch. Enkhuizen geeft ergens te kennen daar niet tegen te hebben, mits Kyen c. s. hun bedrijf daar opgeven: een voorwaarde, die weinig kans had van vervuld te worden [3]).

Sinds de oprichting der kleine Noordsche Compagnie verkeerde de kamer van Delft in een eigenaardigen toestand: als lid van de groote Compagnie moest zij deelnemen aan de uitrustingen naar Spitsbergen en Jan Mayen-eiland, en aan het laatste werd

---

1) Hierna, n° 2.

2) Muller, t. a. p., p. 319, 328, 375.

3) Hierna: n° 7 en n° 11 (in het laatste stuk op 24 Maart 1621, namiddag-vergadering.)

bovendien de walvischvangst voor eigen rekening uitgeoefend door enkele bewindhebbers van die kamer, door Kyen en Leversteyn. Immers, dat deze, ook na de oprichting der kleine Compagnie, als bewindhebbers in de kamer Delft aanbleven, blijkt afdoende [1]. Ik merkte reeds op, dat al spoedig tot de kleine Compagnie ook andere kooplieden toetraden: zoo wordt in 1620 als bewindhebber van de kleine Compagnie genoemd Pieter Ewoutsz. van der Horst, die ook al weer tegelijk bewindhebber was van een kamer van de groote Compagnie, nl. van die van Rotterdam [2]. Ook Simon van der Does, de zoon van den Amsterdamschen schout, Cornelis Musch, de secretaris van Rotterdam, Adriaan en Jacob Leversteyn [3], Pieter van der Graeff en Reyer van der Burch komen als firmanten van de kleine Compagnie voor. De notulen van de vergadering van 1621 geven ons eenig nieuw licht over de wijze, waarop de beide Compagnieën samen haar bedrijf uitoefenden [4], en het schijnt mij daarom gewenscht deze notulen wat uitvoerig te bespreken.

De vergadering blijkt een bijeenkomst te zijn alleen van de groote en van de kleine Noordsche Compagnie. Van de Zeeuwen wordt geen melding gemaakt: natuurlijk niet, want deze vischten alleen op Spitsbergen, en konden dus wegblijven van een vergadering, waarin alleen over de vangst op Jan Mayen-eiland werd gesproken, het eenige terrein, waar de kleine Noordsche Compagnie mocht komen. Als presenten

1) Zij worden als zoodanig genoemd bij Muller, t. a. p., Bijlage XXI, p. 423. Leversteyn wordt ook in de notulen der vergadering van Maart 1621 als bewindhebber van Delft genoemd: hierna, n° 11, in den aanvang.

2) Muller, t. a. p., p. 84, noot 4.

3) Vgl. over deze personen een noot bij n° 11.

4) Hierna, n° 11.

worden genoemd bewindhebbers van de kamers van Amsterdam, Delft, Rotterdam en Enkhuizen der groote Compagnie, benevens de „consorten" van de „cleyne camer", zooals de kleine Compagnie hier heet. Op dat woord „consorten" vestig ik al vast de aandacht. De kamer van Hoorn is in den beginne niet vertegenwoordigd, maar komt later ter vergadering.

Op den tweeden dag der vergadering wordt berekend, hoeveel traan door „ider camer ende consorten" verkocht is, hoeveel zij nog in voorraad hebben, hoeveel de kamers en consorten van elkaar te vorderen hebben wegens de verzending van de traan, die de een voor den ander verkocht heeft, hoeveel zij elkaar op nieuw zullen toesturen [1]). Bij deze verrekening worden alleen genoemd de kamers van Amsterdam, Hoorn en Rotterdam, en verder Nicasius Kyen, Simon van der Does en Jacob Leversteyn, Adriaan Leversteyn's Compagnie, Dirk Leversteyn's Compagnie en Cornelis Musch. Van de kamers Enkhuizen en Delft der groote Noordsche Compagnie wordt geen gewag gemaakt. Van de eerste is dit gemakkelijk te verklaren: Enkhuizen had in het vorige jaar, in 1620, geen deel genomen aan de uitrusting ter walvischvangst [2]) en had dus niets te verrekenen; toch is het op deze vergadering vertegenwoordigd, omdat hier besluiten werden genomen omtrent de uitrusting voor 1621, waaraan het weer deel zou nemen. Iets moeielijker is het na te gaan, waarom de kamer van Delft der Noordsche Compagnie niet met name genoemd wordt bij de

1) Vgl. de toelichting, die ik bij n° 11 gegeven heb van de onderlinge verrekening.

2) Dit blijkt uit de door mij afgedrukte stukken n° 9 en 17.

verrekening. Dat zij nog altijd bestond en niet had geliquideerd, omdat bv. het Delftsche kapitaal geheel in de kleine Compagnie gestoken was, blijkt uit het feit, dat zij ter vergadering is vertegenwoordigd, nog wel door drie bewindhebbers, door Dirk Leversteyn, Jan de Back en van den Bonecht [1]). Zoo blijft dus de veronderstelling over, dat van de Delftsche kamer wordt gezwegen om dezelfde reden, die voor Enkhuizen gold, nl. dat zij in het vorige jaar geen deel had genomen aan de uitrusting. Op zich zelve zou dit zeer goed verklaarbaar zijn, nu wij weten dat het bewindhebberschap dezer kamer gecombineerd werd met het firmantschap van de kleine Compagnie; daar het kapitaal van de Delftsche kooplieden voor een gedeelte gebruikt werd ten behoeve der kleine Compagnie, kan dit afbreuk gedaan hebben aan de uitrustingen van de kamer Delft der groote Compagnie. Toch is er één omstandigheid, die mij doet aarzelen deze verklaring juist te vinden. Wij weten nl. dat in 1622 de kleine Noordsche Compagnie bestond uit drie deelen, elk gerechtigd tot een aandeel van 1500 kwarteelen in de vangst, en een vierde deel, dat onder drie kooplieden verdeeld was — Pieter van der Graeff, Reinier van der Burch en Adriaan Leversteyn — die gezamenlijk recht hadden op 3300 kwarteelen [2]), en daar ons van het tegendeel niets bekend is, meen ik te mogen aannemen dat deze toestand ook reeds in 1621 bestond. Zie ik nu goed, dan was de kleine Noordsche Compagnie niets anders dan een vereeniging van vier firma's (vandaar dat in de notulen der vergadering steeds

---

1) Wanneer dan ook in 1622 de groote en de kleine Noordsche Compagnie vereenigd worden, heet de laatste voortaan: tweede Delftsche kamer. Muller, t. a. p., p. 322.

2) Muller, t. a. p., p. 322.

gesproken wordt van de „consorten") [1]), die voor eigen rekening het bedrijf uitoefenen, en in dit opzicht dus verschillen van de kamers der groote Compagnie, wier bewindhebbers niet uitsluitend handelden met eigen kapitaal, maar bestuurders waren eener maatschappij op aandeelen; van die aandeelen zullen zij zelven wel de meeste gehad hebben, maar niet alle [2]). Die vier firma's moeten wij dus terugvinden bij de afrekening, waarvan straks sprake was: daar worden er echter niet vier, maar vijf genoemd, nl. 1° Nicasius Kyen, 2° Simon van der Does en Jacob Leversteyn, 3° Adriaan Leversteyn's Compagnie, 4° Dirk Leversteyn en Compagnie, 5° Cornelis Musch. Men kan de moeielijkheid der verklaring ontloopen, door aan te nemen dat de samenstelling der kleine Noordsche Compagnie in 1621 anders was dan in 1622, en dat er toen niet vier, maar vijf firma's waren. Maar waarschijnlijker lijkt het mij, dat een dezer vijf de kamer Delft der Noordsche Compagnie vertegenwoordigt, en dan is er de meeste reden om de firma „Dirk Leversteyn ende Compagnie" daarvoor te houden, omdat hij in de notulen als afgevaardigde van de kamer van Delft voorkomt [3]).

---

1) Muller, t. a. p., p. 319, noot 5, maakt gewag van een „resolutiebouck van de heeren bewinthebberen van de grootte ende de consorten van de cleyne geoctroyeerde Noortsche Compagnie", waarvan hem alleen de titel bekend is geworden. Klaarblijkelijk zijn de notulen, door mij onder n° 11 afgedrukt, een extract uit dit „resolutiebouck." Het gezamenlijk resolutieboek der beide compagniëen was natuurlijk een gevolg van de haar, bij vonnis van den Hoogen Raad, opgelegde „ordre", (hiervóór, p. 277.)

2) In het archief van de kamer van Enkhuizen vond ik dan ook enkele quitanties van voor aandeelen gestort geld, staande op andere namen dan die der bewindhebbers. Vgl. ook hierna, p. 315, noot 1.

3) Te meer zou ik dit gelooven, omdat Muller, t. a. p., p. 131

Hoe dit zij, er is in elk geval eenige reden om aan te nemen dat het nog al moeielijk geweest zal zijn, de financieele aangelegenheden van de Delftsche kamer gescheiden te houden van die der kleine Noordsche Compagnie [1]). Wanneer dan ook in het laatst van 1621 onderhandeld wordt over de vereeniging der groote en der kleine Compagnie, vernemen wij dat de laatste een samenkomst heeft met de afgevaardigden der kamers van Amsterdam, Enkhuizen, Hoorn en Rotterdam: van Delft of Delftshaven wordt gezwegen [2]).

Gaan wij na, welke besluiten verder op de vergadering van 1621 genomen werden, dan blijkt dat de vereeniging der beide Compagniëen inderdaad reeds zeer nauw was [3]). Om slechts de voornaamste onderwerpen te noemen: zij bepalen tezamen hoeveel schepen dit jaar naar Jan Mayen-eiland zullen

---

schrijft: „de kleine Noordsche Compagnie, door de energieke Kyen en Leversteyn opgericht, zag den laatste reeds weinige jaren later zich uit dit bedrijf terugtrekken"; hieruit mag men dus wel afleiden, dat in 1621 Dirk Adriaansz. Leversteyn niet meer in de kleine Noordsche Compagnie zat. Het is echter zonderling, dat bij de rekening zijn naam niet dadelijk volgt op die der kamers Amsterdam, Hoorn en Rotterdam, maar eerst wordt genoemd als de vierde der vijf firma's.

1) Dit blijkt bv. ook uit een missive van Simon van der Does aan de kamer van Enkhuizen, d. d. 6 April 1621, (Arch. Enkhuizen) inhoudende: van der Does en zijn compagnon Jacob Dirksz. Leversteyn hebben een vordering op de kamer Enkhuizen; deze weigert echter te betalen, omdat zij gelooft dat van der Does en zijn compagnon in gemeenschap staan met de kamer Delft, en Enkhuizen met deze kamer een geschil heeft over de afrekening; van der Does verzekert nu uitdrukkelijk, dat „Jacob Dircksz. (Leversteyn) pertyculier voor hem ende mijn ut geweest is ende en heeft geen gemeenschap met de cammer van Delff."

2) Zie de Memorie, afgedrukt onder n° 18.

3) Zoo wordt bevestigd wat de Heer Muller vermoedde: „de vereeniging der beide Compagniëen schijnt reeds toen (1620 en 1621) vrij nauw geweest te zijn". (Muller, t. a. p., p. 319.)

gaan, stellen vast, hoeveel convooiers aan de Staten-Generaal zullen worden verzocht en hoe deze zullen worden verdeeld tusschen Spitsbergen en Jan Mayen-eiland, regelen de uitoefening van het bedrijf aan het laatste eiland, met name „op 't stuck van de chaloupen", besluiten verhooging van het invoerrecht op buitenlandsche traan te verzoeken, benoemen gecommitteerden om het reeds lang hangende proces met den Engelschman John Clark — het hoofd eener Duinkerksche Compagnie, over wien ik straks nog iets te zeggen zal hebben — ten einde te brengen, vinden ten slotte goed, dat de groote en de kleine Noordsche Compagnie op haar beider namen prolongatie van het ten einde loopende octrooi zullen vragen.

Vooral echter verdient onze aandacht, wat wij uit de notulen vernemen omtrent den verkoop van de traan. Uit enkele brieven van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen [1]) valt reeds op te maken, dat in 1621 door de kamers van de Noordsche Compagnie gezamenlijk traan werd gezonden naar Rouaan en St. Jean de Luz; althans Amsterdam laat aan Enkhuizen weten, dat het aandeel van deze kamer in de eerste verzending 36 kwarteelen bedraagt. Daar Enkhuizen nog geen traan heeft — er was dus nog geen schip van Enkhuizen uit Spitsbergen of Jan Mayen-eiland teruggekomen — heeft Amsterdam deze 36 kwarteelen alvast gescheept en zal die weer terug ontvangen, zoodra er een lading traan voor Enkhuizen uit het Noorden zal aankomen. Wenscht Enkhuizen echter niet in de verzending te participeeren, „soo mogen deze 36 quarteelen voor rekeninge van eenige andere camers oft leden gaen."

1) Hierna, nº 14, 15 en 16.

Uit een anderen brief vernemen wij, dat Enkhuizen wel heeft deelgenomen aan de eerste verzending en ook hare portie wil hebben in een tweede.

In de [illegible] aangehaald worden „camers oft leden" [illegible] met „leden" bedoeld worden de „consorten" van de kleine Compagnie, zoodat ook deze aan de gezamenlijke verzending deel blijkt te nemen. Na wij dit [illegible] wordt de verrekening tusschen de kamers van de groote Noordsche Compagnie en de consorten van de kleine, die in de [illegible] staat, ons veel duidelijker. Wij begrijpen thans, waarom de kamers en de consorten elkaar [illegible] geschiedt, betrij een deel te [illegible] aan een verzending, die door een der kamers [illegible] consorten wordt geschiedt, betrij een de [illegible] die bij een vorige verzending [illegible] door een kamer of consort, die nog [illegible] voor een andere, die [illegible] was. Ook werd het nu [illegible] waarom de kamers en consorten elkaar [illegible] van de onzekerheid [illegible] Noorden ontvangen, van het [illegible] en van het [illegible] In de [illegible] zijn om elkaar te [illegible] kamer of firma [illegible] er nog in [illegible] is, opdat [illegible] is of niet [illegible] regeling te [illegible] kan worden [illegible] te nemen.

[illegible] aan het [illegible]
[illegible] alle punten
[illegible]

Niet alleen naar het buitenland werd voor gezamenlijke rekening verzonden: ook de verkoop in Nederland was op dezelfde wijze geregeld. A priori was dit reeds te veronderstellen, en het blijkt ook uit onze stukken. Ik vond wel geen bepaalde aanwijzingen van het gezamenlijk bevrachten van een schip naar een plaats in ons eigen land, maar op de vergadering van 1621 wordt geklaagd over den invoer van vreemde traan hier te lande, „tot merckelicke prejudicie van de goede ordre, die dese compagnie op den prijs ende vertieren van de traen heeft beraemt,” met welke „goede ordre” dus wel een regeling van den verkoop in ons eigen land moet zijn bedoeld. Ook wordt op dezelfde vergadering een reeds vroeger ingediend voorstel ter sprake gebracht — en op nieuw aangehouden — om de traan, die naar het buitenland wordt gezonden, „niet te brengen in repartitie,” d. w. z., zooals ik het opvat, om deze traan niet gezamenlijk te verkoopen en te verzenden, maar aan elke kamer daarin de vrije hand te laten; hieruit kan men dan afleiden, dat voor den verkoop in het vaderland de bestaande regeling zou blijven. Eindelijk hooren wij Enkhuizen klagen, dat „andere caemers toegelaeten wort zeeckere quantiteyt vooraf te moogen vercoopen ende oock op Zeelant te senden, sonder in de repartitie gebracht te werden [1])”, waardoor de quaestie, dunkt mij, beslist wordt.

Het is gemakkelijk te vermoeden, waarom bij den verkoop van de traan de verschillende kamers en consorten in gemeenschappelijk overleg handelden. Op Spitsbergen en Jan Mayen-eiland ontving elk het hem toekomende deel van de vangst. Tegen het einde van de visscherij werd de geheele vangst op

1) Hierna, n° 17.

het strand bijeengebracht en door den commandeur-generaal of, op zijn last, door den generaal-rooier, onder de deelnemers verdeeld, elk naar evenredigheid van zijne uitrusting. Elke kamer of consort laadde dan haar deel in hare schepen en liet ook soms, als zij geen ruimte genoeg had, een gedeelte van haar vangst door een ander meenemen, wie zij dan later vergoeding betaalde voor het vervoer [1]). Wij weten ook, dat de prijs van de traan door de Compagnie werd vastgesteld: wel te verstaan, de minimum-prijs, daar het natuurlijk geoorloofd was een hoogeren te bedingen. Wanneer nu een van de kamers of consorten handel dreef — en de andere niet — op een plaats, waar de marktprijs hoog was, dan kon zij meer winst behalen dan de andere. Stuurden daarentegen weer alle kamers en consorten, zonder gemeenschappelijk overleg, een lading traan naar de plaats, waar elk van hen afzonderlijk voordeel had kunnen behalen, dan moest de prijs door het overvloedige aanbod gedrukt worden. Wij hooren dan ook de Enkhuizer factoren te Rouaan verzekeren, dat de prijs van de traan in den herfst van 1620 daar hoog zal zijn, waneer maar niet te veel traan tegelijk uit Holland wordt gezonden [2]). Vandaar dat besloten zal zijn tot gezamenlijke verzendingen, waaraan alle kamers en consorten konden deelnemen: vandaar dat wij lezen van het verkoopen van „der Compagnie" traan te Rouaan [3]). Alleen door alle

1) Muller, t. a. p., p. 119 en 120. — Ook gedurende de visscherij aan de eilanden werden echter schepen met traan naar het vaderland afgezonden, zooals blijkt uit verschillende brieven in het Enkhuizer archief; bij de verdeeling aan het einde der campagne moet daarmede dan rekening gehouden wezen.

2) Zie de missiven van deze factoren uit het jaar 1620, vooral die van 20 Juli. (Arch. Enkhuizen).

3) Hierna, n° 15.

leden zooveel mogelijk te laten genieten van de gunstige gelegenheid tot verkoop, beantwoordde het kartel aan zijn doel; zoolang de kamers in den verkoop met elkaar concurreerden, konden de winsten van de eene naar evenredigheid veel grooter zijn dan die van de andere. Naar het schijnt, heeft niet van den aanvang af dezelfde regeling omtrent den verkoop bestaan, maar werd eerst in 1620 de „eenparighe voet in 't vercopen ende beneficieren van den traan" beraamd [1]), dien ik zooeven bedoelde. Zoo zijn wij getuige van de voortgaande ordening in het kartel: in 1618 de bepaling van den prijs [2]), in 1620 de regeling van den verkoop.

Ook een goed ingericht kartel zal altijd nog wel voor sommige zaken op de goede trouw van de leden moeten rekenen. Bij de Noordsche Compagnie lieten zoowel de inrichting van het kartel als de goede trouw der leden te wenschen over. Een fout in de organisatie was bv. het niet duidelijk omschrijven, in hoeverre de resultaten van ontdekkingsreizen ten goede moesten komen aan de geheele Compagnie of aan de leden, van wie die reizen uitgingen; ware

---

1) Hierna, n° 9. — Hoe het vóór 1620 toeging, is mij in bizonderheden niet gebleken. Alleen weten wij, dat reeds in 1618 de kamers traan voor elkaar verkochten: Lambert van Tweenhuizen, een bewindhebber der Amsterdamsche kamer, schrijft 7 Maart 1618 aan die van Enkhuizen: „(wij hebben) op gisteren al den traen, oock die van UEd. Compie. hier is, vercocht in den ouden prijs; begeert U.E. dengeenen, soo nog hebt, mede te senden, soo sal men dien oock leveren." Ook vergoedden de kamers elkaar schade, bij den verkoop geleden: in een memorie van 30 December 1618 schrijft Enkhuizen: „De gheneralе camers sijn schuldich aen onse camer ghoet te doen voor haer cota van ƒ 203—10—8, die ons affghecort bennen over wanleveringhe ende ondermate van traen, in December a° 1616 ghelevert tot Utrecht." (Arch. Enkhuizen).

2) Hiervóór, p. 271, 272.

dit punt reeds in 1614 behoorlijk geregeld, de kleine Noordsche Compagnie had nooit kunnen ontstaan. Dergelijke fouten hadden te ernstiger gevolgen, omdat de goede trouw herhaaldelijk ontbrak. Ook bij de regeling van den verkoop komt dit aan den dag. Niet alleen Kyen — die meer op zijne rekening had — ook de Rotterdamsche secretaris, Cornelis Musch, en de kamer van Hoorn handelden bij den verkoop in strijd met de gemaakte afspraak [1]). Ook de geschiedenis van de Noordsche Compagnie, als kartel beschouwd, leert dat handelsmaatschappijen, die op dit hellend vlak zijn geraakt, in haar eigen belang moeten voortglijden tot de tirannieke, maar in hare soort volmaakte organisatie, die de hedendaagsche trusts te aanschouwen geven.

Laat ons thans weder terugkeeren tot de notulen der vergadering van 1621. Ik zeide reeds, dat op den laatsten dag dier vergadering besloten werd tot een aanvrage om prolongatie van octrooi, op naam van de groote èn van de kleine Compagnie. De heer Muller heeft ons medegedeeld welken loop de onderhandelingen over de gezamenlijke aanvraag hebben genomen: hoe een tijd lang de beide Compagnieën weer in de oude animositeit terugvielen, hoe Holland als bemiddelaar optrad en ter Staten-Generaal bewerkte, dat althans een voorloopige overeenkomst voor het jaar 1622 werd getroffen, en hoe de proef dezer samenwerking zoo goed gelukte, dat in het eind van 1622 beide Compagnieën, tot ééne vereenigd, verlenging van octrooi verzochten en verkregen; in het begin van dat jaar waren ook de Zeeuwen reeds samengesmolten met de groote Compagnie,

1) Voor Kyen blijkt dit uit n° 11, op 25 Maart 1621: voor de anderen uit de klachten van Enkhuizen in n° 17.

zoodat voortaan het bedrijf der walvischvangst slechts door één maatschappij werd uitgeoefend. Dit alles behoef ik dus slechts aan te stippen: voor verdere inlichting mag ik naar het werk van den heer Muller verwijzen [1]). Onder de papieren uit het Enkhuizer archief zijn er een paar, die enkele nieuwe bizonderheden over deze onderhandelingen aan het licht brengen [2]). Op één daarvan vestig ik nog de aandacht, omdat er een vrij belangrijke mededeeling in gedaan wordt omtrent het bedrijfskapitaal van de Compagnie. In den loop der maand December 1621 werd nl. in den Haag een bijeenkomst gehouden van afgevaardigden der kamers Amsterdam, Enkhuizen, Hoorn en Rotterdam — Delft ontbreekt, zooals ik boven opmerkte — met de vertegenwoordigers der kleine Compagnie. Vanwege de eerste werd voorgesteld „niet langer met twee, maar met één Compagnie te visschen". Aanvankelijk had de wederpartij daartegen bezwaar, maar bij een latere samenkomst gaf Simon van der Does aan den afgevaardigde van Enkhuizen te kennen, dat de vereeniging wel tot stand kon komen, wanneer de kamers van de groote Compagnie goed vonden, om de consorten van de kleine met hunne portiën in de groote op te nemen, „de voors Verdoes voorslaende alle d'equipagie te willen doen met 120 duysent gulden, wilde daeromme comen in onse camere met 5000 gulden, soude sijn 't gehele derde parte, en de andere in andere camers, naer advenant" [3]). Dit voorstel werd onbillijk geacht, en de groote Compagnie besloot daarom bij de Staten aan te dringen op afzonderlijk octrooi.

---

1) Muller, t. a. p., p. 319—323, 331, 332.
2) Hierna, n° 17 en 18.
3) Hierna, n° 18.

Uit deze woorden blijkt dus: 1° dat een bedrijfs-kapitaal van *f* 120.000 voldoende werd gevonden voor de vereenigde Compagnie; 2° dat het aandeel van de kamer van Enkhuizen daarin slechts *f* 10.000 bedroeg, en, werd de voorslag van van der Does aangenomen, tot *f* 15.000 zou klimmen. Immers, de *f* 5000, waarmede van der Does wilde toetreden, zouden het derde gedeelte bedragen van het aandeel der kamer, dat dus — na zijne toetreding — op *f* 15.000 zou komen, of het achtste deel zou bedragen van het kapitaal, voor de geheele equipage bestemd: een verhouding, overeenstemmende met die, welke in 1614, bij de oprichting der Noordsche Compagnie, had bestaan, toen Enkhuizen ook voor $^1/_8$ aandeel had genomen [1]. Daaruit volgt dan tevens dat in 1614 het geheele kapitaal der Noordsche Compagnie slechts *f* 80.000 zou hebben bedragen.

Het is echter noodig zich een duidelijke voorstelling te vormen, wat men eigenlijk te verstaan heeft onder het kapitaal van de Compagnie, of liever onder dat van de afzonderlijke kamers. Bij de Oost- en de West-Indische Compagnie verneemt men, welk kapitaal bij de oprichting bijeen werd gebracht; van de Noordsche Compagnie heb ik dit nergens vermeld gevonden. De heer Muller deelt alleen mede hoe in 1614 het aandeel van elke kamer aan de jaarlijksche vangst werd bepaald: Amsterdam kreeg de helft, en

---

1) Vgl. Muller, t. a. p., p. 81. Het is waar, toen de Zeeuwen voor $^1/_4$ aandeel in de Compagnie kregen, in 1617, werden de overige $^3/_4$ tusschen de Hollandsche kamers verdeeld volgens de bestaande verhouding en kreeg Enkhuizen dus $^3/_{32}$, maar de verhouding van Enkhuizen's aandeel tot dat van de gezamenlijke kamers der oude Noordsche Compagnie bleef toch die van 1 : 8. In een memorie van 30 December 1618 lees ik dan ook dat Enkhuizen had te vorderen: „ten eersten onse portie van 60.000 ℔ baerden, compt voor ons 7500 ℔", dus juist het achtste deel.

de andere helft werd in vier gelijke deelen verdeeld tusschen de kamers van Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. De verhouding tusschen de kapitalen der kamers moet dan dezelfde geweest zijn; maar het bedrag van dat kapitaal blijft onbekend. Ook bericht hij ons de herhaalde veranderingen, in deze verhouding gebracht [1]). „Iedere kamer", schrijft hij, „had een afzonderlijk kapitaal en bezorgde dus natuurlijk hare eigen uitrustingen" [2]). Maakte de kamer slechte zaken, dan ging haar kapitaal verloren: „wij vernemen, dat het kapitaal der Noordsche Compagnie na de reis van 1615 geheel verbruikt was — een feit, dat de geringe uitrusting van 1616 verklaart; wij hooren, dat die van het Noorderkwartier in 1624 niet minder dan $1^1/_2$ kapitaal ten achteren waren en dat in de eerste jaren der walvischvangst de ongelukkige Zeeuwen meer dan eens hun kapitaal op ééne reis geheel verloren" [3]). In het begin der door mij aangehaalde passage wordt onder het „kapitaal der Noordsche Compagnie" natuurlijk verstaan „de gezamenlijke kapitalen van de kamers." Immers, waartoe zou een afzonderlijk kapitaal van de Compagnie dienen, nu de kosten der uitrusting door de verschillende kamers werden gedragen? De heer Muller spreekt ergens van de „uitgaven van de generale Compagnie", waarin iedere kamer naar evenredigheid van haar quote moest bijdragen [4]), maar deelt niet mede, welke die uitgaven van de generale Compagnie waren. Zijn het wellicht de uitgaven b.v. voor de vestigingen op Spitsbergen en Jan Mayeneiland, voor de huizen, loodsen, schuren en traan-

---

1) Muller, t. a. p., p. 80—82.
2) Muller, t. a. p., p. 83.
3) Muller, t. a. p., p. 131.
4) Muller, t. a. p., p. 86, en p. 426, art. XXI.

ketels? Maar in de jaren, waarover de door mij uitgegeven stukken loopen, had elke kamer haar afzonderlijke baai op de eilanden, hare eigen traankokerij, haar eigen huizen [1]) — en het ligt dus voor de hand te veronderstellen, dat elke kamer deze inrichtingen ook zelve bekostigde, een veronderstelling, bevestigd door een berekening van onkosten voor drie schepen der kamer van Enkhuizen, die straks ter sprake zal komen, waarop o. a. voorkomen: ketels, tenten, steen, klei en kalk. Als algemeene uitgaven der Compagnie kan ik alleen zien: de onkosten b.v. van de processen, die zij te voeren had, konvooigelden, administratiekosten en dergel., maar daarvoor was geen afzonderlijk kapitaal noodig. Uit de aangehaalde plaats over de „uitgaven van de generale Compagnie" blijkt dan ook dat deze uitgaven, wanneer zij voorkwamen, omgeslagen werden over de verschillende kamers, naar rato van elks aandeel in de vangst.

Wanneer men zich nu duidelijk heeft gemaakt, dat er geen afzonderlijk kapitaal der Compagnie was, maar alleen kapitalen der afzonderlijke kamers, dan blijft er nog een moeilijkheid over. Wij hebben gehoord, dat uit den voorslag van van der Does volgde, dat het kapitaal van de Noordsche Compagnie — i. e. de gezamenlijke kapitalen van de kamers — *f* 80.000 bedroeg, en dat het kapitaal van Enkhuizen oorspronkelijk *f* 10.000 beliep. De mogelijkheid bestaat om na te rekenen, of voor dit kapitaal de uitrustingen konden geschieden, daar ons enkele gegevens voor de onkosten dezer uitrustingen bekend zijn. Opzettelijk zal ik dit niet nagaan voor de geheele Compagnie, van welker uitrustingen wij slechts een zeer onvolledige statistiek hebben [2]), maar voor de kamer

1) Muller, t. a. p., p. 143, 151.
2) Muller, t. a. p., p. 109, 110.

van Enkhuizen, over wier uitrustingen in de jaren 1617—1621 wij met meer zekerheid kunnen spreken door de ons ten dienste staande papieren. Ik vond daarin o. a. een „memorie van 't gene geraemt is dat de Noordersche Compagnie binnen Enchuysen in contante penningen sullen moeten hebben tot den equipagie van twee schepen an 't eylant Mauritius en een schip op Spitsbergen voor 't aenstaende zaysoen 1618", waaruit blijkt dat het bedrag van de uitrusting dezer schepen op *f* 20.320 wordt geraamd [1]). En dit kan niet eens het totaal bedrag geweest zijn, daar van de gage der bemanning alleen een maand soldij, en van het salaris der Basken alleen het handgeld is berekend. Maar zelfs de som van ruim *f* 20.000 is al tweemaal zoo groot als het kapitaal van de kamer, zooals dat door mij berekend werd!

Ik meen deze moeielijkheid aldus te kunnen ver-

1) Aldus gespecificeerd:

voor drie schepen, yder genomen op 800 quartelen, compt	*f* 5040.
hoepen, by raminghe, ...	- 200.
colen	- 600.
4 ketels, yder cost omtrent *f* 180	- 720.
harpoenen, lansen, stocken, riemen, messen	- 700.
roosters ende tenten, steen, cley, calck enz.	- 300.
20 faem branthout ende kaersen	- 120.
lijnnen en voorgangers *a*)	- 2200.
6 lijnnen (?)	- 240.
7 sloupen mette toebehoren.	- 900.
an victualie voor 5 maenden tot 150 hooffden	- 5700.
een maent soudy opte handt	- 1600.
aen de Basques opte handt	- 2000.
	f 20.320.

Bij Muller, Noordsche Compagnie, p. 105, noot 2, vindt men verschillende taxaties van onkosten der uitrusting, vrij wel overeenkomende met bovenstaande.

a) voorgangers = kleine lijnen, die aan den harpoen bevestigd waren (Muller, t. a. p., p. 105).

klaren: *f* 10.000 was het minimumkapitaal, dat de kamer van Enkhuizen altijd moest hebben; werd er op de algemeene vergadering besloten, dat Enkhuizen deel moest nemen aan de uitrusting, dan mocht het zich niet onttrekken, wanneer de kosten der uitrusting beneden de *f* 10.000 bleven [1]. Deze som zal immers wel steeds genoeg geweest zijn voor de uitrusting van één schip. Bij de prolongatie van het octrooi in 1617 kan het kapitaal nog vergroot zijn door de toetreding van nieuwe aandeelhouders: het is echter niet zeker dat dit gebeurde, daar bij deze gelegenheid ook verschillende participanten hun aandeel opzegden [2]. Wanneer echter de financiën van de kamers het toelieten, kon op de algemeene vergadering tot de uitrusting van meer schepen worden besloten; kwam een of andere kamer dan geld te kort, dan kon zij dit opnemen. Juist in 1618 heeft Enkhuizen dat herhaaldelijk gedaan, zooals blijkt uit de quitanties van dat jaar, door mij in het archief der kamer gevonden; bovendien leende het soms geld van Amsterdam [3]. Ook past deze wijze van doen uitstekend bij het streven van de Compagnie om mededingers uit het bedrijf te weren. Het kapitaal van de kamers is te klein voor de uit-

---

1) Tenzij met goedvinden van de andere kamers, zooals in 1620 het geval schijnt geweest te zijn, toen Enkhuizen niet equipeerde.

2) Dit is althans te Amsterdam gebeurd: zie miss. Amst. aan Enkh. d.d. 14 Juni 1617 (Arch. Enkhuizen).

3) Blijkens schuldbekentenissen in dat archief nam Enkhuizen alleen in 1618 van daar ter stede gevestigde personen ruim *f* 5000 op, misschien nog wel meer, daar het de vraag is of alle schuldbekentenissen bewaard bleven. Dat het van Amsterdam ook geld leende, blijkt uit een missive van deze kamer aan die van Enkhuizen, d.d. 15 Augustus 1619: „wy bevinden ooc in onse boeken, dat dese camer van Amsterdam sorteert onder U. E. *f* 2:00 in U. E. equipage". (Arch. Enkhuizen).

rustingen, maar is opzettelijk niet hooger genomen, om niet meer aandeelhouders te behoeven op te nemen. Alleen zoo wordt ook verklaard hoe het mogelijk was dat, zooals boven werd medegedeeld, de kamers van het Noorderkwartier $1^1/_2$ maal haar kapitaal verloren hadden.

Mij blijft nog over aan te toonen, wat het archief van de kamer Enkhuizen aan den dag brengt over de geschiedenis van deze kamer zelve. De eerste, die zich daar ter stede met het bedrijf van de walvischvangst bezig gehouden heeft, schijnt geweest te zijn een lid van een bekende Enkhuizer regeeringsfamilie, Jan Simonsz. Blauhulck, raad en schepen van de stad zijner inwoning [1]). In het begin van 1614 treedt hij op als bewindhebber van de kamer Enkhuizen der Noordsche Compagnie, en bleef geruimen tijd alleen in die hoedanigheid. Wel schijnt er door de regeering van Enkhuizen een poging gedaan te zijn om hem een ambtgenoot toe te voegen, althans aan het slot van een brief, door de kamer van Amsterdam in Augustus 1616 aan Blauhulck geschreven, leest men: „Wat aengaet dat de Heeren Borgemeesteren gelieft heeft U. E. by te voegen den persoon van Meynart Thomassen, ons onbekent, om

---

1) In 1613 werd hij lid van de vroedschap, maar werd reeds in 1615 door een ander vervangen. In 1603 was hij voor de eerste maal, in 1614 voor de laatste maal schepen. In 1631 werd hij bewindhebber van de Oost-Ind. Comp. Zie de regeeringslijsten achter Brandt's Historie van Enkhuisen, waar in de voorrede wordt gezegd: „In het verhalen van dese geschiedenissen heb ik my dikwils gedient van de gedenkschriften, die door den Heere Jan Simonsz. Blaeuhulk, eertijds Raedt en Schepen deser stadt en naderhandt Bewinthebber der Oost Indische Compagnie, met groote naerstigheit uit oude papieren en schriften der stadt sijn bijeengestelt." Over de kamer Enkhuizen der Noordsche Compagnie vertelt Brandt niets, omdat zijn verhaal met 1609 ophoudt.

der Compangi ende consequentlijc onse goederen te helpen beneficeren, soo geeft ons vremt — gemerckt U. E. d'ordre van onse camer wel bekent is — dat U. E. dat den Heeren Borgemeesteren niet en hebbe geopenbaert, dat is, dat iemant van de hoochste participanten, bequaem sijnde, daertoe gebruyct moet worden. Wy en sijn niet van meeninge iemant in de administratie t'admitteren, die 't recht van de camer volgens d'ordre niet en voldoet, veel min eenen persoon, die op onse boecken voor geen participant in 't minste bekent en is, voordat wy ut U. E. verstaen, dat de camer voldaen is" [1]). De verkiezing van bewindhebbers stond aan den magistraat der stad, waar de kamer gevestigd was, maar deze mocht niet gaan buiten het dubbeltal, door de overige bewindhebbers genomineerd uit de hoofdparticipanten, de aandeelhouders voor minstens *f* 2000 [2]). Uit den brief van Amsterdam zou men afleiden, dat burgemeesteren van Enkhuizen iemand tot bewindhebber hadden benoemd, die, althans op het oogenblik zijner benoeming, nog in het geheel geen aandeel in de Compagnie had. Geheel zeker is dit echter niet. In de eerste plaats staat in den brief van Amsterdam niet uitdrukkelijk, dat Meynart Thomassen tot bewindhebber benoemd is, maar dat burgemeesteren van Enkhuizen hem aan Blauhulck hebben toegevoegd, om „der Compagni ende consequentlijc onse goederen te helpen beneficeren". Daar „beneficeren" gewoonlijk — en in elk geval hier — „verkoopen" beteekent, zou men een oogenblik kunnen denken dat hier sprake is van een beambte; maar aan den anderen kant is het niet aan te nemen, dat

1) Amst. aan Enkh. d.d. 29 Augustus 1616 (Arch. Enkhuizen).
2) Muller, t. a. p., p. 82, 83.

zulk een beambte uit de hoogste participanten zou moeten worden gekozen en dat burgemeesteren zich met zijne aanstelling zouden bemoeien. Neemt men aan dat in den brief van Amsterdam gesproken wordt over de verkiezing van een bewindhebber, dan is het zonderling dat Amsterdam zich daartegen verzet met een beroep op „d'ordre van *onse* camer" [1]). Is het misschien mogelijk, dat in de eerste drie jaren van het bestaan der Noordsche Compagnie, in 1614—1617, de Enkhuizer kamer een verkapte Amsterdamsche kamer was, d. w. z. dat het kapitaal van de Enkhuizer kamer voor een goed deel door de Amsterdamsche heeren werd gefourneerd? Wij weten reeds, dat nog in 1619 de Amsterdamsche kamer geld had gestoken in de uitrustingen van de Enkhuizer [2]); en het feit, dat van 1614—1617 de Enkhuizer kamer slechts één bewindhebber had, wijst niet op veel deelneming daar ter stede in de Noordsche Compagnie. Beschouwt men de Enkhuizer kamer als een filiaal van de Amsterdamsche, dan wordt het verklaarbaar waarom de laatste zoo den meester wil spelen. Hoe dit zij, het protest blijkt geholpen te hebben, want Meynart Thomassen werd geen bewindhebber. Eerst na de prolongatie van het octrooi in 1617 kreeg Blauhulck twee collega's, nl. burgemeester Pieter Jacobsz. Maelson — geen zoon, maar zeker wel een bloedverwant van den bekenden staatsman Dr. François Maelson, die zich ook geinteres-

1) Dat de Amsterdamsche kamer uit hare eigen boeken wist, dat de benoemde geen participant was, kan zóó verklaard worden: in de publicatie van 1617 (hierna, nº 2) leest men, dat nieuwe participanten zich moeten opgeven bij de resp. bewindhebbers *òf bij den boekhouder der Amsterdamsche kamer*. Denkelijk had Amsterdam dus — ook vóór 1617 — een generale lijst van alle participanten.

2) Hiervóór, p. 298, noot 3.

seerd had voor het vinden van de Noordoostelijke doorvaart en zeer ervaren in de zeevaartkunde was [1]) — en Frederik Gerritsz. Wit. Blauhulck schijnt hoofdzakelijk het toezicht op de uitrustingen te hebben gehouden, daar hij wordt betiteld als „equipagiemeester der Compagnie op die Noorderquartieren" [2]). Maelson overleed in 1620 [3]); reeds vóór zijn dood was een nieuwe bewindhebber benoemd, nl. Claes Egxken [4]).

Van het aandeel, door de kamer van Enkhuizen in de uitrustingen van de Noordsche Compagnie gedurende de jaren 1614—1621 genomen, geeft de volgende staat een denkbeeld:

1614: Enkhuizen zendt een schip uit op een ontdekkingstocht, dat, met een Amsterdamsch schip, Jan Mayen-eiland ontdekt [5]).

1615: één schip naar Spitsbergen [6]).

1616: één schip naar Jan Mayen-eiland [7]).

1617: één schip naar Jan Mayen-eiland [8]), met Delfts-

---

1) Vgl. G. Brandt, Historie van Enkhuisen, p. 196, en p. 24 en 25 van het aanhangsel; ook Muller, t. a. p., p. 35 en 36.

2) Zoo b.v. op het adres van een brief van 7 Maart 1618 (Arch. Enkhuizen). In een missive van Lambert van Tweenhuysen aan Blauhulck (hierna, n° 13) wordt de laatste betiteld „equipagiemeester van de Admiraliteyt tot Enkhuysen".

3) Dit blijkt uit p. 63 van het Aanhangsel van Brandt's Historie van Enkhuisen.

4) Als zoodanig wordt hij voor 't eerst genoemd op 12 Juli 1620, hierna, n° 9. Bij het contract tot het huren van een schip, van 6 April 1619 (hierna, n° 21) treedt hij reeds als lasthebber van de bewindhebbers op.

5) Muller, t. a. p., p. 167—169.

6) Blijkens het journaal van Heertgen Jansen, schipper van De Hoop (Arch. Enkhuizen).

7) Muller, t. a. p., p. 374. Ook het journaal van deze reis bleef in het archief der Enkhuizer kamer bewaard.

8) Het schip De Hoop, dat daar verbrandde, blijkens miss. v. Amst. aan Enkh. d.d. 27 Juli 1617 (Arch. Enkhuizen). Zie ook hierna, n° 10.

haven samen één naar Statenland [1]), en met Hoorn en Delft samen een schip ter ontdekking, dat Nieuw-Holland (op de Oostkust van Groenland?) en Opdams-eiland of Enkhuizer-eiland (ten O. van IJsland) ontdekt [2]).

1618: één schip naar Spitsbergen, twee naar Jan Mayen-eiland [3]), waarschijnlijk met Hoorn en Delft samen één naar Statenland [4]).

1619: één schip naar Spitsbergen, één of twee naar Jan Mayen-eiland [5]) en waarschijnlijk (met Hoorn en Delft samen) een schip naar Nieuw-Holland of naar Statenland [6]).

1620: Enkhuizen neemt geen deel aan de uitrusting [7]).

1621: één naar Jan Mayen-eiland [8]).

Daar de statistiek, door den heer Muller gemaakt van de uitrustingen der geheele Compagnie in de door mij behandelde jaren, zeer onvolledig moest

---

1) Blijkens „Rekeninghe aengaende het buysken, twelck aen Staetenlant geweest is, met Adrian Dirckz. Leversteyn" (op een andere plaats staat „mette vrunden op Delffhaven") „gerekent, 12 October 1617." (Arch. Enkhuizen).

2) Muller, t. a. p., p. 177 en 382.

3) Vgl. Muller t. a. p., p. 215, en de memorie, aangehaald hiervóór, p. 297 (Arch. Enkhuizen).

4) Vgl. de „rameynge om te equiperen" enz., hierna, onder n° 4.

5) Blijkens het journaal van schipper Maarten Remmertsz. en de scheepsrol van het schip „De bonte raven", 13 Mei 1619 (Arch. Enkhuizen); misschien zond Enkhuizen in 1619 twee schepen naar Jan Mayen-eiland: ik vond een berekening van „oncosten-generael, gedaen op 2 scheepen nae 't eylant", gedateerd 30 Mei 1619, maar het is ook mogelijk dat hier sprake is van de reis in 1618 en die in 1619.

6) Vgl. hierna, n° 7 en 17.

7) Vgl. hierna, n° 9 en 17.

8) Blijkens de brieven, door schipper Joris Matisz. van het eiland geschreven: hierna, n° 19.

blijven [1]), heb ik mij de moeite gegeven voorgaanden staat op te stellen. Ook daarin blijven enkele vraagteekens staan, maar over 't geheel krijgen wij er toch een vrij juiste voorstelling door van het aandeel, dat Enkhuizen aan de uitrustingen nam. Ik meen te mogen gelooven, ten minste voor de jaren 1617—1621, dat van de uitrustingen, waarbij Enkhuizen betrokken was, sporen te vinden moeten zijn in het archief der kamer, dat voor de genoemde jaren grootendeels bewaard bleef; voor de jaren 1614—1616 is dat het geval niet, maar toevallig zijn uit die periode twee scheepsjournalen over.

Ik wil thans enkele onderwerpen, op Enkhuizen's uitrustingen betrekking hebbende, nader toelichten. Al dadelijk ziet men, dat het getal der schepen nog al varieert; de wisselvalligheid van het bedrijf, dat gewoonlijk met een loterij vergeleken wordt, spiegelt zich daarin af. De heer Muller schrijft ergens: „alleen het machtige Amsterdam schijnt jaarlijks aan Spitsbergen en Jan Mayen-eiland beide gevischt te hebben, terwijl de kamers van de Maas, Middelburg en Veere, evenals hier van die van het Noorderkwartier blijkt, contracten schijnen gesloten te hebben, waarbij zij hare uitrustingen voor gezamenlijke rekening ieder naar een der beide eilanden zonden" [2]). Hij trekt deze conclusie uit een sententie van den Hoogen Raad van 1637, maar uit mijne statistiek blijkt, dat zij voor de jaren 1617—1621 niet geheel opgaat; in 1617 en 1618 vischte Enkhuizen aan beide

1) Muller, t. a. p., p. 109, 110. Zijne statistiek van de uitrustingen der Compagnie kan uit de Enkhuizer stukken nog aangevuld worden met de mededeeling over de uitrusting naar Spitsbergen in 1618 en die naar Jan Mayen-eiland in 1621 (hierna, n° 5 en 11).

2) Muller, t. a. p., p. 112, noot 5.

eilanden. Tevens blijkt, dat het bovendien soms een schip ter ontdekking uitzond, en dat het, met andere kamers samen, ook buiten het gewone terrein vischte, en wel hoofdzakelijk aan Statenland.

De laatste ontdekking heeft eenig belang. De heer Muller had ons al medegedeeld, dat in 1616 door het jacht „den Orangienboom", kapitein Wybe Jansz. [1]), een poging was gedaan om de Noordwestelijke doorvaart te vinden, en daarbij op de Westkust van Straat Davis een land ontdekt werd, dat den naam van Statenland kreeg, waar de walvisschen zich in menigte vertoonden. De Compagnie verzocht het voordeel van de ontdekking te mogen genieten, zoodat het nieuw gevonden land voor vier jaren onder haar octrooi werd opgenomen; „het blijkt echter niet", schrijft de heer Muller, „dat zij zich ooit op het verkeer met die verre gewesten heeft toegelegd" [2]). Wij weten nu, dat Enkhuizen dit wel heeft gedaan: reeds in het jaar, volgende op de ontdekking, in 1617, stuurde het, tezamen met Delftshaven, een buisje naar Statenland [3]), in 1618 waarschijnlijk weer, met Delft en Hoorn samen — er is althans een berekening van onkosten dezer uitrusting, in December 1617 opgemaakt — terwijl ook een aanwijzing voor zulk een uitrusting in 1619 bestaat. Uit het project van December 1617 [4]) ver-

1) Niet Willem Jansz. — zooals Muller, t. a. p., p. 173, heeft — maar Wybe Jansz., zooals later verbeterd is t. a. p., p. 374, noot 1, en p. 382. Dit is van eenig belang, daar Wybe Jansz. een bekende figuur is in de geschiedenis van noordpoolreizen en walvischvangst.

2) Muller, t. a. p., p. 174.

3) Wel is waar, ook op Spitsbergen was een Statenland (Muller, t. a. p., p. 174, noot 3), ook wel Staten-voorland genoemd (ibid. p. 152), maar dit wordt eerst in 1634 als station der walvischvaarders genoemd.

4) Hierna, n° 4.

nemen wij, dat men plan had er een redoute op te laten werpen — ook op Spitsbergen vond men later een fort en eenige batterijen [1]) — klaarblijkelijk ter bescherming van de vestiging, die er moest verrijzen; gelukte de vangst er niet, dan moest het schip naar Jan Mayen-eiland gaan, waar het „vol gevangen" zou worden door de daar vertoevende schepen van de drie kamers. Hieruit, en uit het feit, dat men aan den stadhouder soldaten wilde vragen voor het opwerpen van de redoute, zou men willen afleiden, dat de uitrusting niet in het geheim geschiedde. Daarentegen zou men dit wel vermoeden van de laatste uitrusting, die voor het jaar 1619. Aan het slot toch van de secreete memorie, door de kamer van Enkhuizen medegegeven aan haar afgevaardigde ter algemeene vergadering, leest men: „zecreet te houden tegen die van Amsterdam en Rotterdam, dat yets voorgenomen hebben op Nieu-Hollant ofte Statenlandt" [2]). Daar de zaak geheim moet worden gehouden voor Amsterdam en Rotterdam, hebben wij hier te doen met een uitrusting van Enkhuizen, Hoorn en Delft — dezelfde drie kamers weer, die in 1618 naar Statenland equipeerden, en die in 1617 Nieuw-Holland ontdekten. Laat ons nagaan, welke redenen er voor geheimhouding konden zijn bij een expeditie naar Statenland of naar Nieuw-Holland. Dadelijk na de ontdekking van het laatste hadden gedeputeerden van de drie kamers er kennis van gegeven aan de Staten-Generaal en verzocht „dat hun soude werden geaccordeert te mogen genyeten het benefitie van het placcaet" — i. e. het generaal

---

1) Muller, t. a. p., p. 147.
2) Hierna, n° 7.

octrooi. Dit werd hun toegestaan [1]), zoodat zij voor vier reizen — dus minstens voor vier jaren — het monopolie van de vaart op Nieuw-Holland kregen. Dit monopolie, in October 1617 verkregen, ging dus in met het jaar 1618 en was in 1619 nog niet geeindigd.

Waarschijnlijker vind ik het echter, dat Statenland de bestemming der uitrusting was. Immers, in een memorie, die in het laatst van 1621 werd medegegeven aan Jan Simonsz. Blauhulck, werd hem o. a. opgedragen „met die heeren van Hoorn de rekeninghe — is 't doenlick — met die van de Maese af te maecken van 't Duyfgen ofte voyage op 't Staetenlant" [2]). Wanneer men nu aanneemt dat met „die van de Maese" niet de Rotterdammers, maar de

---

1) Muller, t. a. p., p. 177, stelt het voor, alsof het verlangde octrooi aan *de Compagnie* verleend werd, maar dit is, dunkt mij, in strijd met de door hem medegedeelde Resol. St. Gen. van 28 October 1617 (t. a. p., p. 382) waaruit ik lees dat het verzoek alleen door de kamers van Delft, Hoorn en Enkhuizen werd gedaan en aan haar toegestaan. Overigens zou men juist verwachten, dat de Compagnie octrooi had verzocht. Immers, door de ondervinding met Kyen en Leversteyn wijzer geworden, had zij, bij het contract met de Zeeuwen, in Maart 1617, vastgesteld, dat alle leden of kamers, zoo zij nieuwe landen in het Noorden ontdekten, die voortaan „op eere, trouwe ende vromicheyt" aan de generale compagnie zouden moeten opgeven, opdat zij ten gemeenen bate zouden kunnen geëxploiteerd worden. (Muller, t. a. p., p. 92, 329). Daar men geen reden heeft te veronderstellen, dat de Compagnie vrijwillig afstand deed van haar recht, moet men wel aannemen, dat het contract niet werd nageleefd. Mr. Muller deelt op een andere plaats — in strijd met het bovenstaande — mede: „in het doen van ontdekkingsreizen was elke kamer geheel vrij" (ibid. p. 83). Hij beroept zich daarbij op eenige Resol. St. Gen, die afgedrukt staan in Bijlage XIV, p. 382, 384, 385; de eerste daarvan heeft juist betrekking op de hier boven bedoelde ontdekking van de drie kamers, de laatste op een ontdekking van de Amsterdamsche kamer. Naar mijne meening behoeven deze resolutiën nog geen aanleiding te geven tot de conclusie, die Mr. Muller er uit trekt.

2) Zie hierna, n 17.

Delftenaars bedoeld worden — wat zeer goed mogelijk is, omdat de kamers van Delft en Rotterdam tezamen dikwijls die van de Maas genoemd worden — dan hebben wij dus hier te doen met een afrekening, in 1621, tusschen Hoorn, Enkhuizen en Delft over een reis naar Statenland. Daar ik van een dergelijke uitrusting in 1621 geen enkel spoor vond, en Enkhuizen in 1620 in 't geheel niet equipeerde, zal de afrekening wel de reis gegolden hebben, in het begin van 1619 door de drie kamers beraamd, waarvan het toen nog niet zeker was of zij gericht zou worden naar Nieuw-Holland of naar Statenland, maar waarvan wij thans mogen aannemen dat het een reis naar Statenland geweest is. Van de ontdekking van Statenland was in November 1616 door de Compagnie kennis gegeven aan de Staten-Generaal: wanneer zij dit dus verlangde, had zij ook het monopolie voor vier reizen daarheen, en dit monopolie was in 1619 nog niet geeindigd.

Uit het bovenstaande volgt, meen ik, dat de kamers van Delft, Hoorn en Enkhuizen tegenover allen, die buiten de Compagnie stonden, gerechtigd waren naar Statenland of naar Nieuw-Holland te varen. In hoeverre zij dit echter ook tegenover de andere kamers der Compagnie waren, is quaestieus. Omtrent Nieuw-Holland, dat dicht bij Groenland lag, kon bovendien de vraag worden opgeworpen, of het onder het octrooi der Compagnie behoorde: de onbepaalde termen, waarin dit het terrein der Compagnie aanwees, lieten verschillende opvatting toe. „De limiten van de Compagnie" — beweerde de Bask Jean Vrolicq in 1634 — „sijn soo onseecker als hare begeerlijcheyt onmatich is ende alle limiten te buyten gaende" [1]). Wat Statenland betreft: daar

1) Muller, t. a. p., p. 139, noot 7.

de Compagnie nog in het bezit van het monopolie der vier reizen was, viel het zeer te betwijfelen of sommige kamers daarheen mochten uitrusten, buiten weten of goedvinden van de andere [1]).

Hoe dit zij, uit het geheimhouden van de uitrusting volgt, dat er iets niet in den haak was en dat de drie kamers den twee overblijvenden een voordeel wilden afwinnen. De omstandigheid, dat wij in drie opeenvolgende jaren, in 1617, 1618 en 1619, van een uitrusting naar Statenland gewag vinden gemaakt, wijst er bovendien op, dat er voordeel te behalen was. Bestond dit alleen in een overvloedige vangst van walvisschen? Ik zou er niet aan denken naar een andere verklaring te zoeken, wanneer er niet een — uiterst geringe — aanwijzing was voor een ander doel der expeditie. Het „plan tot uitrusting van een schip naar Statenland" [2]) vindt men op bladzijde 1 en 2 van een katern papier, waarvan bladzijden 3 en 4 door een andere hand beschreven zijn; klaarblijkelijk zijn tusschen 2 en 3 eenige bladen uitgescheurd, zoodat bladzijde 3 de voortzetting bevat van een op de verloren bladzijden aanvangende memorie. Blad 3 is zoo gescheurd, dat slechts een gedeelte van den inhoud te begrijpen is, nl. alleen het slot: „dat de costen ten naesten by eens worden begroot van de 2 schepen; dat onsen Italiaen nair Antwerpen mach ende den steen te vercopen". Het opschrift in dorso luidt: „Memorie

---

1) Bij Muller, t. a. p., p. 86 leest men „men oordeelde het noodig, dat geene kamer schepen uitrusten mocht zonder of tegen het besluit der vergadering". Hij beroept zich hierbij echter op een contract, dat eerst in 1636 werd gesloten. Ook is het waarschijnlijk, dat hier alleen bedoeld wordt het uitrusten van schepen naar Spitsbergen en Jan Mayen-eiland.

2) Hierna, n° 4.

met Kien ende die van Hoorn alleen te commen". Waarschijnlijk is dit dus een gedeelte van een memorie, opgesteld in het laatst van 1617: immers, het plan tot uitrusting op de eerste bladzijde is van December 1617, en een aanteekening op bladzijde 4 moet van omstreeks October 1617 zijn [1]). De memorie schijnt bestemd voor een samenkomst van den Enkhuizer afgevaardigde met dien van Hoorn en met Kyen, die in den Haag woonde, maar bewindhebber was van de kamer van Delft: een samenkomst dus van dezelfde drie kamers, die naar Statenland equipeerden. Het eenige geheimzinnige is het zenden van den Italiaan naar Antwerpen om den steen te verkoopen. Herinneren wij ons thans, dat Statenland in 1616 ontdekt was aan de Westkust van Straat Davis door een schip, dat waarschijnlijk in Frobisher-straat geweest was [2]), en dat Hoorn en Delft reeds in 1617 naar Statenland, dat niet ver van Frobisher-straat kan gelegen hebben, hadden geequipeerd.

Onder de merkwaardigheden, die Frobisher van zijne reis in 1576 mede naar huis had genomen, bevonden zich zwarte steenen die, na heet gemaakt en in azijn te zijn gedoopt, metaalglans verkregen. Een Italiaansche alchymist beweerde uit die steenen een korrel goud te hebben gehaald, waarop een Londensche compagnie ijlings drie schepen, onder Frobisher, uitzond, om een vracht „Noordwesterts" te halen; in 1578 ging hij er weer heen, ditmaal met 15 schepen [3]). Kan het zijn, dat het gerucht

---

1) Daar wordt nl. in afgesproken om octrooi te gaan verzoeken voor de ontdekking van Nieuw-Holland en van Opdams-eiland; de bekendmaking van deze ontdekking in de Staten-Generaal geschiedde 28 October 1617: Muller, t. a. p., p. 382.

2) Muller, t. a. p., p. 173.

3) P. A. Tiele, De ontdekkingsreizen sedert de vijftiende eeuw, p. 159.

van het Noordwesterts nog veertig jaar later aan de Nederlandsche walvischvaarders bekend was? Dat de „steen," die te Antwerpen verkocht moest worden door „onsen Italiaen" — alweer een Italiaansche alchymist? — in 1617 mede was genomen door het schip, dat naar Statenland was geweest, en dat deze „steen" voor gouderts werd gehouden? De gissing is zeer avontuurlijk, maar ook de Nederlandsche kooplieden van dien tijd waren dat: als zij gemeend hebben dat er goud te vinden was op Statenland, zullen zij niet tegen de kosten der uitrusting opgezien hebben. Het is echter maar goed, dat ook zonder deze veronderstelling de uitrustingen naar Statenland uitstekend verklaard kunnen worden door den overvloed van walvisschen, dien men aan die kusten had gevonden.

De kamer van Enkhuizen is ook betrokken geweest in een geschil, dat eenige jaren lang de Compagnie heeft bezig gehouden: ik bedoel dat met den Engelschman John Clarke — in onze stukken gewoonlijk Jan Clerck of de Clerck genoemd — het hoofd eener Duinkerksche Compagnie, die in 1614 op Jan Mayen-eiland was komen visschen, nog vóór de Nederlanders het „ontdekt" hadden. In 1616 en 1617 vertoonden de Duinkerkers zich er weer, maar de Noordsche Compagnie, inmiddels ervaren hebbende dat aan de kust van Jan Mayen-eiland een goede vangst was te krijgen, wilde, zonder eenig recht, de vreemdelingen uit haar vaarwater weren: in den zomer van 1617 werden eenige Duinkerker schippers door de Nederlanders van hunne vangst beroofd. De eisch van de reeders tot schadevergoeding en hun volgehouden poging om aan het eiland te worden toegelaten, gaf aanleiding tot een langdurig proces, waarmede, daar het de visscherij bij Jan Mayen-eiland gold, ook de kleine Noordsche Compagnie zich bemoeide, doch waarover ik hier kan zwijgen, omdat het bij Mr.

Muller uitvoerig verhaald wordt [1]) en de door mij uitgegeven stukken over de hoofdzaak weinig nieuws brengen. Amsterdam spreekt zeer uit de hoogte over de „frivole remonstrantiën" van Jan Clercq, maar is toch niet zoozeer van het goed recht der Compagnie overtuigd, of het vindt geraden „aen den grefier Aertsen ende mijnheer Goch [2]), voor de Generaliteyt, eene vereering te doen, van wegen de diensten ende faveuren, soo wy van hun alrede genoten ende noch te verwachten hebben, alsoo de grefier onse schriften tegens Clerck in handen heeft, in welck stuck wi hem noch sullen van doen hebben" [3]). Enkhuizen tracht zich buiten het geschil te houden: toen de aanval op de Duinkerkers plaats had, was haar schip reeds verbrand en de commies met een groot deel van de bemanning vertrokken, „sulcx dat wy weynich volck aldaer hadden, ende alhoewel 't volck, dewelcke aldaer sonder schip ofte hooft waren, eenighe gedeelte van weynich traens" (die van de Duinkerkers geroofd was) „mochten hebben ontfangen, soo en trecken wy ons evenwel sulkes niet aen, maer sullen, des noot sijnde, bereyt zijn daervan restitutie te doen" [4]). Dat standpunt bleef het innemen, en in 1621 maakte het eindelijk de zaak voor *f* 450 af [5]), het aan de andere kamers overlatende, voor zich zelve tot een schikking te komen [6]).

Of de kamer van Enkhuizen over het algemeen goede zaken heeft gemaakt, zou ik betwijfelen. In

---

1) Muller, t. a. p., p. 304—310.

2) Johan van Goch was toen afgevaardigde van Gelderland ter Generaliteit.

3) Hierna, n° 6 en 8.

4) Hierna, n° 10.

5) Hierna, n° 12 en 13.

6) Wat in de notulen van 1621 wordt gezegd over een met

1617, zagen wij reeds, verloor zij haar schip op Jan Mayen-eiland door brand, en kreeg bovendien nog een schadepostje door het deelnemen aan de berooving van de Duinkerkers; in 1618 werd haar schip, benevens dat van de kamer van Hoorn, door de Engelschen verjaagd uit Bell-Sound, op Spitsbergen, en kon daardoor eerst later dan de andere beginnen met de vangst. De schuld van de schade, die Enkhuizen daardoor leed, lag hoofdzakelijk bij de Amsterdammers, die het oorlogschip, bestemd tot bescherming der schepen van het Noorderkwartier, naar elders hadden gezonden en weder het best voor zich zelven gezorgd hadden [1]). Tevergeefs schijnt Enkhuizen, met een beroep op het met de andere kamers gesloten admiraalschap, schadevergoeding te hebben gevraagd en een proces daarover te zijn begonnen [2]). In 1620 nam het in 't geheel geen deel aan de equipage en trof het bizonder slecht, daar juist in dat jaar de vangst overvloedig was [3]). Wanneer de kamer in Juli 1620 door die van Amsterdam wordt opgeroepen ter algemeene vergadering, waar de nieuwe regeling voor den verkoop van de traan zal worden gemaakt [4]), antwoordt zij niet te zullen verschijnen, daar zij in dit jaar „noch voordeel noch schade uytter zee" te verwachten heeft; had zij echter vroeger geweten, dat zulk een regeling te wachten was, dan zou zij wel bereid zijn geweest aan de equipage deel te nemen. Zoo vernemen wij dus dat ook ontevreden-

---

Rotterdam gesloten contract in de zaak van de Clerck, is mij niet duidelijk. Ook de heer Muller geeft te kennen (t. a. p., p. 309) dat wat hij over de zaak kan mededeelen, slechts het geraamte er van is.

1) Muller, t. a. p., p. 214, 215.

2) Aanwijzingen daarvan vindt men hierna, in n° 17.

3) Vgl. hierna, de berichten over de vangst, onder n° 19.

4) Vgl. hiervóór, p. 287 sqq.

heid over de inrichting van het bedrijf der Compagnie Enkhuizen zich tijdelijk daaruit deed terugtrekken [1]). In 1621 rust het weder uit, maar de voordeelen schijnen niet te hebben opgewogen tegen de nadeelen, althans niet bizonder groot geweest te zijn, want als met dat jaar het octrooi ten einde loopt, verlaten de meeste participanten de kamer [2]). Trouwens, Enkhuizen was niet de eenige, die te klagen had. In een „corte deductie", door de bewindhebbers en participanten van de „respective oude Noortse Compagnien over Delft, Hoorn, Enckhuysen, Vlissingen ende Vere" bij de Staten-Generaal in 1624 ingediend, wordt gezegd: „alle de weerelt is kenbaer, dat sylieden nyet als met te seer groot verlies ende achterstal van capitalen hare equipagien hebben gedaen, als aen dye van Delft claerlijck heeft gebleken, het Noorderquartier wel ontrent anderhalff capitael ten achteren gevaeren sijnde, ende die van Zeelant somtijts ende tot meermalen een heel capitael op eene reyse alleene, sulcx dat eenige participanten aldaer merckelijcke pertijen van hare middelen hebben daerinne gebroct ende te soucken gemaeckt. Om welcke oorsaken de voorszeide Compagnien meest alle sijn gedissolveert, als dye van 't Noorderquartier metten utganck van de jaere 1621, dye van Zeelant all metten utganck van den jare 1618; ende hoewel in deselve quartieren dese neringe wederomme is hervat, doch is tselve nyet geschiet dan by nieuwe Compagnien, daeronder seer weynige persoonen van de oude Compagnien sijn heriderende" [3]). Zullen wij

1) Hierna, n° 9; vgl. ook Muller, t. a. p., p. 83, 84. Zie ook allerlei andere grieven, die Enkhuizen tegen de overige kamers had, hierna, n° 17.

2) Hierna, n° 17.

3) Muller, t. a. p., Bijlage XVI, p. 400.

bij deze klachten ook al rekening moeten houden met de neiging van kooplieden, om de kwade kansen van hun bedrijf niet te verkleinen, het feit dat vele aandeelhouders uit de Compagnie wegliepen, spreekt duidelijk genoeg en vormt een scherpe tegenstelling met den hoogen koers der aandeelen van de Oost-Indische Compagnie.

Ook de oprichter van de kamer Enkhuizen, Jan Simonsz. Blauhulck, scheidde uit de Compagnie; Maelson was reeds overleden; Frederik Gerritsz. Wit en Claes Egxken bleven als bewindhebbers in de nieuwe kamer en namen elk de helft over van Blauhulck's portie, die *f* 4000 had bedragen [1]). Bij de onderhandelingen over de prolongatie van het octrooi in 1621 deed Enkhuizen een poging om „neffens die van Hoorn, als 't Noorderquartier representerende, die meer versien bennen van scheepen ende wel de helfte stercker zijn in de visscheri van de haringvangste als doggerie [2]) tegen die van de Maese, of Rotterdam ende Delft, ten minste oock, als die, (voor) een vierde part in 't octroy bekent te weesen" [3]). Wat Enkhuizen hier wenscht, schijnt niets nieuws, daar Enkhuizen, Hoorn, Delft en Rotterdam vroeger elk voor $^1/_8$ aandeel in de oude Noordsche Compagnie hadden, een verhouding, die

---

1) Blijkens een stuk, voorkomende in een „inventaris van gereetschappen ende behoeften, by de Compagnie van a° 1621 overgebleven ende by de nye compagnie van 1622 aengenomen, by taxatie." (Arch. Enkhuizen). Wit en Egxken moeten, als bewindhebbers, minstens voor *f* 2000 aandeel hebben gehad (hiervóór, p. 300); daar Blauhulck's portie *f* 4000 bedroeg, hadden de drie bewindhebbers in 1621 dus tezamen bijna het geheele kapitaal van de kamer, nl. *f* 10.000, en kunnen er maar weinig andere aandeelhouders geweest zijn: vgl. hiervóór, p. 285.

2) doggerie = visschen met doggen of doggers, dat zijn: bot- of haringschepen. Zie Verdam, Mnl. Wdb., i. v. dogge.

3) Hierna, n° 17.

niet zou veranderen als het Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen samen) $^1/_4$ en de Maas (Rotterdam en Delft samen) $^1/_4$ kreeg; maar het komt mij voor — en de tijd, waarin de memorie, die ik aanhaalde, is opgesteld, maakt dit wel zoo goed als zeker — dat Enkhuizen's voorstel werd gedaan tijdens de onderhandelingen tusschen de kleine en de groote Noordsche Compagnie over een vereeniging, en overgenomen is door de Staten van Holland, die in 't laatst van 1621 het volgende vergelijk trachtten tot stand te brengen: de aandeelhouders der kleine Compagnie over de kamers van Maas en Noorderkwartier te verdeelen, aan Zeeland het $^1/_4$ van de geheele vangst te laten behouden en de overschietende $^3/_4$ in drie gelijke deelen te verdeelen tusschen de kamers van Amsterdam, de Maas en het Noorderkwartier. Het vergelijk stuitte echter af op den onwil van Amsterdam, dat geen afstand wilde doen van zijn overwicht [1]).

De stukken uit het Enkhuizer archief loopen niet verder dan tot de onderhandelingen over het nieuwe octrooi, en mijne toelichting moet dus hier ophouden. Aan het slot heb ik nog verschillende gegevens verzameld betreffende de vangst in de jaren 1617—1621: bij zijne poging om een statistiek op te maken van het resultaat der walvischvangst over de eerste twintig jaren van de Noordsche Compagnie heeft de heer Muller bij de jaren 1618—1622 een vraagteeken moeten plaatsen [2]), zoodat deze lacune nu althans eenigszins aangevuld wordt. Verder heb ik eenige contracten laten afdrukken, gesloten voor het huren van Baskische harpoeniers en van schepen,

---

1) Muller, t. a. p., p. 320, 321.
2) Muller, t. a. p., p. 123.

waaruit allerlei kleine, tot dusver onbekende, bizonderheden blijken; ik heb er, in de noten, de aandacht op gevestigd.

Eindelijk is door mij ook een stuk opgenomen, dat niet afkomstig is uit het archief der Enkhuizer kamer; ik heb het te danken aan Mr. S. Muller Fz., die het reeds lang geleden in de bekende collectie van Hilten, in het Utrechtsche archief, aantrof. Het is een gedeelte van een memorie, getiteld: „Cort verhael, by dewelcke verclaert werdt de middelen, met dewelcke men can verswacken den staet van die van Hollandt ende haer seer grotelijcx beschadigen in hare navigatiën. Getranslateert uyt het Spaensch." Volgens een aanteekening in margine werd deze memorie „by den verrader van der Dussen, van Rotterdam, den Spaengniaert gepresenteert." Het stuk schijnt onderschept te zijn, of wel, een afschrift er van is aan de Staten-Generaal in handen gespeeld. De afgevaardigden van Utrecht ter Generaliteit zonden het aan de Gedeputeerde Staten van dat gewest toe, blijkens het notulenboek van laatstgenoemd college, op 17 Juni 1628. Ik heb alleen dat gedeelte van de memorie laten afdrukken, dat op het door mij behandelde onderwerp betrekking heeft, nl. een plan om met 10 of 12 Duinkerker schepen de vloot van de Noordsche Compagnie te vermeesteren, waarbij men dan tevens een en ander verneemt omtrent de waarde van schip en lading en de redenen, waarom de walvischvaarders weinig weerstand zullen kunnen bieden. Verder ontleende ik aan den aanhef enkele opgaven omtrent de sterkte van onze handels- en visschersvloot.

G. W. K.

1. Hessel Gerritsz. aan Jan Simonsz. Blauhulck. 1615 [1]).

Edele discrete heer Jan Symonss.,

De sake van de compagnie teghen Leversteyn met den synen ghedient hebbende voor de daertoe ghecommitteerde en de wisseling van stucken ghedaen sijnde, so is by ons ghemaekt een advertissement, daerinne ghededuceert worden de bewysen van onse syde ende wedersproken worden de inbrengingen van de partie, welk gheschrifte overghegeven sal worden aen de Generale Staten, als rechters over de sake [2]). Nu is 't also dat de partie — so haren advocaet seyt — haer meest stutten op dat 't eyland in questie [3]) niet en is — haers bedunckens — gheleghen onder het octroy, daertoe inbrengende sommighe ghesochte bewysen, om welke te neer te leggen onder ander wy hebben inghebracht, dat het seker is dat IJsland niet noordelyker en leyt dan op de 66 graden 20 minuten, te weten het noordelijkste van dien, ende dat het niet en is langer van Oost nae West dan 60 mylen ofte daerontrent, vermoghens de bevindingen van den Orangenboom

---

1) Op den brief staat, in dorso: „Brieven van de oude Compagnie, 1621". Dat hij echter niet van dat jaar, maar van 1615 is, blijkt reeds dadelijk hieruit, dat er in gesproken wordt van „dit jaer 1615". Overigens was het geschil, waarover deze brief handelt, juist in het laatst van 1615 hangende voor de Staten-Generaal. Klaarblijkelijk zijn de woorden in dorso er in 1621 door Blauhulck opgeschreven, toen deze de brieven van de oude Compagnie verzamelde: de keerzijde van dezen brief zal in den bundel bovenop hebben gelegen.

2) Muller, t. a. p., p. 315.

3) „'t Eyland in questie" of alleen „'t eyland" is, evenals Mauritius, een andere naam voor Jan Mayen-eiland. Nog andere namen vindt men bij Muller, t. a. p., p. 195.

dit jaer 1615, van Pieter Doekes, stierman van Jan Janss. Kerkhoff [1]), ende de observatiën van de IJslanders selfs. Nu so is de begeerte dat Uwe E. wille ofte dien stierman, daer Uwe E. my van wist te seggen, ofte yemand anders t'uwent, hem op IJsland verstaende, laten pertinentelijk verklaren de hoochte, de lengte ende verstrekinge van IJsland, met ook de coursen van Hitland en van Fero daer nae toe, also my dunckt dat de oude leescaerten te westelijk die coursen beschryven ende ook te veel mylen tellen tusschen beyden. Dit doende, Uwe E. weet hoe nodigh hetselve ende de bevorderingen van de sake van de compagnie is, also de partie haer behelpen met valsche certificatiën, die sy hebben verkreghen van luyden, die teghen haer welweten ende teghen haer eyghen beëdichde ghetuyghenissen t' haren voordele verclaringen hebben ghedaen.

Vaert wel ende hout my voor uwen, daer ick my toe aenbiede, gantsch dienstwillighe

Hessel Gherritss.

Om de sake te recommanderen houde ick dat Saterdagh ofte Sondagh yemand van hier gaet om Maendagh daer in den Haghe te wesen ende te versoeken corte expeditie, so soude behoeven sulke verklaringe Uwe E. cont becomen in aller haest hier aen ons bestelt te worden. So by U. L. is berustende het journael van den stierman van Jan Jarichsz. [2]), te weten het journael van het scheepjen,

1) Muller, t. a. p., p. 313.

2) Bij Muller, t. a. p., p. 176, noot 1, wordt gewag gemaakt van een „nieuwe manier van bepaling der lengte op zee, van Jan Hendricxz. Jaricx".

dat in dienste van de compagnie benoorden IJsland omme is gheweest [1]), het ware van node hetselve te senden, also hier niet en is dan een journael van den sieketroooster, in 't stuk van de pilotage weynigh gheacht sijnde, ende van den commis Willem Monier [2]), diewelke noch minder, soo vele IJsland is aengaende, heeft ghetekent.

Uwe E. bidde ick, my de vriendschappe te willen doen, my te willen voor mijn particulier laten weten ofte schipper Ocke Ockesz. uyt Vranckrijk is tehuys ghecomen, te weten dien Ocke, die ordinaris sijn vaerte op Stavanger plagh te hebben; so dat is, ick dencke, so haest als de sake van de compagnie my tijt laet, hem te comen spreken.

Mijn ghedienstigheyt Uwe E. andermael aenbiedende, wensche Uwe E. wel te varen.

(Origineel.)

---

2. Uitnoodiging tot deelneming aan de compagnie, na de prolongatie van het octrooi. Februari 1617.

Men doet kundt ende laet weten eenen yegelijcken: alsoo de bewindthebberen van de geoctroyeerde compangie van Nova Sembla tot Fretum Davis toe, be-

---

1) Over een reis benoorden IJsland om wordt gesproken bij Muller, t. a. p., p. 173 en 382, maar deze is van het jaar 1616. Ik vermoed dat Hessel Gerritsz. vraagt naar het journaal van het jacht, dat in 1615 werd uitgezonden om de Noordelijke doorvaart naar China te zoeken, en, toen dit mislukte, den steven naar het W. keerde en aan de kust van Labrador kwam, zoodat het wel benoorden IJsland om zal zijn gevaren. Vgl. Muller, t. a. p., p. 171, 172, 381.

2) Antonie Monier is een bekende naam in de geschiedenis der Noordsche Compagnie: vgl. Muller, t. a. p., p. 78.

neffens de coopluyden van Zeelandt [1]), den 24sten Januarij 1617 van de Hoog Mog. Heeren Staten-Generael hebben verkreghen prolongatie van octroy om met seclusie van alle andere uyt dese Vereenighde Nederlanden te moghen varen, handelen ende visschen op de landen ende custen van Nova Sembla tot Fretum Davis toe, daeronder begrepen Spitsberghen, Beereneylandt etc., voor den tijdt van vier jaren, innegaende dit teghenwoordigh jaer 1617 [2]), met conditie dat zyluyden ghehouden zijn billietten

1) Vgl. hiervóór, p. 281.

2) De mededeeling, dat het octrooi ingaat met het jaar 1617, past niet bij wat de heer Muller omtrent de jaren, waarin de verschillende prolongatiën van het octrooi ingaan, heeft bericht. Volgens hem werd het eerste octrooi in Januari 1614 voor drie jaren verleend, en den 1sten April 1615 voor nog een jaar verlengd, zoodat het eerst eindigde met het jaar 1617. Op den 24sten Januari 1617 werd het octrooi der Noordsche Compagnie, nu vereenigd met die van Zeeland, voor vier jaren verlengd: deze verlenging ging eerst met 1618 in en eindigde met het jaar 1621. In 1622 maakten de Staten-Generaal een regeling, alleen geldende voor dat jaar, en eerst in December 1622 werd aan de drie compagniëen — de groote, de kleine en de Zeeuwsche —, thans tot ééne vereenigd, een nieuw octrooi voor 12 jaren verleend. De heer Muller wijst er op, dat de eenjarige verlengingen van 1615 en 1622 tot nog toe niet bekend waren, en dat het niemand in het oog schijnt gevallen te zijn, dat de jaren zonder deze beide niet aansloten. (Muller, t. a. p., p. 96—98, 326—331.) — Dit laatste is volkomen waar, en ik zou dan ook zeker geen aanleiding hebben gehad zijne mededeelingen te controleeren, wanneer niet in de publicatie, die hierboven afgedrukt is, uitdrukkelijk vermeld werd dat het in Januari 1617 verleende octrooi inging met het jaar 1617 en niet, zooals Mr. Muller meent, met het jaar 1618. Bovendien blijken ook de Zeeuwen van meening geweest te zijn, dat het eerste octrooi met het jaar 1616 geëindigd was (Muller, t. a. p., p. 326, noot 4). Ik sloeg daarom de Resol. St. Gen. van 1 April 1615 op, en vond daar dat, op het verzoek der Noordsche Compagnie om verlenging van octrooi voor 10 jaar, „is geaccordeert, dat het octroy, den supplianten (in 1614) verleent, ierst sal innegaen met dit loopende jaer, mits dat daerinne sullen ontfangen worden diegeene van de provinciën, die

aen te slaen ende alle degene, die in de voorsz. compangie binnen den tijt van twee maenden naer d'affixie van de voorsz. billietten sullen willen inlegghen, aen te nemen: dat alle degene, die in de voorzs. compangie sullen willen inleggen ende participeren, haer mogen addresseren tot Amsterdam ten huyse ende aen de persoonen van Govert Jochemsz.

---

dat sullen begeeren"; maar daarop volgt: „die supplianten .... hebben den greffier versocht deselve resolutie, voor sooveele aengaet de prolongatie van het octroy" (er werd nl. ook bij besloten, om drie konvooiers toe te staan) „noch te willen ophouden, sonder die uyt te geven, dewyle sy van meeninge sijn dese saecke aen H. H. Mog. naerder te verthoonen ende van deselve langeren tijt van prolongatie te vercrygen". De resolutie had dus voorloopig geen effect; wij weten echter, dat de Compagnie geen langere prolongatie heeft verkregen, en zouden dus kunnen aannemen, dat zij ten slotte verzocht heeft de resolutie van 1 Mei 1615 te laten uitgaan, waardoor het octrooi met het einde van 1617 zou komen te eindigen. Verschillende redenen pleiten daar echter weer tegen: 1° wordt in de afkondiging van de prolongatie van 't octrooi in 1617 (Groot Placc. Boek I kol. 671, 672) met geen woord gerept van de verlenging van 1615, en vinden wij die verlenging van 1615 in het placcaatboek niet afgedrukt; 2° wordt in de bovenstaande uitnoodiging tot deelneming uitdrukkelijk gezegd, dat het octrooi van 1617 ook met dat jaar aanvangt. Ik zou daarom willen aannemen, dat dit laatste het geval was — wanneer zich dan maar niet een nieuwe moeielijkheid opdeed. Als de prolongatie voor vier jaar in 1617 inging, hield zij op met het einde van 1620, en moest er dus met het jaar 1621 een nieuwe prolongatie komen. Nu blijkt echter uit verschillende der door mij afgedrukte stukken, dat eerst in den loop van het jaar 1621 de Compagnie toebereidselen ging maken om prolongatie van octrooi te verzoeken — wat zij zeker reeds in het vorige jaar gedaan zou hebben, als het octrooi in 1620 geëindigd was. Zoo blijft er dus een gaping van een jaar, wanneer men veronderstelt, dat het octrooi van 1617 in 1617 aanving. terwijl er geen lacune is, wanneer men, met den heer Muller, dit octrooi eerst in 1618 laat aanvangen. Het lijkt mij rationeel dit laatste aan te nemen, al mag het zeker zonderling heeten dat in de gedrukte „Uitnoodiging tot deelneming enz." het begin van het octrooi een jaar te vroeg gesteld wordt.

van der Raeck, boeckhouder, tot Rotterdam ten huyse ende aen de persoonen van Geeraert Meeusz. Visch, Pieter Ewoutsz. van der Horst ende Joris Joosten Vlaminck, tot Hoorn aen Jan Jansz. Molewerf ende Wilm van Someren, tot Enchuysen ten huyse ende aen den persoon van Jan Symonsz. Blauwhulck, in 's Gravenhaghe ten huyse ende aen de persoon van Nicasius Kien, commissaris van de vivres, tot Delfshaven aen de persoon van Dierick Adriaensz. Leversteyn [1]), ende aldaer bekent maken de somme van penninghen, die yeder in de voorsz. compangie onder do respective camers sal willen inlegghen ende participeren, ende dat tusschen dit ende den sestienden [2]) Aprilis toekomende, op pene van — dien tijdt overstreecken zijnde — in de voorsz. compangie niet gheadmitteert oft innegheruymt te werden.

Den eenen segghet den anderen voort.

(Gedrukt origineel.)

---

3. De Kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 5 September 1617.

Laus Deo. Anno 1617 adi 5 September, Amsterdam.

Eersame, voorsienige, discrete Heeren [3]),

---

1) Al de hier genoemde personen — met uitzondering van van der Raeck, den boekhouder van de Amsterdamsche kamer — zijn bewindhebbers van de kamers, gevestigd in de steden, waarbij hunne namen resp. worden genoemd. Alleen Kyen woonde in den Haag, maar was bewindhebber van de Delftsche kamer. Zie de namen van alle bewindhebbers in Januari 1617 bij Muller, t. a. p., p. 423.

2) Dit woord is met de pen ingevuld in het gedrukte billet.

3) Alleen bij dezen brief laat ik de titulatuur, en de plichtplegingen aan het slot, afdrukken; bij de volgende zijn ze weggelaten.

Alsoo van wegen de Generale Compagnie by requeste aen de Edel Hoog Mog. Heeren Staten was versocht, dat geenen traen van walvissen, walrussen en ander zeemonstersgestoet uut andere landen in dese Vereenichde Provintiën soude mogen gebrocht worden oft immers dat denselven traen, uut ander landen comende, met 6 oft 8 gulden op elc quarteel [1]) soude mogen beswaert worden van incomen, soo hebben Hare Hoog Mog. tselve in deliberatie genomen om daervan eerst te hooren het advys van de Heeren Raden der Admiraliteyten van de respective provinciën, ende tot dien fine aen deselve geschreven. Soo seynden wy U E. by desen de missiven van Hare Hoog Mog. aen de Admiraliteyt van Northollant, alsooc dien aen de Admiraliteyt van West-Vrieslandt. U. E. gelieve denselven aen de Heeren aldaer te behandigen ende het verbieden van den traen in te brengen oft immers ten minsten met 8 oft 9 gulden op 't ocshooft te beswaren, op 't hoogste te recommanderen, gelijc wy hier aen de Heeren Raden gedaen hebben, ten minsten dat wy tegen de Engelsen — die ongetwijffelt ons met haeren traen hier te brengen de merct sullen soecken te bederven — enichsins souden mogen merct houden. Den Heeren dient verthoont, al is 't al schoon soo, dat den traen, van Englant comende, met acht

---

1) Zoo staat er, maar het zal wel moeten zijn: okshoofd; immers in dezen zelfden brief wordt verder nog tweemaal gesproken van een invoerrecht van 8 of 9 gulden op het okshoofd, en ook Muller, t. a. p., p. 89, deelt mede dat de Compagnie in 1617 verzocht, dat de ingevoerde traan, behalve die uit Rusland, met *f* 8 per okshoofd zou worden belast. Volgens Muller, t. a. p., p. 89, noot 1, is 1 okshoofd = ¼ kwarteel. Een kwarteel wordt echter ook wel gelijkgesteld met een okshoofd, o. a. in een cognossement van een schipper d.d. 14 Sept. 1619 (Arch. Enkhuizen); misschien geschiedt dat ook in bovenstaanden brief.

oft negen gulden op 't ocshooft beswaert wordt, evenwel in goede quantiteyt hier gebrocht sal worden; d'lant salder 't proffijt van hebben ende d'Engelschen sullen niet laten te brengen, al souden se sonder proffijt hier vercoopen. Het inbrengen van den traen mach hun hier soo wel worden verboden als in Englant verboden is het inbrengen van walvisbaerden, waerop hier by de Heeren Raden der Admiraliteyt gelet sijnde, hebben aen de onse gevordert copye van de placcaten van dien, ende alsoo deselve placcaten niet en sijn te becomen, niettegenstaende dat instantelijc daerom op is geschreven, en hebben wy de Heeren daervan geen ander satisfactie connen geven dan dat wy haer sullen doen hebben attestatie van Engelsen selve, die hier baerden gecocht ende in Englant gebrocht hebben, sijnde aldaer prijs gemaect alleene uut crachte van deselve placcaten oft ordonnantiën, waermede wy meenen hier den voors. Heeren genoech te doen. Conden (wy 't) dairtoe brengen, dat den traen verboden wert inne te brengen, dat soude ons 't beste sijn. Den missive aen de Heeren Raden tot Dockum seynden wy U. E. mede, meenende U. E. sullen daer de beste commoditeyt hebben dien aen hare E. te bestellen. S[r]. Blauwhulc sal gelieven dairby te schryven aen de voors. heeren ende de saeck haer recommanderen, ooc dat d'antwort mach worden gespediert. Desen tot geenen anderen eynde dienende, sullen U. E. den Almogenden bevelen. Met groetenisse van wegen U. E. goede vrienden bekent

G. van der Raeck Joachims.

Eersame, vorsinnige, discrete heeren, heer Pieter Malsen, Borgermeester, Jan Symonss. Blauhulc, Fredric Wit Gerritsz., tot Enchuysen.

(*Origineel.*)

———— ———

4. Plan tot uitrusting van een schip naar Statenland door de kamers van Delft, Hoorn en Enkhuizen. 8 December 1617.

Rameynge om te equiperen een schip op Statenlandt, by de cammers van Delft, Hoorèn ende Enchuisen, als hier na volget gemaecket bi Nicasius Kien, Dirick Arienss. Leversteyn, Jan Simonss. Blauhulck, Jan Janss. Mullewerf, in 's Grafenhaghe, des VIIIen Decembries 1617.

Is geresolveerdt, op het welbehaghen van onsse prinsepal, premier Januiarus 1618 volcomme resolucie in te bringen alhier in 's Grafenhaghe.

In den ersten woordt voorgeslagen premier April 1618 op zee te laeten gaen een fluyte van 130 lasten, verzyen met ... [1]) maedtroesen, daerin begrepen die [2]) Duydtschen arponniers, te wettene den Duvel, van Hooren, met vol fustaige ende ander gereedtschapen.

Eerst

700 quartelen ende tonnen zalbeder	1600—0—0
... [3]) hupen zalbeder.	350—0—0
An messen, lanssen, voorgangers [4]), riemen.	400—0—0
Dri salopen met haer gereedtschapen .	300—0—0
Item aen vivers voor ... [5]) mannen, zal kopen voor zes manden. . . .	2000—0—0
Over te brengen . .	4650—0—0

1) Niet ingevuld.
2) Misschien staat er: drie.
3) Niet ingevuld.
4) Vgl. hiervóór, p. 297, noot a).
5) Niet ingevuld.

Overgebracht . .	4650—0—0
1 mandts soldts	350—0—0
Coolen ende ketel ende ander koperwerck	200—0—0
Incomen [1]) . .	5200—0—0
Huueren van schip . . . . [2]) te mandt wederom commen	5000—0—0
	Xm

Dat men zal verzoucken aen Zyne Excellentie zo in den Haeche . . . . . [3]) te hebben . . . [4]) soldaeten om indt landt te zenden ende, is 't geraden, aldaer de voors. soldaeten met vier maedtroesen te laeten een redoute te maecken, ende haer materialen mede te gefven om 't schipvolck aldaer te lande te accomoderen.

Item men zoude wel moeten sorgen dragen, dat schip premier April in zee zoude gaen ende voors. schip verzien conform als voorsz.

Ende zal gelast wesen aldaer op Staeten-eilandt blifven tot premier Juli, dat is te verstaen, zo aldaer geen visserie op State-eilandt en valdt, zal aldaer niet langer blifven als voors., volgens de instructie, (die) hem mede zal gegefven (worden), ende zyne reisse nemen voordts dadelick op het eilandt Mauritsch [5]), alwaer onsse schepen van alle de dri de cammers zullen last hebben voors. schip vol te vangen, (en) van het eilandt niet te scheiden voor voors. schip geladen zal wesen oft door quaedt weer(?) vandaer zullen gedrefven woorden.

---

1) Men zou juist verwachten: uitgave.
2) Deze regel is bijna onleesbaar.
3) Deze woorden zijn onleesbaar.
4) Niet ingevuld.
5) Nl. Mauritius of Jan Mayen-eiland.

Item mede met voors. schip te zenden twee segens om den salem te vangen [1]; ock volck, die weeten met den sallem, zo zouten, spauwen en drogen, om te gaen ende met de visseri.

Item mede te nemen widt zoudt om den salmen te zouten [2].......

(Origineel.)

---

5. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 31 Januari 1618.

Alsoo onsen gecommitteerden deser camer, uuten Hage gecomen sijnde, rapport gedaen heeft van 't gene aldaer is gepassert, ende verstaen hebbende dat men nootsaklijc op Spitsbergen, beneffens die van Zeelant, sal moeten equiperen op 't minste uut Hollant ses schepen, elc van hondert lasten, tot welcken eynde oock d'Edel Hoog Mog. Heeren Staten geconsentert hebben twee schepen van oorloge [3], ende dat wy ons tegen 13 Februarij in den Hage moeten verclaren nopende 't poinct van de equipage op Spitsbergen voors., hebben wy noodich gevonden uut de respectieve camers van Suyt- ende Northollant te verstaen, met hoevele schepen deselve dit aenstaende saison op Spitsbergen begeeren te comen.

Ende alsoo onse camer geinclineert is tot cleyne equipage, gelijc wy ooc, in den Hage sijnde, aen de andere, aldaer vergadert, seer tot cleyne equipage

1) Dat op Statenland zalm gevangen kon worden, klinkt zonderling!

2) Hier breekt de memorie af, daar de volgende bladzijden verloren zijn gegaan; vgl. hiervóór, p. 309.

3) Over het verleenen van convooi door de Staten-Generaal aan de Noordsche Compagnie, vgl. Muller, t. a. p., p. 98—100.

hebben getendeert, om niet sooveele traen in 't lant te brengen, dat men dien in 't eynde niet al vertieren en can, gelijc wy oogenschijnlijc sulx sien volgen, indien in 't equiperen geene maticheyt en wordt gebruyckt, soo hebben wy U. E. willen gebeden hebben ons metten eersten te verwittigen, met hoevele schepen U. E. camer dit saison op Spitsbergen begeert te comen, om ons daerna te gouverneren ende tegen 13 Februarij in den Hage te mogen comen, hetwelck doende etc.

Goyvart van der Raeck Joachims.

Hiervoren heb ic U. E. vergeten te vermanen oft U. E. niet geraden en vinden den prijs van den traen wat te verminderen, gelijc wy wel wat daertoe sijn inclinerende, gemerct wy noch met ontrent achthondert quarteelen sijn belast. Wy verstaen, dat de camers, die traen hebben, malcander daerin mogen verstaen, zonder 't contract te violeren, gemerct degene, die uutvercocht hebben, geen prejuditie daerby en lyden; sullen hiervan U. E. advijs verwachten, ooc ontrent hoeveel trans by U. E. camer noch onvercocht is. Blijft Gode bevolen.

Eersame enz. heeren, heer Pieter Maelson, borgemeester, Mr. Jan Symons Blauhulc, Fredric Wit Gerritsz., tot Enchuysen.

(*Origineel*)

---

6. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 31 Januari 1619.

In lange en hebben aen U.E. niet geschreven, par foute van materie. Nu over eenige dagen is

ons ter handt gestelt copye van seker requeste van Jan Clercq, Engels coopman tot Duynkerken, by hem aen de Edel Hoog Mog. Heeren Staten gepresenteert, met d'apostille van in handen van de geoctroyerde compagnie gestelt te worde, om daerop te antworden binnen 8 dagen, ons bij notario geinsinuert, ende na diverse frivole remonstrantiën, aen Hare Edel Hoog Mogende gedaen, onder andere dat hy 't eylant anno 1614 heeft ondect ende genaemt Isabella, hem beclagende van groot ongelijc, hem gedaen, soo in de jaren 1616, 1617, 1618. Waerop wy, naer ons goetvinden, sullen door Caerl van Gelder [1]) doen antworden, doch met sulcken bescheyde, dat d'ander camers mede sullen worden geinsinuert ende dat deselve oock sullen hebben haer antwordt inne te brengen; deselve insinuatiën aen U.E. camer gedaen wordende, (versoeken wy U.E. dat) haer antwort ten eersten aen Caerl van Gelder (mach) gesonden worden, overmidts wy wat lange hebben getra(i)nert.

By ons alhier wordt goetgevonden, dat men eerstdaechs versoecke aen de Edel Hoog Mog. Heeren Staten convoy van 4 schepen van oorloge [2]), om tegen 't aenstaende sayson te convoyeren op Spitsbergen, ingevalle van geen acort met d'Engelschen, om daeruut te vernemen d'intentie van Hare Edel Hoog Mog. ende dat men daeruut mach resolveren off men op Spitsbergen dit jaer sal equiperen off

---

1) Een notaris (Muller, t. a. p., p. 426); vgl. over hem ook hierna, p. 348, waar hij genoemd wordt „solliciteur van dese Compagnie in den Hage."

2) De Staten-Generaal verleenden 3 convooiers: Muller, t. a. p., p. 100. Men verlangde juist voor het jaar 1619 een sterk convooi, wegens hevige geschillen, in 1618 met de Engelschen op Spitsbergen gerezen: vgl. Muller, t. a. p., p. 214 sqq.

niet. U. L. gelieve ons daerop te geven U. L. advijs, ende goetvinden Caerl van Gelder van weghen U. E. camer daertoe commissie geven, gelijc aen alle de andere camers ben adviserende .....

G. van der Raeck Joachims.

(Origineel.)

---

7. Memorie voor Frederik Gerritsz. Wit. Maart (?) 1619 [1]).

Off niet goet en was, alle de articulen van societeyt, gemaeckt in Martio 1617 met de coopluyden van Zeelant, te resumeren ende daerby wat by off aff te doen, zoo 't van node zy, ende admiraelschap te houden op Spitsbergen, volgens de societeyt voors.

---

1) Deze memorie draagt datum noch jaartal, en het is van belang althans het laatste vast te stellen, vooral wegens de mededeeling aan het slot. Al dadelijk zien wij, dat het stuk is opgesteld in het begin van een jaar, omdat de memorie blijkt bestemd te zijn voor den Enkhuizer bewindhebber, die de algemeene vergadering gaat bijwonen, waarop besloten wordt hoeveel schepen dit jaar zullen worden uitgerust. Deze vergadering had plaats in de maand Maart. Zoo blijft dus over het vaststellen van het jaar. Dit moet zijn na 1617, daar in den aanvang gesproken wordt van het resumeeren der „articulen van societeyt, gemaeckt in Martio 1617." Wij hebben dan nog de keus tusschen 1618, 1619, 1620 en 1621. Ik meen het jaar 1619 te moeten nemen, om de volgende redenen:)

1° ligt het stuk tusschen andere papieren uit het begin van dat jaar;

2° verzoekt Enkhuizen vrijgesteld te worden van equipage „aldair", d. i. op Spitsbergen, waarover in de voorgaande regels gesproken wordt, „vermits de overgroote schade". Nu heeft het tweemaal groote schade geleden: in 1617 door het verbranden van zijn schip, in 1618 door de Engelschen (zie hiervóór, p. 313.) Ik meen daarom, dat het verzoek gedaan moet zijn in het voor-

Dat oock een yder soude mogen vrystaen te seylen in alsulcke baeyen, als 't hem goetduncken sal [1]).

Nota: niettemin dat Frerick Gerts. weghen onse camere voor dit jair versoeckt, vermits de overgrote schade, dat men ons vry hout van equipagie aldair, ende ingevalle tselve niet can sijn, dat wy met de camer van Hoorn tsamen één schip uytmaken.

. . . .

. . . .

---

jaar van 1618 of 1619, en geef de voorkeur aan het laatste jaar, in de eerste plaats omdat de memorie tusschen papieren uit het begin van 1619 ligt, maar ook om de volgende reden. Stelt men de memorie op 1618, dan moet de uitrusting naar Nieuw-Holland of Statenland, waarover aan het slot gesproken wordt, die geheim moet worden gehouden voor Amsterdam en Rotterdam, dezelfde zijn als die van 8 December 1617 (vgl. hiervóór, n° 4.) Het komt mij echter voor, dat deze laatste uitrusting moeilijk geheim kan zijn gehouden, omdat aan den stadhouder daarvoor soldaten gevraagd zouden worden, en vooral omdat het schip, als de vangst aan Statenland mislukte, naar Jan Mayen-eiland moest varen. Stelt men de memorie op 1619, dan vervalt dit bezwaar, daar er dan een nieuwe uitrusting voor het jaar 1619 bedoeld wordt.

Ook is er geen aanwijzing, die dit weerspreekt. In 1619 zond Enkhuizen één schip naar Spitsbergen (hiervóór, p. 303) en het is zeer goed mogelijk, dat deze uitrusting door Enkhuizen en Hoorn samen bekostigd is, zooals het wenscht dat moge gebeuren, wanneer zijn verzoek om niet naar Spitsbergen te equipeeren wordt afgewezen. Het resumeeren van het contract met de Zeeuwen, in 1617 voor vier jaar aangegaan, schijnt aanvankelijk te wijzen op een later jaar dan 1619, maar als men weet dat, ondanks het contract van 1617, voor de uitrusting van 1618 nog eens een afzonderlijke overeenkomst werd gesloten (Muller, t. a. p., p. 329, noot 6), mag men aannemen dat ook in 1619 weer een nieuw vergelijk werd getroffen. Wat eindelijk betreft het voorstel, om de Zeeuwen op Jan Mayen-eiland toe te laten, mits Kyen c. s. ophielden daar afzonderlijk te visschen — ook dit kan in 1619 gedaan zijn, daar de Zeeuwen reeds in 1618 pogingen daartoe in 't werk hadden gesteld en daarmede volhielden (Muller, t. a. p., p. 330).

1) Vóór dien tijd werden de baaien bij loting aangewezen: Muller, t. a. p., p. 138.

Secrete memorie.

Off de heren Staten wilden, dat de Zeeuwen mede op 't eylant souden visschen, dat wy daer niet tegen hebben, mits dat Kien etc. affstaen van hare particuliere equipagie, maer anders niet.

Zecreet te houden tegen die van Amsterdam ende Rotterdam, dat yets voorgenomen hebben op Nieu-Hollant ofte Statenlandt.

(*Origineel.*)

---

8. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 26 Augustus 1619.

Op 14 courant is U. E. van ons last gescreven van wegen onse openstaende rekeninge tuschen malkanderen, die wy nog versoeken om van U. E. te mogen becomen, alsoo onse nieuwe boeken darop wachten, maer tot noch toe en hebben geen antwort becomen.

Dese weinig regulen geschieden alleenlijcken om U. E. te adverteeren, hoe dat wy op heden aen alle de respective cameren schryven, als dat wy niet ongeraden en vinden, doch op U. E. verbeteringe, om aen den grefier Aertsen ende mijnheer Goch, voor de Generaliteyt, eene vereeringe te doene van wegen de diensten ende faveuren, soo wy van hun alrede genoten ende noch te verwachten hebben, alsoe de grefier onse schriften tegens Clerck in handen heeft, in welck stuck wi hem noch sullen van doen hebben, alsmede in 't versoeken op 't nieuw van 't octroi ende van 't geene in Englandt gepasseert is. Wy hebben geraempt, dat men den grefier soude een vereeringe doen van een dosijn Jacobussen ende mijnheer Goch een vergulden cop, van

de werde ontrent 100 gulden. U. E. gelieve ons metten eersten te laeten weten ofte sulx U. E. aggreëert, ofte dat U. E. daer yets tegens hebben, om daerinne te doene wat oorbaerste is, dan ons duncktet noodich te wesen om redenen vooren verhaelt, enz.

U. E. dw. Jacob de Rees,

als boekhouder uut de naem van de Compagnie van Gronlant [1]).

(*Origineel.*)

---

9. De kamer van Enkhuizen aan die van Amsterdam. 12 Juli 1620.

Wy hebben op huyden ende gisteren ontfanghen U. L. missiven, waerby U. L. ons adviseren de aencomste van een schepgen uyt Groenlant, voor rekening van den commissaris Kien, waervan wy U. L. zijn bedanckende. Hier beneffens verstaen wy, dat U. L. opten 14en deser geraemt ende uytgeschreven hebben een generale vergaderinghe van de camers, om alsnu te beramen eenen eenparighen voet in 't vercopen ende beneficieren van den traen, borchtochte etc., dat ons alles angenaem ende seer wel is bevallende, ende soo wy daerop hadden mogen versekert gaen, souden mede geinclinert hebben tot equipage, dan vermits veele saecken confuselick liepen, hebben goetgevonden alle onse saecken, soo veele doenlick, effen te stellen. Ende dat wy tot dese nu voorgenomene voet seer begerich zijn gewest, hebben bewesen mettet committeren in de jonexste

---

1) Een andere naam voor de Noordsche Compagnie. Over de verschillende benamingen van deze Compagnie vgl. Muller, Mare Clausum, p. 128, noot 1.

U. L. vergaderinghe. Dan den burgermeester Malson ter dachvaert zijnde, Fredrick Gerritss. ende ick [1]) nodich na den Hage moeten(de) verreysen ende (omdat) onsen confrere Egxen seer geoccupeert is, hebben wy U. L. ende de gehele byeencompste wel willen gebeden hebben ons voor geëxcuseert te houden, te meer terwyle wy, als geseyt is, desen jare noch voordeel noch schade uytter zee hebben te verwachten ende 't contract ons noch vorderlijck noch schadelijck can sijn; evenwel tgunt by de camers geraempt ende gearresteert sal worden, sullen wy van wegen onse camere 't naeste jaer deur Goodts genade seer gaerne naercomen ende ons met derselver goetvinden accorderen.

(*Minuut.*)

---

10. De kamer van Enkhuizen aan die van Amsterdam. 31 October 1620.

U. L. missive van den 26en deser mette bygevouchde requeste is ons wel behandicht ende alsoo U. L. ons daerby adviseren, dat wy ons voordacht soude houden jegens den 2en November in den Haghe beneffens de Heeren gecommitteerdens van U. L. ende d'andere camers te compareren, omme de questie jegens Jan de Clercq te helpen ten besten dirigeren ende uyt te voeren, soe souden wy van onse camere — onder reverentie — ons beswaert vinden, ons daer veele mede te bemoeyen, alsoo ons de questie niet en toucheert, want ten tyde de Clercq ende die van de compagnie in moeytens vervielen, was onse schip — God beter 't — al verbrant ende

1) De brief is dus geschreven door Blauhulck, daar hij, nu Maelson, Frederik Gerritsz. Wit en Egxken in den tekst genoemd worden, de eenig overblijvende bewindhebber is.

onsen commijs ende groot deel van ons volck vandaer vertrocken, sulcx dat wy weynich volcx aldaer hadden, ende alhoewel 't volck, dewelcke aldaer sonder schip ofte hooft waren, eenighe gedeelte van weynich traens mochten hebben ontfangen, soo en trecken wy ons evenwel sulckes niet aen, maer sullen — des noot sijnde — bereyt zijn daervan restitutie te doen. Dat wy oock van den beginne ons dese saecke niet en hebben gemoeyt, zijn U. L. wel bekent ende dat we voor desen geen protest hebben gedaen, als men ons insinuerde deur brieven, hebben wy, om beters wille, gelaten, alsoo wy meynden dat U. L. ende d'andere camers dat nadelich soude zijn; soo versoecken wy derhalven, U. L. gelieven ons desen angaende voor geëxcuseert te houden.

De resolutiën, by U. L. ons toegesonden, hebben deselve van te bedancken ende sullen ons seer gaerne derselver resolutiën onderwerpen, want wy die in redenen gefondeert ende voor de compagnie dienstich vinden.

Ick hope, wy sullen U. L. eerstdaechs den staet onser camere ende tgene daeraen dependeert toesenden.

(Minuut.)

---

11. Notulen van de vergadering der bewindhebbers van de Noordsche Compagnie en van de consorten der Kleine Noordsche Compagnie, gehouden te Amsterdam [1]) 22—25 Maart 1621.

Maenendach den 22en Martii 1621. Presenten

---

1) Dat de vergadering te Amsterdam gehouden werd, blijkt uit de dateering van den in deze notulen voorkomenden brief.

d'heeren Peiter Coyemans, Isbrant Dobbesen, Herincarspel, van wegen de camer van Amsterdam [1]), Dirck Leversteyn, Jan de Back ende van den Bonecht, van wegen die van Delft, Lenard Pietersen Busen, van wegen de camer van Rotterdam, Frederick Gerritsen Wit, van wegen de camer van Enchuysen [2]), Simon van der Does, Jacob Leversteyn, Cornelis Muss, Adriaen Leversteyn ende Willem van Muilwijck [3]), allen consorten van de cleyne camer [4]).

---

1) In Januari 1617 behoorden Cooimans en Haringcarspel reeds tot de bewindhebbers van de kamer van Amsterdam: zie Muller, t. a. p., p. 423; op deze plaats wordt als bewindhebber van die kamer ook genoemd Ysbrant Douwers, waarschijnlijk dezelfde als de in den tekst voorkomende Isbrant Dobbesen, welken naam men ook vindt t. a. p., p. 78.

2) Van deze bewindhebbers der kamers van Delft, Rotterdam en Enkhuizen komt in Januari 1617 (Muller, t. a. p., p. 423) alleen Dirk Adriaansz. Leversteyn voor.

3) Simon van der Does was een zoon van den Amsterdamschen schout (Muller, t. a. p., p. 79) en woonde zelf ook te Amsterdam, blijkens de missiven van zijne hand in 't Enkhuizer archief; Adriaan Leversteyn was een zoon van Dirk Adriaansz. Leversteyn (ibid. p. 313); Jacob Leversteyn evenzoo: hij wordt immers Jacob Dircksz. genoemd in een missive van Van der Does aan de Enkhuizer kamer, d.d. 6 April 1621. Willem van Muylwijck was een Rotterdamsch koopman (Muller, t. a. p., p. 322, noot 3); wat Cornelis Musch betreft, de overlevering verhaalt dat op Jan Mayen-eiland de eerste traan gekookt zou zijn door de bemanning van een Rotterdamsch schip, de Maria Musch, aldus genoemd naar de vrouw, die het had uitgerust (ibid., p. 150.) De heer Muller betwijfelde deze overlevering reeds, en deelde mede dat in de Resol. St.-Gen. van 1626 en 1627 gewag wordt gemaakt van Mr. Cornelis Musch, „secretaris tot Rotterdam", als reeder van een schip naar het Noorden; „mogelijk", zegt hij, „was hij lid van de Noordsche Compagnie." Uit den tekst blijkt nu, dat hij in 1621 tot de consorten van de kleine Noordsche Compagnie behoorde. De Maria Musch zal dus wel naar een van zijne familieleden genoemd zijn.

4) Bij de opsomming der presenten schijnt Nicasius Kyen vergeten te zijn; immers, in het begin van de notulen van den volgenden dag leest men: „Presenten voors., dempto Nicasius Kien."

Gelesen sijnde seker missive van Carel van Gelder, solliciteur van dese compagnie in den Hage, daerby hy schrijft, dat den Greffier van den Hogen Rade hem geseyt heeft, dat de Ed. heeren van denzelven Rade eerst na de vacantie van Paeschen zullen verclaren, oft zy 't proces, twelck dese compagnie uytstaende hebben tegens Hans de Clerck ende by de Groot Mogende Heeren Staten Generael aen H. E. nu gesonden, zullen aennemen te einderen ofte nyet: is geresolveert dat men in de vacantie van Paeschen eenige van de compagnie in den Hage sal seynden omme aen de heeren te recommanderen, ten eynde 't proces by hare Ed. mach worden getermineert, daertoe gecommitteert zijn een uyt de camer van Amsterdam, Nicasius Kien, Cornelis Mus ende Reyer van der Buren [1]), ende dat men staende dese vergaderinge aen Carel (van) Gelder sal versoecken aen de camer alhier te schryven, wanneer deselve gecommitteerde bequamelick sullen mogen comen, ende dat hy middelertijt alles belieft te prepareren, opdat dezelve nyet te vergeeffs en comen.

Is geresolveert dat die van Amsterdam twee gemonteerde schepen, elcx met tien gotelingen, ter zee op den walvischvanck aen 't eylandt Mauritius zullen moeten brengen, ende de resterende cameren ende consorten elcx een gemonteert schip, mede versien met thien lepelstucken, als vooren.

Is noch geresolveert dat men aen de Hoog Mogende Heeren Staten-Generael zal versoecken drye oorlochsschepen, ende midts deselve worden geconsen-

1) Bij Muller, t. a. p., p. 322, wordt Reyer van der Burch als consort van de kleine Compagnie genoemd.

teert, datter twee sal gebruyct worden aen 't eylant Mauritius ende een aen Spitsbergen; indien daer maer twee worden geconsenteert, zal men daer een gebruycken aen 't voors. eylant ende een aen Spitsbergen; indien een, dat men 't zelve alleenlick sal gebruycken aen 't voors. eylandt; ende zijn gecommitteert omme deselve te solliciteren twee van Amsterdam, twee van de Maes, ende een in 't Noorderquartier, dewelcke precijs ultimo Martii sullen moeten verschynen in den Hage [1]).

Geresolveert morgen ten 8 uhren wederom te compareren, ende die te halff negen uren niet en is, sal verbeuren een gulden.

Dinsdach den 23en Martii 1621. Presenten voors., dempto Nicasius Kien.

Is geresumeert wat traen dat ieder camer ende consorten vercocht heeft sedert de leste repartitie, ende heeft

de camer Amsterdam vercocht .	quarteelen	128
Horen.	„	109
Rotterdam	„	110
Nicasius Kien	„	435½
Simon van der Does en Jacob Leverstein	„	55
Adriaen Leverstein compagnie heeft vercocht	„	97
Dirck Leverstein ende compagnie	„	250
Muss	„	142
	quarteelen	1326½

1) Het verzoek om convooiers werd in 1621 door de Staten-Generaal geweigerd, voor het eerst sinds de oprichting der Compagnie. Voor de redenen dezer weigering vgl. Muller, t. a. p., p. 99.

Den 3[den] December 1620, doen de ordinarisse vergaderinge scheyden, wasser onvercocht als volcht:

		Hiervan vercocht by de bovengeschreven personen quarteelen 1336, te reparteeren:	*moeten leveren:*	*ontfangen:*
Amsterdam . . .	4873	368	*240*	—
Horen	890	76	—	*42*
Rotterdam . . .	1795	135	*25*	—
Kien	3109	236	—	*199*
Jacob Leversteyn ende van der Does	1696	128	*73*	—
A. Leversteyn . .	2057½	155	*58*	—
Dirk Leversteyn. .	1752	132	—	*118*
Cornelis Muss . . .	1387½	105	—	*37*
quarteelen	17560	1335	*396*	*396*

Ende also by de leste vergaderinge is besloten, dat degene, die 25 quarteelen traen vercoopt, zal genieten *f* 12.10, die vijftich vercoopt, 50 gulden, die 100 quarteelen traen vercoopt, 150 gulden, ende bevonden is dat de camer van Amsterdam vercocht heeft twee partijen, elck van 50 quarteelen, daervan hier gecort is . . . . *f* 100.—
Hoorn een partije van hondert quarteelen. „ 150.—
Rotterdam een partije van 25 quarteelen, een van 50 quarteelen, daervan 40 sijn gelevert . . . . „ 53.—
Kyen vercocht 3 partiën, tsamen 400 quarteelen . . . . „ 600.—
Verdoes in 2 partijen samen 55 quarteelen. „ 27.10
A. Leverstein 100 teffens ende 97 gelevert, de reste met synen anderen traen voldaen „ 145.10
Dirck Leversteyn ende compagnie een partije van 83 quarteelen, een van 118 quarteelen, een van 37 quarteelen. . „ 278.10
Cornelis Muss 130 quarteelen, over die 100 teffens . . . . „ 195.—

f 1549.10

Welcke somme ommegeslagen over de vercochte ende gereparteerde traen, pro rato dat een yder daerinne participeert, comt te bedragen.

	rescontreert.		moet betalen:	moet ontfangen:
Amsterdam				
moet geven .	*f* 430.—	*f* 100.—	*f* 330.—	
Hooren . . .	„ 78.—	„ 150.—		*f* 72.—
Rotterdam . .	„ 157.10	„ 53.—	„ 104.10	
Kyen. . . .	„ 276.—	„ 600.—		„ 324.—
Verdoes. . .	„ 149.10	„ 27.10	„ 122.—	
Adr.Leversteyn	„ 181.—	„ 145.10	„ 35.10	
Dirc Leverstein				
Compagnie .	„ 154.10	„ 278.10		„ 124.—
Muss. . . .	„ 123.—	„ 195.—		„ 72.—
	f 1549.10	*f* 1549.10	*f* 592.—	*f* 592.—[1]

Ten voors. dage naer middagh.

Op 't versoeck van den heer Nicasius Kien is ge-

---

1) Bovenstaande berekeningen vereischen toelichting. Ik heb reeds uiteengezet (vgl. p. 283), met welke kamers en firma's wij hier te doen hebben, en waarom Enkhuizen bij de verrekening niet voorkomt. Ook is door mij vermeld (p. 288), op welke wijze de verkoop van de traan geregeld was, en hoe voor gezamenlijke rekening door de kamers en consorten werd verzonden. In de bovenstaande verrekening vernemen wij eerst, hoeveel kwarteelen traan sinds de laatste vergadering, in December 1620, door elk verkocht zijn; daarna wordt opgegeven, hoeveel kwarteelen elk op dat tijdstip nog in voorraad had. Vervolgens worden de verkochte 1326 kwarteelen „gereparteerd," d. w. z. er wordt opgeteekend, hoeveel van de verkochte traan aan elke kamer of consort behoorde. Amsterdam heeft, blijkens de eerste opgave, 128 kwarteelen verkocht, voor zich zelve en voor andere kamers en consorten; maar van de door anderen verkochte traan was ook nog een gedeelte van de Amsterdamsche kamer afkomstig, zoodat van de 1326 verkochte kwarteelen in 't geheel 368 aan Amsterdam behoorden. Van elke kamer of consort wordt dit dan vervolgens opgeteekend. De beide rijtjes van de door de kamers

resolveert (een) missive te schryven aen de arbiters,

---

verkochte traan en van elks aandeel in deze traan moeten dus dezelfde som geven: in onze verrekening verschillen zij een weinig (1326½ en 1335), maar dit levert geen bezwaar op, daar men weet dat er in 17de eeuwsche berekeningen vaak kleine onnauwkeurigheden voorkomen.

De beide cursief gedrukte staatjes, waarboven men leest „moeten leveren" en „ontfangen", gelieve de lezer een oogenblik weg te denken, daar zij, zooals straks zal worden aangetoond, er oorspronkelijk niet stonden, maar later bijgeschreven moeten zijn.

Wij vernemen vervolgens, dat op de laatste vergadering besloten was, aan elk, die 25 kwarteelen traan verkocht, *f* 12—10 te geven; voor het verkoopen van 50 kwarteelen werd *f* 50, voor het verkoopen van 100 kwarteelen *f* 150 uitgeloofd: naarmate het aantal verkochte kwarteelen grooter is, wordt dus een grooter bedrag voor elk kwarteel betaald. Waartoe geschiedde dit? Vergoeding van vracht kan het niet geweest zijn: daarvoor is de som te gering; bovendien zou zij dan, naarmate het aantal kwarteelen grooter wordt, niet moeten stijgen maar, per kwarteel berekend, afnemen; ook kan geen uniforme vergoeding voor vracht bepaald zijn, daar die vracht natuurlijk afhing van de plaats, waarheen vervoerd moest worden. Ik geloof, dat wij hier te doen hebben met een premie, die uitgeloofd werd om den verkoop te bevorderen en het voor elkander verkoopen aan te moedigen, waardoor dan tegelijk een vergoeding gegeven werd voor de drukte, die de eene kamer aan de andere veroorzaakte. Bij zulk een premie is het begrijpelijk dat zij, per kwarteel berekend, stijgt naarmate het aantal verkochte kwarteelen grooter is. Zoo wordt dus berekend, hoeveel elke kamer of consort als premie heeft te vorderen: bij deze berekening neme men in aanmerking, dat onderdeelen van 25- of 50tallen kwarteelen soms worden verwaarloosd. Daarbij blijkt, dat de kamers en consorten voor de 1326½ kwarteelen traan, die zij verkocht hebben, tezamen als premie te vorderen hebben *f* 1549—10 st. Deze som nu moet natuurlijk betaald worden door de verschillende kamers en consorten, naarmate van het aandeel, dat elk in de verkochte hoeveelheid traan had. Amsterdam moet dus *f* 430 betalen (het bedrag der premie, door anderen verdiend bij het verkoopen van traan voor Amsterdam), maar krijgt *f* 100 (het bedrag van de premie, door Amsterdam verdiend bij het verkoopen van traan), hetzelfde wordt nu, in de beide rijtjes, waarboven „rescontreert" staat, opgegeven voor elke kamer en consort. Dit „rescontreeren" beteekent eenvoudig: tegenover dezen betaalpost staat de volgende

ghecommitteert tot de questie, die hy uytstaende

---

ontvangpost. Amsterdam b.v. moet *f* 430 betalen en *f* 100 ontvangen, moet dus *f* 330 ten slotte betalen, omdat door de andere meer verkocht is voor Amsterdam dan het zelf verkocht heeft. Hoorn daarentegen heeft *f* 78 te betalen en *f* 150 te ontvangen: voor deze kamer is dus door anderen minder verkocht dan het zelf verkocht heeft; het behoeft dan ook niet te betalen, maar ontvangt *f* 72. Zoo wordt dit successievelijk voor alle kamers en consorten uitgerekend.

Van de vier (p. 341) naast elkaar staande rijtjes getallen, is dus het eerste: het aandeel, dat elk te betalen heeft in de premie, bij den verkoop van de traan verdiend, die gezamenlijk *f* 1549—10 bedraagt; het tweede: het aandeel, dat elk te ontvangen heeft van deze premie; vandaar dat beide rijtjes dezelfde som geven. Het derde rijtje geeft aan: hoeveel sommigen meer hebben te betalen dan te ontvangen, het vierde, hoeveel anderen meer hebben te ontvangen dan te betalen. Ook de sommen van deze rijtjes zijn natuurlijk gelijk.

Als proef op de som kan nog dit dienen: het rijtje op p. 340, waarvan het eerste getal 368 is, geeft, zooals ik zeide, aan, hoeveel van de verkochte traan aan Amsterdam c. a. behoorde, in casu 368, 76 'enz. Het bedrag der premie van Amsterdam, nl. *f* 430, moet tot de totale premie of *f* 1549—10 in dezelfde evenredigheid staan als het aandeel quarteelen, dat van de $1326^1/_2$ verkochte aan Amsterdam toebehoorde, nl. 368, staat tot deze $1326^1/_2$. In werkelijkheid is dit ook zoo, en voor elke kamer of consort kan men deze proef met goed gevolg herhalen; alleen voor Hoorn is er een klein verschil, maar dit zal wel in verband staan met dezelfde fout, waaraan het verschil van $1326^1/_2$ en 1335 kwarteelen is te wijten.

Ten slotte heb ik nog aan te geven, waarvoor de twee gecursiveerde rijtjes op p. 340 dienen, die de lezer straks, op mijn verzoek, heeft weggedacht. Wanneer men het slot van deze notulen leest, vindt men daar de „uytdelinge van de traen", d. w. z. de verschillende kamers en consorten spreken af, hoeveel elk aan den ander, ter verdere expeditie en ten verkoop, zal toezenden. Daaruit kan men dus berekenen, hoeveel sommige aan anderen toezenden en hoeveel deze laatsten ontvangen. Deze bedragen zijn nu juist dezelfde, als die, welke men vindt in de rijtjes op p. 340, waarboven staat „moeten leveren" en „ontfangen". Nu is tegelijk verklaard, waarom ik meende, dat zij eerst later zijn bijgeschreven: dit kon natuurlijk pas gebeuren toen, aan het

heeft tegens Adriaen Clasen van der Male [1]), dat deselve beliefven zoude de comparitie, die op Saterdach soude dienen, uyt te stellen acht dagen, luydende deselve missive als volght:

„De heere commissarius Nicasius Kyen, wesende tegenwoordich op onse ordinarisse generale vergaderinge, heeft ons angeseyt, dat hy voor U. Ed. seker questie, bestaende in materie van reeckeninge, ongedecideert heeft hangende tegens Adriaen Claessen van der Male, daervan een dach soude dienen omme voor U. Ed. te compareren Saterdach eerstcommende, onder beneficie van dien aen ons versoeckende, dat hem souden willen licentieren uyt dese vergaderinge te mogen scheyden, 't welck wy hem niet soude weygeren, indien de generale vergaderinge ende consequentelijck de respective compagnie, daer hy een van de meeste leden is, geen merckelicken interest daerby souden lyden. Waeromme U. Ed. beliefven zal den voors. commissarius Nicasius Kyen te houden voor excuseert ende de voors. comparitie acht dagen

---

slot der vergadering, was opgegeven, hoeveel men aan anderen wenschte toe te zenden. De som van beide rijtjes is natuurlijk weer gelijk, nl. 396 kwarteelen: het eerste rijtje geeft aan, door wie, het laatste aan wie deze 396 kwarteelen werden toegezonden. Ook wordt het duidelijk, waarom deze twee rijtjes juist naast de andere twee op p. 340 zijn bijgeschreven. Men vindt hier nl., in vier rijtjes, naast elkaar staan: 1° hoeveel elk op de laatste vergadering nog in voorraad had; 2° hoeveel daarvan verkocht is; 3° en 4° hoeveel zij daarvan aan een ander toezenden, of hoeveel zij van anderen ontvangen. Uit deze vier rijtjes kan dus op een volgende vergadering weer geconstateerd worden, hoeveel elk in Maart 1621 in voorraad had.

1) Over de quaestie, „bestaende in materie van reeckeninge", tusschen Kyen en van der Male, wiens naam ik nòch in de stukken van de Enkhuizer kamer, nòch in Mr. Muller's Noordsche Compagnie ergens vermeld vond, kan ik verder niets meedeelen.

uit te stellen, waeraen hem dienst ende de compagnie vrintschap zal geschieden. Hiermede, mijn heere, blijft Gode bevolen. In Amsterdam, den 23 Martij 1621."

Alsoo men bevint, datter verscheiden vremden traen alhier te lande wert gebracht, tot merckelicke prejudicie van de goede ordre, die dese compagnie op den prijs ende vertieren van de traen heeft beraemt, so sijn, omme den traen van dese compagnie beter by den gestelden prijs ende in reputatie te houden, de gecommitteerde, die gelast sijn de orlochschepen te solliciteren, gecommitteert haer aen de Hoog Mogende Heeren Staten eens te addresseren ende te versoecken, dat denselven vremden traen, incommende in vaten van uyt Royen, mach werden verswaert, opdat de neeringe van de walvischvanck in dese landen mach werden gebeneficeert.

Geproponeert sijnde, omme de baleynen in beteren standt ende reputatie te brengen, ofte het niet geraden is, dat men ordre maecte om gheen meerder alhier te lande te brengen, maer die te laten aen de respective quartieren, daer die souden comen te vallen, op sulcken voet, als men ten meesten orboir van de compagnie zoude ramen, ende 't selve in deliberatie geleydt sijnde, is 't voor alsnoch gehouden in advys [1]).

Noch geresumeert sijnde de propositie, den 9en Januarij lestleden binnen der stede Rotterdam op de extraordinarisse vergaderinge gedaen, beroerende dat men den traen, die buyten de Vereenichde

1) Over den prijs van balein en het gebruik, dat er van gemaakt werd vgl. Muller t. a. p., p. 127 en 128. In 1621 schijnt de prijs al zeer laag geweest te zijn: vandaar het in de vergadering gedane voorstel.

Nederlanden gesonden wert, niet behoort te brengen in repartitie, ende naer eenige discourssen, daerop gevallen, deselve gehouden in advijs.

Morgen te halff negen uren wederomme te vergaderen, op de oude boete.

Woonsdach den 24sten Martii 1621. Presenten voors. ende Sr Someren [1]), van wegen de camer van Horen.

Is geresolveert dat men een gebedt concipieren sal, twelck men in alle vergaderinge smorgens voor den aenvang van de besoingiën opentlick sal lesen.

De resolutie van den 6en October lestleden, hiervoor in folio VIII recto staende [2]), op 't stuck van de chaloupen naerder geëxamineert sijnde, ende voorgeslagen wesende datter eenich van de compagnie chaloupen soude gehuyrt hebben, omme den visch, so haest die by de Bischayers soude sijn gedoeddet, te boechseerden, so is geresolveert, omme alle disordre ende dispuyten te verhoeden, dat niemant by directe off indirecte middelen eenige meerder chaloupen op eenen tijt in te brengen sal als elcx hier voren is toegelaten [3]), op pene, die contrarie doet, telcken te verbeuren de gestelde boete van twee duysent gulden, sonder eenige chaloupen tot het boechseerden te mogen gebruycken, dat waer dat syne ketels stille stonden, twelck hy sal moeten verifieren ende consent versoecken van de generaels ofte

---

1) Willem van Someren komt reeds in 1617 voor als bewindhebber der kamer van Hoorn: Muller, t. a. p., p. 126.

2) Daar de door mij afgedrukte notulen slechts een extract zijn uit het notulenboek der Compagnie, kan ik deze verwijzing niet nagaan.

3) Mr. Muller vermoedde dat niet het aantal schepen, maar het aantal sloepen, dat elk in zee zou brengen, op de algemeene

commissen, hem naest gelegen, op pene als vooren.

Gelesen sijnde het contract, mette camer van Rotterdam aengegaen in der sake teghens Hans de Clerck, ende also geconditionneert is dat hetzelve binnen de stede Rotterdam moet voltrocken worden, is geordonneert dat men tselve binnen den tijt van ses weecken sal doen, als wanneer die van Amsterdam ende de andere cameren ten fine voors. aldaer sullen verschynen.

Alsoo op den 22en deser is geresolveert ende gearresteert, dat een yder van de respective cameren ende consorten aen 't eylant Mauritius moeten verschynen met een gemonteert schip, ten minsten gemonteert met thien lepelstucken, ende die van Amsterdam met twee schepen, gemonteert als voren, sonder datter boeten toe gestelt sijn, als naerder by deselve resolutie te syen is: is gearresteert, die teghens de voors. resolutie doet ende niet ghemonteert comt als voren, dat die verbeuren zal twee duysent Carolus guldens.

Is noch besloten dat men aen die van de camer van Rotterdam ende Delff, mitsgaders aen de consorte van de cleyne compagnie, respective residerende binnen Delff, Horen ende Rotterdam, sal schryven telcken alsser vergaderinge geleyt wert ende iet anders voorvalt.

---

vergadering bepaald werd (Noordsche Comp. pag. 103, noot 1); maar wij hebben gezien, dat op deze vergadering het aantal schepen werd vastgesteld (vgl. hiervóór, p. 328 en 338.) Uit het in den tekst medegedeelde blijkt echter, dat er een bepaling bestond omtrent het aantal sloepen, dat elk gebruiken mocht. Overigens vindt men reeds in de instructie voor kapitein Schrobop dd. 1616 de bepaling, dat de walvisschen, door de groote en de kleine Noordsche Compagnie te vangen, verdeeld zullen worden naar rato van 't getal sloepen, dat elke Compagnie in zee bracht: Muller, t. a. p., Bijlage XII, p. 375.

Te halff vier uyren precis wederom te vergaderen, op de oude boete.

Ten voors. dage naer middach, presenten voors. ende d'heere van Someren van weghen die van Horen, Molenwerff ende Demten absent sijnde.

Gelesen sijnde sekere missive van Carel van Gelder, solliciteur van dese compagnie, in dato den 18en deser, daerby hy schrijft, dat de heeren Magnus hem heeft versocht aen de respective camers uyt den naem van Sr Courten [1]) te schryven, dat deselve hem soude believen te accommoderen, dat hy voor dese aenstaen(de) te(e)lt met twee schepen soude mogen visschen aen 't eylant Mauritius, presenterende mijn heere Magnus voornoemt 't selve te verschuldigen als aen sijn persoon gedaen sijnde, twelck, met hetgeene daeraen dependeert, wel overgewegen hebbende, is met eenparige stemmen geresolveert Sr Courten sijn versouck aff te slaen ende tselve mette bequaemste ende beleefte middelen par missive aen Carel van Gelder aff te schryven ende te excuseren.

Also Carel van Gelder, voornoemt, de generale compagnieën in alle occurrentiën den tijt van dry jaren heeft gedient, so in 't proces tegens Hans de Clerck als in alle andere saken, die de compagnie uytstaende heeft gehadt, daerinne hy veel besoigniën ende moyeten heeft gedaen, is hem daervoren tot den huydigen dage toegeleyt de somme van ses hondert Carolus guldens eens.

Is Jacques de Rees, de boeckhouder van de compag-

---

1) Pieter Courten, een aanzienlijk Middelburgsch koopman, bewindhebber van de in 1617 opgerichte Middelburgsche kamer: Muller, t. a. p., p. 79, 126. Over zijn broeder en compagnon Willem Courten, ibid. p. 213, noot 3.

nie van Amsterdam, toegeleyt, van dat de generale compagnie sedert Mey lestleden sijn huysinge hebben gebruyckt op alle haer vergaderinge ende noch sullen gebruycken tot Mey eerstcommende, de somme van twee hondert Carolus guldens, mitsgaders voor sijn maechden ende kinderen de somme van twaelff Carolus guldens.

Op morgen te acht uyren te vergaderen, op 't glaesken, boete als vooren.

Donderdach den 25en Martii 1621, present ut supra.

Alsoo by eenige geallegeert is, dat Nicasius Kyen tegens de beraemde ordre traen heeft verveylt, dat hy oock weygert naer te comen de beraemde ordre op 't stuck van de chaloupen, ende mitsdien, omme alles in goede ordre te houden, notelick soude sijn, dat de voors. Kyen voor de geligeerde arbiters soude werden geciteert, ende iemant gecommitteert, omme uyt den naem van de compagnie de aenclachte ofte eysch te doen, is 't selve gheconsenteert ende daertoe gecommitteert mijn heer van Someren, die hem van alles sal mogen doen informeren ende tot syne assistentie gebruycken, die het hem belieft.

Is noch deselve van Someren gecommitteert omme alle de aenclacht, die meerder soude mogen vallen, te doen. Ende heeft deselve van Someren tot syne assistentie genomen de heer Mr. Cornelis Mus, ende also deselve mede is arbiter van dese compagnie, is in syne plaetse gesurrogeert Willem van Muylwijck totte voorseyde questiën.

Ten voors. dage naer middach, present ut supra.

Gedisputeert sijnde, off men, volgende voorgaende resolutie van den derden December lestleden, niet behoort te versoecken prolongatie van 't octroy, is omme merckelicke redenen goet gevonden, dat de

bewinthebberen van de groote geoctroyeerde noortse compagnie ende de consorten van de cleyne noortse compagnie tegens den lesten Mey hare gedeputeerde in den Haegh sullen senden, omme op hunlieder beyder namen prolongatie van 't voors. octroy te versoecken.

In deliberatie geleyt sijnde, of men een admiraelschap behoorde te maken, omme de anderen in alle voorvallende offensen ende occurrentiën te helpen defenderen ende mainteneren tegens alle dengenen, die schepen van dese compagnie, so in zee als op de rede leggende, als ooc de officieren, bevelhebberen, bootgesellen, als andere in dienste van deselve compagnie sijnde, soo ter see als te lande, geduyrende de voyagie soude soucken te offenseren, is 't selve gehouden in advijs.

Geproponeert sijnde, dat men den traen behoorde te verhogen, ten regarde dat de olie in den prijs seer was vermeerdert, is 't selve, vermits d'absentie van eenige leden, ghehouden in advijs.

Volgende de uytdelinge van den traen:

Amsterdam sal leveren aen de heere commissaris Kyn	122	quarteelen.
Aen de compagnie van Dirck Leversteyn	118	„
tsamen	240	quarteelen.
Rotterdam sal leveren aen Sr. Mus.	25	„
d'heer van der Does ende Jacob Leversteyn sullen leveren aen Sr. Mus voornoemt	12	„
Adr. Leverstein Compagnie sal leveren aen Sr. Kyn	58	„
Van der Does sal leveren aen Kyn.	19	„
Deselve sal leveren aen Hooren .	42	„
tsamen	396	quarteelen.

Is geresolveert dat degene, die het eerste schip met traen in crijcht, tselve gehouden zal sijn aen de camer van Amsterdam binnen dry dagen naer 't arrivement van 't selve schip te adviseren, dewelcke binnen thyen dagen naer 't ontfangen van dezelve missive, de respective cameren ende consorten sullen beschryven binnen der stede Amsterdam te compareren, omme ordre op den traen te raemen, repartitie te maecken van de vercochten traen, ende anders te besluyten tgunt tot voordeel van de compagnie oorbaerlicx sal bevonden worden te behooren.

(*Extract uit het resolutieboek.*)

---

12. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 21 Juni 1621.

Alsoo wy door 't rapport van onsen boeckhouder verstaen hebben, dat U. E. difficulteert om noch een simpel verclaringe te doen — op d'insinuatie, per de Clercq by syne requeste aen de Heeren Staten gepresenteert — dat het exployteren van dien sonder U. E. last soude geschiet sijn, voor ende aleer U. E. met den notaris Vosmer mondelinge hadde gesproecken, om van hem t'onders(taen) hoe de saecke tusschen hem en de Clerck soude mogen geschiet sijn, ende oock van hem een notariale verclaringe sien te becomen, dat hy van weegen Jan de Clercq aen U. E. heeft gepresenteert quitantie te geven, met verclaringe van geene voordere pretentie meer op U. E. te hebben, byaldien U. E. hem, Clercq, wilden restitueren 't gene U. E. van synen gepretendeerden traen soude genoten hebben, waertoe U. E. geraden vonden yemant van U. E. camer

naer den Hage te committeren om 't gene voors. is te vervoorderen. Alle hetwelcke wy mede niet ongeraden en vinden, U. E. recommanderende hetselve door U. E. gecommitteerde metten alder eersten in 't werck te leggen ende naer den Hage te reysen, opdat wy, U. E. antwoorde op de voors. insinuatie becomen hebbende, op de requeste van Clercq mogen antwoorden; want van Gelder doleert over onse negligentie, dat wy op Clercqs requeste niet en antwoorden, ende dat hy met sijn saecken tegens ons voortvaert.

Hebbende present niet anders, desen eyndigende sullen U. E., enz.

U. E. d. w. vrienden,
Barendt Sweers.

(Origineel.)

---

13. Lambert van Tweenhuysen aan Jan Simonsz. Blauhulck. 21 Juli 1621.

Eerentfeste, wyse ende voorsinnige heer ende vrundt Blauhulck,

Nae groete, verstae van S[r] van Gellder dat U. L. in den Haeg geweest ende 't proces, soveel die van Enckhuysen aengaet, voor *f* 450 mit Jan de Klerck afgemaect hebben ende dat U. L. van Gellder darvan copy gelooft hadden te geven, dan 't schijnt vergeten is. U. L. is onsen afscheyt bekent, dat U. L. in 't accorderen bespreken soudt pro rato d'andre kamers 't selve accordt oock souden moegen ingaen. Wat U. L. darin gedaen (hebben), is ons te weten hooch nodich; bidde darvan mit eersten advijs te hebben.

Tegen 26 deser zijn de camers verschreven, om

op veele saken ordre te stellen, ende also den traen op den Bos(?) zeer beswart is, 6 f. per smalthon, op andre plaetsen van viande landen 4 f. per ton, dese duyre licenten causeren wenich vertiers ende beterkoop die van Vlandren over Calis halen konnen, so hebben wy hyr by provysi aen onse Borgermeesteren requeste gepresenteert ende doliantie gedaen, die oock aengenoomen (hebben) op den Haeg aen de haren gecomiterde Borgermeester Jonas Witzen deselve te recommanderen aen de Gecomiterde Raden, opdat een point van beschryvinge darvan aengestelt worde. 't Selve dhient by U. L. t'Enckhuysen oock int werck gestelt.

Daermede, na gebiedenisse, des Heeren genade bevolen; groet S[r] De Witte ende U. L. andere confrater.

U. L. d. v.
Lambert van Twenhussen [1]).

Eerentfesten, wysen ende voorsinnigen S[r] Jan Symonss. Blauhulck, equipagemeester van de admiraliteit tot Enckhuysen.

Ontf. den 26 Julij 1621.

(Origineel.)

---

14. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 5 Augustus 1621.

Hierby seynde U. E. copye van 't gebesoigneerde

1) Lambert van Tweenhuysen, het hoofd der Amsterdamsche Compagnie, die het eerst de walvischvangst was begonnen, bleef jaren lang bewindhebber van de Amsterdamsche kamer der Noordsche Compagnie; hij was ook een der eerste reeders op Nieuw-Nederland: vgl. Muller, t. a. p., p. 78.

in onse generale vergaderinge, utgenomen de repartitie van den traen, die U. E., als geenen traen hebbende, niet en toucheert. Volgens welcke resolutie U. E. camer voor haer quota voor 't eerste $^1/_4$ part [1]) verseynden moetten 24 quarteelen traen op Rouaen ende 12 quarteelen traen op St. Jan de Luz, tsamen 36 quarteelen, die wy (alsoo U. E. camer noch geen traen en heeft) voor U. E. rekening van onsen traen gescheept hebben, ende sullen andere 36 quarteelen ter comste van U. E. traen daertegen wederom ontfangen ende ons instede gesonden worden. Doch soo U. E. in dese verseyndinge niet gelieven te participeren ofte U. E. quota te seynden, soo mogen dese 36 quarteelen voor rekeninge van eenige andere camers oft leden gaen, waerop wy U. E. antwoorde sullen verwachten.

Op 30 pass° is voor onse camer alhier een schip, coemende van 't eylandt, gearriveert, schipper Claes Jansz. Boy, in hebbende, naer schippers seggen, 850 quarteelen traen zeestucx; noch op 2 deser gearriveert voor onse rekeninge in 't schip van den heer Verdoes, schipper Jan Bouwensz., 68 quarteelen traen zeestucx. Noch op 2 dezer sijn hier gearriveert, coemende van 't eylandt, voor den heer Verdoes voors., Jan Bouwensz. met 482 quarteelen traen ende Jacop Piettersz. Heyn met $750^1/_2$ quarteelen traen zeestucx, naer schippers seggen.

Noch eergisteren tydinge van de Maese ontfangen, dat aldaer voor Balts^r Verdonck [2]) incoemen was schipper Symon Piettersz. Heyn, medebrengende van 't

---

1) Hieruit zou men afleiden, dat er in 't geheel vier gezamenlijke verzendingen naar Frankrijk geschiedden.

2) Deze Balthasar Verdonck moet een van de firmanten zijn van de compagnie van Adriaan of Dirk Leversteyn.

eylant 284½ quarteelen traen zeestucx, dewelcke U. E. diene voor advys. Waermede enz.

(*Origineel.*)

---

15. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 9 Augustus 1621.

Van Rouaen hebben wij advijs datse den traen niet hooger als 48 croonen contant ofte 50 croonen op 4 à 5 maenden sullen connen vercoopen, doordien, soo se schryven, anderen op leveringe à 49 croonen vercocht hebben, daerop wy haer geantwoordt hebben datse in 't vercoopen van der compagnie traen haer beste sullen doen tot soo hoogen marct te brengen als het doenlijck is, sonder haer prijs te limmitteren, ende noch hopen datse over de 50 croonen per vat sullen maecken. Oock alsoo sy adviseren, dat de meeste consumptie in den traen aldaer is in September ende October, in welcken tijt sy meynen goede partijen te connen vercoopen, soo sijn wy geresolveert metten eersten onse 2de vierde part op Rouaen af te schepen aen Jan van Dale, dwelck U. E. mede voor haer 2de vierde part gelieve te doen, byaldien in de versending gelieft te participeren. Ons verwondert dat de 36 quarteelen traen, soo wy voor U. E. eerste vierde part op Rouaen ende St. Jan de Luz versonden hebben, U. E. ons deselve, ick segge andere 36 quarteelen traen in plaetse niet en hebben wederom gesonden.

Sedert de leste generale repartitie en is er by ons niet vercoft, noch en hebben geen advys van de camers ende consorten van sonderlingen vercoop, als

van Dirck Leversteyn van 25½ quarteelen ende van Balt^r. Verdonck van 12½ quarteelen. Waermede enz.

(*Origineel.*)

---

16. De kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen. 22 September 1621.

Ut U. E. schryven van 17 deser hebben wy genoteert de ladinge van U. E. schip met traen den Eenhoorn. Sien oock dat U. E. toestaet de 2de versendinge op Rouaen ende St. Jan de Luz, ende haere portie daerinne sullen houden; soo sijn wy dan vast doende om de 2de verseyndinge te schepen. Wy hebben advys tot Rouaen van 't arrivement van onse ende U. E. eerste versendinge, Godlof, ende schryven ontrent de 52 croonen per vat hopen te maecken, dwelck noch al een goede prijs soude wezen.

(*Origineel.*)

---

17. „Memorie voor Sr Jan Symonss. Blauwhulck, ons confreer, om in de Hage te besoingneren." 1621 [1]).

Dat hy aldaer, neffens de gedeputeerde van de caemer van Horn, sal spreecken ende breder instructie geven aen de advocaten, soe de heer Ricxcen als Mr. Jan Vermeer, op 't stuck van de admiraelschap tegen de andere caemer op Spitsbergen gemaect, tot dien fyne medegenoomen onder andere de eygen brief van de caemer van Amsterdam, tot

1) Het stuk is niet gedateerd, maar moet zijn van 1621, en wel uit het laatst van dat jaar, daar uit den inhoud blijkt, dat het octrooi ten einde loopt en de kamer Enkhuizen finale afrekening wil houden met hare participanten.

dien fyne aen onsje caemer geschreven, oock mede copie van den brief, daerop doe geantwoort; oock de copie van de prolongatie van 't octroy voor 4 jaeren, anno 1617 verleent, waerin expresselicken is gestipuleert: soo der eenighe questie mocht coomen in 't stuck van de visscherie ofte anders ende dat hetselfde by de Heren Staeten sal afgemaect worden ende als breder daerin is te sien; ende dat sulcx behoort nu te geschieden, dewiel hetselfde verlange(?)octroi is geëxpieert [1]).

Ende dair voorts mede aen te helpen houden ende de goede hant te bieden om te vercriegen nye octroi of teminste continuatie, daerin wy, neffens die van Horn, als 't Noorderquartier representerende, die meer versien bennen van scheepen ende wel de helfte stercker zijn in de visscheri van de haringvangste als doggerie tegen die van de Maese, of Rotterdam ende Delft, ten minste oock, als die, een vierde part in 't octroy behooren bekent te weesen, te meer omdat de equipagie van 't selfde uut te voeren niet bestaet in grooter quantiteyt van middelen om dat uut te voeren, als daertoe alreede met goede gelegentheyt van schepen ende andere behoeften alreede binnen versien ende gefourneert can worden.

Voorts met die heeren van Horn de rekeninghe — is 't doenlick — met die van de Maese af te maecken van 't Duyfgen ofte voyage op 't Statenlant, als

---

1) Ik vermoed, dat in bovenstaande regels gedoeld wordt op het geschil, dat Enkhuizen en Hoorn met de andere kamers hadden over het admiraalschap op Spitsbergen in 1618, toen de twee genoemde kamers zooveel schade leden: zie hiervóór, p. 313. Ook aan 't slot van dit stuk wordt gewaagd van „de schade, in 't admiraelschap geleden, die men ons met processe soeckt te ontfluchten."

mede te innen aen gelt ofte werom te ontfangen alsulcke linnen, als de caemer van Delft aen 't eylant anno 1617 aen Liversteyn is gedaen ende bygeset, alsoo wy aen Verdoes sullen moeten betalen voor eenighe linnen ofte sloepe, (die wy) daernae van de Leversteyns aen 't eylant mede hebben ontfangen gehadt, of dat sulcx ten minste mocht werden gerescontreert etc.

Voorts is hierby de articulen ende resolutie, t'jongste by de caemers tot Amsterdam genoomen, die haere gedeputeerde hier hebben gesonden ende versocht, dat wy datselfde mede soude consenteren ende teykenen, waerop can dienen voor excuse dat geduyrende het protest, neffens de Amsterdammer caemer gemaect — hier oock by weesende — tegens alle de andere caemers gedaen, deselfde haer soo dapper hebben gereddet ende haer deur den traen geslagen, dat degheene, die 3500 quarteelen hebben gehadt, nu seggen boven 600 quarteelen daervan niet over te hebben, als Sr Mus van Rotterdam ende die Hoorensc caemer niet alleen haere ouwe, maer meest nye jongst gevangen traen op omtrent 100 quarteelen quit gemaect ende versonden hebben; ende dat hetselfde soo studieus is gedaen dat jegenwoordich binnen Amsterdam de Groenlansche traeu a 30 . . . [1]) op dach verlaeten wort ende geveylt te vercoopen etc. Oock dat andere caemers toegelaeten wort zeeckere quantiteyt vooraf te moogen vercoopen ende oock op Zeelant te senden, sonder in de repartitie gebracht te werden. Ende alsoo wy met veel meer reedenen hebben ons te beclagen ende te sustineren, dat gratie voor ymant anders behoorden te geschieden, omdat wy niet alleen anno 1620 hebben

1) Wat hier staat, is onleesbaar; het moet een bepaling van den prijs zijn.

gelaeten te visschen ende alsoo alle de caemers haer proeffit laeten doen, deur de disordre, die daerin waeren siende, ende oversulcx noit in de repartitie hebben bekent geweest, ende wy groote schaede geleden hebben, soo deur 't verbranden van 't schip aen 't eylant als in Spitsbergen, daer men ons met processe soect de geleden schaede, in 't admiraelschap geleden, te ontfluchten etc. Oock dat wy nu op 't eynde van 't octroi gern soude onsse participanten — die der meynen uut te scheyden — fynael rekening doen ende 't haere geven, sonder (door) vordere rekening met de andere caemers haer vast te maecken etc. Oock (over) de rekening van de baerden ende gegeven assignatie op andere caemers, volgens de boecken, hiertoe mede genoomen, de heeren van Amsterdam aen te spreeken ende te vorderen, ende by soo veere zy 't selfde excuseren, met dat wy haer eerst soude rekening doen, daer valt op te seggen, dat dit eerst moeten hebben om in onse rekening te stellen, die wy haer oock dan met den eersten sullen doen hebben neffens alle andere partissipanten.

(Origineel.)

---

18. „Memorie van de besoingne, gevallen op 't versoeck van 't nieuwe octroy." December 1621 [1]).

Den 8en December 1621 van Enchuysen verreyst, alsoo 't heel stil was, op Hoorn.

---

1) Blijkens den inhoud is het stuk geschreven door den afgevaardigde van de kamer van Enkhuizen, die de onderhandelingen met de kleine Noordsche Compagnie in den Haag ging bijwonen, en wel, blijkens de hand, door Blauhulck zelf.

Den 9en verreyst op Alckmaer ende Haerlem ende deur den nacht quam den 10en, smorgens omtrent 7½ uyren, in den Hage ende hebbe my geopenbaert by de andere cameren, die noch niet compleet en waren, ende alsoo desen dach weynich uytgerecht worde, is de sake uytgestelt tot toecommende Dynsgdach, ende souden alsdan alle de camers present zijn.

Den 14en waren die van de cleyne compagnie heel sterck vergadert in de Hulder [1]), alwaer ick met die van Rotterdam, Amsterdam ende Hoorn by was, halende ten wederzyden veele saken over ende weder; ten principalen comende, versochten wy, dat men requeste soude presenteren opte name van de generale compagnie ofte anders generale compaignyen, sustinerende niet langer met twee maer met een compagnie te moeten visschen; ende waertegens de perthyen, alwair Niecasio Kien hem bygevoucht hadde, difficulteerden, willende dat men de requeste souden instellen opte grote ende cleyne compagnie, alsoo hair meyninge niet en was te desisteren van hare gerechticheit; ende naer vele hacquetten ende lange vergaderinge sijn — sonder yets te doen — gescheyden.

Den 15en dito was Verdoes van Amsterdam gecomen ende sijn alsoo des namiddachs met die van de Mase, die van de andere gecommitteert waren, wederom in den Hulder vergadert geweest, alwaer de voors. Verdoes proponeerde, dat wy malcanderen mosten verstaen, ende dat hy daertoe grote apparentie sach, seggende: „wy moeten alle ende tsamen comen in één octroy ende met malcanderen visschen, alleenlick

---

1) Een herberg?

dat men ons geefft een cleyn benefitie;" ende als wy eyntelick quamen op 't ondersoeck van 't gepretendeerde benefitie, versochten te mogen comen met hare portiën onder onse camers. Wy haer vragende, hoe zy dat verstonden ende met wat portiën sy meynden in onse camers te comen ende op wat verdeylinge, soo en hebben wy haer in gene redelijckheit diesangaende connen bevinden, de voors. Verdoes voorslaende alle d'equipagie te willen doen met 120 duysent gulden, wilde daeromme comen in onse camere met 5000 gulden, soude zijn 't gehele derde parte, ende andere in andere camers, naer advenant; sulcx dat wy wederom vruchteloos gescheyden sijn.

Den 16en hebben wy allomme de heren Staten van Hollant onse sake wesen recommanderen, alsoo wy nu van wegen de grote compagnie geresolveert waren 't requeste op onsen namen allene te presenteren. Ick hebbe allene noch gesproken de here van Opdam, d' here van Warmont, schout Muys ende andere gedeputeerden.

Den 17en hebben weder eenige van de heren gesproken ende onse requeste gepresenteert aen den Raetpensionaris Duyck, annemende de voors. requeste ende deductie, daeraen geannexeert, metten aldereersten te presenteren.

Den 18en, 19en, 20en, 21en ende 22en hebben dagelicx de saecke gerecommandeert aen de Staten van Hollant ende Staten-Generael, ende is desen voormiddach gecontinueert tot in den anvanck van 't reces, dat wesen sal den 10en Januarij 1622 naestcomende.

(Origineel.)

19. Berichten over de vangst. 1617—1621 [1]).

1617. — „Wy connen U.E. niet verbergen, dat die van Delffhaven hebben haer bootjen innegecregen volladen, brengende ontrent 400 kwarteelen traen. De Leversteyns hadden al 28 visschen gevangen. Brengen tydinge, dat alle onse schepen daer waren gecomen, utgenomen Davidt Pietersz., en datter aen 't eylant was eenen generalen goeden vangst." (*Extract uit een missive van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen*, *d.d. 9 Juli 1617.*)

1618. — Van 2 Juli tot 15 Augustus 1618 werden 16 walvisschen voor de kamer van Enkhuizen gevangen, blijkens een „memorie van wie, wanneer ende hoeveel walvisschen de Baskes in den jaere 1618 voor de kamer Enchuysen gevangen hebben." In de memorie wordt niet uitdrukkelijk bericht, of dit de geheele vangst is, dan wel alleen die op Spitsbergen of op Jan Mayen-ëiland, maar uit het opschrift zou ik afleiden, dat de geheele vangst hier vermeld wordt.

1620. — Voor den commissaris Kyen zijn 14 visschen gevangen. (*Amst. aan Enkh. d.d. 9 Juli 1620.*)

---

1) Bij de volgende berichten over de vangst vgl. men **Muller**, Noordsche Compagnie, p. 121—126. Een vangst van 657 kwarteelen beloonde de kosten van uitrusting van een schip niet (t. a. p., p. 125, noot 5); dit bericht heeft echter weinig waarde, daar de grootte van het schip niet wordt medegedeeld, en daarmede rekening moet worden gehouden. Een groot schip kon ongeveer 1000 kwarteelen traan bevatten (ibid. p. 125); uit de mededeeling, hier boven, van 22 September 1621, blijkt echter dat er wel schepen waren, die 1400 kwarteelen konden laden. Omstreeks 1640 wordt bericht, dat een schip bij gunstige vangst tien walvisschen of zelfs enkele meer kon vermeesteren; de gemiddelde opbrengst van een walvisch wordt geschat op 60 à 70 kwarteelen traan; er waren walvisschen, die maar 10, en andere, die wel 100 kwarteelen opleverden (ibid. p. 126).

„Desen dient om U. E. te aviseeren, hoe dat hier heden een schip ut Groenlant is gecommen, welc seer goede tidinge van aldaer brengt, en dat het eer aen fustage ende scheepsruimte sal mancqueren als wel aen traen oft vis, alsoo dat alle de schepen, soo nu lest als eerst gesonden, sullen vol incomen." (*Extract uit een missive van Reynier Pietersz. en Niclaes Diericx te Amsterdam* [1]) *aan Claes Egxken te Enkhuizen*, *d.d. 1 September 1620.*)

1621. — „Eersaemen ende goede vrienden Freck Gerrits Wit ende Jan Simens Blaeuwehulck ende Claes Eckgen, ick veradverteer U. L. van onse gelegentheit ende viadje. Den 9den Junij quamen wy op die ree an 't eilant. Den 12den worden die eerste vis gevangen. Den 14den brochten onse Boshaejers tyding van noch 6 vissen gevangen te hebben. Den 15den noch 2 vissen. Den 16den begonnen wy te kocken met een ketel. Den 17den quam die fluit. Den 19den begonnen wy met 2 ketels te kocken, maer kannen geen 2 ketels gaende houwen, overmits ende gebreck van volck. Ick mende in de fluit meer volck gekregen te hebben, alsser gecoemen is, maer ick denck U. L. geen gissing gema(e)ct hebt op die Dutse sloepen; ock gen gissing, dattet manswercken sijn, dat men hier doet, maer geen jongens, alsoe wy tegenwoerdich wel acht of tien jonges hebben; ploegen ons schier of, ende grotelick tot die mesters schaede. Ende alsoe wy tegenwoerdich al 12 vissen

1) De hier genoemden zijn de factoren van Enkhuizen te Rouaan; hunne correspondentie met de bewindhebbers der kamer van Enkhuizen loopt van 28 April—12 Augustus 1620, en is steeds gedateerd uit Rouaan. In Sept. 1620 zijn zij te Amsterdam teruggekeerd.

in de bey hebben ende noch 4 by die Suithoeck hebben, die wy verwachtende sijn, soe Godt weer wil verleenen, ben van mening van dach of morgen volck uut die sloep te nemen, alsoe wy 't werck niet machtich en sijn, ende die vissen op grote schaed leggen; ende en hebben int minst geen hulp van de schippersvolck, als dat sy 't goet maer an 't lant brengen. Mocht ick met een wins noch een 20 man hebben, 't sou U. L. waerdich wesen, dat niet te geloeven is, nae die viskerie hem sien laet; dan passency [1]), sal mijn best wel doen, wat moegelick is, als U. L. wel sal verklaert worden, maer sou ick in sulken schin(?) lang moeten leeven, wou dattet al om waer, want doe groten arbeit ende (heb) soeveel hartseer, want het werck wil niet voort, omdat wy te luttel volck hebbe, maer 't volck is willich genoch, kan haer niet ondancken. Wy hebben een dach (of) 2 quaet weer gehadt. Alsoe die maets weer wat vervarst sijn, sal se weder lustich andriven, want soe die harder wel voorgaet, volgen die schaepen ock wel. Wil mijn reeden sluiten ende wenshen U. L. ende mijn huisvrou ende kinderen veel duisent goede nachten, tot saelicheit. Aemen. Angaende van mijn gesontheyt, gaet redelick toe, danck den goeden Godt; voort al onse volck. By mijn, Joris Matiss., U. L. diender. Wat ick vermach. Wy hebben maer hondert ockhofde traen gemackt." *(Missive van schipper Joris Matisz. aan de kamer van Enkhuizen, uit Jan Mayen-eiland, dd. 22 Juni 1621.)*

„Over 3 à 4 dagen sijn alle onse schepen, Godt loff, hier gearriveert ende van de visscherye thuys gecomen, te weten 2 van 't eylandt ende 2 van Spitsbergen. Schipper Willem van Muyen brengt

---

1) Patientie.

mede van 't eylandt 620 quarteelen traen, ende schipper Wybe Jansz., oock van 't eylandt, brengt 650 quarteelen traen. Schipper Cornelis Ysz. brengt mede van Spitsbergen 1400 quarteelen traen ende schipper Cornelis Jacobsz., oock van Spitsbergen, brengt 900 quarteelen traen, alle zeestucx." *(Extract uit een missive van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen dd. 22 September 1621.)*

---

20. CONTRACTEN MET BASKISCHE HARPOENIERS [1]). 1616—1620.

16 October 1616. — „Sachent tous que ce jourdhuy, le 16e jour du mois d'Octobre, l'an 1616, se sont entr'eux accordez et convenuz en la manière et aux conditions comme s'ensuit, l'honnorable homme George Joosten Vlamingh, marchant et bourgeois de la ville de Rotterdam, tant pour luy qu'au nom et soy faisant fort pour les autres ses compagnons, ensemble administrateurs de la compagnie de Nieulant ou Spitsbergen, d'une part, et Joannes Dolivie et Joannes Dechararte, maitres arponniers, et Martin Dantiula, funemer [2]), tant pour eux que au nom et soy faisant forts pour trois autres personnes, ascavoir deux maitres de chaloupe et un autre funemer, tous mariniers de St. Jean de Luz [3]), d'autre part. Ascavoir que les dites mariniers seront tenuz et

1) Vgl. Muller, Noordsche Compagnie, p. 107 en 108.

2) Funemier, ook wel mâitre des funeaux of mâitre de la ligne genoemd = de bestuurder van de lijn, die aan den harpoen verbonden was.

3) St. Jean de Luz ligt in Frankrijk, aan de golf van Biscaye, vlak bij de Spaansche grens.

s'obligent par ceste envers ledit George Joosten de se laisser trouver dans ceste dite ville de Rotterdam par tout le mois d'Avril prochain venant, à leur propres despens, pour en après estants requis, s'embarquer sur tel navire, en quelque part que ce soit, que ledit marchant advisera bien estre, et aller faire avec icelluy, moyennant la grace de Dieu, sauf les périls et fortunes de la mer, le voiage vers la coste de Nieulant ou Spitsbergen ou en tels autres lieux et ports, que le général de la flotte, maitres de navires ou commis leur ordonneront, pour aller faire la chasse et pescherie de baleines, l'année et saison prochain venant, avec une troisième chaloupe, de Flamens equipé [1], et d'y travailler chacun en sa vacation et faire leur devoir à prendre et tirer autant de baleines que leur sera possible, sans en rien faillir de ce que concerne leur office et le prouffit de ladite compagnie, et de suivre et garder en tout et partout l'ordre et commandements dudit général, maitres ou commis, sans aucune contradiction, à peine de tous despens, dommages et intérests. Pour lequel voiage et service, ainsy à faire, ledit marchant s'est obligé et promet par ceste de paier et bailler ausdits six mariniers ensemble la somme de neuf cent livres tournois pour leur pot de vin [2]), ascavoir la moitié d'icelle, faisant 450 livres, en (mon-

---

1) In overeenstemming met het bericht bij Muller, t. a. p., p. 108, dat in 1616 de Noordsche Compagnie een proef nam om de dure Basken door goedkoopere Nederlandsche harpoeniers te vervangen, en besloot op vier sloepen, met Basken bemand, een vijfde uit te rusten met Nederlanders (vgl. ook hiervóór nº 4). De proef mislukte bijna geheel; eerst na 1630 ging het beter. In de contracten uit het archief der kamer Enkhuizen wordt dan ook na 1616 geen melding meer gemaakt van Nederlandsche harpoeniers.

2) pot de vin = handgeld, uitbetaald bij het sluiten van het contract.

noye?) de France, devant leur partiment de là, et l'autre moitié restante incontinent qu'ilz seront de retour dudit voiage et pescherie. Sur quoy ledit marchant s'es tenu et promet de paier à eux ensemble après leurdit retour de chacune baleine qu'ilz prendront avec les trois chaloupes et porteront en sauveté à terre, la somme de trente huict escuz, à soixante soulz la pièce, une fois. Encore il y a accordé que lesdits mariniers aideront à tuer celles baleines, dans lesquelles la troisième chaloupe de Flamens aura premièrement dressé et tiré son arpon, sans toutesfois en jouir ou prouffiter pour ceste service aucune chose; et de chacune baleine que ausdits Flamens pourroit eschapper, estant de leur arponner et tirer par faute et negligence d'eux arponniers, pourra ledit marchant leur déduire de leurdit pot de vin ou salaire des prinses baleines la somme de trente huict escus, monnoye que dessus, dont ilz se référeront au dire et tesmoignage desdits Flamens de leur troisième chaloupe. Finalement est accordé que lesdits mariniers estans de leur pays icy arrivez, ledit marchant leur fournira à la despence, ascavoir aux 2 arponniers à terre et aux autres 4 mariniers au bord de navire, jusqu' à ce qu'ilz feront leur embarquement vers ladite coste, et après leur retour pareillement, tandis que ledit marchant leur aura paié et satisfait dudit reste de leurdit pot de vin et prinses baleines, après quoy ilz retourneront vers leur pays à leur propres despens, comme ilz seront venuz.

Aux mesmes conditions s'est accordé et convenu entre ledit marchant et Joannes Deschevery, de St. Jean de Luz, coupeur de baleines, ascavoir que fera, touchant son mestier, en tout sa diligence et devoir et recevera et gaignera pour son pot de vin la somme de cent cinquante livres tournois une fois, et de

chacune baleine qu'il coupera, estant prinse par lesdites trois chaloupes, quatre escuz, le tout à recevoir comme les autres susnommez, et aura les despens comme les autres 4 mariniers.

Et pour l'entretienement de tout ce que est dessus obligent lesdites parties, l'un vers l'autre, leurs personnes et biens, présens et advenir, les tous soubzmettans à tous et quelconque juges et justices, le tout sans fraude et mal engin. En tesmoignage de quoy a esté la présente soubzsignée par lesdites parties en ladite ville de Rotterdam, l'année, mois et jour que dessus. Estoit soubzsigné: Joris Joosten Vlamingh, Jhoas Dolibie, marque de Joannes Dehararte, Martin Deantiola et marque de Martin Deschevery; en bas estoit escript: „moi présent"," et signé: „Philip Versen, notaire public."

Concorde avec l'originel, estant chez moy, notaire.

Ita attestor ego, Philip Versen, notaire public."

3 April 1617. — Uit een brief van de kamer van Amsterdam aan die van Enkhuizen: „Wyders sien wy, dat U. E. Basques mutineren, waerover niet connen laten U. E. t'adviseren, dat hier noch 3 chaloupen Basques en coupeur te becomen sijn, die geerne gehuert waren ende wel redelijc sullen te crygen sijn. Wy hebben der voor ons hier 2 partijen, elc van 3 chaloupen, gehuert, d'een party van 3 chaloupen voor 250 gulden op elcken visch ende 180 gl. eens comtant, d'ander party voor *f* 270 van elcken visch, sonder pot de vin, behalve degene, die wy van St. Jean de Lus sijn verwachtende, welcke conditiën, hier gemaect, wy voor de avantagieuste sijn houdende. Wy sullen desen, hier noch vry sijnde, in balanche houden, soolange connen, om U. E. daervan te dienen, geraden vindende ende ons adviserende."

28 Juli 1617. — Contract van Blauhulck, Maelson

en Wit met „Ogoret de Haranese, mr. arponier, tant pour lui et soy faisant fort pour huict aultres personnes, à scavoir deux mrs. arponiers et trois mrs. de chaloupe et trois funemiers, tous mariniers de St Jean de Luz." De bewoordingen van het contract zijn in hoofdzaak gelijk aan die van het hierboven afgedrukte Rotterdamsche contract van 16 October 1616, dat klaarblijkelijk als model gediend heeft; het wordt aangegaan voor het jaar 1618. „Pour lequel voiage et service ainsi à faire lesdict administrateurs ont promis par ceste de payer et bailler ausdict neuf mariniers autant que gaigneront les arponiers et mariniers de Willem van Muyen [1]), cest à dire les arponiers et aultres que les marchands d'Amsterdam loueront pour aller l'an prochain vers ledict coste et pescherie sur le navire de ledict de Muyen, tant en pot de vin que de chasque baleine que lesdict arponiers et leur compagnons prendront." Omtrent kostgeld tijdens het verblijf hier te lande wordt hetzelfde bepaald als in het Rotterdamsche contract; ook zullen de Basken op eigen kosten naar hun land terugkeeren. „Aux mesmes conditions est accordé entre ledict Malson, Wit, Jan Simon (Blauhulc) et Ogoret que ledict Ogoret pourvoira un bon coupeur de baleines, qui fera touchant son mestier en tout sa diligence et devoir, lequel recevera et gaignera comme le coupeur de ledict Willem van Muyen, s'il y en a un, si non, comme un aultre coupeur qui sen ira de là, et aura les despens comme les aultres mariniers."

---

1) Willem van Muyden wordt her haaldelijkgenoemd als schipper of commandeur bij uitrustingen ter walvischvangst, in dienst van de Amsterdamsche kamer. Vgl. Muller, Noordsche Comp., p. 72, 73, 199 sqq., 374

Hieraan is later toegevoegd:

„Depuys que nous avons entendu que les Basques de Willem van Muyen gaigneront pour troiz chaloupes septente et cincq escuz, nous promettons aussi à Ogoret avecq ses compagnons de payer aultant à eulx, et si on trouve que ceulx de Willem van Muyen gaignent ou plus ou moins, nous payerons aussi ou plus ou moins, le tout sans fraulde. Le IXme de Mey 1618. J. S. Blaeuhulck. Frederick Gerritsz. Widt".

31 Juli 1617. — Contract van Maelson, Wit en Blauhulck met „Ihanes de Olibie, mr. arponnier de St. Jan de Luz", voor zich zelf en voor vijf anderen, nl. een „mr. arponnier, deux mrs. de chaloupe et deux funemiers." Het contract is in dezelfde termen opgesteld als het vorige; het betreft ook de uitrusting van het volgende jaar. De zes Basken zullen te zamen krijgen „50 escuz à soizante soulz la pièce de chascune baleyne." Kost- en reisgeld als in het vorige contract.

26 Augustus 1617. — Contract van Blauhulck en Wit met Joanes de Escheveri, die hun (in 1618) zal dienen als trancheur et coupeur de baleines. Bij zijne aankomst te Enkhuizen krijgt hij „la moitié de cent cinquante écuz tournois, pour son pot-de-vin, et quand il vient de voiage, le reste, et de chasque baleyne, qu'il aura trenché, quatre escuz."

8 September 1617. — „Ce huictième jour du moys de Septembre l'an mil six cents et dix sept sont accordez Messrs. Guillaume van Someren et Jean Molenwerf, comme maistres de la compaignie de la pecherie des baleines, demeurants à Horne, d'une part, et Adam Lasson, Basque, demeurant à St. Jean de Lus, d'autre part, à scavoir ledict Adam Lasson a promis, comme il promet à present, de se transporter icy dans la ville de Horne au commencement du

moys de April prochain 1618 et d'amener avecq luy deux arponniers, aussi habiles à la pecherie comme luy, et trois maistres des chaloupes et trois maistres des funeaux, faisant en tout neuf personnes, tous suffisans pour cest effect, et se laisser employer au service de ladicte compagnie. Et lesdicts maistres luy ont promis, comme ils promettent de luy payer autant de gage et récompense et salaire, comme recevront les trois arponniers, les trois maistres de chaloupe et les trois maistres de funeaux, qui iront sur le navire de Guillaume van Muyen, d'Amsterdam, l'anneé prochaine."

9 Mei 1618. — Contract van Wit en Blauhulck met Ogerot de Harenette, voor hem zelf en voor 2 andere harpoeniers, voor 3 maitres de chaloupe en 3 maitres de funeaux. De 9 Basken zullen zich inschepen in het schip van Simon Bobbert, naar Mauritius (Jan Mayen-eiland). Daarvoor krijgen zij tezamen „75 escuz, à soizante soubs la pièce, de chasque baleine qu'ils tueront et porteront en sauveté et à profit de ladite Compagnie." Als de Basken van Willem van Muyen meer of minder verdienen, zullen zij ook meer of minder ontvangen.

4 October 1618. — Contract van Blauhulck en Wit met Joannes de Eschebery. Hij zal hun in het volgende jaar komen dienen als trencheur et coupeur de baleyne; „nous payerons à lui pour le voyage [1]) la somme de 250 livres tournois."

16 September 1620. — Contract van Maelson en

1) Daarmede wordt bedoeld de reis naar de IJszee, en niet die uit Frankrijk naar Enkhuizen; dat leid ik althans af uit het contract van 26 Augustus 1617, waar de geheele belooning van den trancheur et coupeur de baleines gesteld wordt op 150 écuz tournois en 4 écuz voor elken walvisch.

Blauhulck met Ogerot de Harenette: „si nous prennons résolution de faire équipagie l'an prochain et si le Sr. Ogerot avec ses compaignons vient icy en Hollande, nous promettons de luy louer et prendre en nostre service et luy payeront aultant que payeront les marchants d'Amsterdam à ses arponiers pour le plus hault, et si nous peuvons scavoir la volonté de noz participants au mois de Janvier ou plus tot, nous escriverons auldit Ogerot qu'il nous laisse faire quelques cordes blanches et aultres nécessités que nous aurons à faire."

---

21. Contracten over het huren van walvischvaarders. 1618 en 1619.

13 Februari 1618. — „In den name des Heeren, amen. Op huyden den 13den Februarij 1618 compareerden voor my, Nicolaes Rijckaerdt, openbaer notaris, by den Hove van Hollandt geadmitteert, residerende binnen Hoorn, ende ter presentie van den naebeschreven getuygen, den Ed. Pieter Jansz. Lijorne, Burgermeester deser stede Hoorn, voor hem selven ende hem sterck makende voor Pieter Gerritsz., schipper van den schepe, genaemt den Bierenbrootspot, ende de voordere gemeene reeders van den voornoemde schepe ter eenre, ende Jan Jansz. Molenwerff ende Willem van Someren, coopluyden, poorteren deser stede, voor hen selven ende uyt den name van de compagnie van de Noorderquartieren, bevrachters van den voornoemde schepe, ter andere zyde. Ende bekenden met den anderen overeengecomen en overdragen te wezen in manieren hiernae volgende, te weten: de voornoemde Pieter

Jansz. Lyorne heeft aengenomen ende belooft, als hy aenneemt ende belooft by desen, dat den voornoemden Pieter Gerritsz., schipper, metten voornoemden schepe mette eerste gelegentheyt, ontrent halff April naestcommende, als het den bevrachters belyeven zall, well gecalfatert dicht ende well voorsien van zeyl, treyl, tou, takel, cabels, anckers, mitsgaders van tien gotelingen, zes steensticken, spiessen, musquetten, cruyt ende andere ammonitie van oorloghe, naer advenant, ende koyen tot tachtentich personen toe, seylen zall van hier naer de Noordersche eylanden ofte Spitsberghen, op te visscherye van de walvisschen, ende aldaer ten dienste van den voornoemden bevrachters aendoen alle havenen ende plaetsen, die 't henluyden belyeven zall, ende innenemen alsulcke waeren ende coopmanschappen, tranen, appendentiën ende dependentiën van de visscherye, als den voornoemden bevrachters off haeren comijs hem sall gelyeven te ordonneren, totte volle ende bequame ladinghe toe, ende sall den voornoemde schipper hem mette voorschreven ladinghe weder vervoegen naer desen quartiere; waervoren de voornoemde bevrachters belooft hebben, als zy beloven by desen, den voornoemden schipper te betalen de somme van tien hondert vijff ende tzeventich carolus gulden yeder lopender maendt, mitsgaders pilotage ende haverye naer costuyme van der zee, ende noch daerenboven, tot vereeringhe, een vlagghe, naer den eysch van 't schip; behoudelijck dat de maentgelden sullen ingaen naedat 't schip de laetste ton van Texel after 't roer sall hebben, ende weder sullen uytgaen als 't schip hier te lande zall sijn gearriveert ende 't volk affgedaingt zall wezen, naer advenant van de tijdt. Voorts is geconditioneert dat den bevrachter versorgen sall de victualle, vivres ende huyre van alle 't bootsvolck ende scheepsvolck, die hy op 't voor-

schreven schip zall willen nemen, uytgenomen de huyre van den schipper ende t' cocxcamaillewant [1]), dwelck alleene tot laste van de reders van denselven schepe zall commen, ende meerder niet. Ende dat voorts de voornoemde Pieter Gerritsz. als schipper in den voornoemde schepe ende over het bootsvolck aengenomen ende erkent zall werden ende alle hostiliteyt met sijn volck namelijck zall tegenstaen, schip ende goet defenderen, als dat behoort. Voorts sullen de voornoemde bevrachters 't geheele schip hebben tot hunnen verdoene, onder ende boven, langs ende dweers, totte bequame ladinghe toe; waertegens mede den schipper belooffde met sijn bootsvolck de waeren ende coopmanschappen te stuwen ende herstuwen, ten meesten oorbaer ten dienste van den bevrachters, ende voorts te lossen, laden, seylen, herseylen, anckeren, heranckeren, eylanden ende coursen te setten ende hersetten, ende voorts den bevrachters off haeren comijs in alles te dienen, wat hen ten oorbaer van de compagnie goetduncken sall. Verbindende zy, comparanten, voor 't gene voorschreven staet, specialijcken den coopman ofte bevrachters haer inne te laden coopmanschappen ende den schipper sijn bedongen vracht, sijn schip ende gereetschap van dien, deselve allen rechten ende rechteren onderwerpende.

Alles t'oprecht oorconde is de minute van desen by den contractanten tesamen onderteyckent. Gedaen tot Hoorn, ter presentie van de Ed. Jan Simonsz.

---

1) Komaliwant is een nog thans bij de marine gebruikelijke term voor: potten, pannen, schotels, borden enz., die de kok noodig heeft. Kokskamaillewant, zooals in de contracten van de walvischvaarders steeds gezegd wordt, is dus het keukengereedschap van den kok.

Soutmael ende Dirick Willemsz. Ploeger, als getuygen van goeden gelove hierover geropen ende gebeden.

In quorum fidem praesens instrumentum signavi rogatus.

Nicolaus Rijckaerdt."

21 Februari 1618. — Notariëel contract van Molenwerff en van Someren, bewindhebbers der Noordsche Compagnie te Hoorn, met Adriaan Euwoutsz., van Hoorn, en Jan Pietersz. Block, van Enkhuizen, reeders van het schip „De Engel", schipper Pieter Hillebrantsz. Het contract is gelijkluidend met het vorige, doch het schip behoeft slechts met 12 gotelingen en 7 steenstukken gewapend te zijn en kooien voor 45 personen te hebben. Daar het schip dus kleiner is dan het vorige, bedraagt ook de huurprijs minder; deze wordt gesteld op „de somme van acht hondert ende twe ende tsestich carolus guldens ende tien stuvers yeder lopender maendt."

12 Mei 1618. — Contract (niet notariëel) van Pieter Jacobsz. Maelson en Frederik Gerritsz. Wit, bewindhebbers der Noordsche Compagnie te Enkhuizen, met Symon Volckertsz. Bobbert, schipper, naast God, van het schip, genaamd de Griffoen, groot omtrent 130 last [1]), om ter walvischvangst te varen. Het schip zal gemonteerd zijn met 10 gotelingen en moet 700 pond buskruit aan boord hebben. De schipper mag niet langer in dienst gehouden worden dan totdat de laatste schepen van de gemeene vloot vertrekken. Bij zijne terugkomst zal hij als vrachtsom 3300 gulden, tot 40 groten het stuk, ontvangen; vóór zijn vertrek krijgt hij een groene vlag; verder averij en pilotage naar costume.

1) Over de grootte van de schepen vgl. Muller, t. a. p., p. 104. Zie ook hiervóór, n° 4 en 5.

6 April 1619. — Notariëel contract van Claes Exkens, koopman te Enkhuizen, en Volkert Hero Vesterman, mede van Enkhuizen, als lasthebbenden van de bewindhebbers der Noordsche Compagnie, met Pieter Cornelisz., van Hoorn, schipper van de Fortuyn, groot omtrent „170 last bruages zout." Hij zal zoo spoedig mogelijk zijn schip gereed hebben om ter walvischvangst te varen naar Jan Mayen-eiland; voor belooning krijgt hij een nieuwe vlag, 775 carolus guldens per maand, en averij en pilotage naar costume; hij wordt voor vier maanden gehuurd; blijft hij langer in dienst van den bevrachter, dan zal hij daarvoor beloond moeten worden, naar advenant van den tijd; de maandgelden gaan in met de laatste ton van Tessel en duren zoolang er koopmansgoederen in het schip zijn. De bevrachter mag op zijne kosten in het schip timmeren: kooien, kombuizen, poorten en alles, dat hem goeddunken zal, noodig ten oorlog, en geschut, amunitie, vivres en gereedschap daarin brengen en er later weer uitnemen.

---

22. PLAN OM DE WALVISCHVAARDERS TE DOEN BUITMAKEN DOOR DE DUINKERKERS. 1628 [1]).

Ende commende totte naviganten ende negotianten van Groenlandt ende Muscoviën ende haere visscherie, soude men in Augusto naestcommende met 10 off 12 schepen van Duynkercke een vorderlycke

1) Over het hier afgedrukte stuk vgl. hiervóór, p. 317. — Aan den aanhef ontleen ik nog de volgende opgaven omtrent de sterkte onzer handels- en visschersvloot:

„Ende is notoir datte Compaignie van Oost Indiën — gelijck als

entreprinse tegens haer voor Syne Majesteit connen doen, indien men met deselve macht in de voorschreven maent seylde naer het eylant, alwaer de voorschreven naviganten van Groenlandt hare visscherie doen, om d'selve te nemen. Ende ten minsten is ider gearmeert schip van den viandt met sijn geschut ende amunitie van oorloge weerdich 20.000 gulden, ende hebben geladen in ieder schip aen traen van walvisch 50.000 gulden. Ende omme dese entreprinse te verseeckerder te mogen doen, soude van noode wesen, datte schepen van Duynkercken seer vorderlycken wierden versien van alle 't gene de schepen van noden hebben, soo van amunitie van oorloge als dobbel getall van volck, omme, mette selve veroverende de schepen van den vyant, deselve schepen daermede t'armeren ende d'armade van Zyne Majesteit te verstercken. Welcke schepen van de voorschreven negotianten sonder eenige vreese ende

---

beweesen is by diversche remonstrantiën — jegenwoordich in deselve Indiën heeft meer (dan?), soo gaende als comende, 60 schepen, ende omtrent 9000 soo soldaten als bootsvolck, alsoock verwachten de retouren van 't capitael van 300 tonnen gelts.

Totte traffycque van Groenlandt ende visscherie van de walvisschen senden se jaerlix 15 ofte 16 schepen met 800 mannen, die wel alle jaers — 't eene jaer meer, 't andere jaer min — brengen de waerde, soo in vette off traen als anders, acht tonnen gelts.

Naer Muscoviën gaen jaerlix ses off zeven schepen met 400 mannen ende brengen alle jaers in retour ses tonnen gouts, bestaende in bont, pelteryen, was ende andere Muscovische coopmanschappen.

Ende totten harinckvanck rusten alle jaers uyt omtrent, soo groote als cleyne, duysent schepen, ende hiertoe hebben se van doen d'een door d'ander 14 mannen, bedragen 14000 personen.

Op de custe van Guinea varen 20 schepen met 4000 mannen, waertoe sy jaerlix in de commercie employeren omtrent 12 tonnen gouts."

bescherminge van oorlochschepen [1]) doen hare visscherie, mette welcke hare schepen soo geëmbarasseert sijn, dat se haer geschut niet en connen gebruycken, ende veel weyniger alse onse schepen gewaer werden, konnen se vluchten, omdat se alle hare visscherie met overdwersse masten ende nederleggende seylen doen. Ende behalven desen soo heeft yder schip sijn particulier ende absoluyt hooft ofte capiteyn, ende veel hooffden hebben verscheyden willen off sinnen, d'eene wil vechten, d'ander doet sijn beste om te eschapperen, versorgende 't proffijt van hare meesters, gelijck als 't selve dickwils in gelijcke scheepsbataillen is gebleecken, ende sullen deselve verliesen, overmits sy seer verre van den anderen sijn visschende, ende mitsdien d'een den anderen — sijnde in peryckel — niet konnen helpen. Ende dit bootsvolck hebben soo goeden genegentheyt niet om te vechten, als wel doen degeene, die d'voorschreven Staten in dienst aennemen totten oorloge, want een ieder vreest sijn leden ende gesontheyt te verliesen, ende werdende vermincket, en werden daervoor niet gerecompenseert. Dient mede geconsidereert dat se in ieder schip hebben 30 off 40 Basques, 't welck onderdanen sijn van Zyne Majesteit [2]), diewelcke, siende tegen haer comen onse macht met een goede resolutie, sullen sonder twijffel meer quaet doen ende schrick maecken in de schepen van de vyandt als offensie tegens de onse, principalijck soo sy goet quartier off pardon connen be-

---

1) Dit is niet juist. In de jaren 1625—1628 gingen weer oorlogschepen mee tot convooi: vgl. Muller, t. a. p., p. 100.

2) De steller van dit stuk bedoelt dus Spaansche Basken; in Muller's Noordsche Compagnie en in de Enkhuizer papieren wordt alleen gewag gemaakt van Fransche Basken in dienst der Noordsche Compagnie.

comen. In voegen soo can men op dese voet sich verseeckeren van de victorie tegens de schepen van Groenlandt, soo men anders eenige saecken seeckerlijk can bouwen op menschelijke consideratiën [1]).

(Bijlage bij de resolutiën der Staten van Utrecht dd. 16 Juni 1628, Invent. N° 89, Rijksarch. Utrecht.)

---

1) Nu volgt een plan om met deze vloot de Hollandsche schepen, die op Rusland varen, in de buurt van Archangel te nemen.

ELBURG UND BOLSWARD
UND DIE DEUTSCHE HANSE. 1557/58.

MITTHEILUNG VON

K. HÖHLBAUM.

Die Städte Gelderns und Frieslands haben in den Zeiten der Blüthe der Deutschen Hanse an deren Leben sich rege betheiligt. Die Veröffentlichungen des Hansischen Geschichtsvereins, seine Edition der Hanserecesse und sein Hansisches Urkundenbuch haben die Zeugnisse über die thätige Mitwirkung wie der grösseren so der kleineren geldrischen und friesischen Städte an den wirthschaftspolitischen Lebensäusserungen des hansischen Bundes in erfreulicher Fülle zu Tage gefördert. Insbesondere treten die Städte Gelderns in diesen aktenmässigen Mittheilungen hervor.

Es liegt in der Natur der Sache, dass in den Zeiten des Niedergangs der Hanse, die zugleich die Zeiten der Erschütterung und Umwandlung der alten öffentlichen Ordnungen in den Niederlanden gewesen sind, jene Städte sich mehr in den Hintergrund des hansischen Lebens zurück, endlich ganz aus seinen Kreisen hinaus gezogen haben. Demgemäss sind die Spuren ihrer Betheiligung an dem Wirken und Schaffen, den Kämpfen und dem Todesringen der Hanse

immer spärlicher und schwächer geworden. Indessen würde man sich doch einer sehr irrigen Meinung hingeben, wenn man diesen Spuren gar keine Bedeutung mehr zumessen wollte. In Wahrheit sind sie noch immer stärker und tiefer, auch weit zahlreicher, als gewöhnlich angenommen wird. In der neuesten Veröffentlichung des Hansischen Geschichtsvereins, den „Inventaren hansischer Archive des 16. Jahrhunderts", treten sie in überraschender Menge zu Tage. In dem ersten Bande dieses Werks, der aus dem Kölner Archiv (d. h. aus dem Archiv derjenigen Stadt, die der Vorort, die führende und massgebende Stadt im grossen kölnischen Quartier der Hanse gewesen ist, wozu u. a. auch die Städte Gelderns und Frieslands gehört haben) die Urkunden und Akten für den Zeitraum der Jahre 1531 bis 1571 geschöpft hat, ist eine ganze Reihe werthvoller Zeugnisse über die hansischen Beziehungen dieser Städte zum ersten Mal erschlossen, z. Th. direkt wiedergegeben, z. Th. wenigstens angezeigt. Die Organisation der städtischen Gruppen innerhalb des Quartiers, der Unterabtheilungen des Quartiers mit ihren Interessen und Kompetenzen, das Verhältniss der Gruppen und der Gruppenglieder zum ganzen, ebenso das der Städte zu einander — um nur die verfassungsgeschichtlichen Gesichtspunkte hervorzuheben — kann nach allen diesen Mittheilungen aus den Kölner Akten jetzt viel schärfer als zuvor erkannt und dargelegt werden. Der Reichthum des historischen Archivs der Stadt Köln erweist sich auch in dieser Beziehung als ebenso mannigfaltig wie unerschöpflich.

Bei der Ausarbeitung des ersten Bandes der gedachten Publikation, der als gesondertes „Kölner Inventar" (Bd. I) erschienen ist und bald eine Fortsetzung erhalten wird, bin ich u. a. auf zwei Schreiben

aus dem geldrisch-friesischen Kreise des hansischen Bundes gestossen, die, wie mir scheint, die Aufmerksamkeit der niederländischen Geschichtsforschung verdienen. Es sind zwei Briefe, die von Bürgermeister, Schöffen und Rath der geldrischen Stadt Elburg und von der entsprechenden obersten Behörde der Stadt Bolsward aus dem gleichen Anlass an die Bürgermeister und den Rath der Stadt Köln i. J. 1557 und 1558 gerichtet worden sind, die sich über das Verhältniss der beiden Städte zu den hansischen Fragen, zu den Beschlüssen des Bundes, zu dem auswärtigen Handel des hansischen Kontinents u. s. w. mit einer Deutlichkeit aussprechen, wie sie nur selten angetroffen wird. Eben hierdurch wird ihre vollständige Wiedergabe an dieser Stelle gerechtfertigt.

Die Erläuterung beider Schreiben im einzelnen unterlasse ich, weil sie aus den reichlichen Mittheilungen des gedachten Werks, das auch in den Niederlanden schon bekannt geworden ist, leicht gewonnen werden kann, wie aus den knappen Regesten des „Inventars" selbst so aus dem umfangreichen Akten-Anhang, den ich dem Inventar beigefügt habe. Ein Register erleichtert die Benutzung.

Nur eine einzige einführende Bemerkung sei mir gestattet.

Den Rahmen für beide Schreiben, wenn man will die Unterlage, auf der sie ruhen, und den Anstoss zu ihrer Entstehung haben abgegeben einerseits die engere hansische Konföderation, die auf dem Hansetag in Lübeck am 14. September 1557 von den Rathssendeboten der Städte beschlossen worden war (a. a. O. S. 436), andrerseits die Beschlüsse und Massnahmen desselben Hansetags vom 23. September, die eine Handelssperre gegen England vorbereiten sollten (a. a. O. S. 439 ff.). Man befand sich in einer Periode des Kampfs, die zugleich eine Periode der

Niederlagen wurde; man führte schon den erbitterten Kampf um die Wiederherstellung der hansischen Privilegien in England, die in der Zeit der Königin Elisabeth und der nationalen Wirthschaftspolitik der Regierung von England nicht mehr erlangt werden konnte. An beiden Beschlüssen des Hansetags, von denen man sich grosse Wirkung versprach, sind niederländische Städte in grösserer Anzahl betheiligt gewesen; ich erwähne nach dem Recess nur die Vertreter der Städte Nymegen, Tiel und Zaltbommel, Zutfen, Arnhem, Harderwijk, Elburg, Doesburg, Wageningen, Groll, Zwolle, Deventer, Kampen, Groningen, Roermond u. s. w. Beide Beschlüsse haben eingehende Berathungen und neue Entschliessungen auf einem Quartiertag der nordwestlichen Städtegruppen, der im November 1557 in Köln gehalten worden ist, nach sich gezogen (a. a. O. S. 445 ff.). Die Stellungnahme der beiden kleinen hansischen Städte Elburg und Bolsward zu diesen Verhandlungen in Lübeck und Köln wird in den Erklärungen gekennzeichnet, die sie den Bürgermeistern und dem Rath von Köln als der Hauptstadt des Quartiers zugesandt haben. Sie werfen beide ein helles Schlaglicht auf die Lage der Städte, gerade so wie sie sind. Sie werden, vermuthe ich, deswegen willkommen sein und vielleicht Anregung zu weiteren Nachforschungen geben.

K. H.

Bürgermeister, Schöffen und Rath der Stadt Elburg an Bürgermeister und Rath der Stadt Köln: sie treten der jüngsten hansischen Konföderation bei, wollen an ihr festhalten; ihr Streit mit den Städten von Overijssel über die Jahrmärkte gehört nicht vor die Hansestädte, sondern vor den Landesfürsten; in diesem Sinn soll Köln sich der Stadt Elburg annehmen; sie ersuchen die Hanse, dass Elburg sich immer durch Arnhem oder andere auf den Hansetagen, die es wegen seines Unvermögens nicht zu besenden vermag, vertreten lassen dürfe.

1557 December 7.

Strenge, edele, fromme, veste, ernhafte, wiese und vursichtige grootgunstige lieven heren und frunde. Uwer strengicheit, vest- und wisheit seien tovorn unse willig und ganz onverdroeten dienste. Lieve heren und vrunde. Uwer strengicheit, vest- und wisheit wy hoochlick danken der eerliche ontfangung und grootgunstige woldaden halven, van dieselve den gemene und insonders die Gelresche anzesteden ertagen, willich to allen tyden nae unse geringe vermuege tegens uwer strengicheit, vest- und wisheit to verschulden. Dieselve to kennen gevende: Naedem wy vermytz unsers statz armoede die lesten uutgeschreven und gehalden anzedach niet besocht, sonder die eerbaren van Arnhem unse volmacht gegeven und bevolen und id recess van dien expresselick naebrengt, wy affirmative und schriftelick an uwer strengicheit, vest- und wisheit ercleren sullen die upgerichte jungste confederation to willen bewilligen ader net etc.; wairup uwer strengicheit, vest- und wisheit net verswegen sall werden und vermytz diesen an eetz statt wy ercleren, dat wy gemeint und bedacht sinnen uns by den jungsten opgerichten

confederation der Anze vast und steetz to erhalden und desselve alle anclevende articulen und puncten to bewilligen und nae unse geringe vermuege und quota woe anderen verwante Gelresche anzesteden allenthalven natogaen. Voert werden wy bericht, welchergestalt die Averysselsche steden aldair upter laisten gehalden anzedach van unse previlegien und jairmarkten (uns van unsen vorigen regirenden fursten und hartougen slantz van Gelre hoochmilder gedachten gnedelick verleent) furgegeven und darher gebracht, dat die schelong und twyst, derhalven tuschen sie und uns swevende, in unse absentie an etliche verwante anzesteden verbleven solde syn, umb die entlick to entscheyden und hintoleggen etc. Wairup uwer strengicheit, vest- und wisheit wy gueder meynongen niet verhalden muegen, woe dat wy sulkx, als die schelung der obgeruerten jairmarkten an enige steden to verbliven net mechtich sinnen, diewiele die straff und brueoken up die ongehoorsamen und weigerigen unser jairmarkten staende und verordent den here van den lande van Gelre tostendich und gehorich sinnen, will uns derhalven net gebueren unse previlegium an enige anzesteden to beloeven und to verbliven und daer vorder und meerder af, als van die hoeren by den gemelten anzesteden, gedisputiert te laeten werden, so dat privilegium unser jairmarkten vurs. die Anze noch des hilligen Roemschen rycks regalia in gienen fall beruert, behoort id oik net by den anzesteden, sonder voor unser beyden lantzfursten, dairunder wy geseten, berichtet to werden, as hemlueden to Arnhem voor canzler und raeden con(iclicher) m(ajesta)t van Hispanien etc. in Gelrelant verordent gnoochsam verclaert, daer sie oik hin und her to meermaelen aver uns gesuppliciert hebben, so myt beseindong so schriftelick, so to Nymegen so to Arnhem und Zut-

phen, edoch bis noch to weinich fruchten dermaeten verschaffet und altoos met unse verschrivong der jairmarkten vurs. und desselvige continuele alde hergebrachte gebruek over anderhalf hondert jaeren herwartz myt hair selfs und andere loffliche schriften und bewys dair gedaen und bejegent, alsoe dat hair ongebuerlick versouk allenthalven affgeslagen. Gelanget derhalven an uwer strengicheit, vest- und wysheyt unse fruntlich bitt und begeren, deselve will gelieven und verfuegen niet gestadet to werden, wy der Averysselsche steden halven in unse alde hergebrachte previlegio verachtert ofte alsoe beschweert wurden, als die saeke an enige anzesteden soe to verbliven, dat uns up grooten onlidelicke und onverwintelicke kosten, die derhalven angewendet musten werden, bedragen solde, diese unse stadt niet mechtich is to dragen. Oik begeren wy fruntlick und ondertaentlick uns van die lobliche anzesteden vergunstiget to werden, wy die eerbaren van Arnhem oft anderen altyt unse volmacht bevelen und geven muchten, so in unsers statz vermuege niet en is die anzedagen, die vorn van hyr gehalden werden, myt beseindong to besueken laeten. Edoch willen wy altoos gebuerlick contribueren, als wy van oltz gewoontelick sinnen. Dit hebben wy uwer strengicheit, vest- und wisheit net verhalden muegen, dat kenne god, die deselve in langwilige glucksalige tyden und regement will bewaren. Geschreven under unsers statz secreetzegel am soevenden dach Decembris anno 1557.

Burgermeistern, schepen und rait
der stadt Elburg.
Elburg in Gelrelant.

[Adr.] Den strengen, edelen, frommen, vesten, ernhaften, wiesen und vursichtigen burgermeistern und raitsmannen der loblichen anzestadt Collen, unsen grootgunstigen lieven heren und vrunden.

„Ex civitate Elburg pr. 13. Dec. a. 57".

Bürgermeister, Schöffen und Rath der Stadt Bolsward an Bürgermeister und Rath der Stadt Köln: sie erklären sich auf die an sie ergangene Aufforderung zu den Beschlüssen des Hansetags über den Abbruch des Handels mit England und die kaufmännische Konföderation oder Tohopesate; der Handel der Stadt befasst sich wenig mit englischen Waaren, dennoch will sie dem Beschlusse gemäss den Handel mit England abbrechen, obwohl die umliegenden nichthansischen Städte den Gewinn davon haben werden; sie bewilligen die neue Konföderation und rechnen, mit der Bitte um Nachlass, wegen ihrer Taxe ab.

1558 Februar 5.

Erentveste, eerbare, vroeme, welwyse ende zeer voirsienige heren ende andachtige gunstige vrunden. Saluyt ende wat wy guedes vermogen, lyeflicken tovoeren. Uwer eerb(arer) wys(heden) is wel kenlicken, dat wy duir nootlicke ende redelicke excusatien zo bennen Lubeck Bartholomei naestvergangen opten universael anzedach als dairna bennen uwer eer(barheiden) stadt Coln opten particulier anzedach geen volmachtige ofte gesandten uuyt onsen raitspersonen gehat hebben. Des niettomen zin wy nochtans b

den eerb(aren) raidt van Groeningen geadvisert ende onderrecht van tgene, bennen Lubeck vurs. verhandelt, tractert ende gesloten is, ende namentlicken, dat bennen Lubeck vurs. gesloten ware, dat wy ende onsen burgeren ons zouden moeten affhouden van der coopmanschop ofte verhandelinge van den Engelsche commoditeiten, als van laken, wolle, tinne, blei, ganinfel ende diergelycke, ende mede, dat enige accorde gemaict ware neffens den coopmansconfoederatie ofte tohopesate, allen breder in den recessen, die tyt gehouden, verhaelt, dat mede gesloten ware (zo wy ten vurs. tyde nyemant praesent hadden), dat wy dien angaen unsen verclaringe ende meninge, wat ons dairaf doenlicken ware, bennen sekere bequame tyde affirmative ofte negative an uwer eerb(are) wy(sheden) als onser hooft zouden overscriven. Ende alzo uwer eerb. w(ysheden) middeler tyt guet bedacht heeft, om sekere particuliere anzedach uuyttoscriven, sulcx, dat wy die tyt als niet gequalificert, om to mogen erschynen, onsen excusatien scriftelicken an uwer e. w(ysheden) overgesonden ende dairby mede verclairt hebben, dat wy neffens den voirgeroerte afholdinge der Engelscher commoditeiten ende neffens den tohopesate mede consenteerden in tgene, by den anderen Vrieschen, Overyselschen ende Geldersche steden geaccordert ende geconsentert worde, vermenen, dat wy met alsulcke missive voldaen hadden, so wy nochtans na den heymcomste uuyten particulier anzedach bennen Coln vurs. gehouden van den eerb. gesandten van Groeningen vurs. scriftelicken onderrecht zin, dat wy dien angaende onsen eyntlicken meninge onvertoeflicken an uwer e. w. zouden moeten overscriven. Zo hebben wy lange tyt van guede wille geweest, om tselve to volcomen, dan alzo het nu wenterdach ende oik den guet tyt bennen desen landen misweder

geweest is ende des wenterdages zeer ongerieflicken uuyt desen landen na uwer e. w. stadt gereyst mach worden, zo hebben wy metten selven overscrivinge, onwillens, tot deser tyt moeten vertoven. Ende geven nu uwer e. w. zeer dienstelicken to kennen, dat hoewel onsen handelinge niet streckt om enige verhandelinge noch int gros noch int cleyn to hebben van den vurs. Engelsche commoditeiten anders, dan dat ytlicke van onsen ingesetene sumtyts een laken by den eellen mogen uuytslyten, sulcx datter zeer weynich praejudicie an gelegen is, neffens d'intentie ende t'voirnemen van den gemene anzesteden, schoen dat onse burgers alsulke vercope van lakens continueerden, hoewel oik onsen burgers dairan merkelicke schaede gelegen is, dat zi sulcx verlatende, dairaf die private neringe desto groeter zall comen tot onsen omleggende steden in den Anze vurs. niet begrepen zinde: so ist nochtans, dat wy willende tot nut, prosperiteyt ende eere der gemener Anze obedieren, t'selve statute neffens den afholdinge der Engelscher commoditeiten ende mede van den coopmans-tohopesate vurs. willen achtervolgen ende consenteren dairinne by desen. Hebben wy mede van den eerb. gesandten van Groeningen verstanden, dat wy onse resteernde ende achtergebleven taxe zouden moeten overseynden, dselve bedragende na uwer e. w. calculatie (onsen stadt des jaers taxert zinde op dartich dalers) vyftich dalers, ende hoewel wy ons allen tyt zeer beclaecht hebben, dat wy, ansiende den schamelheyt ende cleynicheyt van onse stadt, in den vurs. taxe zeer gravert ende beswaert zin ende dat wy voir dselve taxe in den jaeren van vyf ende ses ende vyftigen verschenen overgesonden hadden veertich dalers, als des jaer twentich, verhopende dairmede to hebben mogen volstaen: zo wy nochtans nu verstaen, dat t'selve niet genuech en doet, zo

hebben wy dselve summa (hoewel boven onse stadts macht) op correctie van uwer e. w. ende van d'andere anzesteden verhoget tot vyf ende twentich dalers des jaers, seyndende uwer e. w. mits desen vyf ende dartich dalers, als vyf ende twentich voir den termyne in anno sevenendevyftich verschenen ende d'restande tien, als dairmede adaugerende den voirgaende veertich dalers eertyts gesonden, tot welker summa wy oik den erb. van Groeningen voir den twee anstaende jaeren tot hoeren costen, die zi int solliciteren doen zullen, gesonden hebben. Ende begeren zeer oetmoedelicken, dat uwer e. w. gelieve dairmede tovreden ende ons behulpelicken to zin, dat wy dairmede voirtan in desen contributie zullen mogen volstaen, want die gemene eerb. anzesteden met onse beswaringe doch niet beholpen en zin. Ende bidden mede, dat uwer e. w. gelieve ons to holden voir geexcusert duir redene boven verhaelt, dat wy aldus lantsaem ende laet dese overscrivinge gedaen hebben. Tselve doende, willen wy t'allen tyden na onse vermogen dangber zin, kenne godt almachtich, die uwer e. w. in guede prosperiteyt, gesontheyt ende salicheyt gelieve to bewaren. Datum Boelswart anno 1558 den vyften February. By ons uwer e. w. guetwillige

burgermesteren ende schepenen ende
raide der stadt Boelswart.

[Adr.] Den erentvesten, eerbaren, vroemen, welwysen ende zeer voirsienige heren burgermesteren ende rait der stadt Coln, onse andachtigen heren ende gunstigen gueden vrunden.

WERKEN DOOR HET HISTORISCH GENOOTSCHAP UITGEGEVEN.

KRONIJK.

2e jaargang.(*)	ƒ (5.—)	1.50.	4e jaargang.	ƒ (3.70)	2.50.
3e jaargang.	- (2.70)	1.50.	5e jaargang.	- (6.—)	2.50.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

KRONIJK.

2e serie			19e jaargang .	ƒ (7.40)	2.—.
6e jaargang .	ƒ (6.—)	2.—.	20e jaargang .	- (7.20)	2.—.
7e jaargang .	- (6.40)	3.—.	*5e serie*		
8e jaargang .	- (6.80)	3.—.	21e jaargang .	- (7.60)	2.—.
9e jaargang .	- (6.80)	3.—.	22e jaargang .	- (7.20)	2.—.
10e jaargang .	- (6.80)	3.—.	23e jaargang .	- (9.20)	2.50.
3e serie			24e jaargang .	- (9.40)	2.50.
11e jaargang .	- (3.20)	1.—.	25e jaargang .	-(10.70)	3.—.
12e jaargang .	- (3.60)	1.—.	*6e serie*		
13e jaargang .	- (4.80)	1.50.	26e jaargang .	- (8.00)	2.50.
14e jaargang .	- (5.10)	1.50.	27e jaargang .	- (8.20)	2.50.
15e jaargang .	- (4.60)	1.50.	28e jaargang .	- (6.20)	2.50.
4e serie			29e jaargang .	- (8.30)	2.50.
16e jaargang .	- (5.40)	1.50.	30e jaargang .	-(10.30)	3.—.
17e jaargang .	- (5.80)	1.50.	31e jaargang .	- (8.40)	2.50.
18e jaargang .	- (6.60)	1.50.			

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk.	ƒ (3.40)	1.50.	4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 2e stuk. (Verhooren van Johan v. Oldenbarnevelt.)	- (3.80)	3.80.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
			7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
			7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS in 4°. - (5.20) 5.20

2e serie in 8°.

1e deel. 1e afd.	ƒ (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	- (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel	- (1.20)	1.—.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^e Deel	ƒ (5.60)	2.50.	Xe Deel	ƒ	5.80.
IIe Deel	- (5.20)	2.50.	XIe Deel	-	6.60.
IIIe Deel	- (5.20)	2.50.	XIIe Deel	-	4.10.
IVe Deel	- (8.80)	4.00.	XIIIe Deel	-	5.00.
Ve Deel	- (5.40)	3.00.	XIVe Deel	-	3.80.
VIe Deel	ƒ	6.00.	XVe Deel	-	4.90.
VIIe Deel	-	5.00.	XVIe Deel	-	4.75.
VIIIe Deel	-	3.60.	XVIIe Deel	-	4.—.
IXe Deel	-	6.10.	XVIIIe Deel	-	5.75.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berichten en den Codex diplomaticus . . . . ƒ (1.80) 1.50.

WERKEN.

1. Annales Egmundani . . . . ƒ (1.20) 1.—.
2. Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685 . . . . - (1.80) 1.—.
3. Memoriën van Roger Williams. Uitgeg. door J. T. Bodel Nyenhuis. . . . . - (2.10) 1.—.
4. Kronijken van Emo en Menko. Uitgeg. door Feith en Acker Stratingh . . . . - (3.70) 1.50.
5. Hortensius, over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgeg. door Peerlkamp en A. Perk . . . . - (4.50) 1.50.
6. Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke. (Gemeenlijk geheeten Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). - (2.30) 1.—.
7. Kronijk van Eggerik Egges Phebens van 1565—1594. Uitg. door H. O. Feith. . . - (2.40) 1.—.
8. De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. Uitg. door E. Verwijs . - (9.80) 2.50.
9. Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625 . . . . - (2.30) 1.—.
10. Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. - (1.90) 1.—.
11. Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Eerste deel.* 1584—1618 . . . - (4.00) 1.50.
12. Hetz. *Tweede deel, eerste afd.* 1618—1621. - (2.80) 1.—.

13.	Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje. By Mrs. Davies . . .	*f* (4.00)	1.50.
14.	Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitg. door R. Fruin	- (4.80)	2.—.
15.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Tweede deel, tweede afdeeling*. 1621—1626	- (5.50)	2.—.
16.	Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft.	- (4.90)	2.—.
17.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel, eerste afdeeling*. 1626, 1627	- (6.50)	2.—.
18.	Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitg. door J. van Vloten.	- (3.40)	1.50.
19.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel, tweede afdeeling*. 1628, 1629.	- (8.20)	2.50.
20.	Hetz. *Derde deel, derde afdeeling*. 1630 .	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door H. G. Hamaker. *Eerste deel*. . .	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven enz. van Joh. Wtenbogaert. Uitg. door H. C. Rogge. *Derde deel, vierde afdeeling* 1631—1644.	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon, van 21 October 1688 tot 2 September 1696. *Eerste deel*.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door H. G. Hamaker. *Tweede deel* . .	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. *Tweede deel*	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitg. door H. G. Hamaker. *Derde deel*.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Pol. Uitg. door W. H. de Beaufort	- (10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan denz. Uitg. door J. A. Sillem. (Aanhangsel van de Brieven uitg. door Mr. W. H. de Beaufort.) Met twee registers	- (1.40)	1.—.
28.	Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum .	- (1.40)	1.—.

29. De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitg. door H. G. Hamaker. *Eerste deel.* . . *f* (6.80) 3.—.

30. Hetz. *Tweede deel* . . . . - (5.80) 3.—.

31. Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. . . . - (1.40) 1.—.

32. Journaal van Constantijn Huygens den zoon, gedurende de veldtochten der jaren 1673, 1675, 1676, 1677 en 1678 . . . - (3.50) 3.50.

33. Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur-extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la Bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par J. A. Wijnne. Tome premier. . . . . - (8.00) 2.50.

34. Hetz. Tome deuxième. . . . . - (5.40) 2.—.

35. Hetz. Tome troisième, première partie . - (5.60) 2.—.

36. Hetz. Tome troisième, deuxième partie . - (3.90) 1.50.

37. Brieven van Lionello en Suriano uit den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in de jaren 1616, 1617 en 1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620 . . . . . - (6.10) 3.50.

38. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Eerste deel* . . . . - (6.60) 3.50.

39. Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Eerste deel.* (1652—1655) . . . . . - (7.80) 7.80.

40. Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitg. door W. G. Brill. *Eerste deel.* . . . . . . - (5.00) 2.50.

41. De geschillen over de afdanking van 't krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650 en de handelingen van Prins Willem II. Toegelicht door J. A. Wijnne . . . . - (5.40) 2.50.

42. Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitg. door W. G. Brill. *Tweede deel* . . . . . . - (4.80) 2.50.

43. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Tweede deel.* - (4.60) 1.50.

44. Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam

enz. Uitg. door J. B. J. N. Ridder De van der Schueren. *Eerste deel.* . . . . . *f* (6.60) 3.—.

45. Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, vrijheer van Eethen en Meeuwen, heer van Babylonienbroek, raad in de Vroedschap, burgemeester van Gorinchem enz. enz. 1734—1755. Uitg. met inleiding en aanteekeningen door Theod. Jorissen . . . - (4.50) 3.—.

46. Journalen van Constantijn Huygens den zoon. *Derde deel* . . . . - (2.20) 2.20.

47. Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok . . - (2.90) 2.90.

48. De kroniek van Sicke Benninge 1e en 2e deel (kroniek van van Lemego). Uitg. en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. - (2.40) 2.40.

49. Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitg. door C. Pijnacker Hordijk . . . . - (2.10) 2.10.

50. Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam enz. Uitg. door J. B. J. N. Ridder de van der Schueren. *Tweede deel*. . . . - (7.80) 2.50.

51. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. *Tome I.* (1576—1578). . . . . - 6.80.

52. Resolutiën, genomen bij de Vroedschap van Utrecht betreffende de Illustre school en de Akademie in hare stad. Uitgegeven door J. A. Wijnne. 1e stuk. (1632—1699.). . - 2.00.

53. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. *Eerste deel* . . . . - 7.30.

54. De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. *Tweede deel* . . . . - 8.—.

55. Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick *Tome II.* (Troubles des Malcontents et des Gantois. Septembre 1578 — Février 1579.) - 6.25.

56. Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. *Derde deel.* - 3.—.

57. **Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. *Tome III.* (Février 1579 — Janvier 1581.).** *f* **8.90.**

58. **Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. *Tweede deel.* (1656—1658) . . . . . . 8.—.**

59. **Hetz. *Derde deel.* (1659—1662) . . . . 8.—.**

60. **Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584). Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. *Tome IV.* (Février 1581 — Mars 1583.) . . 4.50.**

DERDE SERIE.

1. **Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin . . 7.50.**

2. **De oudste stadsrekeningen van Dordrecht, 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. . 2.40.**

3. **Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. . . . . . 4.60.**

4. **Brieven van prins Willem V aan baron van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. de Bas . . . . 3.50.**

5. **Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort, 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer . . . . 5.25.**

6. **Rekeningen van de gilden van Dordrecht, 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde . . . . 2.80.**

7. **De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire (1653—1672), door Hans Bontemantel. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. *Eerste deel.* . . . 5.50.**

8. **Hetz. *Tweede deel* . . . . 6.—.**

9. **Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok. . 4.—.**

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 1 April 1895 . . . . ƒ 0.60.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897 . - 0.90.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. 4 tom. . - 26.—.

BULLARIUM TRAJECTENSE. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata, edidit GISB. BROM. 2 tom. . . . . - 24.—.

A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK, Een woord in het belang van het Nederl. archiefwezen. 1846 . - 0.20.

BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. . - 0.25.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. 1872 . . . . - 1.60.

1e SUPPLEMENT op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. . . . . - 1.10.

2e SUPPLEMENT op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. . . . . - 2.10.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever MARTINUS NIJHOFF te 's Gravenhage.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT)

TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1899.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER
1899.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1899.

INHOUD.

VERSLAG VAN HET BESTUUR

OVER HET DIENSTJAAR 1898.

Niet minder gevoelig dan vroegere jaren heeft de dood ons ditmaal getroffen: in de eerste dagen van het thans loopende jaar, op 29 Januari 1899, is onze eere-voorzitter, de oudhoogleeraar R. Fruin, overleden. Het is hier niet de plaats te spreken van de onherstelbare leegte, die dit sterven laat in de rijen der Nederlandsche historici; wij hebben hem slechts te herdenken in zijne betrekking tot het Historisch Genootschap. Doch ook op dit kleinere gebied is zijne werkzaamheid ingrijpend geweest. Niet als eere-voorzitter zullen wij Fruin missen: hij heeft de waardigheid, die wij hem als hulde aan zijne ongemeene bekwaamheden aanboden, welwillend aanvaard; maar het is hem nooit in de gedachten gekomen, als onze werkelijke voorzitter op te treden. Slechts éénmaal was hij op eene gewone bestuursvergadering tegenwoordig, en nog eens op eene buitengewone, toen de belangrijke quaestie van onze eerste ledenvergadering aan de orde was. Maar uit de verte was hij altijd bereid, ons met raad en daad te steunen: zoo dikwijls wij in bijzonder ingewikkelde gevallen zijn advies vroegen, werd hij bereid gevonden zelfs lijvige handschriften te doorlezen om ons zijn oordeel te zeggen over de beste wijze van publicatie van het merkwaardigste van den inhoud. Het gaf ons altijd

zekere gerustheid, dat wij zijne onuitputtelijke kennis en zijn rijp oordeel tot onze beschikking wisten, wanneer wij twijfelden en in hoogste instantie eene beslissing wenschten. En zoo zal de 75-jarige, die nog in geen enkel opzicht verouderd was, door ons zéér pijnlijk gemist worden. Met hartelijke dankbaarheid zullen wij den grooten geleerde en den welwillenden vriend blijven gedenken.

De plaats van eere-voorzitter zal, het spreekt van zelf, ledig blijven. Maar de plaats, die ons medelid Pols ten vorigen jare verlaten had, moest weder vervuld worden. Wij besloten ons medelid Krämer de opengevallene betrekking van ondervoorzitter aan te bieden en daarna de door hem verlatene post van 2en bibliothecaris aan te bieden aan den nieuwen hoogleeraar in de kerkgeschiedenis Dr. S. D. van Veen. Beide benoemingen werden tot onze vreugde aangenomen, zoodat wij ons weder in een voltallig bestuur mogen verheugen.

Ook ditmaal is ons ledental weder eenigszins vooruitgegaan: door overlijden en bedanken verloren wij 20 leden en 1 honorair lid, terwijl 31 personen ons verheugden door aanneming onzer benoeming tot gewone leden. Bovendien benoemden wij tot honoraire leden den heer prof. G. Galland te Berlijn, bekend door zijne voor eenige jaren gepubliceerde *Geschichte der Holländischen Baukunst und Bildnerei im Zeitalter der Renaissance, der nationalen Blüthe und des Klassicismus*, en den heer E. Wrangel te Lund, die ten vorigen jare eene zeer geroemde studie heeft uitgegeven over Nederlands invloed op de beschaving en den bloei van Zweden. — Op 31 December 1898 telden wij 374 gewone en 30 honoraire leden. De lijst volgt hierachter onder bijlage A.

Ook ditmaal traden wij met eenige nieuwe genootschappen en redactiën in ruilverkeer. Aan de redactie

van het *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* boden wij aan, haar tijdschrift, dat ons vroeger een tijdlang was toegezonden, te ruilen tegen onze *Bijdragen en mededeelingen*, een verzoek, dat met ingenomenheid aanvaard werd. Omgekeerd werd een dergelijk aanbod, uitgaande van de Badische Historische Kommission te Karlsruhe, met betrekking tot de door haar uitgegevene *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, door ons gaarne aangenomen, terwijl wij aan het nieuw opgerichte Geschied-, taal-, land- en volkenkundig genootschap te Willemstad op Curaçao gaarne een bewijs van sympathie gaven door op verzoek zijn tijdschrift tegen onze *Bijdragen en mededeelingen* te ruilen. Wij besloten, dat de toezending van onze werken aan de stad Utrecht zou gecontinueerd worden, doch slechts op den voet van ruiling tegen alles, wat over de gemeente-verzamelingen door de gemeente wordt uitgegeven. De uitgave der *Messager des sciences historiques* is gestaakt, zoodat het ruilverkeer met hare redactie vervallen is. Daarenboven besloten wij, niet meer als vroeger present-exemplaren te zenden aan de Universiteits-bibliotheken te Amsterdam en Utrecht, de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage en de bibliotheken van Zeeland en Arnhem: voor de bevoorrechting dezer bibliotheken, die reeds van oude tijden dagteekent, scheen ons toch geene enkele reden te bestaan. — De lijst der 85 genootschappen, met wie wij thans in ruilverkeer staan, volgt hierachter onder bijlage B.

Ten vorigen jare hadden wij besloten, de verzending onzer werken naar het buitenland zekerheidshalve per post te doen geschieden. Ter vereenvoudiging van dezen kostbaren maatregel hebben wij thans besloten, deze verzending slechts éénmaal 's jaars te doen geschieden; tevens zal daardoor de

contrôle op het aankomen der stukken veel vereenvoudigd worden.

De bijzonder hooge drukkersrekening van het vorige jaar wordt in evenwicht gehouden door eene evenredig lagere over het thans afgeloopen jaar, zoodat wij ons mogen verheugen in een bijzonder gunstigen financiëelen toestand. Het korte overzicht van de rekening van den penningmeester (als gewoonlijk door twee leden van ons Bestuur opgenomen en goedgekeurd) zal als bijlage C. hiervan het bewijs leveren.

In het afgeloopen jaar is aan onze leden toegezonden het 4de deel der *Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas* en het *Diarium van prof. E. van Bronchorst* over het gebeurde aan de Leidsche hoogeschool in de eerste jaren der 17e eeuw, beiden reeds in ons vorige verslag vermeld. Ook het 19de deel der *Bijdragen en mededeelingen* werd verzonden, welks inhoud mede ten vorigen jare besproken is. De druk der correspondentie der gebroeders Van der Goes is afgeloopen, terwijl op het laatst van het jaar de heer Gonnet ons de inleiding daarvoor toezond, waardoor de verschijning van het 1ste deel eerlang mogelijk zal worden. Wij verheugen ons te kunnen mededeelen, dat ook de druk van het 5de en laatste deel der stukken betreffende den hertog van Anjou op het laatst van het jaar begonnen is en geleidelijk voortgaat.

De bewerking van het journaal van Arnoldus Buchelius, waarover wij ten vorigen jare uitvoerig berichtten, is belangrijk gevorderd. Het gedeelte, betrekking hebbende op het verblijf van Buchelius in Frankrijk, is door den heer Van Langeraad reeds sedert geruimen tijd naar Parijs verzonden, waar de Société d'histoire de Paris de uitgave bezorgen zal. Van het verhaal der Italiaansche reis zijn door de

goede zorgen der Reale società Romana di storia patria zelfs reeds de drukproeven ontvangen. Inmiddels waren wij zoo gelukkig, voor de beschrijvingen der beide Duitsche reizen groote belangstelling te vinden bij prof. H. Hüffer te Bonn, die het uitzicht geopend heeft eener uitgave in het door hem geredigeerde tijdschrift van den Historischen Verein für den Niederrhein. — Ook de voor onze eigene werken gereserveerde uitgave van Buchelius' aanteekeningen over zijn verblijf in ons vaderland tot 1599 is belangrijk gevorderd. Prof. Fruin verplichtte ons nog door het laatste gedeelte, dat de door hem beroemd gemaakte „tien jaren" behandelt, door te lezen. Hij oordeelde het verhaal zeer belangrijk, in die mate dat zelfs de enkele min belangrijke zaken hem te weinig plaats schenen in te nemen om eenige besnoeiing te rechtvaardigen. De eerste afdeeling van het journaal werd onderwijl door Dr. Van Langeraad zelf belangrijk gereduceerd door schrapping van alles, wat Buchelius had overgenomen uit enkele door ons gesignaleerde, reeds gedrukte geschiedbronnen. Wanneer dit werk is afgeloopen, zal het stuk weldra gereed zijn om ter perse gelegd te worden. Dr. Van Langeraad's toegezegde biographie van den schrijver, waarvoor hij al het materiaal bijeen heeft, zal onder den druk van het journaal bewerkt worden.

Ook over de uitgave van de ten vorigen jare door Dr. H. Brugmans aanhangig gemaakte uitgave der Groningsche kroniek van Abel Eppens hebben wij belangrijke mededeelingen te doen. Na een uitvoerig onderzoek van verschillende maanden berichtte Dr. Brugmans ons, dat hij thans nauwkeurig alle plaatsen had aangeteekend, die bij eene uitgave der kroniek zouden kunnen vervallen. Daaronder behoorden bepaaldelijk: 1° het begin der kroniek, dat bijna $^1/_5$ van den geheelen inhoud besloeg, en verder 2°

op bijna elke bladzijde talrijke in extenso opgenomene origineele stukken, die reeds lang gemeen goed geworden zijn. Zoo werd dus onze arbeid niet onbelangrijk verlicht; maar ook zóó bleef die nog bezwaarlijk genoeg. De uitgaaf bleek twee lijvige deelen onzer werken te zullen beslaan, en het afschrijven van zoovele bladzijden moeielijk leesbaar schrift is niet alleen kostbaar maar ook zeer bezwaarlijk. Gelukkig werd die moeielijkheid grootendeels weggenomen door het aanbod van den rijksarchivaris in Groningen, om het in den tegenwoordigen toestand nagenoeg onbruikbare stuk, dat voor de geschiedenis zijner provincie van overwegend belang is, te doen afschrijven: hetzij wij het uitgaven of niet, achtte hij dit werk toch van groot belang voor de Groningsche geschiedenis. Wanneer het inderdaad gelukt, zoodoende een leesbaar afschrift van het belangrijke werk te verkrijgen, hopen wij ten volgenden jare te kunnen berichten, dat de uitgave door ons ondernomen zal worden.

Onder de werken van ons genootschap is sedert jaren één onvolledig gebleven: de door prof. Wynne bezorgde uitgave van de belangrijkste resolutien van de Utrechtsche vroedschap met betrekking tot hare hoogeschool. Wij ontveinsden ons niet, dat het vervolg der met de 18e eeuw gestaakte uitgave geene overwegend belangrijke feiten kon aan het licht brengen; doch wij meenden, dat, nu wij eenmaal de publicatie dezer voor de geschiedenis van ons hooger onderwijs interessante stukken hebben ondernomen, wij ze niet onvoltooid mochten laten. Wij zijn zoo gelukkig geweest Mej. L. Miedema bereid te vinden, de bewerking (volgens eene eenigszins gewijzigde methode) van het ontbrekende deel op zich te nemen. Het werk is voltooid, en Mej. Miedema heeft daaraan eene veel grootere waarde ge-

geven door er eene uitvoerige inleiding aan toe te voegen, die een zeer belangwekkend overzicht geeft van de wijze, waarop voor de stichting der hoogeschool in de behoefte der Utrechtsche burgerij aan hooger onderwijs werd voorzien.

Hoogst belangrijk is eene uitvoerige uitgave, die ons medelid Krämer ons in den loop van het jaar voorstelde en die wij na rijp beraad, niettegenstaande den grooten omvang van het werk, hebben aanvaard. Het geldt de uitgave van het zeer omvangrijke dagboek, door een Utrechtsch edelman uit de laatste helft der vorige eeuw, Gijsbert Jan Van Hardenbroek, van zijn wedervaren opgesteld en thans onder zijne familie berustende. De heer Van Hardenbroek, die aanvankelijk vooral betrokken was in de voorvallen te Utrecht, waarvan hij zich geheel op de hoogte toont, zag zich later door zijn lidmaatschap van de Staten-Generaal en verschillende generaliteits-colleges in staat gesteld, met de gebeurtenissen op het veld der politiek van nabij kennis te maken, terwijl zijn dagelijksch verkeer aan het hof van prins Willem V hem ook van de voorvallen in diens bijzondere omgeving geheel op de hoogte hield. Hij heeft alles, wat hem aldus ter oore kwam, dag voor dag met groote nauwkeurigheid geboekt en zoodoende een gedenkschrift nagelaten, dat, met betrekkelijk groote onpartijdigheid geschreven, duizenden belangrijke bijzonderheden bevat zonder te vervallen in de gebreken van kleingeestigheid en jacht op schandaal, daarbij conscientieus in die mate, dat hij meestal zijne zegslieden met name noemt. Wij meenden, dat een dergelijk verhaal van zoo betrouwbare zijde, dat de veel bewogene jaren onzer geschiedenis 1747—1787 behandelt, de eer der uitgave ten volle verdiende, al zou het waarschijnlijk niet minder dan 5 of 6 deelen onzer werken vullen, terwijl besnoeiing door den

aard van het verhaal wordt uitgesloten. Prof. Krämer heeft zich aanstonds gezet tot het uiterst tijdroovende werk van het opsporen der tallooze personen, die in het dagboek genoemd worden en wier beteekenis behoort toegelicht te worden voor het recht verstand van het verhaal. Hij heeft ons hoop gegeven, dat nog in 1899 de druk zal kunnen beginnen.

Welkom was ons ook een voorstel, gedaan door Mr. C. Pynacker Hordijk, die ons ter beoordeeling toezond eene kopie, door hem genomen van een handschrift der eerste redactie van het Chronicon Egmundanum van Johannes à Leydis, dat met de Cheltenhamsche handschriften in het vaderland teruggekeerd is. De editie dezer kroniek, door Matthaeus bezorgd, is uiterst slordig, zoodat een herdruk gewenscht heeten moet; nu zich daaraan de gelegenheid paarde, om eene onbekende oudere redactie van het stuk publiek te maken, meenden wij niet te moeten weifelen om het aanbod te aanvaarden, te minder daar zich het uitzicht opende, dat de nieuwe editie door eene zoo bij uitstek bevoegde hand zou worden bezorgd. Daar Mr. Pynacker Hordijk echter door velerlei andere bezigheden wordt in beslag genomen, zal de uitgave zich denkelijk nog eenigen tijd laten wachten.

Van den heer Dr. M. Schoengen, die zich ten vorigen jare heeft bekend gemaakt door zijne geroemde dissertatie over *Die Schule von Zwolle*, ontvingen wij het verzoek, eene door hem bewerkte uitgave van de kroniek van het Zwolsche fraterhuis in onze *Bijdragen en mededeelingen* te willen opnemen. Deze kroniek is bekend door de uitvoerige verhandeling van Acquoy, die zich had voorgenomen zelf eene uitgave te bewerken. Wij aarzelden dus niet het verzoek in te willigen; en toen het bij de ontvangst der kopij op het laatst van het jaar bleek,

dat het stuk door de talrijke noten veel te omvangrijk was geworden voor onze *Bijdragen en mededeelingen*, achtten wij ook dit geen bezwaar. Op verzoek van Dr. Schoengen, die op den onmiddellijken druk van zijn werk in de *Bijdragen en mededeelingen* gerekend had, hebben wij het dus, ook nu het voor een afzonderlijk deel onzer werken bestemd werd, dadelijk ter perse doen leggen.

Naar aanleiding van de verschijning der studie van Dr. J. Prinsen J.Lz. over Gerard Geldenhauer, zijn wij met den auteur in overleg getreden over eene uitgave van een register met historische aanteekeningen van Geldenhauer, dat door hem te Brussel in de Bibliothèque royale ontdekt was. De heer Prinsen houdt zich thans met de bewerking daarvan bezig; hij wenscht daaraan te verbinden een herdruk van sommige zeer zeldzaam geworden geschriften van Geldenhauer. Indien deze geschriften niet blijken een te zuiver litterair karakter te hebben om de opname in onze werken te rechtvaardigen, dan zal de geheele uitgaaf denkelijk, als te omvangrijk voor onze *Bijdragen en mededeelingen*, bestemd moeten worden voor een afzonderlijk deel onzer werken.

In een vorig verslag hebben wij melding gemaakt van de correspondentie van eene Kampensche handelsfirma uit de 16e eeuw met haren agent te Lissabon, welke correspondentie een verrassend duidelijk inzicht beloofde te geven in de handelsbetrekkingen van Portugal over Nederland met de Oostzee. In den loop van dit jaar mochten wij eindelijk den bundel, die onze levendige belangstelling had gaande gemaakt, ontvangen. Doch hij leverde ons eene teleurstelling. Wel bleek het, dat wij ons van het belang van den inhoud volstrekt geen te groot denkbeeld hadden gevormd; maar die belangrijke inhoud lag in de handelsbrieven verscholen tusschen tal van onbe-

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT).

TWINTIGSTE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1899.

INHOUD.

dadelijk van verschillende zijden warme sympathie betoond werd en het voorstel gaarne aanvaard is. Naar het schijnt, voorziet het plan dus werkelijk in eene algemeen gevoelde behoefte.

Van die behoefte was wel het meest verrassende bewijs een bericht, dat wij toevallig vernamen juist toen onze circulaire ter verzending gereed lag. Het bleek ons namelijk, dat eene commissie, benoemd door het Taal- en letterkundig congres te Dordrecht tot het samenstellen van een goeden historischen atlas van Nederland, zich reeds sedert een jaar bezig heeft gehouden met het beramen van middelen, om juist het door ons gewenschte stel kaarten in het leven te roepen, als voorbereiding voor den historischen atlas, wiens samenstelling haar was opgedragen. Tijd om vooraf met deze commissie te overleggen was er niet meer; doch gelukkig bleek het ons, dat onze plannen elkander op ongedacht voortreffelijke wijze aanvulden. Ons doel was het, om in aansluiting aan de plannen van den Deutschen Historikertag te zorgen, dat een stel kaarten, bearbeid volgens het Duitsche model, algemeen verkrijgbaar gesteld zou worden; het kon ons natuurlijk niet anders dan hoogst welkom zijn, dat reeds dadelijk eene meer of minder officiëele commissie, samengesteld uit zeer bevoegde personen, gereed stond om van die kaarten een nuttig gebruik te maken, te meer, daar wij zelven niet voornemens waren dit te doen, althans niet anders dan wanneer zich de gelegenheid daartoe ons toevallig aanbood. De commissie daarentegen, die tot nog toe, niettegenstaande alle aangewende moeite, er niet in geslaagd was de benoodigde fondsen tot uitvoering van haar plan bijeen te krijgen, zal, naar wij vertrouwen, verheugd zijn, zoo wij haar ongevraagd en onverwacht kunnen verschaffen, wat zij zelve vergeefs had getracht tot stand te brengen.

Nog een tweede plan werd door het Verein Deutscher Publications-Institute tot onze kennis gebracht. De in 1892 overledene Duitsche geleerde Theodor Menke heeft nagelaten een uiterst omvangrijk materiaal voor eene historisch-kerkelijke geographie van Duitschland tot 1800, dat hij ten koste van jarenlangen arbeid :had bijeengebracht. Dit materiaal, dat thans in het Staatsarchief te Berlijn berust en onlangs door eene commissie namens het Verein is doorgezien, bleek uiterst belangrijk, zoodat de vergadering besloten heeft, het te doen aanvullen en uitgeven. Daarvoor werd nu per circulaire onze medewerking ingeroepen: ons zou natuurlijk het bisdom Utrecht ter bearbeiding worden toegewezen, waaraan toevallig nog nagenoeg niets was gedaan. Wij hebben de zaak ernstig overwogen en ontkenden geen oogenblik, dat een werk zooals het bedoelde groot nut hebben moest: de lange lijst van onderwerpen, die daarin behandeld zouden worden, liet daaromtrent geen twijfel over. Doch te gelijk maakte eene aandachtige overweging dier lijst een einde aan alle aarzeling. Al zou het werk geene kaarten bevatten, toch zou de behandeling dezer vele onderwerpen tallooze moeielijkheden leveren, die voor ons, ook al gelukte het een geschikten bewerker te vinden, bepaald onoverkomelijk zouden blijken, zoolang nog geen oorkondenboek van het sticht Utrecht bestond, dat in hoofdzaak het materiaal voor het werk zal moeten leveren. En het scheen ons dus eene averechtsche wijze van werken, juist thans deze zaak aan te vatten, nu er nog hoop bestaat, dat wij in eene niet te ver verwijderde toekomst dat oorkondenboek zullen bezitten. In dien geest hebben wij aan Dr. Meinecke, die met de opperleiding belast is, geschreven.

Ten vorigen jare deelden wij mede, dat wij onze

pogingen om een vasten bezoldigden secretaris aan ons genootschap te verbinden (en de daarmede samenhangende vèrstrekkende plannen) hadden opgegeven, totdat het geluk eenen geschikten persoon op onzen weg had gebracht. Een oogenblik hebben wij gedurende het afgeloopene jaar nog gemeend, dat wij toch zouden slagen. Een der door ons aangezochte jonge geleerden, die, aan eene betrekking gebonden, ons voorstel had afgeslagen, stelde ons voor, al zijn nog beschikbaren vrijen tijd (natuurlijk tegen eene geringere bezoldiging dan vroeger bedoeld was) tot onze beschikking te stellen. Het aanbod had eenig bezwaar, in zoover een aan eene betrekking gebonden persoon natuurlijk niet vrij zou zijn, om telkens archiefreizen te ondernemen, allerminst naar het buitenland; ook zijn verblijf buiten Utrecht dreigde het verkeer met onze commissie moeielijk te maken. Maar van den anderen kant had het voorstel toch ook weder veel aanlokkelijks.

Een der grootste bezwaren bij onze onderhandelingen was geweest, dat personen, die zich met de nieuwe geschiedenis bezig houden, bijna nooit de speciale kennis bezitten, die noodig is voor het bewerken van middeleeuwsche geschiedbronnen; terwijl omgekeerd zij, die hun leven doorbrengen met het zorgvuldig afleiden van conclusiën uit de spaarzame middeleeuwsche gegevens, in den regel de handigheid missen om het overrijke materiaal te behandelen, dat de 17e en 18e eeuwen ons hebben nagelaten en dat dikwijls vluchtig doorgezien, altijd sterk gecondenseerd worden moet. Elk arbeidsgebied vraagt eene eigenaardige wijze van werken. Het voorstel echter van iemand, die zich als halve secretaris aanbood, schonk ons de gelegenheid om te zien naar eenen halven collega, aan wien dus de andere helft van het arbeidsveld zou kunnen worden toevertrouwd.

Wij meenden spoedig iemand gevonden te hebben, die op dat andere arbeidsveld goed tehuis was en die in den loop van het jaar buiten betrekking zou komen, zoodat hij ook te Utrecht zou kunnen wonen.

Doch tot ons leedwezen maakte deze persoon bezwaar zich beschikbaar te stellen, en zoo viel het gansche plan in duigen. Immers wij hadden overwegend bezwaar, om ons in de vele bemoeiingen, die het gevolg van ons plan zouden zijn, te steken, indien wij niet *zeker* konden zijn, tot onze beschikking te hebben eenen persoon, die niet alleen volkomen bevoegd was, maar die ook bereid was om zich *geheel en uitsluitend* aan deze taak te wijden.

Daar wij onze eerste en tweede ledenvergadering in 1895 en 1897 hadden gehouden, werd ons van verschillende zijden gevraagd, of wij voornemens waren, de derde vergadering in 1899 te houden. Lang en ernstig hebben wij daarover beraadslaagd. In het algemeen waren wij natuurlijk niet ongeneigd, om ook thans weder onze leden bijeen te roepen. Maar wanneer wij de rij onzer historici overzagen, moesten wij ons toch bekennen, dat wij, als wij voortgingen geregeld elke twee jaren drie sprekers te doen optreden, spoedig uitgeput zouden geraken. En dit bezwaar scheen ons te meer te klemmen, omdat het ten vorigen jare voor het eerst gehoudene Philologen-congres insgelijks de historici heeft opgeroepen en zelfs eene historische spreekbeurt heeft doen houden, zoodat het reeds betrekkelijk kleine getal beschikbare sprekers door de geregelde concurrentie dezer congressen nog beperkt dreigt te zullen worden. Wij hebben ondershands met een der bestuurders van het vroegere congres de mogelijkheid besproken, dat het Philologen-congres zich tot het voor haar als aangewezene terrein der oude geschiedenis zou beperken en althans geene sprekers

over onderwerpen uit de middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis meer zou uitnoodigen. Doch naar het scheen, bestond er geenerlei uitzicht, dat eene dergelijke belofte zou verkregen worden. In deze omstandigheden hadden wij bezwaar, door het houden eener vergadering in 1899 als het ware het periodieke tweejaarlijksche karakter dezer vergaderingen te sanctioneeren. Na lange discussiën werd besloten, het jaar 1899 te laten voorbijgaan, met de uitgesprokene bedoeling evenwel om later op de zaak terug te komen.

Omstreeks half Augustus ontvingen wij van den voorzitter van het Comité tot voorbereiding van het te 's Gravenhage op 1 September te houden congres van diplomatieke geschiedenis eene officiëele uitnoodiging, om ons op dit congres te doen vertegenwoordigen. Hoewel belang stellende in de onderneming, was het ons echter tot ons leedwezen onmogelijk zóó kort voor het congres de noodige maatregelen te nemen, te meer daar bij het ontvangen der uitnoodiging midden in den zomer bijna al onze bestuurders uit de stad waren.

In het laatst van het jaar werd ons medegedeeld, dat plannen overwogen werden, om het geheel ongeordende en deerlijk verwaarloosde regeeringsarchief te Paramaribo door tijdelijke uitzending van den daartoe meest bevoegden persoon te doen ordenen en beschrijven. Naar ons werd medegedeeld, was van wege het Departement van Kolonien daartoe een klein subsidie uitgetrokken, welks aanvulling bij het Departement van Binnenlandsche Zaken in overweging was. Nadat ons gebleken was, dat onze tusschenkomst wellicht zou kunnen strekken, om de zaak, waarin wij levendig belang stelden, te doen slagen, hebben wij ons veroorloofd, bij request aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken op het ver-

leenen van het gewenschte subsidie aan te dringen. — Ook werden wij uitgenoodigd onze instemming te betuigen met een adres aan denzelfden Minister, waarbij verschillende leeraren in de geschiedenis aan de Hoogere Burgerscholen met 5-jarigen cursus verzochten, het leerplan der geschiedenis voor de twee hoogste klassen dier scholen te veranderen en in verband daarmede ook de eischen voor het eindexamen te wijzigen. Het scheen ons twijfelachtig, of eene dergelijke bemoeiing kon geacht worden op onzen weg te liggen, en daar de zaak, naar wij ondershands vernamen, kans had om ook zonder onze tusschenkomst te slagen, hebben wij gemeend ons te moeten onthouden.

Nog ééne zaak rest ons te vermelden, die weliswaar tot de zuiver huishoudelijke behoort, maar die dan ook daaronder de meest belangrijke moet heeten. Na zeer lange en ernstige beraadslaging hebben wij besloten, het contract met de firma Martinus Nijhoff over het debiet onzer werken met 1 Januari 1899 op te zeggen. Toen ons Bestuur een tiental jaren geleden dit contract sloot, geschiedde dit, omdat wij hoopten, dat eene firma met uitgebreide relatiën onze werken veel algemeener zou weten bekend te maken, met name ook in het buitenland; met het oog daarop lieten wij ons gaarne de veel drukkender voorwaarden welgevallen, die het nieuwe contract ons oplegde. Uit de vergelijking der opvolgende rekeningen bleek het ons echter, dat de in uitzicht gestelde vermeerdering van debiet zich had doen wachten; in de laatste jaren meenden wij zelfs eenige vermindering te constateeren. Hoewel wij natuurlijk aan de firma Nijhoff daarvan geenerlei verwijt wenschen te maken, integendeel in de door haar aangevoerde redenen tot zekere hoogte eene verklaring erkenden van het door ons betreurde feit, meenden wij toch niet verantwoord te zijn, indien wij in de zaak berustten

zonder eene nieuwe proeve te nemen. En zoo hebben wij met ingang van het jaar 1899 een nieuw contract gesloten met de firma Johannes Müller te Amsterdam. Wij hebben van dezen maatregel goede verwachting, vooral voor het debiet onzer werken in Duitschland. Op voorstel der firma zullen wij de lijst onzer recensie-exemplaren herzien en voor de verspreiding in het buitenland eene nieuwe, beter ingerichte lijst onzer uitgaven samenstellen.

Onze bibliotheek verkeert in bevredigenden toestand. De lijst der verkregene aanwinsten volgt onder bijlage E. Op het rapport van den bibliothecaris zijn de defecte exemplaren der tijdschriften weder zooveel mogelijk gecompleteerd.

Ook van ons leesgezelschap valt niets bijzonders te vermelden. Het verloor in het afgeloopene jaar 2 leden, terwijl daarentegen 3 werden aangewonnen. De toestand der financiën is op dit oogenblik gunstig.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

B. J. L. DE GEER VAN JUTPHAAS,
Voorzitter.

S. MULLER FZ.,
Secretaris.

BIJLAGE A.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP [1]).

BESTUUR.

Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, *Voorzitter.*
Dr. F. J. L. Krämer, *Ondervoorzitter.*
Mr. S. Muller Fz., *Eerste secretaris.*
Dr. G. W. Kernkamp, *Tweede secretaris.*
Mr. J. F. B. Baert, *Penningmeester.*
Dr. G. Kalff, *Eerste bibliothecaris.*
Dr. S. D. van Veen, *Tweede bibliothecaris.*
Mr. J. A. Grothe.

---

1) Bij deze lijst is aangenomen de feitelijke toestand op 1 Januari 1899.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te 's Gravenhage.
G. Edmundson, te Northolt.
E. Van Even, te Leuven.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
G. Galland, te Berlijn.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Michel, te Parijs.
M. Philippson, te Berlijn.
K. Piot, te Brussel.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
Rajah Sourindro Mohun Tagore, te Calcutta.
G. Mac Call Theal, te Kaapstad.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. Waddington, te Lyon.
E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Mr. J. Acquoy, te Utrecht.
H. J. Allard, te Maastricht.
A. J. M. Brouwer Ancher, te Amsterdam.
Mr. A. J. Andreae, te Kollum.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Th. J. I. Arnold, te Gent.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
J. C. F. baron D'Aulnis de Bourouill, te Baarn.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Utrecht.
A. A. Beekman, te Schiedam.
J. H. Been, te Brielle.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
W. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
J. L. Beyers, te Amsterdam.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. P. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

HONORAIRE LEDEN.

E. De Amicis, te Turijn.
W. Bode, te Berlijn.
E. baron De Borchgrave, te 's Gravenhage.
G. Edmundson, te Northolt.
E. Van Even, te Leuven.
M. Pardo de Figueroa, te Medina Sidonia.
P. Fredericq, te Gent.
G. Galland, te Berlijn.
J. Geddes, te Londen.
Jhr. J. J. De Geer van Oudegein, te Utrecht
H. Havard, te Parijs.
J. H. Hessels, te Cambridge.
K. Höhlbaum, te Giessen.
E. Hubert, te Luik.
E. Jacobs, te Wernigerode.
L. Legrand, te Parijs.
H. C. Vos Leibbrandt, te Kaapstad.
E. Michel, te Parijs.
M. Philippson, te Berlijn.
K. Piot, te Brussel.
A. Lefèvre Pontalis, te Parijs.
O. Pringsheim, te Breslau.
Ch. Rahlenbeck, te Brussel.
Rajah Sourindro Mohun Tagore, te Calcutta.
G. Mac Call Theal, te Kaapstad.
F. Vanderhaeghen, te Gent.
L. Vanderkindere, te Brussel.
A. Waddington, te Lyon.
E. Wrangel, te Lund.

GEWONE LEDEN.

Dr. Th. P. H. Van Aalst, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Abendanon, te Batavia.
Mr. J. Acquoy, te Utrecht.
H. J. Allard, te Maastricht.
A. J. M. Brouwer Ancher, te Amsterdam.
Mr. A. J. Andreae, te Kollum.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
Th. J. I. Arnold, te Gent.
Mr. J. baron D'Aulnis de Bourouill, te Utrecht.
J. C. F. baron D'Aulnis de Bourouill, te Baarn.
Jhr. J. A. F. Backer, te Vreeland.
Mr. J. F. B. Baert, te Utrecht.
F. De Bas, te 's Gravenhage.
Dr. H. Bavinck, te Kampen.
Mr. A. J. De Beaufort, te Leusden.
J. B. De Beaufort, te Woudenberg.
Mr. J. F. De Beaufort, te Utrecht.
Mr. W. H. De Beaufort, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, te Utrecht.
A. A. Beekman, te Schiedam.
J. H. Been, te Brielle.
G. J. G. C. graaf Van Aldenburg Bentinck, te Amerongen.
Mr. N. P. Van den Berg, te Amsterdam.
J. F. X. Van den Bergh, te 's Gravenhage.
Dr. J. Bergsma, te Groningen.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
H. A. Van Beuningen, te Utrecht.
W. Van Beuningen, te Utrecht.
J. J. Beyerman, te Utrecht.
J. L. Beyers, te Amsterdam.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
Mr. P. Van Blom, te 's Gravenhage.
Dr. G. J. Boekenoogen, te Leiden.

P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
Dr. M. G. De Boer, te Amsterdam.
Mr. W. M. H. Boers, te Utrecht.
Mr. C. T. baron Van den Boetzelaer van Dubbeldam, te Bilt.
Dr. U. P. Boissevain, te Groningen.
Mr. A. C. Bondam, te 's Hertogenbosch.
B. J. M. De Bont, te Amsterdam.
Jhr. Mr. W. J. M. Bosch van Oud-Amelisweerd, te Utrecht.
Mr. P. Van den Brandeler, te 's Gravenhage.
Dr. A. A. Bredius, te 's Gravenhage.
Dr. J. C. Breen, te Amsterdam.
Mr. J. B. Breukelman, te 's Gravenhage.
J. Broekema, te Middelburg.
Dr. G. Brom, te Utrecht.
Dr. H. Brugmans, te 's Gravenhage.
C. W. Bruinvis, te Alkmaar.
Mr. W. H. Ikman van Burck, te Amsterdam.
Dr. C. P. Burger Jr., te Amsterdam.
Dr. C. H. Th. Bussemaker, te Groningen.
Dr. I. J. Le Cosquino de Bussy, te Amsterdam.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, te 's Gravenhage.
Dr. W. Caland, te Breda.
Mr. A. W. Van Beeck Calkoen, te Utrecht.
Dr. J. R. Callenbach, te Doorn.
Dr. H. J. Dompierre de Chauffepié, te 's Gravenhage.
J. W. Chevallier, te Groningen.
Dr. H. T. Colenbrander, te 's Gravenhage.
Mr. L. M. Rollin Couquerque, te 's Gravenhage.
J. Craandijk, te Haarlem.
N. A. Cramer, te Zwolle.
C. C. A. Croin, te Dordrecht.
Mr. M. Crommelin, te Utrecht.
H. S. M. Van Wickevoort Crommelin, te 's Gravenhage.

A. H. A. C. Diegerick, te Gent.
P. J. Van Dijk van Matenesse, te Schiedam.
N. D. Doedes, te Leeuwarden.
Dr. J. J. Doesburg, te Zwolle.
P. J. D. Van Dokkum, te Utrecht.
P. N. Van Doorninck, te Bennebroek.
Dr. P. Doppler, te Maastricht.
Mr. C. M. Dozy, te Leiden.
Mr. H. L. Drucker, te Leiden.
Mr. W. H. F. Dubois, te Utrecht.
K. Dumon, te Amsterdam.
C. F. Van Duyl, te Groningen.
Mr. F. Van Duyse, te Gent.
Dr. J. Dyserinck, te Rotterdam.
H. Dyserinck, te 's Gravenhage.
P. Van Eeghen, te Amsterdam.
C. P. Van Eeghen Jr., te Amsterdam.
Mr. J. Van Eik Jr., te Amsterdam.
J. W. Enschedé, te Haarlem.
Dr. E. Epkema, te Zalt-Bommel.
Dr. W. Van Everdingen, te Rotterdam.
A. N. J. Fabius, te Amsterdam.
Mr. D. P. D. Fabius, te Amsterdam.
Mr. G. J. Fabius, te Utrecht.
P. Feenstra Jr., te Amsterdam.
Mr. J. A. Feith, te Groningen.
Mr. P. R. Feith, te 's Gravenhage.
Mr. C. Fock, te 's Gravenhage.
Mr. B. F. W. Von Brücken Fock, te Middelburg.
Mr. G. D. Franquinet, te Maastricht.
J. Frederichs, te Ostende.
J. De Fremery, te 's Gravenzande.
Mr. R. Fruin Th. Az., te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
J. F. Gebhard Jr., te Amsterdam.

Dr. W. Van Geer, te Utrecht.
Mr. B. J. L. baron De Geer van Jutfaas, te Utrecht.
Dr. G. H. J. W. J. Geesink, te Amsterdam.
Dr. H. Van Gelder, te Utrecht.
Dr. J. H. Gerretsen, te 's Gravenhage.
Mr. S. J. Van Geuns, te Utrecht.
Mr. S. Van Gijn, te Dordrecht.
J. Gimberg, te Zutphen.
Mr. J. G. Gleichman, te 's Gravenhage.
Mr. W. baron Van Goltstein, te Londen.
C. J. Gonnet, te Haarlem.
J. J. Graaf, te Ouderkerk a/d Amstel.
J. De Graaf, te Voorhout.
Jhr. Mr. J. F. Hooft Graafland, te Utrecht.
Mr. S. Gratama, te Rotterdam.
M. Salverda de Grave, te 's Gravenhage.
D. De Groot, te Utrecht.
Dr. J. V. De Groot, te Amsterdam.
Dr. C. Hofstede de Groot, te Amsterdam.
Mr. J. A. Grothe, te Utrecht.
J. baron Sirtema van Grovestins, te 's Gravenhage.
Mgr. G. Gul, te Utrecht.
Dr. J. H. Gunning Wz., te Jena.
Mr. H. D. Guyot, te Groningen.
J. W. G. Van Haarst, te Groningen.
Dr. V. Van der Haeghen, te Gent.
Dr. A. G. Van Hamel, te Groningen.
Dr. J. Hania Pz., te Steenwijk.
G. C. D. D'Aumale baron van Hardenbroek, te Utrecht.
Mr. G. C. D. R. baron Van Hardenbroek, te Bunnik
A. Th. Hartkamp, te Amsterdam.
Mr. L. Van Hasselt, te Zwolle.
Mr. R. E. Hattink, te Almelo.
Mr. J. E. Heeres, te Delft.
Dr. K. Heeringa, te Schiedam.

Mr. C. G. Berger van Hengst, te Utrecht.
Dr. A. H. L. Hensen, te Warmond.
C. H. Den Hertog, te Amsterdam.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
Dr. G. W. Van Heukelum, te Jutfaas.
Mr. A. C. Van Heusde, te Utrecht.
J. H. C. Heyse, te Middelburg.
J. C. A. Hezenmans, te 's Hertogenbosch.
J. C. Gijsberti Hodenpijl, te 's Gravenhage.
F. A. Hoefer, te Hattem.
Mr. H. graaf Van Hogendorp, te 's Gravenhage
A. Hollestelle, te Tholen.
Dr. I. M. J. Hoog, te Terwolde.
A. J. J. Hoogland, te Rotterdam.
Th. Van Hoogstraten, te Huissen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te 's Gravenhage.
Dr. M. Th. Houtsma, te Utrecht.
Dr. J. De Hullu, te Deventer.
G. Hulsman, te Zandvoort.
Jhr. Mr. J. E. Huydecoper van Maarsseveen en Nigtevecht, te Utrecht.
Mr. F. A. R. A. baron Van Ittersum, te Utrecht.
Dr. J. A. H. G. Jansen, te Bunnik.
J. J. Jansen, te Utrecht.
J. M. Janssen, te Roermond.
Jhr. Mr. W. F. De Jonge, te Utrecht.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
W. H. J. Juten, te Bergen op Zoom.
Jhr. Mr. A. P. C. Van Karnebeek, te 's Gravenhage.
Dr. G. Kalff, te Utrecht.
P. H. Van der Kemp, te 's Gravenhage.
Dr. J. H. Kern, te Rotterdam.
Dr. G. W. Kernkamp, te Utrecht.
W. J. Kernkamp, te Edam.
Dr. L. A. Kesper, te Gouda.

E. B. Kielstra, te 's Gravenhage.
Mr. J. H. Valckenier Kips, te Utrecht.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. A. Kluyver, te Leiden.
Dr. L. Knappert, te Assen.
Dr. W. P. C. Knuttel, te 's Gravenhage.
H. F. Kol, te Utrecht.
Mr. A. H. Koning, te Finsterwolde.
F. G. Kramp, te Amsterdam.
Dr. F. J. L. Krämer, te Utrecht.
Dr. M. A. Kreling, te Rotterdam.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Dr. P. J. Kromsigt, te Wierden.
Dr. A. J. Kronenberg, te Deventer.
Dr. R. Krul, te 's Gravenhage.
J. M. Van Kuyk, te Assen.
Dr. A. Kuyper, te Amsterdam.
Dr. G. H. Lamers, te Utrecht.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. Van Langeraad, te Lekkerkerk.
Mr. F. A. J. Van Lanschot, te 's Hertogenbosch.
W. J. Leendertz, te Amsterdam.
Mr. J. Van der Leeuw, te Amersfoort.
Dr. E. H. Van Leeuwen, te Utrecht.
Mr. J. A. Levy, te Amsterdam.
Mr. W. F. J. baron Van Lijnden, te Utrecht.
F. baron Van Lijnden van Hemmen, te Hemmen.
Mr. R. Melvil baron van Lijnden, te Utrecht.
A. baron De Maere, te Gent.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Dr. J. P. T. Van der Lith, te Utrecht.
A. C. Loffelt, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. W. H. De Savornin Lohman, te 's Gravenhage.
Mr. E. Van Loon, te Groningen.
A. Loosjes, te Amsterdam.

Mr. J. De Louter, te Utrecht.
Mr. A. M. Maas Geesteranus, te 's Gravenhage.
Mr. Æ. baron Mackay, te 's Gravenhage.
W. J. Manssen, te Zaandam.
Jhr. Mr. J. L. A. Martens, te Utrecht.
Dr. R. P. Mees R.Az., te Rotterdam.
K. O. Meinsma, te Zutphen.
Dr. J. Mendels, te Hoogezand.
Mr. C. R. Merkus, te Utrecht.
Dr. W. W. Van der Meulen, te 's Gravenhage.
J. L. Meulleners, te Heer (bij Maastricht).
Mr. P. A. N. S. Van Meurs, te 's Gravenhage.
Dr. C. H. Ph. Meyer, te 's Gravenhage.
D. C. Meyer Jr., te Amsterdam.
G. A. Meyer, te Nijmegen.
Dr. E. J. W. Posthumus Meyes, te Middelburg.
E. W. Moes, te Amsterdam.
Mr. G. Moll, te Rotterdam.
Dr. K. W. M. Montijn, te Vlaardingen.
F. D. J. Moorrees, te Vianen.
Dr. L. J. Morell, te Utrecht.
Th. Morren, te 's Gravenhage.
Mr. H. J. A. Mulder, te 's Gravenhage.
L. Mulder, te 's Gravenhage.
Dr. J. W. Muller, te Leiden.
Dr. P. L. Muller, te Leiden.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. S. Muller Hz., te Rotterdam.
Dr. J. C. Naber, te Utrecht.
F. J. Nieuwenhuis, te Utrecht.
Mr. J. Domela Nieuwenhuis, te Groningen.
Dr. D. C. Nijhoff, te Meerssen.
W. Nijhoff, te 's Gravenhage.
A. J. Nijland, te Utrecht.
Mr. W. H. Nolens, te Rolduc (gemeente Kerkrade).

M. Noordtzij, te Kampen.
Mr. O. W. Star Numan, te 's Gravenhage.
A. P. M. Van Oordt, te Leiden.
J. Van Oordt tot Bunschoten, te Apeldoorn.
Mr. J. C. Overvoorde, te Dordrecht.
Mr. J. C. De Marez Oyens, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
Mr. A. A. Van Wulfften Palthe, te Oldenzaal.
Mr. J. E. Van Persijn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. F. H. De Pesters, te Arnhem.
Mr. P. Pet, te Groningen.
Mr. N. G. Pierson, te 's Gravenhage.
Dr. F. Pijper, te Leiden.
J. R. Planten, te New-York.
Ch. J. Polvliet, te 's Gravenhage.
A. Winkler Prins, te Voorburg.
Mr. H. P. G. Quack, te Amsterdam.
J. C. W. Quack, te Ravenstein.
Mr. D. Ragay, te Utrecht.
J. De Ras, te Leuven.
A. F. J. Reiger, te Keulen.
B. Reiger, te Utrecht.
Mr. W. A. Reiger, te Groningen.
Dr. J. Reitsma, te Groningen.
Th. graaf De Renesse, te Bilsen.
Mr. W. J. Van Welderen baron Rengers, te Leeuwarden.
Jhr. B. W. F. Van Riemsdijk, te Amsterdam.
Jhr. Mr. Th. H. F. Van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Ritter, te Amsterdam.
Jhr. Mr. J. Roëll, te 's Gravenhage.
Dr. H. C. Rogge, te Amsterdam.
A. A. J. Van Rossum, te Benschop.
Mr. A. J. Royaards, te Amsterdam.
Mr. G. Royaards, te 's Gravenhage.
Mr. K. J. H. Royaards, te Utrecht.

Mr. W. H. J. Royaards, te Utrecht.
Mr. C. P. L. Rutgers, te Groningen.
E. H. Rijkenberg, te Voorhout.
F. Van Rijsens, te Groningen.
F. H. A. Sabron, te 's Gravenhage.
A. H. Sassen, te Helmond.
Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, te Amsterdam.
Dr. C. D. Sax Jr., te Boskoop.
J. H. L. Van der Schaaff, te 's Gravenhage.
Dr. H. J. A. M. Schaepman, te Rijzenburg.
A. C. baron Snouckaert van Schauburg, te 's Gravenhage.
F. Adama van Scheltema, te Amsterdam.
H. D. J. Van Schevichaven, te Nijmegen.
Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck, te Renkum.
A. baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te Utrecht.
L. Schouten Hz., te Utrecht.
Dr. Jos. Schrijner, te Roermond.
J. Schulman, te Amersfoort.
L. Gilliodts van Severen, te Brugge.
Dr. G. P. Seyn, te 's Gravenhage.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
Mr. C. J. Sickesz, te 's Gravenhage.
Mr. J. A. Sillem, te Amsterdam.
J. C. Singels, te Johannesburg.
Dr. N. J. Singels Az., te Utrecht.
Jhr. Dr. J. Six, te Amsterdam.
Jhr. Dr. J. P. Six van Hillegom, te Amsterdam.
J. C. Van Slee, te Deventer.
Mr. A. G. A. baron Sloet, te Dalfsen.
Mr. J. J. S. baron Sloet, te Oosterbeek.
Dr. G. M. Slothouwer, te Rotterdam.
Jhr. M. P. Smissaert, te 's Gravenhage.
J. F. Van Someren, te Utrecht.

J. F. M. Sterck, te Amsterdam.
W. P. Van Stockum Jr., te 's Gravenhage.
F. N. Van der Stok, te Zwolle.
Jhr. Mr. A. De Stuers, te Parijs.
Jhr. Mr. V. E. L. De Stuers, te 's Gravenhage.
Dr. P. H. Suringar, te Assen.
W. O. Swaving, te Middelburg.
Jhr. Mr. O. Q. Van Swinderen, te Groningen.
Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet, te 's Gravenhage.
Mr. A. Telting, te 's Gravenhage.
J. C. Alberdingk Thijm, te Amsterdam.
Dr. P. P. H. Alberdingk Thijm, te Leuven.
Mr. G. Van Tienhoven, te Haarlem.
Dr. G. Tjalma, te Veen (Noord-Brabant).
A. Des Tombe, te 's Gravenhage.
J. W. Des Tombe, te Utrecht.
Jhr. W. F. Trip van Zoudtlandt, te Hattem.
J. Trosée, te Nijmegen.
W. J. Tuyn, te Edam.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. H. W. Unger, te Rotterdam.
Dr. J. M. J. Valeton, te Amsterdam.
Mr. I. B. J. N. ridder De Vanderschueren, te 's Gravenhage.
Dr. J. S. Van Veen, te Arnhem.
Dr. S. D. Van Veen, te Utrecht.
H. C. Vegtel, te 's Gravenhage.
Mr. H. S. Veldman, te Delft.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Mr. P. VerLoren van Themaat, te Utrecht.
A. Verwey, te Noordwijk.
G. H. Veth, te Hilversum.
Dr. H. Visscher, te Delft.
M. H. Van Visvliet, te Middelburg.
Dr. Th. Vlaming, te Warmond.

Dr. G. Van Vloten, te Leiden.
Dr. G. J. Vos Az., te Amsterdam.
Dr. J. G. De Vos, te 's Gravenhage.
Mr. G. De Vries Az., te 's Gravenhage.
R. W. P. De Vries, te Amsterdam.
Mr. J. Van Walré, te Utrecht.
P. M. H. Welker, te Numansdorp.
H. M. Werner, te Brummen.
Mgr. H. Van de Wetering, te Utrecht.
Mr. G. Wicherlinck, te Zwolle.
L. Wichers, te 's Gravenhage.
Mr. M. J. Ridder Pauw van Wieldrecht, te Leersum.
C. N. Wijbrands, te Amsterdam.
Jhr. Mr. H. M. J. Van Asch van Wijck, te Utrecht.
Jhr. Mr. L. H. J. M. Van Asch van Wijck, te Veenendaal.
Dr. J. A. Gerth van Wijk, te 's Gravenhage.
Dr. J. D. De Lind van Wijngaarden, te Utrecht.
Dr. J. A. Wijnne, te Utrecht.
W. Wilde, te Katwijk.
Dr. G. Wildeboer, te Groningen.
M. G. Wildeman, te Haarlem.
Dr. H. D. Tjeenk Willink, te Haarlem.
Dr. J. Te Winkel, te Amsterdam.
Dr. J. Woltjer, te Amsterdam.
Dr. J. A. Worp, te Groningen.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
Jhr. Mr. E. W. F. Wttewaal van Stoetwegen, te St. Petersburg.
J. M. Wüstenhoff, te Sassenheim.
G. E. V. L. Van Zuylen, te 's Gravenhage.

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,
WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensee's und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Geschied- en Oudheidkundige Kring, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Verein für Hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für Thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische Kommission), te Karlsruhe.

Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Görres-Gesellschaft, te Keulen.

Redactie van de Westdeutsche Zeitschrift, te Keulen.

Gesellschaft für Schleswig-holstein-lauenburgische Geschichte, te Kiel.

Alt-preussische Monatschrift, te Koningsbergen.

Société d'Histoire de la Suisse Romande, te Lausanne.

Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.

Königlich-sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Redactie van de Revue historique trimestrielle, te Lemberg.

Redactie van de Analectes pour servir à l'Histoire ecclésiastique de la Belgique, te Leuven.

Redactie van de English historical Review, te Londen.

Verein für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde, te Lübeck.

Institut archéologique Liégeois, te Luik.

Société d'Art et d'Histoire du Diocèse de Liége, te Luik.

Universiteit, te Lund.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.

Cercle historique, littéraire et artistique de Luxembourg, te Luxemburg.

Geschied- en oudheidkundig Genootschap in het Hertogdom Limburg, te Maastricht.

Real Academia de la Historia, te Madrid.

Abbaye de Maredsous, te Maredsous.

Cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines, te Mechelen.

Verein für Geschichte der Stadt Meissen, te Meissen.

Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen, te Middelburg.

Königlich-Bayerische Akademie der Wissenschaften, te München.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens, te Munster.

Société archéologique de Namur, te Namen.

Germanisches Museum, te Neurenberg.

Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, te St. Nikolaas.

Historische Gesellschaft für die Provinz Posen, te Posen.

Historischer Verein für Oberpfalz und Regensburg, te Regensburg.

Reale Società Romana di Storia patria, te Rome.

Biblioteca apostolica Vaticana, te Rome.

Verein für Mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde, te Schwerin.

The Board for international Exchanges of the New-South-Wales-Government, te Sidney.

Akademie van Geschiedenis en Oudheidkunde, te Stockholm.

Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs in Elsass-Lothringen, te Straatsburg.

Cercle archéologique de la Ville et de l'ancien Pays de Termonde, te Termonde.

Verein für Kunst und Alterthum in Ulm und Oberschwaben, te Ulm.

Universiteits-Bibliotheek, te Upsala.

Oneida historical Society, te Utica. (New-York.)

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.

Stedelijke Bibliotheek, te Utrecht.

Redactie van het Archief voor het Aartsbisdom Utrecht, te Utrecht.

Smithsonian Institution, te Washington.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.

Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung, te Weenen.

Harzverein für Geschichte und Alterthümer, te Wernigerode.

Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap, te Willemstad (Curaçao).

Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde zu Braunschweig und Wolfenbüttel, te Wolfenbuttel.

Historischer Verein für Unterfranken und Aschaffenburg, te Würzburg.

Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, te Zwolle.

BIJLAGE C.

OVERZICHT VAN DEN STAAT DER KAS VAN HET GENOOTSCHAP.

REKENING VAN HET KAPITAAL. 1898.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1897	f 6390.96^5	Nihil	f —.—
Aangekochte effecten	„ 888.75	Saldo	„ 7279.71^5
	f 7279.71^5		f 7279.71^5

REKENING VAN HET GENOOTSCHAP. 1898.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.		
Saldo 1897	f 4394.47	Drukkosten	f 1671.19	
Rente van het kapitaal	„ 389.65^5	Papier	„ 593.35	
Contributiën	„ 3800.—			f 2264.54
Verkoop Werken	„ 194.88^5	Schrijfloon		„ 79.10
Verkoop Bullarium	„ 59.40	Overname boeken Leesgezelschap		„ 69.07^5
		Contributiën aan Genootschappen		„ 13.11
		Bindwerk		„ 97.70
		Assurantie-premiën		„ 27.80
		Amanuensis		„ 50.05
		Bode		„ 30.10
		Administratieve uitgaven		„ 102.08^5
		Aangekochte effecten		„ 888.75
		Saldo		„ 5216.10
	f 8838.41			f 8838.41

REKENING VAN HET LEESGEZELSCHAP. 1898.

ONTVANGSTEN.		UITGAVEN.	
Saldo 1897	f 85.20^5	Aankoop boeken	f 138.15
Contributiën	„ 148.—	Bodin	„ 38.05
Verkoop boeken	„ 69.07^5	Administratiekosten	„ 11.77^5
		Saldo	„ 114.30^5
	f 302.28		f 302.28

BIJLAGE D.

Op de vergadering van Duitsche geschied- en oudheidkundige genootschappen, die 1 September 1891 te Sigmaringen gehouden werd, is in hoofdzaak het volgende besluit genomen:

Er behooren historische kaarten bewerkt te worden op gelijke schaal. Daartoe moeten kaarten gebruikt worden, die niet te vol zijn, om gelegenheid te laten voor het bijschrijven van allerlei gegevens en voor het kleuren. De kaarten, op de schaal van 1 : 100.000, *moeten bevatten de rivieren, de belangrijke plaatsnamen en de gemeentegrenzen; de laatste zijn van groot belang, om zonder moeite tot nauwkeurige teekeningen te komen. Het verdient aanbeveling, dat de historische genootschappen deze kaarten voor belangstellende deskundigen kosteloos beschikbaar stellen. De uitvoering kan slechts goed geschieden onder leiding der ambtenaars van den Generalen staf en verdient den krachtigen steun der regeering. Van deze besluiten zal kennis gegeven worden aan de historische genootschappen van Oostenrijk, Zwitserland, Luxemburg, Belgie en Nederland, met verzoek om in dezelfde richting werkzaam te zijn.*

Als toelichting van het in deze besluiten geschetste plan mogen de volgende mededeelingen dienen, ontleend aan eene brochure, door den bekenden Tübingschen hoogleeraar Von Thudichum in 1892 in het licht gezonden.

De nieuwe kaarten zullen het mogelijk maken, de resultaten van geleerde onderzoekingen op het gebied van geschiedenis, rechtsgeschiedenis, oudheidkunde, topographie, natuurkunde, statistiek enz. met pen en kleuren in kaart te brengen en zoodoende in een duidelijk beeld voor ieder met een oogopslag begrijpelijk te maken. Deze bijgeteekende kaarten zullen voorzien in eene behoefte; gedrukte historische kaarten toch kunnen met het oog op het debiet steeds slechts bij benadering juist zijn, omdat zij in den regel de toestanden van verschillende tijdpunten op ééne kaart moeten voorstellen; zij worden daardoor onduidelijk, onzeker, soms onbruikbaar. Spruner's kaart van Germania b. v. omvat drie eeuwen, geeft namen uit Tacitus, Plinius en schrijvers van de 3e en 4e eeuw, en is dus voor geenen tijd geheel juist. Wij behoeven een veel grooter aantal kaarten, die allen op een bepaald tijdstip gedateerd zijn. De verschillende wijzigingen van hetzelfde gebied b. v. zijn zonder kaart onbegrijpelijk, maar zij worden niet duidelijker, wanneer men op dezelfde kaart den toestand van verschillende tijden wil aanduiden. Daartoe behoeven wij *oneindig veel meer* kaarten, honderden en duizenden.

De kaarten zijn evenwel niet alleen noodig, om de geschiedenis van verschillende territoriën duidelijk te maken, maar zij kunnen ook voor tal van andere doeleinden dienen, b. v. het aanteekenen van de oude namen der rivieren, meren en bergen, — de grenzen van talen en dialecten, — de uitbreiding van het Christendom door kerkstichtingen, — het landbezit van kloosters, — de kerkelijke indeelingen van een land, — de uitbreiding der godsdiensten sedert de 16e eeuw, — de Romeinsche wegen, kasteelen en koloniën, — de kasteelen der middeleeuwen, — de vestingen der 18e eeuw, — de oude handelswegen, — de straatwegen van Napoleon, —

de koninklijke paleizen en de muntplaatsen in de vroege middeleeuwen, — het gebied van den Saksenspiegel, van het recht van Lubeck enz., — de landvredesbonden, — de partijstelling van edelen en steden in geval van strijd om het gezag tusschen landsheeren, — de Vlaamsche koloniën in Duitschland, — de uitbreiding der verschillende systemen van huwelijksgoederenrecht, — de vrijstoelen van het veemgerecht, — de marken, — de districten der verschillende rechtbanken, de kiesdistricten enz., — de oude tollen op de rivieren, — de leden van het Hanseverbond, — de mijnondernemingen in vroegere eeuwen, — den loop van besmettelijke ziekten, — de badplaatsen en hunne eerste vermelding, — de uitbreiding van den wijnbouw enz. enz. (Prof. Von Thudichum noemt nog *veel meer* onderwerpen, die door het gebruik der kaarten aanschouwelijk en duidelijk gemaakt kunnen worden.)

Om dit alles mogelijk te maken, moeten historische kaarten op dezelfde schaal voor geheel Duitschland vervaardigd en voor de geleerden zeer goedkoop of gratis verkrijgbaar gesteld worden. Alleen wanneer historici, rechtshistorici, archivarissen en geographen deze kaarten op grond van hunne lokale kennis allengs invullen, kan men iets goeds en betrouwbaars verkrijgen. In elk archief en ook op de bibliotheken en op de colleges der professoren in de geschiedenis moeten kopieën der vervaardigde kaarten van het eigene district voorhanden zijn, opdat iedere nieuwe aankomeling zich spoedig kunne orienteeren. Ook bij het middelbaar onderwijs zullen ze wellicht goede diensten kunnen bewijzen. Een volledig stel moet op eenige openbare plaatsen op verschillende punten van het Rijk gedeponeerd worden.

De kopieën behooren met de hand gemaakt te worden; aan mechanische reproductie moet voorloopig

niet gedacht worden. Toch is het einddoel, de detailkaarten later op kleinere schaal te vereenigen tot provinciale kaarten en deze, weder kleiner, tot rijkskaarten. Eene keuze daaruit kan later gedrukt worden en een historischen atlas vormen.

Reeds enkele maanden na het nemen der besluiten van Sigmaringen is men met de uitvoering van het plan op enkele plaatsen van Duitschland begonnen; in Beijeren heeft zelfs de chef van het Topographische bureau van den Generalen staf reeds spoedig aan de bewerking deelgenomen. Toch vorderde de zaak slechts langzaam, te langzaam. Eerst in het voorjaar van 1898 is daarin verandering gekomen. In aansluiting aan den Deutschen Historikertag te Neurenberg kwam als gewoonlijk eene vergadering van Duitsche historische genootschappen, die zich bezighouden met het publiceeren van geschiedbronnen (Publikations-institute) bijeen. In die vergadering werd besloten, de zaak ter hand te nemen en krachtig te bevorderen.

Het Historisch Genootschap, dat met de vergadering in vaste betrekking staat, ontving dadelijk de uitnoodiging om voor Nederland mede te werken. Reeds toen kon eene lijst gegeven worden van Duitsche territoriën, waar de zaak dadelijk, meestal van regeeringswege of met regeeringssubsidie, ter hand genomen was. De onderhandelingen met Oostenrijk bieden groote kans op slagen; in België schijnt de regeering de vervaardiging der kaarten onmiddellijk aan het Topographische bureau van den Generalen staf opgedragen te hebben. Zelfs onderhandelingen met Frankrijk zullen eerlang geopend worden of zijn reeds geopend.

Zoo is dus overal de zaak in goeden gang en de onderneming heeft kans van slagen. Nederland zal

niet achterblijven. Ons bestuur meende echter, dat de Nederlandsche regeering niet zoo dadelijk bereid zou zijn de zaak te ondernemen, althans niet dan nadat overtuigend gebleken was, dat het partikulier initiatief in dezen onmachtig is Dit middel wenscht dus ons Bestuur allereerst te beproeven, te liever omdat zoodoende de kaarten juist komen zullen in de handen van hen, die daarvan gebruik moeten maken of in de gelegenheid zijn, het gebruik door anderen te provoceeren.

Ons Bestuur is in overleg getreden met den hoogleeraar Lamprecht te Leipzig, die als voorzitter van den Historikertag de leider is der geheele onderneming. Ook met den directeur van het Topographische bureau te 's-Gravenhage werd mondeling overleg gepleegd; hij bleek voor het plan, welks belang hij wel inzag, gunstig gezind.

Het voornemen is nu, om in aansluiting bij de Duitsche kaarten en geheel op dezelfde wijze een stel van 30 kaarten te doen vervaardigen in 500 exemplaren. De kosten daarvan zijn begroot op *f* 3.000, te verdeelen over zes jaren. Aan 14 historische genootschappen en aan de 11 rijksarchivarissen wordt nu hierbij het verzoek gericht, om gedurende zes jaren *f* 20.— per jaar voor dit doel te willen beschikbaar stellen. Zijn deze bijdragen verkregen, dan zal aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken het verzoek gericht worden, om de verlangde 30 kaarten te doen vervaardigen op het Topographische bureau van het Ministerie van Oorlog. Door zulk eene opdracht zal eene goede en goedkoope uitvoering verzekerd zijn; in opdracht van partikulieren worden door het Topographische bureau natuurlijk geene werkzaamheden verricht. Mocht tegen de verwachting aan de vereischte som een klein bedrag ontbreken, dan mag men hopen, dat het Rijk dit zal aanvullen.

De 25 deelnemende genootschappen en archieven zouden voor hun abonnement ontvangen elk 175 exemplaren van de kaarten hunner provincie en 2 volledige stellen kaarten, terwijl 100 volledige exemplaren voor het Rijk zouden gereserveerd worden. Deze verdeeling is natuurlijk slechts zeer voorloopig en zal veranderd moeten worden, naar gelang de deelneming van lokale genootschappen dan wel die van genootschappen van algemeene strekking de overhand heeft. De definitieve verdeeling zou aan ons Bestuur kunnen overgelaten worden. Elk genootschap of archief zou volkomen vrij zijn in de uitdeeling zijner kaarten aan belangstellende deskundigen, hetzij gratis, hetzij voor een kleinen prijs. Ook de beantwoording der vraag, hoe het best de medewerking van lokale deskundigen verkregen en opgewekt kan worden, blijft aan het bestuur van ieder genootschap en aan elken archivaris overgelaten. Natuurlijk is het Historisch Genootschap bereid, zich voor de genoemde som te abonneeren en verder om de bijdragen te innen en eventueel als subsidie aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken over te maken. Ook de rijksarchivaris in Utrecht is bereid gebleken zich te abonneeren.

Het Bestuur ziet met belangstelling de antwoorden op zijne vraag te gemoet.

Het Bestuur van het Historisch Genootschap,

B. J. L. DE GEER VAN JUTFAAS,
Voorzitter.

S. MULLER Fz.,
Secretaris.

BIJLAGE E.

LIJST

DER VAN JANUARI 1898 TOT JANUARI 1899
DOOR SCHENKING, RUILING EN AANKOOP
VOOR HET
GENOOTSCHAP VERKREGEN WERKEN.

TEN GESCHENKE ONTVANGEN BOEKWERKEN.

a. VAN DE SCHRIJVERS.

J. F. X. van den Bergh. Het Malen-archief. III, IV en V. (Deel I en II zullen verschijnen tegen het einde van dit jaar.)

E. van Biema. Un aventurier au XVIIIe siècle. (Afdruk Nouvelle Revue, T. 114, 4).

M. G. de Boer. Die Friedensunterhandlungen zwischen Spanien und den Niederlanden in den Jahren 1632—1633.

Bern. J. M. de Bont. Het Geslacht Occo.

——— Jacobus Buyckius exulans libenter.

——— Het H. Cecilia-College.

——— De voormalige Amsterdamsche vrouwenkloosters.

C. W. Bruinvis. De Bardesen te Heiloo en te Alkmaar.

C. W. Bruinvis. De Zeven getijden in de parochie-kerk te Alkmaar.

——— Disparije over de pastorie te Alkmaar.

——— Een gelegenheidspenning van J. M. Lageman, Claes Corff, enz.

——— De St. Andries-kapel te Alkmaar.

N. D. Doedes. Het leervak geschiedenis op de H. B. S. met vijfjarigen cursus.

——— Historische varia.

——— Schets onzer vaderlandsche en koloniale geschiedenis.

J. A. Feith. Nederlandsche kolonisatiën in Brandenburg.

J. J. de Geer van Oudegein. Notice généalogique concernant la famille De Geer.

E. Gielkens. Au Roi. (Un danger social).

J. J. Graaf. De H. Nicolaas in het folklore.

P. H. v. d. Kemp. De geschiedenis van een Engelschen raid op Hollandsch grondgebied.

——— Het afbreken van onze betrekkingen met Bandjermassin.

——— Sumatra's Westkust naar aanleiding van het Londensch tractaat van 13 Aug. 1814.

——— Mr. C. T. Elout als Commissaris-generaal in Nederlandsch-Indië.

——— De Singapoorsche papieroorlog.

E. B. Kielstra. De Balische expeditie.

——— Nederlandsch-Indië onder de souvereiniteit van Oranje.

R. Krul. Arnoldus Fey. Een achtste singulier.

——— Louis de Bilt. Een negende singulier.

E. G. Lagemans. Recueil des traités et conventions ..... depuis 1813 jusqu'à nos jours. Tome XIII.

J. van der Leeuw. Het Gesticht „De Armen de Poth."

BIJLAGE B.

GENOOTSCHAPPEN,
WAARMEDE HET HISTORISCH GENOOTSCHAP IN BETREKKING STAAT.

Aachener Geschichts-Verein, te Aken.

Geschichts- und alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes, te Altenburg.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen, te Amsterdam.

Académie royale d'Archéologie de Belgique, te Antwerpen.

Historischer Verein für Schwaben und Neuburg, te Augsburg.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Historischer Verein für den Niederrhein, te Bonn.

Historische Gesellschaft des Künstlervereins, te Bremen.

Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-arts de Belgique, te Brussel.

Société d'Archéologie de Bruxelles, te Brussel.

De Bollandisten, te Brussel.

Université royale de Norvège, te Christiania.

Düsseldorfer Geschichts-Verein, te Dusseldorp.

Bergischer Geschichts-Verein, te Elberfeld.

Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer, te Emden.

Historischer Verein für Stadt und Stift Essen, te Essen.

Verein für Geschichte und Alterthumskunde, te Frankfort a/M.

Verein für Geschichte des Bodensee's und seiner Umgebung, te Friedrichshafen.

Société d'Histoire et d'Archéologie, te Genève.

Koninklijke Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde, te Gent.

Geschied- en Oudheidkundige Kring, te Gent.

Oberhessischer Geschichts-Verein, te Giessen.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Historischer Verein für Steiermark, te Grätz.

Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde van Neerlandsch Indië, te 's-Gravenhage.

Algemeen Rijksarchief, te 's-Gravenhage.

Verein für Hamburgische Geschichte, te Hamburg.

Historischer Verein für Niedersachsen, te Hannover.

Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's-Hertogenbosch.

Verein für Thüringische Geschichte und Alterthumskunde, te Jena.

Redactie van de Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins (uitgegeven door de Badische Historische Kommission), te Karlsruhe.

Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde, te Kassel.

Stadt-Archiv, te Keulen.

Van de Commissie van beheer over het Stedelijk museum te Leiden.

Verslag over 1897. (Met 10e Supplement op den Catalogus van 1886.)

Van de vereeniging Flehité te Amersfoort.

Verslag van de werkzaamheden der vereeniging over 1897.

Van de vereeniging Die Haghe te 's-Gravenhage.

Verslag over 1897.

Van den Academischen Verein der Historiker te Weenen.

Bericht über die 5e Versammlung deutscher Historiker zu Nürnberg (1898).

Van de Numismatic and antiquarian Society of Montreal.

The Canadian antiquarian and numismatic Journal. Third Series I, 2—3.

Van de Hoogeschool te Gent.

Bibliographie des Oeuvres de Samuel Coster. (Gend, 1898).

Van het Department of Agriculture of the U. S.

Division of biological Survey.
Bulletin n° 9—11.
Report of the Secretary of Agriculture. 1898.
Yearbook 1897.
Composition of Maize by H. W. Wiley.

Van de Holland-Society of New-York.

Yearbook. 1898.

Van het New-South-Wales-Government.

Historical Records of New-South-Wales. V, 1803—1805.

- - - - —

RUILING VAN GENOOTSCHAPPELIJKE WERKEN.

Aken. Aachener Geschichtsverein.
Zeitschrift. Bd. XX.

Altenburg. Geschichts- und Alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes.
Zeitschrift. XI, 1.

Amsterdam. Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
Jaarboek. 1897.
Afd. Letterkunde. Verslagen en Mededeelingen 4e reeks II, 1, 2, 3.
Verhandelingen. N. R. II, 1, 2.
Poemata (Leg. Hoeufft). Laus Mitiae (accedunt quatuor poemata laudata).
Afd. Natuurkunde. Verslagen. Deel VI.
Verhandelingen (ter completeering) Deel I, n° 1.
Eerste Sectie. VI, 1, 2—5.
Tweede Sectie. VI, 2.

Antwerpen. Académie Royale d'Archéologie de Belgique.
Bulletin (5me Série des Annales).

Augsburg. Historischer Verein für Schwaben und Neuburg.

Zeitschrift. 24 Jahrgang.

Batavia. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verhandelingen. LI, 1.

Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. XL, 1, 2, 3.

Notulen XXXV, 3—4; XXXVI, 1.

Van der Chijs, Nederlandsch-Indisch Plakaatboek. Dl. XVI.

——— Dagh-register. 1670—1671, 1631—1634.

Bonn. Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande.

Jahrbücher. Heft 102, 103.

Braunschweig. Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde.

Braunschw. Magazin. 3er Bd.

Brussel. Société d'Archéologie de Bruxelles.

Annales. XII, 1, 2, 3, 4.

Annuaire. 1898.

Brussel. De Bollandisten.

Analecta Bollandiana. XVI, 4; XVII, 1—2, 3.

Christiania. Det Kgl. Norske Frederiks Universitet.

Norrönaskaller. Crania antiqua in parte orientalis Norvegiae meridionalis inventa.

Samlede Philologiske Afhandlinger.

J. Lieblein. Om Io-Mythen (en andere verhandelingen). Universitets-program för 1ste Semester 1897.

Dr. A. Chr. Bang. Den lutherske katekismus' historie. I.

Dusseldorp. Düsseldorfer Geschichtsverein.

Beiträge zur Geschichte des Niederrheins. Jahrbuch XIII.

Elberfeld. Bergischer Geschichtsverein.
Zeitschrift. Jahrgang 1897. XXXIII.

Essen. Verein für Geschichte von Stadt und Stift Essen.
Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen. 18, 19 Heft.

Friedrichshafen. Verein für die Geschichte des Bodensees.
Schriften. Heft 26.

Genève. Société d'Histoire et d'Archéologie.
Bulletin. Tom. II, 1.

Gent. Koninklijke Vlaamsche Akademie.
Verslagen en Mededeelingen. Juni—Dec. 1897; Januari—April 1898.
Vak- en kunstwoorden. n° 3. (Ambacht van den timmerman.)
Toponymische studie der gemeente Bilsen.
Proeve van Oudnederfrankische Grammatica door Dr. P. Tack.
Vlaamsche Bibliographie, door Fr. de Potter.

Giessen. Oberhessischer Geschichtsverein.
Mittheilungen. N. F. Bd. 7.

Görlitz. Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften.
Neues Lausitzisches Magazin. LXXIII, 2; LXXIV, 1, 2.
Codex diplom. Lusatiae. II, 3.

Graz. Historischer Verein für Steiermark.
Mittheilungen. XLV.
Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtsquellen. 28er Jahrgang.

's-Gravenhage. Koninklijk Instituut voor de land-, taal- en volkenkunde van Nederlandsch Indië.
Catalogus der land- en zeekaarten, toebehoorende aan het Kon. Instituut.

Naamlijst der leden.

Bijdragen. Deel V, 2—4.

Hamburg. Verein für Hambürgische Geschichte.

Zeitschrift. Bd. X, 2es Heft.

Hannover. Historischer Verein für Niedersachsen.

Zeitschrift. 1898.

Innsbruck. Institut für Oesterreichische Geschichtsforschung.

Mittheilungen. XIX, 2, 3, Heft, 4.

Jena. Verein für Thüringische Geschichte und Alterthumskunde.

Zeitschrift. N. F. X, 3—4; XI, 1.

Regesta Diplomatica. Zweiter Band. 1er Teil.

Karlsruhe. Badische Historische Kommission.

Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins. N. F. Bd. VI—XIII. (Freiburg u. Karlsruhe 1891—1898).

Statut der Kommission.

Neujahrsblätter, Römische Prälaten am deutschen Rhein. 1761—1764.

Kassel. Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde.

Zeitschrift, N. F. XII. Supplementheft. XXII, XXIII.

Mittheilungen. 1896, 1897.

Keulen. Historischer Verein für den Niederrhein.

Annalen. Heft 63, 64, 65, 66.

Kiel. Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenbürgische Geschichte.

Zeitschrift. Band 27.

Leeuwarden. Friesch Genootschap.

Verslag. 1896—1897.

Leiden. Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Handelingen en mededeelingen. 1897—1898.
Levensberichten. 1897—1898.
C. Everaert. Spelen. I (edd. J. W. Muller en L. Scharpé).

Leipzig. Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften.
Abhandlungen der philologisch-historischen Classe. Bd. XVIII, 2, 3.
Berichte über die Verhandlungen. 1897, 1—2, 1898, (50er Bd.) 1—3.
Zur fünfzigjähr. Jubelfeier (1 Juli 1896).
Sachregister der Abhandlungen und Berichte (1846—1895).

Lemberg. Redactie van het Kwartalnik Historyczny.
Kwartalnik Historyczny. Rocznik XII, 1, 2, 3.

Leuven. Redactie der Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique.
Analectes. 2me Série, XI, 1.
IIe Section. Série des Cartulaire. 3e fascicule, Cartulaire d'Afflighem.

Londen. Redactie van de English Historical Review.
English Historical Review. XII, n° 49, 50, 51, 52.

Lübeck. Verein für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde.
Mittheilungen. Heft n° 8, 1—8.
Bericht für das Jahr 1896, 1897.
Zeitschrift. Bd. VII, 3.

Luik. Société d'art et d'histoire du diocèse de Liège.
Bulletins. X, 2. XI,
Chronique. n° 1—6.
Archives Liégeoises. n° 1—12.

Luik. Institut archéologique.
Bulletin. Tom. XXVI.

Lund. Universiteit.
Acta Universitatis Lundensis. XXXIII, 1, 2.

Madrid. Real Academia de la Historia.
Boletin. XXXII, 1—6; XXXIII, 1—6.

Maredsous. Abbaye de Maredsous.
Revue bénédictine. XV, 2—11.

Meissen. Verein. für Geschichte der Stadt Meissen.
Mittheilungen. V, 1.

München. Görres-Gesellschaft.
Historisches Jahrbuch. XIX, 1, 2, 3, 4.

München. Königliche Bayerische Akademie der Wissenschaften.
Sitzungsberichte der philos. u. histor. Classe. Bd. II, Heft 1, 2, 3; 1898, Heft 1, 2, 3.
Almanach der Kön. Baier. Akad. der Wissenschaften für das Jahr 1897.
Der bayerische Geschichtsschreiber Karl Meichelbeck. 1669—1734.

Münster. Verein für Geschichte und Alterthumskunde Westfalens.
Zeitschrift für Vaterländische Geschichte und Alterthumskunde. Band 55.
Ergänzungshefte. I.
Liber dissencionum archiepiscopi Coloniensis.

Namen. Société archéologique de Namur.
Annales. XXII, 4; XXI, 3.
Rapport sur la situation de la société en 1897.

Neurenberg. Germanisches Museum.
Mittheilungen. 1897.
Anzeiger. 1897.

St. Nikolaas. Oudheidkundige kring van het land van Waas.
Annales. XVII, 1—2, 3 (ter completeering: Annales, I, 3), XVIII, 1.

Posen. Historische Gesellschaft für die Provinz Posen.
Zeitschrift. XII, 2—4 (ter completeering IV en V), XIII, 1, 2.

Rome. Reale società Romana di storia patria.
Archivio Vol. XX, 3—4; XXI, 1—2.

Schwerin. Verein für Mecklenbürgische Geschichte und Alterthumskunde.
Mecklenbürgisches Urkundenbuch. XVII, XVIII Bd.

Stockholm. Kongl. Vitterhets, Historia och Antiqvitets Academie.
Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. XVI, 4.
Tidskrift för Landmålsföreningen. 58—60.
Månadsblad. årg. 23.

Straatsburg. Historisch-litterarischer Zweigverein des Vogesen-Clubs.
Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Litteratur Elsass-Lothringens. XIV.

Termonde. Oudheidkundige Kring.
Gedenkschriften. 2de Reeks, VII, 1 en 2.
Publications extraordinaires. n° 8.
Dendermondsche Drukpers door J. Broeckaert. 2de Bijv.

Trier. Redaction der Westdeutschen Zeitschrift für Geschichte und Kunst.
Westdeutsche Zeitschrift. Jahrgang XVII, 1, 2, 3.
Korrespondenzblatt. Jahrg. XVII, 1, 2, 3—5—7, 8, 9, 10, 11.

Ulm. Verein für Kunst und Alterthum in Oberschwaben.
Würtembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. VII, 1—4.

Upsala. Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet. Universitets Bibliotheket.
Festkrift Kon. Oscar II.

Utica. Oneida Historical Society.
Transactions of the O. H. S. n° 7.
Biographical Sketch of Ch. W. Darling.

Egypt, its monuments and worth of the Egypt-Exploration fund.

Utrecht. Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verslag. 1897.

Aanteekeningen der sectie-vergaderingen. 1897.

Utrecht. Redactie van het Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.

Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. XV—XXIV, XXV, 1, 2.

Algemeen Register op de twintig eerste deelen.

Washington. Smithsonian Institution.

Miscellaneous Collections. n° 1084, 1087, 1090, 1093, 1125.

Bureau of ethnology, Annual report. 1895.

Contributions to knowledge. n° 1126.

The Smithsonian Institution (1846—1896), by G. B. Goode.

Weenen. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Archiv für österreichische Geschichte. Bd. 84.

Register zu den Bänden LI—LXXX.

Weenen. Institut für österreichische Geschichtsforschung.

Mittheilungen. XIX, 1, 2.

Wernigerode. Harz-Verein für Geschichte und Alterthumskunde.

Zeitschrift. Jahrg. 31.

Willemstad (Curaçao). Geschied-, taal-, land- en volkenkundig Genootschap.

Eerste en Tweede jaarlijksch verslag.

Würzburg. Historischer Verein von Unterfranken und Aschaffenburg.

Archiv des Historischen Vereins. 39er Jahrg.

Jahresbericht für 1896.

Zwolle. Vereeniging tot beoefening van Overijselsch regt en geschiedenis.

Verslag der handelingen der 80e en 81e vergadering.

Zwolsche Kroniek (1520—1526), door Mr. J. W. Mulder.

Lantrecht der Twenthe declareert .... door Mr. R. E. Hattink.

Aanwinsten van bibliotheek, archief, museum in 1896, '97.

AANKOOPEN VAN HET HISTORISCH GENOOTSCHAP.

Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis. VII, 1. 2.

Nederl. Archievenblad. 1897/98, n° 3. 4; 1898/99, 1. 2,

Neues Archiv für ältere Deutsche Geschichtskunde. XXIII, 2. 3, XXIV, 1.

De Bas, Prins Frederik en zijn tijd. Afl. 27.

Bulletin historique et littéraire de la Société de l'histoire du protestantisme français. VII, 1—12, VIII, 1.

Bulletin de la Commission pour l'histoire des églises Wallonnes. VII, (2e Sér. II), n° 3.

Bijdragen tot de geschiedenis van Overijsel. 2e Ser. II, afl. 3. 4.

Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem. XXIII, afl. 1—3 en Algemeen Register op deel 1—20.

Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, van Nijhoff en Fruin. X, afl. 3.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1897.

Jahresbericht der Geschichtswissenschaft. XIX. (1896).

Mittheilungen aus der Historischen Litteratur. Red. F. Hirsch. XXVI, 2—4, XXVII, 1.

De Navorscher. 1898, n° 1—12, 1899, n° 1.

Oud-Holland. XV, 4, XVI, 1—3.

Revue belge de numismatique. 1898, 1—4. 1899, 1.

Revue d'histoire diplomatique. XII, 1—4. XIII, 1.

Revue historique. LXVI, 2, LXVII, 1. 2, LXVIII, 1. 2, LXIX, 1.

De Roever. Het leven van onze voorouders. Afl. 33—37.

Nieuwe Drenthsche volksalmanak. 1898, 16e Jaarg.

Geldersche volksalmanak. 1899.

Historische Zeitschrift von Sybel. XLIV, 2. 3. XLV, 1—3. XLVI, 1. 2.

HENRIC VAN ARNHEM'S KRONYK VAN HET FRATERHUIS TE GOUDA

MEDEGEDEELD DOOR

DR. A. H. L. HENSEN.

Ofschoon het blijkbaar in de bedoeling van den kronijkschrijver heeft gelegen de geschiedenis van het Fraterhuis te Gouda tot op zijne dagen voort te zetten, is slechts een deel daarvan, de twaalf eerste hoofdstukken, tot stand gekomen, of wel het overige ging verloren. De titel, welken ik boven het bewaard gebleven deel van de kronyk meende te mogen plaatsen, is ontleend aan het twaalfde hoofdstuk, waar de schrijver het reeds behandelde met die woorden samenvat. Vreemd genoeg bleef het bestaan der kronyk verborgen voor Dr. Vorstman, die een aantal hoogst belangrijke stukken betreffende het Goudsche Fraterhuis in het *Nederl. Arch. voor Kerkel. Geschiedenis* van Kist en Royaards (Deel VII blz. 65—167) heeft gepubliceerd. Als verklaring kan mogelijk dienen dat de kronyk schuilt in het laatste katern van een niet vol geschreven register, kopieën van fundatie-, privilege- en rentebrieven bevattende. Die dokumenten zijn door Dr. Vorstman zoo volledig afgedrukt en zorgzaam toegelicht, dat daarvan hier geen verdere melding behoeft te worden

gemaakt. De allereerste geschiedenis der Goudsche stichting wordt daarentegen slechts sober in boven gemeld artikel besproken; wij vinden op blz. 73 alleen vermeld dat „sedert 1425 paters en rectoren geweest zijn: 1 Bernard Lochem, 2 Hendrik Erp, 3 Johannes Goch, welke te samen ook de eerste bewoners van het Collatiehuis schijnen geweest te zijn, 4 Hendrik van Aernhem". Uit dezen volzin blijkt, dunkt mij, dat de bekwame en ijverige geschiedvorscher onze kronyk niet onder de oogen heeft gehad, daar hij anders meerdere en juistere aanwijzingen zou gegeven hebben.

Wel is het bestaan der kronyk daarentegen bekend aan den geschiedschrijver van het „*Gymnasium te Gouda*" Dr. L. A. Kesper. In het ten vorige jare verschenen eerste gedeelte zijner monografie, dat gewijd is aan de geschiedenis der Goudsche parochie-school, waaruit later het gymnasium voortkwam, had hij de betrekkingen vast te stellen, waarin de Fraterheeren tot die school en het onderwijs, daar gegeven, hebben gestaan. De berichten, welke betreffende deze relaties bij Walvis en andere stadsbeschrijvers werden gevonden, waren oppervlakkig en onvertrouwbaar; zoo mogelijk moesten de bronnen zelf opgespoord worden. Dr. Kesper trof een meer gezag hebbend zegsman aan in den schrijver van onze kronyk. De helaas! nog te spaarzame berichten betreffende het onderwijs door de Fraterheeren gegeven, vonden derhalve op blz. 23 een plaats in het boek, en in Bijlage XVII werd nog afzonderlijk gewezen op de beteekenis dezer kronyk voor de oudste geschiedenis van het Goudsche Fraterhuis. Aan genoemden schrijver danken wij derhalve de kennis van het bestaan dezer geschiedbron, terwijl het bestuur van de Goudsche Librye ons op hoogst welwillende wijze in de gelegenheid stelde, een

afschrift te nemen van het origineel, dat onder n°. 951 aldaar wordt bewaard.

De kronyk is geschreven op papier, met dien duidelijken en krachtigen letter, welke nagenoeg al de geschriften kenmerkt, in den kring der Broederschap van G. Groote ontstaan. Ofschoon kopieën, in het register met dezelfde hand geschreven, ons brengen tot den tijd waarin de kronykschrijver zijn verhaal heeft opgesteld, zou ik toch niet durven beslissen dat wij in dit H. S. een autograaf voor ons hebben. Daarentegen is aan geen twijfel onderhevig wie de kronyk heeft opgesteld; in het eerste hoofdstuk noemt zich de schrijver Hendrik Gijsbertszoon van Arnhem, eertijds procurator van Hieronymusdal te Delft, en in 1483, toen hij zijn verhaal begon op te stellen, rector van het „collaciehuys van sinte Pauwels binnen der Goude", in de Spieringstraat gelegen. Naar kronykschrijvers-trant acht hij zich niet streng gebonden aan de tijdsorde der gebeurtenissen, maar begint zijn verhaal met bijzonderheden over de schaarste van levensmiddelen in 1483 en de daaruit gevolgde waarde-verandering van het geld. Eerst dan gaat Hendrik van Arnhem tot zijn eigenlijk onderwerp over.

Naar het ontstaan van het Goudsche Fraterhuis had hij, geen ooggetuige zijnde, een vlijtig onderzoek ingesteld en bevonden, dat het aanvankelijk in bezit was geweest van een Tertiarissen-convent te Gouda, dat onder bescherming van den H. Gregorius stond. In 1419 waren echter deze kloosterlingen uit convent en stad vertrokken, om zich in het nabijgelegen land van Steyn op een ruimer erf te gaan vestigen. Tevens hadden zij den derden regel van St. Franciscus verwisseld met den kloosterregel van den H. Augustinus, en waren aldus de stichters geworden van het bekende klooster der Reguliere kanunniken Emmaus.

Hunne bezittingen in de stad waren ten gelde gemaakt, en alles was in wereldlijk eigendom overgegaan, behalve één oud huis in de Spieringstraat gelegen en waartoe ook een klein erf behoorde, dat de woning was geworden van een Goudschen priester, Dirk Florisse geheeten. Deze had in 1425 dit huis en zijne verdere bezittingen vermaakt aan het Kapittel van Sion onder beding dat de regulieren op de feestdagen in den namiddag eene gemeenzame geestelijke toespraak zouden houden, eene zoogenaamde collatie, welke manier van prediken in de traditie ook van hun orde lag.

Tot het jaar 1438 was de verplichting dezer fundatie vervuld door kloosterlingen uit het naburige Emmaus; toen trof echter Gouda een ramp, welke in die dagen niet ongewoon was: een vreesselijke brand brak uit en legde het collatie-huis met nagenoeg de gansche stad in de asch. Wel had het Kapittel van Sion na dit onheil zorg gedragen voor den wederopbouw, doch de fondsen, aan de fundatie verbonden, waren daarbij vervreemd. Niettemin hebben de regulieren van Steyn nog vijf jaren lang hunne collatie in Gouda komen houden, tot het jaar 1443, toen zij volgens bepaling der fundatie het huis met toebehooren wederom overdroegen op de H. Geestmeesters. Deze hebben op hun beurt gedurende de twee volgende jaren getracht het collatie-huis in stand te houden, door beurtelings verschillende priesters tot prediken uit te noodigen; niet immer waren zij daarin geslaagd, en wijl bovendien de uitvoering van het testament niet langer aan eene vaste corporatie was toevertrouwd, dreigde de stichting geheel ten onder te zullen gaan. In dezen nood richtten zich de H. Geest-meesters tot den rector van Hieronymusdal te Delft, Hendrik van Erp, en verzochten hem de zorg voor de collaties aan zijne broeders te

willen toevertrouwen, die aldus ook in de gelegenheid zouden komen zich binnen Gouda te vestigen. Aan dit verzoek heeft de Delftsche rector voldaan, zoodat 1445 als het stichtingsjaar van het Goudsche Fraterhuis moet beschouwd worden. Eerst vele jaren later echter is dit huis, dat nu aan den H. Paulus werd gewijd, door de Broederschap erkend en bij haar aangesloten. Van Erp had derhalve in deze op eigen verantwoordelijkheid gehandeld, zich wel bewust dat het aanvaarden der nieuwe stichting, geheel ontbloot van fondsen en op een ongunstig terrein gelegen, de goedkeuring van een deel zijner meer voorzichtige medebroeders en eveneens van de congregatie, in colloquium vergaderd, niet zou wegdragen. Aldus had hij getracht de broeders voor een *fait accompli* te stellen, en hoewel dit gelukte, bleven de onaangename gevolgen van deze eigenmachtige daad niet uit: twist en partijschap onder de Fraterheeren van Delft, welke door den kronykschrijver, die toen reeds te midden van hen vertoefde, in alle bijzonderheden zijn aangeteekend. Van Erp kostte het zijn Delftsch rectoraat, want niet ten onrechte oordeelden de oversten van Zwolle, Hattem en den Bosch, die ter bemiddeling waren overgekomen, dat dit offer voor het herstel der vrede moest gebracht worden, en hij zelf de door hem aanvaarde taak behoorde te volbrengen. Joannes van Lochem, die nog slechts een jaar met het bestuur van het Goudsche huis was belast, werd derhalve daarvan ontheven, en Hendrik van Erp tot tweeden rector aangesteld. Gedurende de jaren 1446—1450 heeft deze in zijne nieuwe werkkring stand gehouden, maar nog had de Goudsche stichting geen vaste wortelen geschoten, toen hij in het jubeljaar 1450 als pelgrim naar Rome vertrok om zich vervolgens in de orde der Franciscanen te begeven. De derde rector, Joannes van

Goch, was niet zooals zijne beide voorgangers uit Hieronymusdal afkomstig, maar uit het Fraterhuis van Amersfoort. Zijn bestuur valt in de jaren 1451—1454. Het waren jaren van een kommerlijk bestaan, en tot overmaat van ramp werden zijne medebroeders met langdurige en kostbare ziekten bezocht, zoodat hij ten laatste alleen in het huis overbleef, maar toen ontzonk ook hem de moed en begaf hij zich naar elders. Bij zijn vertrek kwam het collatie-huis op nieuw onder beheer van de H. Geestmeesters. Het huis in de Spieringstraat stond thans van een ieder verlaten, totdat het gilde der zeemwerkers zich erover ontfermde en een bewaker aanstelde, terwijl de pater van het naburige sint Magdalena-klooster, eveneens uit eigen beweging, voor het houden der collatiën zorg droeg. Twee maanden lang hield deze toestand aan, totdat het Colloquium te Zwolle, aangezocht door de burgerij van Gouda, na veel aarzelen besloot nogmaals een proef te nemen. De rector van Delft, door het Colloquium met de zeaangelegenheid belast, meende nu een zeer geschikten overste te hebben gevonden in den persoon van één zijner broeders, Joannes Foppense, want deze was uit Gouda geboortig, en zou hierom eerder op ondersteuning mogen rekenen dan een vreemde. Het bestuur van dezen vierden rector heeft echter slechts ongeveer een jaar — van 20 Aug. 1454 tot het einde van 1455 — geduurd. Onze Kronykschrijver, die in het tiende hoofdstuk het karakter van den man goed heeft geteekend, erkent dat hij zijne stadgenooten tot grootere weldadigheid wist te stemmen, maar geeft tevens de bewijzen dat de gave van bestuur hem geheel ontbrak. Van de communiteit, welke door hem als overste moest geleid worden, vervreemdde hij zich door in nauw verkeer te treden met een Benedictijn, die te Gouda, dus buiten zijn

klooster, vertoefde. Deze wist den lichtgeloovigen Foppense door voorspiegeling van hooge waardigheden tot de gelofte te brengen om zelf in de Benedictijner-orde te treden, en maakte hem onderwijl eene vicarie afhandig, waarover de rector van Gouda volstrekt geen beschikking had. Wilde men de stichting niet aan algeheele vervreemding prijs geven, dan was een snel en krachtig handelen noodzakelijk. Hendrik van Arnhem, de schrijver onzer kronyk, die tevens werd bestemd om het rectoraat over te nemen, kreeg alzoo van zijn overste in last een nauwkeurig onderzoek in te stellen naar den omvang van het ingeslopen kwaad, en volgens bevinding van zaken de noodige maatregelen te treffen. Daartoe werd evenzeer beleid als geestkracht gevorderd. De ontslagen overste was ten uiterste verstoord over de gevallen beslissing, en poogde nu — onedel genoeg! — zich te wreken op de arme stichting door niet alleen het geld terug te vorderen, dat hij zelf had ingebracht, maar ook de aalmoezen, welke gedurende zijn bestuur aan het Fraterhuis waren gegeven Door inschikkelijkheid van den nieuwen rector kwam niettemin eene overeenkomst tot stand. Hendrik van Arnhem, dien wij uit zijn kronyk leeren kennen als een minnaar van gestrenge armoede, — men raadplege slechts in § 11 het naïve verhaal van de ontbering, welke de Goudsche broeders met zooveel gelijkmoedigheid doorstonden! — toonde ook bij deze gelegenheid den waren geest van onthechting te bezitten. Niettegenstaande zijn jeugd beloofden de oversten zich veel van hem voor de toekomst. Ten bewijze strekke dat zij reeds in het eerste jaar van zijn bestuur tot eene beslissing kwamen, welke reeds zoo lang was uitgesteld; op het Colloquium, te Zwolle in 1456 gehouden, hebben zij het Goudsche Fraterhuis eindelijk

bij de Broederschap geïncorporeerd. Het verhaal reikt niet verder, anders zouden wij bevinden dat de vijfde rector aan deze verwachtingen ten volle heeft beantwoord, dat hij met recht zich den tweeden stichter mocht noemen. Deze voorspoedige ontwikkeling laat ons des te meer betreuren, dat slechts een deel van het eenvoudig en trouwhartig verhaal tot ons is gekomen.

A. H. L. H.

DE PRIMO ORTU ET SUCCESSU DOMUS CLERICORUM IN GOUDA.

§ 1. Benedicta gloria Domini de loco sancto suo ut confiteamur Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus. Et benedicat anima mea Domino in omni loco dominacionis ejus, et precipue in hoc nostro. Ego Henricus Arnhem, sacerdos indignus, frater domus clericorum in Delff, hujus domus collacionis sancti Pauli rector humilis et immeritus, juxta exilitatem ingenioli mei in rudi stilo ad noticiam dandam aliqualem posteris nostris ista collegi; qualiter scilicet hec nova domus primordialiter orta sit, et deinde usque ad hunc statum multis et variis periculis et amfractibus, prout percipere potui, Deo miserante deducta. Ad ipsius honorem beatissime virginis Marie, sancti Pauli patroni nostri et omnium sanctorum, in anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo tercio ista conscripsi.

In quo anno et duobus precedentibus fuit magna karistia in omnibus que ad victum et amictum hominis requiruntur, ultra terciam partem supra solitum, et maxime in frumentis. Emebatur enim chorus tritici pro triginta duobus florenis Renensibus, et siliginis interdum non multo minus. Et omnia frumenta vene-

runt ex Amsterdammis. Et propter guerras et discordias regis Francie et ducis Austrie, que in anno precedenti pacate sunt [1], ex Francia nulla [a]) frumenta ad nos poterant deduci. In hiis eciam predictis annis et tribus vel quatuor precedentibus tota Hollandia propter magnas parcialitates [2]) turbata fuit non mediocriter; ita quod durante ista parcialitate et invalescente multe ville destructe sunt et exuste et opida omnia principalia omnino depauperata per exactiones et alia tributa. Ipsa bona terra Hollandie in magno periculo substitit pereundi, et omnes homines, tam spirituales quam eciam seculares, in maximis stabant angoribus, nescientes quid boni finis omnipotens Deus purgatis peccatis eliceret. Preterea eciam sciendum quod in eisdem annis in tantum crevit valor pecuniarum tam in auro quam in argento ut eciam terciam partem consueti valoris excederent. Nobile namque Eduardi valebat quatuor florenos Renenses cum medio, computato hoc floreno Renensi, ut eciam in posterum, pro quadraginta grossis; item nobile Henrici quatuor florenos Renenses; item corona regis Francie antiqua pro floreno Renensi et 16 stuferis; item Leo pro 46 stuferis; item Petrus 26 stuferis; item florenus Renensis aureus pro 31 stuferis, et sic de aliis. Pagamentum vero argenteum similiter excrevit ut stoterus Anglicus valeret tres stuferos, et stuferus dictus Philippi ducis Burgundie albus tres grossos, et niger duos. Similis crescentia fuit in singulis per istam superexcrescentiam singulorum ut prehabitum est. Ad karistiam temporum operata est iniquitas nostra que miseri-

---

a) In het H. S. ulla.

1) Vredesverdrag van Utrecht, in 1482 tusschen Lodewijk XI en Maximiliaan van Oostenrijk gesloten.

2) Partijschappen der Hoekschen en Kabeljauwschen.

cordem patrem nostrum Deum ad hoc incitavit ut sic purgaretur peccatum parcialitatis Hollandie ut pocius hic puniamur temporaliter in tribulacionibus quam suppliciis deputemur eternis. Justicia enim summi et equissimi judicis aliter judicare non potest quam opera nostra merentur, nisi misericordia ejus superexaltet judicii acerbitatem et ira omnipotentis patris in mansuetudinem convertatur et relinquat nobis post se benedictionem.

Sit igitur benedicta gloria Domini de hoc loco suo, quem non solum nobis ac predecessoribus nostris de thezauro infinite bonitatis sue ad serviendum sibi, sed olim ante nos ac nostros, ut investigacione diligenti didici, eciam aliis preordinavit. A multis namque annis devoti patres et fratres, qui monasterium Regularium in terra de Steyn inceperunt et fundaverunt, deguerunt in hoc loco sub regula beati Francisci, que tercia dicitur, in magna paupertate, habentes pro patrono domus sanctum Gregorium. [1]) Non tamen erat aliquis locus hic conservatus. Quod, ut conjicimus, pro signo nobis est quod manere in hoc loco non predisposuerunt. Idcirco propter angustiam loci, quia grandem rem intendebant, extra opidum Goudense, quo nunc sunt in predictum locum terre de Steyn, se transtulerunt anno Domini 1419, vendentes majorem partem aree in qua manere solebant per partes ad manus diversorum secularium, excepta una antiqua domo cum parva area, quam ab ipsis Regularibus emit quidam devotus sacerdos, dominus Theodricus Florencii, nacione Goudensis. Qui et eam posteaquam emit inhabitavit quousque in anno Domini 1425 ipsam domum predictam resignavit capitulo canonicorum regularium in den

1) Van deze eerste voorloopige vestiging te Gouda wordt noch door Walvis, noch door Römer melding gemaakt.

Hem prope Scoenhoviam, in Sion prope Delff, et in terra de Steyn extra Goudam, ut diebus festivis fieret collacio post vesperas pro communi populo istic advenienti, ut in duobus instrumentis resignacionis hujusmodi lucide declaratur, que post ista copulata sequuntur et sunt prima in ordine de omnibus. [1])

§ 2. Per multa et longa tempora a Regularibus ipsis, aut patribus sive fratribus eorum, seu aliis quibuscumque devotis collacio secundum fundacio nem continuabatur usque in annum Domini 1438, quo pene totum opidum Goudense miserabili ac permaximo incendio destrueretur. In quo eciam hec domus predicta illo incendio similiter devastata et ad nichilum redacta est. Sed quia bonum non erat locum sic exustum desolatum et inanem dimittere, ex capitulo predicto cui domus commissa fuit quidam, divino spiritu ducti, domum rursum novam post incendium construere et erigere ceperunt; non ex eorum pecuniis et expensis, sed quia vendiderunt redditus vitales cuidam presbytero ex ordine Johannitarum ad summam quindecim scutorum Philippi juxta numerum quindecim scutorum, que prefatus dominus Theodricus fundator assignaverat huic domui in perpetuis redditibus pro ipsius domus conservacione. Illi eciam boni et providi viri propter structuram quam inceperant complendam vendiderunt eciam tunc unam parvam domunculam, sub tecto [a]) factam a parte boreali super aquas protensam, uni devote virgini nomine Supine, que illam inhabitavit honesta conversacione usque in annum Domini 1463, quo eam domunculam ab ipsa emimus pro red-

---

a) In het H. S. de sub tecto.

1) Deze akten zijn in het oorspronkelijk Latijn en in haar geheel medegedeeld door Dr. Vorstman in het Nederl. Arch. v. Kerkgeschiedenis. VII blz. 74—76.

ditibus vitalibus, scilicet septem scutorum Philippi, de quibus ei propter mortem infra primum annum contingentem nichil dedimus. Istam domunculam remoto pariete medio accepimus in amplificationem domus collacionis. Et est nunc hoc spacium in ventre ecclesie in parte aquilonari ab occidente...... a) a muro extremo super aquas usque epistilia inclusive, ... b) usque altare sancte Elizabeth.

§ 3. Domus, sicut prefatur, post incendium reedificata stabat in loco qui nunc est venter sive navis ecclesie nostre, protendens se a platea in occidente usque ad chorum qui in anno 73 constructus est, in longitudinem videlicet, in latitudinem infra epistilia protensa. Itaque in boreali parte, sicut dictum est, stabat illa domuncula virginis prefate, ultra quam eciam erat ab altari quod nunc est sancte Elisabeth usque ad predictum chorum. Erat similis producta domuncula ad usum fratrum ad coquinam primum et postea ad vestibulum ut infra patebit. Et in parte meridionali erat pallacium sive vacuus locus extendens se in longitudinem domus. Cujus spacii sive pallacii nunc una pars est in ventre ecclesie nostre ad partem lateris meridionalis extra epistilia, extendens se a platea usque (ad) chorum inclusive, tum usque ad parietem extremum ecclesie nostre; altera vero pars est transitus protendens se usque ad chorum. Retro istam domum principalem cum domuncula in boreali latere protensam et loco vacuo, ut prehabitum est, (preditam) erat ortus sive area in totali amplitudine sicut domus principalis et illa domuncula annexa; et locus vacuus sive palacium similiter in amplitudine comprehendebat (?), extendens se in longum usque ad aquas; attento illo quod iste

a) a[m]pl[u]m ?
b) in long[u]m ?

ortus sive area in posterioribus quasi rotunda erat et non quadra, veluti modo videri posset in muro domus ibidem fundate.

In ista domo juxta morem et ordinacionem fundatoris fiebant collaciones per supradictos Regulares aut fratres eorum usque ad annum Domini 1443 quo prior Regularium in den Hem, pater Nicolaus Wit et prior in terra de Steyn, pater Johannes Nicolai, ex parte capituli generalis resignaverunt domum predictam cum omnibus suis juribus et singulis attinenciis ad manus magistrorum sancti Spiritus opidi Goudensis, sicut ostendit copia litere que invenitur in tercio ordine literarum domus [1]). Et postquam domus ad magistros sancti Spiritus devenerat non poterat semper bene haberi qui collacionem juxta voluntatem fundatoris faceret, quia nunc iste nunc ille nunc alius preerat domui ad collacionandum, et non erat qui rem ad cor gereret; ita ut pene devoluta fuisset contra et preter intencionen fundatoris ad manum secularem et sic fieret quasi desolata. Multi namque instabant hanc domum habere ad possessionem, tam vicecurati ecclesie Goudensis et eciam alii, seculares scilicet militares, magnas instancias ad hoc faciendo; eciam similiter terminarii aliqui idem querebant pro mansione sua. Sed Dominus, qui in eterna sua predisposicione hunc locum preordinavit pro statu clericorum ibi permansuro, post varios anfractus et diversas mutaciones ac eciam mutaciones custodivit eum, ne ab aliis occuparetur quam hiis pro quibus eum in finem reservaverat usque in annum 1445, dum quidam dominus Henricus Erp, rector domus clerico-

1) Deze resignatie is volledig en in den oorspronkelijk vorm medegedeeld door *Walvis*, Beschr. v. d. Goude, II 140, 141.

rum in Delff, varie mutacioni hujus loci compassus, quia res sibi de futuro magno bono cordi erat, rogatus a magistris sancti Spiritus intendebat Deo juvante in hoc loco ad instar sue domus Delfensis fundare et ordinare domum clericorum. Quod tamen (neque) incipere neque perficere poterat absque consensu patrum de colloquio et fratrum suorum in Delff, qui omnino ad hoc contrarii erant eo quod intendebat disponere in hoc loco pro rectore dominum Cornelium filium Cornelii, qui postea multis annis rector factus domum Delfensem egregrie rexit et in hoc loco de suis fratribus hanc congregacionem non sine labore fundavit ut infra patebit.

§ 4. Istis non obstantibus dominus Henricus Erp prefatus intencionem suam nitebatur ad finem usque producere, quamvis non bene potuit. Sub spe tamen intencionis sue prosequende postquam locum invisit et locutus fuit cum magistribus sancti Spiritus et aliis bonis viris, omnem nisum suum ad hoc convertit ut istam domum acceptam erigeret in domum clericorum; quod tamen fecit sine scitu patrum de colloquio, quos in hoc satis offendit. Ordinavit tamen cum consensu interpretativo fratrum domus sue seniorem sacerdotem sue domus dominum Bernardum Lochem [a]), egregium predicatorem, in hunc locum ut ipse collaciones faceret. Qui dominus Bernardus quia vere [b]) obediens fuit obedivit suo rectori sine multa contradicione, faciens collaciones populo valde gratas et acceptas, habens expensas pro denario suo apud confessorem conventus sancte Margarete, quia in ista domo non erat qui cum reciperet atque pasceret, donec post aliqua tempora, cum idem dominus

a) Op den rand: Bernardus Lochem, primus rector missus a Delff.

b) In het H. S. verus.

Henricus prefatus, ut speratur, quod a Deo acceperat quod intendebat effectui mancipare vellet cum intencione ordinandi predictum dominum Cornelium in rectorem hujus loci, factum est magnum murmur fratrum in Delff et grande disturbium in domo Delfensi, quod ego Henricus, qui hec scripsi, oculis meis conspexi: qualiter quidam valde pauci ex parte rectoris favebant [a]) ad promocionem hujus loci propter fructum quem inde sperabant [b]) postea venturum; e contrario vero alii fratres majori numero, quibus adherebant quinque vel sex laici fratres domus, omnino ad hoc consentire nolebant, eo quod valde pauperes tunc fratres Delfenses erant et propter alia que non est necesse hic recitare. Ita ut — fratibus inter se periculose dissentientibus, sine pace et caritate viventibus — secreto, nemine vel paucis in domo nostra Delfensi scientibus, dominus Bartholomeus procurator domus perrexerit [c]) ad patres nostros in Zwolle et Daventria [1]), referendo eis materiam scismatis fratrum. Venerabiles autem patres illi, quia circa festum Pasche erat — ut estimo (?) [d]) — post quod statim colloquium patrum erat futurum, industriose rem differebant, scribentes domino Henrico literam: ut modico tempore quiesceret donec post colloquium ipsi vel alii, ad hoc in colloquio

---

a) In het H. S. favebat.
b) In het H. S. sperabat.
c) In het H. S. perexit.
d) In het H. S. estio.
1) De oversten der huizen van Zwolle, Deventer en Hieronymusberg bij Hattem hadden een bijzonder regt van toezigt over hunne medebroeders. De overste van het Zwolsche Fraterhuis genoot na den dood van Florentius Radewijns het meeste gezach en aanzien onder de broederschap; van daar ook dat Zwolle voor de jaarlijksche bijeenkomst — het z. g. colloquium — werd gekozen. Delprat, Verhandeling over de broederschap v. G. Groote. 2de druk blz. 249.

deputati, possent venire et omnia in melius disponere. Venerunt igitur post colloquium in Delff venerabiles patres dominus Theodricus Harx [1]), rector domus clericorum in Zwollis, dominus Rutgerus, rector domus Montis sancti Iheronimi [2]), et dominus Johannes Kalker, rector domus clericorum in Buscoducis, singula bene perlustrantes, sedata [a]) discordia, ordinaverunt in hujus loci nostri rectorem predictum dominum Erp [b]), ut qui consilium dederat ferret ipse auxilium, addentes ipsi de fratribus illius domus Delfensis duos clericos [3]), suos fautores, scilicet Thomam Aernhem et Paulum Veris cum uno juvene clerico, acceptato tamen in Delff, Jacobo Trajecti. Et pauca utensilia dabantur istis qui ad hunc locum fuerant ordinati, sed non sine murmure fratrum, maxime laicorum, qui huic domui parum boni favebant. In domo autem Delfensi ordinaverunt predicti patres in rectorem dominum Bartholomeum, procuratorem domus, virum strenuum, devotum et valde humilem.

§ 5. In nomine Domini, a quo omne bonum quamvis nobis occultum. Anno ejus millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto venerunt primitus ad hunc locum possidendum dominus Henricus Erp, presbyter, rector, et Thomas Arnhem senex valde, clericus Petrus Veris bene annosus et Jacobus Trajecti junior. Clerici inceperunt hic

---

a) In het H. S. cedata.

b) Op den rand: Henricus Erp, secundus rector est missus a Delff per visitatores.

1) Dirk van Herxen, van 1424—1457 „het eminente hoofd der moderne devoten". Acquoy, Klooster van Windesheim, I blz. 238.

2) te Hulsbergen bij Hattem.

3) Tot de communiteit der Fraterheeren behoorden zoowel priesters (patres) als geestelijken, die slechts de lagere wijdingen hadden ontvangen (clerici), en leekebroeders (fratres laïci) die volstrekt geen wijding bezaten.

runt instruere congregacionem clericorum et vivere secundum modum nostrum consuetum, in magna paupertate scribentes pro precio, ut supra dictum est. In isto tempore vel circa Gerardus quidam Nycolai, unus de potencioribus opidi et vicinus noster, cum uxore sua dicta Aeff delegaverunt hiis primis patribus calicem argenteum deauratum, in pondere viginti novem *loot* argenti, et eciam addiderunt unam libram grossorum monete Flandrie in pecuniis, pro quibus predicti obligaverunt se et suos sequaces in perpetuum ut in salutem animarum Gerardi predicti et uxoris ejus et omnium pro quibus desiderabant[a]) in singulis annis celebrarent viginti quinque missas. Ista sic conscripta repperi manu ipsius domini Henrici Erp in kalendario quodam derelicto in nona die mensis Aprilis, et fuit nobis pro signo quod circa illa tempora celebrare consuevimus prescriptas missas. Istis fratribus eciam data est una litera cum signeto opidi de consensu et resignacione domus per magistros sancti Spiritus[1]), ut ibi continetur. Que facta sunt a quibusdam bonis viris Deum diligentibus, in quorum manibus tunc regimen opidi cursum habuit, inter quos bonus fautor tunc fuerat Gerardus Nycolai prefatus. Ista litera prefata est data anno Domini 1447, que in ordine literarum habetur quarta[2]). Consequenter adnotantur hic prout in registro primorum[3])

---

a) In het H. S. desiderant.

1) De brief in zijn geheel is uitgegeven door Dr. Vorstman, Nederl. Arch. voor de Kerkel. Gesch. VII blz. 77—79.

2) Aan de kronijk gaat een reeks brieven vooraf, met dezelfde hand geschreven als de kronijk.

3) Op de vierde blz. van het H. S. komt een nagenoeg gelijkluidende lijst van het eerste huisraad voor, onder den titel: „Hec sunt utensilia que primi fratres, in prescripta litera opidi notati, receperunt in introitu domus." Ik zal hier het verschil van lezing tusschen deze lijst en de kronijk laten volgen:

repperi que, quot et qualia utensilia et libros ipsi hic invenerunt quum primitus hic introierunt:

In primis xxv ellen van dwalen.
Item: viii oirkussen.
Item: xiii ellen van taeffellaken [a]).
Item: ses sitcussens [b]).
Item: vier pair slaeplaken [c]).
vier bedden.
Item: acht deekenen [d]).
Item: acht plateelen [e]).
Item: vii hoil (?) tynnen scuttelen.
Item: een tynnen [f]) cop.
Item: iiii saucieren.
Item: xi tynnen [g]) kannen en ii soutvaten.
Item: vier coperen potten.
Item: een becken.
Item: een lavoir ende een watervat.
Item: drie metalen kandelairs [h]).
Item: I metalen vuervat.
Item: iii roesteren.
Item: ii keetelen.
Item: een seer cleyn yseren spit.
Item: een niewe voutafel.
Item: iiii drie stalle [1]) stoelen.
Item: een treefkijn [2]).

---

a) tafellaken.
b) sitcussen.
c) slaiplaken.
d) dekenen.
e) platelen.
f) tinnen.
g) tinnen.
h) candelairs.
1) Waarop drie personen te gelijk kunnen zitten, of wel stoelen met drie pooten.
2) treeft = ollae sustentaculum. Kilianus.
Dr. Vorstman heeft reeds deze opsomming van het eerste

Sequuntur libri quos invenerunt a fundatore derelictos [1]):

In primis fuit una integra biblia in pergameno, in rotunda [2]) litera scripta, in duas partes cum nominibus Hebraïcis; has duas partes mutavimus propter majus commodum, et fecimus ex eis plures partes.

Item quinque libri Decretalium.

Item sextus (liber) Decretalium cum apparatu Johannis Andree [a]).

Item: Notabilia super Corpus juris.

Tractatus de consolacione Theologie [b]).

Item: Boecius de consolacione Philosophie [c]).

Item: Crisostomus ad Amanticum [d]).

Item: idem ad Demetrium de compunctione cordis in eodem [e]).

Item: pars tractatus De vera vite [f]).

---

huisraad, evenals de nog meer merkwaardige boekenlijst in het *Nederl. Arch. v. Kerkel. Gesch.* VII 83—84 gepubliceerd.

a) Joannes Andreae. Apparatus super Sexto Decretalium. Inventaire général des M. S. de la Bibliothèque de Bourgogne n° 5434.

b) Joannes de Tambaco. Consolatorium theologicum. Basilee per magistrum Johannem de Amerbach. Anno Domini XCII (1492). Een exemplaar op de bibl. van het Seminarie te Warmond.

c) Boethius De consolatione philosophiae libri V.

d) R. ad Amanticum lapsum. Ik heb geen brief of verhandeling kunnen vinden, welke door St. Joannes Chrysostomus aan een persoon van dezen naam zal opgedragen zijn.

e) ad Demetrium monachum. De compunctione. S. Joannis Chrysostomi opera (ed: de Montfaucon) I, pag. 122 et seq.

f) S. Augustinus. De cognitione verae vitae. Catalogus codicum M. M. S. S. Biblioth. Univers. Rheno-Trajectinae n°. 104.

1) De lijst der boeken komt nogmaals afzonderlijk voor in het Register. Ik zal het verschil van lezing hieronder aangeven met de letter *R.*

2) Een ronde niet groote vorm van letter, welke het mogelijk maakte snel te schrijven. Acquoy. Het klooster van Windesheim. I blz. 215, 3).

Item: Hugo de claustro anime [a]).

Item: Speculum misse cum quatuor novissimis [b]), in papiro, in mala litera.

Item: Gilo De septem sacramentis et administracione eorum [c]).

Item: Sermones sensati [d]) super epulas, in franceno, in bona litera.

Item: Regula Jeronimi ad Eustochium; in eodem ad Demetriadem [e]).

Item: Libellus de perfectione vite [f]).

Item: Processus judicarius [g]).

Item: Quatuor novissima et quatuor exercicia [h]), in pergameno, in bona litera, in eodem.

---

a) Hugo de Sancto Victore. De claustro animae libri IV. De editie van Migne heeft deze verhandeling niet opgenomen, doch zij moet voorkomen in de Mainzer-editie van 1617. Tom. II pag. 39 et seq.

b) Campbell, Annales de la Typographie Néerlandaise vermeldt onder n°. 1314 eene Hollandsche vertaling van het „Cordiale" of de „Quatuor novisima" van Gerard van Vliederhoven, waaraan eene verhandeling is toegevoegd van de „Doechden van der Missen." Deze vertaling werd uitgegeven door Gerard Leeu te Gouda in 1477.

c) R. de administratione sacramentorum. Gilo monachus. De septem sacramentis. Inventaire général des MMSS. de la Bibliothèque de Bourgogne n°. 1298.

d) De titel van dezen bundel is ontleend aan Ecclus VI, 6: Si videris sensatum evigila ad eum. Moll, Kerkgesch. v. Nederland vóór de Reformatie, II blz. 2 noot 2.

e) Ordo sive regula vivendi ad Eustochium. Catalogus cod. MMSS. Biblioth. Univers. Rheno-Trajectinae n°. 104.

Ad Demetriadem, De servanda virginitate epistola. Epistolae D. Hieronymi. Antverpiae. Ex officina Plantiniana 1578 I, pag. 20.

f) S. Thomas de Aquino, De perfectione spiritualis vitae. Catalogus codicum MMSS. Biblioth. Univers. Rheno-Trajectinae n°. 107.

g) Nicolaus Panormitanus de Tudeschis. Practica de modo procedendi in judicio. „Incipit eximius hic judiciarius ordo" etc. (Catal. libr. seculo XV impressorum, quotquot in Bibl. Regia Hagana asservantur n°. 63.)

h) S. Bonaventura. Soliloquium de quatuor exercitiis.

Een Duyts collaci-boeck van allerhande materie dat begint: Petrus Damiani.

Item dat eerste stick van Conyncks Somme [a]).

Item dat Passionail in Duyts [b]), in vier sticken, in pergament.

Item adhuc duo libri, quorum primus incipit: Parate viam Domini.

Et alius liber sermonum: Abjiciamus.

Isti duo anno Domini MCCCC quinquagesimo sexto, cum domus hec derelicta quodammodo et desolata Deo jubente restaurari incoepta (est), quamvis (in) registro primorum registrati erant, a nobis non sunt inventi; sed habebatur alius bonus liber sermonum Jordani de sanctis, per hyemem [c]), in franceno, in bona litera, qui in predicto registro non habebatur, unde putatur forte medio tempore per mutacionem factum (esse) in hiis. Sine causa hic non conscribuntur hec, recepta per priores patres, inventa. Oremus enim ut avertat (Deus) a domo ista causam hanc. Qui potest capere capiat. Isti eciam patres suis temporibus impetraverunt literam privilegiorum, parum conferentem, a domino pastore, qui vocabatur Walterus Boeckhout de data anni 1448, que propter sue exilitatem graciositatis libro litterarum non adnotatur [1]).

---

a) Laurentius. Summe le roy of des conincs somme. Catal. libr. seculo XV impressorum, quotquot in Bibl. Regia Hagana asservantur nº. 14. De vertaling is gedeeltelijk door Jan van Rode in 1408 tot stand gebracht. Moll, Kerkgesch. vóór de Reformatie II, 3 blz. 11.

b) Jacobus de Voragine. Passionael: winter ende somerstuck. Ter Goude, Ger. Leeu 1480 in fol. Campbell Annales de la typographie Néerlandaise 2me supplement nº 1756.

c) Jordanus de Quedlinburg. Sermones de sanctis, lib. I. Tritthemius De scriptoribus ecclesiasticis. 1546 pag. 288. Alleen het stuk, dat 's winters moest gelezen worden, was aanwezig.

1) Het meermalen aangehaalde artikel van Dr. Vorstman

Item de redditibus a fundatore derelictis patebit inferius suo loco, in principio quaterni illius ubi redditus annui designantur.

§ 6. Deo interim providente fratres et patres predicti crescebant in fama bone conversacionis. Et eciam rebus exterioribus aliqualiter prosperatis, quia (per) labores manuum manducabant scribendo, illuminando et ligando libros et talia faciendo que nostre discipline sunt: tunc inimicus omnium bonorum, invidus eidem domino Henrico Erp, grande malum objecit, ita ut pusillanimis factus statum suum mutaverit [a]) et locum, et ad almam urbem Romam anno jubilei, quod [b]) fuit tempore Nycolai pape quinti [c]), anno Domini MCCCC quinquagesimo cum Jacobo Trajecti, juniore clerico, (profectus sit), derelicta hac domo, peregrinus factus et frater minor de Observancia in urbe Romana in conventu qui dicitur Ara celi. Qui [1]) postea crescebat in virum notabilem, ut annis multis usque ad mortem perse-

---

(Nederl. Arch. v. Kerkel. Gesch. VII blz. 88—89), bevat den tekst van dit schrijven. Gelijk hij daar mededeelt, ontbrak in het H. S., dat door hem werd geraadpleegd, slot en jaartal. Uit de kronyk heeft men reeds kunnen zien, dat die eerste verlof-brief is uitgevaardigd in 1448. Den daar ontbrekende slotzin kan ik aanvullen uit mijn H. S.; in de stukken welke aan de kronijk vooraf-gaan is de brief van pastoor Boechout in zijn geheel opgenomen. De laatste volzin, welke onmiddelijk achter den tekst van Dr. Vorstman volgt, luidt aldus: „Quod si forte numerus ille communicandorum excreverit, tunc pro quolibet communicandorum solvent terciam partem unius floreni Arnoldi, omni dolo et fraude semper exclusis. In cujus rei testimonium sigillum meum presentibus est appensum. Datum anno Domini MCCCC quadragesimo octavo, decimo quarto Kalendas Augusti."

a) In het H. S. mutavit.

b) In het H. S. qui.

c) In het H. S. quarti.

1) Dit slaat op Henricus van Erp.

veraverit Guardianus [1]) conventus in Mechlinia, ubi libros composuit [2]) et collegit sermones valde notabiles; hunc eciam vidimus tempore nostro vicarium provincialem Fratrum minorum de Observancia [3]). Jacobus autem Trajecti, postquam Romam cum eo venerat, statim obiit in pace.

In hoc tempore, quo predictus dominus Henricus in isto loco degebat, promoti sunt in sacerdotes super communibus bonis domus Delfensis, ex quo acceptati fuerant: Thomas Arnhem et Petrus Veris [4]). Qui accepto sacerdocio, de recessu ipsius domini Henrici valde consternati, non habebant ultra animum manendi in loco, nescientes quid facerent. Dominus Petrus vero de Veris, positus et

---

1) Aldus heet de overste van een Franciskaner-klooster.

2) Zie over Henricus Erpius en zijne geschriften: Servais Dirks, Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs de l'Observance. Anvers 1885 p. 7—13. Pater Dirks heeft ook gebruik gemaakt van de berichten, welke de Mémoires van Pacquot II 321—323 betreffende Henricus Erpius wisten mede te deelen. Diens vroegere verhoudingen tot de Fraterheeren zijn echter aan geen van beide schrijvers bekend.

3) De Provinciaal, ook Vicarius provincialis geheeten, stond over de gezamelijke kloosters eener ordens-provincie; hij werd voor drie jaren gekozen. Henricus Erp bestierde gedurende de jaren 1470—1473 in die hooge waardigheid de provincie Keulen. Daarna werd hij Guardiaan van het klooster van Mechelen, in welke stad hij stierf in 1477. (Dirks, Hist. litt. et bibliogr. des F. F. Mineurs de l'Observance. pag. 7).

4) Om tot priester te mogen gewijd worden, is een z. g. titulus noodzakelijk: aanwijzing van geld of goed, waaruit de toekomstige priester, zoo noodig, volgens zijn stand zal kunnen onderhouden worden. Het Collatie-huis te Gouda was blijkbaar nog zoo arm dat zijne bezittingen voor dat doel niet konden dienen; derhalve nam het convent van Delft die verplichting op zich, voor het geval de Goudsche stichting niet het noodige levensonderhoud kon verstrekken. Bovendien was het huis te Gouda nog niet bij de broederschap aangesloten.

gravatus in infirmitate phthisica [a]), pre debilitate corporis statim ad domum Delfensem remeavit, ubi infirmitate sua crescente et invalescente obiit ipso die Nativitatis sancti Johannis [1]), qui tunc fuit dies venerabilis Sacramenti anno Domini MCCCC quinquagesimo primo. Sed dominus (Thomas Arnhem) valdo pusillo animo permansit (in domo Goudensi), expectans graciam Domini cum quatuor clericis supradictis [2]). Qui ferventer laboribus manuum insistebant, pauperem vitam ducebant, donec in anno quinquagesimo primo post festum Pentecostes alius rector adductus est ex domo clericorum in Amisfordia [3]), dictus dominus Johannes Goch [b]), sub quo Theodoricus Hoorn suam missam celebravit eodem anno ipso die sancti Jacobi apostoli [4]) in altari sancti Spiritus in ecclesia prochiali. Ad cujus solempnitatem venerabilis pater dominus Cornelius prior domus clericorum in Delff misit dominum Johannem Vopponis et me Henricum Arnhem, procuratorem [5]) domus illius, fratres suos. Cum isto domino Johanne Goch dominus Thomas (Arnhem) non valuit bene concordare, eo quod dominus Thomas, cum esset senex et vir totus maturus, et valde cunctis edificativis [c]) parcus in expensis faciendis, et totus laboriosus, habens correcturam in moribus

---

a) tisica.

b) Op de kant: Johannes Goch tercius rector ex Amerffordia.

c) edificativus.

1) Deze feestdag wordt op 24 Juni gevierd, en viel in dat jaar zamen met H. Sakramentsdag.

2) Zie § 5 blz. 17.

3) Ook in Amersfoort bezaten de Fraterheeren een huis. Zie betreffende deze stichting: Delprat, Verhandel. over de Broederschap van G. Groote, 2de uitgaaf. bl. 108—113.

4) Wordt gevierd op 25 Juli.

5) De broeder met de huishoudelijke zaken belast; hij volgde in rang op den rector.

domini Johannis Goch. Conspicuum [a]) sibi videbatur ipsum, scilicet dominum Joannem, non debere proficere ad promocionem domus. Qui tamen erat bonus scriptor, illuminator notabilis, et bonus clericus, valde atque egregius predicator, concitans adversum se in collacionibus suis quodammodo universum clerum Goudensem et idcirco minus dilectum se illis efficiens in collacionibus. Ista et alia cernens dominus Thomas (de Johanne Goch), postquam dominus Theodricus primam missam celebravit, et quia disparibus bobus nunquam trahitur bene currus, ne profectui domus impedimento esse videretur, caute subtraxit se, repetens domum Delfense circa festum Assumpcionis beate Virginis [1]), manens ibi. Item ante recessum domini Henrici Erp dominus Henricus dedit fratribus in Delff literam, suo proprio sigillo sigillatam, obligantem istam domum quod in casu quo domus ista ad nichilum redigeretur quod tunc pro utensilibus huc adductis ista domus redderet sive daret quinquaginta scuta Philippi, que ego, Henricus, in primo anno meo vel circa, ut hec nostra domus ab illa obligacione deliberaretur, ipsis fratibus in Delff persolvi, ut nulla relinqueretur occasio querimonie aut alterius dissencionis.

§ 7. Anno igitur Domini MCCCC quinquagesimo primo circa Penthecosten adveniens dominus Johannes Goch cepit regimen domus ad manum cum predictis clericis. Et desideravit a fratribus in Delff, ut sibi adjutorio esse vellent, quia domus tota pauper fuit, omnibus correquisitis indigens, ut consilio et auxilio eorum foveri posset, ut si forte domum adjacentem emeret, ipsi fieri velint fidejussores pro eo. Fratres vero Delfenses, partim per informacionem

a) In het H. S.: conspicue.

1) Wordt gevierd op 15 Augustus.

domini Thome, hoc renuebant, judicantes magis juste hoc facere debere fratres suos de Amersffordia, quia frater domus erat et ipsi melius cognoscerent quid esset in homine quam ipsi Delfenses, quibus in totum [a]) ignotus erat. Sed et Amersffordienses ei [b]) eciam auxilium nullum prebuerunt neque assistenciam. Dominus vero Johannes, hec videns, pene in seipso desolatus, misit unum fidelem amicum domus hujus ad venerabiles patres, dominum Theodoricum in Zwollis [1]), dominum Rutgerum in Monte sancti Ihyronimi [2]) et dominum Godefridum priorem domus sue in Amersffordia [3]), singulis mittens literas suas, in quibus suppliciter eos deprecabatur ut ad se venire dignarentur pro confirmacione sui et consolacione, ut per eorum visitationem sicut cetere domus clericorum cuncta in melius disponarentur. Sed et patres prefati, rem tacite [c]) considerantes, remandaverunt ei [d]) ut pro posse suo quod inceperat adjutorio Dei laboraret ad bonum finem perducere, et ipsi interim circa futurum colloquium patrum deliberarent maturius quid melius esset faciendum; sic quod nec tunc nec postea venientes tempore prefati Johannis domum istam volebant acceptare, eo quod pro pau-

---

a) In het H. S. totus.

b) In het H. S. sibi.

c) In het H. S. tacitus.

d) In het H. S. sibi.

1) De voortreffelijke Diderik van Herxen (Delprat. Verh. over de Broederschap v. G. Groote. blz. 85 en v. v.).

2) Rutger van Zon, één der drie eerste bewoners van den Hieronymusberg (Delprat. blz. 114), later zelf prior; hij was met zware zorgen voor den opbouw van het klooster beladen (I. Lindeborn, Hist. episc. Daventriensis. pag. 491).

3) Godefridus van Hewert; de zorgen voor het Fraterhuis te Amersfoort hebben in het bijzonder ook dezen prior gedrukt (v. Bemmel, Beschr. der stad Amersfoort I blz. 187).

pertate et parvitate loci ipsis patribus animus non erat ad fundandam congregacionem clericorum. Ex hiis satis pusillanimis factus est dominus Johannes prefatus, hesitans et in se deliberans quid melius faceret; an manere deberet, an negocio infecto recedere. Mansit tamen ad tempus ne spiritui se temptanti videretur dare locum deserendo, vivens in magna egestate de laboribus manuum, quantum ipse et fratres sui ex lucris laborum suorum habere poterant. Populus eciam misericors clausit manum eleemosinarum, parum aut nichil ei [a]) subveniens sub tempore trium annorum, quibus ibi degebat. In majus eciam gravamen ejus [b]) et suorum erat quod dominus Theodricus Hoern [1]), tactus pestilencia, obiit eodem anno quo primam missam suam celebravit, tercia die post Mauricii [2]), sepultus in ecclesia prochiali sub petra quadam grisea circa altare sancti Spiritus. Iste dominus Theodricus pie memorie anno quiquagesimo primo circa inicium mensis Aprilis promotus est ad sacros ordines per literam supplicatoriam opidi Goudensis ad dominum episcopum Trajectensem aut ejus vicarium generalem, eo quod domus hec nondum a patribus visitabatur [3]), nec accepta fuerat a colloquio eorum [4]), et nondum admissione ordinaria admissa et certis privilegiis ad hoc necessariis communita [5]).

---

a) In het H. S. sibi.

b) In het H. S. sui.

1) Zie § 5 blz. 17.

2) Wordt gevierd 22 September.

3) De rectoren van Zwolle, Deventer en Hattem hadden sinds 1447 het oppertoezicht, het recht van visitatie, over al de Fraterhuizen, welke eenmaal bij hunne congregatie waren aangesloten. Delprat blz. 249.

4) De jaarlijksche vergadering van de broederschap.

5) Theodoricus van Hoorn werd derhalve voor het eerst titulo benificii gewijd, krachtens de inkomsten welke de vicarie van het altaar van den H. Geest zou opleveren.

In hujus litere tenore, per opidum donate, et ordinario[1]) in promocionem domini Theodrici felicis recordationis (acceptate), misse erat una certa clausula, que hic non sine nota inseritur et est talis: „Wy en onse heilige Geestmeesters consenteren, so verre als in ons is, te wesen in den husen voirsegd mitten anderen priesteren ende deselven in den officie des heiligen Geests outaers laten willen." Hec clausula aperte sonare videtur quatenus predictum altare sancti Spiritus nobis et domui nostre sive fratribus nostris cum signeto opidi et consensu magistrorum sancti Spiritus irrevocabiliter sit ad officiandum recommissum. Quod ideo hic adnotatur in cautela omnibus temporibus sequentibus occasionaliter, ut videre possint fratres nostri postea futuri et prospicere quid in casu sequenti aut simili, si quando evenerit, acturi sint si velint. Accidit proinde anno Domini MCCCC sexagesimo nono quod magistri cantus ecclesie prochialis ad instar quarundam ecclesiarum opidorum Hollandie ecclesiam eciam Goudensem decorare intenderunt cum multis discantoribus, non bene habentes ex eleemosinis quotidianis ad horas canonicas distributis unde eciam de discantu sociis possent commode providere de salario. Inierunt ergo consilium et videbatur ipsis et toti consulatui bonum, ut quedam altaria hiis discantoribus committarentur ad officiandum, ut ex iis haberent per missarum officia unde alerentur ipsi cantores. In hunc modum quidam ex consulatu, qui eciam hujus domus promotores superius fuerant, obliti quid in anteactis temporibus domui isti favorabiliter consulerunt, cogitabant eciam altare sancti Spiritus uni discantorum daro in commendis ad officiandum.

1) De Bisschop van Utrecht.

Quod percipiens quidam bonus amicus et magnus fautor domus, Johannes Stemplini [1]), qui quasi semper unus erat magistrorum sancti Spiritus et ipso (anno) tunc eciam erat, nunciavit michi ista. Ego autem, Henricus Arnhem, hec audiens ostendi literam et clausulam pretactam. Qui bene animatus et ex tenore litere instructus certavit viriliter contra magistros cantus et eciam quemdem ex consulatu. Ex vi litere premisse ipsos divicit et obtinuit quod sic permansit nobis et permanet usque deïnceps altare predictum juxta consuetum morem litere predicte et officiacionis consuetudinem. Per consimilem literam eciam tempore nostro unus Martinus Delff nomine hujus domus frater promotus est (ad sacerdotium) anno Domini MCCCC quinquagesimo septimo [a]). Tenor hujus litere et alterius predicte per omnia similis est, differens in data; ponitur inter alias literas et est in numero . . . . literarum [2]).

§ 8. Postquam dominus Theodricus Hoorn obiit, juxta quod predictum est, ceteri clerici, scilicet Adrianus de Mera, infirmitate ut videbatur incurabili infirmatus fuit, ita quod de sanitate recuperanda disperatus rediit ad domum parentum suorum in Rotterdammis ubi per tres annos et sine spe

---

a) Op den rand met een andere hand: Nota pro futuro.

1) Één der aloude families van Gouda. In de 15de eeuw, maar vooral in de 16de komen dragers van dezen naam onder het college der schepenen voor. Een Jan Gerrit Stempelse was in 1572 burgemeester; op 26 Juli 1573 werd hij als katholiek uit die waardigheid ontzet, week uit naar Keulen, en zijne aanteekeningen hebben Dusseldorpius gediend bij het opstellen der Annales; zie de uitgave door Prof. Fruin bezorgd, blz. 225 en 479. Daar heet hij in afwijking der lijst bij Walvis (blz. 81) Joannes Gerardszoon Stempelse; en wordt zijn naam gelatiniseerd in Stempelius.

2) Geen der beide brieven komt voor onder de dokumenten, welke ons H. S. bevat.

salutis corporalis et redeundi ad fratres suos continue lecto decubuit. Alter vero, scilicet Fredericus Fysonis, intraneus, tactus pestilencia, vix tandem convaluit et postea semisanus factus a domo recessit confugiens in Mechliniam ad dominum Henricum Erp, illius conventus tunc primo guardianum factum, qui eum cum socio suo, scilicet Matheo, qui eciam in hoc loco magna infirmitate gravatus fuerat, eciam vix ut videbatur sanabilis, recepit ad ordinem Minorum, ubi Fredericus prefatus infra annum noviciatus defunctus est; Matheus autem ibi convalescebat, multis annis in ordine illo supervixit. Ex hiis infortuniis et fratrum suorum recessu ipse dominus Johannes Goch solus quasi desperatus permansit in magna egestate et tribulacione, sed non diu. Quid enim faceret ignorabat, cum videret tam crudeli plaga a Domino Deo et se et domum visitari. Pusillo ergo animo factus quia: „Vae soli!" sapiens indicit[a]), et „non sit bonum hominem esse solum"[b]), domum eciam novissimus dereliquit circa festum Nativitatis sancti Joannis Baptiste[1]) anno Domini MCCCC quinquagesimo quarto, transferens se ad alia. De paupertate atque penuria hic habita contestabatur publice omnes homines in ultima collacione sua quam fecit: qualiter scilicet toto hoc tempore, quo hic degebat, in magna egestate ex labore manuum suarum et suorum et aliis proventibus hic inde provenientibus se et suos, qui quatuor numero erant, vix alere poterat ac necessaria subministrare, attento quod preter quotidianum victum multa in usus infirmorum fratrum suorum necessario habebat expendere et in

a) Ecclesiastes IV, 10.
b) Genesis II, 18.
1) Wordt gevierd 24 Juni. St. Joannes de Dooper was de patroon van Gouda's hoofdkerk.

medicos. Dixit quoque in hac sua ultima collacione, coram populo facta, quod via eleemosinarum tamen unum florenum Postulatensem[1]) recepit ab una vidua, quod vere parum erat in trium annorum tempore. Inter omnia que huic domui profecit, ut comperire potuimus, iste Johannes Goch ex donativis bonorum fidelium fecit fieri novum calicem argenteum, valde bonum, ponderantem quadraginta lotones et medium, in cujus pede stat ymago Salvatoris. Hunc calicem post eum successor ejus, dominus Johannes Vopponis fecit a suffraganeo Trajectensi benedici et consecrari.

§ 9. Post hujus domini Johannis Goch recessum manente domo omnino desolata quidam boni viri coriarii, Teutonice dicti *seemwerkers*, qui a primordio hanc domum dilexerant et multa beneficia impenderant, posuerunt de famulis suis nomine Dyonisium custodem domus. Et dominus Tybus senior[2]), primus confessor sororum conventus sancte Marie Magdalene[3]), qui vir bonus et plenus zelo Dei fuerat, fecit collaciones diebus festivis, donec instinctu, ut creditur, Spiritus sancti missi ab opido tres probi viri, videlicet idem dominus, dictus vulgariter magister Wilhelmus Tibus, et duo magistri sancti Spiritus, videlicet Johannes Stemplini et Cornelius Johannis, venerunt in Delff ad venerabilem patrem Cornelium, illius domus clericorum

---

1) Nam. een gulden, geslagen door Rudolf van Diepholt, destijds postulaat (elect), later bisschop van Utrecht.

2) Deze Willem Tybus zal wel eveneens tot de Regulieren van het Kapittel van Sion of tot de broederschap v. G. Groote behoord hebben. Gelijk men hieronder zal zien, waren paters van St. Hieronymusdal te Delft elders als biechtvader en bestierders van vrouwenkloosters, welke den regel van den H. Augustinus volgden, werkzaam.

3) Een klooster van zoogenaamde conversen; het behoorde tot het Kapittel van Sion.

Delfensis ad sanctum Jeronymum[1]) priorem bene dignum, circa festum sancti Jacobi[2]), ipsius anni quinquagesimi quarti, de quo supra[3]), rogantes (per) amorem Dei ut intuitu magni fructus, qui posset ex hac domo sic desolata Domino juvante provenire, manum suam dignaretur apponere adjutricem ad restaurandum deperdita et curam hujus domus restaurande per se et suos acceptare. In hec intendens prefatus venerandus dominus Cornelius, qui magno zelo Dei fervebat, quantum ex se fuerat valde fuit ad hoc inclinatus ut fundare hic posset et erigere in hoc loco ad instar sue domus eciam congregacionem clericorum. Sed habito supra hoc cum suis maturo consilio hoc onus per se acceptare non audebat, sed illis bonis viris predictis dedit pro responso quod deliberacionem desuper habiturus erat in festo Bernardi[4]) cum patribus, qui extra suam domum ad regimen sororum aut alias locati erant, qui tunc ex more convenire solebant[5]) ad domum maternam, cum ipsis ac suis domesticis fratribus materiam istam masticaret et concluderet quid in Dei nomine ad ipsius honorem dignum videretur faciendum[a]). Cum isto responso illi boni viri redierunt ad eos a quibus missi fuerant, sperantes optima queque proventura. Patribus igitur qui foris ad regimen positi fuerant hoc negocium videbatur valde pium

---

a) In het H. S. fiendum.

1) St. Hieronymusdal, op het Oude Delft gelegen, was het moeder-klooster van het St. Paulus-convent te Gouda.

2) Deze feestdag wordt gevierd op den 25 Juli.

3) Zie hiervoor p. 14.

4) Zijn feestdag valt op den 20 Augustus.

5) Deze vergadering moet wel onderscheiden worden van het colloquium, door den regel voorgeschreven, waaraan al de oversten der Congregatie moesten deelnemen. Uit den tekst zou men opmaken, dat dit eerste soort van vergaderingen ongewoon was geworden tijdens het opstellen van de kronyk.

et Deo placitum atque deificum: ad talia scilicet consensum prebere et adjutorium impendere ad restauracionem domus hujusmodi. Sed fratribus domesticis quia valde pauperes erant et pauci numero, pusillanimes facti, non valde (id) placuit. Urgente tamen caritate et Dei timore elatus fuit consensus: quod prefatus dominus Cornelius deberet respondere suo tempore ad eum missis et denuo reversuris, quod adjutorio Dei intendere vellent fratres et videre medio tempore quid in hoc opere Spiritus sanctus operari dignaretur, et sic ejus gracia huic domui curam vellent inpendere, et de rectore ac personis providere et probare, scilicet ad tres annos, et interim videre, eo quod locus oblatus, arctus et parvus erat, et utrum spes foret ad locum ampliandum, vel si non suppeteret, clericis spes (foret) quod domum ad aliam locum ampliorem possent transferre, quia iste locus, sic ut oblatus erat, non fuit ydoneus ut ibi bene domus clericorum fundaretur. Conclusionem omnium horum ponendam decernebat venerabilis pater dominus Cornelius et censendam fore de communi consensu patrum [1]), sine quibus nichil horum que predicta sunt fieri possent.

§ 10. Istis, sicut prefertur, predispositis cum communi consensu fratrum domus clericorum in Delff ordinatus est denuo in novum rectorem hujus domus dominus Iohannes Vopponis [a]), missus cum domino Thoma, qui prius hic steterat et inchoarat cum domino Henrico Erp, et postea cum domino Iohanne Goch ad tempus ut predictum est; qui

a) Op den rand: Johannis Vopponis, quartus rector missus a Delff.

1) Dit is daarentegen de jaarlijksche vergadering waaraan al de oversten der Congregatie deel nemen; Dumbar spreekt over dit colloquium blz. 249.

et multis bonis viris et feminis et amicis domus carus et notus erat, sed non diu mansit, quia cum domino Iohanne stare non bene conveniebat. Postea missi in subsidium fuerant ipsis duo fratres ex Delff, videlicet dominus Iacobus Naaldwijc et Walterus Heenvliet, sacerdotes. Qui Walterus non diu ibi permansit; non sciebat enim nec volebat penuriam pati, quamvis pauperrimus in seculo ante conversionem fuerat; Iacobus vero Naeldwijc implevit sinceriter quod ei [a]) injunctum fuerat. Istis coquus fuit ad tempus parvum Dionysius predictus, rediens postea ad vomitum quia sibi et vite religiose nihil erat commune [1]). Quo sic recedente missus est alius coquus ex Delff, bonus valde laicus [2]), nomine Petrus, vere [b]) obediens et devotus, qui permansit hic in coquine officio pene usque ad annum quinquagesimum septimum. Cum autem res sic aliqualiter prosperarent, veniebat Pascha anni quinquagesimi quinti, quo patres nostri in colloquio convenire soliti sunt [3]); ubi tunc dominus Cornelius proposuit patribus causam et materiam domus: qualiter scilicet ipse ad tres annos eam acceptasset probandam; si tamen venerabilibus patribus de colloquio bonum videretur, et cetera multa. Ad quod honorabilis ille senior pater dominus Theodricus Harx [4]), quia colloquio

a) In het H. S. sibi.

b) In het H. S. verus.

1) Hoewel het verlaten van een huis der Fraterheeren niet gepaard ging met verbreken van plechtig bezworen geloften, zag men er toch wankelmoedigheid en veranderzucht in.

2) Behalve priesters en clerici, die de lagere wijdingen nog slechts ontvangen hadden, maakten ook leekebroeders, die volstrekt geen wijding bezaten, deel uit van de Congregatie.

3) Op den eersten Zondag na Paschen.

4) Dirk van Herxen, die het Fraterhuis van Zwolle 47 jaren met groote wijsheid heeft bestuurd, en ook als vruchtbaar schrijver voor de Congregatie werkzaam is geweest (Dumbar blz. 85). Toen hij het colloquium van 1455 presideerde, was hij reeds 74 jaren oud.

primum presidebat, qui locum viderat esse ineptum et tot mutaciones esse factas perspexerat, quia difficilis semper fuerat et valde timoratus ad inchoandum novas congregaciones, commisit predicto domino Cornelio in presencia omnium patrum venerabilium, illic in Spiritu sancto congregatorum: quod desisteret et retraheret manum suam et suos fratres de ista domo instruenda et fundenda propter disperacionem et diffidenciam quas de hoc loco habuit. Quod multis hec audientibus satis displicuit, et precipue venerando patri domino Thome, rectori fratrum de Campo sancti Iohannis in Vollenhoe [1]). Qui accepta licencia loquendi ajebat cum fiducia: „O bone pater, domine Theodrice, non sic queso propter Deum fiat! Quia frequenter multum valde solliciti sunt et fuerunt patres nostri pro novis domibus sororum instituendis omnem diligenciam adhibendo ut progressum habeant, nonne magis aspirabimus ad noviter fundandam domum clericorum, et precipue in Hollandia, ubi pius populus semper fuit et est largus in elemosinas?" Ex hiis et similibus verbis honorandi patris dominus Theodricus, ex quo in seipso verecundus et humilis fuit, minus suo

---

1) Gelijk ook uit de aanwezigheid van dezen rector op het colloquium blijkt, bleven er nauwe betrekkingen bestaan tusschen de Fraterhuizen en het zoogenaamde Utrechtsche Kapittel, d. i. de vereeniging van kloosters, binnen de Utrechtsche diocees gelegen, welke den derden regel van St. Franciscus volgden, en waarvan St. Janskamp te Vollenhove een der voornaamste was. Lindeborn deelt uit een levensbericht in H. S. betreffende Dirk van Herxen nog mede, dat deze op verzoek der kloosterlingen van St. Janskamp er voor had zorg gedragen dat zij een voortreffelijken overste verkregen in den persoon van voormelden dominus Thomas, die te voren het Fraterhuis te Albergen had bewoond. (Historia Episc. Daventr. pag. 105. in de folio uitgave van het werk van v. Heussen.)

sensui credens, devictus juxta placitum et visum a) ceterorum patrum, domino Cornelio prefato commisit execucionem hujus rei manutenendam ad videndum et probandum quid optimus Deus, de cujus munere cuncta procedunt, super hiis decreverit faciendum b). Deinde habito sic communi consensu patrum dominus Cornelius, majori fiducia animatus, dominum Joannem Vopponis forcius et instançius fovebat in regimine quod assumpsit. Fuit enim dominus Johannes iste dulcis conversacionis, inter seculares satis bene visus et dilectus, habens eciam aliqualem graciam verbi in collacionibus suis, et erat eciam a progenitoribus a Gouda et a villagio de Stolcwijck oriundus [1]), sciens accurate elemosinas et alia beneficia procurare, propter quod in temporalibus cepit bene succrescere et suis fratribus aliqualiter in necessariis providere, sed minus bene intendit discipline domestice. Erat enim homo simplex, leviter credens, unde ut creditur ex operacione inimici humani generis, qui huic bono semper ab inicio invidebat timens aliquid boni posse ex hoc oriri ut inceptum bonum frustrare posset, tractus fuit iste dominus Johannes ex nimia familiaritate cujusdam religiosi viri, commorantis non longe ab hac domo, ut cum eo frequenter manducaret et quotidie conversaretur, absecans se a suis fratibus, ut sic tandem circumventus ab illo resignavit sibi prebendam sive vicariam ad usum fratris sui, scilicet illius religiosi, in detrimentum domus sue Delfensis cujus gracia sibi hoc bene-

a) In het H. S. videri.
b) In het H. S. fiendum.
1) Leden der familie Foppense komen meermalen voor op de lijst van de Gudsche magistraat bij Walvis. Een „Henricus Vopponis de Gouda, presbyter" was getuige bij eene notarieele schenking aan Windesheim. (Busch, Chronicon Windesh., editie Karl Grube. pag. 294.)

ficium assignatum fuerat, ut inde inopia fratrum illius domus Goudensis [a]) sublevaretur [1]). Istis sic cum illo religioso conclusis et secreto tractatis tandem suasu illius religiosi, ad hoc inductus ut abbas sive magni aliquid fieret, votum Deo celi fecit ut ordinem sancti Benedicti ingrederetur. Que postea ut vidimus complevit, licet non ita magnificatus ut edoctus fuerat. Dominus Jacobus Naeldwijc, videns istam familiaritatem, et ceteri fratres, licet rem secretam ignorarent, magnam habebant in hac predicta familiaritate displicenciam. Insinuabant ergo frequenter venerabili patri domino Cornelio, quod ipse dominus Iohannes ad regimen domus, cui parum intentebat, minime deserviret. Istud regimen domini Iohannis quod inceperat anno Domini MCCCC quinquagesimo quarto in festo beati Bernardi [2]) currebat usque ad finem anni quinquagesimi quinti. Sed dominus Cornelius tandem circa tempus predictum, ubi comperit quod ea que predicta sunt in foribus erant, habito desuper maturo consilio venerabilium patrum visitatorum et eciam fratrum suorum, concepit in mente sua revocare dominum Iohannem et in ejus locum subrogare dominum Iohannem Bokelli, unum sagacem et nobiliorem domus sue. Quod suasu cujusdam laici fratris ejusdem domus sue, ne in pejus negocia vergerentur, mutatum et adnichilatum fuit. Et tandem consensu patrum ac fratrum, ne omnino domus hec frustraretur, procuratorem suum minus idoneum Henricum Gijsberti de Aernhem [3]) ordinavit, ignorante ipso domino Iohanne, ut ipse in loco domini Iohannis locum sortiretur

---

a) In het H. S. Delfensis.

1) Dit moet een ander beneficie geweest zijn dan de vicarie van het H. Geest-altaar, waarvan hierboven sprake was.

2) 20 Augustus.

3) De opsteller van de kronyk.

et nomen rectoris, addens ei [a]) dominum Thomam [1]) ad tempus pro introductione et noticia amicorum et bonorum hominum facienda, et quia senex erat et expertus ad docendum eum, scilicet Henricum, quia juvenis et indoctus ac inexpertus erat, quomodo se in regimine gereret. Quod ubi in palam venit et dominus Iohannes comperit, cepit mestus esse et animo malignandi quodammodo se opposuit domino Cornelio, patri et rectori suo, exigens ab eo patrimonium suum magna cum instancia, et talia et similia intentando quibus ledere se putabat patrem et fratres. Et sic tandem omnia que sub nive fuerant detecta sunt. Finitis ergo omnibus, que talem materiam altricacionis concernunt, ego, Henricus, perrexi cum eodem domino Iohanne, quem prius sana informacione ad hoc induxi, ut secundario [2]) omnia sua bona resignaret cum litera scabinali; quod et fecit, et sic composita pace inter fratres et ipsum a loco et domo Delfensi recessit, habens in manibus ad complendum sua vota sex libras grossorum monete Flandrie, quarum tres ex ista domo ei [b]) dedimus, eo quod dicebat se illas et plures hic congregrasse.

§ 11. Demum anno Domini MCCCC quinquagesimo sexto secunda die post festum Epiphanie venerabilis pater dominus Cornelius, rector domus clericorum in Delff, fideliter huic domui intendens, adduxit in hanc domum dominum Henricum de Aernhem in rectorem hujus loci, hominem simplicem, inexpertum, non multum temporalem. Qui in nomine Domini in sua simplicitate post destitucionem et

---

a) In het H. S. sibi.

b) In het H. S. sibi.

1) Thomas van Arnhem, die ook onder de drie vroegere rectoren het collatiehuis van Gouda had bewoond.

2) = procuratori.

recessum domini Johannis Vopponis cepit regimen domus hujus instaurare et quasi de novo inchoare cum domino Thoma et coquo [1]) predictis. Adjutus (est) primum a [a]) fratribus Delfensibus, qui pie ex ordinacione predicti domini Cornelii ad magnum tempus eum suffulciebant in missis et ceteris laboribus manuum; ita quod omnes fere sacerdotes qui in illa domo fuerant successive unus post alium ei [b]) mittebantur pro adjutorio usque in annum quinquagesimum septimum, quo de fratribus suis, quos interim congregaverit, unum promovit in sacerdotem. Et tunc dominus Cornelius suos retraxit fratres, excepto quod dominus Jacobus Naeldwijc usque in annum sexagesimum permanere permissus est. Qui satis fideliter egit in omnibus pro ista domo, tanquam membrum hujus fuisset, et precipue in regendo scolas in domo [2]), unde satis bonum lucrum habuimus et graciam atque amiciciam bonorum hominum quorum filios bene informavit in disciplinis scolasticis et bonis moribus, quod valde proficuum fuit et utile in profectum hujus domus. In principio antequam scolas habebamus [c]) et sic favorem hominum acquirebamus [d]), ad magnum tempus iste dominus Henricus et ceteri fratres, qui cum eo stabant, in multis deficiebant, pacientes magnam inediam et paupertatem in victu; vitam pauperem habebant cum pane siliginis, potantes pre defectu ptisanam [e]) in mensa, quia cere-

---

a) In het H. S. cum.
b) In het H. S. sibi.
c) In het H. S. haberemus.
d) In het H. S. acquireremus.
e) In het H. S. tisinam.
1) Petrus. Zie blz. 35.
2) Er werd dus, gelijk Dr. Kesper (Gesch. v. h. Gymnasium te Gouda blz. 112) aanmerkt, te Gouda onderwijs gegeven *in* het Fraterhuis.

visiam non habebant nec comparare poterant. In qua paupertate omnes universaliter erant bene contenti, uno excepto scilicet domino Waltero Heenvliet, qui eciam ex Delff denuo veniens ptisanam [a]) bibere nolebat. Dominus autem, qui dat escam pullis corvorum invocantibus eum et neminem perire permittit, suscitavit quasdam bonas matronas que, audientes paupertatem nostram, aliqualiter subvenire incipiebant. Inter quas precipua erat quedam mulier Liedwy, prima uxor Erimboldi Zeemwerkers, que sepius et quasi quotidie ad magnum tempus, non solum singulis diebus sed pluries singulis (diebus) prandia et coenas mittere consuevit, aliquando cibos coctos et preparatos, aliquando crudas carnes et pisces recentes aut eciam siccos tanta sollicitudine ac si omnium nostrum genetrix fuisset. Accidit ergo quodam tempore cum, sicut premittitur, fratres parce viverent, facientes prandia sua et cenas absque cerevisia, ut famulus matrone predicte, ad mensam fratribus residentibus cibos decoctos deferens, unam amphoram [b]) e mensa suscipiens — quod si casu aut ex proposito fecerit nescitur — ex ea bibit et invenit ptisanam [c]) esse, que in mensa fuerat omnibus propinata, et ipse dissimulata re quam invenerat domum veniens retulit domestice sue quod contigerat. Que magna compassione permota cum matre sua et quibusdam aliis probis mulieribus domos quasdam braxatorum accessit, rogans fratribus pauperrimis cerevisiam ad potandum dari propter Deum. Quod multi braxatores libenter et continue faciebant; ex hoc in consuetudinem deductum est, quod unus de fratribus solebat, vocatus a braxatoribus, deportare vasculum,

a) In het H. S. tisinam.
b) In het H. S. anforam.
c) In het H. S. tisanam.

scilicet quartale vasis, cerevisie ad potum praebendum fratribus [a]). Et iste usus durabat ad aliquot annos quod nunquam cerevisiam emeremus. Postea vero caritate refrigescente aliquot annis, dum eciam numerus fratrum adauctus fuerat, ut cum commensalibus [1]) tribus vel quatuor numerum attingerent vicenarium [b]) vel ultra adhuc, quasi media pars cerevisie solito more daretur nobis. Tandem in anno septuagesimo octavo et ultra, cum tempora fuerant valde cara in frumentis et ceteris que ad usum humanum spectant, illa consuetudo propter carestiam et defectum braxature quasi ex toto deperiit. Predicta eciam matrona non solum per se suis alebat fratres cibis quotidianis, ut dictum est, sed eciam apud ceteros bonos homines sollicita fuit pro fratribus procurare unde viverent. Tanta fuit necessitudo necessariorum fratribus deficiencium, quod, nisi eam Dominus suscitasset ad tam multa beneficia, fratres propter necessariorum defectum divisissent se et locum [c]) dimisissent. Quare dominus Henricus prefatus tam pusillanimis pluries factus est propter defectum et indigenciam predictam, et ex eo quod non videbatur humano modo spes aliqua locum ampliandi et spacia dilatandi, quod multis vicibus precipiti pusillanimitate intendebat locum dimittere et in Delff repedare; nesciebat enim pauper, mali inexpertus, quod que apud homines inpossibilia sunt apud Deum facilia sunt et parva. Sic ergo Dominus, qui nunquam deseruit sperantes in se, temptato sic et anxio Henrico consolacionem immiserat et contulerat per homines Deum timentes. Ex quibus preter prefatam matronam cum suis adherentibus una specialis eciam

---

a) In het H. S. ad potandum fratres.

b) In het H. S. vigenarium.

c) In het H. S. loco.

1) Niet kostgangers, zooals in meerdere kloosters werden aangenomen, maar kostleerlingen. Zie blz. 45 regel 11.

consolatrix et bona promotrix fuit Yda, mater prima et fundatrix conventus sororum sancte Katerine [1]) retro nos, que multocies exemplo sui animabat dominum Henricum in seipso diffidentem, sicut illum predictum conventum incepit et pene consummavit suis temporibus sed non sine tribulacione et angustiis, ut infra patebit. Pro quibus eis omnibus et singulis predictis et cunctis benefacientibus nobis retributor omnium bonorum Deus largiri dignetur graciam in presenti et gloriam in futuro. Similiter fuerat una bona vidua Diewaer [2]), que ante tempora domini Henrici et suis temporibus quoad vixit in singulis ebdomadibus ministrare solebat *twee kynnekyns* butyri [a]) recentis fratribus in subsidium et temporibus quadragesimalibus ficus et racemos, quod ultra vel circa triginta annos continuavit usque ad diem mortis, quo legavit fratibus et dimisit debita nobis concessa in summam [b]) triginta tres florenorum Renensium, pro quibus ipsi annuam et perpetuam memoriam ei [c]) assignavimus. Ista bona matrona valde multa (?) bona nobis in diversis eleemosinis, auro et argento, in subsidium calicum contribuit et pecunias pluries concedendo et multis aliis graciis et promocionibus. Item magistri sancti Spiritus consueverant ex pia bona consuetudine dare fratribus circa hyemem *een last turfs*, et circa festum Epiphanie *een side specks*, et in estate *een voet vleys*, continuantes ista a primo tempore domini Henrici usque in annum Domini 14.. [d]), quo fratres ali-

---

a) In het H. S. butturi.
b) In het H. S. summa.
c) In het H. S. sibi.
d) Niet ingevuld.
1) Dit klooster behoorde tot het Utrechtsche Kapittel.
2) Diewertje was eene zeer gebruikelijke vrouwennaam, ontleend aan sancta Dievera, ancilla sanctae Ursulae. Haar feestdag werd op 5 Januari gevierd.

qualiter bene stantes cum laboribus manuum et celebracionibus missarum et ceteris piis obvencionibus ac eleemosinis bonorum illa predicta scolaribus, in domo pauperum degentibus [1]), assignaverunt et dederunt.

§ 12. Ut autem plenior habeatur noticia de primo ortu et successu hujus domus, qualiter scilicet et quomodo ex modicis non sine penuria producta sit Deo annuente, sciendum quod ista domus, quam ad inhabitandum primo dominus Henricus invenerat, erat illa sola et nuda domus, que post totale incendium opidi Goudensis reëdificata fuit, ut supra habitum est paragrapho tercio [2]). Que tunc divisa inferius fuerat in tres partes; prima pars ab occidente, a platea scilicet incipiendo, protendebatur usque (ad) cancellos, qui nunc in ventre ecclesie in transverso positi sunt [3]). Et erat tunc locus collacionis, ubi diebus festivis convenire solebat ad audiendum collaciones populus, mulieres scilicet sole. Que collaciones ante hec tempora fieri consueverunt in modum lectionis, qua unus fratrum sive alius quis legebat ex libris teutonialibus ad hoc ordinatis, donec aliquando aliquis sacerdos sive de fratribus sive aliis quibuslibet veniebat, qui per modum simplicis exhortacionis populum post lectionem docebat sermonis modo. Aliquando eciam sacerdos non habebatur et stabat tunc sola lectio pro collacione, sicut facere solebant, quando ipsis vacabant [a]) vel non vacabant [b]) prescripti venerandi viri et domini dominus Henricus

---

a) In het H. S. vacabat.

b) In het H. S. vacabat.

1) Het Arme-fraterhuis, wel te onderscheiden van het St. Paulusconvent, gelegen op den Groenenweg. (Walvis blz. 212.)

2) In 1438.

3) Zooals de meeste kloosterkerken in ons vaderland, mistte de kerk van het St. Paulushuis den kruisvorm; de choorafsluiting moest derhalve in het schip van de kerk aangebracht worden.

Erp, dominus Johannes Goch et dominus Johannes Vopponis. Secunda pars domus, que modo est ultra cancellos pene usque ad chorum, qui in anno Domini MCCCC septuagesimo tercio perfectus est, ut infra videbitur, erat adhuc a primo intersticii muro secundo adhuc muro subdivisa. In ista priori subdivisionis domuncula erat fratribus locus pro refectione, in qua viri separatim festivis diebus ad audiendum collaciones solebant convenire. Et alia pars subdivisionis erat camera, in qua unus erat lectus repositus pro hospitibus recipiendis, in qua, quia alius locus non fuit, scolas habebant scolares et commensales hic visitantes. Circa istam secundam partem, sicut premittitur, subdivisam, erat in parte boreali super aquas protensa una parva domuncula sub tecto domus constructa — *een ofdack* — et erat pro coquina fratrum cum exiguo penu parum conferente, que postero tempore facta est sacristia, ut infra patebit paragrapho. In hoc anno, scilicet quinquagesimo sexto, post Dominicam octavorum Pasche venerabilis pater, dominus Cornelius, sepedictus, valde sollicitus perficere quod hic incepit, adduxit secum dominum Henricum novellum rectorem hujus domus in colliquium patrum in Zwollis. Quo tunc per venerabiles patres inter eos tunc ipse admissus et acceptatus est et domus, similiter innovata, asscripta et admissa in numero et catalogo ceterarum domorum clericorum, et extunc eodem anno atque deïnceps a patribus visitata, quod prius haberi non poterat. Post hec que superius dicta sunt de domus divisione super terram, eciam sciendum est quod super sollarium, quod in predicta domo fuerat, per dominum Henricum Erp edificate fuerant sex cellule sive camere exigue, et alius dominus Henricus Arnhem adhuc duos in eodem sollario construxit, in quibus ipse et ceteri fratres se recipiebant. Item

longitudo aree in qua domus predicta stabat erat ab occidente usque ad aquas retro currentes in oriente, ut in paragrapho tercio aliqualiter tactum est; sed vera latitudo hujus aree cum suis omnibus adherentibus (se extendit) ab aquis in boreali parte currentibus usque ad extremum murum transitus exclusive, qui consistit in parte meridiali [a]). In isto primo anno domini Henrici facta est ymago pulcherrima beate Virginis, que nunc ut regina virginum in altari ejus inter pulcherrimas imagines sanctarum virginum, ei [b]) collateralium, decentissime locata est (tanquam) protectrix et promotrix domus; de quo propter vitandam jactanciam plura poni non convenit. Item eciam facta est ymago sancti Pauli de lapido albo et duro, que aliquibus annis stabat supra portam, que in pallacio primitus stabat et erat pro ingressu domus et ecclesie similiter ordinata; hec est eadem ymago nunc locata supra magnam januam ecclesie, que est in occidente ad plateam circa locum quo prior porta stare consueverat.

§ 13. [*Cetera desunt in manuscripto.*]

---

a) In het H. S. meredionali.
b) In het H. S. sibi.

STUKKEN AANGAANDE DE ZENDING VAN Dr. GODERT PANNEKOECK NAAR DUITSCHLAND IN 1558.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Op 5 Februari 1556 was te Vaucelle tusschen Spanje en Frankrijk een wapenstilstand voor den tijd van vijf jaren gesloten. Desniettegenstaande brak in het begin van het volgende jaar de oorlog op nieuw uit. Het schijnt, dat Hendrik II na de nederlaag van St. Quentin pogingen heeft aangewend om sommige Duitsche vorsten te bewegen voor hem partij te kiezen, waarvan het gevolg zou geweest zijn, dat Philips II van twee zijden aangetast werd. Ten einde zich dienaangaande zekerheid te verschaffen en tevens om de Duitsche vorsten te waarschuwen, zond Philips in Februari 1558 Dr. Godert Pannekoeck, raad in den Hove van Gelderland, die reeds onder Karel V met gewichtige zendingen was belast geweest en het volle vertrouwen van dien vorst genoot, naar verschillende Duitsche vorsten.

Godert Pannekoeck, heer van Meinerswijk, behoorde tot een adellijk Geldersch geslacht. Hij werd omstreeks 1520 te Elst geboren, behaalde den graad van doctor in het kanonieke en burgerlijke recht aan de universiteit te Siena, werd in 1547 bij de

oprichting van het Hof van Gelderland substituut-momboir en in 1552 raad, welk ambt hij tot aan zijn dood in 1576 bekleedde. Van het vertrouwen des konings op zijn bekwaamheid getuigt ook een andere zending naar Duitschland in 1557 ten behoeve van graaf Johan van Rietberg. Als ijverig katholiek nam hij een zeer werkzaam aandeel in de maatregelen tegen de hervorming in Gelderland. (Zie verder over hem: Geld. volksalmanak van 1898, blz. 141 vlg.)

De stukken, die hieronder worden uitgegeven, maken deel uit van een dossier, bevattende een aantal familiepapieren van Godert Pannekoeck en behoorende tot het door de eigenaars, de familie van Pallandt, in het Geldersche archief gedeponeerde archief van het huis Neerijnen.

Het rapport is door Pannekoeck gedaan aan Emanuel Philibert van Savoye, sedert 1555 landvoogd en opvolger van Koningin Maria van Hongarije. Het is niet door P. zelf geschreven, maar draagt aan de achterzijde van diens eigen hand de aanteekening: „Commission de Saxe l'an LVIII."

J. S. v. V.

I. Instructie voor de zending van Godert Pannekoeck naar hertog Hendrik van Brunswijk. 1558 Februari 17.

Philip von Gottes Gnaden Khunig zu Hispanien, Engellandt, Franckreich, beider Sicilien und Ertzhertzog zu Osterreich, Hertzog zu Burgundien, Grave zu Habspurg, Flandern und Tyrol etc.

Instruction, was der ersam, gelert, unser Rath und lieber getreuer Gotfrid Pfankhuech, Lerer der

Rechten, bey dem hochgebornen Fürsten, unserm besondern freundtlichen, lieben Ohaimen und Ordensbruedern, Herren Hainrichen Hertzogen zu Braunschweig und Lünenburg von unserntwegen und in unserm Namen handlen und werben soll.

Erstlich soll sich gemelter unser Rath und Gesanther Gotfrid Pfankhuech mit dem fürderlichsten zu S. L., wo Sie auzutreffen sein wurdet, verfuegen und derselben nach Uberraichung unserer Credentzschrifft, so wir ime hieneben an S. L. lassen zustellen, unser Freundtschafft, genaigten gueten Willen und alles guets und dan noch ferrer vermelden, Sein Lieb wuste sich sonder Zweiffel gueter Massen wol und freundtlich zu erinnern, welcher Gestalt und aus was Ursachen wir Sie kurtz verschiner Zeit schrifftlich ersuechet und gantz freundtlichs Vleiss an Sij begert, das Sij uff unser freundtlich Vertrauen und Ir selbst guetwillig, nachparlich Erbieten in Ansehung der vorstehenden Not und unser Gelegenhait als bald und so furderlich imer menschlich und muglich zwayhundert gueter, wolgeruster raisigen Schutzen rustung [1]), sonderlich aber umb mehrer Befurderung willen von Seiner Lieb Lehenleuten, Dienern und den jhenigen, so deren ohne das zu dienen schuldig und pflichtig weren und Sein Lieb alberait mit Harnasch und Pferden genuegsam fursehen in gueter Rustung an der Handt hette, werben lassen, uns die selben mit einem kriegserfarnen, verstendigen und vleissigen Rittmaister (so Sein Lieb dartzu teuglich und geschickt sein achten wurde) den nechsten zuschicken und die Sach mit ernstlichem Vleiss also befurdern wolte, das sij unverzuglich in den Anzug gebracht, gemustert und uns ferrer zum

1) Waarschijnlijk schrijffout voor „rusten.''

eilendsten zugefuert werden möchten. Wie wir dan uff des hochgebornen Fursten, unsers freundtlichen lieben Ohaims, Herren Erichen Hertzogen zu Braunschweig und Lunenburg, Seiner Lieb Vettern, Zuschreiben (dene wir gleichsfals auch umb ain solche Anzal Raisigen freundtlich ersuecht), alsbald unsere Commissarien mit Geldt und ferrerm Beschaidt gen Deventer und Lingen, daselbst solcher Raisigen zu erwarten, sij zu mustern und ferrer zu uns zu fueren abgefertiget gehabt.

Nun were solches furnemblich allain aus dieser Bewegung von uns beschehen, nachdem wir darvor zu Abschneidung und Ringerung aines Thails des grossen und schweren Uncostens, so uns uff dem Hals gelegen und teglich uffgangen und dan aus etlichen andern ehafften Bedencken, alle unsere Teutsche Raisigen, sovil wir deren den vergangenen Sommer in unser Bestallung und Besoldung gehabt, geurlaubet und abgedanckt und doch hernacher zu gebuerlichem und fueglichem Widerstandt, Uffhaltung und Abwendung unsers Vheindes, des Khönigs von Franckreich, Gewalts (so damals mit Hereskrafft an unsern Greintzen gelegen und allerhandt vheindtliche Handlungen gegen den Unsern furgenumen und geübet) Teutscher Raisigen vast wol wider von Noten gehabt, dieselben aber, so bald und eilendts als die Noturfft und unser und dieser unserer Lande Gelegenhait und Wesen, auch der Sachen Wichtigkhait erfordert, nicht zu werben, vil weniger zu uns und an unsere Greintzen zu bringen gewust, das wir vermaint und bey uns fur gewiss gehalten, wir solten und wurden durch diesen als den nechsten und richtigsten Weg und also Seiner Lieb Mittel und freundtliche Befurderung solche obgemelte geringe Antzal Raisigen umb sovil desto ehr und furderlicher in den Antzug und dermassen zeitlich zu uns bringen mögen, das

wir uns derselben unser Gelegenhait und Noturfft nach gegen unserm Vheindt mit Nutz gebrauchen und ine von seinem vheindtlichen Gewalt geburlicher Weise abhalten khonden, one das solche Werbung allererst zu weitlauffigem Bedencken gerathen sein und sich so lang verweilet haben solte.

Dieweil wir aber von S. L. uff solches unser Begeren freundtlich wider beantwortet und berichtet worden, das Sij sich (in Erwegung und notwendiger Betrachtung der vor Augen stehenden gefahrlichen Lauffe, auch geschwinden und sorglichen Practicken und Kriegsgewerb, so derselben Landtsart sich anspinnen and erreugen theten, auch numnehr wesentlich sehen liessen, derenhalben sich S. L. etwa aines Backenstraichs zu befahren and darumb nicht gern schlaffend betretten lassen wolte) Irer aigen Leute, mit denen Sij sich in Kriegesgeschefften also gebraucht, das S. L. Irer und sij hinwider Irer Lieb Gelegenhait wusten, gar nit entblossen dorfften, solten noch mochten, und uns doch nichts destoweniger zu Erzaigung seiner Lieb, getreuen, wolgenaigten Gemuets und muglichen Wilfarung ainen ehrlichen vom Adel und nun lang gewessnen Ritmaister, Eberhart von Wullen genant, der zu solcher Antzal Reutter genuegsam geachtet, zum furderlichsten gegen Lingen (mit demselben alda handlen und ime desshalben Gelt und ferrern Beschaidt zustellen zu lassen) schicken und sich daruff der begerten Anzal Raisigen halben also freundtlich und vleissig bearbeiten wolte, das sij mit dem unverzuglichsten geworben werden und uff dem bestimbten Musterplatz erscheinen solten, inmassen sich also die Sach uber unser Zuversicht so lang verweilet und uffgezogen, das wir nicht allain gemelte Antzal Raisigen, so furderlich und eilendt, wie wir wol gewolt und sich unser Noturfft und Gelegenhait nach gebuert hette, nicht zu uns

bringen und sij gegen dem Vheinde brauchen mögen, sonder uns auch derselben in Betrachtung aller Umbstende und Gelegenhait (wir thuen gleich zu solchem, was wir wöllen) nochmals in etlich Wochen nicht getrösten dörffen; mitlerweil aber alle Zeit und Gelegenhait was fruchtbars darmit auszurichten verschwunden und sich auch alberait unser Vheindt mit seinem Kriegsvolck wider aus dem Veldt hinder sich in sein Gewarsam gethan und seine Heuffen getrent, das wir solcher jetzo abermals umb sovil desto minder bedörfften; so weren wir aus solchen und andern Bedencken, sonderlich aber dieweil sich das Wetter dieser Zeit also geëndert und anlast, das sich so baldt und bitz uff den Frueling abermals eines vheindtlichen Einfals und Angriffs vom Vheinde nicht liderlich zu besorgen, und das wir dannocht unsere Greintzen alberait mit Kriegsvölck der Noturfft nach genuegsam versehen und besetzt, gnediglich gemaint solche Werburg der angeregten zwayhundert Pferde uff billiche und zimbliche Vergleichung und Ergetzlichait des gemelten Ritmaisters und anderer, so desshalben in Costen gebracht worden (so ferr solches anderst mit S. L. und ihrem gueten Willen und ohne sondere Beschwerden beschehen und bey Inen erhalten werden möchte) uff ditzmal einzustellen und berhuen zu lassen, wiewol wir uns S. L. in solch und sonst getreuen furgewenten Vleiss, auch freundtlichen und nachparlichen, guetwilligen Erbietens gantz freundtlich und vleissig bedanckten, auch dessen so am Angevenck freundtlich und benuegig Gefallen truegen, alsob uns gedachte Raisigen alberait vor lengst zukhomen weren, dieweil wir genuegsam gespurt und befunden, das es an Seiner Lieb genaigten Willen und gueten muglichen Befurderung nicht gestanden, das solches nicht ehr wurcklich ervölgt.

Und langte derwegen unser gantz freundtlich und vleissig Sinnen und Begeren an S. L., Sij wolte nicht allain sölche gehliche Enderung im besten von uns uffnemen und vermercken, auch uns desshalben und das wir Ir uff Ir jungstes an uns gethanes Schreiben nicht ehr und furderlicher geantwortet (so doch khainer andern Ursach verpliben dan das wir uns aus allerhandt furgefallenen Bedencken und andern Verhinderungen so bald daruff nicht entschliessen mögen) freundtlich entschuldigen, sonder auch uns nochmals zu freundtlichen Ehren und Gefallen mit gemeltem Rittmaister und Raysigen mit Vleiss dahin zu handlen unbeschwert sein, damit sij sich, wie obgemelt, mit einer geburlichen zimblichen Ergetzlichait benuegen, wider abweisen und abdancken lassen, und also mit uns guetwillig zufriden sein wolten, wie S. L. Irem hohem Verstandt und sondern Ansehen nach, so Sij bey inen hat, sonder Zweiffel mit allem Fueg und Glimpff, auch derer gueten Benuegen leichtlich und wol zu thuen und zu erhalten wissen, und sich solcher Muehe unserm insondern freundtlichen Vertrauen nach guetwilliglich unternemen und nicht verdriessen lassen wurde, so wolten wir solche gnedige Fursehung thuen und Ordnung geben, das sij des jhenigen, so S. L. inen also von unserntwegen zusagen und versprechen (in welchem wir dan Seiner Lieb khain Mass zu geben, sonder alles Irer Beschaidenhait vertreulich und freundtlich haimbzusetzen gedechten, ungezweiffelt Sij wurde in solchem nichts als die Gebur handlen und verordnen), alsbald und unverzuglich habhafft gemacht werden solten.

Im Fall aber solches ohne Seiner Lieb Misfallen und Verdruss und dan je der benenten Ritmaister und Raisigen sonder Beschwerden, auch Abbruch und Verklainerung unsers Glimpfs, Reputation und

Trauens, so wir unserm Verhoffen nach bey allen Teutschen Kriegsleuten billich haben sollen, mit Fueg nicht in das Werck gericht werden khönte, so weren wir bedacht und entschlossen, ehe wir durch solches S. L. und gemelte Ritmaister und Raisigen belaidigen und beschweren und bey dem Teutschen Kriegsvolck, dartzu wir nicht wenig Zuflucht und Trosts hetten und dessen Gunst und Naigung gegen uns mit allem Vleiss zu erhalten gemaint weren, unsern Glauben und gueten Rhueff verlieren oder mit dem wenigsten schwechen solten, vil lieber angeregte Werbung und Bestallung, unangesehen das wir deren jetzo aus oberzelten Ursachen so hoch und bald nicht bedörfften, fortgehen und in das Werck richten zu lassen, und vilgemelte Ritmaister und Raisigen nochmals in unsern Dienst und Besoldung an und uffzunemen und zu behalten, wiewol, da es mit S. L. freundtlichem Gefallen und guetem Willen und sonst mit Fueg und Glimpff geschehen khönte, wir deren vil lieber uff obgemelte Mittel zu diesem Mal geubriget sein möchten.

Sonst hetten wir aus angeregtem S. L. Schreiben, deren so freundtlich, vertreulich Erzaigen und Erbieten, das Sij Ir auch unsere Sachen dermassen treu und mitleidenlich anligen liessen, sonderlich aber Ir freundtlich Verwarnen der Meckelburgischen und anderer vorstehender Kriegsgewerb halben zu gantz freundtlichem, angenemen Danck und Gefallen vermerckt und setzten in gar khainen Zweiffel, S. L. wurde sich Irem hohen Verstandt nach also in die Sachen zu schicken, mit so ernstlichem Vleiss der gemelten Practicken acht und wahrzunemen und solche zeitliche und notwendige, genuegsame Fursehung zu thuen wissen, das solche Gewerb Ir nicht allain zu khainem Schaden geraichen, sonder auch sovil muglich durch alle gebuerliche, hegliche Mittel und Wege verhindert, uffgehalten und abgewendet

werden möchten, wie wir dan die Fursehung, so Sein Lieb uff solchen Fall alberait gethan hette und noch thuen wolte, insonderhait gern vernumen und uns gantz freundtlich und wol gefallen liessen.

Dieweil uns aber jetzo ferrer von vil Orten mehr sölcher obgemelter Sachsischen Practicken und Kriegsgewerb halben allerhand Wahrnungen und Bericht teglichs und je lenger je mehr anlangten und einkhemen, sonderlich aber das sich unsere Vheinde und ir Anhang offentlich vernemen liessen, welchermassen denselben etliche vil ansehenliche Stende des hailigen Reichs (deme wir doch aus vilen redlichen, ehafften Ursachen nicht Glauben geben khönten, sonder es allain fur Französische erdichte Renck und Listigkhait hielten) auch verwant sein solten, so hetten wir aus sonderm freundtlichem und nachparlichem Vertrauen, so wir zu S. L. truegen und dan auch notwendiger Sorgfeltigkhait nicht umbgehen wöllen obgemelten unsern Rath und Gesanten Gotfrid Pfankhuech zu S. L. abzufertigen und Sij von unserntwegen freundtlich besuechen, aines solchen berichten und mit Ir ferrer daraus, wie gemeine, auch unser baider sonderbare Notturfft erforderte, reden und handlen zu lassen.

Und were demnach unser freundtlich und vleissig Begeren an S. L., Sij wolten solchem unserm freundtlichem unzweiffenlichem Vertrauen und Irem selbst guetwilligen Erbieten nach ime, gemeltem unserm Gesanthen, was Sij seither solcher und anderer gefahrlichen und sorglichen Gewerb und Practicken halben ferrer mit Grundt erfaren, auch wie solchem am fueglichsten zu begegnen und was sonst allenthalben zu handlen, und wie die Sachen uberall gestalt und geschaffen an unser Stat in gehaim vertrauen und aigentlich verstendigen und entdecken; so wolten wir gleichsfals was wir uff unser Seiten erkhundigen möch-

ten, so S. L. und dieselb Landtsart betreffen wurde und sonst gemaine Wolfart, Rhue und Ainigkhait anlangen thete, dasselb S. L. zu jeder Zeit mit dem furderlichsten auch zu wissen thuen, und wie wir uns hievor etlichmal erbotten mit Seiner Lieb in allen furfallenden Sachen vertreuliche und nachparliche, guete Verstendtnus und Correspondentz halten.

Daneben auch Seiner Lieb freundtlicher und gantz vertreulicher Mainung nicht bergen, das wir uns alberait mit obgemeltem unserm freundtlichen lieben Ohaimen, Hertzog Erichen zu Braunschweig uff zwelffhundert Pferde, dieselben in Wartgelt uns zu guetem uffzuhalten, verglichen, mit andern unsern bestelten Obristen jetzo uff mehr Pferdt und Teutsche Raisigen gleichsfals auch handlen liessen und uns vermittelst götlicher Hilff mit Kriegsvolck dermassen gefast zu machen gedechten, das wir verhofften, unsere Vheinde solten uns uff khunftigen Somer nicht ploss oder ungerustet finden und antreffen, welches dan und das wir solche und sovil Pferdt in der Sachsischen Landtsart in unserm Verspruch und Wartgelt hetten, sonder Zweiffel etlichen vil bösen und gefahrlichen Practicken, so sonst mit Zerruttung und sonderm Nachthail gemainer Rhue und Ainigkhait ausbrechen und in das Werck gericht werden möchten, den Lauff wenden und also im Weg ligen, das gewisslich vile liderlich was Urhuewigs anzufahen ein Vorbedencken haben und also Seiner Lieb und derselben Landtsart auch zu mehrer Sicherhait gelangen wurde.

Sein Lieb wolte sich in solchem allem unserm sonder freundtlichen, unzweiffenlichen Vertrauen nach und wie gemainer Wolfart Nutz und Notturfft erfordert, guetwillig, unverdrossen, vleissig und vertreulich ertzaigen. Daran thete Sij uns ein sonder

freundtlich, angenem Gefallen umb dieselb mit aller genaigten Freundtschafft zu jeder Zeit wider zu beschulden und zu erkhennen.

Welches alles und was sonst ferrer zu den Sachen dienen mag, solle gemelter unser Rath und Gesanther S. L., wie er wol zu thuen wais und unser gnedig Vertrauen zu ime stehet, seinem Verstandt nach mit allem Vleiss furbringen und insonderhait daruff gehen, das Sij unser freundtlichen, vertreulichen Naigung, nachparlichen Willens und gueten Eiffers gegen Ir recht versichert und verstendiget werde und sich aller genaigten Freundtschafft und gueten Nachparschafft unzweiffenlich zu uns versehe, auch mit wachenden Augen der schwebenden Practicken wahrneme und dieselben Irem besten Vermögen nach uffhalten, verhindern und abwenden helffe. Und was er also von S. L. darauff vernemen wurdet oder sonst durch ander Leut und in derselben Landtsart von gemelten Practicken und gegenwertigen Leufften, darauff er dan sein vleissig Uffmercken haben solle, grundtlich erfaren khan uns mit dem furderlichsten uff der Post wider zuschreiben und berichten: daran thuet er unsern gefelligen Willen und Mainung.

Geben unter unserm Khuniglichem uffgedrucktem Insigel in unser Stat Brussel in Brabant, am 17[ten] Tag des Monats Februarij, anno etc. im 58[sten], unserer Reiche im funfften und dritten.

Philippus.

Ad mandatum Regiae Catholicae Majestatis proprium.
P. Pfintzing.

(Met s'Konings zegel in rood was, gedekt door een ruit van papier.)

II. Instructie voor de zending van Godert Pannekoeck naar hertog August van Saksen en de markgraven Joachim en Johan Georg van Brandenburg. 1558 Februari 17.

Philip von Gottes Gnaden Khunig von Hispanien etc.

Instruction, was der ersam, gelert, unser Rath und lieber getreuer Gotfrid Pfankhuech, Leerer der Rechten, bey den hochgebornen Fursten, unsern besondern freundtlichen, lieben Ohaimen, Herren Augusten Hertzogen zu Sachsen, Landtgraven in Thuringen, Marggraven zu Meichsen und Burggraven zu Magdenburg, und Herren Joachimen Marggraven zu Brandenburg, zu Stetin, Pomern, der Cassuben, Wenden und in Schlesien, zu Crossen Hertzogen, Burggraven zu Nurmberg und Fursten zu Rugen, des hailigen Rhömischen Reichs Ertzmarschalcken, Ertzchamerern und Churfursten, und dan Herren Johan Georgen, auch Marggraven zu Brandenburg etc. von unserntwegen und in unserm Namen handlen und werben soll.

Erstlich solle sich gemelter Rath und Gesanther Gotfrid Pfankhuech, nachdem er bey dem hochgebornen Fursten, unserm besondern freundtlichen, lieben Ohaimen und Ordensbruedern, Herren Hainrichen Hertzogen zu Braunschweig und Lunenburg gewest und bey S. L. sein Werbung vermög unser besondern Instruction, so wir ime desshalben zustellen lassen, gethan und verrichtet, sich mit dem furderlichsten zu gemelten unsern freundtlichen, lieben Ohaimen, Marggraff Joachimen, Churfursten etc. und Marggraff Johan Georgen zu Brandenburg etc., wo Ihre Liebden anzutreffen sein werden, mit erst und zuvor aber zu dem Sone und volgendts dem Vatter

verfuegen und Iren Liebden nach Uberantwortung unserer Schreiben, so wir ime an Ire Liebden hieneben zustellen lassen, unser Freundtschafft, genaigten Willen und alles Guets und darneben noch ferrer das jhenig, so wir Iren Liebden in gedachten unsern Brieffen zuschreiben, davon wir dem gemeltem unserm Gesanthen hieneben Abschrifften auch geben lassen, mundtlich mit allen dartzu dienstlichen Argumenten, wie er solches unserm gnedigen Vertrauen und seinem Verstandt nach wol zu thuen wissen wurdet, vermelden und erwidern, sonderlich aber vermög desselben bey gedachtem Marggraff Johan Georgen mit allem Vleiss dahin handeln, das Sein Lieb ime was Ir solcher angetzogener Practicken halben bewust der Vertrautnus nach, damit wir S. L. zugethan, in Vertrauen grundtlich und aigentlich berichten wölle, und dan bey dem Churfursten, Seiner Lieb Vattern, sich von unserntwegen auch ertzaigen und S. L. unser vertreuliche Freundtschafft, genaigten Willen und wolmainende, guete Nachparschafft, darmit wir derselben genaigt, und darneben die Ursachen, warumb wir in zu S. L. Son abgefertiget, auch anzaigen und mit allem Vleiss berichten.

Volgendts aber und nach Verrichtung desselben in seinem Widerraisen den Weg durch unsers freundtlichen, lieben Ohaims, des Churfursten von Sachsen, Churfurstenthumb nemen, S. L. gleichsfals von unserntwegen haimbsuechen und bey derselben nach Uberantwortung unsers Schreibens und Credentzbrieffs, so wir ime sambt Copey davon auch zu behendigen bevolhen, vermög und inhalt desselben mit allem getreuem Vleiss werben und anbringen, sonderlich aber an allen dreyen Orten und sonst allenthalben auff der Leut Thuen und Wesen, auch der Leufft Gelegenhait sein vleissig Auffmercken haben, aller Handlung mit Ernst Acht nemen und

was ime von Iren Liebden uberal zu Antwort gefelt und sonst begegnet, auch er, wie alle Handel gestalt und geschaffen, grundtlich erfaren mag, uns zu seiner Widerkhunfft (so er sovil im muglich befurdern soll) auch entlich berichten.

Imfall aber obgemelte baide Churfursten van Sachsen und Brandenburg nicht vorhanden, sonder sich villeicht (wie wir dan darfur halten gewisslich geschehen werd) auff jetzo angehenden Tag gen Franckfurt personlich verfuegt haben wurden, soll gemelter unser Gesanther sein Werbung, wie obgemelt, allain bey unserm Ohaim, Marggraff Johan Georgen, den er gewisslich anhaimbs betretten wurdet, aussrichten und sich doch bey der baiden gemelten Churfursten hinterlassenen Räthen antzaigen, wie er gleichsfals von uns Bevelh gehabt Ire Liebden von unserntwegen auch haimbzusuechen und etlicher Sachen halben Werbung an Sij zu thuen. Dieweil Sij aber nit anhaimisch, so versehe er sich, wir wurden Ire Liebden durch andere Weg besuechen und solcher seiner Werbung verstendigen lassen und sich in solchem allem unserm gnedigen Vertrauen nach vleissig und beschaidenlich ertzaigen und verhalten: daran thuet er gleichsfals unsern gefelligen Willen und Mainung.

Geben unter unserm Khuniglichen auffgetrucktem secret Insigel in unser Stat Brussel in Brabant am 17ten Tag des Monats Februarij anno etc. im 58sten, unserer Reiche im funfften und dritten.

Philippus.

Ad mandatum regiae Catholicae Majestatis proprium.

P. Pfintzing.

(Met zegel, gelijk aan dat van de andere instructie.)

III. Brief van Koning Philips aan den markgraaf Johan Georg van Brandenburg. 1558.

Wir Philip von Gottes Gnaden etc. embieten dem hochgebornen Fursten, unserm besondern freundtlichen, lieben Ohaimen, Herren Johan Georgen Marggraven zu Brandenburg etc. Hochgeborner, besonder freundtlicher, lieber Ohaim, Nachdem sich unsers Vheindes, des Khunigs von Franckreich, unersett, fridhassig und unrhuewig Gemuet jetzo aber und je lenger je mehr dahin ertzaiget, das er der angefangenen und von ime verursachten Vhede und Kriegsempörung wider uns und unsere Landt und Leute vheindtlich nachsetzen und unter dem Schein desselben auch im hailigen Reiche Teutscher Nation an mehrerley Orten und sonderlich in der Sechsischen Landtsart, wie uns dan desshalben allerhandt glaubwirdige Kundtschafften und Warnungen teglichs einkhomen, neue Unrhue und gefahrliche Empörung zu erwecken und durch sonderbare Befurderung und Zuthuen etlicher unrhuewiger und gemainem Friden widerwertiger Leute, mit denen wir doch in unguetem gar nichts zu thuen, vil weniger zu solchem irem unrhuewigem, unbefuegtem Vorhaben die wenigest Ursach je gegeben, nicht allain Kriegsvolckh zo Ross und Fuess zu werben und uffzuwiglen, sonder auch etliche Stende des hailigen Reichs sich gantz unverursachter Sach allerhandt vheindtlicher, thatlicher Handlungen wider uns und diese unsere Niderlandt anzumassen und zu unterstehen, uffzureden und zu bewegen, in embsiger und stetter Arbeit stehen, und sich gantz ernstlich bemuehen sollen, so werden wir notwendiglich verursachet unsere Sachen auch in desto besserer Acht und Wahrnung zu haben, uff solche unsers Vheindes listige und gefahrliche Prac-

ticken mit Vleiss zu sehen und uns dagegen zu schuldiger Rettung unserer Landt und Leute der Gebuer und Notturfft nach zu fursehenund gefast zu machen.

Dieweil dan gemelter unser Vheinde und sein Anhang so unverschembt sindt und sich offentlich berhuemen und ausgeben dörffen, das E. L. solchen iren Anschlegen und Practicken neben andern selbst auch verwant sein sollen, wir aber demselben in Ansehung der freundtlichen Verwantnus, damit uns E. L. zugethan, und unserm sondern Vertrauen und genaigten Freundtschafft nach, so wir zu E. L. tragen, gar khainen Glauben geben, sonder solch ir ungereimbt, falsch Ausgiessen und Berhuemen vil mehr dahin verstehen (wie es dan sonder Zweiffel im Grundt also sein wurdet), das sij vermainen unter solchem falschen Schein ir unrhuewig, gefahrlich Furhaben desto bequemblicher und mit mehrerm Glimpff bey gemainem Man durchzubringen und in das Werckh zu richten, und doch darfur halten, das E. L. als der Landen gesessen und so teglich umb allerlay Leuth sonder Zweiffel, do(?) etwas an solchem Handel, den Grundt wissen, die jhenigen, so der Sachen vertraut, khennen und also von inen oder sonst durch andere Weg allen Beschaidt und Gelegenhait, wie die Sachen allenthalben beschaffen, erfaren haben, sollen, uns nun an deme, das wir solcher Französischen Practicken halben uf den rechten Grundt khemen und derselben aigentlich verstendiget werden, damit wir unsere Sachen desto besser darnach richten und anschicken mögen, wie Euer Lieb selbst vernunfftiglich zu ermessen, gantz hoch und vil gelegen, derwegen auch denselben mit bestem Ernst und Vleiss nachzuforschen unsere höchste Noturfft insonderhait erfordert, uns aber zu E. L. von wegen der Verwantnus, damit Sij uns zugethan, und dan auch sonst als unserm freundtlichen, lieben Ohaim und

vertrauten Freundt aller freundtlichen und treuen Warnung und Furderung alles dessen, so uns und unsern Landen zu guetem und sonst zu Erhaltung gemainer Rhue, Fridens und Ainigkhait imer dienstlich, unzweiffenlich versehen und getrösten; so haben wir Brieffs Zaigern, den ersamen, gelerten unsern Rath und lieben getreuen Gotfrid Pfankhuech, Leerer der Rechten, zu E. L. desshalben mit Bevelh abgefertiget solches und anders, daran uns und gemainer Rhue und Friden hoch und vil gelegen, von unserntwegen und in unserm Namen antzuzaigen und zu berichten, wie E. L. ferrer mundtlich von ime vernemen werden, und langet demnach unser gantz freundtlich und vleissig Sinnen und Begeren an E. L., Sij wölle gemeltem unserm Rath und Gesanthen Gotfrid Pfankhuech in solchem seinem Anbringen gleich uns selbst volkhomenen Glauben zustellen und sich daruff und dieses unser freundtlich an E. L. Begeren solcher obgemelter Irer Verwantnus und dan unserm sondern freundtlichen Vertrauen nach, so wir zu E. L. tragen, guetwillig und vertreulich verhalten und ertzaigen und sonderlich uns mit dem furderlichsten solcher Gelegenhait und was Ir obgemelter Französischen und anderer gefahrlichen Practicken und Kriegsgewerb halben bewust und nochmals erfaren würdet oder khanst (in welchem Sij dan khain Vleiss, Muehe noch Arbeit sparen wolle) mit dem allerfurderlichsten gantz aigentlich und unterschidlich, auch mit Grundt, so schrifftlich als durch mundtliche Vermeldung gegen gedachtem unserm Gesanthen (deme Sij in solchem kecklich trauen und alle Gehaimb wol und sicher entdecken mögen) in hohem Vertrauen berichten und verstendigen und dartzu hinfuran noch ferrer uff solche und dergleichen unrhuewige Furnemen Ir vleissig Acht und Uffsehens haben und nicht allain, was Sij ferrers ver-

nemen und erfaren wurdet, uns gleichsfals auch mit dem eilendsten vertreulich zu wissen thuen und verwarnen, sonder auch was Sij neben Irem Herren Vattern, unserm besondern freundtlichen und vertrauten, lieben Ohaimen (zu dessen Lieb wir uns gleichsfals aller gueten Freundtschafft und genaigten Willens unzweiffenlich versehen und S. L. desshalben hieneben auch freundtlich ersuechen lassen), zu wurcklicher Verhinderung und Abtreibung solcher Unrhue und schedlicher Empörung imer thuen und furwenden khan, wie dan vil durch Sij beschehen und furkhomen werden mag, an Irem treuen Vleiss nichts erwinden lassen, und sich in solchem allem als unser freundtlich, unzweiffenlich Vertrauen zu Ir stehet und Sij gemelter Verwantnus nach billich thuen soll, freundtlich, guetwillig und vleissig auch mit getreuer Sorgfeltigkhait ertzaigen und verhalten; daran thuet Sij uns ain sonder angenemb, freundtlich Gefallen umb E. L. zu jeder Gelegenhait mit allem freundtlichem, genaigtem Willen wider zu erkhennen und zu beschulden, so wir E. L. (deren wir mit sonderer Freundtschafft genaigt) hiemit freundtlicher Mainung nicht wollen verhalten, E. L. furderliche Antwort freundtlich begerende.

Geben in unser Stat Brussel in Brabant am ... Tag des Monats ...... anno etc. 58sten.

(Naar een afschrift.)

IV. Brief van Koning Philips aan Markgraaf Joachim van Brandenburg. 1558 Februari.

Wir Philip etc. embieten dem hochgebornen Fursten, unserm besondern freundtlichen, lieben Ohaimen, Herren Joachimen Marggraven zu Brandenburg,

des hailigen Römischen Reichs Ertzchamerern und Churfurst. Hochgeborner, besonder freundtlicher Ohaim, Nachdem uns teglichs von mehrerley Orten glaubhafftige Khundtschafften und Warnungen einkhomen, das sich unser Vheinde, der Khunig von Franckreich seinem alten Gebrauch nach hinter dem Schein der zwischen uns und ime schwebenden Kriegsvhede auch im hailigen Reiche Teutscher Nation an etlichen Orten und sonderlichen in der Sachsischen Landtsart durch Befurderung etlicher unrhuewiger, fridhassiger Leute neue, gefahrliche und schedliche Empörungen und Kriegsgewerb zu erreugen jetzo abermals unterstehen und unter den Stenden desselben verderbliche Trennung und Unrhue anzurichten in embsiger Arbeit sein solle, furnemblich aber, welchermassen das sich unsere Vheinde und Widerwertigen und ir Anhang hin und wider offentlich und vermessenlich vernemen lassen, das solchen unrhuewigen, gefahrlichen Practicken und Furhaben etliche vil ansehenliche Stende des hailigen Reichs und unter denen auch der hochgeborne Furst, unser freundtlicher lieber Ohaim, Herr Johan Georg Marggraff zu Brandenburg, E. L. geliebter Sone (wiewol wir solchem aus vilen ehafften und redlichen Ursachen gar khainen Glauben zustellen, sonder es vil mehr fur Französische geschwinde Renckh und erdichte Listigkhait, dardurch sij iren Vorthail zu erlangen und ir Furhaben bey den Leuten desto mehr zu beglimpffen und durchzubringen gedencken, haben und achten thuen) auch verwant seien, und derwegen aus notwendiger Fursorg verursachet werden unsere Sachen umb so vil desto mehr und besser in Acht zu haben und geburliche Fursehung dagegen furzunemen und zu verordnen, so haben wir gegenwertigen den ersamen unsern Rath und lieben getreuen Gotfrid Pfankhuech zu gemelten unserm freundtlichen

lieben Ohaimen, E. L. geliebten Sone, als unsern insonderhait zugethanem, vertrauthem Frenndt und Verwanten mit Bevelh abgefertiget solches Sein Lieb von unserntwegen zu berichten, sich bey derselben, wie die Sachen ferrer desshalben gestalt aigentlich zu erkhundigen und sonst etliche andere mehr Werbung zu thuen, daran uns und dan insonderhait gemainer Wolfart, Rhue und Ainigkhait des hailigen Reichs hoch gelegen, auch daneben gemeltem unserm Gesanthen Bevelh geben, dieweil wir E. L. bitzher in allen furfallenden Sachen und Geschefften als unsern freundtlichen, wolmainenden Nachparn und insonders vertrauten lieben Ohaim und Freundt jederzeit befunden und erkhent und uns derhalben nochmals furnemblich aber uff E. L. jungst an uns gethan, so freundtlich, guetwillig und vertreulich Erbieten aller vertreulichen und freundtlichen gueten Correspondentz und Verstendtnus zu derselben unzweiffenlich versehen und getrösten; das er gleichsfals E L. von unserntwegen und in unserm Namen auch besuechen und Ir die Ursachen, warumb wir ine zu gemeltem E. L. geliebtem Sone abgefertiget sambt allem Inhalt, was er also in unserm Namen bey S. L. anbracht, vertreulich berichten und sonst bey E. L. von unserntwegen neben Vermeldung unsers freundtlichen Willens und vertreulicher gueter Naigung, so wir in rechter, ungedichter Freundtschafft zu E. L. tragen, obangeregter Französischen Practicken und anderer Sachen halben, daran gemainer Rhue und Wolfart nicht wenig gelegen, ferrer Werbung thuen soll, wie E. L. weiter von ime mundtlich vernemen wurdet; und langet derwegen unser gantz freundtlich und vleissig Begeren an E. L., Sij wölle gemeltem unserm Gesanthen in solchem seinem Anbringen gleich uns selbst volkhomenen Glauben zustellen und daruff solcher Französischen geschwinden und gefehrlichen

Anschlege und Practicken, wie gemainer Wolfart Noturfft und der Sachen Wichtigkhait erfordert, mit sonderm Vleiss und Ernst wahrnemen und unserm freundtlichem unzweiffenlichem Vertrauen nach dieselbigen, es sey mit Werbung ainiches Kriegsvolcks oder sonst in andere Wege, nicht allain in Irem Churfurstenthumb, Landen und Obrigkhait weder haimblich noch öffentlich mit nichten gedulden oder gestatten, sonder vil mehr solches alles Irem besten Vermögen nach verhindern, uffhalten und abwenden, und uns in gleichem freundtlichem Vertrauen das jhenig, so Ir solcher obgemelter Practicken halben wissent oder was Sij nochmals aigentlich erfaren mag, jetzo und hernacher jederzeit freundtlich und nachparlich berichten und verwarnen, hinwiderumb von uns in allen furfallenden Sachen, so E L. oder sonst gemaine Wolfart betreffen mögen, gleichformige vertreuliche Verstendtnus und Correspondentz auch gewertig sein und sich sonst in allem vertreulich, guetwillig und wilfarig ertzaigen; daran beweiset uns E. L. zusambt dem, das es Ir selbst und gemainer Wolfart zum besten raichet, ein sonder freundtlich angenemb Gefallen, umb dieselb mit aller vertreulichen Freundtschafft und genaigtem guetem Willen wider zu beschulden.

Geben in unser Stat Brussel in Brabant am . . . Tag des Monats Februarij, anno etc. im 58sten.

(Naar een afschrift.)

V. Brief van Koning Philips aan hertog August van Saksen. 1558.

Wir Philip etc. embieten dem hochgebornen Fursten, unserm besondern freundtlichen, lieben Ohaimen,

Herren Augusten Hertzogen zu Sachsen. Hochgeborner, besonder freundtlicher, lieber Ohaim, Nachdem wir Euer Lieb bitzher in allen furfallenden Sachen als unsern freundtlichen, wolmainenden Nachparn und besondern, vertrauten, gueten Freundt jederzeit befunden und erkhent und uns derhalben nochmals aller vertreulichen, nachparlichen und freundtlichen Correspondentz und Verstendtnus zu derselben unzweiffenlichen versehen und getrösten, auch hinwiderumb E. L. mit allem genaigtem, gueten Willen und ungedichter, rechter Freundtschafft gewegen sindt, und sich dan unsers Vheindes, des Khunigs von Franckreich, unersetlich Gemuet jetzo aber und je lenger je mehr dahin ertzaiget, das er unter dem Schein der angefangenen und von ime verursachten Kriegsvhede wider uns und unsere Landt und Leute vheindtlich nachzuzetsen, auch im hailigen Reiche Teutscher Nation an mehrerley Orten, wie uns derhalben allerhandt Kundtschafften und Warnungen teglichs einkhomen, durch sonderbare Befurderung und Zuthuen etlicher unrhuewiger und gemainem Friden widerwertiger Leute, mit denen wir doch in unguetem gar nichts zu thuen, vil weniger zu solchem irem unrhuewigen, unbefuegten Furhaben die wenigest Ursach je gegeben, Kriegsvolck uffzuwigeln und zu werben und also neue, gefahrliche und schedliche Empörungen im hailigen Reiche muetwilliger Weise, damit er allain sein geschwinde, arglistige Practicken und Anschlege desto fueglicher durch und in das Werck bringen möge, zu erreugen sich unterstehen werde, inmassen das wir notwendiglich gedrungen uns zu schuldiger Rettung und Beschutzung unserer Unterthanen von neuem mit Kriegsvolck auch gefast zu machen und in desto besserer Acht und Warnung zu halten; so haben wir uff dasselbig unzweiffenlich Vertrauen, so wir zu E. L. (als ainem

hochverstendigen und fridliebenden, furnembsten Glid des hailigen Reichs, so Ir sonder Zweiffel desselben Ehr, Uffnemen und Wolfart, insonderhait aber gemaine Rhue, Friden und Ainigkhait zum höchsten angelegen sein last) tragen, nit unterlassen wöllen E. L. mit diesem unserm Schreiben und gegenwertiger Botschafft freundtlich zu besuechen und Sij gemeltes unsers Vheindes, des Khunigs von Franckreich, und seiner uffgewigelten Mitverwanthen furhabenden gefahrlichen und beschwerlichen Handlungen und Practicken vertreulich zu erinnern, furnemblich aber dieweil sein unrhuewig und fridhassig Gemuet entlich dahin gericht ist nit allain diese unsere Niderlandt zu bekriegen, sonder auch, da er seinen Vorthail, Rhaum und Bequemblichait haben und erlangen mag, seine alte Anschlege, darmit er lange Zeit umbgangen, auch im hailigen Reiche Teutscher Nation in das Werck zu stellen und dardurch unter den Stenden desselben neue, verderbliche Trennung, Unrhue und Empörung und also Zerruttung gemainer Rhue, Fridens und Wolfart anzurichten, wie dan E. L. aus allen seinen bitzanhero verloffenen Handlungen, unangesehen was Freundtschafft und nachparlichen Verwantnus er sich gegen dem hailigen Reich vermaintlich berhuemet, solches Irem hochbegabten Verstandt nach leicht und vernunfftiglich ermessen und abnemen khan, und ist daruff unser gantz freundtlich und vleissig Gesinnen und Begeren an E. L., Sij wölle dannocht solcher des Franzosen geschwinden und gefahrlichen Anschlege und Practicken, wie gemainer Wolfart Noturfft erfordert, mit Vleiss acht und wahrnemen, und unserm freundtlichen unzweiffenlichen Vertrauen nach dieselben nicht allain, es sey mit Werbung ainiches Kriegsvolcks oder in andere Wege, in Iren Furstenthumben, Landen und Gepieten weder haimblich noch öffentlich mit nichten

gedulden oder gestatten, sonder auch Irem besten Vermögen nach verhindern und abwenden und dartzu uns in gleichem freundtlichem Vertrauen dasjhenig, so Ir solcher obgemelter Practicken halben wissent oder was Sij nochmals aigentlich erfaren mag jederzeit mit dem furderlichsten nachparlich berichten und verwahrnen und hinwiderumb von uns in allen furfallenden Sachen, so E. L. oder sonst gemaine Wolfart betreffen mögen, von uns gleichförmige vertreuliche Verstendtnus und Correspondentz auch gewertig sein, auch den unsern in Betrachtung, das wir ain Mitglidt des hailigen Reichs und demselben insonderhait verwandt sindt, auch mit unser Kriegsubung, wie bitzher genuegsam im Werck gesehen worden, anders nicht suechen oder begeren dan unsere Landt und Leute vor gemeltes unsers Vheindes unbillichem Gewalt zu schutzen und zu schirmen, one das wir den geringsten Standt im hailigen Reiche damit mit dem wenigsten zu beschedigen oder zu beschweren gemaint seien, uff Furtzaigung glaubwirdigen Scheins nicht weniger als zuvor (dessen wir dan E. L. nochmals sonder freundtlichen Danck wissen) alle gnedige, wilfarige, nachburliche, guete Befurderung, deren Sij mitler Zeit in Werbung Kriegsvolcks notturfftig sein möchten, ertzaigen und hierinnen sonderlich bedencken und zu Gemuet fueren, das [1]) diese unsere Niderlandt als ain starcke Vormauer und Gegenwehr gemeltem Khunig von Franckreich in seinem vilfeltigen Furnemen bitzher nicht uffgehalten, das er vor lengest sein Macht und Greintz erweittert und gemaine und sonderbare des hailigen Reichs Stende in hochschedliche Trennung und eussersten verderblichen Schaden gefuert und sonder Zweiffel von irer alten wolhergebrachten Freyhaiten

1) Hier moet waarschijnlijk het woord „hette" ingevoegd worden.

in sein tyrannische Servitut gedrungen haben wurde, wie dan E. L. durch gegenwertigen Brieffs Zaigern und unsern Gesanthen, den ersamen, gelerten unsern Rath und lieben getreuen Gotfrid Pfankhuech, Leerern der Rechten (den wir desshalben zu E. L. mit Bevelh solches alles, als obstehet, und anders mehr, daran gemainer Rhue und Wolfart vil und hoch gelegen, von unserntwegen mit Vleiss zu berichten, insonderhait abgefertiget), solches ferrer mundtlich auch vernemen wurdet, dem wolle E. L. in solchem seinem Anbringen volkhomenen Glauben zustellen und sich darauff unserm Vertrauen nach und wie gemaine Noturfft und Gelegenhait unvermeidenlich erfordert, freundtlich und wilfarig ertzaigen: das wollen wir umb E. L. hinwider zu jeder Gelegenhait gantz freundtlich und nachparlich zu beschulden gevlissen sein und uns in diesem und allem andern dermassen ertzaigen und verhalten, das Euer Lieb und meniglich im Werck spueren und befinden solle, das uns als ainem Mitglide des hailigen Reichs desselben Wolfart, Rhue und Gedeien, auch Ehr, Hochait und Reputation insonderhait angelegen und wir solche unserm besten Vermögen nach zu suechen und zu befurdern insonderhait gemaint seien, welches wir E. L., deren wir mit aller Freundtschafft insonderhait genaigt, freundtlicher, vertreulicher Wolmainung nit wöllen verhalten.

Geben in unser Stat Brussel in Brabant am .... Tag des Monats ...... anno etc. im 58sten.

(Naar een afschrift.)

VI. Rapport van Dr. Godert Pannekoeck aangaande zijn zending naar Duitschland.

Le duc Henri de Bruynswyck aiant ouy ma charge

se présentoit fort pour faire service à Sa Maté, mon prince, me disant entre aultres choses, que daulcuns princes des Allemaignes luy disoient, qu'il failloit, que se mouton fut hors ce quartier là, monstrant sur l'ordre de Sa Maté, laquelle il portoit au col; aussi me dict du duc Erich, que icelluy (si Sa Maté non eust rapellé le rinsgrave et monsieur le Grand) se fût rendu Franchois, disant oultre qu'il non lairoit les ennemis de Sa Maté venir au dessoubz, si Sa Maté luy ne lairoit point en nécessité, et s'il veoit, que on dissimula avecq luy, „Soe koest er och wael laviren", disant oultre, que le duc Hans Aelbrecht s'estoit rendu Franchois, monstrant à moy les lettres du duc Ulrich, frère dudict duc Hans Aelbrecht, et demandant oultre me non sceut dire sinon choses et rumeurs veines, comme le commun parloit. Quant à margrave Hans George, selon mon petit entendement je l'ay trouvé enthier et fedil pour Sa Maté, mon prince, lequel en se déchergant honestement et disant, que ne son père ne luy n'avoient jamais faict contre Sa Maté Impériale, seigneur et père de Sa Maté, et qu'ilz ne feroient aussi rien contre Sadicte Maté et que luy scavoit bien, comme il estoit particulairement obligé à Sadicte Maté, disant: „Ja Dieu ne vouldra, que je face jamais contre icelle Maté, mon seigneur", ains de respondre par escript touchant les practiques il se griefva, voiant qu' ilz touchoient princes et seigneurs et estoient incertaines, grandes et vagues, mais quand au ses subjectz et ceulx de son père on les avoit commandé et commanderoit de réchief, qu'ilz ne fissent service contre Sadicte Maté. Aussy me dict il avoir parlé au duc Hans Albrecht de Meckelenburch et à luy désuadé de servir le roy de France, ce que ledict duc luy promist de point faire et fist làdessus ung commandement, que nulluy de ses subjectz s'en alla au

service des princes estranges. Ledict duc est astheur obligé au service du roy des Romains, comme j'ay veu la principale obligation signé par la main dudict duc Hans Albrecht et du baron Bohusla Felix van Hassenstein, gouverneur dedens la Basse Lussnitz et concellier dudict roy, et cassetée de leur casses, en laquelle s'est obligé aussi de ce non obliger à aultres princes sans le sceu dudict roy et ce pour trois mille daldres par an.

Aussi avoit ledict seigneur Hans George (comme il m'a dict) cest yver esté après du duc de Wirtenberch, vers le conte Palatin et lantgraf de Hessen et m'asseura, que ne le duc de Wirtenberch ne le conte Palatin feroient chose quelconque contre Sadicte Maté, mon prince, et principalement Wirtenberch, qui avoit bien expressément commandé à ses subjectz de n'aller servir en France et ne le voulut souffrir, mais en demandant après ledict lantgraf me nesceut asseurer aultrement sinon que le bruyt estoit divers. Aussi me dict, que la maison de Saxen se n'accorde pas trop bien et qu'on parle du duc Guillaume de Saxen, ains on ne scavoit, s'il estoit contre l'électeur de Saxe ou contre ung aultre. Quant au duc Erich me dict tout le mesme, que le duc Henrick de Bruynswyck m'avoit dict, du reste des practiques me ne sceut de riens asseurer sinon qu'il estoit d'advis, que Sadicte Maté donna ordre, qu'il non viennent ensemble, car il seroit contre Frize et Geldres, s'ilz venoient ensemble. Lesdict de Hassenstein me monstra luy mesme l'obligation principale dudict duc Hans Albrecht, laquelle il avoit accordé avecq ledict duc du part de son prince, et me nomma ceulx, qui suyvent, ettre obligez au service du roy de France, pour coronelz le conte Christoffle de Oldenburch, le seigneur de Warenburch, pour ritmaisters Hans Ulans Blanckenburch, Phyck

van Berg, Bartolt Luxe, deulx gentilzhommes du pays de Pomere, Scitwitz, Schenewess. Aussi me dict il, qu'il avoit paié à Frisbergen sa pension et qu'il a encoires quattre cent daldres dudict roy de Romains. Ledict Hassenstein se monstroit en tout de bon vouloir contre Sadicte Maté.

Quant aux aultres seigneurs Allemans je ne scay aultre chose sinon que le duc Hans Aelbrecht a osté à son frére duc Ulrich ses beufz environ le demy quaresme, du sorte qu'ilz ne soient pas bien content ensamble; daulcuns disent, que nonobstant que ledict duc Hans Aelbrecht c'est obligé audict roy, qu' il favorize touteffois les Franchois.

Aussi le duc Franchois de Saxe lèvera quattre enseignes de lansknechtz pour prendre le pays de Woersten, qui se sont présentez à luy, ce que ceulx de Breme ne souffriront pas voulentiers.

Quant aux villes, pour dire comme je l'entens, (sur correction), c'est une grande triumphe entre eulx, la Hanse, comme il semble à eux mesmes, ains je croy, qu'il n'y aye ville entre eulx, laquelle auroit la hardiesse de commencer quelque chose pour le présent contre le pays de Sa Maté; aussy ne sont ilz pas très bien d'accord entre eulx: ceulx de Lubeke ont une question ancienne contre ceulx de Hamburg pour ce que ceulx de Hamburg ne veullent pas lasser passer les cervoises de Lubeke pour le mener au pais de Sadicte Maté. Ceulx de Luinnenburch ont quasi le mesme question contre ceulx de Hamburg pour le passaige des bledz. Les villes de Stade et Boxstehoef ainsi contre Hamburch toussant le staple; ainsi sont ceulx de Lunenburch avec leur prince en question. Le roy de Zwede a pass longtemps osté à ceulx de la Hanze leur prévilèg et se .. aisent fort.

Le roy de Denemerck et les princes ne sont guerr

d'accord avecq ceulx de Lubeke. Je suys esté présent là, où daulcuns des principaulx bourgeois de Lubeke contoient à ung borghemestre de ladicte ville, comme le duc Hans de Holstein auroit la seur du duc Hans Albrecht et que ledict duc de Holstein, estant l'hyver passé à Lubeke, les borghemestres luy firent ung bon présent, mais luy ne respondit pas ung mot ne par aultruy a faict respondre en le remerciant ou aultrement. Autant fist le jeusne roy de Dennemerck, lequel receut touteffois ung bon présent le ve de ceste mois de ceulx de Lubeke. Ilz disoient oultre, si lesdicts roys demouroyent ansi paisibles, qu'il failloit que ceulx de Lubeke laissoient leur trainct de marchandise et se rendirent laboureurs de terre, et s'il auroit quelque prince, qui vouldroit faire la guerre ausdicts roys, que lesdicts bourgeois consentiroient bientost à l'ayde contre eulx. Sur ce respondit ledict borghemestre, qu'il le creoit, disant oultre de le bon espoir, que le dict duc de Holstein avoit d'estre roy de Denemerck après la mort du roy, son frère, du sorte que de villes il non fault avoir deubte pour le présent, nonobstant que leur bon volour (l. voloir) et amitié (sur correction) seroit fort bon à Sa Ma^té pour Phrises et Geldres. Ainsi sur le mer je croys, qu'ilz se lairont imployer, si Sa Ma^té fict quelque traicté avecque eulx.

Charles d'Ausens estoit à Lubeke de par le roy de France, venant des Allemaignes pour aller à Denemerck, et présenta à ceulx de Lubeke, comme chief de la Hanze, que le roy de France donneroit à Cales la Hanze les mesmes prévilèges, qu'ilz avoient eu à Londres, mais ilz ne se fioient pas à luy ne à son maistre.

La ville de Rosticq a chassé leurs consignateurs, que donnera novelle trouble à ducs de Meckeleborch. A Breme docteur Albrecht Hardenberch a

une question contre toutes les aultres consionateurs.

C'est ce, mon Seigneur, que a samblé aucunement nécessaire au concellier Pannekoeck (estant derteur[1]) de sa commission d'Oostlant) reporter à votre Altèze, lesant[2]) le reste pour non occuper votre Altèze avecq se que non duit point au service de Sa Maté.

Suppliant très humblement, qu'il plaise à votre Altèze l'entendre clémentement d'un loyael serviteur de Sadicte Maté.

---

1) = de retour.

2) = laissaint. Dit brengt de zin mede, maar ik durf niet bepaald verzekeren, dat er lesant staat, daar het een verbetering van een ander woord en daardoor zeer onduidelijk is.

AANTEEKENINGEN BETREFFENDE DE VERGADERING VAN VADERLANDSCHE REGENTEN TE AMSTERDAM. 1783—1787,

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. H. T. COLENBRANDER [1]).

In het tweede deel van mijn Patriottentijd, blz. 251 noot, heb ik gewag gemaakt van aanteekeningen omtrent de Vergadering van Vaderlandsche Regenten te Amsterdam, welke onder de papieren van Dumont-Pigalle op 's Rijks-Archief berusten. Hun bestaan was bekend gemaakt door Prof. J. de Bosch Kemper in de „Letterkundige Aanteekeningen" op zijn Staatkundige Geschiedenis van Nederland tot 1830. Veel meer dan de bron aanwijzen deed deze geleerde niet; het plan van zijn boek bracht dit ook niet mede. Sedert bleven de aanteekeningen voor zoover ik weet ongebruikt, en bepaalde zich

---

1) Ik breng mijn dank aan het bestuur van het Genootschap, dat het mij, nieuweling, niet verketterd heeft, omdat de hier volgende verhandeling de grenzen overschrijdt die aan de inleidingen van stukken, in deze Bijdragen en Mededeelingen gepubliceerd, plegen te worden gesteld. Nu eenmaal het inleidend opstel gereed was en zoo ingericht als het hier verschijnt, was het mij aangenaam dat het niet van den tekst gescheiden behoefde te worden. De vergelijking van het opstel met het uitgegeven docnment zou door zulk een scheiding zijn bemoeilijkt.

wie voor en na de Vergadering van Vaderlandsche Regenten besprak, tot de opgaven die sinds lang omtrent dezen patriotschen partijdag in druk te vinden waren. Die opgaven zijn niet talrijk, en leeren omtrent doel en werkkring der vergadering weinig bizonderheden. Niettemin is zij vermaard geweest in haar tijd, en dank zij de Acte van Verbintenis die van haar uitging, is zij het ook eenigermate gebleven. De thans uitgegeven bescheiden heffen een goed deel der onzekerheid omtrent haar loop en strekking op. Volledig zijn zij niet, maar de geringe hoop dat nog authentieker tekst te bekomen zal zijn, schijnt mij hun uitgave te rechtvaardigen. Hun herkomst blijkt uit een bijgevoegde aanteekening van den verzamelaar, Dumont-Pigalle: „Ces papiers m'ont été remis par M. Abbema en décembre 1791, et il m'a dit qu'il en avoit encore d'autres plus importants sur cet objet, et qu'il me les communiqueroit, mais il ne me les a point communiqués."

Wij hebben het woord aanteekeningen gekozen, niettegenstaande de opgaven, vooral die betreffende de eerste vergaderingen, dikwijls het karakter van notulen vertoonen. Maar zooals uit hun inhoud voldoende blijkt, de officieele notulen zijn zij niet, ook geen copie er van, althans niet meer sinds de vergadering van 1785. De stijl en het hier en daar (vooral op het eind) zeer slordige schrift zouden aan notities doen denken, staande de vergadering genomen. In het begin echter is de hand veel regelmatiger en zouden ook wat den stijl betreft, de aanteekeningen naar het officieele exemplaar der notulen kunnen zijn afgeschreven of daaruit geëxcerpeerd. Hoe het hiermede zij, de hand is overal zeer beslist als die van Abbema, van wien ook ander schrift onder mijn oogen kwam, te herkennen.

Bij gebreke van het officieele exemplaar der notu-

len konden wij al niet beter dan aanteekeningen van deze herkomst begeeren. Mr. Balthazar Elias Abbema, als patriot genoeg bekend, was op de vergaderingen een der trouwste comparanten. Hij was amsterdamsch regent, maar niet van oud-amsterdamschen huize. Zijn familie was van Rhenen; zijn vader had te Utrecht een lid van het regeeringsgeslacht Smissaert getrouwd; zijn ouder broeder, Mr. Andries Sybrand Abbema, komt sedert 1775 als raad der stad Utrecht voor. Tot de aristocratie van stad en provincie Utrecht stond ook de jongere Abbema steeds in nauwe betrekking. Hij kwam naar Amsterdam in 1770, een-en-dertig jaar oud, naar aanleiding van zijn huwelijk met een rijke amsterdamsche, Anna Elisabeth van Marselis. Sedert werd hij compagnon in en eerlang hoofd van het groote handelshuis dat den naam zijner vrouw voerde. Dit sinds jaren bekende huis dreef nog altijd uitgebreide zaken, en nam onder meer groot deel aan de speculatie in oorlogscontrabande en scheepsbenoodigdheden, die aan het uitbreken van onzen oorlog met Engeland voorafging. Het huis stond als franschgezind bekend, en uit de correspondentie van den franschen gezant blijkt van terecht. Abbema voerde groote orders uit voor de fransche regeering, en is zelfs eenmaal toen zijn zaken zwak stonden door die regeering met geld gesteund, omdat er haar aan gelegen was, dit huis van te Amsterdam gevestigden naam tot haar dienst te behouden.

Het spreekt dat een koopman die zoo diep in den handel in contrabande stak, onder diegenen behoord heeft, welke bij den Prins en de Staten aandrongen op het verleenen van een onbeperkt convooi. Men herinnert zich het droevig voorspel van onzen vierden engelschen oorlog: hoe aan de winzucht van een vrij kleine maar invloedrijke groep uit den amster-

damschen handel het landsbelang door een schroomvallige regeering stuk voor stuk is ten offer gebracht, en hoe het publiek voor dit koopmansbelang haast als één man in de bres sprong, in den waan dat het, zoo doende, een nationale wedergeboorte verhaastte, die met verzet tegen den engelschen onderdrukker en zijn bondgenooten of handlangers binnenslands beginnen moest. Die Engeland ontzien wilden werden voor verraders uitgemaakt niet alleen, maar soms in gemoede daarvoor gehouden, door dezelfde lieden die zich geëerd vonden, de burgerkroon opgezet te krijgen uit de in elk geval niet minder te verdenken handen van een fransch ambassadeur. Het is Vauguyon die op het modewoord „patriot" te juister tijd voor de zaak van zijn koning beslag legde, door het te laten klinken, het land óver, bij de opzienbarende bevoorrechting van Amsterdam en Haarlem in 1779: die bevoorrechting heette het loon (van een buitenlander!) voor betoond „patriotisme" [1]).

Het verzet, tegen de stadhouderlijke regeering ondernomen vóór den oorlog, onderging de fransche leiding als volgt: Vauguyon beheerschte den amsterdamschen pensionaris Van Berckel, den man die het werk deed voor den nestor der amsterdamsche burgemeestersoligarchie, den ouden Temminck, geproclameerd stadsvader, en thans door overmaat van populariteit wat ijdeltuiterig geworden. Hij heeft zijn roem, och arm, nog moeten overleven, toen er al meer lieden kwamen die ernst maakten met de patriotsche leuzen, en de fraaie prentjes waarop zijn beeld, als op een verromeinschten Dam verrezen, was voorgesteld, met haar brommende onderschriften,

1) Dl. I, 146. — (Met Dl. I en II haal ik aan de eerste deelen van mijn Patriottentijd).

den ouden man geen dupe meer konden laten. Maar in de tien jaar vóór den oorlog representeerde Temminck Amsterdam; Van Berckel regeerde, op voorwaarde van die omzichtigheid welke de loontrekker tegenover den betaalsheer nooit straffeloos vergeet. De meerderheid der amsterdamsche regeeringsoligarchie, vooral de jongeren en de minder bekwamen, dongen naar Temminck's gunst; de meer bejaarden en de meest begaafden bewaarden zekere zelfstandigheid. Er waren er zelfs die Temminck wilden vervangen.

De politieke fortuin van Abbema nu werd gemaakt door de omstandigheid, dat hij het meest in aanmerking kwam voor tusschenpersoon tusschen den toongevenden regentenkring van Temminck—Van Berckel en den koopmansstand. Hij was vaardig met de pen en vlug met het woord, een betrekkelijk jong en een zeer eerzuchtig man; als hoofd van het huis Marselis iemand van groot aanzien onder de kooplieden, die hij dikwijls samenriep en presideerde, wanneer hun optreden bij requeste of bij deputatie was vereischt. Hij was de man die op de amsterdamsche beurs voorging in dien schamperen toon tegen den Prins, die er in zwang is gebleven tot ná de overgave der stad in 1787 toe: nog den 12den October van dat jaar zouden, zonder de tusschenkomst der schutterij, de Hope's in persoon van de beurs gedrongen zijn, omdat zij er weer met oranje verschenen waren [1]). Abbema, voornaam vermaagschapt genoeg om in den regeeringskring te kunnen figureeren, werd in 1778 onder de zes-en-dertig raden opgenomen, en zou in 1779 schepen geworden zijn, had niet Willem V, uit die soort klein-menschelijke behoefte om eens in triumf een miniatuur te vieren

1) Jaarboeken 1787, blz. 5380.

waar men nederlaag op nederlaag lijdt in het groot, zich in hem op den kabaleerenden amsterdamschen koopmansstand gewroken, en uit de voordracht van veertien een der zeven niet-bedoelden benoemd in zijn plaats [1]). Een gansche club jongere vroedschappen nam dit op als een persoonlijke beleediging, en werd van vijandig onverzoenlijk.

Abbema's naam wordt sedert geregeld genoemd als er sprake is van deze club en haar leiders. Vooral naast dien van Mr. Jan Bernd Bicker, in 1781 vroedschap geworden, komt hij voor. Het ging in dat jaar overigens deze club niet naar wensch: Temminck werd nagenoeg kindsch, en zijn mededingers, Van Berckel's persoonlijke vijanden, waren tijdelijk meester in burgemeesterskamer. Van toen af werd het wachtwoord van de club steeds openlijker: „ontheffing van het burgermeesterlijk juk". De invloed van burgermeesteren was te Amsterdam buiten alle verhouding groot, en dat sinds veel langer dan een eeuw. Het gold thans die sterke traditie te breken: de vroedschap wilde nummer één zijn te Amsterdam zoo goed als zij het elders was. De strijd ging voornamelijk om de vernietiging van het besluit van den oud-raad van Juli 1781, waardoor het Van Berckel onmogelijk gemaakt was ter Staatsvergadering te verschijnen. Dit besluit had de voorlooper zullen zijn van zijn volledig ontslag, maar ook in den oud-raad wogen partijen en partijtjes elkander op, Rendorp en Elias zetten niet door, en het eind was dat na hun burgemeesterschap, in November 1782, onder groot gejuich van alle patriotten in den lande Van Berckel geheel in zijn oude functiën werd hersteld. Het viel juist samen met de readmissie van Capellen tot den Poll in de ridderschap van Overijsel.

---

1) Dl. I, 147.

Er was sedert het begin van den oorlog veel gebeurd. Wat het nationaal eerherstel had zullen brengen, bleek uit te loopen op nationale schande. Er moest een verdervende hand zijn; het volk was tegen haar te wapen geroepen; het begon te antwoorden. De hollandsche regentenpartij voelde een sterken steun in haar rug, en durfde nu openlijker uitkomen voor haar eigenlijke doel: de stadhouderlijke macht binnen zoo eng mogelijke grenzen terug te brengen, aan het stadhouderschap slechts te laten een decoratief karakter. Daartoe was, voor zoover de door den Stadhouder bekleede generaliteitsambten betrof, de medewerking der landprovinciën noodig, en om van de landprovinciën medewerking te kunnen ondervinden, moest men deze tot op zekere hoogte van de geheimen der hollandsche politiek inwijden. Dit bracht de hollandsche regenten tot een geregelde correspondentie met Capellen en de zijnen. Voor den hollandschen burgemeesterstrots bleven het niettemin maar landjonkers, vertegenwoordigers van drieguldensprovinciën; de houders van acht-en-vijftig aandeelen op de honderd dienden te worden gehoorzaamd als zij aan de kleinere participanten hun instructies gaven, en dezen hadden het recht niet zich te beklagen, zoo men hen niet van alle geheimen der directie kennis gaf. De burgemeesters wantrouwden ook de democratische airs van de jonkers, de colleges van burgergecommitteerden, het onophoudelijk requestreeren zelfs als geen requesten noodig waren tegen den Prins, den ganschen toestel van volksinmenging in de regeering, die zich in Overijsel en Gelderland begon te vertoonen. In Holland wilden zij van dit alles verschoond blijven.

Maar men had gevaarlijke hulptroepen aangeworven ook in de eigen provincie. Men had de massa opgehitst tegen de stadhouderlijke regeering, die nu

inderdaad verbijsterd was en geheel krachteloos. Maar zouden eerlang niet van de regenten zelf, als van de waarachtige machthebbers in den staat, de verbeteringen worden verlangd die men den Stadhouder zoo verweten had niet aan te brengen? De natie bleek weerloos tegen Engeland, maar wat vermocht te onzen bate de tot in de wolken verheven fransche beschermer? De Stadhouder had de vrijheid vermoord; zouden de regenten haar doen herleven? Het absolutisme had men gevloekt en de volksheerschappij verheerlijkt; waren de aristocraten werkelijk gezind in de burgerij op-, in haar onder te gaan? Er was bevruchting en geboorte in het gedachteleven van de burgerij tijdens dezen oorlog. Men leefde die twee drie jaar zeer snel in ons vaderland.

Er was één middel om de democratie nog lang in het gareel te houden: dit was, haar zoo fel mogelijk tegen Oranje op te zetten. De stadhouderlijke invloed mocht dan overwonnen zijn, de stadhouderlijke voorrechten bestonden nog. Voor het uiterlijk was de Prins nog het hoofd; zóó zagen hem nog de moerkapeller boeren, die weigerden te exerceeren voor de Staten [1]. — Maar de scherpzinnigsten onder de hollandsche regenten zagen wel in, dat ook dit middel niet eeuwig strekken zou. Zij waren conservatief in hart en nieren, en wilden liever de uiterlijkheden der stadhouderlijke macht sparen dan hun eigen positie verzwakken. Zij vreesden de democratie, en wilden geen stap verder doen haar te gemoet.

Het waren de scherpzinnigsten die zoo konden redeneeren en de kloeksten die zoo durfden handelen. Een groot aantal vond den wierook, dien het volk hun nog zwaaien bleef, te zoet. Anderen waren niet

1) Dl. II, 75.

tevreden met hun positie in hun stand zelf, en dachten hooger op te zullen komen als zij zich door het volk beuren lieten. Nog anderen — want al komt een volksbeweging uit een contrast van belangen voort, dikwijls onderwerpt de grootere moreele kracht van de partij die bestemd is te overwinnen, reeds lang vóór de strijd beslist is een groot aantal individuen uit het tegenoverliggende kamp en doet hen overloopen — nog anderen wilden hun best doen de democratie niet te wantrouwen, wilden vooruitstrevend zijn te goeder trouw, al behoorden zij tot een bevoorrechte klasse. Natuurlijk dat bij deze laatste categorie de natuur af en toe haar rechten hernam op de leer.

Merkwaardig is bij dit alles de houding, die Frankrijk inneemt tegenover deze verwording en vervorming der patriotsche partij. Frankrijk moet meester blijven van de opinie; het moet meegaand zijn met de richting die het winnen zal. Het had het hoofdzakelijk met de oud-amsterdamsche partij aangelegd, als reeds zoo dikwijls te voren. Het bestaan der nuance-Capellen was Frankrijks regeering aanvankelijk niet aangenaam, en door het fransche publiek werd zij nog gansch niet opgemerkt. Vergennes wilde van de Republiek een maximum dienst tegen een minimum loon; ging dit zonder alliantie, dan was hem dit eigenlijk liever. In geen geval mocht er alliantie zijn vóór de vrede met Engeland gesloten was, waarbij de Republiek meer dan één veer zou laten. Maar juist Capellen en de Capellianen hielden niet op over de alliantie te spreken en te schrijven, zij liepen op een voor Frankrijk hinderlijke wijs met hun franschgezindheid voor zich uit. Zij waren zoo naief van te meenen dat Frankrijk een soort onbaatzuchtige deelneming voelde in de wedergeboorte van het nederlandsche volk, en zich

haasten zou zich eens van zin te verklaren met de meest geavanceerden. Frankrijk hield zich aan de lieden met welke het eenmaal te doen had gehad: aan den kring der hollandsche pensionarissen, en is het revolutionnaire patriotisme eerst openlijk gaan patroniseeren toen ook Van Berckel en Zeeberg meenden dit te moeten doen om zich staande te houden.

De Vergadering van Vaderlandsche Regenten nu is te beschouwen als de band tusschen de patriotten uit de landprovinciën, met name uit Gelderland en Overijsel, en die hollandsche regenten welke óf malcontent zijn in eigen stad of provincie, óf te goeder trouw nog iets anders en beters willen dan enkel den Stadhouder achterafzetten. — Utrecht, Friesland, Zeeland, Groningen zijn of blijven er niet zoo van nabij in betrokken; het zijn de provinciën die het meest een centrum hebben in zichzelf; de zaken hebben er een door locale omstandigheden sterk bepaalde ontwikkeling, die in Utrecht het eerst tot een bepaald einde voert, waardoor deze provincie — of liever deze stad — een voorbeeld stelt dat in sterke mate de aandacht getrokken heeft in de gansche Republiek, en ook op de Vergadering van Vaderlandsche Regenten van merkbaren invloed is geweest, al was Utrecht er steeds óf niet óf nauwelijks vertegenwoordigd. — Van hollandsche zijde treden de jongere regenten [1]) op den voorgrond, met name die van Amsterdam, Leiden en Alkmaar. De stoot is gegeven door de beide Capellens, in vereeniging met Abbema en Bicker. De kring der

1) Ik heb in aanteekeningen aan den voet der bladzijden vermeld, in welk jaar de op de presentielijsten vermelden in de regeering waren gekomen.

hollandsche pensionarissen staat aanvankelijk op vrij grooten afstand. Spoedig doen zij zich dan wel vertegenwoordigen door afvaardiging van De Gijzelaar, maar met de zeer duidelijke bedoeling van de vergadering te leiden en te gebruiken in dienst van hun overwegend anti-stadhouderlijke' en provinciaal-hollandsche politiek. Als dit niet slaagt naar wensch, verkiezen de „matadors" niet dat de vergaderingen te druk zullen loopen, gelijk er dan in 1784 ook geen gehouden is. In 1785 echter komt men weer bijeen op initiatief van Capellen van de Marsch, die voortaan als de werkelijke leider der bijeenkomsten kan worden beschouwd. De stroom zuigt De Gijzelaar mee, eerder en in sterker mate dan zijn collega's. In dit tweede tijdperk van haar bestaan wordt de Vergadering meer zuiver het orgaan der meest geavanceerde regenten, en stellen dezen zich door haar in betrekking met de confederatie die onder de patriotsche burgers is tot stand gekomen, een confederatie die de patriot gebleven regenten steeds verder drijft en geeindigd is met hen mede te sleepen in blinde vaart.

De aanteekeningen van Abbema laten omtrent het eerste begin der Vergadering nog veel in het duister, dat gedeeltelijk op te helderen is uit de briefwisseling van Capellen tot den Poll. Men is gewoon de eerste bijeenkomst te plaatsen in April 1783, ter gelegenheid van het bekende diner, Capellen aangeboden te Amsterdam op den 26sten April van dat jaar. De Jaarboeken beschrijven dit feest [1]), en melden dan later dat in October 1783 „voor de tweede reize" een politieke maaltijd heeft plaats gehad, waaraan „drukke raadplegingen over 's Lands

---

1) Jaarboeken 1783, blz. 577.

zaken" zijn voorafgegaan [1]). Het ligt voor de hand, zich nu ook bij het diner van April een vergadering te denken. De aanteekeningen van Abbema vermelden echter hiervan niets. Ook is het diner van April door burgers aangeboden; de aanwezige regenten waren hun gasten, terwijl van alle vergaderingen, waarvan wij bericht hebben, vaststaat, dat zij zorgvuldig tot regenten werden beperkt. Wél heeft het feest in April er natuurlijk toe bijgedragen, dat tusschen geestverwanten uit onderscheiden provinciën nieuwe banden werden aangeknoopt of oude nauwer toegehaald. In het bizonder tusschen de liberale jonkers uit de oostelijke provinciën en de jongere leden der amsterdamsche vroedschap. Bij hun patroon in burgemeesterskamer, „Vader Hooft", had Capellen in 1782 eenigen tijd gelogeerd. — Den 17den Juli 1783 zien wij hem alweer naar Holland op reis gaan, ditmaal naar Leiden om Pieter Vreede te spreken [2]), verder naar Amsterdam. Hier had nu ten huize van Hooft een conferentie plaats, waaraan behalve de gastheer en Capellen tot den Poll nog Bicker, Abbema en Capellen van de Marsch deelnamen [3]). Op voorstel van den laatste werd besloten een vergadering van „oude bekende patriotten" te beleggen te Amsterdam, tegen 16 Augustus; ieder zou zijn vrienden uitnoodigen, mits alleen regenten. Capellen van de Marsch wilde op die vergadering voorslaan, „dat men in dit haglijk tijdstip iemand naar Frankrijk moest zenden, om de belangen van de patriotsche partij, dat is deezer natie, en de gevolgen der

---

1) Jaarboeken 1783, blz. 1717.

2) Brieven van en aan Capellen tot den Poll, blz. 617. — (Deze uitgaaf van het Historisch Genootschap wordt verder onder het enkele woord Brieven aangehaald).

3) Brieven, blz. 651.

conduite van het Cabinet van Versailles met nadruk onder het oog des Konings te brengen, ten minsten van Vergennes, en te zien, zoo mogelijk een open aveu voor de patriotten te obtineeren." Het hachelijke van het tijdstip lag hierin, dat Frankrijk op het punt stond zijn definitieven vrede met Engeland te sluiten zonder ons. Vergennes was met Engeland overeengekomen, dat Negapatnam en de vrije vaart door de oostersche zeeën door de Republiek zouden worden afgestaan, maar nog steeds liet de bewilliging der Staten-Generaal op zich wachten. Men wilde nu een laatste poging wagen, Vergennes te overreden de trouw der Republiek niet op zoo harde proef te stellen. De patriotsche partij had een afzonderlijken vrede versmaad toen Engeland dien aanbood, op heel wat eervoller en voordeeliger voorwaarden dan nu door Frankrijk voor ons waren bedongen. Dit bracht haar in niet geringe verlegenheid; zij vreesde dat de engelschgezinden met deze gelegenheid hun voordeel zouden doen [1]).

Den 16den Augustus waren 25 regenten te Amsterdam bijeen. Vertegenwoordigd waren Gelderland door drie leden van het geslacht Nijvenheim uit de ridderschap van het kwartier van Nijmegen, Holland door een aantal regenten uit Haarlem, Leiden, Amsterdam, Schoonhoven, Alkmaar en Enkhuizen; Friesland door vier heeren en Overijsel door Capellen tot den Poll. — Abbema had zijn utrechtsche vrienden aangeschreven, maar niemand was opgekomen; echter hadden zij hem gemachtigd aan de vergadering deel te nemen ook uit hun naam. Van de hollandsche pensionarissen was alleen Visscher aanwezig; verder waren er uit Holland meest jongere regenten. De

1) Dl. I, 303, 304.

ouderen verschenen niet zoo grif op een oproep van een geldersch landjonker of een jeugdig raadslid, en wat het vredesluiten betreft, zij wisten door Bérenger genoeg waar men aan toe was [1]). Blijkbaar hadden de „matadors" hun ambtgenoot Visscher gemachtigd, hun meening omtrent het ongewenschte eener geheime patriotsche zending naar Parijs kenbaar te maken. Frankrijk wilde toch niet ons ten believe den oorlog voortzetten, en evenmin zich thans reeds met ons allieeren. Capellen van de Marsch, door familieomstandigheden verhinderd, was zijn voorstel niet zelf komen verdedigen; zijn neef van de Poll gaf echter in bedenking, of niet de baron van Nijvenheim, heer van Dorth, die toch naar Parijs moest, de zaak der patriotten zou aanbevelen bij de Breteuil en andere fransche regeeringspersonen; Nijvenheims famillebetrekkingen stelden hem in staat, dien kring te bereiken [2]). Dit nader voorstel werd aangenomen. Gebaat heeft het natuurlijk niet: terwijl de vergade-

1) Dl. I, 297.

2) De Breteuil is dezelfde die van 1768 tot 1771 gezant bij de Republiek was. Hij was een bizonder gunsteling van de koningin, en zeer onlangs opgenomen in den Conseil du Roi, waarin men verwachtte dat hij met Calonne, ook dit jaar in het ministerie opgenomen, tegen Vergennes zou intrigueeren. — Berend van Neukirchen genaamd Nijvenheim, sedert 1780 door koop heer van Dorth, en jonger broer van den Evert Jan dien wij eveneens ter vergadering ontmoeten, had ook een broer in franschen dienst, kolonel bij het regiment Royal Suédois. — Twee van zijn zusters woonden te Parijs, de eene, in 1760 daarheen geschaakt, was er hertrouwd met den marquis de Champcenest, en was een in staatkundige intrigues niet onbekende dame; bij haar logeerde Berend wanneer hij te Parijs was. Een andere zuster had er tot man Louis, duc de Villars Brancas. Nadat Berend en Evert Jan in 1787 naar Parijs gevlucht waren, is een dochter van den eerste er getrouwd met Armand Jules Marie Hercule, duc de Polignac. — (Gedeeltelijk naar inlichtingen mij verstrekt door Mr. P. A. N. S. van Meurs te 's-Gravenhage).

ring gehouden werd, waren de dreigbrieven van Vergennes, dat hij in het begin van September finaal met Engeland zou sluiten, reeds onderweg [1]), en de Republiek was wel genoodzaakt de voor haar opgemaakte preliminairen te teekenen, wilde zij niet gansch alleen en ongedekt blijven. Eer Nijvenheim vertrok was de teekening al geschied [2]). Wij bezitten een brief van hem aan Capellen tot den Poll van 14 November 1783, waaruit blijkt dat hij toen de Breteuil en Calonne nog niet persoonlijk had ontmoet, maar dat zij algemeene verzekeringen van belangstelling in de Republiek hadden gegeven, en hem verder naar Vergennes doen verwijzen [3]). Deze was echter volmaakt met Brantsen, den officieelen gezant, tevreden en moedigde afzonderlijke boodschappen van de patriotsche partij nimmer aan. Het blijkt niet dat de zending eenig onmiddellijk gevolg gehad heeft; deze Nijvenheim komt in zijn brief ook niet als een groot politiek te voorschijn en voelde zelf wel dat de hem opgelegde taak boven zijn krachten ging: „het was voor mijn te wenschen", schrijft hij aan Capellen tot den Poll, „U Hoog Welgeb. of de heer van de Mars hier te Parijs te hebben, dat zouw onse partij meer kragt bij setten". — Capellen tot den Poll is in brief op brief aan de Breteuil op de alliantie blijven aandringen, en heeft er in de landprovinciën voor doen petitionneeren zonder ophouden. Men weet dat Vergennes evenwel gewacht heeft tot na onzen definitieven vrede met Engeland, en daarna weer tot na onzen vrede met den Keizer [4]).

Een tweede punt dat op de vergadering van 16

---

1) Dl. I, 304, 305.
2) Brieven, blz. 662.
3) Brieven, blz. 697.
4) Dl. I, hoofdstuk VIII; Dl. II, hoofdstuk I.

Augustus 1783 ter sprake kwam, was dat der „correspondentie" tusschen gelijkgezinden in de verschillende gewesten. De secretaris van Alkmaar, du Tour, kwam met een uitgewerkt plan voor den dag, dat commissoriaal werd gemaakt aan een commissie van vieren. Ook Utrecht zou worden uitgenoodigd een lid in deze commissie te stellen. Den 4den October zou men weder bijeenkomen en de zaak afdoen. Zoo mogelijk moesten dan ook regenten opkomen uit Zeeland, Utrecht en Groningen.

Nu kwam Capellen aan het woord, en bracht eenige opschudding teweeg door een verheerlijking van de „volks-stem", die alleen in staat was de „quaade directie der verdervende hand" te beletten, waartoe de pogingen der regenten, „schoon door Staats-Resolutien geconfirmeert", onmachtig gebleken waren. Hij wilde een algemeen petitionnement over alle punten van bezwaar die het geheel der Unie betroffen, en daarnevens bizondere adressen tot herstel der grieven in elke provincie of stad afzonderlijk [1]). — Gelderland en Friesland vielen hem wel bij, maar de Hollanders pleitten uitstel, en vroegen het plan nader te preciseeren. De discussie leidde tot geen besluit. — Na nog het punt der militaire jurisdictie te hebben besproken, ging de vergadering uiteen.

Zaterdag den 4den October waren 32 regenten verschenen, waaronder De Gijzelaar, en voor Utrecht het lid der ridderschap Capellen van Schonauwen [2]).

1) Of Capellen zich niet krachtiger uitgelaten zal hebben dan uit de aanteekeningen valt op te maken? — Ik meen nl. dat de woorden uit zijn brief van 24 Maart 1784 (Brieven blz. 765) op geen andere vergadering dan deze kunnen slaan.

2) De lijst van aanwezigen, Jaarboeken 1783, blz. 1717, komt geheel met die in de aanteekeningen van Abbema overeen. Alleen geeft de lijst bij Abbema: H. baron van Aylva; die in de Jaarboeken: E. baron van Aylva, grietman van Baarderadeel. —

De commissie van onderzoek nopens het voorstel-du Tour bracht verslag uit. De Gijzelaar gaf aan de zaak haar definitieven vorm: „alles behoorde uit den boezem van Holland te komen"; er zou dus centraal bureau zijn in den Haag, bestaande uit de pensionarissen van Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Gouda en een gedeputeerde van Alkmaar, met correspondenten in elk van de zes kleinere provinciën. Het centraal bureau zou de correspondenten inlichten van wat bij Holland stond te worden besloten, zoodat de provinciën zich tijdig daarnaar konden gedragen. Omgekeerd zouden de correspondenten van alle manoeuvres der contrapartij bericht zenden aan het bureau. De correspondentie kon ten allen tijde de volle vergadering beschrijven te Utrecht, in het Nieuwe Kasteel van Antwerpen.

Een aantal andere punten werden aan de orde gesteld. Er werd een plan besproken om de gewichtigste bescheiden, waaruit de constitutie der Republiek en die der afzonderlijke provinciën kon worden gekend, bijeen te zamelen en in druk te geven. Een zeer natuurlijk voorstel in een tijd waarin ieder zoo den mond vol had van grondwettige herstelling, maar onophoudelijk bleek dat menig regent — om van de burgers niet te spreken — in de massa van instructiën, commissiebrieven, resolutiën, waaruit het geldend staatsrecht moest worden opgemaakt, nauwelijks den draad vermocht te vinden. Enkhuizen sloeg voor, het werk ook uit te breiden tot de steden, maar men besloot vooralsnog alleen te verzamelen, „zodanige stukken als relatif zijn tot de

De Jaarboeken vermelden nog, wat niet in de aanteekeningen staat, dat „eenige Heeren voorzien waren met blijken van goedkeuring, omtrent de te nemen maatregelen, van sommige Zeeuwsche en Groningsche voorstanders der vrijheid."

commissiën en instructiën van de successive Heeren Stadhouders, zo in die qualiteit als mede in die van Captijn en Admiraal Generaal"; de heeren van Leiden zouden ze schiften en uitgeven [1]).

Een netelig punt dat thans aan de orde kwam: dat der generaliteits- en provinciale financiën. De oorlog had daarin groote verwarring gebracht. Friesland vooral beklaagde zich en zóó sterk, dat Holland er rekening mee houden moest. De Gijzelaar deelde het een en ander omtrent Hollands inzichten mee; men was er bereid tot een herziening der quotentabel de hand te leenen, mits elke provincie met de oude geheimhouding brak en opening deed van den staat harer financiën. Ook moest de Generaliteit op een eigen bijdrage gesteld worden: zij heette een „geaccresceerd profijt" vergaard te hebben van zeven of acht millioen. Verder moest op den staat van oorlog worden bezuinigd, en uit dit een en ander verlichting voor de te zwaar belaste provinciën gevonden worden. Voorloopig kon Friesland geholpen worden door een leening van de Generaliteit. — In de maand December 1783 heeft Holland zich werkelijk tot herziening der quotentabel bereid verklaard; men herinnert zich hoe er eindelijk een generaliteits-commissie toe benoemd is, die in April 1786 haar vergaderingen aanving, maar geen verslag heeft uitgebracht vóór de omwenteling van het volgend jaar. Eerst Van de Spiegel heeft het thans door De Gijzelaar ontwikkeld program ten deele kunnen uitvoeren [2]).

Een andere dringende hervorming was die van het zeewezen. De admiraliteiten waren noodlijdend, de provinciën moesten bijpassen, maar konden hier-

1) De uitvoering is blijven steken.

2) Zie over het financieele vraagstuk en zijn samenhang met de partijpolitiek meer uitvoerig Dl. II. hoofdstuk II.

toe niet worden genoodzaakt; nu men tijdens den oorlog werkelijk vele millioenen aan het bouwen van een vloot was gaan besteden, kwam haast de gansche last daarvan op Holland neer [1]). Deze provincie drong er daarom op aan, een vasten post voor het zeewezen op den staat van oorlog te brengen, wederom een maatregel dien het eerst aan Van de Spiegel gelukt is, in te voeren. — Een groot gebrek op de vloot was de volstrekt onvoldoende bemanning. Noch de officieren noch het zeevolk vormden een vast corps. Hieraan moet voor een deel de werkeloosheid onzer marine in den pas geëindigden oorlog worden toegeschreven: voor de weinige schepen die men dan nog had, waren letterlijk soms geen matrozen of luitenants te vinden geweest. Van Kinsbergen had aanstonds na zijn terugkomst uit Rusland voor de oprichting van een vast corps zeevolk geijverd, en den 21sten December 1781 hadden de Staten-Generaal er toe besloten. Op den staat van oorlog zouden worden gebracht de onkosten van een „Corps de Marine" van 6000 man, voor de helft matrozen en voor de helft zeesoldaten. In het begin van 1782 waren de bevelhebbers bij dit corps benoemd, maar hierbij was de zaak blijven steken. De Prins had haar warm voorgestaan, en dit was genoeg om het gansche corps bij de patriotten verdacht te maken. Men vreesde dat hij eenvoudig een vermeerdering der van hem afhankelijke troepenmacht op het oog had, en deze onder valsche vlag wilde binnensmokkelen. Een ongelukkige omstandigheid was, dat onder Willem V werkelijk twee regimenten zoogenaamde mariniers, aanvankelijk tot den dienst in de koloniën en op 's lands schepen van oorlog bestemd, op den naam na gewone infanterie-regi-

1) Dl. II, 79.

menten waren geworden; het waren de regimenten Bentinck en Douglas, beide en vooral het laatste om hun patriottenhaat berucht [1]). Oorspronkelijk waren zij in de West gebruikt ter onderdrukking van negeropstanden; op voorstel van Brunswijk waren zij sedert in dienst gehouden, maar toen er in de West niets meer te doen viel en over 't geheel naauwelijks schepen van oorlog in commissie bleven, aan land in garnizoen gelegd. De patriotten beschuldigden Brunswijk, dat hij van den aanvang af niets anders dan een vermeerdering der landmacht had bedoeld, en verzetten zich hardnekkig tegen uitvoering van het besluit der Staten-Generaal van December 1781, opdat het niet met het nieuwe corps denzelfden weg zou gaan. Op de vergadering van 4 October kwam nu ter sprake, de regimenten Bentinck en Douglas onverwijld naar de Oost of de West te zenden, of anders ze af te danken. Een corps van 3000 man, uitsluitend matrozen, vond bij Alkmaar genade, mits de kosten werden gevonden uit het niet weder inhuren van eenige door duitsche prinsen geleverde regimenten der landmacht, wier capitulatiën afliepen en die dan maar in subsidie moesten worden gehouden daarginds in Duitschland, in plaats van in werkelijken dienst in de Republiek [2]).

De discussie over het punt der marine liep vrijwel in het honderd. Blijkbaar heeft men algemeen de noodzakelijkheid van hervormingen gevoeld, maar het wantrouwen was te groot om ze aan te durven onder dezen Admiraal-Generaal.

Bij de rondvraag die nu volgde bracht Capellen van de Marsch de memoriën ter sprake, waarin

---

1) Zie b. v. Dl. II, 187.

2) Over het subsidieeren van duitsche regimenten zie Dl. I, 94 en Dl. II, 20.

Frederik de Groote van belangstelling in de zaak des Prinsen had doen blijken. Hij verlangde dat Frankrijk antwoorden zou met een memorie waarbij het openlijk de patriotten in bescherming nam. De Gijzelaar werd verzocht, „om de voorhanden zijnde geleegenheid te capteren, ten einde het Ministerie van Vrankrijk tot diergelijke demarche te permoveren." Maar Vergennes was te voorzichtig om tot zoo iets zonder de uiterste noodzakelijkheid te besluiten; de fictie als stond Frankrijk tegenover onze binnenlandsche verdeeldheden volmaakt onzijdig, als eerbiedigde het slechts wat „de ware constitutie" aangaf en de Staten voor zoodanig erkenden, was den minister tegenover Pruisen al te voordeelig [1]). Tot in 1786 heeft hij dezen eisch der patriotten steeds afgewezen, en ook toen is hem de bekende verklaring aan de Staten-Generaal van 21 April '86 niet van harte af gegaan [2]).

Nijvenheim van Eck en Wiel bracht de zaak der Oost-Indische Compagnie ter sprake. De provincie Holland (in veel geringer mate ook Zeeland en de Generaliteit) was bezig haar voornaamste crediteur te worden; bij millioenen tegelijk moest het geld haar worden toegelegd opdat zij niet bezwijken zou. Natuurlijk dat zij hierdoor kwam onder Hollands moreele voogdij. In Juni 1783 waren De Gijzelaar, Van Berckel en eenige andere pensionarissen benoemd om op een nieuw verzoek der Compagnie om een onderstand van 14 millioen te rapporteeren. Hun rapport is den 30sten October, dus zeer kort na deze vergadering, uitgebracht en geeft een eerste schema van aan te brengen hervormingen, later meer dan eens gewijzigd en eindelijk

1) Dl. I, 240, 338.
2) Dl. II, 178, 337.

gedeeltelijk ten uitvoer gebracht. Kenmerkend is, dat De Gijzelaar op deze bijeenkomst niets van het rapport losliet: de anderen moesten er niet meer in gemengd worden dan noodig. De provincie Utrecht had anders reeds een generaliteitsonderzoek naar den staat der Compagnie voorgesteld, maar naar Hollands meening bleef de zaak voorloopig nog maar het best provinciaal. Deze aangelegenheid die op de vergadering zoo terloops ter sprake kwam is voor de pensionarissen een zeer moeilijke geweest: het gold de macht te beperken van een oligarchie, die hun gevaarlijk kon worden omdat zij samengegroeid was met de burgemeestersoligarchie. En de Compagnie aan den Staat beter te onderwerpen was toch onvermijdelijk, ook om Frankrijk gehoorzaam te zijn, dat deze hervorming voor zijn plannen op Indië verlangde.

Blok van Leiden stelde het recht van patenten aan de orde. Men begeerde deze materie weer zooveel mogelijk te regelen als in 1651 was geschied. Een eigenlijke discussie bleek onmogelijk, omdat men zich geen klare voorstelling kon maken van den oorsprong en de strekking van het heerschend gebruik in dezen. Besloten werd dat elke provincie aan het centraal bureau zou opgeven, „hoedanig het bij ieder met het recht van patenten gelegen was." Een afdoende regeling is vóór 1787 niet getroffen; in Holland lag in September van die maand een concept-instructie voor den Kapitein-Generaal gereed, opgemaakt door de commissie tot onderzoek naar de „bornes der Uitvoerende Macht"; hierin was den Kapitein-Generaal de plicht opgelegd, toe te zien „dat geen Militie de provincie binnentrekt of verlaat dan op patent van H. Ed. Gr. Mog. of van Gecommitteerde Raden"; hijzelf „zal zich het geven van patenten volstrekt niet mogen aanmatigen." Voor

zooveel de generaliteit betrof, was het stuk der patenten onderworpen aan het onderzoek der commissie tot de defensie, tegelijk met die tot de financiën verordend, maar die evenmin als deze vóór September 1787 rapport heeft kunnen uitbrengen. In het berichtschrift der commissie stond evenwel reeds uitgedrukt dat het recht van patenten slechts „tot kennelijk wederzeggen toe" aan den Kapitein-Generaal was vergund, en feitelijk oefende Willem V in de patriottenjaren het recht slechts uit wanneer en in zooverre de Provinciale Staten het hem veroorloofden [1]).

Nadat nog de benoeming van vlagofficieren, het begeven van commando's van oorlogsschepen en de afschaffing van de recommandatiën van den Admiraal-Generaal bij de benoeming tot de civiele ambten der admiraliteiten waren besproken, ging de vergadering uiteen. Men zou nader bijeenkomen te Utrecht op beschrijving der correspondentie.

Deze vergadering van 4 October heeft opspraak gemaakt. De bladen brachten al spoedig de namen van wie aanwezig waren geweest. De onrust bij de stadhouderlijken was groot. Thulemeyer deelt mede hoe de Prins vreesde dat men overlegde hem het land uit te drijven. Zelf deelt de pruisische gezant deze vrees nu wel niet, maar in elk geval, zegt hij, hebben wij hier te doen met een stellig plan om den Stadhouder alle macht te ontnemen, en hem slechts eenigen uiterlijken luister te laten [2]). De oude Temminck, thans in zijn laatste levensjaar reactionnair geworden en juist in den Haag aanwezig, werd ten hove ontboden. Hij liet zich bewegen een brief aan de dordtsche regeering te schrijven, om

1) Dl. II, 87.
2) Dl. I, 275.

deze te waarschuwen tegen haar gevaarlijken pensionaris [1]).

Wie de mededeeling van de lijst der vergaderden aan de patriotsche bladen mag hebben gedaan, blijkt niet; wel, dat „verscheiden leden" zich over die annonces in de couranten zeer gebelgd toonden, „zelfs met declaratie van er nu niet verder mede te doen te willen hebben" [2]), tot groote ergernis van Capellen tot den Poll, die aan De Gijzelaar en aan Bicker schreef hoe dienstig het hem vooskwam „dat de Natie zie dat de voorstanders haarer regten beginnen ééne lijn te trekken; dat de Natie deeze herstelling zeer noodig heeft; dat het staaken onzer bijeenkomsten, en dat wel na de dreigementen door den Teergeliefde gedaan, van er in Holland een propositie over te willen doen, binnen- en buitenlands een zeer kwaad effect zoude doen; dat het een point d'honneur voor ons was geworden door te vergaderen, zelf al hadden wij niets te verrigten . . . . ." Bicker antwoordde dat de vrienden te Utrecht (waar de volgende bijeenkomst zou gehouden worden) tegen doorvergaderen opzagen: het zou hen in moeilijkheid brengen tegenover hun mederegenten [3]). Een opzettelijke reis van Bicker om hen tot andere gedachten te brengen bleef zonder vrucht: anderhalve maand later heeten zij nog steeds van doorvergaderen afkeerig [4]). Te Utrecht en ik zou denken ook in de meeste hollandsche steden moeten de regenten die aan de vergadering hadden deelgenomen, gevoeld hebben dat zij groot wantrouwen

---

1) Bericht in de patriotsche bladen, bevestigd door een brief van Bérenger van 17 October 1783.

2) Brieven, blz. 676.

3) Brieven, blz. 677.

4) Brieven, blz. 708.

hadden opgewekt bij hun standgenooten, die deze cabales met lieden van de reputatie der Capellens gevaarlijk achtten. De wantrouwigen hadden gelijk, en zouden in hun afkeer zijn versterkt geworden als zij de brieven hadden kunnen lezen die thans tusschen den eenen neef en den anderen werden gewisseld [1]. De overeengekomen correspondentie, waarvan aanvankelijk in de briefwisseling van Capellen tot den Poll het spoor is te volgen [2], is blijkbaar in het begin van 1784 te niet geloopen, en een vergadering is in dat jaar niet gehouden. De gansche zaak der fransche alliantie, die in het voorjaar van 1784 op het tapijt was, werd door het driemanschap op in het oog vallend geheimzinnige manier behandeld; het was of zij de volksstem vreesden. Aanvankelijk bestond tusschen de hollandsche aristocraten en de patriotten uit de landprovinciën ten aanzien van die alliantie groot meeningsverschil; was in deze omstandigheden een vergadering gehouden, de Capellens en anderen zouden vragen hebben gesteld waarop de pensionarissen nog niet wisten hoe te antwoorden. Het intusschen opkomend ge-

1) „Ik denk dat wij beiden in het oog der natie tegen de gansche aristocratische partij dubbel kunnen en ook zullen opweegen, wanneer het tijdstip daar zal zijn om openlijker uit te koomen" (Capellen tot den Poll aan Capellen van de Marsch, 23 November 1783, Brieven blz. 708). — „De aristocraten te ondermijnen, inmiddels hen te gebruiken en hen eindelijk in de lugt te doen vliegen, is dunkt me het beste plan" (dezelfde aan denzelfde, December 1783, Brieven blz. 714). — Dat er reeds groot ongenoegen was tusschen de leden bewijst ook een zin als de volgende: „van airs, die UE. zig op onze vergadering zoude hebben gegeven, is mij niets voorgekoomen. Ik hoope dat UE. zig beeter beraaden zal dan dezelven, casu quo, niet meer te willen bijwoonen" (Capellen tot den Poll aan Capellen van de Marsch, December 1783, Brieven blz. 714).

2) Zie b. v. Brieven, blzz. 707, 832, 838. — De Gijzelaar correspondeerde met Overijsel, Visscher met Gelderland.

schil met den Keizer maakte het geval voor hen te moeilijker: zij konden reeds vermoeden dat Frankrijk niet krachtens alliantie gehouden wilde zijn ons thans tegen Jozef bij te staan, maar de Capellens en de door hen voorgelichte burgerijen verkeerden in dwaalbegrip op dit punt. „Het verbond aangegaan zullende worden tegen elk, die de Bondgenooten aanvalt of in hunne regten bekort, zo is 't onnoodig dat Frankrijk zig vooraf expliceere, of het, casu quo, ook secours tegen den Keizer zoude geeven", schreef Capellen tot den Poll aan De Gijzelaar [1]). — En aan Capellen van de Marsch: „Alleen zijn het de Hollandsche Heeren daar men niet mede voor of agterwaarts kan, en die hoofdig genoeg zijn om zig tegen het licht, tegen het doorzicht, tegen den wensch van de gansche Natie ... te verzetten" [2]). — Vooral over De Gijzelaar beklaagt hij zich bitter, maar juist deze was van de hollandsche matadors hem nog het best gezind. De driemannen konden Capellen niet inlichten, om de eenvoudige reden dat zij zelven niet ingelicht werden door Vergennes, die nog nooit recht te kennen had gegeven dat Frankrijk inderdaad een alliantie begeerde. Uit Versailles kwam de eene raadselachtige brief na den anderen [3]). — Eindelijk verscheen den 21sten April 1784 Vauguyon na lange afwezigheid weer in Den Haag, en uit zijn houding viel af te leiden dat Frankrijk ten slotte wel zijn toestemming geven zou tot een formeel verdedigend verbond. Den 24sten April schreef dan ook De Gijzelaar aan Capellen tot den Poll, „dat nu men in 't zekere is geïnformeerd, dat de leden van den Raad des Konings met minder verdeeldheid hier over

---

1) Brieven, blz. 809.
2) Brieven, blz. 824.
3) Zie de bijlagen op het achtste hoofdstuk van mijn eerste deel.

denken, men in Holland meent, dat hier over met meer vrugt zal kunnen gedagt worden in de Republiek." Ook zeide hij nu zelf een nieuwe bijeenkomst van Vaderlandsche Regenten te wenschen, maar beklaagde zich over zijn „Heeren en meesters", die hem somwijlen „baloorig en melancolycq" maakten. „Zo zij zig niet beeteren, zou ik ze de koop zeer wel kunnen opzeggen", eindigt hij [1]. Uit een brief van den leidschen Blok aan Capellen blijkt, dat er in dezen tijd oneenigheid was in het driemanschap zelf: Van Berckel en Zeeberg stonden tegenover De Gijzelaar, berichtte hij, en zoo „aristocratisch" werd alles in Holland behandeld, dat de leidsche vroedschap, „schoon zo nabij aan het hoofdcanaal", dikwijls volstrekt niet wist wat op handen was [2]. De verhoudingen begonnen al zeer gespannen te worden, toen Capellen den 6den Juni overleed.

De geschiedenis van de tweede helft van het jaar 1784 wordt beheerscht door de aanranding van den Keizer. In de volkswapening kwam verdubbeld leven. De algemeene onrust op het eind van dit jaar gaf aanleiding dat de zaak der aaneensluiting van de patriotten uit verschillende provinciën, die de regenten hadden laten liggen, door de burgers op hun wijze werd bij de hand genomen. De leiding der oneenige regenten verslapte, nieuwe leiding kwam er voor in de plaats. Het utrechtsche genootschap, onder zijns gelijken reeds met eere bekend om zijn onvermoeide patriotsche agitatie, nam het initiatief tot een nationale vergadering van vrijcorpisten, die den 6den December 1784 te Utrecht bijeenkwam. Op

1) Brieven, blz. 834.
2) Brieven, blz. 844.

deze eerste vergadering werden eenige punten de militaire oefeningen der corpsen betreffende afgedaan; de politiek nam nu aanstonds de overhand. Maar niet de negatieve, anti-stadhouderlijke Een nationaal petitionnement om verbetering der directie in de departementen der uitvoerende macht werd voorgesteld, maar ook weer afgesteld; daarentegen werd op voorstel van Pieter Vreede en F. A. van der Kamp een Acte van Verbintenis gepasseerd „tot maintien eener wettige Republiceinsche regeeringsvorm." Drie vergaderingen verliepen er over, maar den 14den Juni 1785 kwam inderdaad de zaak tot stand [1]). Het manifest hield in dat men voor 's lands ware constitutie hield „eene volksregeering bij representatie, met een daaraan ondergeschikt Erfstadhouderschap in het Doorlugtig Huis van Oranje", dus geen alleenheersching, geen volstrekte democratie of volksregeering buiten representatie, vooral geen „onafhankelijke, hatelijke en de Vrijheid drukkende en Aristocratische Familie-Regeering", en dat men zich en elkander verbond alles aan te wenden om zulk een volksregeering bij representatie algemeen te maken in de Republiek. Wat men zich onder „volksregeering bij representatie" voorstelde gaf thans Utrecht te zien: de gezeten burgerij wilde haar eigen regenten kiezen, en hen blijven controleeren door haar gecommitteerden (want periodieke aftredingen eischte men nog niet). Zóó was het thans voor Utrecht ontworpen, maar nog niet ingevoerd.

Sedert de stadhuisbelegering van Maart '85 lagen raad en burgerij er in open geschil. Ook de patriotten van buiten Utrecht namen aan den strijd deel. De hollandsche leiders zagen het met zorg, en wilden gaarne regenten en burgers van Utrecht verzoenen, opdat

1) Vgl. Dl. II, 224—227 en 366.

niet de eersten zich in de armen der stadhouderlijke reactie zouden werpen en daarmede de stem der provincie, tot nog toe voor de patriotsche partij uitgebracht, aan de tegenpartij leveren. Dit schijnt een voorname aanleiding te zijn geweest tot het bijeenkomen der vergadering van Vaderlandsche Regenten van 1 Augustus 1785. Het is jammer dat de aanteekeningen omtrent deze vergadering zoo uiterst kort zijn; zij laten maar meer dan één bizonderheid raden die wij toch gaarne zouden weten. Het comité van 1783 zal de vergadering wel niet beschreven hebben, want wij vernemen dat de toen ingestelde correspondentie te niet was geloopen. Mij dunkt, het initiatief zal genomen zijn door Capellen van de Marsch en De Gijzelaar, die op de presentielijst elk met den titel van president prijken [1]. — Acht-en-vijftig personen waren aanwezig; Zeeland was nu voor het eerst vertegenwoordigd, maar Utrecht niet: de correspondent van 1783, Capellen van Schonauwen, begon reeds van partij te veranderen. Evenzoo de friesche aristocraten [2]; slechts één Fries was aanwezig. Talrijk waren Gelderland en Overijsel vertegenwoordigd, nu ook door stadsregenten en gemeenslieden. Allereerst werd een comité benoemd van zeven „directeuren", voor ieder provincie één. Deze zeven zouden op een volgende bijeenkomst rapport uitbrengen over een tiental voorstellen, waaronder ingrijpende, door Capellen van de Marsch ingebracht. Onder die tien zijn reeds het aangaan eener „verbintenisse teegens de Aristocratie", en

1) Het valt ook op dat de kleinere provinciën onmiddellijk op elkander volgen in de presentielijst van deze vergadering, en dat Holland achteraan staat. — De oproeping kan geschied zijn door Capellen voor alle provinciën behalve Holland; door De Gijzelaar voor Holland.

2) Dl. II, 246, 247.

een plan tot stichting eener „Nationale Beurs", beide zaken die in het volgende jaar verwezenlijkt zijn [1]). Uit de zeer korte aanteekeningen is niet op te maken of er thans over die tien voorstellen veel gesproken is. In elk geval is wel druk besproken „het Utrechtsche werk." Meer dan één Hollander zal zijn ontstemming hebben getoond; exercitiegenootschappen, zei de amsterdamsche vroedschap Temminck, hadden zich met geen zaken van regeering in te laten. Het eind was dat zes heeren werden aangewezen om te trachten de regeering met de burgers, en deze beiden met de ridderschap te verzoenen, die, eerst goed patriotsch, in den laatsten tijd met de al vroeger bekeerde geëligeerden was gaan meestemmen.

Van de verrichtingen dezer zes komt een uitvoerig verslag voor, door een uitgeweken utrechtsch patriot in druk gegeven als „Naberìcht" op een hollandsche vertaling van Mandrillon's Mémoires (Duinkerken, 1792). — Den 5den Augustus kwamen zij te Utrecht. Even te voren (28 Juli) had juist de raad het nieuwe stedelijk reglement gepubliceerd, waarin aan een aantal wenschen der democraten was tegemoet gekomen, maar aan het door hen vooral begeerde college van burgergecommitteerden slechts onbeduidende macht was toegekend [2]). Tevens was aan het officieus reeds erkende college van burgergeconstitueerden, dat meermalen uit naam van 1368 burgers tot den raad vertoogen had gericht, verboden zich met bezwaren tegen het gepubliceerde ontwerp tot de regeering te wenden: alleen ieder burger zou dit mogen doen voor zich. Een volksoploop had dit verbod weer doen intrekken (2 Augustus). Onmid-

1) In zijn Memorie (blz. 105) geeft Capellen van de Marsch te kennen dat hij reeds op de vergaderingen van 1783 de stichting eener Nationale Beurs had bepleit, doch vruchteloos.

2) Dl. II, 211.

dellijk eischten nu de burgergeconstitueerden goedkeuring van de stedelijke constitutie zooals zij ten vorigen jare van democratische zijde was ontworpen (8 Augustus). De stadsregeering gaf toe, de schrijver van het nabericht verzekert, onder pressie van de afgevaardigden der Vaderlandsche Regenten. Maar zij was nog bij eede aan het oude reglement gebonden, en verklaarde het nieuwe niet te kunnen invoeren, eer zij van dien eed ontslagen was, door de Staten. Hiervan was bij de Staten geen sprake, of liever, de ridderschap verhinderde door haar onthouding dat een wettige Staatsvergadering bijeenkwam. Den 7den October kwamen Nijvenheim van Eck en Wiel, Temminck, Paludanus en Bicker in de stad om de ridderschap te overreden, maar de heeren hadden de grofheid — of de cordaatheid, zoo men wil — hun „niet thuis" te geven, waarop zij 9 October onverrichter zake vertrokken [1]). Men diende dus óf tot geweld zijn toevlucht te nemen, óf in het laatste voorstel der ridderschap te treden, van met den stadhouder omtrent de reglementsherziening in onderhandeling te gaan, en die te doen voeren in den Haag. Dit beteekende dat van de gansche zaak niets komen zou; de stadhouder had niet opgehouden tegen de voorgenomen herziening te protesteeren. Den 17den of 18den November kwamen nu nog namens de Vaderlandsche Regenten de heeren Temminck, Paludanus, Lambrechtsen, Van Haersma, Dumbar, Bicker en Romswinckel in de stad, om gedaan te krijgen dat de onderhandeling althans te Utrecht zou worden gevoerd [2]). Maar de burgers wilden van

1) Nabericht blz. 228. — Temminck en Bicker hadden veel relaties te Utrecht; de eerste was er geboren en was auteur van een welbekend werkje tegen het bestaande regeeringsreglement; de tweede had er negen jaar lang gewoond.

2) Nabericht blz. 228.

geen onderhandeling hoegenaamd hooren, waarbij niet van te voren vaststond dat het nieuwe stedelijk reglement in zijn geheel bleef. Den 20sten November gingen de bemiddelaars heen, „zedert welken tijd met dezelve Heeren in het jaar 1785 geene andere conferentiën binnen Utrecht zijn gehouden, zo min als in 1786" [1]). — Zoo zegt het Naberícht; het comité van directeuren echter is nog wel te Utrecht vergaderd geweest. Buitendien heeft nog iets bestaan, bekend onder den naam van „contracte vergadering", die het midden gehouden hebben kan tusschen een comitévergadering en een algemeene? Wij weten alleen dat contracte vergaderingen gehouden zijn 6 December 1785 te Utrecht en 21 April 1786 in Den Haag; een comitévergadering 16 Juni 1786 te Utrecht, een „nader groot besogne" 26 Juli 1786 te Utrecht.

Het utrechtsche radicalisme heeft veel kwaad bloed gezet, ook in de kringen der meest geavanceerde hollandsche regenten. Het meest natuurlijk bij wie als Temminck of Abbema tot de in Augustus 1786 afgezette aristocraten in betrekking van persoonlijke vriendschap of van verwantschap stond. Maar als geheel had de bond van Vaderlandsche Regenten geen keus. Nu beide partijen te Utrecht al even onhandelbaar waren bevonden moesten in 's hemelsnaam de burgers overwinnen, want door een overwinning der regenten zou thans Utrecht onvermijdelijk in de macht der tegenpartij zijn geraakt. In Holland zelf kregen de patriotten het moeilijk in 1786, zij mochten niet te kieskeurig zijn in het monsteren van hun bondgenooten. De pensionarissen raakten tusschen de aristocraten en het volk bekneld; zij kozen

1) Nabericht blz. 233.

de zijde van het volk, omdat zij anders zouden zijn ondergegaan.

Op de contracte vergadering van 21 April 1786 werden de concept-rapporten van het comité op de tien voorstellen van Capellen gearresteerd. Daaronder was er een betreffende het Nationaal Fonds, weidsche naam voor wat feitelijk de Patriotsche Partijkas had moeten heeten [1]). Kort hierop werd in de Post van

1) Mr. W. B. S. Boeles deelt in De Patriot J. H. Swildens (Leeuwarden 1884), blz. 139, mede, dat Swildens „daartoe speciaal door Patriotsche Regenten verzogt" zooals zijn eigen woorden luiden, het gedrukte programma voor het Nationaal Fonds heeft gesteld. — Dit geeft volstrekt geen recht tot de gevolgtrekking van Mr. Boeles, dat Swildens de geestelijke vader van het Fonds zou zijn. De zakelijke inhoud is hem natuurlijk opgegeven door de directeuren van den regentenbond, en van zijn vlotte pen is gebruik gemaakt, om dien inhoud in den breedsprakig-aandoenlijken vorm te gieten dien de smaak van den dag eischte. Mr. Boeles noemt Swildens den geestelijken vader van niet minder dan Grondwettige Herstelling van Nederlands Staatswezen, Leidsch Ontwerp, Nationaal Fonds en Acte van Verbintenis te gader. Vast staat alleen, dat prof. Gratama (in het Regtsgeleerd Magazijn van 1809) hem het eerste hoofdstuk van het eerste deel der Grondwettige Herstelling toekent, en dat hij, naar zijn eigen verzekering, voor de Heeren het programma van het Nationaal Fonds heeft mogen maken. Aan het Leidsch Ontwerp werden vroeger steeds de namen van Pieter Vreede, F. A. van der Kemp, Wybo Fijnje verbonden; Dr. A. J. Kronenberg (Een en ander over Gerrit Paape) heeft aangetoond, dat het stuk ter vergadering van gewapende Burger Corpsen is ingebracht door het vrijcorps van Delft, vertegenwoordigd door Wybo Fijnje, Gerardus Verbeek en Reyer van den Bosch, en dat het gerevideerd en vervolgens in druk gegeven is door een daartoe benoemde commissie, waarvan leden waren Rutger Jan Schimmelpenninck, Pieter Vreede en J. C. de Kock. — Het vaderschap der Acte van Verbintenis kent, met in elk geval beter recht dan dat van Swildens, Capellen van de Marsch zich toe in zijn Memorie (blz. 14); en zelfs deze bewering houdt geen rekening met het feit, dat de Acte der regenten eenvoudig een tweede, vermeerderde uitgaaf was van de Acte der vrijcorpisten, waarvan uit

den Neder-Rhijn anoniem een „Vaderlandsch Voorstel" gepubliceerd „tot eenen Nationalen Onderstand, ter bevordering van de gewigtigste belangen des

---

niets blijkt dat Capellen het denkbeeld zou hebben aangegeven; integendeel, het eerste voorstel er toe kwam uit Leiden, m. a. w. van Pieter Vreede en F. A. van der Kemp. — De gansche figuur van Swildens schijnt mij door Mr. Boeles niet weinig opgeblazen. Zijn held zou zelfs de geheele aaneensluiting van patriotsche regenten bewerkt hebben waarvan de Acte van Verbintenis en het Nationaal Fonds de vruchten waren! „Hij wilde voorts het herstellingswerk doen uitgaan van de patriotsche regenten, als mannen van invloed. Daarom eerst een band tusschen hen geknoopt in den vorm van de Vaderlandsche Societeit.... Om hun voorbeeld zoo algemeen mogelijk te doen volgen, diende het van die Vaderlandsche Societeit uitgegaan voorstel.... dat het Nationaal Fonds in 't leven riep" (De Patriot J. H. Swildens gehandhaafd, blz. 23). Op de zonderlingste wijs wordt hier de Vaderlandsche Societeit te Amsterdam met de vergadering van vaderlandsche regenten verward. Patriotsche societeiten werden of waren in 1786 in alle steden van Holland opgericht; het zijn de grootmoeders van onze nog bestaande societeiten. In Amsterdam waren er twee, de Vaderlandsche Societeit, wat voornamer, en de Burgersocieteit, wat minder deftig. Van de Vaderlandsche waren ook de patriotsche regenten lid (zie Jaarboeken 1787, blz. 241), maar Mandrillon die er eveneens toe behoorde, zegt uitdrukkelijk dat zij opgericht was door „kooplieden en burgers." Swildens heeft bij die oprichting ook weer een stuk gesteld, waarin hij zegt dat de societeit dienen zal om „de waare radicaale herstelling der Republiek op de eigenaartigste, van geene partij wraakbare en aldus onwederstreefbare, wijze te bevorderen en het verkreegene goede onwrikbaar te grondvesten." Kan het waarlijk de eerste maal zijn geweest, dat Mr. Boeles bij een patriot zulk een stemverheffing opmerkte bij het mededeelen eener allersimpelste zaak? Hier uit te besluiten dat Swildens de man zou zijn geweest die de patriotsche regenten eigenlijk eerst goed zou hebben bijeengebracht, is niet geoorloofd. Reeds de eenvoudige kennisneming van het feit, dat de vergaderingen van vaderlandsche regenten van 1783, de Vaderlandsche societeit te Amsterdam van 1786 dagteekenen, had tegen zulk een gevolgtrekking moeten waarschuwen. Swildens moge dan niet tot de verachtelijke maar tot de goedige soort patriotsche

Nederlandschen Volks." De lezer werd door „verscheide [zijner] braafste en beste Medeburgeren" onderricht, dat een fonds vereischt was tot „het vermeerderen van Vaderlandschen IJver, Cordaatheid en Moed onder de duizenden, door allerlei vrees onder hun weg te neemen van in wederwaardigheden voor de Goede Zaak ooit verlaaten te zullen zijn; — het verschaffen van aanmoediging overal waar dezelve noodig bevonden wordt, — het verijdelen van al het kwaad, dat 's Lands inwendige Vijanden, door hunne verderflijke aanslagen, aan de Goede Zaak berokkenen" en zoo meer. Jaarlijksche bijdragen werden gevraagd van één tot vijf gulden; een gift daarboven

---

veelschrijvers behoord hebben, men make zich omtrent de maatschappelijke positie en den invloed op regenten van de journalisten dier dagen geen illusiën. Mr. Boeles zelf deelt nog wel dat kostelijke briefje mee aan Hooft van Vreeland, waarin Swildens zich over miskenning zijner diensten beklaagt. „Geheele lijsten kan ik opgeeven van stukken die ik vervaardigd en afgedaan heb, in de Post van den Nederrijn, in verscheidene couranten, en afzonderlijk uitgegeèven .... In deese stad heb ik geduurende de vier laatste winters misschien wel twee duizend menschen verlicht of stom geredeneerd overal in de kroegen. Dit weeten immers nog al eenige Heeren; moet het mij dan niet ten uitersten verdrietig zijn, ... dat men mij voor een onwerkdaadig, slof of nalaatig mensch houdt?.... Zulke Heeren die mij zoo jammerlijk beoordeelen, die in hunne paleizen midden in overvloed, gemak en allerlei afwisselende vreugden leeven, laaten die dan eens mij hier op mijn berooid misthoopje zien zitten.... Deezen geheelen winter heb ik volstrekt geen vuur gehad,.... geen éénen turf heb ik verbrand of bij den hospes kunnen neemen uit vrees voor brutaale onteerende weigeringen, geheele voormiddagen zat ik sukkelend te schrijven, omdat mij alle oogenblikken de inkt in de pen bevroor, en ik de inktpot met het theewater geduurig ontdooyen moest.... Voor wien dit alles?.... indien ik den Prins mede zogt op den troon te helpen, zouden veele dingen mogelijk worden...." — Is dit de taal van een leider? Ik zou zeggen van iemand dien men tot het vuile werk gebruikt, waarvoor hij zich nog even te goed mag achten.

maakte iemand tot donateur. „Volk van Nederland! het zijn hier uwe trouwhartigste, edelmoedigste en cordaatste Regenten en Medeburgers zelven, die U tot het spoedig oprigten van zulk een Nationaal Fonds uitnoodigen..... Om U lieden eene volkomene zekerheid te geeven, zijn, door de bekende Vaderlandsche Bijeenkomst te Amsterdam, eenige van derzelver Leden verzogt, eene provisioneele Directie in deezen te houden, welke Leden daadlijk, ieder in zijn provincie, eenigen hunner Medeburgeren zullen bekend maaken, bij wien een ieder zich tot deelneming in deze oprigting zal kunnen vervoegen" [1]).

Op de comitévergadering van 16 Juni te Utrecht werd besloten dat de directeuren zich met naam en toenaam in de Post als de voorstellers zouden bekend maken [2]). In Juni vormden zich comités van inzameling te Leiden, Haarlem, iets later te Amsterdam en verder door het geheele land. Op het „nader groot besogne" te Utrecht (26 Juli) werd een voorstel ontworpen van beheer en besteding der penningen, dat aan de algemeene vergadering van 7 en 8 Augustus is voorgelegd en door haar voorloopig aangenomen.

Deze algemeene vergadering, welke van alle die gehouden zijn de meeste bekendheid heeft verkregen, was talrijk bezocht; de Jaarboeken melden door 79 personen [3]). — Eerst bracht het comité rap-

1) Post IX, 1143.

2) Post IX, 1211. — Daar is hun stuk geteekend: „'s Hage den 16 Juny 1786"; de aanteekeningen van Abbema echter stellen de comitévergadering van dien datum te Utrecht.

3) De hierachter afgedrukte presentielijst geeft 76 namen; een andere, (Vervolg op Wagenaar XI, 301) geeft er 77. Dáár ontbreken de namen van Bronkhorst en Lewe, doch komen voor die van Boreel en Van Lennep, vroedschappen te Amsterdam, en van Capellen tot Rijsselt, burgemeester van Zutphen, welke

port uit op de tien voorstellen van verleden jaar; sommige van die voorstellen vervielen ten gevolge der veranderde tijdsomstandigheden. Er was sedert de vorige algemeene vergadering veel gebeurd. De Stadhouder had Holland verlaten, huisde in Gelderland, zou waarschijnlijk een poging doen om Utrecht te herwinnen met geweld van wapenen, en dan lag hem de weg naar Holland open. Utrecht zou zich weren: de triumf der democraten was er nu eindelijk beslist. De groote meerderheid van den raad was ontzet, het nieuwe reglement op revolutionnaire wijze ingevoerd. Een vierde nationale vergadering van vrijcorpisten was hiermee samengegaan, waar afgevaardigden bijeen waren uit Gelderland, Holland, Utrecht, Friesland en Overijsel, vrijcorpsen vertegenwoordigende ter gezamenlijke sterkte van een 14.000 man [1]). Zoowel de hollandsche vrijcorpisten als de utrechtsche — zij hadden ook provinciale organisaties — hadden elk in den haren reeds het besluit genomen, afgevaardigden te zenden naar de Vergadering van Vaderlandsche Regenten te Amsterdam. Een talrijke gecombineerde deputatie verscheen, verzocht gehoor, en werd toegelaten. Zij vertegenwoordigden een macht waarmede te rekenen viel: het zooeven te Utrecht gebeurde kon het ieder leeren. Hun toespraak getuigde van groot zelfgevoel: een van de voornaamste oorzaken van bederf, zei hun president, was „het denkbeeld bij de regenten in 't algemeen aangenomen, dat zij, in dit Gemeenebest, een van de burgerij afgescheiden lichaam uitmaakten, en de dwaasheid

---

bij Abbema ontbreken. Capellen tot Rijsselt is stellig aanwezig geweest, zooals uit de aanteekeningen blijkt. Ook Gorkum neemt eenmaal aan de beraadslaging deel, hoewel geen gorkumsch regent zijn naam op de lijst ingevuld heeft.

1) Dl. II, 219.

der burgeren om hieraan geloof te slaan" [1]). De regentenbond en de vrijcorpistenbond moesten voortaan gemeenschappelijk handelen; de wijze waarop, verlangden zij van de vergadering te vernemen. Er was heel wat ontstemming bij de vergaderde heeren, vooral bij de Amsterdammers. Zij verlangden een tweede lid voor Holland in het comité van directie, dat overwegend uit mannen van de uiterste linkerzij was samengesteld en blijkbaar geheel door Capellen van de Marsch beheerscht werd, die tot den vrijcorpistenbond in nauwe betrekking stond en in burgerkringen als hoofd der partij werd aangemerkt. Maar onmiddellijk verklaarde Utrecht, vertegenwoordigd o. a. door Schilge, een van de dit jaar te Wijk door de volkskeus nieuw aangewezen raden, en zelf een van de vocalen der nationale vergadering van vrijcorpisten, dat ook zij dan een tweeden directeur voor hun provincie begeerden. Capellen wist eindelijk Amsterdam te bewegen zijn eisch terug te nemen; er werd een commissie benoemd om met de afgevaardigden der vrijcorpsen besprekingen te houden en ook verder met hen in aanraking te blijven, en de vergadering ging met haar agenda voort. Het voornaamste punt daarop was de Acte van Verbintenis. Amsterdam droeg een concept voor, dat den volgenden dag, „na lange deliberatie", maar naar het schijnt zonder veel veranderingen, werd aangenomen, onder verklaring echter van Amsterdam (en speciaal van Abbema, die de remotie van zijn utrechtschen broeder heel hoog opnam), dat het de door het volk te Wijk aangestelde en te Utrecht nog aantestellen raden niet voor wettig gekozen hield, en dus verzocht dat dezen de Acte niet teekenen zouden. De Acte werd in zeven afschriften verzonden

1) Vervolg op Wagenaar XI, 305.

die in elk gewest door zooveel mogelijk regenten geteekend zouden worden [1]). Zij werd in de Post van den Neder-Rhijn gepubliceerd [2]).

De Vaderlandsche Regenten hadden hun schepen achter zich verbrand, de familieregeering verloochend, de provinciën met regeeringsreglement, tot de Generaliteitslanden toe, ontheffing van het juk beloofd, zich openlijk vereenigd met lieden die het er op toelegden in de steden van Holland te bereiken wat in Utrecht reeds was gelukt. Hun standgenooten zouden hun dit nimmer vergeven; zij moesten nu met de democraten op of onder.

De trouw aan hun woord zou spoedig genoeg worden beproefd. De Stadhouder greep Hattem en Elburg aan: men verwachtte niet anders of hij zou het morgen Utrecht doen. De provincie Holland greep al naar de wapens, vormde op haar grens een cordon. De vergadering van gewapende Burger Corpsen in Holland, te Leiden bijeen, benoemde den 6den September „eene Commissie van negen cordaate, voorzichtige en meest vertrouwde persoonen, die zig zal moeten in staat stellen om de nodige kondschappen te bekomen, het recht hebben om de [door ieder corps] aangebodene Manschap geheel of gedeeltelijk te ontbieden, en zonder wier opontbod geene trekking zal mogen geschieden, die de wijze van trekking en de plaats van verzameling zal bepalen, en alles dienaangaande zal moeten voorzien, en welke Commissie verpligt zal zijn, zoo lang de zaaken in eene hachelijke crisis staan, zich op de

---

1) De onderteekeningen van het friesche exemplaar, 32 in getal, zijn medegedeeld door Dr. W. W. van der Meulen, Coert Lambertus van Beyma, bijlage V.

2) Post X, 5. — De Acte der regenten leggende naast die der vrijcorpisten van het vorig jaar, bespeurt men dat voor „Volksregeering bij Representatie, gegrond op de Wetten van de Lande",

naastmogelijke plaats, waar de nood omtrend is, te begeven, en aldaar meerendeels te blijven, zonder uit

---

in de plaats is gekomen: „Regeering bij Representatie des Volks, gegrond op den aart der Constitutie en Privilegien van de bijzondere Gewesten, Steden ende Leden van dien, en bevestigd bij de Unie van Utrecht"; — dat de woorden: „een daar aan ondergeschikt Erfstadhouderschap in het Doorlugtig Huis van Oranje", vervangen zijn door: „een daar aan ondergeschikt Stadhouderschap, erflijk in het Huis van Oranje, voor zoo verre zulks met de waare gronden van 's Lands en der Ingezetenen onafhanglijkheid, en het welzijn van ons Vaderland niet is strijdende"; — dat de uitdrukking: „onafhankelijke, hatelijke en de Vrijheid drukkende Aristocratische Familie-Regeering" verzacht is tot: „onafhanglijke en tegen de Privilegien strijdende Familie-Regeering"; — dat opgenomen is een verzekering „geen andere bedoeling te hebben, dan den waaren Christelijken Gereformeerden Godsdienst, zoo als dezelve in de publieke Kerken deezer Landen geleerd wordt (welken wij nevens de Burgerlijke Vrijheid houden voor de onschatbaarste vastigheden van Nederlands Staatsgebouw) insgelijks met allen iever, ernst en nadruk te handhaven, zonder medetewerken of te gedogen, dat de gronden van dien Godsdienst op eenigerhande wijzen worden ondermijnd; behoudens nogthans eene billijke vrijheid van Godsdienstoefening voor andere Gezindheden"; — dat niet slechts geen verandering in de republikeinsche constitutie (als in de Acte der vrijcorpsen), maar ook niet in „den vastgestelden Godsdienst" zal wurden geduld; — dat nog in het bizonder veroordeeld wordt het gebruik maken van troepen in burgergeschillen, en de toezegging wordt gedaan „steeds werkzaam te blijven in het aanwenden der meest efficacieuse pogingen tot eene volledige herstelling van Rechten en Voorrechten, overal in de vereenigde Gewesten als in de Generaliteits Landen, waar dezelve verder nodig zal bevonden worden, en wel in het bijzonder ten opzichte dier Provintien, welke, door onwettige en inconstitutioneel ingevoerde Regeerings-Reglementen onder het juk van overheersching en afhanglijkheid gebukt gaan." — De Acte wil het wantrouwen ontwapenen van de predikanten der Ned. Herv. Kerk tegen een partij die zoo schier zonder uitzondering door alle nonconformisten en katholieken werd voorgestaan, de bewering logenstraffen dat de patriotsche partij het Stadhouderschap wil afschaffen, de patriotsche burgers het vertrouwen op de leiding der patriotsche regenten mogelijk maken. — Een dépêche van Vérac van 26 Augustus 1786 doet zien hoe over de Acte geoordeeld werd in den kring der holland-

elkander te mogen gaan; en zijn tot de Commissie verkooren" o. a. Costerus van Woerden, Van den Bosch van Delft, Heldewier en Vreede van Leiden [1]), die op staanden voet naar Woerden vertrokken, zoo als blijkt uit de volgende

„Qualificatie.

De Leeden van het Gecombineerd Besogne van Gecommitteerdens uit de vergadering van de Vaderland-lievende Regenten, en van Gecommitteerdens uit de vergadering der Gewapende Burger Corpsen uit de Provintien Holland en Utrecht, in aanmerking

---

sche pensionarissen. Zij achtten haar noodzakelijk en juist van pas in haar uitdrukkingen. Als hij in de Acte van een „peuple" leest dat invloed hebben moet op de regeering, moet Vergennes daaronder niet verstaan „la partie la plus misérable de la nation, les gens dénués de moïens de vivre dans une certaine aisance. On ne comprend dans cette expression que la classe des Bourgeois possédant un certain capital et contribuant dans une certaine proportion aux charges de la République. Cette Bourgeoisie est entièrement patriotique et ne choisira sans doute que des magistrats animés du même esprit, ce qui doit nécessairement finir par nous donner une majorité imposante......" Bij de dépêche is nog gevoegd een memorie tot toelichting van den tekst der Acte, van den Rijngraaf van Salm, welke memorie gecorrigeerd was door de driemannen zelf. Hieruit: „Les familles dites Patriciennes formeront toujours les corps de magistratures. Elles seules, s'étant appliquées aux études y relatives, y sont plus particulièrement propres: mais pour gagner le suffrage du peuple elles devront faire publiquement profession d'attachement au système de la liberté. On ne prétend pas cependant qu'il y ait exclusion pour des plébéiens qu'un mérite distingué ou une grande fortune faite dans le commerce sortiroient de la classe ordinaire........... Il nous semble inutile de nous étendre sur l'article de la Religion. La Tolérance étant un des principes fondamentaux d'un Etat commerçant, il a été jugé indispensable de prévenir par une déclaration formelle l'abus que le parti Stadhoudérien a fait plus d'une fois de l'esprit de fanatisme pour distraire de celui de la liberté." (Affaires Etrangères, Parijs).

1) Extract uit de Notulen enz.: bij Dumont-Pigalle, carton G.

genoomen hebbende den pressanten nood, waarin de belangens der Burgerlijke Vrijheid thans ongelukkig zijn gebragt, in zoo verre, dat thans exteert periculum in mora, waarin hoe eer hoe beter efficacieuselijk, onder anderen door concessie van penningen, behoort te worden voorzien, heeft geoordeelt het provisioneele ingeteekende in het Nationaal Fonds nimmer beter dan in de tegenwoordige omstandigheden en te dien einde gebruikt te kunnen zien; en dierhalven geresolveert, en zich indispensabel verplicht geoordeelt, om de respective Correspondenten in de verschillende Plaetsen en Provinciën te verzoeken en te qualificeeren, omme aan de Commissie bij de laetste extraordinaire vergadering van gewapende Burger Corpsen op den 6 dezer te Leyden benoemd, en thans te Woerden ter expeditie der militaire zaken vaceerende, des verzogt, te laten volgen tot de helft der somma in hun Departement tot den dag van heden inclusive ingeteekend, ten einde door dezelve Commissie tot voortzetting en ondersteuning van de te verleene adsistentie aan onze Bondgenooten, als anders, te worden geëmployeert. Actum 's Hage, den 6 September 1786.

R. Paludanus.
Gevaerts en Cau absent. H. H. van Haersma.
Roorda.
D. van Laer" [1]).

Wij zien hier dus het op 8 Augustus verordende gecombineerd besogne in actie. Den 10den September begon de commissie van Woerden het geld op te vragen. Tot vijandelijkheden kwam het niet, maar de gewapende vrede dien men had was een schro-

1) Bij Dumont-Pigalle, als boven.

melijk kostbaar iets, voor de hollandsche openbare kas als voor die der patriotten ieder in zijn particulier. De middelen van het Nationaal Fonds begonnen nu wel te vloeien, maar de uitkomst beantwoordde toch niet aan de hooggespannen verwachtingen [1]). In elk geval, er moest vaste orde worden gesteld op het beheer en gebruik van het geld. Dit is de aanleiding geweest tot de „extraordinaire" algemeene vergadering van Vaderlandsche Regenten te Utrecht, 13 en 14 October. Negentig personen waren bijeen [2]). Door onderscheiden plaatselijke comité's bleek te zijn ingezameld ruim *f* 55.000, waarvan ruim *f* 48.000 uit Holland (*f* 30.000 te Amsterdam). Niet alle comité's echter hadden reeds opgave gedaan, ook kon men verwachten dat er nog meer zouden worden gevormd [3]). De Commissie uit de Gewapende Burger Corpsen te Woerden drong bij monde van Heldewier op nog meer onderstand aan; men besloot ter beschikking te stellen tot $^{3}/_{4}$ van het geheel der ingezamelde of nog in te zamelen penningen.

Nog minder bemoedigend dan omtrent het Nationaal Fonds luidden de berichten omtrent de teekening der Acte van Verbintenis. De zaak, die voor de 79 van de vorige vergadering minder gevaarlijk, en voor hun prestige bij de burgerij van hooger waarde werd, naarmate er meer algemeen aan werd deelgenomen, had bij de regenten geen opgang ge-

---

1) Gelijk Capellen van de Marsch erkent in zijn Memorie, blz. 106.

2) In Jaarboeken 1786, blzz. 1306 en 1337, vindt men het eenige wat tot nu toe over deze vergadering bekend was. — Daar wordt gesproken van meer dan honderd aanwezigen.

3) In Friesland had de zaak zeer weinig succes. — Te Bommel en te Middelburg werd de inzameling door de regeering verboden of belemmerd (Vervolg op Wagenaar XI, 3213 vv.; Jaarboeken 1786, blz. 1481; idem 1787; blzz. 125, 187).

maakt. In Gelderland hadden de patriotten slechts één lid gewonnen. Te Dordrecht vorderde de onderteekening „zeer slegt;" te Delft was de copie defect, in elke stad had men zoo zijn eigen uitvlucht. Niet eens de 79 die de Acte vastgesteld hadden, bleken haar ook allen te hebben geteekend. Het kenschetst den tijd en de lieden, dat men zich in de democratische pers verheerlijken liet om zijn kloek manifest, dat men evenwel weigerde met zijn nimmer terug te nemen onderteekening te bekrachtigen. Alleen in Haarlem had de gansche regeering op één na geteekend.

Verontrustende berichten deden op de vergadering de ronde omtrent den voortgang der oranjegezinde reactie in meer dan één hollandsche stad. Te Delft, waar de groote meerderheid der regeering zich altijd op een afstand van het patriotisme had gehouden, was zooeven een oranjecorps „gelegaliseerd", en trok er, evengoed als het patriotsche, met vliegende vaandels en slaande trom door de stad. Andere onheilen bedreigden Den Briel. Er gingen stemmen op, dat de Staten dezen „groben Unfug" zouden verbieden.

Den 14den kwam men terug op de slapte van den nervus belli. Een leening bij vermogende partijgenooten scheen de eenige uitkomst. De vergadering werd voor een kwartier geschorst, opdat blijken mocht voor hoeveel ieder der aanwezigen in zulk een leening zou willen deelnemen.

Hiermede eindigen abrupt weg de aanteekeningen van Abbema. Uit de Jaarboeken weten wij dat de vergadering welke 13 en 14 October te Utrecht bijeen was, den 21sten October te Leiden haar zittingen vervolgd heeft [1]). Hoe het met de leening afliep vind ik nergens vermeld; er zal niet van ge-

1) Jaarboeken 1786, blz. 1306.

komen zijn, want ware zij geslaagd, er zouden ongetwijfeld sporen van te vinden wezen. Het nimmer gestilde wantrouwen der regenten uit Holland tegen de vrijcorpisten deed zich ook hierbij weer gelden. Na den aanval op Hattem en Elburg was er een oogenblik van élan geweest bij de Hollanders, maar het had niet geduurd. Capellen van de Marsch had er onmiddellijk gebruik van willen maken, en had de pensionarissen voorgepreekt dat het oogenblik gunstig was om nu eens een grooten stap vooruit te zetten; dat er resultaten te verkrijgen waren nog belangrijker dan het openen van de Stadhouderspoort of het overschilderen van de bussen der Statenboden, nietigheden waartoe Holland zich, zeer tegen Capellen's zin, in het voorjaar van 1786 had bepaald [1]). Capellen wilde, dat Holland Willem V niet slechts in zijn waardigheid van Kapitein-Generaal, maar in al zijn waardigheden schorsen, den band der Unie verbreken, en van zijn rijke hulpbronnen gebruik maken zou om zich in een „formidabelen staat" te stellen, ten aanval als ter verdediging. Had het flinkweg de zaak der burgers tot de zijne gemaakt, de stadhouderspartij zou in September 1786 niet volgehouden hebben; de Staten van Gelderland waren niet zoo geresolveerd als zij schenen: „ik las de bekommering op de wezens der hoofdbewerkers", schrijft Capellen, „toen zich een ongegrond gerucht verspreidde, dat duizenden van Burgers uit de andere gewesten bereids in aantogt waren, om het leed, hunnen ongelukkigen Gelderschen broederen aangedaan, te wreeken. En in de daad, een ieder was hier toe bereidvaerdig gevonden, bij aldien men het maar gewild hadde" [2]). — Maar Holland had weer

---

1) Capellen van de Marsch, Memorie, blz. 78.
2) Memorie als boven, blz. 85.

half werk gedaan, den Stadhouder opnieuw gesard en gewond zonder hem af te maken. De ware reden was, volgens Capellen, dat zij geen groote gewapende burgermanifestatie aandurfden; de burgers zouden zich immers ook tegen de aristocratie hebben gekeerd. De maatregelen die de driemannen hadden verworpen, werden nu opgenomen door de nationale vergadering van vrijcorpsen, die den 15den November 1786 te Utrecht weer bijeen was. De grondwettige herstelling moest worden verhaast, hierover was ieder het eens. Maar hoe? Door nieuwe manifesten en adressen, of nu eindelijk door „militaire operatiën"? De hollandsche afgevaardigden waren voor het eerste, de utrechtsche (die den vijand voor de deur hadden) voor het laatste. Het gevoelen van Holland — welks afgevaardigden volgens Capellen sterk door de driemannen waren bewerkt — behield de overhand. Utrecht wilde dan tenminste één nationaal adres, waarin zooveel mogelijk van Capellen's program moest worden opgenomen: „dat de Natie eene grondwettige herstelling, en geene schikkingen vordert; eene grondwettige herstelling, te ontwerpen door Gecommitteerden zo uit de Regenten als uit de Burgerijen, waartoe onderteekenaren verzoeken dat binnen twee maanden in de onderscheiden Provinciën Gecommitteerden mogen benoemd zijn; dat zij [de regenten] bij gebreke van dien eenmaal behooren te begrijpen dat hunnen Val, en die van hun Nakomelingschap, het gevolg van hun zelfbelang of laage Vleierij voor den Stadhouder zal zijn", etc.; maar Holland wilde alleen hooren van provinciale adressen. Het eenige succes van Utrecht op deze vergadering was, dat er een „Nationale Commissie van Militaire Zaaken" werd benoemd. Maar Holland was de nationale vergadering met een militaire commissie al twee maanden voor geweest, en de hollandsche commissie beschikte

over het Nationaal Fonds, zoodat de nationale militaire commissie naast de provinciaal hollandsche een poovere figuur maakte.

Op de volgende nationale vergadering van vrijcorpsen, 21 Februari 1787 te Utrecht gehouden, was Holland zelfs geheel weggebleven, „uit hoofde", zooals het hollandsche bureau van correspondentie opgaf, „van de blijkbare gemanifesteerde Sentimenten der Hollandsche Departementen, van in geene offensive middelen te willen komen." En inderdaad, die van Utrecht hadden iets offensiefs op het oog: zij wilden dat Holland hun provincie van de stadhouderlijke troepen zou bevrijden. Het moest daartoe zich van de Greb verzekeren en Naarden en Gorkum goed versterken; de troepen van den Prins zouden dan, van drie zijden (immers ook van uit de stad Utrecht) aangevallen, zeker het kamp bij Amersfoort moeten ruimen, en Holland zou in het bezit zijn gekomen van een zeer sterke linie [1]). De nationale militaire commissie werd verzocht zich in betrekking te stellen met Capellen van de Marsch, opdat deze er een comité- of een contracte vergadering van regenten over belegde. Het was vooral ook om den „nervus belli" te doen. Een comitévergadering had plaats in Den Haag, maar bij monde van Blok — Capellen was verhinderd — werden de leden der utrechtsche commissie „met beleefde woorden afgescheept" [2]). Er was trouwens ook geen geld meer in de kas van het Fonds, al was in Maart door een provinciale vergadering van de bestuurders der hollandsche departe-

1) Memorie als boven, blz. 98, te vergelijken met de gedrukte notulen der Nationale Vergadering van gewapende Burger Corpsen, in de verzameling Dumont-Pigalle, carton QQQQ.

2) Memorie, blz. 420 (brief van Capellen aan Smissaert, van 11 April 1787).

menten met klem om algemeener deelneming en meer „aanzienlijke Donatiën" verzocht [1]). Er waren maanden lang 1600 „auxiliairen" (vrijcorpisten) uit gesubsidieerd, gelegerd in het hollandsche cordon en binnen de stad Utrecht [2]).

Maar het talmen en afwachten bekwam de pensionarissen wonder slecht. Zaten zij stil, de tijd deed zijn werk. Eensklaps werd hun aangebracht, dat de aristocraten uit Amsterdam en Rotterdam in complot waren met den Prins, om hen te overrompelen. Slechts het wantrouwen van de Bijltjes tegen de regenten had de uitvoering op den daartoe bepaalden dag verhinderd, maar er was enkel uitstel, geen afstel. Het uitstel werd echter hun behoud. Zij wisten den toeleg te verijdelen, maar alleen door zich geheel aan de vrijcorpsen toe te vertrouwen. Na de remotiën van April waren dezen, ondervonden hebbende dat de pensionarissen niets meer vermochten buiten hen, niet langer geneigd raad van hen aan te nemen of zich door hen te laten belezen. Op hun provinciale vergadering te Dordrecht, van Mei 1787, spraken zij de schorsing van Willem V als Stadhouder uit, die onmiddellijk door de regeering van Dordt, spoedig daarna door die van Leiden, Haarlem, Amsterdam en andere steden moest worden bekrachtigd.

Het trof dat de fransche regeering in Mei '87 geld aanbood, om het overloopen der geregelde troepen van het cordon naar den Stadhouder te voorkomen. Men schreef terug, het geld liever aan de vrijcorpsen te willen besteden: *f* 50.000 in eens, en verder *f* 6000 per week [3]). — Op zooveel gunstige teekenen kwam Capellen van de Marsch naar den

---

1) Post XI, 855.
2) Vérac 26 Mei 1787.
3) Bourgoing 25 Mei 1787.

Haag (eind Mei)[1]. — Hij bood aan, te Deventer 1500 gewapende burgers uit Overijsel bijeen te brengen, om den Stadhouder te noodzaken een gedeelte zijner troepen in Gelderland achter te laten; Vérac zegde hem er *f* 40.000 voor toe[2]. Capellen wilde dat men in Juni doortasten zou, Utrecht bevrijden, de vier stadhouderlijke provinciën uitsluiten van de Staten-Generaal, hun afgevaardigden het verblijf in Den Haag ontzeggen; een kleine troepenbeweging op Frankrijks noordergrens zou de gansche zaak binnen weinig weken decideeren[3]. De pensionarissen, „attachés religieusement aux formes, trop éloignés peut-être des grandes résolutions" [4], hadden een ander plan: de stem van Utrecht te splitsen, en zoo de Staten-Generaal, die sedert eenigen tijd iederen maatregel van Holland verijdelden, te neutraliseeren. Het werd beproefd en het gelukte inderdaad, maar bleek natuurlijk niet afdoende. Een algeheele desorganisatie der georganiseerde patriotsche partij had plaats. Tegen Zeeberg, die een verzoeningsvoorstel, van den Raad van State uitgegaan, niet beslist genoeg afgewezen had, verhief zich het wraakgeroep der burgerijen. Van Berckel bleef uit de Staten van Holland weg, nam een commissie aan naar Ens en Emeloord, op Schokland! De commissie uit de gewapende Burger Corpsen te Woerden, ter Expeditie van de Militaire Zaaken, schreef de genootschappen aan, zich vooral niet door de Staten van Holland in den eed te laten nemen: „de Burger

---

1) Het was bij deze gelegenheid dat de pensionarissen op de vraag naar hun plan voor de naaste toekomst, antwoorden moesten: ons plan is nog een onderwerp onzer deliberatiën! — (Memorie, blz. 80).

2) Vérac 2 Juni 1787.

3) Bourgoing 2 Juni 1787.

4) Caillard bij Ségur, I, 284.

moet zig in staat houden, zo wel de Regenten als den Stadhouder tegen te staan" [1]). In plaats van Utrecht te bevrijden of voor het minst de grens te bewaken, trokken de gewapende burgers weerlooze oranjeklanten te Voorburg, te Overschie, in het Westland te lijf. De volksheld Salm bood zich aan de oranjepartij te koop. De gansche zaak was al hopeloos verbroddeld voor er nog één Pruis in het land was.

Te midden van deze grenzelooze verwarring had den 6den Augustus 1787 nog een vergadering van Vaderlandsche Regenten te Amsterdam plaats; de regenten waren „in zeer groot aantal" opgekomen [2]). Veel en velerlei zal er meer aangeroerd dan ordelijk behandeld zijn: de satisfactie aan Pruisen, de verdediging der patriotsche provinciën, het fransche bemiddelingsvoorstel, de schorsing van den Stadhouder, het vestigen van den volksinvloed in de hollandsche steden. Al wat in de verzameling Dumont-Pigalle omtrent deze vergadering te vinden is, bepaalt zich tot een aanteekening van diens eigen hand, welke ik hier meedeel:

„Le 6 août 1787, à l'assemblée des Régents patriotes tenue ce jour-là à Amsterdam, M. Beyma

---

1) Bij Dumont-Pigalle, carton G.

2) Jaarboeken 1787, blzz. 4061 en 4265. — Van de volgende personen staat de tegenwoordigheid vast: Capellen van de Marsch, Capellen tot Rijsselt, van Pallandt van Zuythem, van Lynden van Oldenaller, van Haersolte tot den Doorn, en Mr. Rhijnvis Feith, burgemeester van Zwolle, welke zes den vorigen dag een diner bijwoonden ter herdenking van den slag bij Doggersbank; verder worden Jaarboeken 1787, blz. 4265 als uit Friesland tegenwoordig genoemd C. L. van Beyma; H. A. H. van Knijff, grietman van Ferwerderadeel; A. J. C. de Bere, grietman van Hemelumer Oldephaert en Noordwolde; E. F. van Aylva, grietman van Baarderadeel; H. Z. Attama en R. van Kleffens, raden in de vroedschap van Sneek en Dokkum. — Over de leden der hollandsche Staatscommissie zie beneden.

proposa à Messieurs de la commission provinciale de Woerden [1]), qui se trouvoient à la dite assemblée, et à quelques membres de la commission de Défense d'Overyssel qui s'y trouvoient aussi, de former entre la Hollande et l'Overyssel un concert d'opérations militaires défensives, et même offensives s'il le falloit. Messieurs de la commission de Woerden parurent goûter ce plan, mais ceux de la commission d'Overyssel le rejetèrent. Là dessus M. Beyma fit quelques reproches à ces derniers, et ceux-ci, et notamment M. de Pallandt de Zuithem drost d'Isselmude et président de la commission, ripostèrent vivement à M. Beyma, et celui-ci ne demeura pas muet, d'où s'ensuivirent quelques reproches et quelques gros mots. Cependant M. Beyma et Messieurs de la commission de Woerden et de la commission d'Overyssel s'abouchèrent encore, mais sans fruit" [2]).

---

1) Niet de burgercommissie, maar de 13 Juni benoemde Staatscommissie is bedoeld: Canter Kamerling (Haarlem), Blok (Leiden), de Witt (Amsterdam), van Toulon (Gouda), van Foreest (Alkmaar).

2) Verzameling Dumont-Pigalle, carton S. — De bedoeling was, dat de drie noordoostelijke gewesten voor een afleiding zouden zorgen, zoodat de Stadhouder niet al zijn troepen tegen Utrecht en Holland zou kunnen gebruiken. De vrijcorpsen in Friesland, Groningen, Overijsel en Drente werden door den franschen officier de Ternant hiertoe geinspecteerd. Zijn indruk was dat men op geen wezenlijk gevaar was voorbereid en tot geen energiek optreden in staat. „Les gens principaux d'Overyssel", schrijft hij uit Kampen den 29sten Juli aan Montmorin, „sont partagés sur les préparatifs militaires de la Province. Les uns rejettent et traversent toute espèce de précautions défensives, attendu que la Province n'a aucun démêlé avec la Gueldre ou le Stadhouder, et les autres n'osent avouer que la défensive qu'ils proposent est destinée à soutenir la cause de la Hollande. Vous sentez d'ailleurs que les fonds manquant à la Province, cela fournit des raisons puissantes à ceux qui ne veulent rien faire pour tout traverser; — d'un autre côté, les Aristocrates (et tous les régens le sont uniformement ici) craignent les bourgeoisies armées et ne voudroient leur donner qu'une existence très ephemère, ne les rassembler

Wat den volksinvloed in de hollandsche steden betreft, valt een gedeelte van het ter vergadering verhandelde naar 't schijnt te reconstrueeren uit de berichten van Vérac. Men herinnere zich dat in het voorjaar door de Staten van Holland een commissie was benoemd om na te gaan in welke mate aan het volk deel kon worden gegeven in de regeering, en hoe enkel aristocraten in deze commissie benoemd waren, waarop de democraten geantwoord hadden met de remotiën te Amsterdam en Rotterdam, die de meerderheid in de Staten weer aan de partij van actie brachten. Sedert hoorde men van de commissie niet meer; maar daarom zou de grondwettige herstelling in de steden van Holland toch haar voortgang hebben. Haarlem ging voor met een stedelijke grondwet aan te nemen, op die van Utrecht gelijkende. Zij is nog in September, even voor de Pruisen kwamen, met groote staatsie beëedigd. In andere steden, Alkmaar, Rotterdam, Amsterdam, bereidde men zich ook op zulk een hervorming voor. Kort na de vergadering van 6 Augustus meldt nu Vérac, dat men bij Holland handelen zal als volgt: zoodra het haarlemsche reglement gearresteerd is, zal het aan de Staten van Holland worden voorgelegd, die het zullen goedkeuren [1]. „L'approbation des Etats sera une

---

qu'en petites quantités.... Les bourgeois au contraire demandent l'établissement d'une milice nationale sur un pied fixe et à une solde permanente." — En den 8sten Augustus, na een tournée door Drente, Groningen en Friesland: „J'y ai trouvé les moyens, en hommes, en argent, et en volontés, beaucoup moins considérables encore, et moins disponibles que je ne vous l'avois annoncé, en sorte qu'il me paroit impossible de faire concourrir ces provinces à l'augmentation de nos forces sur l'Yssel. — En Frise la majorité y possède bien décidément une supériorité de moyens, et se conduit de manière à pouvoir la conserver." (Affaires Etrangères, Parijs).

1) Zooals geschied is bij resolutie van 25 Augustus 1787.

sanction suffisante pour ce plan, et les autres Villes qui en prendront connoissance seront maîtresses de suivre l'exemple de Harlem. Sans doute elles le suivront et les Etats approuvant ces changemens à mesure qu'ils s'exécuteront, c'est ainsi que sans secousse, sans violence on opérera une révolution très importante dans la Province d'Hollande. Tout ceci, Monsieur le comte, suppose que le Roi de Prusse arrêtera la marche de ses troupes, car je ne pourrois répondre de rien si un régiment Prussien entroit en Gueldres...." [1]).

De moeilijke opoffering van macht is den regenten bespaard gebleven. De meesten waren het patriotsche gedoe al zoo hartelijk moede. Zij haakten naar de gelegenheid, om van alles af te komen. Hadden zij het maar wat eerder geweten, dat Frankrijk tot ondersteuning van de patriotten geen voet verzetten zou!

H. T. C.

VERGADERING GEHOUDEN TE AMSTERDAM IN DEN TOREN VAN CORDUAN, ZATURDAG 16 AUGUSTUS 1783.

Praesentibus

uit Gelderland. Baron van Nijvenheim tot Niekirchen [2]).
Baron van Nijvenheim tot Eck en Wiel [3]).
Baron van Nijvenheim tot Dorth [4])

1) Vérac 15 Augustus 1787.

2) Godfried Carel baron van Niekirchen genaamd Nijvenheim, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (22 April 1769).

3) Evert Jan baron van Niekirchen genaamd Nijvenheim, heer van Eck en Wiel, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (25 Oct. 1777).

4) Berend baron van Niekirchen genaamd Nijvenheim, heer van Dorth, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (7 Nov. 1778).

uit Holland. —	Leyden.	**Hoogeveen** [1].
		Blok [2].
		Romswinckel [3].
	Haerlem.	**Lestevenon tot Hazertswoude** [4].
	Amsterdam.	**H. Hooft Danielszn., burgemeester** [5].
		Hooft van Vreland [6].
		Abbema [7], **tevens gechargeerd met de stem van Utrecht.**
		Hovy [8].
		Bicker [9].
		van Lennep [10].
		Pensionaris Visscher [11].
	Schoonhoven.	**Horbagh** [12].
	Alkmaer.	**Paludanus, burgemeester** [13].
		van Foreest [14].

1) Mr. Gerard van Hoogeveen, veertig (1767).

2) Mr. Franciscus Gualtherus Blok, veertig (1781).

3) Mr. Joost Romswinckel, veertig (1772).

4) Willem Anne Lestevenon, heer van Hazertswoude, vroedschap (1778).

5) Hendrik Hooft Danielszn., voor het eerst burgemeester in 1769; de bekende „Vader Hooft."

6) Daniel Hooft Gerritszn., heer van Vreeland, vroedschap (1768).

7) Mr. Balthazar Elias Abbema, vroedschap (1778).

8) Lodewijk Hovy de jonge, vroedschap (1778).

9) Mr. Jan Bernd Bicker, vroedschap (1781).

10) Mr. Cornelis van Lennep, vroedschap (1782).

11) Mr. Carel Wouter Visscher, tweede pensionaris (1769).

12) Diderik van Horbagh, vroedschap (1776).

13) Mr. Rutgerus Paludanus, vroedschap (1763), voor 't eerst burgemeester in 1779.

14) Mr. Cornelis van Foreest, heer van Schoorl en Camp, vroedschap (1782).

		Rijser [1]) } secretarissen. du Tour [2]) }
	Enkhuisen.	Duyvensz., burgemeester [3]).
uit Vriesland.		Beyma [4]). Bergsma [5]). Andringa de Kempenaer [6]). Haersolte [7]).
„ Overijssel.		Capellen tot den Poll [8]).

Pensionaris Visscher, uit naam van Amsterdam, opent de Vergadering en refereert zig tot de voorgestelde Poincten, door elk in 't particulier ter deliberatie voortedragen.

Abbema voor Capellen tot de Marsch (door de ziekte van zijn zoon belet in persoon te adsisteren) extendeert de propositie tot de besending na Vrankrijk.

Gelderland stemt voor de propositie, dog draagt voor de zwarigheid eener particuliere onderhandeling met een vreemde Mogendheid, uit het recente voor-

1) Mr. Hendrik Rijser, secrataris (1772).

2) Jhr. Jacob Nanning du Tour, secretaris (1777).

3) Mr. Augustinus Hendrik Duyvensz., vroedschap (1776), voor 't eerst burgemeester in 1778.

4) Mr. Coert Lambertus van Beyma, secretaris en volmacht van Westdongeradeel (1780).

5) Mr. Johannes Caspar Bergsma, volmacht van Oostdongeradeel (1778).

6) Regnerus Livius Andringa de Kempenaer: grietman van Lemsterland (1772).

7) Jhr. Antony Coenraad Willem van Haersolte, volmacht van Dantumadeel (1783.

8) Joan Derk baron van der Capellen tot den Poll, in de ridderschap van Salland beschreven 1772, geschorst 1778, weder toegelaten 1782.

beeld van de zaak van 't preparatoir plan met Noord-America [1]).

Burgemeester Hooft appuyeert deese zwarigheid.

Bicker releveert de waare zin der propositie: als niet meer dan een particuliere conversatie met een Staats-minister buterende, en geensints eene onderhandeling tot Tractaten of iets dergelijks.

Nijvenheim tot Eck en Wiel vraagt of de Fransse Ambassadeur over dusdanige besending gesproken was, en hoedanig deszelfs gevoelens daar omtrent waren.

Visscher releveert de opinien van 't Fransse Hof en speciaal van de la Vauguyon, en dat deese wel avoueert dat het Fransse Hof veel obligatie heeft aan de welmeenende alhier, dog dat de eige omstandigheden van 't Rijk niet toelieten verder te oorlogen alleen om ons belang, te meer, daar men geen reeden heeft om te verwagten, dat de Republicq meerder activiteit zoude toonen, zo Vrankrijk al resolveerden om den oorlog te continueeren.

Nijvenheim tot Dorth oppert eene Propositie door Holland ter Generaliteyt te doen, om een Tractaat van alliantie met Vrankrijk te maken en daar door beter uitslag der Vreedes onderhandeling te obtineeren.

Visscher deduceert de reedenen waarom daar toe thans geen inclinatie, zo alhier als in Vrankrijk, schijnt te zijn.

Holland. — Leyden, voor de particuliere besending, zo als door Bicker nader voorgedragen is.

Haerlem, voor de besending, dog wilde vooraf

---

1) De bekende geschiedenis met Van Berckel, aan het licht gekomen uit de papieren van Laurens.

door Brantsen laten verneemen, of deselve van succès zoude kunnen zijn.

Schoonhoven, voor de besending, purè, en zoude van advis zijn, dat men in de conversatie met de Heer de Vergennes behoorde met fermeteit te spreeken, als of men liever den oorlog wilde doorzetten als een schandelijke en schadelijke Vreede aannemen.

Alkmaer. — Burgemeester Paludanus voor de besending: releveert nader de geopperde zwarigheid door den Baron van Nijvenheim weegens het ongepermitteerde deeser geprojecteerde besending, zeggende volstrekt geene Resolutie in Holland te kennen, waar bij aan iemand, veel min aan integrerende Staats-Leeden, zoude verbooden zijn met vreemde ministers te mogen spreeken over de belangens van het Land, conform met de genome besluiten.

Verders releveert Paludanus op het kragtigst en contradiceert het voorstel van Haerlem, nopens de communicatie en overleg met Brantsen, begrijpende dat die Minister in zijn post geen eerlijk man zoude kunnen blijven, zonder van zodanig voorstel kennisse te geeven aan den Staat, en dus de zaak ondienstig zoude maaken.

Rijser appuyeert nader het voorstel van Schoonhoven, om onse zwakheid niet te toonen.

Capellen tot den Poll door den Baron van Nijvenheim tot Dorth geinformeert, dat deese eerlang een Rijze na Vrankrijk stond te doen, en door zijne famille liaisons [1]) de beste geleegenheid heeft om 't zij door de Baron de Breteuil of andere voorname Staatspersonen het terrein te sonderen, en de dis-

1) Zie de inleiding.

positie van het Fransse Ministerie omtrent eene besending van de welmeenende te verneemen,

proponeert dat men sonder voor als nog op het Poinct der voorgeslage besending finaal te resolveren, den Baron van Nijvenheim tot Dorth zoude versoeken om zig best mogelijk gedurende deszelfs aanstaande verblijf in Vrankrijk, na de gemelde dispositien te informeren, en deszelfs bevinding herwaerts over te schrijven, om dan nader zodanige maatregelen te neemen, als best geschikt zullen geoordeeld worden.

Enkhuysen conform het nader voorstel van de Heer Baron Capellen tot den Poll.

Vriesland maakt swarigheid in eene formele commissie, immers in eene schriftelijke qualificatie, dog conformeert zig met het nader voorstel van Capellen tot den Poll.

Abbema voor Utrecht conformeert zig met het nader voorstel.

Alle de presente Leeden concurreeren eenparig tot dit nader voorstel, en werd dienvolgens de Baron van Nijvenheim tot Dorth versogt die Last op zig te willen neemen.

De Baron van Nijvenheim tot Dorth neemt die commissie aan, en hoopt zig daarin tot genoegen van de welmeenende te zullen quijten.

Visscher voor Amsterdam stelt voor het Poinct der Correspondentie.

Bicker versoekt de Heeren van Alkmaar, opening te willen geeven van het Plan door Hun Ed. geconcipieert.

Paludanus refereert zig aan den opsteller den Heer Secretaris du Tour.

Du Tour praelectie.

Du Tour oppert zelve veele voorkomende zwarigheeden, onder andere:

Zullen de Correspondenten ad vitam of temporair zijn?

Zullen ook die in de ondergeschikte Departementen ad vitam of temporair zijn?

Wat ordre in de Electie?

Wat zekerheid voor de papieren der Correspondentie bij overlijden?

Wat in geval van dissentieerende gevoelens?

Zal de pluraliteyt de minderheid obligeren tot meedewerken?

Abbema voor Utrecht developpeert de opinie dier provincie: geen verbintenisse te willen aangaan met onderwerping aan eene dissentieerende pluraliteyt.

Bicker proponeert, om dit plan te maken commissoriaal.

Blok van Leyden conform het voorstel van Bicker met bijvoeging, dat die Commissie bij provisie de correspondentie over de dagelijks voorvallende zaken zoude houden.

Alle de Leeden conform het voorstel van Blok, en zijn tot Commissarissen benoemd:

uit Gelderland	Capellen tot de Marsch.
„ Holland	Visscher.
„ Vriesland	Andringa de Kempenaer.
„ Overijssel	Capellen tot den Poll.

Utrecht niet present zijnde, zo is goed gevonden dat Abbema copie zoude mogen neemen van het Plan, en hetzelve na Utrecht zenden, om aldaar een der welmeenende tot het examen en de provisioneele correspondentie te willen noemen, en daar van kennisse te geeven aan de vier andere meede Commissarissen.

De Heeren van Amsterdam proponeeren een nadere Vergadering eodem loco, en is daartoe bepaald, en door alle de presente Leeden aangenomen

Zaturdag den 4 October 1783 des voormiddags ten 10 uur. En is aan de Leeden gerecommandeerd het verhandelde niet verder te communiceeren, als aan de zodanige omtrent welker welmeenendheid en cordaatheid men volkomen zeker is; voorts versogten de Heeren van Amsterdam dat de naastbijliggende Leeden en Steden hun best geliefden te doen ten einde op die nadere Vergadering ook eenige welmeenende uit de Provintiën van Zeeland, Utrecht en Groningen mogten verschijnen.

Capellen tot den Poll betoogd grondig hoe men overal bevonden heeft dat de pogingen der Regenten, schoon door Staats-Resolutiën geconfirmeert, niet sufficient bevonden zijn om de quaade directie der Verdervende Hand te beletten, en verlangt dus dat men de ondersteuning der Natie door het laten hooren der Volks Stem door de welmeenende zoeke: dat men daar toe overal adressen aan de Staten en Steden moet doen maken zo als met succès in diverse recente gevallen, speciaal de alliantie met Noord-America, ondervonden was [1]).

Gelderland communiceert, dat omtrent dit plan reeds op de laatste Landdag gesproken was; en dat zulks waarschijnlijk eerlang zoude werkstellig worden gemaakt.

Vriesland idem, en daar toe zeer geneegen.

Leyden gelooft dat dit middel misschien van effect zoude kunnen zijn, dog vreesd dat Holland in deesen de agterlijkste der Provintien zal zijn, en

1) Den 8sten October 1782 was een tractaat van vriendschap en koophandel met de Vereenigde Staten gesloten, nadat op den 19den April te voren John Adams als gevolmachtigde van het ongres was erkend. Dit waren de eerste maatregelen van patritsche politiek, waartoe op groote schaal door de burgerijen was gepetitionneerd.

niet anders als door het voorbeeld der andere zal kunnen worden gewerkt, en de stad Leyden nog in het particulier de agterlijkste der Hollandse Steeden.

Vraagt verder, wat generaal Plan voor een Adres?

Amsterdam, Haerlem, Alkmaer, Schoonhoven, Enkhuisen, ut Leyden.

Abbema voor Utrecht, ongelast.

Capellen tot den Poll geeft op, voor pointen van adressen: klagten over de slegte directie voor, in en na den oorlog; de militaire jurisdictie; vloot na Brest etc.; en voor elke Provintie deszelfs particuliere voorwerpen van klagten.

Leyden proponeerd circulaire missive van Holland aan de 6 Provintien, nopens de Hollandse Resolutie over de militaire jurisdictie [1]).

Visscher notificeert, dat zulks reeds ter laatste Vergadering zoude zijn gedaan, dog verhinderd door het commissoriaal nopens de bepaling der militaire delicten.

TWEEDE VERGADERING GEHOUDEN TE AMSTERDAM IN DEN TOREN VAN CORDUAN, ZATURDAG 4 OCTOBER 1783.

Praesentibus

uit Gelderland. Baron van Lynden van Oudenaller [2]).

1) Van 30 April 1783, waarbij verklaard was, „dat in het generaal, soo wel in civiele als crimineele saaken, Militaire Persoonen volgens de grondwetten van deese Provincie te regt moeten staan voor de ordinaris Regters binnen deselve", uitgezonderd alleen eenige speciale delicten, te welker nadere bepaling het commissoriaal onderzoek diende waarvan beneden sprake is.

2) Herman Willem Jan, baron van Lynden tot Oldenaller, uit de ridderschap des kwartiers van de Veluwe (1752).

		Baron van der Capellen tot de Marsch [1].
		Baron J. H. van Zuylen van Nieveld [2].
		Baron van Nijvenheim tot Eck en Wiel.
uit Holland. —	Dordrecht.	de Gijzelaar [3].
	Delft.	Vredenburg [4].
	Leyden.	van Halteren [5].
		Romswinckel.
		Blok.
		van der Burch [6].
	Amsterdam.	Hooft van Vreeland.
		van Leyden [7].
		Abbema.
		Hovy.
		Bicker.
		C. van der Hoop Gijsb.-zoon [8].
	Schoonhoven.	Horbagh.
	Alkmaar.	van der Mieden [9].
		Paludanus.
		C. van Foreest.

1) Robert Jasper baron van der Capellen tot de Marsch en Engelenburg, uit de ridderschap van de graafschap Zutphen (1771).

2) Jasper Hendrik baron van Zuylen van Nyevelt, uit de ridderschap des kwartiers van de Veluwe (1774).

3) Mr. Cornelis de Gijzelaar, pensionaris (1779).

4) Mr. Jacob van Vredenburch, vroedschap (1782).

5) Mr. Hendrik Balthazar van Halteren, veertig (1760).

6) Mr. Jan Louis van der Burch, veertig (1780).

7) Adriaan Pompejus van Leyden, heer van Hardinxveld, vroedschap (1773).

8) Mr. Cornelis van der Hoop Gijsbertszn., vroedschap (1783).

9) Mr. Gualtherus George Gideon van der Mieden, vroedschap (1757).

		Rijser, du Tour, Blok [1] } secretarissen.
	Enkhuisen.	Ebbenhout [2]).
uit Utrecht.		Baron van der Capellen tot Schonauwen [3]).
„ Vriesland.		Bergsma.
		Andringa de Kempenaer.
		Eysinga (Doniawerstal) [4]).
		H. Baron van Aylva [5]).
		Baron van Aylva (Admiraliteits-Heer) [6]).
„ Overijssel.		Baron van Pallandt tot Zuithem [7]).
		Baron van der Capellen tot den Poll.

Abbema voor Amsterdam opent de Vergadering en draagt voor het Examen van het geconcipieerde

---

1) Mr. Bernardus Blok, secretaris van Enkhuizen (1779), in November 1785 benoemd tot secretaris van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier, zoodat wij hem later voor Hoorn zien verschijnen.

2) Pieter Ebbenhout, vroedschap (1779).

3) Gerlach Theodoor baron van der Capellen, heer van Schonauwen, uit de ridderschap van Utrecht (1769).

4) Jhr. Frans Julius Johan van Eysinga, grietman van Doniawerstal (1773).

5) Hans Willem baron van Aylva, volmacht van Baarderadeel (1772).

6) Sicco Douwe baron van Aylva, grietman van Westdongeradeel (1773), thans voor Oostergoo zitting hebbend in het friesche admiraliteitscollege.

7) Adolf Warner baron van Pallandt tot Zuithem, in de ridderschap van Salland beschreven 1752; drost van Ysselmuiden (1763).

Plan van correspondentie; verzoekt de Heeren van Gelderland hunne gedagten te willen uiten.

Capellen tot de Marsch, voor Gelderland, approbeert in 't generaal het Plan, dog reserveert het examen van eenige bij Zijn Ed. voorgekome zwarigheeden nopens de schikkingen, tot dat over het Plan zelve zal zijn geconcludeert.

De Gijzelaar voor Visscher (Reip. causâ absent) advoueert meede de goede bazis van het voorgeslage Plan; dog meend dat hetzelve behoord te werden gesimplifieerd, en steld tevens voor,

„dat het voorname Comptoir van correspondentie diende te zijn in 's Hage, en alles uit den boesem van Holland te komen;

„dat de voornaamste objecten van correspondentie dienden te zijn:

„1°. informatie aan de correspondenten in de provintiën van zodanige pointen dewelke in Holland staan verhandeld te worden; (dog vermits tot nog toe geen vaste pluraliteyt in Holland plaats heeft, zo zal het dikwijls moeilijk zijn de conclusie vooraf te bepaalen);

„2°. bepaling tot geconcludeerde zaken in Holland, daar van ogenblikkelijk kennis te geeven aan de zes;

„3°. om de manoeuvres van de contrapartij te kunnen observeren;

„dat dienvolgens in Holland ten spoedigste zes of ten minste drie Heeren behoorden te werden verkosen tot het dirigeren der generale correspondentie, dewelke dan het werk onder hen zouden verdeelen, hetzij dat elk met een of met twee provinciën zoude corresponderen."

Gelderland conformeert zig met de propositie, uti jacet, van de Heer de Gijzelaar, dog slaat teevens voor, om bij vervolg Utrecht te bepalen voor de

generale vergaderplaats der Leeden deezer correspondentie, wanneer dezelve zouden behoren te abboucheren.

Delft conform het geproponeerde van de Heer de Gijzelaar; en met Gelderland, nopens de voorgeslage bijeenkomsten te Utrecht.

Amsterdam idem; submitterende zig tevens om te vergaderen, waar de correspondentie nodig zoude oordelen de vergadering te beschrijven.

Alkmaer conform, en verzoekt de Heeren van Gelderland hunne gereserveerde zwarigheden te willen uiten, bereid zijnde dezelve, zo mogelijk, te expliceren.

Enkhuizen met Alkmaer.

Utrecht. — Capellen van Schonauwen: Dewijl de zwarigheeden bij de provincie Utrecht nopens eenige artikels van het voorgeslage Plan door het voorstel van de Heer de Gijzelaar omtrent de forme der te houdene correspondentie, gereleveert zijn, conformeert zig met het voorstel van gem. Heer.

Vriesland
Overijssel } conform het voorstel.

Abbema voor Amsterdam, resumerende de gedagten van de presente Leeden, concludeert tot het oprigten der Correspondentie conform het voorstel van de Heer van Gijzelaar, en dat volgens het geproponeerde van den Heer van de Marsch, de noodzakelijke nadere bijeenkomsten der Leeden tot Utrecht in het Nieuwe Kasteel van Antwerpen zullen werden gehouden, op beschrijving van de dirigerende Correspondentie.

Abbema voor Amsterdam steld voor, of men dan niet zoude beramen welke Heeren zo tot het generale Comptoir van Correspondentie in 's Hage, als tot correspondenten in de Provintien dienden te werden versogt, en zijn daar toe door de resp. pre-

sente Leeden van Holland, tot de Generaale Haagse Correspondentie gedespicieerd

de Heeren de Gijzelaar, Pensionaris van Dordrecht.
Seeberg, Pensionaris van Haerlem [1].
van Berckel [2], } Pensionaris van Am-
Visscher, } sterdam.
van Wijn, Pensionaris van Gouda [3].
de Kempenaer, ords. Gedep. van Alkmaer [4],

en tot Correspondenten in de Provintien, voor

Gelderland, voorgedragen de Heer van de Marsch.
Zeeland, de Heer Lambrechten, Pensionaris van Vlissingen [5].
Utrecht: de Heer van Schonauwen.
Vriesland, de Heer Andringa de Kempenaer, Grietman van Lemsterland.
Overijssel, de Heer van de Poll.
Groningen, de Heer Syndicus Tiddens [6].

De Heer van Schonauwen proponeert dat in yder Provintie twee Heeren tot het houden der Correspondentie dienden te werden benoemd, om bij absentie elkanders plaats te vervangen, hetwelke goedgekeurd zijnde, en bepaald, dat de eerste Correspondent van elke Provintie, in cas van aanstaande absentie, of ongelegenheid, tijdelijk aan het generaal Comptoir in s'Hage zal moeten kennisse geeven om de volgende brieven aan zijnen secunde te depecheren, zo zijn vervolgens tot Tweede Correspondenten gedespicieerd:

---

1) Mr. Adriaan van Zeebergh, pensionaris (1775).
2) Mr. Engelbert François van Berckel, eerste pensionaris (1762).
3) Mr. Hendrik van Wijn, pensionaris (1779).
4) Mr. Ludovicus Timon de Kempenaer, vroedschap (1779).
5) Mr. Nicolaas Cornelis Lambrechtsen, pensionaris (1774).
6) Mr. T. Tiddens, syndicus van de stad Groningen (1765).

in Gelderland, Baron J. H. van Zuilen van Nieveld
„ Zeeland, ...
„ Utrecht, de Heer A. S. Abbema, Raad te Utrecht [1]).
„ Vriesland, de Heer F. J. J. Eysinga van Doniawerstal.
„ Overijssel, de Heer van Zuithem.
„ Groningen, ...

Voorts is geresolveerd, dat men tot zekerheid der Brieven, zo veel mogelijk zal eviteeren het schrijven met de Post na s'Hage, maar verkiesen de schuiten of postwagens, als minder aan navorsing of quaade menées onderworpen.

De Gijzelaar communiceert dat bij Holland is geresolveert circulaire Missives aan de Bondgenooten aftesenden nopens de zaak van Brest [2]); als meede tot communicatie (en versoek van Resolutie op gelijke voet), van de Hollantse Resolutie, waar bij het verkopen van militaire chatges, en het verleenen van titulaire actens, als mede het stellen bij de Armée, is verboden [3]); en versoekt de resp. Leeden sig daar omtrent ieder in den haare te willen bekwaamen;

slaat ook voor of men niet aan de Gedeputeerden ter Vergadering van H. H. Mog. wegens de resp. Provintien diende te doen aanschrijven, dat bij Vacature van eenige der hooge Generaliteits Ampten, daar van dadelijk zouden hebben kennisse te geeven aan de Heeren Principalen, en niet te concurreeren

1) Mr. Andries Sybrand Abbema, raad te Utrecht (1775).

2) Het „conciliatoir rapport" den 22en October ter Generaliteit uitgebracht, schijnt te hebben veroorzaakt dat aan dit voornemen geen gevolg is gegeven.

3) De hollandsche resolutie is van 3 October, de brief aan de bondgenoten van 17 October 1783.

tot eenige aanstellingen, sonder speciale Resolutie van hunne Committenten.

De Heeren werden versogt, bij geleegenheid een ieder in den hunne deswegens voorstellingen te doen ten einde sommige Ampten, (speciaal dat van Griffier van H. H. Mog.), niet langer als erflijk geconsidereerd werden [1]).

Abbema voor Amsterdam proponeert het verdere Examen van de ondercheide Pointen van Redres en andere bij het Concept Plan voorgeslagen, en wel:

1e om de Holl. Resol. van indemniteit d.d. 19 July 1663 ook in de andere Provintien te doen besluiten [2]).

Gelderland en Utrecht zijn van opinie, dat een voorslag tot zodanige Resolutie en Acte van indemniteit voor als nog niet reusseren zoude.

Vriesland considereert de Acte van indemniteit bij hun als onnodig.

Overijssel berigt, dat dit Point reeds in de Provintie in deliberatie is gebragt, zijnde bij Deventer reeds geresolveerd, en bij Zwol en Campen de Magistraat aangemaand door de Gemeenslieden, om met Deventer te concurreren.

---

1) Het erfelijk bezit van het griffierschap der Staten-Generaal door de Fagels is overbekend. Ook de tegenwoordige Griffier, hoogbejaard, zag het ambt gaarne aan zijn kleinzoon verzekerd, die hem dan ook onmiddellijk na de Septemberdagen in 1787 (den 1sten October) werd toegevoegd en hem na zijn dood in 1790 is opgevolgd.

2) Bij deze resolutie werd elk lid in de onmiddellijke bescherming van den Staat genomen wegens alle moeilijkheden die hem, ter zake van zijn uitgebrachte adviezen, in lijf, goederen, eer, staat en officiën zouden mogen worden aangedaan, „binnen ofte buyten den Lande van Hollandt ende West-Vrieslandt, bij wegen van feyten ofte rechten.... en sal het selve worden gehouden ende geconsidereert of sulks tegens den Staet, ende 't welvaeren van 't geheele Landt, ende alle d'Ingezetenen van dien geschiede."

2e om de Privilegien en Resolutien van Regeering in de Provintien meer bekend te doen worden.

Gelderland verklaard zig hier toe zeer geneegen en gereed, zelfs om de resp. Instructien van alle de classen van regeering te doen drukken.

Holland. — Dordrecht approbeert de propositie.

Delft idem.

Leiden vraagt of zig de Propositie thans alleen bepaald tot de Instructien?

Dordrecht expliceert, dat zulks zig voor eerst diende te bepaalen tot Instructien van regeering en min bekende Placaaten en Manuscripten tot 's Lands Regeering betrekking hebbende.

Amsterdam approbeert de Propositie, en steld nog voor, of men de Heeren Correspondenten van de resp. Provintien niet behoorde te versoeken om om alle de bij hen voorhanden sijnde Instructien en Commissien van de successive Heeren Stadhouders van Maurits af tot den tegenwoordigen Heer Stadhouder toe, te senden aan de Heeren van 't Generaal Comptoir van Correspondentie in s' Hage.

Dordrecht difficulteert in de nadere voorslag van Amsterdam, om de volumineusheid van het examen van die diverse stukken, en proponeert om alle de gementioneerde Documenten toe te senden aan de Heeren van Leiden, om te colligeren en te schiften.

Schoonhoven conform en speciaal nopens de nader voorslag van Dordrecht.

Alkmaar conform, dog verlangd dat het examen en schifting der papieren geschiede onder opzigt van 't generale Comptoir van Correspondentie.

Enkhuisen conform, en vraagt of men ook verstaat, dat eenige stukken, concernerende de steedelijke electien strijdig teegens de oude Privilegien der Burgerij, te passe zouden kunnen komen?

Abbema doet omvraag op dit gevraagde van Enkhuisen, en werd geresolveerd voor als nog geen steedelijke poincten aan te raken, maar zig voor eerst te bepalen bij Generaliteits of Provinciale Zaken.

Utrecht, Vriesland, en Overijssel, conform de Propositie bij het Plan gementioneerd.

Abbema recapitulerende de gedagten van de resp. Leeden concludeerd, dat bij provisie alleen aan de Heeren van Leiden zullen werden toegesonden zodanige Stukken als relatif zijn tot de Commissien en Instructien van de successive Heeren Stadhouders, zo in die qualiteit als meede in die van Capteins en Admiraals Generaal. En werden de Heeren van Leiden eenparig versogt zig te willen verleedigen met colligeren en schiften van alle de stukken, en dezelve in ordre gebragt zijnde, met den Druk te willen gemeen maaken; 't welk door gemelde Heeren gracieuslijk is aangenomen.

Abbema proponeert het examen van 't 3e en 4e Point van het Concept Plan, raakende het openleggen der Generaliteits en Provinciale Cassen, en revideren der Quota's.

De resp. Leeden verzoeken Vriesland zig omtrent deeze Pointen prealabel te verklaaren.

Vriesland inhaereert derzelver Provinciale Resolutie [1]).

Gelderland verklaard zig bereid om opening te geeven van den staat hunner Provinciale finantien, mits de andere Provintien hetzelve doen; alsmeede te willen insteren op de examinatie en opneeming van de Generaliteits Cassa, en revisie der Quota's.

---

1) Van 5 Mei 1783, om voortaan niet meer dan ruim 8 ten honderd, in plaats van ruim 11 zooals tot nu toe, van de Generaliteitsuitgaven te haren laste te willen nemen.

Holland. — De Gijzelaar narreert het gepasseerde in Holland nopens het revideren der Quota's, waartoe Dord, Haerlem, Leiden en Amsterdam zig geneegen getoond hebben, niet alleen voor zo veel de Generaliteit, maar zelfs voor zoo veel de Provintie aangaat, voorts adviseert, dat ook de Posten op den Staat van Oorlog point voor point dienden te werden onderzogt; dat men op dezelve verscheide artikels van beneficie zoude vinden; dat ook noodsakelijk diend te werden geinsteert op de opening van den staat der Generaliteits Cassa, en opneeming van het jaarlijks geaccresceerd profijt derzelve, 't welke thans ten minste tot 7 a 8 Millioenen is opgelopen, en dat men dus daaruit een generael soulaes voor de Provintien zoude kunnen vinden, en zelfs dat geaccresceerd beneficie voor een gedeelte in de Quota's aanslaan;

opend verders de idées van Holland, om de Provintie van Vriesland bij provisie te helpen uit de Generaliteits Cassa, niet bij wijse van Don Gratuit, maar bij forme van Leening, gedurende het onderzoek van den staat der finantiën, zo van die Provintie in 't particulier, als van de Generaliteit;

developpeert ook zijne idées omtrent de noodsakelijkheid eener permanente marine, en dat dezelve als een vaste post op den staat van oorlog werde gebragt;

doet observeren, hoe allernadeeligst het Corps Mariniers, gedeeltelijk uit soldaten bestaande, voor 's Lands waare nut zoude zijn, en bezwaarlijk voor de finantiën, zo dat zelfs de grootste mogenheid een zodanig ingerigt Corps nimmer heeft opgerigt.

Delft conform het geadviseerde van de Heer de Gijzelaar.

Leiden vreesd, dat de voorgeslage schikking om Vriesland temporair uit de Generaliteits Cassa te helpen, het werk van 't examen der gemelde Cassa op

de lange baan zal schuiven, en vraagd, of het niet beter zoude zijn de zaken tot het uiterste te laten komen, en de leening niet eerder te doen voor dat de Generaliteits Cassa effectivelijk zoude gerevideert zijn.

Amsterdam met Dordrecht, en rescontrerende het advis van de Heeren van Leiden, vreesen, dat het uitstel van schikking ten gevolge hebbende de non betaling van een gedeelte der Militie op de Provintie Vriesland gerepartieerd, een pretext tot feitelijkheeden aan het Militaire zoude kunnen opleeveren, en dus de zaken meer en meer verwarren.

Schoonhoven, ut Dordrecht.

Alkmaar, en Enkhuisen, idem.

Utrecht, conform de voorgeslage Pointen tot openleggen der Provinciale Staat van finantie, en examen der Generaliteits Cassa, sonder zig te kunnen uitlaten nopens het temporair soulaes aan Vriesland.

Overijssel, conform het voorstel van de Heer de Gijzelaar.

Abbema resumerende de opinien van de resp. Leeden, concludeerd, dat men in het generaal van gevoelen is, dat volgens het voorstel van Dordrecht, de Provintie van Vriesland bij provisie uit de Generaliteits Cassa behoorde te werden geholpen, dog dat die leening simul et semel met het openleggen van den staat der Provinciale finantien en met het examen der Generaliteits Cassa diende te geschieden.

Op het Point der Permanente Equipage van Marine, en het Corps Mariniers, proponeeren de Heeren van

Alkmaer, of men niet zoude kunnen uitwerken, dat het bewuste Corps Mariniers wierde geconverteerd in een vast Corps bevaare Matroosen van 3000 koppen, en de onkosten tot derzelver onderhoud gevonden uit de penningen, strekkende tot betaling

van zodanige Duitsche of andere vreemde Regimenten, welke bij Capitulatien zijn aangenomen, en welker Capitulatien eerlang ten einde geloopen zullen zijn, terwijl men dan met de Vorsten, aan dewelke sodanige Regimenten behooren, schikkingen zoude kunnen maken om dezelve teegens betaling van een geringe jaarlijkse subsidie, te obligeren om in cas van vereisch hunne gemelde Regimenten wederom binnen een bepaalden tijd tot 's Lands dienst op te leeveren, als meede, of men niet behoorde te effectueeren, dat de twee thans in dienst zijnde Regimenten Mariniers van Douglas en Bentinck in die qualiteit wierden geemployeerd, het zij tot den dienst na de Oost of West Indien; en eindelijk, of niet de Marine van den Staat permanent diende te werden gefixeerd op 50 Scheepen, de minste van 36 stukken, en grootere na advenant?

Gelderland conform de opinie van de Heeren van Alkmaer, en zullen bij geleegenheid zig dien conform in den hunnen expliceeren.

Holland. — De Gijzelaar neemt de voorslag in beraad, en zal dezelve in Dordrecht communiceeren; approbeert intusschen zeer het idée om het Corps der 2 Regimenten Mariniers te employeren of dadelijk te doen congedieren. Dog omtrent de bepaling eener vaste Marine op 50 Scheepen, geloofd niet, dat zulks over een te brengen zal zijn met den staat van 's Lands finantien.

Delft, in den zijne communiceeren.

Leiden, idem, en observeert dat de gedane propositie door Gouda in de Vergadering van Holland nopens het besetten der besittingen in Oost en West, bequame geleegenhoid geeft om op het emploi aldaar van de 2 Regimenten Mariniers te insteeren [1]).

---

1) Den 13den September 1783 had Gouda voorgesteld, dat „een

Amsterdam conform het voorstel van Alkmaar, om zo het niet anders zijn kan, dan het Corps Mariniers te bepaalen alleen bij Matrosen; geeft verder in consideratie, of men zig niet, door het classeren van een aantal bequaame matrosen van de Koopvaardij, en dezelve door jaarlijkse geringe premien te engageren om bij vereisch dadelijk in 's Lands dienst te moeten overgaan, van een genoegsaam aantal goede Matrosen zoude kunnen verseekeren, sonder groot beswaar voor 's Lands finantie?

Schoonhoven teegens het geheele Corps Mariniers, en zoude van opinie zijn, dat men het getal der zee-officieren in de differente graden op een vaste voet moest bepalen.

Enkhuisen, ut Amsterdam.

Utrecht
Vriesland
Overijssel } in den hunne communiceeren.

Abbema draagt voor de 6e en 7e Pointen van het Plan, waar omtrent geene Discussien gevallen

---

aanzienlijk, en genoegzaam getal schepen en volkeren van oorloge, nog van dit najaar door den Staat na de Oost-Indische Colonien deezer Republicq moge worden afgezonden, en dat wijders Hun Ed. Gr. Mog. hoogstderzelver gedagten gelieven te fixeeren over den besten voet en wijze, waarop, bij vervolg, in tijd van vreede, de militaire staat onzer Oostersche en verdere Coloniën.... zoude behooren te worden gebragt." — Den 17den October 1783 werd bij Holland besloten, het ter Generaliteit daarheen te leiden, „dat Bewindhebberen van de O. en W. I. C. deeser Landen, mitsgaders Directeuren van de Colonie Suriname en de Berbice worden aangeschreven en gelast aan hun Ho. Mo. te doen toekomen een secreet rapport nopens den waren staat en defensie van derzelver possessien", dit rapport jaarlijks te herhalen; „en dat wijders door vaste en gereguleerde Equipagien, geschikt naar het vermogen der respectieve Bondgenooten, de Marine deeser Republicq worde in staat gehouden en geëmployeert tot dekking van voorsz. Coloniën."

zijn, dog door de resp. Leeden aangenomen, dezelve zo veel mogelijk te appuyeeren.

Voorts zijn nog door de volgende Leeden gedaan de volgende voorstellen:

Gelderland. — De Heer van de Marsch proponeerd, dat men behoorde te bewerken een zekere geruststelling van wegens het Hof van Vrankrijk, dat bij aldien van weegens het Hof van Pruissen of eenige andere naburige mogenheid eenige drijgende memorien gepresenteerd of demarches gedaan wierden, het Hof van Vrankrijk als dan dadelijk door deszelfs Minister in s' Hage zoude doen declareren niet te zullen dulden, dat eenige mogenheid zig met de domestique zaken der Republicq bemoeide.

Holland. — De Gijzelaar conformeerd zig met de Propositie en informeert de goede dispositien van het Hof van Vrankrijk tot dien einde.

Delft, Leiden, Amsterdam, Schoonhoven, ut Dordrecht.

Alkmaar, idem, dog zagen gaarne, dat het Franse Hof zig duidelijk expliceerde, dat alle deszelfs gunstige dispositien, en speciaal die der teruggaave der bewaarde possessien in Oost en West, alleen geschieden uit consideratie voor de welmeenende in de Republicq [1]).

Enkhuisen conform Alkmaar, zo de Heer de Vergennes tot zodanige demarche te bewegen was.

---

1) Mondelinge toezegging van de teruggave was geschied aan onze gezanten te Parijs onmiddellijk na het teekenen der preliminairen. Den 22sten October werd zij schriftelijk door Bérenger aan de Staten-Generaal herhaald. Inderdaad komt in zijn stuk de clausule voor, dat Z. M. tegenover de Republick bezield is met „sentimens magnanimes, que S. M. n'a jamais démentis, quoique des circonstances qu'il seroit inutile de rappeler, eussent dû lui inspirer quelque défiance par rapport à l'énergie et même aux dispositions des Provinces-Unies."

Utrecht. — De Heer van Schonauwen genoodsaakt de terugrijse aan te neemen, en den Heer Abbema versogt hebbende de nadere Propositien voor de gemelde Provintie over te neemen, zo acquiteert Abbema zig daar van, en neemt also de Propositie van de Heer van de Marsch voor Utrecht over.

Vriesland conform de Propositie.

Overijssel. — De Heer van Zuithem conform de Propositie.

De Heer van de Poll idem, dog steld voor, of men niet onder de hand aan het Hof van Vrankrijk diende te doen toekomen de drie memorien, successivelijk van wegens het Hof van Pruyssen aan H. H. M. gepraesenteerd [1]), om daar door het Hof van Vrankrijk te praepareeren tot rescontre van nadere memorien.

(Dog is op dit laatste voorstel geen Resolutie genomen).

Abbema recolligerende de opinien van de Leeden omtrent de propositie van de Heer van de Marsch, concludeert tot de nuttigheid van dezelve, en is de Heer de Gijzelaar versogt om de voorhanden zijnde geleegenheid te capteren, ten einde het Ministerie van Vrankrijk tot diergelijke demarche te permoveren.

De Heer van Eck en Wiel proponeert, dat de Staat der O. I. C. zo wel van wegens de Generali-

---

1) Nl. die van 17 December 1782 aan de Staten-Generaal, ten beklage over het 's konings nicht aanrandend pamflet: Brief over de ware oorzaak van 's Lands ongeval; — van 13 Januari 1783 aan de Staten van Holland en van 20 Januari 1783 aan de Staten-Generaal, ter rechtvaardiging van de kleefsche regeering wegens de niet-uitlevering van de haagsche vluchtelingen. — Capellen spreekt van drie memoriën aan H. Ho. Mo.; hij moet echter deze drie bedoelen, want de andere memoriën van Pruisen in dezen tijd betreffen slechts loopende zaken van geen politieke consequentie.

teit als van wegens de Provintie van Holland in 't particulier, diende te werden onderzogt.

Holland. — De Heer de Gijzelaar communiceert dat Utrecht reeds ter Generaliteit zodanige Propositie heeft gedaan [1]), dog dat, volgens het begrip der Hollandse Ministers, het zeer nadeelig zoude zijn, zulks bij H.H.M. tot effect te brengen, en in allen gevalle, dat het niet anders behoorde te geschieden dan bij wijse van personele Commissie, zo als bij Holland.

Gelderland communiceert dat gemelde Provitie zig reeds bij de propositie van Utrecht ter Generaliteit heeft gevoegd.

De Heer de Gijzelaar neemt aan, om met de Heer Titsingh [2]) (die door de Heeren, wegens Holland tot het examen gecommitteerd, als hunnen adjunct is aangenomen) wegens de voorgestelde Propositie nopens een Generaliteitsexamen van den staat der Compagnie te zullen spreeken, en vervolgens nader te zullen rapporteeren.

De verdere Leeden van Holland zullen dit point, wanneer in de Steeden in deliberatie komt, met attentie examineren.

Utrecht, Vriesland, Overijssel, overgenomen.

Zonder conclusie.

Holland. — Leiden. — Blok proponeert, dat men hoe eer hoe liever iets behoorde te beramen omtrent het Recht der Patenten, en zig te regu-

---

1) Nl. een Generaliteitscommissie te decerneeren om de directie der O. I. C. „soo hier als in de Indien te doen examineeren, en door het remedieeren van ingesloopen abuisen te verbeeteren" (4 September 1783). — Gelderland betuigde zijn adhaesie den 3den October.

2) Mr. Guillelmus Titsingh, ambtenaar op het kantoor van den opperboekhouder bij de kamer Amsterdam en hoofdparticipant.

leren na het voorschrift der Instructie voor den Raad van Staaten, d.d. 18 Julij 1651 artt. 7, 9 en 11, te vinden in het Groot Placcaat Boek, en bij Aitzema 3de Deel, in folio pag. 576, en dus

ofte den Stadhouder precies daar aan te houden,

ofte ten minste de guarnisoenen so veel mogelijk perpetueel te maken.

Gelderland, bedanken de Heer Blok voor den voorslag, en zullen zig daar toe bequaamen; vragen voorts, of bij Holland het Recht van de Patenten ook zo als bij de Generaliteit, alleen tot wederopzeggens toe is verleend?

Commuuiceeren wijders, dat in Gelderland het Recht der Patenten permanent is geaccrocheerd aan de charge van Captijn Generaal, en dat dus het eenige middel van redres konde zijn, om bij H.H. Mog. een Propositie te doen, om een Instructie te beramen voor den Captijn Generaal, (dewijl voor denzelve tot nog toe geen Instructie gemaakt is), en bij die geleegenheid het Recht der patenten te revindiceren.

Holland. — Dordrecht proponeert of het niet best waare, voor en al eer men in deesen iets ondernam, opteneemen, een ieder in zijne Provintie, hoedanig het bij ieder met het Recht der patenten geleegen is, en daar van aan het generale Comptoir van Correspondentie kennis te geeven, om dan pro re natâ te kunnen ageren.

Leiden, met Dordrecht.

Delft, idem.

Alle de andere Steeden, en Provincien, conform.

Abbema concludeert dat alle de Provincien versogt worden de generale correspondentie te informeren, hoedanig het bij ieder met het Recht der patenten geleegen is.

Holland. — Alkmaar. — Paludanus vraagt na den uitslag der onderhandeling van den Heer van Nijvenheim in Frankrijk, in conformiteit van de Resolutie van de vorige Vergadering d. d. 16 Augustus, en speciaal na de uitwerking van de Missive, door de Heer van Capellen tot den Poll aangenomen aan de Heer Baron de Breteuil te schrijven.

De Heer tot den Poll verklaard tot nog toe geen Rescriptie te hebben ontvangen, dog communiceert den inhoud van zijne ampele Missive aan gemeld Staats Lid geschreeven [1]), dewelke Missive ten hoogste geapprobeerd, en met dankzegginge erkend is, en werd zijn H.W.Gb. versogt de inkomende Rescriptie ten spoedigste aan het Comptoir der Correspondentie te communiceeren.

Abbema versoekt stipte geheimhouding omtrent deese Missive, speciaal om de onderhandelingen met den Heer de Vergennes niet te benadeelen, en deesen Staats Minister niet te indisponeeren.

Post Prandium.

Overijssel. — De Heer tot den Poll proponeert of men niet, op dezelve wijse, als te niet gedaan is het door den Raad van Staaten gedemandeerd Recht der militaire judicature, also zoude behoren terug te neemen het Recht, door de Admiraliteits Collegien, sonder toestemming van de resp. Provincien, aan den Admiraal Generaal overgegeeven, om de aanstelling van Captijns ter zee te doen? [2])

---

1) Den 1sten September 1783. Zij is afgedrukt Brieven, blz. 655 vv.

2) In de concept-instructie voor den Admiraal-Generaal, in

Holland. — Leiden. — De Heer Blok proponeert om den rang van Commandeurs ter Zee [1]) te herstellen, en daar door voor te komen, de ontijdige avancementen van jonge Luitenants tot den rang van commandeerende Captijns van 's Lands Scheepen.

De Heer van Halteren idem, om de dispositie over de ampten behorende tot de Admiraliteits Collegien, illicitè door de Raden ter Admiraliteit aan den Admiraal Generaal overgegeeven, te repeteren [2]).

Schoonhoven. — De Heer Horbagh proponeert, om de begeeving van 's Lands Scheepen wederom te brengen ter dispositie van de Raden ter Admiraliteit, zo als van ouds.

Gelderland, omtrent alle deese Propositien, zoude van oordeel zijn aftewagten de Resolutie bij Holland te neemen op de Propositie van Dordrecht ter Vergadering gedaan nopens het recht van aanstelling der Vlagofficieren [3]), en over het geheel, het geene bij de equiperende Provintien omtrent het geheele werk zal geresolveerd worden.

Holland. — Dordrecht met Gelderland, afwagten den uitslag der Propositie nopens de Vlagofficieren,

---

1787 bij Holland opgemaakt, is de benoeming van kapiteins ter zee aldus geregeld: nominatie van twee door het admiraliteitscollege, en keuze daaruit door den Amiraal-Generaal.

1) Overeenkomende met den rang, thans bekend, van kapitein-luitenant ter zee.

2) Zie de Witte van Citters, Contracten van Correspondentie, blz. 279, en Jaarboeken 1785, blz. 1305.

3) Propositie van Dordrecht van 10 September 1783: te doen onderzoeken wien het recht tot aanstelling van vlagofficieren wettig competeert, en inmiddels den Admiraal-Generaal te verzoeken geen vlagofficieren te benoemen dan de concert met Hun Ed. Gr. Mog. — Aldus geresolveerd 18 Februari 1784. — In de concept-instructie van 1787 wordt bepaald dat de Admiraal-Generaal met advies van de Raden ter Admiraliteit aan de Staten der provincie zal voordragen een nominatie van drie voor Luitenant-Admiraal, Vice-Admiraal en Schout bij Nacht.

en voorts de Heeren deezer Bijeenkomst, die Raden van eenig Admiraliteit Collegie zijn, te versoeken de voorgeslage Pointen te willen nagaan, en de Correspondentie te onderrigten van hunne bevinding.

Delft, conform Dord.

Leiden, idem, en begrijpen ook, dat niets moet worden ondernoomen, voor dat men uitslag der propositie nopens de vlag-officieren zal hebben gezien.

Amsterdam, idem.

Schoonhoven, insteert, dat de Admiraliteits Heeren zig zelve dienden te herstellen in hun recht, voor al omtrent het begeeven der Scheepen.

Alkmaar ut Dord, en versoekt dat de Heeren van de Admiraliteit Collegien zig willen bekwamen, om bij nader Vergadering ons te kunnen onderrigten nopens hunne speciale Rechten.

Enkhuisen ut supra, en wilde het examen van het Recht tot aanstelling van Captijns accrocheren aan dat van de Vlag-officieren. Dog is door Dordrecht gedistingueert, dat de Vlag-officieren Provinciaal zijn, en de Captijns als Generaliteits officieren worden aangesteld.

Utrecht. — Abbema neemt de Propositien voor die Provintie over, en zal dezelve communiceeren.

Vriesland. — De Heeren Eysinga en Aylva, ter Admiraliteit in Vriesland sessie hebbende, communiceeren dat aldaar geen speciale opdragt van begeevingen plaats gehad heeft, dog bij elke geleegenheid particuliere opdragt gewoon is te geschieden; neemen voorts aan alles met attentie te zullen examineren, en ter nadere bijeenkomst daar van verslag te zullen doen; dog nopens de aanstelling van Captijns ter Zee, vermeenen dat de electie aan Z. Hoogh. competeert uit een Nominatie van 2 personen, en nogtans wel ook een aanstelling door het Collegie zelve geschied is.

Overijssel neemt de Propositien over, ter nader examen.

Abbema proponeert het bepalen van een zekeren dag tot nader bijeenkomst te Utrecht in het Casteel van Antwerpen.

Is in 't generaal verstaan het bepaalen van dien dag te laaten aan de Heeren van de Correspondentie, om op hunne beschrijvinge aldaar te compareren; werdende nogtans door den Heer van de Marsch voorgeslagen, om twee vaste jaarlijkse Bijeenkomsten te bepalen, een in het voor- en een in het najaar, tot onderhouding van personeele kennisse en vriendschap; waar toe zig alle de Leeden geneegen getoond hebben; en zal dien aangaande op de naaste Bijeenkomst te Utreeht nader geresolveerd worden.

Vergadering Cordouan 1 Augustus 1786 [1]).

Presentibus

uit Gelderland. President Capellen van de Marsch.
Lynden van Oudenaller.
Haersolten van Staveren [2]).
Nieuwenheim Senior [3]).
Carl Joost van Nieuwenheim [4]).
M. van Bronkhorst [5]).

---

1) Zoo het HS., lees 1785.

2) Coenraad Willem baron van Haersolte, heer van Staveren en Swaluwenburg, uit de ridderschap des kwartiers van de Veluwe (1751).

3) Hiermede is Nijvenheim van Eck en Wiel bedoeld.

4) Carel Joost baron van Niekirchen genaamd Nijvenheim, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (24 April 1784).

5) Matthijs baron van Bronkhorst, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (16 October 1751).

	Zuilen van Nieveld.
	J. C. van Eck [1]).
	Scheltinga [2]).
	Westerveld [3]).
	Thomassen [4]).
	Bouritius [5]).
	Umbgrove [6]).
	J. H. van Dyck [7]).
uit Zeeland.	Lambrechtsen, voor Vlissingen.
„ Vriesland.	H. H. van Haarsma [8]).
„ Overijssel.	Palland van Zuithem.
	Burgemeester Weerts [9]), Dumbar [10]) } Deventer.
	van Knuth [11]), Strokkel [12]) } Campen.
	Thomassen à Thuessink [13]), van der Wyck [14]), van Marle [15]) } Zwolle.

---

1) Jan Carel baron van Eck, uit de ridderschap des kwartiers van de Veluwe (1779).

2) Mr. Eco Scheltinga, schepen en raad van Harderwijk (1767).

3) Heribert van Westerveld, schepen en raad van Hattem (1775).

4) Mr. Jan Herman Thomasson, schepen en raad van Lochem (1783).

5) Mr. Jacob Antoni Bouricius, gemeensman te Arnhem.

6) Mr. Gerard Umbgrove, schepen en raad van Arnhem (1763).

7) Gemeensman te Hattem.

8) Mr. Hans Hendrik van Haersma, gedeputeerde ter Staten-Generaal wegens Friesland.

9) Mr. Arnold Jacob Weerts, komt in de regeering 1775.

10) Mr. Gerard Dumbar, secretaris van Deventer (1770).

11) Joan Anton van Knuth, in de regeering 1780.

12) Mr. Assuerus Strockel, in de regeering 1781.

13) Mr. David Thomassen à Thuessink, in de regeering 1766.

14) Mr. Joan Derk van der Wijck, in de regeering 1784.

15) Mr. Gerrit Willem van Marle, in de regeering 1785.

uit Holland.	President de Gijzelaar, Pensionaris Burgemeester Gevaerts [1]) Stoop [2])	Dordrecht.
	Lestevenon, Haerlem.	
	Cau [3]) Vredenburg	Delft.
	Hoogeveen Romswinckel Blok Heldewier [4])	Leyden.
	Hooft van Vreeland De Graaf van Polsbroek [5]) van Leyden van Hardinxveld Abbema Hovy Bicker van der Hoop Temminck [6])	Amsterdam.
	De Lange van Wijngaarden [7]), Gouda.	
	Hoofdofficier Gevers [8]), Rotterdam.	

---

1) Mr. Ocker Gevaerts, heer van Geervliet, Simonshaven en Biert, oud-raad (1761), veertig (1766), voor 't eerst burgemeester in 1783.

2) Anthony Balthazar Stoop Jacobszn., oud-raad (1777), veertig (1784); of Abraham Adriaan Stoop Jacobszn., oud-raad (1784).

3) Mr. Iman Meynard Cau, vroedschap (1782).

4) Mr. Daniel Michael Gijsbert Heldewier, veertig (1785).

5) Mr. Gerrit de Graeff, heer van Zuid-Polsbroek, Purmerland en Ilpendam, vroedschap (1771).

6) Mr. Matthias Temminck, vroedschap (1785).

7) Mr. Cornelis Joan de Lange, heer van Wijngaarden en Ruigbroek, vroedschap (1778).

8) Mr. Paulus Gevers, vroedschap (1773), hoofdofficier sedert Mei 1785.

Elsevier [1]), Rotterdam.
Horbagh
de Groot [2]) } Schoonhoven.
de Wekker [3])
Favarcq [4]), Brielle.
Paludanus
van Foreest
Rijser } Secr. } Alkmaar.
du Tour
Ebbenhout
Duyvens } Enkhuisen.
Blok
Claus [5]), Monnikendam.
Menger [6]), Purmerende.

Secretesse aanbevolen, en aangenomen.

Geen communicatie als aan Leeden van regeering.

Geen annonce in de Couranten (prop. Blok).

Opp[ositie van] Capellen: wel de zaaken maar niet de Vergadering.

Horbagh: proponeert om te bepaalen de wijse der publiciteit.

Op een bescheide wijse te annonceeren.

De Heer Blok gequalificeerd als Secretaris deezer Bijeenkomst [7])

---

1) Jan Jacob Elsevier, vroedschap (1780).

2) Frederik de Groot, schepen in 1783, electeur en vroedschap in 1786.

3) Hendrikus de Wekker de Groot, electeur (1783) en vroedschap (1785).

4) Dr. Gerard Fauvarcq, vroedschap (1772).

5) Dirk Claus, vroedschap (1760); voor 't eerst burgemeester 1763.

6) Dr. Anthony Jan Menger, vroedschap (1767).

7) Zeker wel de leidsche Blok.

'tBut voorgesteld door de Gijzelaer: een gemakkelijke, eenvoudige, en solide correspondentie;

bureau generaal in s' Hage,

een vertrouwd persoon voor elke Provintie, al waare het geen Lid van regeering van dezelve, maar van eene andere Provintie.

Gelderland. — Capellen leest een Memorie wegens het nadeel der afgebroke correspondentie d.d. 5 Oct. 1783 geresolveerd [1]), en insteert op herstel derzelve, met alle vertrouwen.

Gijzelaer proponeert om aan de Hollandse Heeren over te laten in hoe verre men de correspondentie zoude kunnen in train brengen.

Committé van Zeeven benoemd:

Capellen van de Marsch

Blok

Lambrechtsen

van Haersma

Palland van Zuithem

Lewe [2]) (Groningen) } gelaten aan de

Taets van Schalkwijk [3]) (Utrecht) } Gecommitteerden.

Plaats en tijd van nader bijeenkomst: eerste helft 1786, op beschrijving van 't Committé.

---

1) Een schrijffout? Uit de aanteekeningen van de vergadering van 4 October 1783 blijkt niet, dat deze den volgenden dag zou zijn voortgezet; trouwens het punt der correspondentie was het eerste dat in behandeling kwam.

2) Ik weet niet te zeggen welke der zes in dezen tijd ambten bekleedende heeren Lewe dit mag zijn geweest.

3) Gerard Arnout baron Taets van Amerongen, heer van Schalkwijk, uit de ridderschap van Utrecht (1778). — Men zal hem mogelijk voorgeslagen hebben om de utrechtsche ridderschap nog te winnen door haar een blijk van vertrouwen te geven, of wel men heeft hem nog in ernst voor partijvast gehouden. Blijkens het meervermelde Nabericht (blz. 242) was hij echter al omgedraaid even goed als Capellen van Schonauwen.

Gelderland proponeerd: eerste Maandag in Augustus, te Amsterdam.

Doelen geproponeerd [1]).

Gelderland proponeerd:

1e [zich] te versekeren van de Armée,

Patenten afteneemen,

Bureau militaire bevorderen [2]).

2e hoe te handelen met de ligte Troupes [3]).

3e als de Kijzer met nieuwe pretensien opkomt, of men dan niet beeter van zig af zal spreeken.

4e Engelse machinatien door den aanhang alhier door Harris.

5e zig te engageren, niet te dulden dat troupes teegens Burgers werden gebruikt [4]).

6e verbintenisse teegens de Aristocratie.

7e vrijheid der drukpers maintineeren [5]).

8e bescherming der mish[andelde] regenten als een algemeene zaak [6]).

---

1) De volgende vergadering schijnt inderdaad daar gehouden, vgl. Post van den Neder-Rhijn XI, 909.

2) De door Maillebois 7 Juni van dit jaar bij de Staten-Generaal aanhangig gemaakte zaak. Zie het tweede hoofdstuk van mijn tweede deel, en de bijlagen daarop.

3) Nl. met hun afdanking, als de vrede hersteld zou zijn. Over wat te dezer zake sedert October 1785 voorviel, zie mijn tweede deel, blz. 180 noot.

4) Zij waren in 1784 gebruikt in Holland tegen de oranjeklanten te Leiden en te Rotterdam; in Gelderland tegen de patriotten (te Arnhem). Men vreesde dat de regeering van de stad Utrecht misschien eerstdaags troepen in zou halen, maar deze deed het niet, wél (13 Augustns 1785) die van Amersfoort.

5) Men herinnere zich dat de geruchtmakende gevangenneming van Hespe en Verlem te Amsterdam zooeven was voorgevallen.

6) Mishandelde regenten. Er waren nog geen regenten mishandeld, maar men denke aan een onderlinge garantie tegen mogelijke mishandeling, gelijk in de Acte van Verbintenis der vrijcorpisten, en het jaar daarna in die der regenten, is opgenomen.

9e plan tot oprigting van een nationale Beurs.

10e aanneming der 4 provintien, om de 3 andere van het juk te ontheffen op voorstel van Gelderland [1]).

Holland. — Dord conform Gelderland.

Haerlem versoekt dat de Leeden der provincien agt geeven op de rijse van Z. H. [2]).

Delft, met Haerlem.

Leyden, aan de Commissie te recommandeeren het Utrechtsche werk [3]).

Amsterdam. — Bicker proponeerd op de 10e propositie een besending na Utrecht.

Temmink, de leeden te versoeken zorge te dragen dat de Exercitie genoodschappen zig met geen zaken van regeering bemoeyen.

Gouda, met Bicker.

Schoonhoven, van vorige Bijeenkomst de Admiraliteiten independent te maken.

Brielle, proponeerd de zaak van het mindertal in hun stad [4]).

Alkmaar, propositie van Bicker appuyeren.

Rijser interpelleert de Heeren van Leyden wegens hun aanneemen tot compilatie van de privilegien.

du Tour hernieuwt de propositie: de klagten van 't zeevolk wegens de slegte victualie [5]).

Enkhuisen, geen propositie, als attentie op het

---

1) De laatste vier woorden hier overbodig.

2) Die thans te Breda was, en in September het tweede eeuwfeest der franeker academie zou bijwonen. De reis daarheen wilde hij nemen over Amsterdam en den terugweg door de landprovinciën. Zie mijn tweede deel, blzz. 119, 120.

3) Zie de inleiding.

4) In den Briel was een beslist prinsgezinde meerderheid, die weigerde het stadhouderlijk recommandatierecht af te schaffen, toeliet dat de oranjekleur weer binnen haar stad gedragen werd, enz. De brielsche minderheid beriep zich daartegen op de Staten van Holland.

5) Schuilt hierin het 6e of 7e punt der vorige vergadering? Anders zou uit het aangeteekende niet zijn op te maken, dat de

gedrag van Gecommitteerde Raden in het Noorder Quartier, voor al aan de Heeren van dat Quartier 1).

Monnikendam, propositie van Bicker.

Purmerend, idem.

Zeeland, geen propositien.

Vriesland, geen propositien.

Overijssel, dito.

van Marle, het 10e point.

Dumbar, het 7e point.

Dus geconcludeerd aan het Committé.

Commissie na Utrecht:

Temmink	Nieuwenheim
Paludanus	Lambrechtsen
Dumbar	Haarsma.

GENERALE VERGADERING 7 AUGUSTUS 1786.

Presentibus

weegens

Gelderland.

van der Capellen, Directeur.

Hr. van Nieuwenheym van Dorth.

Hr. van Nieuwenheym van Eck [en Wiel].

Hr. van Nieuwkerken tot Nieuwenheym 2).

---

zaak al eens ter sprake gebracht was. Gelijk bekend is werden de matrozen op kosten van de kapiteins gevoed, wat tot ergerlijk misbruik aanleiding gaf.

1) De regenten van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik stonden meerendeels voor slechte patriotten te boek. Welk „gedrag" hier nu bedoeld mag zijn, is mij niet gebleken.

2) Hiermede moet Carel Joost v. N. zijn bedoeld, die ook de vorige vergadering had bijgewoond. Hij wordt ook, met zijn voorletter, genoemd op de lijst in 't Vervolg van Wagenaar, XI, 301.

	Hr. van Bronkhorst.
	Joh. Hasebroek [1]).
	Hr. van Lynden van Oldenaller.
	Hr. van Zuylen van Nyeveld.
	Westerveld, Burgemeester van Hattem.
	Rauwenhoff, Burgemeester van Elburg [2]).
	Bouritius, Gemeensman van Arnhem.
	Gelderman, Gemeensman van Harderwijk [3]).
	Vos, Gemeensman van Elburg [4]).
	Hengeveld, Gemeensman van Elburg [5]).
Holland. — Dordrecht. —	Burgemeester Gevaerts.
	Rees [6]), Stoop } vroedschappen.
	Pens. de Gijzelaer.
Haerlem. —	Vroedschap de Lange [7]).
Delft. —	van Beeresteyn [8]), Cauw, Vredenburg } vroedschappen.

1) Mr. Johan Hasebroek, substituut-ontvanger-generaal van de graafschap Zutphen (1774), en gemeensman van de stad Zutphen.

2) Mr. Jan Hendrik Rauwenhoff, schepen en raad (1766), thans burgemeester.

3) J. Gelderman Jr.

4) H. Vos Gzn.

5) G. Hengeveld.

6) Mattheus Gilles Rees, oud-raad (1779).

7) Mr. Johan Herman de Lange, vroedschap (1784).

8) Mr. Christiaan van Beresteijn, vroedschap (1773).

Leyden. —	Blok, Directeur.
	van Royen [1].
	Romswinckel.
	Hoogeveen.
	Sandheuvel [2].
Amsterdam. —	Burgemeester Hooft.
	van Leyden
	de Graeff
	Hooft van Vreeland
	Abbema
	Hovy
	Bicker
	van der Hoop
	van Weede [3]
	de Witt [4]
	D. Hooft [5]
	Pens. Visscher.
Gouda. —	de Lange
	Cuperus [6]
	Blauw [7].
Rotterdam. —	Gevers.
	Elsevier.
	Reepmaker [8].
Gorcum. —	[9]
Schiedam. —	Doom [10]

1) Mr. Jan van Royen Adriaanszn., veertig (1763).
2) Mr. Anthony Diderik van den Santheuvel, veertig (1785).
3) Hendrik Maurits van Weede, vroedschap (1785).
4) Mr. Jan de Witt, vroedschap (1785).
5) Mr. Daniel Hooft, vroedschap (1786).
6) Mr. Jan Couperus, vroedschap (1785).
7) Mr. Jacobus Blauw, vroedschap (1786).
8) Mr. Jacob Reepmaker, vroedschap (1780).
9) Niet ingevuld; dat Gorcum wel vertegenwoordigd is geweest, blijkt uit het vervolg.
10) Mr. Dominicus Doom Jacobszn., vroedschap (1760), burgemeester (1775).

		den Beer [1])
		Pielat van Bulderen [2])
		Kuchenius [3]).
	Schoonhoven. —	**Horbagh.**
	Brielle. —	**Melvill, Burgemeester [4]).**
	Alkmaer. —	**Kempenaer.**
		C. van Foreest.
	Hoorn. —	**N. van Foreest [5]).**
		Carbasius, Secretaris [6]).
		Secretaris Blok [7]).
	Enchuysen. —	**Burgemeester Duyvens.**
		Ebbenhout.
		Ruurdsen, vroedschap [8]).
		Buyskes, secretaris [9]).
	Edam. —	**de Leeuw [10]).**
	Monnikendam. —	**Claus.**
	Purmerend. —	**Burgemeester Appel [11]).**
		Vroedschap Menger.
		Pens. Bijleveld [12]).
Zeeland.		**Cauw, Directeur [13]).**

1) Leonardus den Beer, vroedschap (1762), burgemeester (1778).

2) Mr. Bernard Johan Pielat van Bulderen, secretaris (1775).

3) Mr. Wilhelmus Mattheus Keuchenius, vroedschap (1770).

4) Mr. Jan Melvill, vroedschap (1767), burgemeester (1774).

5) Nanning van Foreest, vroedschap (1761), burgemeester (1774).

6) Mr. Henrik Carbasius, secretaris (1780).

7) Mr. Bernardus Blok, secretaris van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier (1785).

8) Rieuwert Ruurdsen, vroedschap (1785).

9) Het heerenboekje geeft een anderen secretaris: Mr. Anthony Pieter Duyvensz. (1772). Van den naam Buyskes komen voor Pieter, vroedschap (1767), burgemeester (1783 en thans weer), en Arnoldus, thans regeerend schepen.

10) Mr. Nicolaas Theodorus de Leeuw, vroedschap (1767).

11) Simon Appel, vroedschap (1762), burgemeester (1769).

12) Mr. Casparus Bijleveld, pensionaris (1785).

13) Bonifacius Cau, raad van Zieriksee (1780).

	Ossenwaarde [1]), van Ter Goes.
Utrecht.	Smissaert, Directeur [2]).
	Schilge [3]), van Wijk.
Vriesland.	Haarsma, Directeur. (Oostergoo).
	Roorda, Volmacht ten Landsdage (de Wouden) [4]).
Overijssel.	Palland, Directeur.
	H. Doorninck [5]), Burgemeester van Deventer.
	Tichelaar [6]), idem.
	Burgemeester C. A. Jordens van Deventer [7]).
Groningen.	Lewe, Directeur.

Geheymhouding gerecommandeerd, [geen communicatie] als alleen aan vertrouwde meederegenten.

Rapporten van het verhandelde van het Committé, als meede van de Gecontraheerde Vergadering.

1e point van anno passato:
empareeren van de Armée; bureau militaire; Patenten.

---

1) Drie Ossewaarde's zijn mogelijk: Adolf, raad (1766), Mr. Anthony, raad (1769), secretaris (1771), Pieter Pzn., raad (1772).

2) Mr. Jan Carel Smissaert, raad (1775).

3) Hendrik Schilge, vroedschap (1786), ingekozen volgens het eigenmachtig te Wijk ingevoerd nieuw regeeringsreglement.

4) Mr. Jan Roorda, volmacht van Weststelligwerf (1782).

5) Mr. Damian Joan van Doorninck, in de regeering sedert 1774. Een H. van Doorninck komt niet voor.

6) Mr. Jan Willem Tichler, in de regeering sedert 1780.

7) Mr. Coenraad Alexander Jordens, in de regeering sedert 1783.

Rapport: 1e geene Troupes te laten marcheeren sonder permissie van de Bataalsheeren.

2e niet als met goedvinden van de Staaten waar zig bevinden.

3e niet meer als een regiment te gelijk.

Gratificatie aan de Armée [1]).

Zorgen dat geene vreemdelingen boven nationale verheeven werden.

Geeven in bedenking weegens het bureau militaire, of het wel raadsaam is, zodanig Collegie gedeeltelijk uit militairen bestaande te introduceeren;

of het niet beeter zijn zoude, de oorspronkelijke constitutie te herstellen, dat de Executive Macht niets zoude kunnen doen, sonder den Raad van Staaten, ofte met adjunctie van eenige vertrouwde officieren, door de Staaten zelven te benoemen.

2e point.

Ligte troupes afgedankt zijnde, niet meer in consideratie.

3e point.

De Eisschen des Keyzers, vervallen.

4e point.

Bedagtsaamheid van de Leeden teegens de manoeuvres van de Ridder Harris.

5e point.

Teegen te gaan militaire macht in Burgerlijke twisten.

6e point.

Contra de Aristocratie.

8e point.

Satisfactie voor de benadeelde regenten.

---

1) Vgl. over dit punt reeds: Brieven van en aan Capellen tot den Poll, blz. 850.

7e point.

Besnoeijing der Drukpers.

Alles vrijelijk te permitteren dat op eene decente wijze word voorgesteld, zelfs teegens welmeenende poogingen, alleen hatelijke en calumnieuse logentaal aan de bepaalde straffen onderworpen te laaten.

9e point.

Nationale Beurs.

Geeven Concept Plan op.

10e point.

Voorstel aan de 4 Provincien om de 3 overheerde Provincien van het juk van 1674 te ontheffen.

't Committé meent Groningen daar meede bij te mogen stellen [1]) en adviseerd, om elk in den zijne te beginnen met vertogen op rechten steunende, dog zulks niet reusserende dan met sterker middelen.

Recommanderen om

1e te bepalen de beste middelen om bij tijds te voorsien dat de invloed van den Stadhouder niet vergroote en hoe dezelve tot constitutioneele bepalingen te brengen.

2e Coloniën in de Oost en West Indien, speciaal de klagten der Kaapse Burgers [2]).

3e de gewapende arm en wapenoeffening te bevorderen, vereeniging en correspondentie met deselve noodsakelijk; releveeren de apprehensie weegens hunne bemoeijenisse met zaken van regeering, vermeenen dat de correspondentie bevorderd zijnde die zwarigheid zoude vervallen.

---

1) Reglement Reformatoir van 1748.

2) Vgl. Resolutiën Staten-Generaal 10 Mei 1785, 21 October 1785, 4 en 13 April 1786. De burgers klaagden over willekeur van Compagniesambtenaren en gemis aan „fundamenteele wetten, waardoor het gesag en de weerkeerige verpligting van de overheeden en regeerders aan de eene zijde, en van de ingezeetenen aan hun bestuur onderworpen aan den anderen kant, naauw-

Blok heeft in consideratie gegeeven de misbruiken in het Zee-weezen: militaire jurisdictie zelfs in commune delicten; begeeving der oorlogscheepen door Z. H.; de leverantie der vivres; bepaling der in- en uitgaande rechten [1]).

Rapport der Gecontraheerde Vergadering gehouden den 7 December 1785 in Utrecht.

Contracte Vergadering 21 April 1786 in s'Hage.

Programma weegens het Nationale Fonds, en de Concept-rapporten op de diverse pointen door de Contracte Vergadering gearresteerd.

Committé 16 Juny 1786.

Over de directie van 't Nationale Fonds.

Missive geconcipieerd en gearresteerd om in de Post van den Neder Rhijn gesteld te worden, zo als gedaan is.

Nader groote Besoigne te Utrecht, 26 July 1786.

Project Plan van 't Nationale Fonds geformeerd.

De Extensie der Notulen van Augustus 1785 geresumeerd en geapprobeerd.

Gecommitteerden van Schutterijen en Genoodschappen in Holland en Utrecht verzoeken admissie tot het doen eener Propositie.

De Vergadering unaniem geresolveerd tot de admissie, en Secretaris Blok benoemd tot de introductie.

Compareeren also de Heeren van den Bosch [2]) en

---

keurig wierd bepaald." De zaak was bij de Generaliteit nog altijd commissoriaal.

1) Over de misbruiken bij het innen der convooien en licenten vgl. mijn eerste deel, blz. 90 noot.

2) Reyer van den Bosch van Delft, in den zomer van 1787, na de gewelddadige remotie door het vliegend legertje, daar een oogenblik in de regeering.

verdere Gecommitteerden [1]) en doen door monde van denzelve eene aanspraak en voorslag, dewelke behelsde om communicatif en met gemeen overleg te handelen tot aankweeking van het nodige vertrouwen tusschen regenten en Burgers, terwijl de wijze hoe zulx voegsaamst werkstellig gemaakt zal kunnen worden, verlangen van deese Vergadering te hooren, stellig de meedewerking verseekerende.

De Heer Capellen van de Marsch beantwoord de voordracht op eene betamelijke wijse, met toezegging van spoedige resolutie op het gedane voorstel.

Het Committé adviseert om het versoek van Gecommitteerden van de Schutterijen commissariaal te maken aan het Committé, en vragen of het Committé zal gecontinueerd worden.

De voorsittende op beide conform, tot Amsterdam versoekt een 2de Lid weegens Holland in het Committé, speciaal in de deliberatie over den voorslag der Burger Corpsen, als meede Copie van dien voorslag.

Gouda, Rotterdam, Schiedam, Schoonhoven, Brielle, Gorcum, Enkhuysen, Edam, Monnikendam, Purmerende, Zeeland ut....[2]).

Utrecht vraagt in dien gevalle meede een tweede Gecommitteerde.

Op instantien van den President ziet Amsterdam af van hun versoek nopens een 2de Lid in het Committé.

Het Committé, praeadviseerende nopens het versoek van Gecommitteerden van de Schutterijen, zoude van gedagten zijn, dat van weegens deese Vergadering een Commissie behoorde te werden benoemd om met gemelde Gecommitteerdens te spreeken, en te handelen, en daartoe voorstellen de Heeren:

1) Met de hand van Abbema is hier aangeteekend: van Laar, Cau, v. d. Kemp, Liebeherr, de Nijs, Huygens, Werneke, Vogelsang, J. C. de Kock, v. d. Helm.

2) Hier volgt in het HS. een open plek.

uit Gelderland: van Nieuwenheym tot [Eck en] Wiel en Capellen tot Rijsselt [1]).
Holland: Gevaerts, Bicker, Paludanus.
Zeeland: Cau en Lambrechtsen.
Utrecht: Smissaert en van Haeften [2]).
Vriesland: Haarsma en Roorda.
Overijssel: Palland en Doornink.
Groningen: Lewe en Hora Siccama [3]).

Resolutie conform met den voorslag.

Amsterdam vraagt de macht van substitutie voor de benoemde Heeren, 't welk werd ingewilligd.

Wijk te Duurstede versoekt dat de Gecommitteerdens van gewapende Corpsen mogten werden geadmitteerd in deese Vergadering, waar over geene deliberatie is aangelegd.

Weegens de Correspondentie tusschen de vertrouwde Regenten, steld het Committé voor dat tot verbeetering van dat nuttig point eenige middelen dienden te werden beraamd, vraagt welke?

De Leeden avoueeren tot nog toe geen beeter middelen te weeten.

Leyden heeft een propositie tot verbeetering voorgedragen, dewelke aan het Committé zal openen.

Deliberatie over de 10 pointen van voorleeden jaar.

1e point, conform het advis van Dordrecht, om alles te laten in statu quo, tot dat de deliberatien van de commissie over het defensiewerk zullen zijn getermineerd.

Utrecht insteert, dat met allen ijver gewaakt werde dat geen troupes werden afgesonden.

---

1) Mr. Frederik Benjamin baron van der Capellen tot Rijsselt, schepen en raad van Zutphen (1779).

2) Mr. Jacob van Haeften, raad der stad Utrecht (1782).

3) J. Hora Siccama, raadsheer der stad Groningen (1778).

De Heer Bicker verzoekt communicatie van alle middelen die bij de Leeden zouden voorkomen dienstig te zijn.

2e point meest vervallen, ten minste omtrent de reductie der nationale Troupes; blijft alleen in deliberatie het Corps van Salm.

Gelderland buiten staat om verandering te brengen in de resolutie van de Provintie tot vernietiging van alle de ligte Troupes.

Holland. — Dord expliceert om welke reedenen het Corps van Salm alleen tot nog toe kon aangehouden worden, namentlijk om dat dit Corps het eenige was, 't welke door alle de Leeden der Generaliteit was aangenomen, en berigt teevens dat dit Corps uit vindicte teegens den Rijngrave in persoon laastleeden Vrijdag bij H. H. Mog. bij meerderheid was geresolveerd aftedanken teegens 12 September aanstaande, dog bij Holland goedgevonden de Compagnien dewelke op Hollands repartatie staan aantehouden, en uit de Provinciale Cassa te betalen, en eene circulaire aan de Provincien te schrijven; recommanderende aan de Leeden eene harmonieuse resolutie yder in den haare.

Alle de Leeden van Holland conform Dord.

De verdere Provincien hoopen goed succes van de demarches van Holland, en geresolveerd om een yder in den zijne daar toe werksaam te zijn.

3e point, vervallen door de vreede met den Kijzer.

4e point, wij zijn oplettend.

5e, 6e en 8e pointen. — 't Committé urgeert de noodsakelijkheid van nader vereeniging tusschen de gezamentlijke Leeden.

Gelderland conform.

Holland. — Dord insteert op de noodsakelijkheid van een Contract met teekening, waar toe gaarne een Concept Acte zouden zien voordragen.

Amsterdam draagt zodanig Concept Acte voor; fiat insertio.

Gemelde Concept Acte gemaakt commissoriaal tot morgen in handen van de Heeren van 't Committé.

7e point, behoorlijke bepaling der calumnieuse licentie volgens het praeadvis van 't Committé, goedgekeurd.

9e point. — De Nationale Cassa.

Gecontinueerde Vergadering, Dinsdag 8 Augustus 1786.

Extensie der Resolutie nopens de voordracht der gewapende Schutterijen en Genoodschappen, speciaal remarquerende omtrent de woorden communicative meedewerking[1]), en is bij Amsterdam geëxpliceerd, dat uit die woorden nimmer diende geëlicieerd te worden dat men zoude toestaan dat in deese Vergadering van Regenten eene Commissie van Gewapende Schutterijen en Genoodschappen tot de deliberatien zoude werden geadmitteerd; en is de Extensie also gearresteerd.

De Commissie der Schutterijen en Genoodschappen

1) De resolutie verklaarde de Vergadering bereid „om eene onderlinge correspondentie en communicative werkzaamheid te doen stand grijpen, en dat de Vergadering, ten dien einde, eenige Gelastigden hadt benoemd om met die der Schutterijen en Gewapende Genootschappen, werkzaam te zijn en gezamenlijk de belangen der Vaderlandsche Vrijheid te behartigen." (Vervolg op Wagenaar. XI. 306).

weederom binnen staande hebben door monde van den President opening gekreegen van de genome Resolutie ten hunnen opzigte, met toesegging van Extract der gemelde Resolutie; waar op de President van de Commissie, R. van den Bosch, uit naam van dezelve heeft versogt om sittende de Vergadering dit Extract te mogen erlangen, ten einde na examen derzelve alsdan geleegenheid te hebben om ter deeze Vergadering nog nadere Voorstellen te kunnen doen.

Door den President geproponeerd, dat alle de Commissien door deeze Vergadering benoemd, gehouden zullen zijn om van hunne verhandelingen speciaal met de Gecommitteerden uit de Burgergenoodschappen rapport te doen aan het Committé, om bij hetzelve, des nodig bevindende, de Generale Vergadering te convoceeren, is dezelve Propositie geapprobeerd, en in eene Resolutie van deese Vergadering geconverteerd.

Acte van Verbintenisse op voorstel van Amsterdam.

Rapport desweegens van het Committé, met eenige geconcipieerde veranderingen, — fiat insertio.

Schiedam neemt het over.

Brielle eenige klijne woordelijke reflectien.

Amsterdam idem, speciaal met invoeging van de qualificatie van de Regenten, te weeten wettig volgens de Constitutie aangestelde Regenten [1]), en instantie met afvraging van belofte van den Heer Smissaert, als weegens Utrecht in 't Committé sittende, om zo lange de zaaken te Utrecht niet constitutioneel gereguleerd zijn, zo min eenige

1) Deze invoeging heeft in den tekst der Acte zooals die gepubliceerd is niet plaats gehad.

andere dan de 7 overig gebleevene Utrechtse raaden, als de nieuw door het volk aangestelde raaden te Wijk te laten teekenen.

Na lange deliberatie is de Acte eenvoudig gearresteerd, dog hebben de Heeren van Amsterdam zig gereserveerd aanteekening in de Notulen deezer Vergadering overeenkomstig hunne bovengemelde remarque, en heeft de Heer **Abbema** zig duidelijk geexpliceerd, zig voor te behouden geene approbatie zo min der expulsie der 32 Raden uit de Vroedschap der stad Utrecht, als de casu quo door de Burgerij te doene electie van nieuwe Raden, zo lange dit point niet constitutioneel zal zijn gedecideerd [1]).

---

1) Bij de aanteekeningen van 8 Augustus 1786 bevindt zich nog de volgende gequitteerde rekening:

„1786 De Wel Edele Heeren
8 Augustus. Debet aan
Frederik Stoelman.

Een middag maaltijt 40 Persoonen	f 120	
24 vlesse roode wijn a 1—8	„ 33	12
12 kan selserwater	„ 6	
10 kan bier	„ 2	
mol(?)suyker, citroen	„ 6	
Liqueur, Tabak	„ 5	16
4 vlesse witte wijn	„ 4	
4 dito moeselwijn	„ 6	
1 dito rinse wijn	„ 3	
1 dry madera wijn	„ 2	10
1 vles malga wijn	„ 1	10
pen, papier, lak	„ 8	
kelke gebroken	„ 2	
	f 200	8

Voldaan 15 Augustus 1786
Frederik Stoelman."

EXTRAORDINAIRE VERGADERING GEHOUDEN BINNEN UTRECHT, 13 OCTOBER 1786.

Presentibus

de Heeren Directeuren: Capellen van de Marsch
Blok
Cau
Smissaert
Beyma
Palland van Zuithem.

Uit Gelderland. — Nijmeegen. — Bronkhorst
Nijvenheim van [Eck en] Wiel
Nijvenheim van Dorth
Lynden tot Oldenaller Junr. 1)
Nijvenheim van Bommel 2).
Vermasen } gemeensluiden van Nijmegen.
Doeleman }
Zutphen. — Capellen tot Rijsselt.
Veluwe. — Lynden van Oldenaller Senr. 3)
Zuilen van Nyveld Senr. 4)
Zuilen van Nyveld Junr. 5)

---

1) Samuel baron van Lynden tot Oldenaller, uit de ridderschap des kwartiers van Nijmegen (22 April 1782).

2) Hiermede is Carel Joost v. N. bedoeld, die te Bommel woonde (vgl. Jaarboeken 1787 blz. 17).

3) Herman Willem Jan, dezelfde die de vorige vergaderingen bijwoonde.

4) J. H. van Zuylen van Nyevelt, de vroeger genoemde.

5) Gerrit Willem baron van Zuylen van Nyevelt (1778).

	Becking [1]	gemeensluiden van Arnhem.
	Bouritius	gemeensluiden van Arnhem.
	Tulleken [2]	gemeensluiden van Arnhem.
	Umbgrove	gemeensluiden van Arnhem.
	Rauwenhoff, burmeester	Elburg.
	Sels [3], raad	Elburg.
	Vitringa [4], secretaris	Elburg.
	Arend, gemeensluiden	Elburg.
	Wijnen, gemeensluiden	Elburg.
	H. Vos, gemeensluiden	Elburg.
	Haersolte [5], Harderwijk.	
Holland.	Gevaerts, Dord.	
	A. Heshuysen [6]	Haerlem.
	De Lange	Haerlem.
	Druyvesteyn [7]	Haerlem.
	Beresteyn	Delft.
	Cau	Delft.
	Vredenburg	Delft.
	Hoogeveen	Leyden.
	Heldewier	Leyden.
	Romswinkel	Leyden.
	Vromans [8]	Leyden.

1) Mr. H. S. Becking.
2) Mr. Rutger Tulleken, leengriffier van den Hove (1774).
3) Mr. Maurits Sels, schepen en raad (1774).
4) Mr. Herman Hendrik Vitringa, secretaris (1779).
5) Anthony Frederik Robbert Evert baron van Haersolte, heer van Staveren, schepen en raad (1777).
6) Mr. Adolf Heshuysen, vroedschap (1767).
7) Jan Willem Druyvesteyn, vroedschap (1785).
8) Mr. Pieter Vromans, veertig (1775).

de Mey[1] van den Santheuvel	Leyden.
Abbema Hovy van Weede de Witt Bouwens[2]	Amsterdam.
Slicher[3] de Lange van Wijngaarden	Gouda.
den Beer Cuchenius Pielat van Bulderen	Schiedam.
Hudigh[4] Horbagh Wygaars[5]	Schoonhoven.
van der Eik[6] Sandifort[7] Kruyne[8]	Brielle.
Baert[9] van der Mieden	Alkmaer.

---

1) Mr. Jean Gijsberto de Mey van Streefkerk, veertig (1784).

2) Mr. Reinier Leendert Bouwens, vroedschap (1786).

3) Mr. Jan Jacob Slicher, vroedschap (1766).

4) Mr. Hendrik Hudig, electeur in 1773, vroedschap in 1775, thans regeerend burgemeester.

5) Jan Hermen Wijgaers, electeur (1785), vroedschap (1786).

6) Mr. Adriaan Dirk van der Eyk, vroedschap (1767), burgemeester (1776).

7) Mr. Rocus Sandifort, vroedschap (1780).

8) Hendrik Kruyne, vroedschap (1781).

9) Mr. Jacob Baert, heer van Cranenbrouck, vroedschap (1772), burgemeester (1785).

	Daey [1] Bucerus [2] Rijser	Alkmaer.
	Duyvens Ebbenhout	Enkhuysen.
	Blok	Hoorn.
	Hottentot [3] de Leeuw	Edam.
	Teengs [4] Boon [5]	Monnikendam.
	Koel [6] Appel Menger Wormer [7] van der Burg [8]. Schorel [9]	Purmerende.
Zeeland.	Breekpot [10] Canter [11] Tromp [12]	Zirckzee.
	Lambrechtsen	Vlissingen.
Utrecht.	van Senden [13]	Utrecht.

---

1) Mr. Maarten Adriaan Daey, vroedschap (1782).
2) Christiaan Stuurman Bucerus, vroedschap (1783).
3) Cornelis Hottentot, vroedschap (1783).
4) Jacob Teengs, vroedschap (1784).
5) Jan Minne Boon, vroedschap (1784).
6) Cornelis Koel, vroedschap (1753), burgemeester (1762).
7) Jacob Wormer, vroedschap (1778).
8) Syvert van der Burgh, vroedschap (1781).
9) Claas Schoorl, vroedschap (1785).
10) Mr. François Breekpot, raad (1780).
11) Pieter de Kanter, raad (1780).
12) Mr. J. Tromp, raad (1781).
13) Mr. Johan Frederik van Senden, raad (1776).

	van Haeften Strick van Loendersloot [1]).	Utrecht.
	E. Methorst [2]) J. Both Hks. [3])	Amersfoort.
	Haantjes [4]) Schilge	Wijk.
Vriesland.	van Harinxma toe Sloten [5]) Roorda	Zeevenwouden.
Overijssel.	Haersolte tot den Doorn [6]).	
	Sloet [7]) Cost [8])	Deventer.
Groningen.	absent.	

De Notulen der Vergadering van 7 en 8 Augustus 1786 geresumeerd en gearresteerd.

Leyden remarqueert omtrent het divulgeeren der laatste periode der Acte van Verbintenisse nopens de 7 eensluidende, teegens de resolutie der Vergadering [9]).

1) Mr. Andries Jan Strick van Linschoten, heer van Loenersloot; een van de dit jaar door de burgers bijgekozen raden.

2) Mr. Erasmus Methorst, raad (1764).

3) Dr. Jacobus Both Hendriksen, raad (1777).

4) Christiaan Haentjes, raad (1784), thans regeerend burgemeester.

5) Jhr. Pieter Edzard van Harinxma thoe Slooten, volmacht van Lemsterland (1780).

6) Dezelfde die in 1783 een vergadering voor Friesland bijwoonde, en toen volmacht was van Dantumadeel. Na den Doorn verkregen te hebben, was hij in 1786 in de ridderschap van Salland beschreven.

7) Mr. Coenraad Willem Sloet, in de regeering 1764.

8) Mr. Willem Herman Cost, in de regeering 1783.

9) De bedoelde slotperiode, niet in de Post afgedrukt, maar wel achter de Memorie van Capellen van de Marsch (bijlage 40),

Amsterdam, Gouda en diverse andere meede die reflexie.

De Commissie van Directie vorderd bij herhaling belofte van geheimhouding, dewelke bij alle de Leeden is aangenomen, met reserve alleen van communicatie aan vertrouwen regenten, onder ge lijke belofte.

De Heer van Haeften voor Utrecht neemt dezelve niet aan als met egale reserve van communicatie aan vertrouwde Burgers.

't Committé proponeerd, dat in het vervolg weegens de verrigtingen van deeze Vergadering niets zal mogen door den druk gmeen gemaakt worden als op speciale resolutie van de Vergadering, en door het Committé, als daar toe speciaal zal werden gequalificeerd;

teevens geproponeerd de remarque bovengemeld van de Heer van Haeften.

Het 1e point unaniem geresolveerd.

Het 2e point. — Amsterdam proponeerd dat de geheimhouding werd uitgesonderd alleen ten opzigte van vertrouwde regenten, onder speciale belofte van geheimhouding; blijvende dus alleen over communicatie aan vertrouwde Burgers van zodanige pointen als door de Vergadering uitdrukkelijk zullen geëximeerd worden van de geheimhouding.

Dord proponeerd het geheim overtelaten aan de prudentie van de Leeden.

Secretaris Blok klaagt over multipliciteit van correspondentie, verzoekt adsistentie.

---

luidt: „En zijn hiervan gemaakt zeven eensluidende afschriften, om in de bijzondere Provincien getekent te worden, en verklaaren wij door onze ondertekening op een dezer afschriften, gehouden te willen worden, als of wij allen voorzeide Actens deezer onderlinge Verbindtenis ieder afzonderlijk met het onderschrijven onzer naamen bekrachtigt hadden."

'tCommitté proponeerd den Secretaris te qualificeeren om een vertrouwd persoon aantenemen tot het voeren der correspondente op een salaris van *f* 200 te betalen uit het Nationale Fonds en speciaal uit het aandeel aan deese Vergadering bij artikel 8 van 't reglement gereserveerd.

Dord proponeerd den amanuensis te salarieeren met *f* 300, mits voor de ordinaris Vergadering de pointen in de Brieven van beschrijving werden gementioneerd, en zo veel mogelijk ook het voorname point der extraordinaris Vergadering, als meede de vergoeding der briefporten aan den Heer Secretaris Blok.

Resolutie conform de propositie van Dord.

Het hoofdoogmerk der Vergadering is: opgaave van den Staat van het Nationale Fonds en bepaling van het employ derzelve.

Committé proponeerd:

1e opgave van de Cassa.

2e idem van de remarques op het provisioneel gearresteerde Reglement.

Nijmegen circa . . .	*f*	250.		
Bommel	„	250.		
Zutphen	„	[1].		
Harderwijk	„	175.		
Arnhem	„	[1].		
Elburg	„	270.		
Gelderland in 't geheel circa			*f*	2000.

Dord behalven Hattem [2]).	*f*	6000.		
Haerlem	„	2500, apart	*f*	4000 [3]).

1) Niet ingevuld.

2) D. w. z. dat voor de uit Hattem en Elburg gevluchte burgers in Dordt een afzonderlijke collecte was gehouden.

3) Zeker een gift van Lestevenon van Hazerswoude, vgl. Vervolg op Wagenaar, XI blz. 320 noot, en mijn tweede deel, blz. 254. noot.

Delft	onzeker.	
Leyden	f 2000.	
Amsterdam circa . . .	„ 30000.	
Gouda	„ 525.	
Schiedam	„ 2000.	
Schoonhoven	„ 187.	
Brielle	„ 350.	
Alkmaer	„ 500.	
Hoorn	„ [1]).	
Enkhuysen	„ [1]).	
s'Hage	„ 3200.	
Holland		f 48762 [2]).
Zircksé circa	f 400	
Vlissingen	„ [1]).	
Utrecht, nog niets gedaan.		
Amersfoort, circa . . .	„ 400.	
Wijk, nog geen plan .		
Vriesland nog niets, alleen Franeker reeds te Woerden bezorgd.	„ 250.	
Harlingen circa	„ 400	
Dokkum.	„ 150	
Overijssel circa	„ 2000, nog geen departement als te Almelo.	
[Andere provinciën]		f 3950.
Generaliteit volgens opgaave van Capellen van de Marsch:		
Breda en Bosch circa . .	„ 500.	„ 500.
		f 55212.

Heldewier als lid van de Commissie van Directie

1) Niet ingevuld.

2) Ik krijg f 51262 als ik de aparte gift van f 4000 meetel, anders f 47262.

te Woerden insteert op prompte en efficacieuse voorsieninge.

'tCommitté brengt voor de zwarigheeden nopens het reglement, als 1°. de Directie op een egale voet in te rigten, proponeerende daar voor om te resolveren, dat aan de Directie van Woerden werde besorgt de gaave ½ van het ingekomene en nog ¼ van het geheel.

Amsterdam, adviseerende, zegt, dat de Heeren Abbema en Van der Hoop gequalificeert zijn door de Directie van het Nationale Fonds om met alle faciliteit te komen in zodanige dispositien over geheel het in cas zijnde Capitaal, niet alleen volgens den voorslag van 't Committé tot ¾, maar zelfs tot den laatsten duit toe, dog dat de Directie zig niet kan onderwerpen aan eene precise opgave van hun geïncasseerde gelden aan de Commissie van Directie te Woerden, als in zo verre zullende subintreren in de plaats van de Provinciale Vergadering, dog bereidwillig zijn om de gemelde Heeren te subsidieeren zo verre de staat van hun cassa zulks toelaat, ten minste tot dat ¾ van hun fonds zal zijn geabsorbeerd; proponeeren verders, om een commissie te benoemen ten einde over eene harmonieuse afkomst van dit important point nog heeden een Rapport te concipieeren, en op morgen ter conclusie te brengen.

Geresolveerd om ¾ te accorderen, en Commissie benoemd in handen van de Heeren Capellen tot Rijsselt, Gevaerts, Heldewier, Abbema, Haersolte tot den Doorn.

Geleesen Missive uit de Vergadering van Burger Corpsen te Dord vergaderd [1]), dewelke in handen gesteld is van de gemelde Commissie.

---

1) Ik ben niet in staat den inhoud van dezen brief op te geven. Noch bij Dumont-Pigalle, noch bij Chalmot of in de Jaarboeken

'tCommitté proponeert of het Committé niet eenige voorname Hollandse Departementen zoude kunnen convoceeren om onder verband van zeekere contributie, gelden op te neemen tot eene modicque Intrest.

Amsterdam reflecteert of het niet een groot nadeel aan de insameling zal toebrengen.

Gouda proponeert een hypothecatie van goederen van de Leeden deeser Vergadering.

De Propositie commissariaal gemaakt in handen van de bovengemelde 5 Heeren.

Remarque: zoude men ook bij Holland een Request laten presenteeren door de Gewapende Corpsen om subsidie?

'tCommitté vraagt hoe het met de Acte van Verbintenisse gelegen is en hoe verre gevorderd met de teekening?

Gelderland: geteekend of zullen heeden nog teekenen. Hebben één Lid gewonnen.

Dord, gaat zeer slegt.

Haerlem, alle geteekend except Ravens [1]).

Delft, nog niet zeer gevorderd; hun copie is defect.

Leiden, nog ongeteekend om de reflectie nopens het engagement van het Stadhouderschap [2]).

---

is omtrent deze vergadering te Dordrecht iets te vinden. De vergadering naar aanleiding van het gebeurde te Hattem en Elburg werd niet daar, maar te Leiden gehouden (zie de inleiding). Op deze leidsche vergadering moet dan eene te Dordt gevolgd zijn.

1) Mr. Caspar Jacob Ravens, vroedschap (1748); een overgebleven „achtenveertiger", als Straalman in Amsterdam was.

2) Leiden schijnt hier te kennen te willen geven, dat na het gebeurde met Hattem en Elburg de ultra's reeds van schorsing van Willem V ook als Stadhouder spraken, een enkele misschien van zijn afzetting als zoodanig, en dat men daarom met de Acte als te gematigd bij hen geen eer meer zou inleggen.

Amsterdam, detailleerd de omstandigheeden zo als dezelve zijn.

Gouda, difficulteiten.

Schiedam, reeds een propositie gedaan tot suspensie van het Stadhouderschap [1]).

Schoonhoven, conform Amsterdam.

Brielle, heeft nog geen copie, versoekt autentisatie; Blok offereerd copie te doen toekomen autenticq door zijnen aantestellen amanuensis.

Alkmaer en volgende Leeden versoecken meede dergelijke Copien.

't Committé communiceert dat een Deputatie uit de Vergadering van Gewapende Corpsen had kennis gegeeven van den toestand der zaaken te Delft, alwaer 't Oranje Corps op denzelven voet als het Vaderlandse is gelegaliseerd, idem te Delfshaven etc.

De Heeren van Delft werden versogt daaromtrent elucidatie te geeven.

De gemelde Heeren avoueeren de zaak, dog geeven in consideratie of zulks wel kan belet worden en dewijl het alle Burgers zijn, of men wel iets kan doen, of request praesenteeren, zo lang zij niets misdoen.

Dezelve Deputatie leevert in Concept Adres aan H. E. Gr. Mog. ter occasie van bovengemelde legalisatie, versoekende te moogen weeten of deese Vergadering begrijpt dat het praesenteeren van zodanig request zoude saisonabel weesen.

---

1) De bedoeling schijnt mij, dat reeds in de schiedamsche vroedschap zulk een voorstel was gedaan, of een hiertoe strekkend request door het schiedamsche vrijcorps was aangeboden? Dit zou dan hieruit blijken; uit gedrukte bronnen was het mij niet bekend. De hollandsche vrijcorpsen-vergadering stelde den eisch pas in 1787, zie de inleiding.

Blok communiceert meede de slegte omstandigheeden in den Briel volgens Missive [1]).

Dord conform; Delft ut supra.

Delft nader expliceert dat alle de berigten door het Committé [dienen] bijeengebragt te worden, om dan daar van een detail aan den Souverain te doen toekomen; en te tragten bij Holland daar teegens efficacieuse voorsieninge te doen.

Leiden, conform.

Amsterdam, met Dord.

Gouda, verlangt praeadvis van het Committé.

Schiedam, idem, en wilde wel, dat er in Holland geene Corpsen geadmitteerd wierden als door de Staaten.

Brielle versoekt geene demarche voordat alles gepraepareerd zij.

Ceteri cum Dord en Amsterdam..

Zeeland, klagen over de omstandigheeden, dog een domestique zaak.

Utrecht, idem, dog vinden geen zwarigheid te declareeren dat het tijd is om toetetasten.

Resolutie: Committé spreeken met de Deputatie van Gewapende Corpsen, ad referendum cras.

Gecontinueerde Vergadering in Utrecht, 14 October 1786.

't Committé doet Rapport weegens de zaken te Delft en Briel, proponerende een request door de respective Minderheeden der Regeering aan de Staaten van Holland, en speciaal klagten teegens den Stad-

---

1) Den Briel was gaandeweg een prinsgezind broeinest geworden voor Zuid-Holland: er werden antipatriotsche blaadjes en boekjes gedrukt enz.

houder van den Bailluw van Brielle, zijnde den afgezetten Stadhouder van den Bailluw van Rhijnland [1]).

Alle de Leeden conform.

't Committé doet Rapport over de beide propositien van Amersfoort en Wijk, voorslaande een adres door de Steeden Utrecht, Amersfoort en Wijk aan de Staaten van Holland om de Provintie van Utrecht te ontlasten van de Troupes.

Gelderland conform.

Dord reflecteert, dat men dan reciproquelijk zal vergen, dat de Provintie van Holland deszelfs troupes te rug laate trekken, en dus de stad Utrecht aan invasie geëxponeerd.

Leiden conform 't praeadvis.

Amsterdam distingueert tusschen militie en gewapende Burger Corpsen en dat Utrecht zoude kunnen blijven bewaard door de laatste als vrijwillige Burgers die zig met hunne meede Burgers vereenigd hebben op de gronden der Unie; geevende verders opening van de propositie, dewelke deezer dagen in Holland van weegens Amsterdam zal gedaan werden, om Commissarissen te benoemen tot assopiatie van de verschillen tusschen de respective Provintien, om voortekomen de tusschenkomst der Vreemde Mogendheeden in de Nationale Verschillen [2]).

Utrecht declareert zig duidelijk dat de stad en Burgerij geene mediatie zal aanneemen voor zo verre het steedelijke aangaat, declarerende de Heer van Haeften volmondig dat de Burgerij nimmer zal te

---

1) Mr. C. C. Brender à Brandis, die in 1785 door Van der Does van Noordwijk, baljuw van Rijnland, had moeten ontslagen worden op aandrang van Leiden, omdat hij eenige gevangenen door de stad heen had doen begeleiden door dragonders, zonder permissie te vragen aan de Stadsregeering. Zie over deze zaak Resol. Holland 1785, passim.

2) De propositie is gedaan 25 October 1786.

permoveren zijn om een eenig Lid der geremoveerde Raden wederom aan te neemen, en vervolgens dat zij ten sterkste insteeren dat het Hollandse Cordon werde gecontinueerd, en de Burger Corpsen in werking gehouden, dewijl anders de Staaten die te Amersfoort vergaderen hunne geweldenarijen zodanig zullen vermeerderen, dat de Burger oorlog volstrekt onvermijdelijk zal worden.

Resolutie: om de beide steeden te laten overleggen met de stad Utrecht, hoedanig diergelijk adres interigten.

Nopens het ontstane different in de stad Wijk, heeft het Committé niets kunnen uitvoeren, vermits geene Heeren van diverse opinien in loco waren [1]).

De Heeren Capellen tot Rijsselt en verdere Gecommitteerdens doen rapport nopens den voorslag tot dispositie over nog $^1/_4$ van de Nationale Cassa. — Fiat insertio Rapport.

Conclusie met het Rapport, met sterke instantien van Dord om dog door dadelijke en considerabele inteekeningen door de voornaamste en rijke Leeden in Holland de zaak der vrijheid te sustineren.

De Heeren Capellen tot Rijsselt en verdere Gecommitteerdens doen Rapport nopens den voorslag van 't Committé om een negotiatie te formeren. — Fiat insertio.

Resolutie gesuspendeerd, en de Vergadering voor $^1/_4$ uur gedissolveerd, om dan aan 't Committé optegeven hoe veel elk in een Negotiatie zoude willen deelneemen.

---

1) Welk geschil de wijksche patriotten thans verdeeld mag hebben is mij niet gebleken: wél, dat Wijk in dezen tijd ongenoegen had met de stad Utrecht (vgl. Jaarboeken 1786, blz. 1626).

MONSIGNORE GARAMPI IN HOLLAND IM JAHRE 1764

MITTEILUNG VON

FR. VON WEECH.

Den Gegenstand dieser kurzen Mitteilung bilden einige Blätter aus den Aufzeichnungen des Monsignore Garampi über die Reise, die er im Jahre 1764 als Begleiter des damaligen Nuntius in der Schweiz, späteren Kardinals Oddi nach Deutschland unternahm, zunächst zur Vertretung des päpstlichen Stuhles bei der Wahl und Krönung des Erzherzogs Joseph zum Römischen König, sodann zur Beilegung des Streites zwischen dem Domkapitel von Speyer und dem Domdekan Grafen August von Styrum, dem späteren Fürstbischof von Speyer. Die Reise nahm die Zeit vom Februar bis Oktober 1764 in Anspruch. Der angeführte Streit machte verschiedene Phasen durch, es wurden Berichte nach Rom geschrieben, auf welche oft geraume Zeit die Antwort abgewartet werden musste. Diese Geschäftspausen benutzte Garampi zu verschiedenen Reisen, die er teilweise im Interesse der Curie unternahm — ich brauche dabei nur daran zu erinnern, dass in den Speyrer Streit die Frage der Appellation an den päpstlichen Stuhl hereinspielte und dass gerade damals die kirchlichen Kreise in Deutschland durch das Erscheinen des „Febronius" sehr erregt waren,

dessen Verfasser zu ermitteln Garampi gelang — während andere Reisen lediglich zu seiner Orientierung auf den verschiedenen Gebieten dienen sollten. Hierzu gehörte der Ausflug, den er von Köln aus nach den Niederlanden machte.

Es war nicht das erste Mal, dass Garampi diese Gegenden besuchte. Schon früher, als er in den Jahren 1761—63 einen längeren Aufenthalt in Deutschland genommen hatte, dessen Hauptzweck die Visitation des Reichsstiftes Salem [1]) gewesen war, hatte er einen grossen Teil von Deutschland, die Schweiz, Frankreich und auch die Niederlande bereist. Der Bericht über diese Reise ist von seinem Sekretär, Callisto Marini, selbstverständlich im vollen Einvernehmen mit Garampi und sicher auf Grund seiner Direktiven, verfasst und nach der im Nachlass Garampis im Vatikanischen Archiv aufbewahrten Handschrift im Jahre 1889 von Don Gregorio Palmieri veröffentlicht worden [2]).

Auch das Manuscript über die im Jahre 1764 unternommene zweite Reise befindet sich im Vatikanischen Archiv, und ich habe während meines Aufenthaltes in Rom i. J. 1896 eine Abschrift machen lassen. Der Bericht über diese zweite Reise ist von Garampi selbst verfasst. Während Marini von ihm stets in der dritten Person spricht, führt Garampi sich in dem zweiten Berichte selbst redend ein.

Ich habe — als Neujahrsblatt der Badischen Historischen Kommission für 1898 [3]) — Auszüge aus bei-

---

1) Salem oder Salmansweiler im bad. Bezirksamt Überlingen.

2) D. Gregorio Palmieri, Viaggio in Germania, Baviera, Svizzera, Olanda e Francia compiuto negli anni 1761—1763. Diario del Cardinale Giuseppe Garampi. Roma Tipografia Vaticana 1889. XXII. 328 S. gr. 8°. (Die auf Holland bezüglichen Aufzeichnungen stehen auf S. 180—213.)

3) Heidelberg, Carl Winters Universitäts-buchhandlung. 1898.

den Berichten, welche sich auf die Bereisung der rheinischen Lande vom Bodensee an bis Düsseldorf herab beziehen, veröffentlicht.

Im Nachstehenden lege ich die Aufzeichnungen Garampis über seinen zweiten Aufenthalt in Holland vor, der die Zeit vom 2. bis 17. Juni 1784 in Anspruch nahm. Am 17. verliess er Holland, um durch die österreichischen Niederlande nach Deutschland zurückzukehren.

Conte Giuseppe Garampi — 1725 in Rimini geboren — war 1757 Ronconis Nachfolger als Präfekt des Vatikanischen Archivs geworden, und es ist bekannt, welches Verdienst er sich um die Ordnung und Verzeichnung dieses Archivs erworben hat. Mehrfach zu diplomatischen Missionen verwendet, trat er 1772 vollständig in die diplomatische Laufbahn über, wurde Nuntius in Warschau, 2 Jahre später in Wien. 1785 zum Cardinal erhoben, starb er in Rom, wo er seitdem seinen Wohnsitz hatte, im Jahre 1792.

Garampi war ein Mann von grosser und ausgebreiteter Bildung; soweit es im Rahmen der Ideen und Verpflichtungen eines hohen Würdentragers der römischen Kirche möglich war, unbefangen in der Beurteilung von Menschen und Dingen, erfüllt von lebhaftem Interesse für die Verhältnisse und Zustände fremder Völker, wenn er ihnen auch innerlich gänzlich fremd gegenüberstand. Er hatte ein offenes Auge für alles, was in seinen Gesichtskreis trat. Es ist begreiflich, dass die kirchlichen Verhältnisse ihn ganz besonders interessierten. Er war ein grosser Freund der Jesuiten, was schon der Umstand beweist, dass er als Kardinal seine Wohnung im Collegium Germanicum aufschlug und sie bis zu seinem Tode beibehielt.

Was ich aus seinem Reisebericht mitteile, gebe

ich ohne Commentar, ohne Kritik, auch ohne den Versuch der Richtigstellung etwaiger Irrthümer, da ich den Wert dieses Reiseberichtes im Wesentlichen darin erblicke, mitzuteilen, was ein Mann wie Garampi des Aufzeichnens würdig fand. [1])

F. v. W.

Venerdì 1. Giugno, partii col Sig^{r} Canonico Gio. Giulio Berna di Locarno [2]) colla diligenza ordinaria da Colonia alle ore 4 della mattina, essendosi pagati fiorini 5 e kr. 35 per persona per tutto il viaggio fino a Nimega. Essendosi viaggiato anche la notte si giunse a Nimega a ore 4 del giorno seguente. Ci fu avvertito che pel ritorno da Nimega a Colonia si pagano 8 fiorini et 14 soldi a testa. Nel passare per Santen [3]), prima di giungnere a Cleves [4]), ci fu

---

Vrijdag 1 Juni vertrok ik om vier uur 's morgens met de gewone diligence uit Keulen, in gezelschap van den Heer kanunnik Giovanni Giulio Berna uit Locarno; wij hadden voor de gansche reis tot Nijmegen elk fl. 5 kr. 35 (vooraf) betaald. Den nacht doorreizend, kwamen wij den volgenden dag te vier uur te Nijmegen. Ons werd medegedeeld, dat men voor de terugreis van Nijmegen naar Keulen 8 fl. en 14 st. per persoon betaalt. Toen wij, op weg naar Cleef, door Xanten reden, vertelde men ons,

---

1) Daar het Italiaansch ten onzent niet algemeen bekend is, heeft het bestuur gemeend eene Hollandsche vertaling aan Garampis tekst te moeten toevoegen. Eene vriendelijke hand maakte zich verdienstelijk door het leveren daarvan.

2) Uditore der Nuntiatur in Köln.

3) Xanten, Stadt im Regierungsbezirk Düsseldorf.

4) Cleve, Stadt im gleichen Regierungsbezirk.

riferito essersi trovato nei mesi addietro un copioso tesoro di monete di oro antiche. Il Sig[r] Vonck poi mi disse in Nimega, averne egli veduto alcune colla inscrizione: *Dna rna Galla Placidia* e colla epigrafe *Vot. XX. mult. XXX.* Cosa assai notabile se non anche singolare in una Imperatrice.

Nell' entrare nel paese di Cleves già s'incomincia a vedere la campagna più brillante e i villaggi e città più eleganti che in Germania, e che già si accostano al gusto Ollandese.

Nimega è città non molto grande, situata parto in collina, e perciò di aria sottile, col fiume Wael, ch'è un braccio del Reno, al fianco. Conta circa 15 mila abitanti, dei quali 6 mila in circa saranno cattolici sotto la giurisdizione del Vescovo di Ruremonda. Il culto però della religione è privato. Fui a una chiesa ufficiata dai Padri Agostiniani, che

---

dat er in een der vorige maanden een rijke schat van oude gouden munten was gevonden. De Heer Vonck te Nijmegen deelde mij later mede, dat hij er eenige van had gezien met dit randschrift: Dna nra Galla Placidia en met het opschrift: Vot. XX. mult. XXX. Iets dat vrij merkwaardig, zoo niet zonderling mag heeten voor een keizerin.

Zoodra men het land van Cleef binnenkomt, beginnen de velden een glanziger tint te verkrijgen, dorpen en steden er sierlijker uit te zien dan in Duitschland en meer tot den Hollandschen smaak naderend.

Nijmegen, geen heel groote stad, ligt gedeeltelijk op heuvelen, daardoor is de lucht er niet zwaar; de rivier de Waal, een arm van den Rijn, stroomt er langs. De stad telt ongeveer 15,000 inwoners, waaronder omstreeks 6,000 Katholieken die onder de jurisdictie van den bisschop van Roermond staan. Maar zij hebben geene openbare godsdienstoefening. Ik bezocht er eene kerk, waar de dienst wordt waargenomen door Vaders Augustijnen die

dessen Verfasser zu ermitteln Garampi gelang — während andere Reisen lediglich zu seiner Orientierung auf den verschiedenen Gebieten dienen sollten. Hierzu gehörte der Ausflug, den er von Köln aus nach den Niederlanden machte.

Es war nicht das erste Mal, dass Garampi diese Gegenden besuchte. Schon früher, als er in den Jahren 1761—63 einen längeren Aufenthalt in Deutschland genommen hatte, dessen Hauptzweck die Visitation des Reichsstiftes Salem [1]) gewesen war, hatte er einen grossen Teil von Deutschland, die Schweiz, Frankreich und auch die Niederlande bereist. Der Bericht über diese Reise ist von seinem Sekretär, Callisto Marini, selbstverständlich im vollen Einvernehmen mit Garampi und sicher auf Grund seiner Direktiven, verfasst und nach der im Nachlass Garampis im Vatikanischen Archiv aufbewahrten Handschrift im Jahre 1889 von Don Gregorio Palmieri veröffentlicht worden [2]).

Auch das Manuscript über die im Jahre 1764 unternommene zweite Reise befindet sich im Vatikanischen Archiv, und ich habe während meines Aufenthaltes in Rom i. J. 1896 eine Abschrift machen lassen. Der Bericht über diese zweite Reise ist von Garampi selbst verfasst. Während Marini von ihm stets in der dritten Person spricht, führt Garampi sich in dem zweiten Berichte selbst redend ein.

Ich habe — als Neujahrsblatt der Badischen Historischen Kommission für 1898 [3]) — Auszüge aus bei-

---

1) Salem oder Salmansweiler im bad. Bezirksamt Überlingen.

2) D. Gregorio Palmieri, Viaggio in Germania, Baviera, Svizzera, Olanda e Francia compiuto negli anni 1761—1763. Diario del Cardinale Giuseppe Garampi. Roma Tipografia Vaticana 1889. XXII. 328 S. gr. 8°. (Die auf Holland bezüglichen Aufzeichnungen stehen auf S. 180—213.)

3) Heidelberg, Carl Winters Universitäts-buchhandlung. 1898.

Bij Van den Bergh, Nijmeegsche Bijzonderheden p. 67 leest men het volgende:

„Twee opschriften vroeger in de Hezelpoort gemetseld; het eene met de woorden: *Huc usque jus Stauriae*, wat verschillend verklaard wordt, en het andere: *Hic pes imperii*, hier is de voet des rijks. — In het Cartularium van het O. B. gasthuis a° 1457 vermeld pecia terrae, sita inter montem dictum *die Roemsche voet*, gelegen digt voor de Hezelpoort".

merkte ik op, dat, terwijl het portret van Straetman, ambassadeur des Keizers aanwezig is (daarentegen) ontbreken zou dat van den bisschop van Gurck, die, als ik mij wel herinner, eerste ambassadeur des Keizers was. Zoodat ik geloof, dat dit (portret) eer dezen bisschop dan den pauselijken Nuntius voorstelt.

Bij het binnenkomen van het stadhuis ziet men eene groote houten klok, die men eertijds overspelers aan den hals placht te hangen en eene dikke halsketting met twee groote afhangende ballen, die men overspelige vrouwen liet dragen. In de groote hoofdkerk, eertijds gewijd aan Sint Steven, bevindt zich het graf van Catherine van Bourbon, indertijd gemalin van........... Nassau.

1) Theodor Heinrich Graf Stratman, Kaiserlicher Hofkanzler, und Johannes von Goës, seit November 1686 Cardinal, Bischof von Gurk.

2) Katharina von Bourbon, gest. 1469, Gemahlin des Herzogs Adolf von Geldern.

quivi vivono in abito secolare. Allogiammo all' osteria del *Svvan* (Cigno) sulla piazza. Fui a trovare il Sig. Vonck in casa del Sig. Vermer, suo cognato, segretario della città; e il detto Vonck mi condusse a girare per tutta la città. Vedemmo il palazzo pubblico, in una di cui galleria sono incastrate nel muro le inscrizioni antiche Romane e li bassirelievi trovatisi in quelle vicinanze. Fuori della porta detta *Pes Romanus* trovansi per l'ordinario molte simili antichità.

In una stanza del palazzo, in cui fu tenuto il congresso per la pace del 1678, sono i ritratti di tutti gli ambasciatori e ministri che v'intervennero. Uno di essi è in abito nero ecclesiastico, con croce sul petto, e col collare *a deux rabats*. Si mostra questo ritratto come di Monsignor Bevilacqua, Nunzio Pontificio, ma oltre chè l'abito non conviene a quello di un Patriarca com'era Monsignor Bevilacqua, osser-

---

in het gewone leven een wereldlijk gewaad dragen. Wij logeerden op de markt in de herberg De Zwaan. Ik bracht een bezoek aan den Heer Vonck ten huize van zijn bloedverwant den Heer Vermeer, secretaris der stad; deze Vonck leidde mij de gansche stad rond. Wij bezichtigden het stadhuis; in een van zijne galerijen zijn in een muur gevat de oude Romeinsche opschriften en bas-reliefs, welke men in die buurten gevonden heeft. Gewoonlijk worden veel dergelijke oudheden gevonden buiten de poort, die Pes Romanus genoemd wordt.

In eene zaal van het stadhuis, waarin de samenkomst werd gehouden voor den vrede van 1678, bevinden zich de portretten van alle ambassadeurs en ministers die er tegenwoordig zijn geweest. Een hunner draagt een zwart geestelijk gewaad, met een kruis op de borst en een kraag „à deux rabats". Dit portret wordt aangewezen als dat van Monsignore Bevilacqua, pauselijk nuntius;

Bij Van den Bergh, Nijmeegsche Bijzonderheden p. 67 leest men het volgende:

„Twee opschriften vroeger in de Hezelpoort gemetseld; het eene met de woorden: Huc usque jus Stauriae, wat verschillend verklaard wordt, en het andere: Hic pes imperii, hier is de voet des rijks. — In het Cartularium van het O. B. gasthuis a° 1457 vermeld pecia terrae, sita inter montem dictum die Roemsche voet, gelegen digt voor de Hezelpoort".

merkte ik op, dat, terwijl het portret van Straetman, ambassadeur des Keizers aanwezig is (daarentegen) ontbreken zou dat van den bisschop van Gurck, die, als ik mij wel herinner, eerste ambassadeur des Keizers was. Zoodat ik geloof, dat dit (portret) eer dezen bisschop dan den pauselijken Nuntius voorstelt.

Bij het binnenkomen van het stadhuis ziet men eene groote houten klok, die men eertijds overspelers aan den hals placht te hangen en eene dikke halsketting met twee groote afhangende ballen, die men overspelige vrouwen liet dragen. In de groote hoofdkerk, eertijds gewijd aan Sint Steven, bevindt zich het graf van Catherine van Bourbon, indertijd gemalin van........... Nassau.

1) Theodor Heinrich Graf Stratman, Kaiserlicher Hofkanzler, und Johannes von Goës, seit November 1686 Cardinal, Bischof von Gurk.

2) Katharina von Bourbon, gest. 1469, Gemahlin des Herzogs Adolf von Geldern.

quivi vivono in abito secolare. Allogiammo all' osteria del *Svvan* (Cigno) sulla piazza. Fui a trovare il Sig. Vonck in casa del Sig. Vermer, suo cognato, segretario della città; e il detto Vonck mi condusse a girare per tutta la città. Vedemmo il palazzo pubblico, in una di cui galleria sono incastrate nel muro le inscrizioni antiche Romane e li bassirelievi trovatisi in quelle vicinanze. Fuori della porta detta *Pes Romanus* trovansi per l'ordinario molte simili antichità.

In una stanza del palazzo, in cui fu tenuto il congresso per la pace del 1678, sono i ritratti di tutti gli ambasciatori e ministri che v'intervennero. Uno di essi è in abito nero ecclesiastico, con croce sul petto, e col collare *a deux rabats.* Si mostra questo ritratto come di Monsignor Bevilacqua, Nunzio Pontificio, ma oltre chè l'abito non conviene a quello di un Patriarca com'era Monsignor Bevilacqua, osser-

---

in het gewone leven een wereldlijk gewaad dragen. Wij logeerden op de markt in de herberg De Zwaan. Ik bracht een bezoek aan den Heer Vonck ten huize van zijn bloedverwant den Heer Vermeer, secretaris der stad; deze Vonck leidde mij de gansche stad rond. Wij bezichtigden het stadhuis; in een van zijne galerijen zijn in een muur gevat de oude Romeinsche opschriften en bas-reliefs, welke men in die buurten gevonden heeft. Gewoonlijk worden veel dergelijke oudheden gevonden buiten de poort, die Pes Romanus genoemd wordt.

In eene zaal van het stadhuis, waarin de samenkomst werd gehouden voor den vrede van 1678, bevinden zich de portretten van alle ambassadeurs en ministers die er tegenwoordig zijn geweest. Een hunner draagt een zwart geestelijk gewaad, met een kruis op de borst en een kraag „à deux rabats". Dit portret wordt aangewezen als dat van Monsignore Bevilacqua, pauselijk nuntius;

vai che essendovi il ritratto del Straetman, Ambasciatore Cesareo, mancherebbevi quello del Vescovo di Gurch, che, se ben mi ricordo, era il 1°. Ambasciatore Cesareo [1]). Sicchè io credo che quello sia piuttosto il ritratto di questo Vescovo che del Nunzio Pontificio.

Nell' ingresso del palazzo vedesi una gran campana di legno, che solevasi appendere in altri tempi al collo degli adulteri, e una grossa collana con due gran testicoli pendenti, che facevasi portare dalle donne adultere.

Nella chiesa principale, già dedicata a S. Stefano, che è grande, havvi il sepolcro di Catterina di Bourbon già moglie di . . . . Nassau [2]).

---

maar behalve dat de kleeding niet overeenkomt met die van een Patriarch, zooals Monsignor Bevilacqua was, merkte ik op, dat, terwijl het portret van Straetman, ambassadeur des Keizers aanwezig is (daarentegen) ontbreken zou dat van den bisschop van Gurck, die, als ik mij wel herinner, eerste ambassadeur des Keizers was. Zoodat ik geloof, dat dit (portret) eer dezen bisschop dan den pauselijken Nuntius voorstelt.

Bij het binnenkomen van het stadhuis ziet men eene groote houten klok, die men eertijds overspelers aan den hals placht te hangen en eene dikke halsketting met twee groote afhangende ballen, die men overspelige vrouwen liet dragen. In de groote hoofdkerk, eertijds gewijd aan Sint Steven, bevindt zich het graf van Catherine van Bourbon, indertijd gemalin van........... Nassau.

---

1) Theodor Heinrich Graf Stratman, Kaiserlicher Hofkanzler, und Johannes von Goës, seit November 1686 Cardinal, Bischof von Gurk.

2) Katharina von Bourbon, gest. 1469, Gemahlin des Herzogs Adolf von Geldern.

La città è assai bene fortificata; ma per ben presidiarla ha bisogno almeno di 18 mila uomini.

Sul colle più alto della città a bordo del fiume è un' antica rocca, che credesi quella stessa che fu costrutta da Carlo Magno [1]).

Circa il 1747 fu fatto un decreto o dalla città di Nimega o dai Stati di Gheldria, che non si possono più ammettere in avvenire dei cattolici per cittadini. Cosa che non solo fa torto alla nostra religione, ma che è eziandio contraria alla buona politica del commercio.

Credesi che tutta questa isola che è formata dal Wael e dal Reno sia l'antica vera Batavia. In fatti qui vicino a Nimega è un certo distretto che tuttavia dicesi *Bettavven* [2]).

De stad is vrij goed versterkt, maar, zal het garnizoen voldoende zijn, dan heeft men ten minste 18,000 man noodig. Op den hoogsten heuvel der stad aan den zoom der rivier staat een oud kasteel, naar men meent, door Karel den Groote gesticht.

Omstreeks het jaar 1747 is, òf door de stad Nijmegen òf door de Staten van Gelderland, een besluit genomen dat in het vervolg geene katholieken tot het burgerrecht zullen worden toegelaten. Iets dat niet alleen onrechtvaardig is tegenover onzen godsdienst, maar bovendien strijdig met eene goede handelspolitiek.

Men houdt het er voor dat dit gansche eiland, gevormd door Waal en Rijn, het eigenlijke oude land der Bataven is. Inderdaad is hier in de buurt van Nijmegen eene streek die overal Bettawen (Betuwe) genoemd wordt. De dili-

1) Von dem grossen romanischen Schlosse, welches an Stelle der von Einhard mit dem Palast zu Ingelheim verglichenen Karolingischen Pfalz stand und von Garampi noch gesehen wurde, sind heute nur noch spärliche Reste vorhanden. Es wurde durch die Franzosen zerstört und 1796 abgebrochen.

2) Es ist wohl die Betuwe, das Land zwischen Waal und Rhein, gemeint.

La diligenza parte da Nimega la mattina a 6 ore, per Mastricht o sia Venlo il lunedi e giovedi, per Colonia domenica, lunedi, mercoledi, giovedi e venerdi.

Alli 3. domenica dopo la messa si parti per barca a vela da Nimega per Rotterdam; siccome il vento fu sempre contrario, cosi non si giunse a Rotterdam che lunedi alle 3 in 4 ore, viaggio che con altro tempo suol farsi in 10 o 12 ore. Si passò Viel, Bommen e Gorcum [1]), piccola città, indi sotto Dordrecht, ch'è 3 ore distante da Rotterdam.

In Rotterdam fui a trovare il Sig. Van Strenacker, console di Spagna, presso del quale pranzammo la mattina seguente. Si alloggiò all' albergo cattolico del Cignale (*Svvijns*) alla piazza dov'è la statua di Erasmo.

---

gence vertrekt van Nijmegen 's morgens om zes uur, naar Maastricht of Venlo op Maandag en Donderdag, naar Keulen op Zondag, Maandag, Woensdag, Donderdag en Vrijdag.

's Zondags om drie uur na de mis vertrokken wij van Nijmegen per zeilschip naar Rotterdam. Daar wij voortdurend tegenwind hadden, kwamen wij eerst 's Maandags tusschen 3 en 4 uur te Rotterdam; een tocht dien men onder andere omstandigheden in 10 à 12 uur pleegt te volbrengen. Wij voeren voorbij Viel (l. Tiel), Bommen (l. Bommel) en het stadje Gorkum, vandaar onder Dordrecht langs dat op drie uren afstands van Rotterdam ligt. In Rotterdam ging ik een bezoek brengen aan den Heer van Strenacker, consul van Spanje, bij wien wij den volgenden morgen het middagmaal gebruikten. Wij logeerden in het katholieke logement Het wilde Zwijn op het plein waar het beeld van Erasmus staat.

---

1) Viel ist unzweifelhaft aus Tiel, Stadt am rechten Waalufer, verschrieben oder verhört. Bommen ist sicher Zalt-Bommel. Gorcum wird auch heute noch die Stadt Gorinchem an der Mündung der Linge in die Merwede genannt.

La città è assai bene fortificata; ma per ben presidiarla ha bisogno almeno di 18 mila uomini.

Sul colle più alto della città a bordo del fiume è un' antica rocca, che credesi quella stessa che fu costrutta da Carlo Magno [1]).

Circa il 1747 fu fatto un decreto o dalla città di Nimega o dai Stati di Gheldria, che non si possono più ammettere in avvenire dei cattolici per cittadini. Cosa che non solo fa torto alla nostra religione, ma che è eziandio contraria alla buona politica del commercio.

Credesi che tutta questa isola che è formata dal Wael e dal Reno sia l'antica vera Batavia. In fatti qui vicino a Nimega è un certo distretto che tuttavia dicesi *Bettavven* [2]).

De stad is vrij goed versterkt, maar, zal het garnizoen voldoende zijn, dan heeft men ten minste 18,000 man noodig. Op den hoogsten heuvel der stad aan den zoom der rivier staat een oud kasteel, naar men meent, door Karel den Groote gesticht.

Omstreeks het jaar 1747 is, òf door de stad Nijmegen òf door de Staten van Gelderland, een besluit genomen dat in het vervolg geene katholieken tot het burgerrecht zullen worden toegelaten. Iets dat niet alleen onrechtvaardig is tegenover onzen godsdienst, maar bovendien strijdig met eene goede handelspolitiek.

Men houdt het er voor dat dit gansche eiland, gevormd door Waal en Rijn, het eigenlijke oude land der Bataven is. Inderdaad is hier in de buurt van Nijmegen eene streek die overal B e t t a w e n (Betuwe) genoemd wordt. De dili-

---

1) Von dem grossen romanischen Schlosse, welches an Stelle der von Einhard mit dem Palast zu Ingelheim verglichenen Karolingischen Pfalz stand und von Garampi noch gesehen wurde, sind heute nur noch spärliche Reste vorhanden. Es wurde durch die Franzosen zerstort und 1796 abgebrochen.

2) Es ist wohl die Betuwe, das Land zwischen Waal und Rhein, gemeint.

La diligenza parte da Nimega la mattina a 6 ore, per Mastricht o sia Venlo il lunedi e giovedi, per Colonia domenica, lunedi, mercoledi, giovedi e venerdi.

Alli 3. domenica dopo la messa si parti per barca a vela da Nimega per Rotterdam; siccome il vento fu sempre contrario, cosi non si giunse a Rotterdam che lunedi alle 3 in 4 ore, viaggio che con altro tempo suol farsi in 10 o 12 ore. Si passò Viel, Bommen e Gorcum [1]), piccola città, indi sotto Dordrecht, ch'è 3 ore distante da Rotterdam.

In Rotterdam fui a trovare il Sig. Van Strenacker, console di Spagna, presso del quale pranzammo la mattina seguente. Si alloggiò all' albergo cattolico del Cignale (*Svvijns*) alla piazza dov'è la statua di Erasmo.

---

gence vertrekt van Nijmegen 's morgens om zes uur, naar Maastricht of Venlo op Maandag en Donderdag, naar Keulen op Zondag, Maandag, Woensdag, Donderdag en Vrijdag.

's Zondags om drie uur na de mis vertrokken wij van Nijmegen per zeilschip naar Rotterdam. Daar wij voortdurend tegenwind hadden, kwamen wij eerst 's Maandags tusschen 3 en 4 uur te Rotterdam; een tocht dien men onder andere omstandigheden in 10 à 12 uur pleegt te volbrengen. Wij voeren voorbij Viel (l. Tiel), Bommen (l. Bommel) en het stadje Gorkum, vandaar onder Dordrecht langs dat op drie uren afstands van Rotterdam ligt. In Rotterdam ging ik een bezoek brengen aan den Heer van Strenacker, consul van Spanje, bij wien wij den volgenden morgen het middagmaal gebruikten. Wij logeerden in het katholieke logement Het wilde Zwijn op het plein waar het beeld van Erasmus staat.

---

1) Viel ist unzweifelhaft aus Tiel, Stadt am rechten Waalufer, verschrieben oder verhört. Bommen ist sicher Zalt-Bommel. Gorcum wird auch heute noch die Stadt Gorinchem an der Mündung der Linge in die Merwede genannt.

Questa città parmi la più deliziosa dell' Ollanda. L'aria v'è sana. I gran canali della Mosa introducono qualunque sorta di gran bastimenti dentro la città. Le strade e i canali sono diritti, ben incrociati, con quantità di ponti levatoi, disposti con ottima simmetria e prospettiva, e che dall' uno e dall' altro lato hanno un arco posticcio di legno verniciato di bianco che rassomiglia il marmo. Il popolo è assai frequente. Da per tutto trovansi artisti e botteghe di mercanzie, essendochè lo spaccio è non solo per usa della città, ma anche per la navigazione e commercio estrinseco e orientale. Benchè la città non comprendrà per avventura 40 mila abitanti, pure la mediocre sua estensione la fa comparire assai più piena di popolo e di negozianti di quello sia Amsterdam e molto più dell' Haya.

Vi sono circa 8 mila Cattolici e due chiese di

Dit schijnt mij de aangenaamste stad van Holland. De lucht is er gezond. De ruime grachten die uit de Maas haar water krijgen, maken het voor allerhande groote vaartuigen mogelijk in de stad te komen. De straten en grachten zijn recht, staan goed haaks op elkander en toonen tal van ophaalbruggen, die voortreffelijk zijn geplaatst met het oog op symmetrie en perspectief en die aan weerszijden een looze boog hebben van wit vernist hout dat op marmer gelijkt. De bevolking is vrij talrijk. Overal vindt men werklieden en pakhuizen, aangezien er handel gedreven wordt niet alleen met het oog op de stad, maar ook op de scheepvaart zoowel de vaart op het buitenland als die op de Oost. Hoewel de stad misschien nog geen 40,000 inwoners telt, doet haar matige omvang haar vrij wat voller met volk en handelaars schijnen dan Amsterdam en veel voller dan Den Haag. Er zijn ongeveer 8000 katholieken en twee zeer mooie

Giansenisti assai belle. In una di esse risiede il vescovo di Deventer. Parroco di una delle medesime è il fratello del Sigr. Haan, medico della corte di Vienna.

Vi sono chiese pubbliche degl' Inglesi, cioè episcopali, dei Scozzesi, cioè presbiteriani, dei Francesi, cioè Ugonotti, e degli Ebrei.

Sono anche in città molti Anabattisti, uno dei quali è il Sig. Bisschop, mercante Mennonita, che ha una delle più insigni raccolte di rarità, che sieno in Ollanda, tanto in pitture che in cose naturali e altre singolarità.

Vidi in un magazzeno il mercante Osy, uomo di bassa condizione, cattolico, che colla sua industria è divenuto uno dei più ricchi. Egli è stato nobilitato dalla Imperatrice Regina [1]), alla quale in occa-

---

kerken der Jansenisten. In een der beide resideert de bisschop van Deventer. De pastoor van een dezer kerken is de broeder van den heer Haan, lijfarts van het hof te Weenen. Er zijn openbare kerkgebouwen van de Engelschen, namelijk Episcopalen, van de Schotten, nl. Presbyterianen, van de Franschen, nl. Hugenooten, en van de Joden. Er zijn hier ook veel Anabaptisten; onder hen is de heer Bisschop, een Doopsgezind handelaar, die een van de beroemdste verzamelingen van zeldzaamheden in Holland heeft, zoowel schilderijen als natuurkundige voorwerpen en andere merkwaardige zaken. In een magazijn zag ik den koopman Osy, iemand van lage afkomst, een katholiek die door eigen inspanning een der rijksten [van de stad] geworden is. De Keizerin, wie hij bij gelegenheid van den oorlog aanzienlijke geldsommen heeft geleend, heeft hem in den adelstand verheven. Ook is

---

1) Maria Theresia.

sione della guerra ha prestato somme considerabili di denaro. Egli è anche in Rotterdam suo agente.

La chiesa principale già di S. Lorenzo è assai vasta, di Gotica architettura. In tutti questi paesi vedonsi chiese di simil forma altissime e vaste, che fanno ben conoscere, in qual fiore sia stata altre volte la religione cattolica in questi paesi, e quanto fossero ricchi per innalzare tanti edifici e si magnifici.

Dopo che i Gesuiti furono cacciati dall' Ollanda [1]), la loro chiesa, ch'è assai bella e con tre ordini di gallerie per comodo del popolo è stata data ai Minori Osservanti Riformati o Francescani. Sull' altar maggiore v'è anche lo stemma del nome di Gesù. Hanno però i Gesuiti conservato il possesso di una casa annessa, dove tuttavia dimora il P. Tomassen, Gesuita, che vi tiene un privato oratorio per alcuni

---

hij Haar agent te Rotterdam. De hoofdkerk, eertijds aan Sint Laurens gewijd, is in Gotischen trant gebouwd en vrij ruim. Overal in deze streken ziet men dergelijke zeer hooge, ruime kerken, waaruit men wel kan opmaken, hoe bloeiend de katholieke godsdienst eertijds in deze landen is geweest en hoe rijk zijne belijders dat zij zoo groote en zoo prachtige gebouwen konden stichten.

Nadat de Jezuïeten uit Holland verjaagd waren, is hun kerk, die zeer fraai was en drie galerijen boven elkander had ten gerieve van het volk, geschonken aan de Minderbroeders Observanten of Franciscanen. Op het hoofdaltaar is nog het teeken van den naam Jezus. Een belendend huis is nog in het bezit der Jezuïeten gebleven; daar woont nog steeds de Pater Jezuïet Tomassen, die er voor eenige weinige penitenten een particuliere bidplaats houdt.

---

1) Im Jahre 1707.

pochi suoi penitenti. I Ballivi della città chiudono gli occhi e tollerano la di lui permanenza.

La città è divisa in vecchia e nuova. La gran strada detta Hochstratt, ch'è lunghissima, unisce l'una all' altra, ed è nel sito più eminente della città.

Parte ogni mattina alle 5 ore la diligenza per Mardick [1]) e Anversa, dove si può giugnere la sera alle ore 9. Si pagano 9 fiorini a testa. Ma dalla metà del mese di Ottobre fino alla primavera la diligenza non è più praticabile.

Martedì 5. partimmo alle ore 2 dopo pranzo in barca, e alle 4 giugnemmo a Delft. Ci fermammo ivi fino alle 5½. La piazza, dov'è il palazzo pubblico e la chiesa principale, già di S. Vito, è assai vaga. Sul campanile v'è un *carillon*, ch'è il più armonioso di tutti questi paesi. La suonata

---

De stedelijke Overheid laat zijn verblijf aldaar oogluikend toe. De stad is verdeeld in eene oude en een nieuwe stad. De hoofdstraat, Hoogstraat geheeten, die zeer lang is, verbindt het eene deel der stad met het andere en ligt in het hoogste deel der stad.

Iederen morgen te 5 uur vertrekt er eene diligence naar Mardick (l. Moerdijk) en Antwerpen, waar men des avonds te 9 uur kan aankomen. Men betaalt voor die reis 9 gulden per hoofd. Maar van half October tot den aanvang der lente is de diligence niet te gebruiken. Dinsdag den vijfden vertrokken wij na het middagmaal om 2 uur te scheep en kwamen om 4 uur te Delft. Wij bleven daar tot half zes. Er is een zeer mooi plein, waarop het stadhuis en de eertijds aan Sint Vitus gewijde hoofdkerk staan. Op den toren is het meest welluidende klokkenspel van al deze landen. Het luiden der klokken duurt elk

---

1) Moerdijk.

d'ogni ora dura circa mezzo quarto d'ora, ed è assai bella.

Seppi che uno dei magistrati di Delft è nascostamente cattolico. In un altra chiesa vi sono i due famosi depositi del Principe di Oranges, e dell' Ammiraglio Tromp, descritti da tutti i viaggiatori.

I Gesuiti hanno qui conservato il possesso di una casa e oratorio privato, dove dimora il P. Ovijn Gesuita.

Prima di giugnere a Delft v'è una campagna di terra bianca, di cui formasi la majolica, che fabbricasi presso a questa città, e ch'è la migliore di Ollanda.

Da Delft all' Haya si va in ora 1½. Alle sponde del canale sono continue file doppie di alberi, che formano bellissimi viali.

All' Haya alloggiai in un albergo cattolico di Mr. Hausemont all' insegna *de drie haasjes*, cioè dei tre lepri, alle stalle del Principe di Oranges presso la piazza.

---

uur ongeveer een kwartier en is heel mooi. Ik vernam dat een der Delftsche vroedschapsleden in 't geheim katholiek is. In een andere kerk zijn de twee beroemde praalgraven van den Prins van Oranje en van den Admiraal Tromp, die door alle reizigers beschreven zijn. De Jezuïeten zijn hier in het bezit gebleven van een huis en afzonderlijk bidvertrek, waar de Pater Jezuïet Ovijn woont.

Vóórdat men aan Delft komt, ziet men een veld van witte aarde, waarvan de majolica gemaakt wordt, die men in deze stad verwerkt en die de beste van Holland is. Van Delft kan men in 1½ uur Den Haag bereiken. Langs de oevers van de vaart staan onafgebroken dubbelrijen van boomen, die uiterst fraaie lanen vormen.

In Den Haag logeerde ik in een katholiek logement van Mr Hausemont, waar de drie haasjes uithangen, dicht bij de stallen van den Prins van Oranje en het Plein.

Fui a trovare il P. Van der Meer, capellano dell' ambasciatore di Spagna, Gesuita, che quivi abita con due altri suoi colleghi, cioé il P. Camba e il P. Van Langhenoven.

Vidi il Sig. Van der Mieder, segretario degli Stati di Ollanda, il Marchese di Puente Fuerte, ambasciatore cattolico, [1]) e il Barone di Reischach, ministro Cesareo. L'avvocato De Roy, cattolico è uno dei più dotti e stimati all' Haya. Conobbi presso l'ambasciatore di Spagna un canonico di Siviglia, venuto in Fiandra per fare le prove della sua nobiltà, discendendo egli dalle Fiandre. Mi disse, che in Spagna niun capitulo esigge prove di nobiltà in vigore di statuti; ma che in alcuni capitoli è costume che si facciano.

Presso l'Haya è *la Maison du bois* del Principe di Oranges. Il palazzo non è nè grande, nè molto bello, eccetto nella sala, dove sono alcune pitture

---

Ik ging Pater Van der Meer opzoeken, kapelaan van den Spaanschen ambassadeur, een Jezuïet die daar woont met twee zijner collega's, Pater Camba en Pater Van Langenhoven. Ik zag den heer Van der Mieden, secretaris der Staten van Holland, den markies van Puente Fuerte, katholiek ambassadeur en Baron van Reischach, keizerlijk gezant. De katholieke advocaat De Roy is een der geleerdsten en hoogst geachten in Den Haag. Bij den Spaanschen ambassadeur maakte ik kennis met een kanunnik van Sevilla, die naar Vlaanderen gekomen was om bewijsstukken van zijn adeldom te verkrijgen, daar hij afkomstig was uit Vlaanderen. Hij zeide mij, dat in Spanje geen kapittel krachtens zijne statuten bewijzen van adeldom eischt; maar dat men het in eenige kapittels pleegt te doen. Dicht bij Den Haag is het Huis ten Bosch, toebehoorend aan den Prins van Oranje. Het paleis is noch groot noch bijzonder schoon, uitgezonderd

---

1) Der Spanische Gesandte.

di Rubens [1]). Ma assai delizioso è il bosco, che lo circonda, ben diviso in molti viali, ornati nelle incrociature e nei capi da statue di marmo.

Il Principe di Oranges [2]) fece la prima volta due mesi sono la sua professione di fede, accostandosi alla cena dei Riformati. Egli è assai serio e di pochissime parole. Dicono però che colle persone sue domestiche e di sua confidenza si rallegra e

---

de zaal waarin eenige schilderijen van Rubens zijn. Maar liefelijk is het bosch er omheen, verdeeld in vele lanen die aan de kruis- en eindpunten met marmeren standbeelden versierd zijn. De Prins van Oranje heeft twee maanden geleden voor het eerst zijne belijdenis afgelegd, en deelgenomen aan het avondmaal bij de Gereformeerden. Hij is nog al ernstig en spreekt weinig. Echter zegt men, dat hij tegenover zijne bedienden en zijne vertrouwelingen meer vroolijkheid en levendigheid toont. Men

---

1) Bekanntlich nimmt man jetzt an, dass diese Gemälde nicht von Rubens selbst, sondern von Schülern des Meisters herrühren.

2) Der Erbstatthalter Wilhelm V, geboren 1748, nach dem Tode seines Vaters Wilhelm IV (1751) unter Vormundschaft seiner Mutter und nach deren Ableben (1759) des Herzogs Ludwig Ernst von Braunschweig-Wolfenbüttel. An anderer Stelle schreibt Garampi, der englische gesandte beim Niederrheinischen Kreise, Mr. Cressener, habe ihm erzählt: »che il giovane *Statolder* è di un carattere finora non conosciuto, ch'egli non ride mai e che per ciò argomentasi essere molto riflessivo. Il Duca di Wolfemputel, suo zio e tutore, è uomo di grandissimo merito e di somma prudenza: che si é cattivato l'animo degli Stati Generali, e che ha grande esperienza negli affari. Fra 3 o 4 anni, allorchè il *Statolder* entrerà in reggenza, anderà a farsi un gran cambiamento nello stato politico della Europa. Probabilmente egli si unirà colla Inghilterra, unita alla quale potrà l'Ollanda sempre sostenersi; ma opposta ad essa mai potrà guadagnare: mentre ancorchè si unissero insieme Francia, Spagna e Ollanda, pure equaglieranno mai le forze maritime dell' Inghilterra."

mostra più vivacità. Sperasi ch' egli continuerà la massima del padre, ch' è anche del Duca [di] Wolfembutel suo tutore, di favorire per quanto è possibile i cattolici, acciò sieno contenti di lui, e cosi gli facciano per ogni occorrenza un favorevole partito.

Sono in Ollanda alcune famiglie cattoliche, le quale hanno diritto di padronato in alcune chiese protestanti: sicchè debbono nominare un ministro protestante e conferirgli la parrochia, e allora procurano di scegliere per ministro uno dei più quieti e dei meno zelanti per la loro religione, acciò non inquietino quei cattolici, che vivono nel distretto della parrochia.

All' Haya e in altri luoghi, e credo anche in tutta l'Ollanda e alcune altre provincie, le chiese cattoliche possono possedere stabili e capitali; ma ogni 33 anni debbono pagare un 10 per cento pel diritto, che chiamano collaterale, ch'è una specie di laudemio.

---

hoopt dat hij zich zal houden aan het beginsel van zijn vader, ook dat van zijn voogd den Hertog van Wolfenbuttel, nl. de katholieken zooveel mogelijk te begunstigen, opdat zij tevreden over hem kunnen zijn en zoodoende bij elke gelegenheid zijn partij zullen nemen.

Er zijn in Holland eenige katholieke familiën die het collatie-recht hebben in sommige protestantsche kerken, zoodat zij een protestantsch predikant moeten benoemen en de zorg voor de gemeente aan hem opdragen, en dan zorgen zij er voor dat zij een der bedaardsten kiezen, geen ijveraar voor zijn geloof, opdat men de katholieken in hun kerspel met rust zal laten. In Den Haag en andere plaatsen, en ik geloof ook in gansch Holland en eenige andere provinciën, kunnen de katholieke kerken vaste goederen en kapitalen in eigendom hebben, maar alle 33 jaren moeten zij 10 °/₀ betalen voor het collateraal recht, zooals het bij hen heet, een soort van recognitie.

In Leida e in alcune altre città ogni chiesa cattolica deve pagare una certa tassa ogni anno al pubblico. In Amsterdam e in altri luoghi nulla si paga. Nelli anni addietro un parroco Giansenista di Delft fu moroso in pagare la sua quota: interrogato e citato, rispose di non avere che pochi parrochiani, che non gli fornivano nemmeno una piccola porzione del suo mantenimento; e così voleva scusarsi dal pagamento della tassa. Gli fu intimato che dunque lasciasse la chiesa, — e così pagò.

Felice sarebbe lo stato del cattolicismo, se nel clero secolare non regnasse uno spirito d'indipendenza dal Nunzio di Brusselles, e uno spirito di partito contro i Regolari. Quanto al primo dicono di essere buoni cattolici Romani, ma non sciocchi, vorrebbero formare corpo e capitolo, avere un proprio loro capo con giurisdizione quasi episcopale, come nella Mairia

---

In Leiden en in eenige andere steden moet elke katholieke kerk jaarlijks een zekere belasting aan de schatkist betalen. In Amsterdam en andere plaatsen wordt niets betaald. Jaren geleden bleef eens een pastoor der Jansenisten in gebreke zijne quote te voldoen. Toen men hem ontbood en ondervroeg, gaf hij ten antwoord dat hij slechts weinig parochianen had, die zelfs niet voor een gering deel in zijn onderhoud konden voorzien; op die wijze wilde hij zich onttrekken aan het betalen der belasting. Hij kreeg ten antwoord dat hij dan zijne kerk maar moest overgeven en dus betaalde hij. Gelukkig zou de toestand van het katholicisme genoemd mogen worden, indien onder de wereldlijke geestelijkheid niet een streven was naar onafhankelijkheid van den Nuntius te Brussel, indien er geene vooringenomenheid was tegenover de reguliere geestelijken. Wat het eerste punt betreft — zij zeggen dat zij goede katholieken zijn, maar niet dwaas; zij zouden een afzonderlijk lichaam en kapittel willen vormen, een eigen hoofd willen hebben met eene rechtsmacht als die van een bisschop, zooals in de Meierij van den Bosch,

di Bolduc [1]), senza dipendere dal Nunzio, che dicono troppo lontano di quì, ignaro dei costumi del paese, e molto più delle qualità delle persone e dei meriti dei preti Ollandesi. Quanto poi ai Regolari, si ha dai preti invidia alla maggior frequenza di popolo, ch'essi si acquistano, e alla maggiore opulenza delle loro chiese. Io però credo che questi Regolari debbano essere sempre sostenuti, 1°. perchè sono più dipendenti dalla S. Sede; 2°. perchè essendovene alcuno che non faccia il suo dovere, può essere rimandato ai suoi conventi, laddove un prete secolare non può essere privato senza processo, e forse nemmeno con processo; 3°. perchè tutto quello, che acquistano i Regolari, resta sempre in beneficio della chiesa, laddove i preti secolari e ne impiegano talvolta per i loro parenti, e morendo i lori eredí spo-

---

zonder afhankelijk te zijn van den Nuntius: die is, beweren zij, te ver van hier, niet op de hoogte van 's lands zeden en gewoonten en nog minder van de persoonlijke hoedanigheden en verdiensten der Hollandsche priesters. Wat de Regulieren betreft, de priesters zijn afgunstig op den meerderen toeloop van volk dien deze hebben en op de grootere weelde hunner kerken. Ik voor mij geloof, dat deze Regulieren altijd behooren te worden gesteund, 1° omdat zij meer afhankelijk zijn van den Heiligen Stoel, 2° omdat, indien er een al eens zijn plicht niet doet, hij weer naar zijne kloosters kan worden gezonden, terwijl een wereldlijk geestelijke niet kan worden afgezet zonder een proces, en misschien nog minder met een proces, 3° omdat alles wat de Regulieren verwerven altijd ten voordeele van de kerk komt, terwijl de wereldlijke geestelijken er soms gebruik van maken ten behoeve hunner bloedverwanten, en na hun dood nemen hunne

---

1) Bois le Duc, s'Hertogenbosch.

gliano la casa del defonto di quanto possono. Che poi i Regolari abbiano più frequenza di popolo, ciò altronde non procede che dalla maggiore assistenza e servigio che fanno alla chiesa, a di cui intuito i fedeli piuttosto scelgonsi per parrochie le chiese dei Regolari che quelle dei secolari.

Fui a Schevvelin[1]), luogo sul mare 3 quarti d'ora distante dall 'Haya, al quale si va per un viale deliziosissimo a 4 e 6 file di alberi. Il mirabile ci è che essendo il terreno tutto sabbionoso e passando per le dune, si è dovuto portarvi la terra buona affinchè gli albori potessero allignarvi. Il viale o sia strada di mezzo è tutta selciata.

Giovedì 7. partimmo alle 10 ore dall 'Haya in carrozza, e giugnemmo alle 12 in Leyden. Dal giorno dopo l'Ascensione fino al mezzo giorno d'oggi si è

---

erfgenamen uit het huis van den overledene mede zooveel zij kunnen. Dat nu de Regulieren grooter toeloop van volk hebben, komt nergens anders van daan dan van de meerdere hulp en dienst die zij aan hun gemeente geven; dat zien de geloovigen ook wel en daarom geven zij bij de keus van een kerspel de voorkeur aan de kerken der Regulieren boven die der wereldlijke geestelijken.

Ik ben ook in Scheveningen geweest, een zeeplaats op drie kwartier afstands van Den Haag, waar men heen gaat langs een prachtigen weg, beplant met vier en (soms) zes rijen boomen. Het wonderbaarlijke is, dat men genoodzaakt is geweest op dezen zandigen duingrond goede teelaarde aan te brengen, opdat de boomen er wortel konden schieten. De middelstraat is geheel geplaveid.

Donderdag den 7en om 10 uur vertrokken wij per karos uit Den Haag en kwamen om 12 uur te Leiden. Van den dag na Hemelvaartsdag tot heden middag, heeft men

---

1) Scheveningen.

qui tenuta una fiera, che dicesi in Ollandese *kermesse.* Osservai gran quantità di botteglie, di *bijouteries* e altre cose simili.

Pranzai in un ospizio particolare, annesso alla chiesa già dei P.P. Gesuiti, e ora chiusa senza verun esercizio. Ella è grande e assai ben fornita. Nella casa vi abita ora un P. Gesuita, che chiamasi il P. De Winter. Vi pranzò anche il Sig. Nitaert, parroco di un villaggio cattolico mezza ora distante da Leida detto Oestgeest.

Il detto P. Gesuita si tiene qui nascosto, tollerato dai magistrati per aver cura della casa e delle robe; ed ha alcuni soli pochi penitenti.

Alloggiammo all' osteria detta *Burch* al monte, situato in mezzo la città, dove in cima è un muro rotondo come di fortificazione, che dicesi degli antichi Romani. V'è in mezzo un giardino a forma di La-

---

hier een feest gevierd dat in het Hollandsch kermesse wordt genoemd. Ik zag tal van kramen met byouterieën en andere dergelijke zaken.

Ik gebruikte het middagmaal in een particulier huis dat behoort tot de voormalige kerk der Vaders Jezuïeten; nu is die kerk gesloten en er wordt geenerlei dienst gedaan. Zij is groot en heel goed ingericht. In het huis woont nu een Vader Jezuïet, De Winter genaamd. Aan tafel was ook zekere heer Nitaert, pastoor van een katholiek dorp Oestgeest, dat een half uur van Leiden ligt. Bovengenoemde Vader Jezuïet houdt zich hier met vergunning der Overheid verborgen, om zorg te dragen voor het huis en de goederen; hij heeft slechts een gering aantal penitenten. Wij brachten den nacht door in het logement de Burch bij een heuvel die in het midden der stad ligt; op den top staat een ronde muur als van eene versterking, die naar men zegt afkomstig is van de oude Romeinen. In het midden is een tuin aangelegd als

berinto. Si ascende il monte per due scale di circa 80 gradini l'una.

Vidi il giardino botanico assai vago, annessa al quale è una stanza piena d'inscrizioni antiche e bassirilievi; e in altra gran stanza un insigne Museo di cose naturali, cioè uccelli, pesci, petrificazioni, conchiglie, marmi, farfalle etc.; e credo che dopo quello del Principe di Oranges sia il più scelto e copioso di tutta l'Ollanda.

Venerdì 8. partimmo alle 9 ore sulla barca per Utrecht, dove giugnemmo la sera alle ore 7. Il viaggio fu bellissimo, perchè di tempo in tempo s'incontravano ville e giardini alle rive del canale, specialmente presso ai villaggi, specialmente presso ad Alphen 3 ore distante da Leyden; dopo altre 3 ore si passò presso la città di Woerden, fin dove arrivò Luigi XIV. col suo esercito.

In barca era un ministro calvinista di Viana, il quale mi raccontò, che in Viana i Giansenisti sono

---

doolhof. Men beklimt den heuvel langs twee trappen van ongeveer 80 treden elk. Ik bezichtigde den botanischen tuin die heel mooi is; een daaraan grenzend vertrek is vol antieke opschriften en bas-reliefs. In een ander groot vertrek vindt men eene prachtige verzameling van natuurkundige voorwerpen, als vogels, visschen, versteeningen, schelpen, marmersoorten, kapellen etc.; ik geloof dat dit museum na dat van den Prins van Oranje het voortreffelijkste en het rijkste van geheel Holland is.

Vrijdag den 8sten om 9 uur vertrokken wij per schuit naar Utrecht, waar wij 's avonds om 7 uur aankwamen. Het was een zeer mooie tocht, doordat wij van tijd tot tijd langs de oevers der vaart buitenverblijven en tuinen zagen, vooral in de buurt van dorpen en in 't bijzonder dicht bij Alphen, dat drie uur van Leiden ligt; na nog drie uren voeren wij voorbij de stad Woerden, het verste punt dat door Lodewijk XIV met zijn leger bereikt werd.

stati obbligati poco fa a chiudere una loro scuola o sia collegio, dove nutrivano e instruivano circa 30 giovanotti. Hanno dovuto chiudere detta scuola, perchè avevano indotto un giovane *invito patre* a farsi cattolico, e lo aveano sottratto da quel luogo e portato a Delft, d'onde volevano trasportarlo in Fiandra: ma in Delft fu raggiunto dal padre e ricondotto.

In Utrecht fui alloggiato dal P. Federico de Smet Gesuita, ch'è ivi parroco e missionario di una chiesa e stazione cattolica, dove risiede con un suo compagno. La chiesa è bella e riccamente ornata di paramenti, argenterie etc.

Havvi fra le altre cose un calice d'oro massiccio del peso di circa 6 libbre, che dicesi essere costato alla benefattrice, che lo regalò, 6 mila fiorini.

I Gesuiti hanno pure in questa città un altra stazione con bella chiesa e casa annessa assai comoda,

---

In de schuit bevond zich ook een kalvinistisch predikant van Vianen die mij vertelde, dat de Jansenisten te Vianen onlangs verplicht zijn geweest een hunner scholen of college's te sluiten, waar ongeveer dertig jongens werden opgevoed en onderwezen. Zij hebben die school moeten sluiten, omdat zij een jongen invito patre er toe hadden gebracht katholiek te worden; daarna hadden zij hem uit Vianen naar Delft gevoerd en wilden hem van daar naar Vlaanderen brengen, maar in Delft was hij door zijn vader achterhaald en teruggebracht. In Utrecht logeerde ik ten huize van den Vader Jezuïet Frederik de Smet, die daar pastoor en missionaris is van eene katholieke kerk en statie, waar hij verblijf houdt met een zijner ordebroeders. De kerk is schoon en rijk versierd met paramenten, zilverwerk enz. Er is onder andere een kelk van massief goud, ongeveer zes pond zwaar, naar men zegt, door de schenkster voor zes duizend gulden gekocht. De Jezuïeten hebben echter in deze stad nog eene andere statie met eene fraaie kerk en daaraan

dove risiede il P. Lorenzo van der Leepe con altro suo consocio.

Mi dissero questi P.P. Gesuiti, ch'è molto decresciuto il numero dei cattolici ricchi e benestanti; che 30 o 40 anni fa aveano fra gli addetti alle loro 2 stazioni 15 in 20 famiglie, che tenevano carozza, e ora non ne hanno che due: mentre i nobili e benestanti o sono mancati senza successione e i loro beni sonosi devoluti a famiglie, straniere, ovvero sonosi traspiantati a Ruremonda e in Brabante, per poter ivi più quietamente e liberamente vivere nella professione cattolica.

E generalmente in tutta l'Ollanda osservasi questa diminuzione di cattolicismo nelle persone nobili e ricche. Se è vero, che sul finire del secolo passato si aveano nei domini degli Stati Generali 300 mila cattolici, certamente la diminuzione sarebbe stata grandissima, se al presente non se numera che la metà.

---

belendend geriefelijk huis, waar Vader Laurens van der Leepe woont met een zijner ordebroeders. Deze Vaders Jezuïeten deelden mij mede, dat het getal der rijke en welgestelde katholieken sterk verminderd is: dertig of veertig jaren geleden waren er onder degenen die tot hunne staties behoorden 15 à 20 families die rijtuig hielden, nu waren er nog maar 2; en dit doordat de adellijken en welgestelden deels zonder nakomelingen waren gebleven, waardoor hunne goederen aan vreemde families waren gekomen, deels waren verhuisd naar Roermond en Brabant om daar geruster en vrijer in het katholiek geloof te kunnen leven.

En over het algemeen kan men dit afnemen van het katholicisme onder den adel en de rijken in geheel Holland waarnemen. Indien het waar is, dat er op het einde der vorige eeuw op het grondgebied der Staten-Generaal 300,000 katholieken zijn geweest, dan zou dat getal zeker aanzienlijk moeten afgenomen zijn, daar men er nu slechts

Vidi la chiesa principale de 'Giansenisti, presso la quale risiede il così detto Arcivescovo di Utrecht. La chiesa è bellissima e tenuta con gran proprietà e decenza; e vi è un battistero. Non ci vidi però nel presbiterio il baldacchino per l'Arcivescovo.

La chiesa già cattedrale di Utrecht, di cui se ne brucciò già tempo la nave, dovea essere certamente la più magnifica dell 'Ollanda. Sussiste ancora la croce, ch'è di magnifica struttura Gotica e di un altezza non ordinaria. Per la rovina della nave ora è staccata dal corpo dolla chiesa la gran torre, chi era già sulla porta maggiore. Questa torre è altissima, tutta ornata d'intagli di marmo. Vi è un *carillon*, che si suona a mano in certe ore del giorno; e ogni suonata dura per ben mezza ora o per tre quarti d'ora. La persona, che suona, tocca e batte le diverse campane in concento musico, fa sentire diversi concerti, che sono assai gradevoli.

---

de helft telt. Ik heb de hoofdkerk der Jansenisten gezien, waarbij de zoogenaamde Aartsbisschop van Utrecht zijn verblijf houdt. De kerk is zeer schoon en wordt zeer netjes en behoorlijk onderhouden; er is ook een doopvont. Echter heb ik in het priesterkoor den baldakijn voor den Aartsbisschop niet gezien. De voormalige kathedraal van Utrecht, waarvan het schip indertijd verbrand is, moet zeker de prachtigste van Holland zijn geweest. Het kruis is nog over, een prachtstuk van Gothischen stijl en van buitengewone hoogte. Door de verwoesting van het schip is tegenwoordig de groote toren, die eertijds boven den hoofdingang stond, van het lichaam der kerk afgescheiden. Deze toren is zeer hoog en geheel versierd met beeldhouwwerk van marmer. Er is een klokkenspel dat met de hand bespeeld wordt op zekere uren van den dag; dat spelen duurt telkens een goed half uur of drie kwartier. De persoon die speelt, speelt en slaat op de onderscheiden klokken in muzikale harmonie en doet dikwijls

La casa già fabbricata da Adriano VI. Papa, ha al di fuori tuttavia una statua del Salvatore.

Questa città è di aria migliore di quante sieno nella provincia di Ollanda, essendo anche in situazione più eminente. Vi scorre un braccio del Reno, che va poi a perdersi e a finire nelle dune fra Leyden a Harlem. Il commercio non è molto, eccetto che nella fabbrica dei panni, i quali però non hanno tanto spaccio, quanto quelli di Leyden.

L'università o accademia, che quivi fiorisce, è di qualche nome.

I cattolici Romani sfuggono, per quanto possono, il commercio coi Giansenisti, nè fanno insieme matrimoni. Sopra tutto si guardano di non intervenire mai alle loro funzioni; e in genere hanno assai più avversione contro di essi, che contro i Protestanti.

Presso Utrecht è la villa di Van Mollen, ch'è certamente la più vaga e la più magnifica di Ollanda. I vari *parterres* sono tutti pieni di statue e di

---

liefelijke stukken hooren. Het huis, weleer gebouwd door Paus Adriaan VI, heeft nog altijd een standbeeld van den Heiland in zijn gevel. De lucht in deze stad is beter dan die in welke stad van Holland ook, zij is dan ook wat hooger gelegen. Er stroomt een tak van den Rijn, die zich verderop verliest in de duinen tusschen Leiden en Haarlem. Er is niet veel handel behalve (wat er is) door de fabrikatie van lakens die echter niet zulk een afzet vinden als de Leidsche.

De universiteit of academie, die hier bloeit, heeft eenigen naam. De Roomsch-Katholieken ontwijken zooveel mogelijk den omgang met de Jansenisten, er worden ook geene huwelijken tusschen hen gesloten. Bovenal wachten zij zich ooit aan hunne plechtigheden deel te nemen en over het algemeen hebben zij sterker afkeer van hen dan van de Protestanten. Dicht bij Utrecht ligt de buitenplaats van Van Mollem, zeker de bekoorlijkste en prachtigste van Holland. De

vasi scolpiti con bellissimi bassirilievi. Ma il più maraviglioso sono le due grotte o stanze ottangolari, una ornata a conchiglie, l'altra a petrificazioni, di un gusto soprafino, di vaghissimo disegno, di fiori (che paiono naturali e veri), di arabeschi e per fino di figure e maschere. I vari colori e forme di conchiglie e petrificazioni o corpi marini sono si bene connessi e disposti, che in certa distanza sembrano quei lavori di stucchi o rilievi dipinti, e non già artefatti nel modo suddetto. Se dicesi, che ciascuna di dette grotte sarà costata 100 mila fiorini, non credo, che direi una iperbole. Ciascuno di detti pezzi naturali è o orientale o di pregio e la quantità n'è innumerabile.

Partii da Utrecht la mattina degli 11. Giugno alle ore 7 in barca, e arrivai alle 2 dopo mezzodì ad Amsterdam. Si pagano 24 soldi a testa. Il viaggio

---

onderscheidene parterres zijn vol standbeelden en gebeeldhouwde vazen met zeer schoone bas-reliefs. Maar het verwonderlijkst zijn de twee grotten of achthoekige kamers, de eene versierd met schelpen, de andere met versteeningen, in verfijnden smaak en allerliefst van teekening, met bloemen die natuurlijk en echt schijnen, met arabesken en eindelijk met aangezichten en maskers. De verschillende kleuren en vormen van schelpen, versteeningen en zeedieren zijn onderling zoo goed verbonden en gerangschikt, dat zij op zekeren afstand niet op bovengenoemde wijze kunstmatig vervaardigd schijnen, maar lijken op stuc-werk of geschilderd relief. Men zegt dat elk dezer grotten 100,000 gulden heeft gekost; ik geloof niet dat ik hier eene overdrijving bega. Al deze natuurvoorwerpen zijn òf afkomstig uit het Oosten òf (ten minste) van waarde en hun aantal is onnoemlijk groot.

Ik vertrok van Utrecht per schuit den 11den Juni om 7 uur en kwam om 2 uur des namiddags te Amsterdam aan. Men betaalt daarvoor 24 stuivers per hoofd. De reis is

è deliziosissimo, incontrandosi sempre dall' una e dall' altre parte del canale deliziosissime ville. Le più magnifiche sono presso il villaggio di Marza, due ore distante da Utrecht, e presso l'altro di Luni [1]), distante 4 o 5 ore.

Prima di partire da Utrecht, andai a Zeist, che è il luogo, dove risiede la nuova setta degli Hernutteri o Zinzendorfiani o Fratelli Moravi. Il luogo è deliziosissimo in mezzo a un bosco diviso ordinatamente in più viali, con canali d'acqua all' intorno e in mezzo. Questo luogo appartenne già ai Principi d'Oranges e lo fece fabbricare il Re Guglielmo d'Inghilterra, dove si ritirò nel partire da quel regno. Ora n'è padrone un mercante di Amsterdam. Oltre il palazzo del Signore e il giardino, ch'è in mezzo al bosco, sonovi tre gran palazzi, dove stanno gli Hernutteri, che ora sono in numero di circa 400.

---

heerlijk, daar men aan weerskanten van de rivier (canale) telkens allerfraaiste buitenplaatsen ziet. De prachtigste zijn in de buurt van het dorp Maarssen, op twee uur afstands van Utrecht, en bij Loenen, dat vier of vijf uur van Utrecht ligt.

Alvorens Utrecht te verlaten, ging ik naar Zeist, de plaats waar de nieuwe secte der Hernhutters, Zinzendorfianen of Moravische broeders, haar verblijf houdt. Die plaats ligt heerlijk midden in een bosch, dat regelmatig verdeeld is in verscheidene lanen met grachten er om heen en binnenin. Deze plaats behoorde eertijds aan de Prinsen van Oranje; zij is aangelegd op last van Willem, Koning van Engeland, die zich hier terugtrok als hij dat koninkrijk verliet. De tegenwoordige bezitter is een Amsterdamsch koopman. Behalve het heerenhuis en den tuin, die midden in het bosch ligt, zijn er nog

---

1) Die beiden Ortsnamen entstellt aus Maarssen und Loenen.

Tutti si esercitano in vari mestieri, e ciascuno paga una dozena alla comunità per esser ivi mantenuto e nutritro. In una casa a parte dagli uomini stanno le donne. I capi della comunità sono quelli che dispongono i vari lavori, nei quali ciascuno debbe impiegarsi. Ivi è quasi ogni sorta di mestieri, e ciascuno è esercitato a perfezione. Non si vedono le persone che lavorano; ma tutti i lavori sono disposti vagamente in altretante stanze, quanti sono le specie dei lavori. Ve n'è una tutta di scarpe, altre di sellerie e finimenti da cavalli e carozza Altre di fettuccie, di orefici, di ferri, di legnami lavorati etc. e il tutto è si finamente lavorato, che sebbene ciascuno di tali lavori sia assai più caro di quello si vendo altrove, pure v'è sempre un concorso grandissimo di compratori, anche Ollandesi, che fanno il viaggio a bella posta, per fornirsi di quanto loro abbisogna.

---

drie groote gebouwen, waar de Hernhutters wonen, nu ten getale van ongeveer 400. Allen oefenen zich in verscheiden ambachten, en ieder betaalt eene rente aan de broederschap om daar te worden onderhouden en gevoed. De vrouwen wonen in een huis afgezonderd van de mannen. De hoofden der Broederschap deelen ieder het werk toe, waarmede hij zich bezig moet houden. Men vindt daar bijna alle soorten van beroepen en alle worden er voortreffelijk uitgeoefend. De werklieden zelve krijgt men niet te zien; maar alle voortbrengselen van hun arbeid zijn bevallig gerangschikt in evenveel vertrekken als er soorten van werk zijn. In een ziet men niets dan schoenen, in andere zadelmakerswaren en versierselen voor paarden en koetsen. In andere ziet men linten, goudsmidswerk, ijzerwerk, bewerkt hout etc., en alles zóó fijn bewerkt dat, hoewel elk stuk hier vrij wat duurder is dan elders, er toch steeds een zeer groote toeloop van koopers is, ook van Hollanders die daar opzettelijk de reis voor doen, om zich te voorzien van

Ad ogni lavoro è scritto in un bullettino il prezzo, cosicchè non è mai necessario d'interrogare il venditore sul prezzo, e di quel ch'è notato non si può defalcare neppure un liardo o quattrino.

Questi Hernutteri hanno anche altre case nei domini dei State Generali, una nel Ducato di Berg, altre nelle colonie Inglesi dell' America, e ora se ne fonda una in Pietroburgo.

I loro matrimoni si fanno innanzi al magistrato delle rispettive città, e soggiacciono nel criminale a detti magistrati.

In Amsterdam alloggiai all' osteria del Rondel nel *Doelestratt*, appartenente a Rymer Weltters, dove pagasi un fiorino per pasto senza il vino, e un fiorino e mezzo per la stanza con due letti.

Il *Plantage* è un passeggio pubblico ornato di varie file d'alberi, presso all' *Hortus Medicus*, in cui sono 2200 generi di piante.

---

hetgeen zij noodig hebben. Alle stukken zijn geprijsd, zoodat men den verkooper nooit naar den prijs behoeft te vragen; op den vastgestelden prijs kan men zelfs geen duit afdingen.

Deze Hernhutters hebben nog andere verblijven in het gebied der Staten-Generaal, één in het graafschap Berg; andere bevinden zich in de koloniën der Engelschen in Amerika; tegenwoordig wordt er een gesticht in Sint Petersburg. Zij sluiten huwelijken ten overstaan van de Overheid der respectieve steden en zijn onderworpen aan de crimineele rechtspraak derzelfde magistraten.

In Amsterdam logeerde ik in het logement Rondeel in de Doelenstraat, toebehoorend aan Rymer Welters; men betaalt daar een gulden voor den kost buiten den wijn en anderhalven gulden voor eene kamer met twee bedden. De Plantage is een openbare wandelplaats, versierd met verscheidene rijen boomen, bij den Hortus Medicus waarin zich 2200 soorten van planten bevinden. Men telt

Contansi in Amsterdam 40 mila Cattolici e 2 mila Giansenisti. Tutta la populazione sarà di circa 300 mila anime. Le case dei riformati hanno per lo più un L scolpito o dipinto sulla porta. I Quaccheri, Anabattisti e alcune altre sette vi sono tollerate alla guisa dei Cattolici, cioè con culto privato. I Luterani però lo hanno pubblico.

Fui nella chiesa cattolica dei P.P. Carmelitani Francesi ch'è assai bella. Il pulpito è nascosto sotto la predella dell' altare, e si fa saltar fuori con una macchina allorchè si deve predicare.

Le chiese cattoliche in Amsterdam non pagano tassa alcuna alla città, come altrove.

Le case sono di si caro prezzo, che per la pigione di una semplice stanza con letto e mobili si pagano comunemente circa 100 fiorini l'anno.

La casa della città è assolutamente uno dei più magnifici e ornati edifici di Europa.

---

in Amsterdam 40.000 Katholieken en 2.000 Jansenisten. De geheele bevolking zal ongeveer 300.000 zielen tellen. De huizen der Gereformeerden hebben meerendeels een gesneden of geschilderde L. op de deur. De Kwakers, Doopsgezinden en eenige andere secten worden er geduld op de wijze der Katholieken, d. w. z. zij hebben geen recht van openbare godsdienstoefening, de Lutherschen wel. Ik ben in de Katholieke kerk der Fransche Vaders Karmelieten geweest, die heel mooi is. De preekstoel is verborgen onder de trede van het altaar; moet er gepreekt worden, dan doet men hem met behulp van eene machine naar buiten springen. De katholieke kerken in Amsterdam betalen geenerlei belasting aan de stad, zooals elders het geval is. De huizen zijn er zoo hoog in prijs, dat men voor de huur van een eenvoudige gemeubileerde kamer met bed gewoonlijk ongeveer 100 gulden 's jaars betaalt. Het Stadhuis is ongetwijfeld een der prachtigste van

Osservai il *carillon*, il di cui asse ha 7200 buchi, per uso delle varie armonie e concerti, che sono formati dalla diversa situazione dei ferretti che s'intromettono in vari di detti buchi, i quali nella rotazione dell'asse vengono a toccare un ferretto, che alza un martello, il quale batte sopra una campana. Le campane sono in tutto 30.

La pesca delle balene è cosa assai incerta; escono ogni anno circa 250 bastimenti. Torna talvolta la maggior parte senza veruna preda. Allora quelli, che hanno avuta la sorte di prenderne, guadagnano il doppio degli altri anni, nei quali la pesca è stata più comune. Ogni bastimento costerà circa 40 mila fiorini.

Per la pesca delle arringhe esciranno ogni anno circa 300 barche. Dimandando io per qual motivo i soli Ollandesi fanno il principale commercio delle arringhe, e non gl' Inglesi o altri, mi fu risposto, che la detta pesca è commune a tutti, ma che gli

---

Europa. Ik bezichtigde het klokkenspel; de as van dit klokkenspel heeft 7200 holten, gemaakt met het oog op de onderscheidene harmonieën, die gevormd worden door de verschillende ligging der ijzeren staafjes die in verscheidene der bovengenoemde holten dringen; bij het ronddraaien der as brengen deze staafjes een ijzeren staaf in beweging; deze staaf licht weer een hamertje op, dat op eene klok slaat. Er zijn in 't geheel 30 klokken.

De walvischvangst is een vrij onzeker bedrijf; elk jaar gaan er ongeveer 250 schepen uit. Soms keeren de meeste terug zonder iets gevangen te hebben. Degene, die het geluk hebben gehad wel wat te vangen, winnen dan dubbel zooveel als in andere jaren waarin de vangst als gewoonlijk is. Elk schip zal ongeveer 40.000 gulden kosten. Op de haringvangst zullen jaarlijks wel zoowat 300 schepen uitgaan. Toen ik vroeg waarom de handel in haring vooral in handen der Hollanders is en niet in die van Engelschen of anderen, werd mij geantwoord dat de haringvangst beoefend wordt door allen, maar dat de

Ollandesi essendo più sobri nel loro vitto e più tolleranti della fatica d'ogni altra nazione, possono per conseguenza spacciare le arringhe a molto minor prezzo di quello farebbero gl' Inglesi. E così questi si astengono dalla detta pesca per timore di non poter avere gran spaccio.

La casa della Compagnia dell' Indie è vastissima e piena di ampi magazzeni. Ivi si vende tutto all' ingrosso, v.g. la cannella non si vende che a balle, e ogni balla sarà del valore di 3 mila fiorini. In quest' anno se ne sono vendute 60 mila libbre.

Ogni anno ella suol ricevere 20 navi, che ritornano in Amsterdam dopo tre anni che n'erano escite: sicchè continovamente ella ha in mare circa 60 navi; e con quelle che saranno nei porti o in particolari spedizioni, contasi, che in tutto ne averà 80 in 90. Ciascuna di dette navi è di 40 cannoni. Dicesi, che la Compagnia avrà nelle terre di sua giurisdizione circa un millione di sudditi.

Hollanders, soberder van leefwijs en beter bestand tegen vermoeienis dan alle andere volken, de haringen daardoor tegen veel lager prijs kunnen verkoopen dan de Engelschen zouden kunnen doen. En daardoor onthouden deze zich van de visscherij, uit vrees van geen groot debiet te kunnen hebben.

Het Oostindisch-huis is buitengewoon groot en bevat tal van ruime magazijnen. Hier wordt alles in het groot verkocht, de kaneel b.v. wordt slechts in balen verkocht, elke baal zal zoo wat eene waarde hebben van 3.000 gulden. Dit jaar zijn er 60.000 pond verkocht. Elk jaar komen gewoonlijk 20 schepen der Compagnie in Amsterdam binnenvallen, drie jaar nadat zij zijn uitgezeild, zoodat zij voortdurend omstreeks 60 schepen in zee heeft; voegt men daarbij de schepen die in de havens liggen of op bijzondere ondernemingen uit zijn, dan kan men het geheele aantal vaartuigen op 80 à 90 berekenen. Elk dezer schepen voert 40 kanonnen. Men zegt, dat de Compagnie in de landen

In una osteria in Amsterdam, detta *Keiserkroon*, conservasi un gabinetto di uccelli morti, ch'è il più vago e numeroso, ch' io abbia veduto. Ogni uccello vi è ivi colle penne e pelle sua naturale, come se fosse vivo; ha il nido, le uova, e in ciascun spartimento vi è rappresentato il paese, che ama detto uccello, cioè o boschereccia o marina o fiori o macerie di edifici etc.

In detta stanza contansi sopra 80 spartimenti.

Vi è anche una gran collezione di farfalle. In questo prevale al gabinetto del Principe di Oranges, ché in quello non son rappresentati i paesaggi, che in pittura nel fondo d'ogni spartimento; in questo sono a rilievo e al naturale con vaghissima simmetria.

Dimorano qui alcuni Gesuiti in nascosto. Ero raccomandato al P. Tomassen, che però non era in Amsterdam. Vi è anche un Gesuita, ch'è come procuratore delle missioni, e che accudisce a tutti gli

---

onder haar gebied ongeveer een millioen onderdanen telt. In een der logementen te Amsterdam, Keizerskroon geheeten, wordt eene verzameling doode vogels bewaard, zoo schoon en talrijk als ik er geene andere gezien heb. Elke vogel heeft daar zijn echte huid en veeren, alsof hij nog leefde, evenzoo zijn nest en zijne eieren; in elke afdeeling is eene voorstelling gegeven van het land waar die vogel zich het liefst ophoudt, boschrijk land of aan zee gelegen, tusschen bloemen of in ruïnen.

In dat vertrek telt men meer dan 80 van zulke afdeelingen. Er is ook eene groote verzameling vlinders. In dit opzicht overtreft dit kabinet dat van den Prins van Oranje, dat het landschap daar slechts geschilderd is op den achtergrond van elke afdeeling; hier is de natuur in relief afgebeeld en in schoone symmetrie.

Hier houden zich enkele Jezuïeten schuil. Ik was aanbevolen aan Pater Thomassen, doch die was niet in Amsterdam. Er is ook een Jezuïet, die als het ware gevol-

affari temporali, o come pretendesi al commercio, e che frequenta la borsa de' mercanti. Egli chiamasi il P. Van Kessel: così chiamavasi quello che fin dal 1708 [1]) fu tollerato in Amsterdam per il commercio. Tutti gli altri, che sono di mano in mano successi, assumono lo stesso nome: cosicchè Van Kessel è il Gesuita immortale, come il Lama Lamarum.

Fui alla gran casa dell' Ammiralità. Vidi un vascello di 75 cannoni, che ora sta lavorandosi. Costerà in tutto 300 mila fiorini.

La Republica tiene continovamente armate in corso 40 navi da guerra.

Ogni nave ha circa 360 diverse corde, ciascuna della quali ha il proprio nome. Vidi la gran corde, ch' è destinata per l'ancora d'un vascello. Essa pesa 8 mila libbre di 16 once: è composta di 1200 cordi-

---

machtigde van de missies is en die zorgt draagt voor de wereldlijke zaken of, zooals beweerd wordt, voor den handel; hij bezoekt de koopmansbeurs dikwijls. Hij heet Pater Van Kessel; zoo heette ook de Jezuïet die van 1708 af in Amsterdam werd toegelaten ter wille van den handel. Al de anderen die hem langzamerhand zijn opgevolgd, nemen dienzelfden naam aan en zoo is Van Kessel de onsterfelijke Jezuïet evenals Lama Lamarum.

Ik bracht een bezoek aan het groote gebouw der Admiraliteit. Ik zag er een schip van 75 kanonnen, waaraan men bezig was. Het zal in het geheel 300.000 gulden kosten. De Republiek houdt voortdurend 40 gewapende oorlogsschepen in de vaart. Elk schip heeft ongeveer 360 verschillende touwen en elk daarvan draagt zijn eigen naam. Ik zag ook het groote touw, dat voor het anker van een schip bestemd is. Dat touw weegt 8.000 ponden van 16 ons; het is samengesteld uit 1200 dunne touwen,

---

1) D. h. bis zur Verbannung der Jesuiten aus Holland.

celle, ognuna delle quali dev' essere sì forte da sostenere 300 libbre di peso.

Vidi un'uomo alla casa dell' Indie, che in una sola mano e col polso di essa alza tre gran marchi di ferro del peso di 250 libbre. Ogni marco ha il suo annello da potersi prendere. Il medesimo uomo intromettendo i piedi in due annelli di detti marchi, camminava coi marchi così attaccati ai piedi.

Una stufa all' Inglese di ferro bianco dell' altezza di mezz' uomo e col suo tubo costa circa 30 fiorini.

Conobbi il Sig. Mojana della città di Como, il Sig. Bolongari da Stresa sul Lago Maggiore e il Sig. Brentano da Tramezzino sul Lago di Como e il Sig. Carli del Lago di Como, tutti mercanti oriundi Milanesi, assai ricchi e onorati.

I Sig^{ri} Guffanti e Petazzi sono i direttori del negozio della ragione Guaita e Compagni. Presso di essi sta per imparare il negozio il Sig. Greppi, figlio

---

die elk sterk genoeg moeten zijn om drie honderd pond te dragen.

In het Oostindisch-Huis heb ik een man gezien die aan de pols van een hand drie groote ijzeren gewichten van 250 pond oplicht. Elk gewicht heeft een ring waarbij men het kan aanvatten. Diezelfde man steekt de voeten door de ringen van twee dier gewichten en loopt dan voort met de gewichten aan zijne voeten. Een Engelsche kachel van gepolijst ijzer, half zoo hoog als een man, kost met de pijp ongeveer 30 gulden. Ik maakte kennis met den heer Mojana uit Como, met den heer Bolongari uit Stresa aan het Lago Maggiore, den heer Brentano uit Tramezzino aan het meer van Como en den heer Carli wonend aan het meer van Como, allen rijke en aanzienlijke kooplui van Milaneesche afkomst. De heeren Guffanti en Petazzi zijn directeuren van den handel van het huis Guaita en C°. Om den handel te leeren vertoeft bij hen

del principale finanziere della Reg[a] d'Ungheria in Italia, nativo Bergamasco.

Prezzo i Sig[ri] Brentano e Comp[i] dimora il Sig. Remigio Rima da Valle Usumona, che mi favori con grande attenzione.

Sono quì dei sensali sì ricchi, che guadagneranno fino a 25 mila fiorini l'anno.

Gli assicuratori tengono per regola di non assicurare sopra una nave somma maggiore di 304 mila fiorini. Perchè così perdendosene una, non vi rimettono che detta somma; e peraltro andando a salvamento molte altre ne percepiscono da ciascuna il loro guadagno.

In ogni ora parte una barca per Sardam [1]). Questo villaggio, ch'è in faccia ad Amsterdam è il più ricco di tutta l'Ollanda. Ivi sono la maggior parte fabbriche di mercanti di Amsterdam o del paese mede-

---

de heer Greppi, zoon van den voornaamsten financier der Koningin van Hongarije in Italië, geboortig uit Bergamo. Bij de heeren Brentano en C°. woont de heer Remigio Rima uit Valle Usumona, die zoo goed was mij veel oplettendheden te bewijzen. Sommige handelsagenten hier zijn zoo rijk, dat zij jaarlijks wel 25.000 gulden verdienen. De assuradeurs houden zich aan den regel geen schip hooger te verzekeren dan voor 304.000 gulden. Daarom betalen zij derhalve bij het verloren gaan van een schip niet meer terug dan bovengenoemde som; en ter andere zijde krijgen zij hun winst van elk der vele schepen die behouden blijven.

Elk uur vertrekt er een schip naar Zaandam. Dit dorp, tegenover Amsterdam gelegen, is het rijkste van Holland. Daar zijn de meeste fabrieken van Amsterdamsche kooplieden of van kooplieden uit die streek zelve.

---

1) Wie auch heute noch von Ausländern geschieht, aus Zaandam entstellt.

simo. Vi saranno in quel piccolo distretto 4 in 500 molini a vento per uso di segare legnami, di fare tabacca e carta. Quivi si fabbrica gran parte delle navi o barche per uso dell' Ollanda.

Andai a Sardam con i conti di Ostein, condotti dal Sig. Guffanti in un bellissimo *jacht*, che costà al padrone 14 mila fiorini.

Tutte le campagne del Northollande sono pienissime di canali; e siccome il mare è più alto, così all' imboccatura dei canali vi sono delle chiuse per impedire che la campagna non resti inondata.

Fummo anche a Brusk [1]), ch' è il villaggio più elegante d'ogni altro. Le strade sono pavimentate con mattoni a coltello o pietre di vari colori con buon disegno: non vi si lascia entrare o passare verun cavallo, bue o altra bestia, che possa sporcare o guastare la strada. Tutte le case son dipinte e per lo più la porta maggiore, che corrisponde in strada o

---

Op die kleine plek staan wel 4 à 500 windmolens voor het zagen van hout, het bereiden van tabak en papier. De schepen en booten, die in Holland gebruikt worden, worden meerendeels hier getimmerd. Ik werd met de graven van Ostein naar Zaandam gebracht in een bijzonder mooi jacht, dat den eigenaar 14.000 gulden gekost heeft.

Gansch Noord-Holland is vol vaarten en slooten en daar zij lager liggen dan de zee, zijn er aan de ingangen dezer vaarten sluizen om te voorkomen dat het land overstroomd zal worden. Wij bezochten ook Broek, dat het sierlijkste dorp van alle is. De straten zijn geplaveid met baksteen of steenen van velerlei kleur, met een aardig patroon; geen paard, koe of ander beest dat den weg zou kunnen bevuilen of beschadigen mag binnenkomen of er doorgaan. Alle huizen zijn geverfd en meestal is de hoofddeur die uitkomt op de straat òf een looze deur òf zij blijft

---

1) Aus Broek entstellt.

è finta o chiusa perpetuamente, nè si apre che quando il padrone si ammoglia e quando muore. Onde l'ingresso nelle case è per lo più dalla parte di dietro cioè dalla campagna. Alcuni giardinetti di dette case son circondati di cancelli, senza che si conosca la porta dell' ingresso; e il fiore della polvere, ch' è crivellata pel giardino, dimostra, che ivi non mette mai piede nè uomo ne animale. Alcuni viali sono coperti di chiocciole pestate e stritolate: niun altra materia è più propria per impedire la vegetazione dell' erbe. In alcuni giardinetti vedonsi delle figure di animali formate con boschetti di busso o tasso. Tutto il villaggio è sul bordo di un bel cratere di mare. Con tutta questa straordinaria e strabocchevole eleganza gli abitanti però sono i più rozzi del mondo, mal vestiti, ritrosi dal consorzio degri altri: cosicchè appena vedono un forestiere meglio vestito che essi, che si ritirano nelle loro case; nè mai permetteranno,

---

voortdurend gesloten en wordt slechts geopend wanneer de heer des huizes trouwt of sterft. Vandaar ligt de ingang der huizen meerendeels aan den rechterkant, nl. aan de landzijde. Sommige tuintjes bij die huizen zijn omgeven door een hek, zonder dat men een ingang kan gewaar worden; en het fijne gezeefde zand dat door den tuin gestrooid ligt toont dat mensch noch dier hier ooit een voet zet. Sommige wegen zijn bedekt met stukgeklopte en gemalen slakkenhuizen; geen andere stof is zoo geschikt om den groei van gras te belemmeren. In sommige tuintjes ziet men figuren van dieren in heesters van palm of taxis. Het gansche dorp ligt op den oever van een mooien inham der zee. Met al deze buitengewone en buitensporige netheid, behooren de bewoners toch tot de minst beschaafden van de wereld, zijn zij slecht gekleed en wars van den omgang met anderen; nauwelijks zien zij een vreemdeling die beter gekleed is dan zij of zij trekken zich binnenshuis terug; nooit zullen zij toestaan dat men bij hen binnenkomt om

che si possa entrare a vedere alcuno de' giardinetti, che stanno dietro alle loro case.

Venerdì 15 Giugno partii da Amsterdam in barca par Harlem alle ore 10; arrivai a un ora. Siccome in Amsterdom le acque dei canali sono salate, e le altre delle cisterne non sono atte per le bucate, così conviene inviare tutte le biancherie sporche ad Arlem per ivi lavarsi.

Intorno ad Arlem sono bellissime passeggiate con viali di alberi e un gran bosco assai vagamente diviso in più viali, dove i cittadini fanno i loro passeggi. All' intorno vi sono molti casini. La città fa gran commercio di tele.

Partii per acqua alle 3, arrivai alle 6 in Leida. Alloggiai presso il P. Tommaso Hoube, parroco della chiesa francese, Carmelitano della provincia di Parigi, che col P. Agostino, suo compagno, ha cura di questa stazione. Mi riferirono esser ivi un medico di molto

---

een der tuinen te bekijken die achter hunne huizen gelegen zijn.

Vrijdag 15 Juni vertrok ik om 10 uur per schuit van Amsterdam naar Haarlem en kwam daar te 1 uur aan. Daar het water der grachten te Amsterdam brak is en dat der regenputten niet geschikt voor waschwater, moet alle vuile waschgoed naar Haarlem worden gezonden om het daar te laten wasschen. Rondom Haarlem vindt men zeer mooie wandelingen en lanen en een groot bosch, fraai verdeeld door een aantal wegen, waarop de burgerij hare wandelingen doet. Tal van zomerverblijven liggen daar rondom heen. De stad drijft veel handel in linnens.

Ik vertrok per schip om drie uur en kwam te zes uur in Leiden. Ik logeerde bij Pater Thomas Hoube, pastoor van de Fransche Kerk, een Karmeliet behoorende tot de provincie van Parijs, wien te zamen met zijn ordebroeder Pater Augustinus de zorg voor deze statie is toevertrouwd. Zij vertelden mij dat hier een medicus van

grido, che nella sua gioventù apostatò dall' ordine o Francescano o Domenicano. Costui andava rivelando i peccati, che avea sentiti in confessione, quando era nell' ordine: cosa che stomacava gli stessi protestanti.

Sabato 16. partii da Leida alle 6, giunsi alle 9 all' Haya. Pranzai presso il P. Francesco Van der Meeren. Sentii, che ultimamente l'arcivescovo Giansenista di Utrecht avea conferita la confermazione nell' Haya a tutti i suoi Giansenisti: e che però la funzione non ebbe gran concorso. Anni sono capitò all' Haya in casa dell' ambasciatore di Francia un vescovo, il quale in 2 mattine confermò più de 5 mila persone. Gli Stati fecero sapere subito all' ambasciatore, che desideravano interrompere questa funzione, acciò non si facesse tanto concorso di Cattolici nell' Haya dalle provincie vicine: e così finì.

Sentii qui e altrove, che l'arciprete di Ollanda non

---

veel naam was, die in zijne jeugd afvallig was geworden van de Dominikaner- of Franciscaner-orde. Deze was toen gaan vertellen welke zonden hem in den biechtstoel bekend waren gemaakt, in den tijd dat hij nog lid der orde was; een daad waarmede hij zelfs de Protestanten geërgerd had.

Zaterdag den 16den vertrok ik van Leiden om zes uur en kwam om negen uur in Den Haag. Ik gebruikte het middagmaal bij Pater Frans van der Meeren. Ik vernam dat pas geleden alle Jansenisten in Den Haag door hunnen Aartsbisschop uit Utrecht waren gevormd, doch dat de plechtigheid weinig toeloop had gehad. Jaren geleden kwam eens ten huize van den Franschen ambassadeur in Den Haag een bisschop die in twee morgens aan meer dan 5.000 personen het Vormsel toediende. De Staten deden den ambassadeur onmiddellijk verzoeken deze plechtigheid te doen ophouden, opdat er niet zulk een toeloop van Katholieken uit de naburige provinciën naar Den Haag zou plaats hebben, en dus hield men er mede op. Ik vernam hier en

è molto gradito; che ora si penuria molto di preti secolari: eppure questi fanno sempre aspra guerra ai regolari, che vorrebbero veder privi delle loro stazioni.

Questa guerra ha prodotto, che nella maggioria di Bolduc gli Stati Generali proibirono tempo fa, che non fosse più lecito surrogare dei regolari nelle loro stazioni, allorchè venissero a mancare: e così è successo, che ora niuno ve n'è rimasto e che i preti secolari sonosi coll' appoggio degli Stati Generali impossessati di tutte le loro stazioni.

Ora un simile regolamente vorrebbero i preti secolari introdurre in Ollanda e nelle altre provincie: al che se mai perverranno, ne nascerà non solo detrimento alla giurisdizione dell Nunzio e all' ubbidienza verso la S. Sede, ma eziandio del positivo danno alla coltura dei fedeli, per la quale il clero secolare è troppo insufficiente in numero di soggetti.

---

elders dat de aartspriester van Holland niet zeer bemind is; dat er op het oogenblik groote schaarschte is van wereldlijke geestelijken; en toch leven deze steeds in hevigen strijd met de Regulieren, die zij wel gaarne beroofd zouden zien van hunne staties. Deze strijd heeft ten gevolge gehad, dat in de Meierij van 's-Hertogenbosch de Staten-Generaal een tijd geleden gelast hebben dat het niet meer geoorloofd zou zijn, wanneer er Regulieren stierven, andere Regulieren in hunne staties aan te stellen, en zoo is het gekomen dat er nu geen enkele meer overgebleven is en dat de wereldlijke geestelijken gesteund door de Staten-Generaal zich meester hebben gemaakt van al hunne staties. De wereldlijke geestelijken zouden nu eene dergelijke regeling willen invoeren in Holland en de overige provinciën. Indien zij daar ooit toe komen, zal dat nadeelig zijn niet alleen voor de rechtsmacht van den Nuntius en de gehoorzaamheid aan den pauselijken stoel, maar ook beslist schadelijk voor de stichting der geloovigen, want daarvoor is de wereldlijke geestelijkheid te weinig talrijk.

Il Nunzio ha in quest' ultima Quaresima dispensato per le carni. Questa dispensa è stata molto male sentita dalla maggior parte dei Cattolici; e sonosi querolati di qualche arciprete, che l'ha richiesta di proprio suo arbitrio e senza consultarne molti altri parrochi e missionari. Questi Cattolici sono zelantissimi per l'osservanza dei precetti della chiesa e quasi piccansi di mostrarsi tali in faccia ai protestanti. Riflettono ancora a un pregiudizio, che ne verrà in altri anni successivi a quei poveri Cattolici, che stanno al servigio dei protestanti. Questi in tempo della Quaresima erano soliti a provedere i loro famigliari di cibi esuriali a costo anche di qualche proprio maggiore dispendio. Ora che si è dato questo esempio di dispensa, pretenderanno, che i loro famigliari non abbiano obbligo grave di mangiare di magro, o che debbano procurarsi anche in altri anni la medesima dispensa dai loro parrochi.

De Nuntius heeft deze laatste Vasten dispensatie verleend in het eten van vleesch. Deze dispensatie is door het grootste deel der Katholieken zeer slecht opgenomen en zij hebben zich beklaagd over zekeren aartspriester, die haar gevraagd heeft op zijn eigen houtje en zonder vele andere pastoors en missionarissen te raadplegen. Deze Katholieken zijn uitermate ijverig in het naleven der voorschriften van de kerk en zij zijn er op uit zich onder de oogen der Protestanten zoo ijverig te betoonen. Zij denken ook aan een nadeel dat in volgende jaren daaruit zal ontstaan voor die arme Katholieken die bij Protestanten in dienst zijn. Vroeger plachten deze in Vastentijd hunne dienstboden te voorzien van vasten-spijzen, ook al moesten zij daar wat meer voor uitgeven. Nu eenmaal dit voorbeeld van dispensatie gegeven is, zullen zij beweren, dat hunne dienstboden niet langer streng verplicht zijn vastenspijs te eten, of dat zij ook in andere jaren zoodanige dispensatie van hunne pastoors moeten zien te verkrijgen.

Qui non si permettono mai matrimoni fra Giansenisti e Cattolici.

Alle 3 partii dall' Haya in carozza, e per continuati viali e in mezzo alla campagna o sulla sponda dei canali giunsi alle $4^1/_4$ a Delft col P. Van der Meeren. Mi trattenni alquanto in casa del P. Hoven[1]) Gesuita, che quivi parimente abita, nascostamente tollerato, in un ampia casa, già stazione dei P.P. Gesuiti. La chiesa però, ch'è assai bella e grande, e una parte della casa spetta ora ai P.P. Recolletti, che furono surrogati ai Gesuiti.

In questa casa, finchè vi furono i Gesuiti, era un conservatorio o ritiro di 30 in 40 pensionarie o educande nobili e cittadine, che quivi venivano instrutte ed educate: il che era di un grande utile per la cattolicità. Al presente per l'educazione degle figlie non v'è altra risorsa, che mandarle in qualche monastero del Brabante o della Fiandra: il che non possono fare che i più benestanti.

Huwelijken tusschen Jansenisten en Katholieken worden hier nooit veroorloofd.

Om drie uur vertrok ik in een wagen uit Den Haag, (reed) door reeksen van lanen, midden door de velden of langs de oevers van vaarten en kwam om half vijf te Delft met Pater Van der Meeren. Ik vertoefde eenigen tijd ten huize van den Pater Jezuïet Hoven, die, heimelijk geduld, insgelijks hier ter stede woont in een groot huis, dat eertijds tot de statie der Paters Jezuïeten behoorde. Echter behoort de kerk die groot en mooi is en een deel van het huis tegenwoordig aan de Paters Recollecten, die de Jezuïeten zijn opgevolgd. Zoolang de Jezuïeten er waren, herbergde dit huis een 30 of 40 tal kostmeisjes uit den adel en den burgerstand, die hier werden onderwezen en opgevoed, wat voor de Katholieken van veel nut was. Nu is er voor de opvoeding van meisjes geen andere uitweg, dan ze naar een klooster

---

1) An anderer Stelle heisst er Ovijn.

Alle 5 partii in barca da Delft, e alle 7 giunsi in Rotterdam, incontrato dal Sig. Strenacker. Dormii presso di lui, e domenica, 17 Giugno, dopo celebrata la messa nell' oratorio suo privato, e comunicata quella pia famiglia, partii alle $4^1/_2$. Passai la Mosa; e alle 5 giunsi alla casa della diligenza sull' altra riva. Si pagano 9 fiorini a testa per essere condotti la sera ad Anversa. Si passano alcune volte i fiumi, ma il passo più largo è quello del Mordiek, tre ore distante da Rotterdam, in cui per essere il vento contrario impiegai 70 minuti di tempo. Quando l'aria non è tranquilla il passo è molto pericoloso. Al Mordiek si mutano cavalli: poi si continua coi medesimi del Mordiek fino ad Anversa, ch'è viaggio di 11 ore di cammino, rinfrescandosi soltanto a mezza strada. Da Rotterdam fino a 2 ore prima di giugnere ad Anversa la campagna muta aspetto; è tutta sabbionosa, sterile e piena di sterpeti. Dicesi, che gli Ebrei

---

in Brabant of Vlaanderen te zenden, iets dat alleen de rijksten kunnen doen. Om 5 uur vertrok ik per schuit van Delft en om 7 uur kwam ik te Rotterdam aan, en ontmoette daar den heer Strenacker. Ik sliep te zijnent, droeg Zondag 17 Juni de mis op in zijn bidplaats en nadat dit vrome gezin gecommuniceerd had, vertrok ik om half 5. Ik voer over de Maas en kwam om 5 uur aan het wachthuis der diligence op den anderen oever. Men betaalt 9 gulden per hoofd om 's avonds naar Antwerpen te worden vervoerd. Meer dan eens steekt men de rivieren over, maar het breedste water dat men overvaart, is de Moerdijk die drie uur van Rotterdam ligt; daar er tegenwind was, hadden wij een uur en 10 minuten noodig (voor den overtocht). Bij onrustig weer is de overvaart zeer gevaarlijk. Bij den Moerdijk wisselt men van paarden; daarna gaat men met dezelfde paarden verder van den Moerdijk tot Antwerpen, een reis van 11 uur, en pleistert slechts halfweg. Van Rotterdam af

si offrissero una volta agli Stati Generali di ridurre a coltura tutti quei terreni, ma che non l'ottenessero, non volendosi, che gli Ebrei, che già sono si ricchi di peculio, potessero divenire anche potenti in beni stabili.

Due ore prima di giungere ad Anversa e di là proseguendosi a Brusselles, Malines e Lovanio, fino all escire del Brabante, le strade sono tutte selciate, larghe, diritte e ornate di regolate spalliere di alberi, i quali però sono ancor giovani.

---

tot twee uur vóór Antwerpen toont het land een ander karakter: het is uiterst zandig, dor en vol struikgewas. Men zegt, dat de Joden eens aan de Staten-Generaal hebben aangeboden al deze landen in cultuur te brengen, doch dat het hun niet toegestaan is, daar men niet wilde dat de Joden, die reeds zoo rijk in geld zijn, ook vermogend zouden worden in vaste goederen. Twee uur voordat men Antwerpen bereikt, en van daar voortgaande in de richting van Brussel, Mechelen en Leuven, tot aan de grenzen van Brabant, vindt men overal breede rechte straatwegen, versierd met regelmatige rijen boomen, die echter nog jong zijn.

BRIEF VAN W. VLEERTMAN OVER DE GEVANGENSCHAP VAN BARON VON GÖRTZ TE ARNHEM,

MEDEGEDEELD DOOR

MR. W. H. DE BEAUFORT.

De onderstaande brief van Vleertman, gericht aan zekeren Mahmet, kamerdienaar van koning George I van Engeland, werd mij in afschrift toegezonden door den heer Theodor Westrin, Zweedsch archivaris, die het origineel had gevonden in het Rijksarchief van Zweden. Waarschijnlijk is de brief uit Engeland opgezonden om als bewijsstuk dienst te doen in het proces tegen den minister in 1719. Hij werd geschreven een maand na de inhechtenisneming van Von Görtz op 21 Februari 1717, waarvan Vleertman een verslag opstelde, dat als bijlage bij mijne voordracht in de Algemeene Vergadering van het Historisch Genootschap op 20 April 1897 gepubliceerd is. Van Von Görtz' gevangenschap te Arnhem was toen nog weinig bekend; een paar losse berichten deelde ik in die voordracht mede (z. a. p. 35). Sedert heeft de heer Westrin de briefwisseling uitgegeven, die Von Görtz in het geheim uit zijne gevangenis met den Zweedschen gezant te 's Gravenhage J. F. Preis voerde. (Historisk Tydskrift. 1898.) Vleertmans schrijven geeft daaromtrent verdere aanwijzingen. Het

bevestigt de verhalen omtrent de weelderige levenswijze, die men, blijkbaar volgens verlangen van den Engelschen zaakgelastigde, den gevangene leiden liet, alsook dat men hem liet beslissen over de aangeboden wissels (t. z. p.). Overigens blijkt de bewaking uiterst streng te zijn geweest, en den gevangene buitengewoon te hebben geërgerd. Het oordeel, dat Vleertman over Von Görtz velt, is verre van zacht, maar men zal moeten in aanmerking nemen dat het bestemd was onder de oogen, of althans ter kennis te komen van den Engelschen koning.

W. H. De B.

Mijn Ed. Heer,

UEd. aengenaeme van den 4. Meert nieuwe stijl is mij gisteren ten hand gecomen, wan ik meerder de eere hebb van UEd. een brieff te mogen ontfangen, UEd. kan directelijch op Amsterdam off Utrecht aen mij addresseere,

Ick dogte, mits dat ik geen brieven van UEd. tot antword kreeg, dat mijn arresteeren niet aengenaem Sou geweest Sijn.

D'Baron Gortz is in goede bewaringe, ik heb tweemaal van hier geweest eens in den Haege, en eens op de Landag tot Zutphen om den interest van Sijn Maj^{t} waer te nemen, om d'gemoederen wat te informeeren.

Ick verseckere UEd. dat ik al de Regenten van onse vereenigde Provintien soo heb gevonden voor den interest van Sijn Maj^{t}., al was d'Koninck in Persoon hier, soo soude d'saecken met sulcke ge-

negentheijd niet konnen gehandhaft worden, soo alsse tot interest van Sijn Maj[t] worden gedaan,

D'Heer Resident Leathes is geluckigh en ijder is geinclineerd met raed en daed bij t'Springen. D'Heer Leathes heeft mij in al die tijt maer drie brieven geschreven Ick versoecke ontslagen t' worden van het arrest, en dat mijn Heer Leathes een ander in mijn plaets stuird om d'kosten alhier t'betald die Seer Swaer vallen,

D'Magistraet die beveelt mijn maer t'betalen, en Seggen, dat d'Koninck meer eer is dat die gearresteerdens extraordinarij worden getracteert.

Ick betaele niet off Burgemeesterd en Raedt moeten het mij ordinner, en d'Secretaris der stad onderteeckenen. UEd. kan dencken, ik heb nog niet eene stuijver tot dato gesien, en heb al over de Ses en twintig hondert Gulden van mijn gelt uijt gegeven, om Sijn Maj[t] respect te bewaren en is tot dese dag alles betaelt.

D'Heer Walraven seijd, dat hij mij wel soud willen gelt geven, maer dat hij dat niet durfft doen om de Heer Leathes, ik bid UEd. soo UEd. koste verwerven, dat ik mogte ontslagen worden van het arrest ende uijtgaeft, ik vinder niet in als schande voor mij.

D'Baron is als een rasende Leeuw dat ik hem soo kort houde, dat niet een mens mag bij hem komen ende dat in Sijn kamer twee bodens en twee schiltwagten des nagt en drie overdag tot bewaringe moet in sijn kamer hebben, en ik wil Selver niet met hem in discours komen, al wat aen hem is, is ondeugende doortrapt, wan hij is vraegt, Soo laet ik d'Secretaris van d'stadt Sulx vragen, wat sijn begeerte is, als van daeg, kreeg ik d'Hier bijgaende Copije van een wissel om t' vragen off hij die wou betalen, hij antwoorde dat er diergelijcke somme

stat..... (?) nog op hem getrocke had, en ook niet betaelt, maer tegenwoordig in arrest t'sijn, dat die Heer nu moste t'vrede wesen, tot dat se hem betaelt worde.

Twee hoeren van d'Baron Sijn hier geweest, maer hebben moeten vertrecken, met een knegt van hem, heeft versogt om tien pistolen te hebben van sijn gelt, dat onder de Magistraet is, maer ik heb dat niet willen accordeeren, ik seg dat hij eeten en drincken kan ordonneeren So goed en soo kostelijk als het te krijgen is, maer geen gelt, dat sijn figuren maken op een eijnd sijn, ik heb van avond een brieff gesien van een Coopman uiet Holsteijn, die sig informeert off de Baron Gortz ook wel bewaert word, dat hij verhoop Sijn tijd hier te versleijte, en niet weer in Holsteijn t'mogen komen, dat hij het daer Slegt gemaekt heeft.

Hij ontsiet Sig niet om t' seggen aen d'Bodens Sijn inpertinente Schelmstucken, daer steeck soo veel quaed in, dat hij sig niet kan bematigen.

Mijn Heer,

Arnhem den
19 Maert 1717.

UEd. Dienstwillige
Dienaer
W. VLEERTMAN.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP.

KRONIJK.

2e jaargang.(*)	ƒ (5.—)	1.50.	17e jaargang .	ƒ (5.80)	1.50.
3e jaargang .	- (2.70)	1.50.	18e jaargang .	- (6.60)	1.50.
4e jaargang .	- (3.70)	2.50.	19e jaargang .	- (7.40)	2.—.
5e jaargang .	- (6.—)	2.50.	20e jaargang .	- (7.20)	2.—.
6e jaargang .	- (6.—)	2.—.	21e jaargang .	- (7.60)	2.—.
7e jaargang .	- (6.40)	3.—.	22e jaargang .	- (7.20)	2.—.
8e jaargang .	- (6.80)	3.—.	23e jaargang .	- (9.20)	2.50.
9e jaargang .	- (6.80)	3.—.	24e jaargang .	- (9.40)	2.50.
10e jaargang .	- (6.80)	3.—.	25e jaargang .	-(10.70)	3.—.
11e jaargang .	- (3.20)	1.—.	26e jaargang .	- (8.00)	2.50.
12e jaargang .	- (3.60)	1.—.	27e jaargang .	- (8.20)	2.50.
13e jaargang .	- (4.80)	1.50.	28e jaargang .	- (6.20)	2.50.
14e jaargang .	- (5.10)	1.50.	29e jaargang .	- (8.30)	2.50.
15e jaargang .	- (4.60)	1.50.	30e jaargang .	-(10.30)	3.—.
16e jaargang .	- (5.40)	1.50.	31e jaargang .	- (8.40)	2.50.

BERIGTEN.

1e deel. 1e stuk.	ƒ (3.40)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	ƒ (2.50)	1.50.
1e deel. 2e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk.	- (3.20)	1.50.
2e deel. 1e stuk.	- (2.20)	1.50.	5e deel. 2e stuk.	- (2.50)	1.—.
2e deel. 2e stuk.	- (3.80)	3.80.	6e deel. 1e stuk.	- (2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk.	- (3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk.	- (2.10)	1.—.
3e deel. 2e stuk.	- (3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk.	- (5.50)	1.50.
4e deel. 1e stuk.	- (3.—)	2.—.	7e deel. 2e stuk.	- (6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°.) 1 deel. ƒ (5.20) 5.20.

TWEEDE SERIE (IN 8°.)

1e deel. 1e afd.	ƒ (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	- (3.40)	1.50.
1e deel. 2e afd.	- (3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd.	- (3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd.	- (6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd.	- (5.20)	1.50
2e deel. 2e afd.	- (3.20)	2.—.	5e deel . . .	-(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd.	- (6.50)	2.—.	6e deel	- (1.20)	1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

1e deel	ƒ (5.60)	2.50.
2e deel	- (5.20)	2.50.
3e deel	- (5.20)	2.50.
4e deel	- (8.80)	4.00.
5e deel	- (5.40)	3.00.
6e deel	ƒ	6.00.
7e deel	-	5.00.
8e deel	-	3.60.
9e deel	-	6.10.
10e deel	-	5.80.
11e deel	ƒ	6.60.
12e deel	-	4.10.
13e deel	-	5.00.
14e deel	-	3.80.
15e deel	-	4.90.
16e deel	-	4.75.
17e deel	-	4.—.
18e deel	-	5.75.
19e deel	-	5.25.

REGISTER op de Kronijk. 1846—1854	ƒ (5.80)	1.50.
REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus	- (1.80)	1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1.	Annales Egmundani	ƒ (1.20)	1.—.
2.	Verbaal van de ambassade naar Engeland. 1685	- (1.80)	1.—.
3.	Memoriën van Roger Williams	- (2.10)	1.—.
4.	Kronijken van Emo en Menko	- (3.70)	1.50.
5.	HORTENSIUS, Opkomst en ondergang van Naarden	- (4.50)	1.50.
6.	Kronijk van Holland van den Clerc uten laghen landen bi der see	- (2.30)	1.—.
7.	Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594.	- (2.40)	1.—.
8.	VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen	- (9.80)	2.50.
9.	Verbaal van de ambassade naar Denemarken, enz. 1625	- (2.30)	1.—.
10.	Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625	- (1.90)	1.—.
11.	Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618)	- (4.00)	1.50.
12.	Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621)	- (2.80)	1.—.
13.	Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje	- (4.00)	1.50.
14.	Verhooren van Hugo de Groot	- (4.80)	2.—.
15.	Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626)	- (5.50)	2.—.
16.	Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft	- (4.90)	2.—.
17.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627)	- (6.50)	2.—.
18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567	- (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629)	- (8.20)	2.50.

20. Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630). *f* (6.10) 2.—.

21. De rekeningen der grafelijkheid van Holland. I. . . . . - (5.80) 2.50.

22. Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644) - (4.50) 1.50.

23. Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I. . . . . - (6.70) 6.70.

24. De rekeningen der grafelijkheid van Holland. II. . . . . - (7.20) 2.50.

25. Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II. . . . . - (7.90) 7.90.

26. De rekeningen der grafelijkheid van Holland. III. . . . . - (6.20) 2.50.

27. Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll . . . . -(10.80) 3.—.

27*b*. Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel.). . . . . . - (1.40) 1.—.

28. Bomelius, Bellum Trajectinum . . . . . - (1.40) 1.—.

29. De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. I. . . . . - (6.80) 3.—.

30. De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. II. . . . . - (5.30) 3.—.

31. Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken . . . . - (1.40) 1.—.

32. Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678 . . . . - (3.50) 3.50.

33. Négociations de d'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I. . . . . - (8.00) 2.50.

34. Négociations de d'Avaux. II. . . . . . . - (5.40) 2.—.

35. Négociations de d'Avaux. III 1. . . . . . - (5.60) 2.—.

36. Négociations de d'Avaux. III 2. . . . . . - (3.90) 1.50.

37. Brieven van Lionello en Suriano en verslag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620 . . . . - (6.10) 3.50.

38. Brieven aan R. M. van Goens. I. . . . . - (6.60) 3.50.

39. Dagverhaal van Jan van Riebeek. I. (1652-1655). . . . . - (7.80) 7.80.

40. Rijmkroniek van Melis Stoke. I. . . . . - (5.00) 2.50.

41. De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650. . . . . - (5.40) 2.50.

42. Rijmkroniek van Melis Stoke. II. . . . . - (4.80) 2.50.

43. Brieven aan R. M. van Goens. II. . . . - (4.60) 1.50.

44. Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . . . - (6.60) 3.—.

45. Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755 - (4.50) 3.—.

46.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682.	*f* (2.20)	2.20.
47.	Correspondentie van Lodewijk van Nassau	- (2.90)	2.90.
48.	Kroniek van Sicke Benninge	- (2.40)	2.40.
49.	Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia.	- (2.10)	2.10.
50.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. . .	- (7.80)	2.50.
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578).	-	6.80.
52.	Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632—1699 . .	-	2.00.
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I.	-	7.30.
54.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II.	-	8.—.
55.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579).	-	6.25.
56.	Brieven aan R. M. van Goens. III	-	3.—.
57.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581)	-	8.90.
58.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek II. (1656-1658).	-	8.—.
59.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek III. (1659-1662)	-	8.—.
60.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583).	-	4.50.

DERDE SERIE.

1.	Fr. Dusseldorp, Annales. 1566—1616 . .	-	7.50.
2.	De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424.	-	2.40.
3.	Het oudste cartularium van het sticht Utrecht.	-	4.60.
4.	Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk	-	3.50.
5.	Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674	-	5.25.
6.	Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600	-	2.80.
7.	H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I	-	5.50.
8.	H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II.	-	6.—.
9.	Rekeningen d. stad Groningen u. d. 16e eeuw.	-	4.—.
12.	Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627	-	2.40.

Abraham de Wicquefort. Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas. 4 vol . . . . ƒ 26.—.

Bullarium Trajectense. 2 tom. . . . . - 24.—.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895. . . . . - 0.60.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897. . . . . - 0.90.

Bepalingen over de uitgave van handschriften. . - 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. 1872 . . . . - 1.60.

1e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882) . . . . . . - 1.10.

2e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895) . . . . . . - 2.10.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP [1]).

Lijst van Noord Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani . . . . *f* (1.20) 1 —.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see) . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko. Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh . . . . *f* (3.70) 1 50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

1) Dit overzicht der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud der werken, niet den volledigen inhoud te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1e en 2e deel (kroniek van Van Lemego). Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P J Blok . . . . f (2 40) 2 40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. . . . . f 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi f 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen . . . . f (19 20) 7 50

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G Hamaker. 2 deelen . . . . f (12 10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht 1325—1336 Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. f 15 30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. . . . . . . f 2 40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. . . . . f 2 80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J Blok . . . . f 4.—.

Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. *f* (9.80) 2 50

Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567 Uitgegeven door J. Van Vloten . . . . *f* (3 40) 1 50

Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten Verzameld door P J. Blok . . . . *f* (2.90) 2 90

Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

Hortensius, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk *f* (4.50) 1 50.

Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis . . . . *f* (2.10) 1.—.

Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren 2 deelen. *f* (14.40) 5.50

Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1583) Publiés par P. L Muller et Alph. Diegerick. Tome I—IV (1576—Mars 1583). *f* 26.45.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de souvereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith . . . . . *f* (2 40) 1.—.

Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.

Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin . . . . *f* 7.50.

De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.

Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee . . . . . *f* 2 40.

Curieuse aanteekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.

Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620 . . . . *f* (6.10) 3.50

Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.

Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. *f* (4.90) 2.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot Uitgegeven door R. Fruin. *f* (4.80) 2 —.

Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.

Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert 1584—1644 Uitgegeven door H. C Rogge 7 deelen . . . . *f* (37.60) 12.50.

Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.

Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland 1625 . . . . . *f* (1.90) 1 —.

Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge bescherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den zoon van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.

Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625 . . *f* (2 30) 1 —.

Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den keizer en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oorlog.

Resolutiën, genomen bij de vroedschap van Utrecht betreffende de Illustre school en de Akademie in hare

stad. Uitgegeven door J. A. Wijnne. 1e stuk (1632—1699) . . . . *f* 2 00

Merkwaardig voor de geschiedenis van het akademisch onderwijs in de zeventiende eeuw. (Zal eerlang vervolgd worden.)

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. 4 volumes . . *f* 26.—

De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek agent.

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650. Toegelicht door J. A. Wijnne . . . . *f* (5 40) 2 50.

De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegelicht uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Koningin.

Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. *f* 23 80

Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omtrent de geschiedenis van deze kolonie.

H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen . . *f* 11.50

Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd van Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en de regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer . *f* 5.25.

Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, voornamelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 1673.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon 1673—1678. *f* (3 50) 3 50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650 . . . . *f* (2 20) 2.20

Journaal van Constantijn Huygens den zoon 1688—1696. 2 deelen. . . . . *f* (14.60) 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. . . . . *f* (1.80) 1.—.

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. . . . *f* (22.90) 8 —.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr Diderik Van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen . . . . *f* (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Brieven van en aan Joan Derck Van der Capellen van de Poll Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met aanhangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. *f* (12.20) 4 —.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. Van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen . . . . . *f* (14.20) 8—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. *f* 3 50

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje By Mrs. Davies . . . . . *f* (4.00) 1.50.

Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784 en volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 . . . . *f* (5.—) 1.50

Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, kerkelijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380—1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 . . . . *f* (2 70) 1.50.

Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele wetenswaardigheden over archaeologie, genealogie, archiefwezen. — Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. enz

IVe jaargang. 1848. . . . . f (3.70) 2.50.
Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (minnebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der 5 kapittelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter en zijne vrouw e. a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrecht, Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.

Ve jaargang. 1849 . . . . f (6.—) 2.50.
Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven van David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo De Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

TWEEDE SERIE.

VIe jaargang. 1850 . . . . f (6.—) 2 —.
Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerechten en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gelder (1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1523), Karel V (1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins Willem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderheden over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over den vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerken enz. enz.

VIIe jaargang. 1851 . . . . f (6.40) 3.—.
Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Middeleeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftombes in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — Tien brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 1535—1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz.

VIIIe jaargang. 1852 . . . . f (6.80) 3.—.
Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII", in 12° te Delft bij Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.

IXe jaargang. 1853 . . . . f (6.80) 3.—.
Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chronologische opgave der oorkonden over de 13e en 14e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschutwezen (1491—1528). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.

Xe jaargang. 1854 . . . . f (6.80) 3 —.
Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige von-

nissen. 1524—1645. -- Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1402—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855 . . . . *f* (3 20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856 . . . . *f* (3 60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeneeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857 . . . . *f* (4.80) 1.50.
Oorkonden betrekkelijk den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858 . . . . *f* (5.10) 1.50.
Stukken betrekkelijk den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude doopvonten (met afbeeldingen). -- Stukken betrekkelijk de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie naar Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859 . . . . *f* (4.60) 1.50.
Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw Anna van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Charters uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. — Gevangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860 . . . . *f* (5.40) 1.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het beleg van Haarlem. — Overlandreis van Indië naar Europa in 1757. -- Stukken voor de geschiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861 . . . . *f* (5.80) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. — Verdedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Willem

van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarneveld. — Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861 . . . . *f* (6.60) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz. enz.

XIXe jaargang. 1863 . . . . *f* (7.40) 2 —.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicqueforts Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz. enz.

XXe jaargang. 1864 . . . . *f* (7.20) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. — De benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gelderland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden van Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der voormalige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 . . . . *f* (7.60) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thysius Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict par Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négociation en France. 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der gewevene en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz

XXIIe jaargang. 1866 . . . . *f* (7.20) 2 —.
Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610. — Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valcke en Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk de Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867 . . . . *f* (9.20) 2.50.
Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar octrooi. 1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632 aangeknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 . . . . *f* (9 40) 2 50.
Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Corneliszn. De Witt. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen oorlog. — Aegidius Daalmans. Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXVe jaargang. 1869 . . . . *f* (10.70) 3 —.
Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Origineele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende de West-Indische Compagnie. 1641—1648. — Journaal van Joh Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princesroyaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en de kwestiën omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. — Geheime correspondentie uit Engeland 1659, 1660 enz. enz.

ZESDE SERIE.

XXVIe jaargang. 1870 . . . . *f* (8.—) 2 50.
Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Vervolging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht. 1619 enz. — Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar het Heilige Land enz. enz.

XXVIIe jaargang. 1871 . . . . *f* (8.20) 2 50.
Aanteekeningen betrekkelijk het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in Indië. 1622 enz. enz.

XXVIIIe jaargang. 1872 . . . . *f* (6 20) 2 50.
Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over misbruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.

XXIXe jaargang. 1873 . . . . *f* (8.30) 2 50.
Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch. 1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven van Willem Van Oldenbarneveld aan Hugo De Groot. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan De Witt. 1653—1672 enz enz.

XXXe jaargang. 1874 . . . . . . *f* (10 30) 3 —.
Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim. D'Yvoy. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz. enz.

XXXIe jaargang. 1875 . . . . *f* (8.40) 2 50
Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomstige inrichting en huishouding van den staat. 1818. — Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht onder de republiek. — De vorming van het Oversticht. — Brieven van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

I^e^ deel 1^e^ stuk . . . . *f* (3.40) 1 50.
Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher over Jan van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flensburg over Adam en Paul van Vianen — Utrechtsch handschrift der

Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeldhouwkundige voortbrengselen in ons land.

Ie deel 2e stuk. . . . . *f* (2.20) 1.50.
Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliotheek te Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nederland.

IIe deel 1e stuk. . . . . *f* (2.20) 1.50.
Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 1521. — Beroerten te Gent onder Karel V.

IIe deel 2e stuk. . . . . *f* (3.80) 3.80.
Verhooren van Oldenbarnevelt.

IIIe deel 1e stuk. . . . . *f* (3.—) 1.50.
Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalogue de documents manuscrits relatifs à l'histoire de la Hollande dans les bibliothèques de Paris.

IIIe deel 2e stuk. . . . . *f* (3.—) 1.50.
Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.

IVe deel 1e stuk. . . . . *f* (3.—) 2.—.
Geschiedenis van het geslacht Nijenrode.

IVe deel 2e stuk. . . . . *f* (2.50) 1.50.
De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—1566.

Ve deel 1e stuk. . . . . *f* (3.20) 1.50.
Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makasser. — Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar Venetie in 1620.

Ve deel 2e stuk. . . . . *f* (2.50) 1.—.
Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. — Autobiografie van den gouverneur generaal Rijklof Van Goens. 1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon door R. Van Goens Jr. 1679.

VIe deel 1e stuk. . . . . *f* (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.

VIe deel 2e stuk. . . . . *f* (2.10) 1.—.
Dagelijksche aanteekeningen over het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673.

VIIe deel 1e stuk . . . . *f* (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de verovering van Malakka. 1641.

VIIe deel 2e stuk. . . . . *f* (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. — Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

I^e deel 1^e stuk . . . . *f* (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormalig handelsverkeer van Utrecht. — Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.

I^e deel 2^e stuk . . . . *f* (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnits en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

I^e deel 1^e stuk . . . . *f* (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.

I^e deel 2^e stuk . . . . *f* (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.

IIe deel 1^e stuk . . . . *f* (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste kameraarsrekening van Utrecht. 1380. — Rekening van de bruiloft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening van 1377.

IIe deel 2^e stuk . . . . *f* (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijspere en Van Lent, commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

IIIe deel 1e stuk . . . . *f* (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.

IIIe deel 2e stuk . . . . *f* (3.40) 1.50.
Verbaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.

IVe deel 1e stuk . . . . *f* (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.

IVe deel 2e stuk . . . . *f* (5.20) 1.50.
Lettres de Marnix de St. Aldegonde et de Jean Casimir, comte Palatin. — Briefwisseling met Don Jan van Oostenrijk. 1576—1577.

V^e deel . . . . *f* (12.—) 4.—.
Toe Boecop, Kronijk der bisschoppen van Utrecht.

VIe deel . . . . *f* (1.20) 1.—.
Kronijken van Brabant, Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

I^ste deel . . . . *f* (5.60) 2.50.
Sautijn Kluit, Utrechtsche courant. — Boele van Hensbroek, Guicciardini.

IIde deel . . . . *f* (5.20) 2.50.
Rapport van Aubéry du Maurier. 1624.

IIIde deel . . . . *f* (5.20) 2.50.
Rekeningen der Buurkerk te Utrecht, 15de eeuw. — Brieven aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel.

IVde deel. . . . . *f* (8.80) 4.—.
Verloren van Themaat, Geschiedenis van de vicariën in de provincie Utrecht.

Vde deel. . . . . *f* (5.40) 3.—.
Staatkundige berichten uit Frankrijk. 1650—1653. — Stukken over de lichting der waardgelders te Utrecht. — Relaas van 't gepasseerde op Alsen. 1658.

VIde deel. . . . . *f* 6.—.
Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het oosten. — Steven Van der Haeghen, Avonturen. 1575—1597. — Trois arrêts du Grand conseil de Malines, publiés par L. Galesloot.

VIIde deel. . . . . *f* 5.—.
De Bas, Overgaaf der Bataafsche vloot 1795. — Verslag van Fr. Micheli. 1638. — Visitatie der kerken in het Sticht Utrecht. 1593.

VIIIste deel . . . . *f* 3.60.
Dagboek over 1672. — Apologie van Lodewijk van Nassau.

IXde deel . . . . *f* 6.10.
Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht. — Stukken over den tegenstand der Utrechtsche katholieken tegen de Unie van Utrecht.

Xde deel. . . . . *f* 5.80.
Buchelius, Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo. — Zending van Dirk Van Hille naar Spanje. — Onbekende kroniek van het klooster Windesheim.

XIde deel. . . . . *f* 6.60.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Briefe der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1359, herausg. von K. Höhlbaum. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.

XIIde deel . . . . *f* 4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.

XIIIde deel. . . . . *f* 5.—.
Gedenkschrift van Don Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.

XIVde deel. . . . . *f* 3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.

XVde deel . . . . *f* 4.90

Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. — Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647, publié par A. Waddington. — Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.

XVIde deel . . . . *f* 4.75.

C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. — Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.

XVIIde deel . . . . *f* 4.—.

L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Magistraatsverandering te Utrecht in 1618.

XVIIIde deel . . . . *f* 5.75.

Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen en munimenten van het College van commercie te Amsterdam. 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlycke macht.

XIXde deel . . . . *f* 5.25.

Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. — Memorie van Byam over de overgave van Suriname, medegedeeld door G. Edmundson. — Stukken over de Noordsche Compagnie.

XXste deel . . . . *f* 3.25.

Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Rapport van G. Pannekoeck over zijne zending naar de Duitsche vorsten in 1558. — Notulen van de Patriottische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi in Holland, 1764, herausgeg. v. Fr. Von Weech.

Register op de Kronijk. 1846—1854 . . *f* (5.80) 1.50.

Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uitvoeriger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.

Register op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus. *f* (1.80) 1.50.

Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . *f* 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . . *f* 0.20.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

Verslag van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. *f* 0.60.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

